

لە شەرىعەتە ۋە بۇ حەقىقەت

سەرھەلدانى سۆڧىگەرى لە پانتايى كوردىدا

منتدى اقرا الثقافى

www.iqra.ahlamontada.com

د. جەيدەر لە شكرى

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.afhamontada.com

له شهريعه ته وه بو حه قيه ت

سه ره ه ئداني سو في گه ري له پانتايي كورديدا

د. حه يدهر له شكري

خانہ ی موکریانی بو چاپ و بلا و کردنه وه

- له شہریعتہ وه بو حقیقت (سەرھەلدانی سۆفیگەری له پانقای کوردیدا
- د. حەیدەر لەشکری
- نەخشەسازی ناوہو: گۆران جەمال رواندزی
- بەرگ: ریمان
- نرخ: ۵۰۰۰ دینار
- چاپی یەکم ۲۰۱۳
- تیراژ: ۱۰۰۰ دانە
- چاپخانە: موکریانی (هەولێر)
- له بەرئۆبەرایەتی گشتیی کتیبخانەکان ژمارە ی سپاردنی (۸۳۵) ی سالی (۲۰۱۲) پێدراوه.

زنجیرە ی کتیب (۷۱۷)

مالتپەر: www.mukiryani.com

نیمەیل: info@mukiryani.com

سوڤيگهري ڙياني بي مهرگه ...

مهرگي بي ڙيان ...

"بابا تاهيري هممه داني"

پیرست

ژ. لاپەرە	بابەتەکان
۹	پیشه‌کی
۱۹	دەروازە: ناساندنی سۆفیگەریی ئیسلامی
۲۱	یەكەم: ماناكانی سۆفیگەری -- لە قەیرانی لیکۆلینەووەو بۆ قەیرانی ناسنامە
۲۸	دووهم: زوهدگەری وەك پاشخانی سەرھەڵدانی سۆفیگەری
۳۳	سێیەم: سۆفیگەری وەك کابە یەکی نایینی سەر بەخۆ
۳۹	بەشی یەكەم: زەمینە ی نایینی سەرھەڵدانی سۆفیگەری لە پانتایی کوردیدا
۴۱	دەروازە: گرنگیی شەریعەت لە سەرھەڵدانی سۆفیگەری
۴۵	یەكەم: ئیسلامی خەوارچی لە نیۆ کوردان و قەیرانی لە زوهدی شۆرشگێژانەو بۆ زوهدی سۆفییانە
۵۱	دووهم: رەوتە شیعییەکان و پەیدەندییە نەتییەکانیان بە هزری سۆفیگەری لە ولاتی کورداندا
۶۷	سێیەم: رەوتی سوننی و سنوورە شەریعیەکانی سۆفیگەری لە ولاتی کورداندا
۷۵	بەشی دووهم: جوگرافیای سەرھەڵدانی سۆفیگەری لە پانتایی کوردیدا
۷۷	یەكەم: سەرەتاكانی سۆفیگەری لە نیۆ کوردان -- ناویتەبوونی خەیاڵ و واقع
۸۶	دووهم: قەیرانی دیاریکردنی سنووری جوگرافی دیاردە ی سۆفیگەری
۸۹	سێیەم: سۆفیگەری لە رۆژئاوای ھەریمی جیا(الجبال)
۱۳۱	چوارەم: مەلبەندەکانی سۆفیگەری لە ھەریمی جەزیرە (نصیبین و سنجار)
۱۳۶	پینجەم: سۆفیگەری لە شاری ورمیتی ھەریمی نازریجان
۱۴۱	بەشی سێیەم: پەرەسەندنی سۆفیگەری -- لە رەوتی دژە باووەو بۆ رەوتی سەر بەخۆ

۱۴۳	دەروازە: رەوتگەرى لە ھزرى سۆفيگەريدا
۱۴۵	يەكەم: رەوتى ھەلاجىي و دژە ھەلاجىي لە پانتايى كورديدا
۱۸۳	دووھەم: ئەبويەكرى كورى يەزدانىارى ورمى و دامەزراندنى رەوتى سەربەخۆي سۆفيگەرى
۲۰۷	بەشى چوارەم: گەشەسەندنى سۆفيگەرى لە نيتوان ھەقيقەت و شەريەتدا
۲۰۹	يەكەم: سۆفيگەرى وەك ھەقيقەتى شاردراوھى عارف
۲۳۳	دووھەم: ھەژموونى شەريەت و پاشەكشەي سۆفيگەرىي ھزرىيەكان
۲۴۹	سەيھەم: رينگرە كوردەكان نيوھى دووھەمى سەدەي پينجەم
۲۶۹	بەشى پينجەم: جينكەوتە كۆمەلايەتبيەكانى سۆفيگەرى لە پانتايى كورديدا
۲۷۱	يەكەم: جينكردنەوھى سۆفيگەرى لە چوارچينەي كۆمەلايەتى
۲۸۶	دووھەم: قەبولكردنى جفاكى كوردى بۆ دياردەي سۆفيگەرى
۳۰۷	ئەنجام
۳۱۳	سەرچاوھەكان
۳۵۹	فەرھەنگى چەمك و ناوھەكان
۳۸۵	پاشكۆكان

پيشه‌كى

گرنگى خويندنه‌وهى ميژووى سؤفيگه‌رى له پانتايى كورديدا

سؤفيگه‌رى (التصوف) وه كه ده‌ر كه‌وته‌يه‌كى ژيانى رۆحانى له ميژووى بېروباوه‌رى ناييندا، له‌سه‌ر ناخاوتنيكى ديار و ناديارى كۆمه‌له مرۆفّيك له‌گه‌ل ده‌روونى خويان، له په‌يوه‌نديان به خودايه‌تتې دامه‌زراوه. له زۆربه‌ى نايينه‌كاندا بۆته شيوازيكى بېر كرده‌وه له خودا و جۆرتك له ره‌فتارى په‌يوه‌ست به و بېر كرده‌وه‌يه و گوزارشته له نهموونتيكى تاكه‌كه‌سيانەى ده‌خوازي هه‌بوونى تاكه‌كه له نيو نه و جيهانه باوه‌ردارسيه‌ى تيدا ده‌ژى له ريگه‌ى په‌يوه‌نديه خودايه‌كه‌وه شوڤه بكات. ئيدى هه‌ر له و روانگه‌يه‌وه كه‌سى سؤفى نهم هه‌بوونه و ته‌واوى ده‌وره‌به‌ره‌كه‌ى بينيوه و ويستوويه‌تى تيگه‌يشتنتيكى جياواز له هى كه‌سانى ترى باوه‌ردار و ناماده له نيو هه‌مان سيسته‌مى كولتورى - ناييندا، به‌ره‌م بهيني.

له چوارچيه‌وى نايينى ئيسلاميشدا، ده‌ر كه‌وته‌نى سؤفيگه‌رى به خالى وه‌رچه‌رخانى نهموونى رۆحانى داده‌نرئ، لي‌ره‌دا هه‌زه‌كه جه‌ختى له‌سه‌ر پرۆسه‌ى ناسينى خودا و نه‌و حه‌قيقه‌ته ده‌كرده‌وه، كه له ميانەى نه‌و پرۆسه‌يه و له‌ريگه‌ى بېرىنى چەندان قۆناغى رۆحانى(حال و مه‌قام) و خويندنه‌وه‌ى جياواز بۆ په‌يوه‌نديى مرۆفانه و خودايانه(فه‌نابوون، ئيتحاد، حلول...هتد) سؤفى پيى ده‌گات، بيگومان نه‌مه‌ش خستنه‌رووى تيروانينيكي نابارى نايينه‌كه و ليك‌دانه‌وه‌ى بووه له ريگه‌ى فه‌ره‌ه‌نگيكي تايه‌ت له چه‌مك و ده‌سته‌واژه‌ى نه‌وتۆ كه پيشتر له دووتويى گوتارى گشتى ناييندا ناوا نه‌ناسينرا بوون، له‌لاى نه‌وانه‌يش كه وه‌ك به‌رپرسى راشەى نايين و ده‌ستنيشانكارى سنوره شه‌رعيه‌يه‌كانى گوزارشته‌كانى پيناسى خويان ده‌كرد، به چه‌مك و ده‌سته‌واژه‌ى نامۆ و جاروباريش به ناجۆر و نه‌شياو وه‌سفه‌كران. له‌به‌رامبه‌ردا سؤفيان هه‌ولت كه‌مك‌رده‌وه‌يان دروستر بلين شيوه‌گير كردنى نه‌و شه‌ريعه‌تەيان ده‌دا كه ژيانى جفاكى ئيسلامي له‌سه‌ر دامه‌زرا بوو، خۆ گۆرانه گه‌وره‌كانى سيسته‌مى ده‌سه‌لات و بونيادى نابورى و به‌ر فره‌ه‌بوونى په‌يوه‌نديه‌كان و دواچار وه‌لامدانه‌وه‌ى جفاك بۆ گۆرانه‌كان، واى كردبوو چيدى نه‌و شه‌ريعه‌ته به‌تتبه مرۆفّى باوه‌ردار له رووى رۆحيه‌وه تيرنه‌كات، ته‌نانه‌ت واى كردبوو دايرانيك له نيوان جيهانى مرۆفّايه‌تى و جيهانى

خودايەتى دروست بىي و پەيوەندىي نىوانيان تەلخ بىي و لە مانا حەقىقەتتەيەكانى بەتال بىيەتەو، بەمەش خوداپەرستى وەك ئەركىكى كۆمەلايەتى بىيىنئى، نەك لەخۆيدا. بۆيە سۆفى دەيەوي مانا بەو پەيوەندىيە بەخشيەتەو و بەجۆرتەك داپىرەتتەو، كە مرۆقى باوەر پار لە حالەتى خوداپەرستىي رووكەشيانەو بەرپەتەو بۆ حالەتى خوداناسىنى كۆيكانە.

ھەرچۆنەك بىيەت، سۆفىگەرى ھەر لە سەدەي دووھەمى كۆچى / نۆيەمى زايىنى، وەك ناوتەك بۆ ئەو جۆرەي مرۆقى باوەر پار دەرگەوتووە و لەو دەستپىكەدا زياتر خۆي لە دوورەپەريزى و گۆشەگىرى دەيىنيەو، دواتريش لە سەدەي سىيەمدا وەك كايەيتكى نايىنى سەر بەخۆ و جياواز لە كايەكانى تر، داھينەر و پەيرەوكارى خۆي ھەبوو و لەميانەي ئەم دەستەبۆيىر(المواص)ە نايىنيەو خۆي نواندووە. بەلام چىدى سۆفى نەيدەتوانى لە سنوورى ئەزمونە رۆحانيەكەيدا بىيەتەو و بۆ ھەمىشە دوورەپەريزىي ناوئىشانى خۆي و ھزرەكەي بىي، چونكە لەلايەك زەمىنە كۆمەلايەتتەيەكە پەرۆشى ئەو بوو بزائى ئەو دياردە نۆيە چىيە و چەندە دەتوانى وەلامدانەو ھەيك بىي بۆ داخوازىيەكانى ئەو و رەوشە داتەپىو كەي چارەبكات. لەلايەكى تريشەو، بەرەبەرە سۆفى — بە ويستى خۆي بىي ياخود بە ناچارى و بۆ رىنگەگرتن لە ھەر بە ھەلە تىنگەيشتەيتكى بيروراكانى — لەو سنوورەي دەھاتە دەرەو و ھەر بەخۆي ئەو بيرورايانەي بەيان دەكرد، لە ياوەرە سۆفىيەكانى كۆدەبۆو و بە يەكەو ھزرەكەيان لە تاكگەرايەو دەگواستەو بۆ باوەرەيتكى دەستەجەمعى و ئەلقەي سۆفىيانيان فراواندەكرد و بەرەو سىستەمىكى رىكخراوى ئەوتۆيان دەبرد، كە بتوانى پىداويستىيە نايىنيەكانى تەواوى كۆمەلگا پر بكاتەو.

بەمەش دياردەي سۆفىگەرى پەيوەست دەبوو بەو فرەجۆريەي لە پانتايى ئىسلاميدا، لە پرووى كۆمەلايەتى و نايىنيەو لە نارادابووە، تىزەكانى ئەوانىش لە تىزى سنووربەندى نىو بنەما شەرىعيەكانەو، بۆ تىزى كارىگەر بە ئەزمونە عىرفانى و رۆحانى و تەنانەت فەلسەفيە ئىسلامى و نايىسلامىيەكان، دەرەكەوتن. لەرووى كۆمەلايەتتەيەو ھزرەكەيان دەبوو دياردەيەكى كراو بەسەر گرۆ و رەگەز و دەقەرە جياوازەكانى جىھانى ئىسلامىي. ھەريەك لە بونىادە كۆمەلايەتتەيەكانىش بەپىي تايەتەندىتى سىستەمە كولتورىيەكانى خۆيان، كە جۆرى باوەر پارىي و پرۆسەي بەرھەمەيتنانى پەرۆزىي رەنگرۆز دەكرد، خويندەو ھىي خۆي بۆ كەسپتى سۆفىيەكان و بيروباوەرەكانى بەگشتى ھەبوو، تەنانەت رەنگە لە

بەرھەمھیتانەوہ میللییە کەیدا ھەندیک لە خەسلەتەکانی ئەو سیستەمەیان خزانددیته نیو تیز و دەرکەوتەکانی دیاردە کە.

لە کوردستان و لە پانتایی کوردیدا (ئەو مەودا جوگرافیەیی رەگەزی کوردیی تیتدا زالە)، وەك بەشیکی پانتاییە گشتییە کە، لە ھەندیک ناوچە و شاری ئەو ھەریمانەیی ولاتە کەیی لەخۆگرتبوو (بەتایبەت "ھەریمی چیا - إقليم الجبال"، "ھەریمی جەزیرە - إقليم الجزيرة"، "ھەریمی نازربێجان - إقليم اذربيجان")، کەسانیک دەرکەوتوونە، ھەر لە قۆناغی سەرھەڵدان و جیگیربوونی کایە کەدا، گیرۆدەیی بوونە و بوونەتە مورید و سۆفی، لەو ناوچە و شارانەدا تیز و بیروبوچوونەکانی تاوتویدە کەن و بەشداری دارشتنی ھەندیکیان دە کەن. خۆ ئەگەر لە دەستپێکدا چەند تاکیکی پەرتەوازە، بەھۆی ئەزموونی تاییەتی یاخود پەییوەندیان بە گەرە سۆفیانی دەستەیی یە کەم، بە سۆفیگەری ناشنادەبن، ئەوا دواتر گەشە دەسینێ و لە چەند شوێنیکدا وەك دیاردەیی کی نایینی بەربلاو دەرە کەوێ، کە ئەنانت دەبیتە ناسنامەیی کیش بۆ ھەندیک لەو شوێنە. سۆفیەکانی ئەوتیش، ئەگەرچی بە کاریگەری سۆفیانی جیھانی نیسلامی دەرکەوتوون، بەلام ئەوانیش توانیوانە کەسیتی خۆیان بەسەر بوارە کەدا بەسپین و ھەندیکیان ببنە سەتتەرێک و رێنیشاندەرێک بۆ ئەوانەیی دەیانویست ببنە سۆفی. ئەنانت کەسانیکیان توانیوانە رێبازی سەر بەخۆی سۆفیانەیان ھەبێ و لە بوازی ھەمەچەشندا تاییەتەندیان بە ھزرە کە بەخشیو، کە لەلای کەس و رێبازەکانی تر بەرچاوناکەوێ. لەلایە کی ترەو بەرەبەرە دیاردە کە پەییوەست بوو بە گەشەسەندنی نایینی ولاتە کە و ھەولیداو وەلامی ئەو پرسیارانە بداتەو، کە پێشخەچوونە باوہرپییەکان لە پانتایی گشتی نیسلامیدا دەیانوروژاند و بەدوای شییوہیی کی نەگۆری باوہرداریی دەگەرآن و تەواوی دراوہکانی ھزری نایینیان جیگیر دە کرد.

سۆفیگەری نیسلامی لە کوردستان لەم قۆناغە زووہو، ھەردوو رۆلی نایینی و کۆمەلایەتی گیراوە؛ ھەم لە چەسپاندنی تێگەیشتنیک بۆ نایینە کە، ھەمیش لە گونجاندن و پەییوہندی نیوان نیسلامەتی و بیروباوہرە نیوخۆییەکانی ئەو، ئەمە سەرباری خۆگونجاندنی لەگەڵ بونیادی کۆمەلایەتی کوردی و چێکردنی پەییوہندیەکی تەواوکاری لە نیوان تاییەتەندیەکانی خۆی و ھەندیک لە دەرکەوتەکانی شوناسی ھەمەگیری لە چەند سەدەیی یە کەمی دوای ھەژموونی باوہری نوێ بەسەریاندا. لەم روانگەییوہ وەك رەنگدانەوہی دەرکەوتەیی کی جیاوازی نایینە کە لەو پانتاییەدا خۆی دەنوێنێ، بۆیە دەشی قۆناغیک

ناسینی باوهره که بیټ له سه ره تاکانی گه لاله بوونی شوناسی ئیسلامییانه ی به شتیکی سه ره کی جفاکی کوردی، که جیهان بینییه کی نوئی له چوارچیوه کۆمه لایه تییه که دا هیناوه ته ئارا و له وئ به دووه ده بیته ره گه زیکی بنه رته تی بیرئ ناسینی کوردیی.

لیروهه بابه تیکی وه "هزری سۆفیگه ری ئیسلامی له کوردستان"، له پینج سه ده ی یه که می کۆچی، که قۆناغی سه ره هلدان و جیگه ربوونی دیارده که بوو، گرنگی خۆی ده بی، چونکه له چندان ته وه ره دا گه شه سه ندنه دیار و نادیاره کانی بیروباوه ری ناسینی له و زه مینه جوگرافییه دا شیده کاته وه: له ته وه ره یه کدا که سۆفیگه ری پیناسه ی خوداناسیی مرزقی ناو نه و جفاکه ی کردۆته وه و سنووره کانی نه و ناسینه و حه قیقه ته کانی پشتی ده ستیشان کردوه. له و ته وه ره یه شدا که گوزارشت له ده ربړینیکی ناسینی ده کات، که له ولاته که دا جیگه رده بی و که سانیکی تیډا ده رده که ون له ده ره وه ی باوه ری هه مه گیرانه و فه رمییه وه ده خوازن نه و گوزارشته بکه ن، ته نانه ت له هه ندئ باردا کاربکه ن بۆ گۆرینی نه و باوه ره هه مه گیره ش و مانایه کی تر به باوه رداری و کرده ی پیرۆزی بیه خشن. ئیدی سۆفیگه ری به گشتی کاری کردوه بۆ بونیادنانی که سیتییه کی ناسینی خودان ره فتار و هه لئسوکه وتیکی سه ره خۆ، له وه ته ی ده رکه وتوه و تا ئیستا ده ستی له و نه رکه ی خۆی هه لئه گرتوه و "سۆفیوون" بۆته ناسنامه ی هه ندیک تاک و گرو ی کۆمه لایه تی کوردی و جیکه وته ی ناسینی و کۆمه لایه تی و سیاسی و فه ره هنگی و... هتدی دوور مه ودای هه بووه و ده بی. هه ر بۆیه نا کرئ نه وه ی ده یه وئ له میژووی بیروباوه ری پانتاییه که فه کۆلئ و شوناسه ناسینییه کان، چ له چوارچیوه ی شوینکاتی میژووی دیاریکراوه بیټ یا خود سه رووی نه م شوینکاته وه، فه رامۆش بکات و وینه یه کی دروستی نه و میژووه مان بۆ بنه خشینئ.

چوارچیوه ی لیکۆلینه وه و چه ند تیبینییه ک له باره ی میتۆدوه

ماوه ی میژووی لیکۆلینه وه که:

بۆ نه وه ی بتوانین به سه ر جو مگه بنه ره تییه کانی بابه ته که رابه گه ین ده ستیشانی نه و ماوه زه مه نییه مان کردوه، که له چوارچیوه یدا له سۆفیگه ری ده دوین، نه ویش قۆناغی سه ره هلدان و جیگه ربوونی دیارده ناسینییه که یه له پانتایی کوردیدا؛ قۆناغیک که - لایه نی که م - ره نگه

سەرەتا كەي بىگەرپتەمۇ بۇ سەدەي دووھى كۆچى/ سەدەي ھەشتەمى زايىنى بەدواو، كۆتايىبەكەشمان بە كۆتايى سەدەي پىنجەمى كۆچى/سەرەتاي دوانزەي زايىنى ديارى كىر دووھ. پەنگە بەھانەمان بۇ دەستپىكى قۇناغە كە روون بىت؛ لەویدا كەسانىك دەر كە وتوونە لە نىو جىھانىبىنى سۆفیانەدا گوزارشتيان لە خۇيان كىر دووھ و وەك سۆفى — بەمانا فراوانە كەي — ناسراون. بەلام كۆتايى قۇناغى توۋىنەو كە، نامازە نىبە بۇ كۆتايى دياردە كە، ئەوئەندەي پىشت بەستەنە بە كۆمەلىك خالى تايبەت بە پەرەسەندن و دەر كە وتەكانى ھزرە كە، كە ھەندىكىمان راستەوخۇ پەيوەست بە ناستە نىتوخۇبەكە(پانتايى كوردى) و ھەندىكىشان بە ناستى گىشتى(جىھانى نىسلامى)؛ تا ئەو قۇناغە سۆفىگەرى پتر دياردە يەكى نايىنى تايبەتەندە، لەلايەن دەستەبۇزىر كەو پەيرەوى لى دەكرى، كە ھەر خۇيان بەرھەمى دەھىتن يان لايەنى كەم چوونەتە نىو ئەو ئەلقانەي ئەم كارە دەكەن، بەمەش سۆفىگەرى وەك ھزرىكى خاوەن جىھانىبىنىبەكى تارادەيەك سەرىبەخۇ خۇي دەنواند. بەلام لەوئ بەدواو، بەتايبەت لەسەدەي شەشەمى كۆچى ھىندىك لە كۆلەگە بنەرەتايبەكانى ئەو تايبەتەندىبەي لە دەست دەدا و دەپەرتەوھە بۇ قۇناغىكى جىاواز و خۇي لە چوارچىوھى سىستەمىكى رىنكخراودا دەبىنئەتەوھ، ئەوئىش ئەو سىستەمى تەرىقەتەيە كە تائىستا بەشى سەرەكى ناسنامەي دياردە نايىنبەكە پىكىدئىنى و زىتر جەخت لەسەر دارىشتنى پەيوەندىبە نىتوخۇبەكانى گەلى سۆفیان دەكاتەوھ.

ھەرۇھە لەو قۇناغەي باسى دەكەين ھىشتا سۆفىگەرى خەرىكى دارىشتنى يەكە پىكەھىنەرەكانى شوناسەكەيەتى نەيتوانىوھ بەتەواوى پىنگەي خۇي لەنىو قەوارەي نايىنىدا جىگىر بكات. بەپىنچەوانەي قۇناغى دواتر كە بەشىوھەكى گىشتى وەرچەرخانىكى گىرنگى بە خۇرە بىنبوھ، واىكردوھ چىدى لەلايەن دەستەبۇزىر نايىنى وەك تەنىكى نامۇ لە نىو جەستەي نايىنى موسلماناندا چاوى لى نەكرى؛ چەند زانايەكى ھەژمونىگەر بەسەر باوہردارى، وەك ئەبوھامدى غەزالى (۴۵۰ - ۵۰۵ك/۱۰۵۸-۱۱۱۱ز)، ئەو دياردەيە لەچوارچىوھ بەرتەسكەكە دەر دەھىتن و وەك وەلامدانەوھەكى پىداوېستىبە نايىنى — كۆمەلايەتايبەكاندا دەيخەنەرۇو، وەك دەزانىن غەزالى بە كولتورى سۆفىگەرىدا دەچىتەوھ و تىزەكانى دەخاتە نىو پىرۇسەيەكى ووردى ھەلاۋىر دىكرن و دارىشتنەوھ تا لەگەل بوارى شەرىعەتتى، ئەو شەرىعەتە سونەگەرايەي خۇي باوہرى پىي ھەبوھ، بگۇنجىتنى. ئىدى ئەو و پەرەوکارانى وايان كىر دووھ لە سەدەي شەشەمى كۆچىبەوھ سۆفىگەرى سونىبى لە پانتايى نىسلامىدا بالا دەست بى و

میژوویه کی جیاوازی دیارده که دهست پی بکات. له هه مان کاتدا، هه ره له و سه رده مه جیاوازه دا، ئاراسته یه کی نوئی سۆفیه گه ری سه ره لده دا، که ده یه وئ له ره هه ندیکه فه لسه فیانه وه و به به کاره یئانی چه مک و تیپرامان و تیژه کانی نه و کایه یه وه ناسنامه ی خۆی دابریۆتیه وه، وه که له کارکردنی سۆفیه کی وه که شه هابه دین یه حیای سه هره وه ردی کوژراو (م ۵۸۹/ک ۱۱۹۳ز) دیاره، به مهش تا راده یه کی زۆر له و قالبه دهرده چی که له م قۆناغی ده سه بسانمان کردوه پئی ناسرابوو.

هه مو سه وه ی گوتمان، وه چه رخانه ی ریشه یی بوون له پینگه ی سۆفیه گه ری له پانتایی ئیسلامی، له پرووی ناوه رۆک و دهرکه وته کانیدا گۆرانی نه وتۆی به سه ردا دئ که واده کات خه سله ت و تایه تمه ندیی نوئ له خۆ بگرئ و له قۆناغی پێشوو که ئیمه ئیشی له سه ر ده که یه جوی بکاته وه.

قهیرانی میتۆد یاخود میتۆدی پیکهاته یی - بهراوردکارپهانه:

رهنگه پر قهیرانترین جۆری توێژینه وه ی میژوو یی، به تایهت له زه مینه ی رۆشن بیری - ئاکادیمی کوردی، نه وه یان بئ که له میژوو یی هزر ده کوژیته وه، نه و میژوو یی سه رقالی خوێندنه وه و تیگه بیهستنی زهینی مرۆقه کان و کۆمه لگاگانه، نه که نه و رووداو و هه لسه وکه وتانه ی ده یوینن و په نگدانه وه ی نه و زهینه ن، نه گه ر رووداویش له شوینیکه دیاریکراو و له مه واده کی زه مانی شیوه گیر ده بئ، نه وه ده شی کاریه گه ریه کانی له ئاکامی جه نجالی رووداوگه لی دوا ی خۆی و به رته سکی یاده وه ری تاک و دهسته جمعی کال بینه وه، که چی گۆرانه کانی نیو زهین و بیرکردنه وه سنووردارتر و هیتواشترن، پتویستیان به هۆشیکه زۆری میژوو یی هه یه بتوانئ ورده کاریه کانیان تۆمار بکات، ههروه ها که متر ده توانئ له سنووریکه دیاریکراوی شوین و ماوه یه کی ده ستیشانکراوی کاتییه وه به رجهسته بکرئ. جا چ جای میژوو یی نایینی که چه ندین روخساری دیار و نادیار ی هه یه و سنووربه ندکردنی به کات و شوینه وه جه ربه زه یه کی مه عریفیه و مه رج نییه وه لأمی ته وای پرس و گریمانه باوه کان بداته وه و ئاکامه کانی له دووتوی میتۆدیکه ناسراو و باوی توێژینه وه دا به رجهسته بن.

بینگومان کارکردن له سه ر نه و میژوو، به تایهت که میژوو یی میله تیک بئ کولتوری میژوو یی نوسراوی به بهراورد له گه ل میژوو ه زاره کییه که ی له ناستیکه سه ره تایی بووبئ و زۆرتینی میژوو ه ناسایه که ی نه که هزریه که ی له لایه ن "نه وانیتر" و له چوارچیه ی

وینا کانیانەوه دەرکەوتبێ و تا ئیستاش قۆناغە تاریکەکانی لە قۆناغە رووناکەکانی زیاتر بێ، پێویستی بەوه دەبێ چەندان میتۆدی جیاوازی لەسەر جێبەجێ بکری؟ یەکیەک لەو میتۆدانەش میتۆدی پێکەتەییە کە ئەمەش پەڕیوەستە بە شێوازی خستەرووی سەرچاوە کلاسیکیەکان بۆ سۆفییان و هزرەکیان: لەمەدا هەولمانداوه ئەو هزرە لەو پارچەپارچەییە رزگار بکەین کە لە بنەرەتدا تێیدا، چونکە نووسەرانی بواری سۆفیگەری بەپێی چەمک و دەستەواژەکان پەرشیان کردۆتەوه و کەمتر هەولیانداوه پەڕیوەندی نیوان وتەکان لە رینگەیی نیۆەندگیری کەسیتی سۆفی و شوێن و زەمینە دەرکەوتنی باس بکەن، ئەمە بە ناشکرا لەو جۆرە نووسینە دیارە کە نووسەرەکانیان بەگشتی ویستوویانە بەسەرھاتی سۆفییان بنوسنەوه و لەژێر ناوی "الطبقات الصوفية" دا جێگەیان دەکرێتەوه، ئەمانە ئەوەندە بەدوای دەرخستنی رەھەندە سۆفیەکانی کەسایەتییەکانن، ئەوەندە خۆیان سەرقال ئەکرێت بە کێشانی وینەبەکی گشتگیر بۆیان، کە دەشێ ھاوکارمان بێت لە خۆتێندنەوهی دروستی پەڕەسەندنە هزریەکانیان، ھەر لە چۆنیەتی گەڵاڵەبوونی ئەو هزرە تا پێگەیشتنی و دواتر بەیانکردنی. خۆ دراوەکانی کەسیتی سۆفییانە بەپێی ئەو سەرچاوانە سنووردارە بە چەند بواریکەوه: ناوی سۆفی، ئەو سۆفییانە یاوەریتی کردوون، ئەو زانستانەیی لێی شارەزا بوو، ئەگەر ھەبێ شوێن و سالی مردنی، دواتریش گێرانەوهی گرنگترین ئەو وتانەیی لەنیو ئەلقەیی سۆفیاندە جینگەیی باس بوو. بەلام زۆر جار مەبەستی میژوونوسی سۆفی پتر گێرانەوهی وتەکانە، نەک بێنیی پەڕیوەندی نیوانیان و نیشانەکانی تەواوی ئەو گوتارەیی سۆفی دەخوایێ یان توانیویەتی بەرھەمی بەیێن. بۆیە، ئەوهی ئەو سەرچاوانە بخوینتەوه ھەندیکجار وای دێت بەرچاوە خودان بپروبوچوونی پەرش و بلاون و تاکە شتیەک تێزەکانی بەیەکەوه بەستبێتەوه ناوی سۆفیەکیە.

لەبەرەمبەر بەمە، ئێمە ھەولمانداوه وتەیی ئەو سۆفییانە وەک چەند بەکەییەکی جیاواز بەیەکەوه پەڕیوەست بکەین و ئەو گوتارە بھینەرۆو کە دەشێ لە پشت پەرش و بلاویەکەدا خۆی ھەشار دابن، ئەمەش وا دەخوایێ - جگە لە پڕۆسەیی گریدانەیی دەقە جیاواژەکان - ھەولبەدین لە میانەیی گوتاری ھەمەگیری سۆفیگەری تێزەکان رۆنتر بکەینەوه و لەویدا بوینادی میژوویی چەمک و تێزەکان و ئاستەکانی بەکارھێنانیان دەستنیشان بکەین.

بێگومان زۆر جار ئەو پڕۆسە پێکەتەییە کاریکی ئەستەم دەبێ، ئەمەش لەبەر سنوورداری وتە و بۆچوونی سۆفیەکانی پانتایی کوردی لەرووی چەندتییەوه، ھەرۆھا پڕۆسەیی ھەلاوێردکردن و ھەلوێستی پێشینەیی نووسەرانی کلاسیک لە خستەرووی وتەکاندا. بۆیە

راگه‌یشتن به‌سەر ئه‌و بونیاده کارێکی ئه‌ستم و برێک جاریش ده‌رچوون ده‌بێ له‌ میتۆدی په‌خنه‌یی - شرۆڤه‌کاری و ناچاری گه‌رانه‌وه‌مان ده‌کات بۆ ئه‌و میتۆده گه‌رانه‌وه‌یه‌ی میژووی رووداوی پێ‌ده‌نوسریته‌وه، ئه‌مه به‌تایبه‌ت له‌ هه‌ردوو به‌شی یه‌کهم و دووه‌می توێژینه‌وه‌که به‌ روونی دیاره و له‌به‌شه‌کانی تریشدا لێره و له‌وێ هه‌مان میتۆد خۆی به‌سەر ناوکۆی توێژینه‌وه‌که سه‌پاندۆته‌وه. بێگومان نه‌بوونی توێژینه‌وه‌ی تر که به‌و میتۆده گه‌رانه‌وه‌یه‌ی کاری کردبێ، ئه‌و ناچارکاریه‌ی تۆختر ده‌کاته‌وه و وه‌ک پێویستییه‌کی زانستی لێ‌ ده‌کات بۆ رێگه‌خۆشکردنی - نه‌گه‌ر که‌میکیش بێ - بۆ میتۆده ره‌خنه‌یه‌ی شرۆڤه‌کاریه‌که.

ده‌بێ لێره‌دا تێبینی ئه‌وه بکه‌ین که کۆکردنه‌وه‌ی وته‌کان مانای به‌هه‌کایه‌تکردنیان نییه‌ یان نه‌مان ویستوه‌ به‌عجزه‌ ده‌ربجێت، نه‌گه‌رچی له‌ هه‌ندێک شۆینی توێژینه‌وه‌که‌دا وا دێته‌ به‌رچار، به‌لکو کارکردنه‌ بۆ دۆزینه‌وه‌ی بونیادی هاوبه‌شیان، به‌لام دواتر به‌پێی په‌یکه‌ری توێژینه‌وه‌که جاریکی تر دابه‌شکراونه‌ته‌وه، که له‌به‌ر که‌می زانیاریه‌کان، ناچار بووینه هه‌ندێک له‌و زانیاریانه‌ له‌م شۆینه جیاوازانهدا دووپات یان چه‌ند باره‌ بکه‌ینه‌وه، به‌جۆرێک ئه‌و سۆفییه‌ی له‌ به‌شیکی دیاریکراودا ئیشتی له‌سه‌ر کراوه، وازمان لێی نه‌هێناوه و ده‌شی له‌ چه‌ندان به‌شی تریشه‌وه گه‌رابینه‌وه سه‌ری، دیاره له‌مه‌شدا مه‌به‌ستمان ده‌ستنیشانکردنی هه‌ریه‌ک له‌ تاییه‌تمه‌ندی که‌سیتی و هاوبه‌ش بوونیه‌تی له‌گه‌ڵ ئه‌وانیتری هه‌مان پانتایی جوگرافی، له‌ هه‌ندێک بابته‌ و ویستگه‌ی گه‌شه‌سهندن و ده‌رکه‌وته‌ی سۆفیگه‌ریدا.

له‌لایه‌کی تروه‌، نوسینه‌وه‌ی میژووی بیروباوه‌ری ئایینی پێویست به‌وه ده‌کات سه‌ره‌ده‌ری له‌گه‌ڵ ماوه‌ی درێژی میژوویدا بکه‌ی، چونکه دیارده‌ی ئایینی وه‌ک سۆفیگه‌ری، مه‌رج نییه‌ له‌ شۆین و کاتێکی دیاریکراودا خۆی به‌هێڵیته‌وه، به‌لکو ده‌بینین که نه‌گه‌رچی به‌ره‌مه‌پێنه‌ره‌کانی له‌نیۆ میژووی واقیعی و به‌رجه‌سته‌دا و نه‌هین، به‌لام هه‌م که‌سایه‌تی و هه‌میش هزر و بۆچونه‌کانیان مه‌رزه‌کانیان بریوه و چوونه‌ته‌ ده‌ره‌وه‌ی سه‌رده‌می خۆیان و وه‌ک که‌سایه‌تی "سه‌روو میژووی - Meta history"، چ له‌ ناستی دیارده‌ی سۆفیگه‌ری بێ یاخود بیروباوه‌ری ئایینی نیوخۆیی یانیش ناستی کۆمه‌لایه‌تی، ده‌رده‌که‌ون. هه‌ر بۆیه، وه‌ک پێداویستییه‌کی زانستی، ناچار بووین هه‌لوه‌سته له‌سه‌ر ئه‌و ده‌رکه‌وته سه‌روو میژوویانه‌ش بکه‌ین و جێکه‌وته‌ی به‌ره‌مه‌پێنه‌رانی هزره‌که له‌ودیو شۆینکاته‌وه ده‌رخه‌ین، له‌و کاره‌شدا په‌یره‌ویان له‌ میتۆدێکی به‌راوردکارانه‌ کردوه تا بتوانین به‌هۆیه‌وه وێنه‌ی دروست له‌گه‌ڵ

ویناکراوی ره مزه سوڤیه کان به یه کدی بناسینه وه یاخود له یه کترین جوئ بکهینه وه یانیش
ته نانهت وهک ته واکه ری یه کتر بجهینه روو.

لهم گۆشه نیگایه وه، ئەو بۆچوونه به دروست ده زانین و کاری پێ ده کهین، که پیتی وایه
تویژهری بواری میژووی نایینه کان هەر ئیش له سەر راستیه میژووییه کان ناکات، به لکو - به
کاریگه ری تاییه ئەندیتیه کانی ناین خۆی - بهردهوام له بهرامبەر به رووداوگه لیکدا
ده بینیته وه ده چنه سهرووی ئەو راستییانه وه یاخود به تیگه یشتنی نامیژووییه نه وه گوزارشتی
لی ده کهن، ئەو گوزارشتکردنه ش له سیسته می باوهرداری و پرۆسه ی به ره مه پنانی پیروزیدا
ئاماده ییه کی به هیژیان هه یه و له ناوهنده کۆمه لایه تییه - ناینیه که دا به رچاون، که ده شی
نه مه ش به خه یالدا نی ناینی دابنیتن؛ ئەو خه یالدا نه ی ده یه وئ پیروزی له هه موو ئەو که س و
هزرانه بینیته وه که پیکیان هیناوه، به مه ش ئەو که س و هزرانه نا سروشتیانه
ده خویندریتنه وه نه ک وهک راستیه کی په تی، به لکو زۆر جار ئەو راستیه نکۆلی لی ده کړئ
یاخود له بهردهم هه ژموونی پرۆسه ی پیروکردندا په رده پۆش ده کړئ و وینا ناینیه کان پتر
پشتیان پێ ده به سترئ و له ژیانی رۆژانه دا به رجه سته ده کړین، به تاییه ت که باوه رپوون به و
خه یالدا نه پابه ندبوونیکه به پیروزی و بۆته به شیک له باوهرداری گشتی و وهک نه رکینکی
ناینی وایه. لیره وه، ئەگه ر تویژهر ده یه وئ خویندنه وه یه کی دروستی هزر و بیروباوه ری ناینی
له پانتاییه کی دیاریکراوی جوگرافی - کۆمه لایه تییدا بکات، ده بێ هه ولدات هه م بونیاده
میژووییه که ی و تاییه ئەندیه نیوخۆیه - واقعییه که ی بخوینیته وه، هه مه ش ده رکه وته کانی
دواتری له نیو خه یالدا نه که دا له به رچاو بگرن، جا ده رکه وته ی ناسایی بن یان نا ناسایی. ئەگه ر
وانه بێ ئەوا به سه ر خویندنه وه ی هه مه کییانه ی بیروباوه ری ناینی پانتاییه که راناگات و ئەو
به رده و امیتیه ی ده شی له نیو بیروباوه ره جیاوازه کاند هه بن ناینی. بیگومان ئەمه ش
جوړیکه له جه ره زه یی و ره نگه - به هۆی قولنه بوونه وه ی میتۆده که و که له که نه بوونی
نه زموونی کارپیکردنی - سه ر نه گرن. له گه ل ئەوه شدا هه ولدراوه له تویژینه وه ی دیارده ی
سوڤیگه ری پیاده بکرن، مه رجیش نییه ده ره قه تی میتۆده که هاتبیتن.

دەروازە

ناساندنی سوڤیگەریی ئیسلامی

یهکهم: ماناکانی سۆفیگه‌ری - له قه‌یرانی لیکۆلینه‌وه‌وه بۆ قه‌یرانی ناسنامه:

سۆفیگه‌ری ئیسلامی له چهندان روو و ناراسته‌ی جی‌وازه‌وه خۆیندنه‌وه‌ی فره‌جۆری بۆ کراوه و هه‌تا بلتی جینگه‌ی گرنگی پیدان بووه، جا چ له رووی سه‌رچاوه و سه‌ره‌لدان و گه‌شه‌سندن و پینگه‌بشتنه‌وه بێت، یان له رووی چیه‌تی نه‌وه‌ه‌زی له پشت نه‌وه‌ کایه‌وه هه‌یه، له‌گه‌ڵ ره‌ه‌ند و جیهانبینییه‌ ئایینییه‌که‌ی، یانیش له‌ بواره‌ کرده‌کییه‌که‌ی و جینگه‌وته‌کانی له‌ زه‌مینه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ - ئایینییه‌ هه‌مه‌چه‌شنه‌کاندا. نه‌وه‌ گرنگی‌دانه‌ هه‌م له‌ پانتاییه‌ی سۆفیگه‌ری تیدا بووه‌ (جیهانی ئیسلامی خۆی)، هه‌میش له‌ ده‌ره‌وه‌ی (جیهانی رۆژناوا) بووه؛ له‌ زوویه‌که‌وه‌ وه‌ک دیارده‌یه‌کی ئایینی ناباو که‌ په‌یره‌وکارانی خودان بیروباوه‌ڕ و سه‌رووت و هه‌لسوکه‌وتی تایبه‌تمه‌ندن، بینه‌راوه‌ و تیزه‌کانی و که‌سایه‌تییه‌کانی سه‌رنجی زۆرتین رۆژه‌لاتناسی بۆ لای خۆی راکێش‌ش‌اوه‌ و نزیکه‌ی ته‌واوی ورده‌کارییه‌کانی تاوتوێ کراون^(١)، هه‌ر بۆیه‌ نه‌وه‌ی له‌ ئیستادا دیته‌ سه‌ر نه‌وه‌ بابته‌ و ده‌خوازی لێی بکۆلێته‌وه‌، وای دیته‌ به‌رچاو که‌ زۆریه‌ی ره‌ه‌نده‌کانی کایه‌که‌دا بینه‌راون و نادیاریه‌کی نه‌وتۆی تیدا نه‌ماوه‌ته‌وه‌ خۆیندنه‌وه‌ی نوێ له‌خۆ بگرێ و بایی نه‌وه‌ بێ به‌ گوتاره‌ باوه‌که‌ی بچیتته‌وه‌ و له‌ چوارچۆیه‌ی ره‌ه‌ندی تری نه‌وه‌ سیسته‌مه‌ کولتووریه‌ی پێکی هێناوه‌ بیخاته‌روو.

له‌گه‌ڵ نه‌وه‌شدا، تێپامانیکی وردی نه‌وه‌ به‌ره‌م و بۆچوونانه‌ی له‌سه‌ر سۆفیگه‌ری هه‌ن، ده‌ماخه‌نه‌ به‌رده‌م قه‌یرانی خۆیندنه‌وه‌وه؛ قه‌یرانیکی که‌وا زۆریه‌ی نه‌وانه‌ی خۆیان بۆ بواره‌که‌ ته‌رخان‌کردووه‌ رووبه‌رووی بوونه‌ته‌وه‌، ته‌نانه‌ت هه‌ندیکیان رۆلیان هه‌بووه‌ له‌ به‌رفه‌کردنی مه‌ودا‌کانی و پاشانیش بووه‌ته‌ په‌رده‌یه‌ک کێژی سۆفیگه‌ریمان لێ په‌نه‌ان ده‌کات و ناچار به‌ خۆیندنه‌وه‌ی رووخساره‌ ده‌ره‌کییه‌که‌یمان ده‌کاته‌وه‌. نه‌وه‌ قه‌یرانه‌ش له‌وه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گرێ که‌ زۆرتینێی نه‌وه‌ تووژینه‌وه‌ و خۆیندنه‌وانه‌ی هه‌ن ده‌خوازن له‌ ده‌ره‌وه‌ی نه‌وه‌ سیسته‌مه‌ی سۆفیگه‌ری خۆی کاری پێ ده‌کات بیهینن و له‌ دووتوویی کایه‌ی هاوشیوه‌ و ناماده‌ له‌وه‌ گۆره‌پانه‌ی نه‌وه‌ی تیدا سه‌ره‌لداوه‌، تینگه‌بشتنیکێ وینا‌کاریانه‌ی له‌سه‌ر به‌ره‌مه‌بێتن و ده‌ست‌نیشانی پینگه‌که‌ی له‌ ناستی هه‌مه‌گیرانه‌ی کولتووری ئیسلامیدا بکه‌ن.

(١) له‌ باره‌ی سه‌ره‌تا‌کانی نه‌وه‌ گرنگی‌دانه‌ و ناراسته‌کانی بگه‌رێته‌وه‌ بۆ: آنا ماری شیمیل: أبعاد صوفية للإسلام،

ترجمة: عيسى علي العاكوب، دار الملتقى، حلب، ٢٠٠٦، ص ٣٢-٣٩.

روونتر بلتین، قەیرانی سەرەکی گوتاری بەرھەمھێنراو لەمەر سۆفیگەری، چ لەلای ئەوانەیی سەر بە ھەمان زەمینی کایەکن یان بەتایبەت ئەوانەیی لە دەرهەوی کولتورە کە چاودێری دەکن (رۆژھەڵاتناسان)، لە دەستیشانکردنی روانگەیی شروە کردنی ئەم ھزرە بە لە رووی سەرھەڵدان و سەرچاوەکانییەو. ئەمەش زیاتر لە ناساندنەو سۆفیگەری بە دەرهەوی خۆی یان بە رەگەزە پێکھێنەرەکانی دەردەکەوئ، لێرەدا تیز و بۆچوونی جیاواز خراوەتە روو؛ لەو تیزە باوانەش جەختکردنەو لە سەر نامادەیی رەگەزی ھیندی (ھیندۆسی و بودایی) لە ژبانی زاھیدانەیی سۆفییان و بیرکردنەویان و بێرێک لەو چەمکانەیی بونیادی ھزرە کە لە سەر دارپێژراو. ھەرەھا ئاماژەدان بە کاریگەری کولتوری ئایینی دوانەیی (زەرەدەشتی، مانئی، مەزەدەکی) لە پێگەشتنی دیاردە کەدا، لە رێگەیی ئەو سۆفییانەیی لە بنەرەتەو خودان پاشخانێکی زەرەدەشتی یان سێکتەکانی تر بوون. ئەمە سەرباری پێداگیری کەسانێکی تر لە سەر کاریگەری کولتوری گریکی بە سەر دارپشتنی رەھەندی فەلسەفییانەیی سۆفیگەری بە گشتی. ھەرەھا گرنگیدانی زۆری ھەندیکیش بە لەیە کچوونی حالی سۆفییانە و شیوہ ژبانیان لە گەڵ سیستەمی رەبەنیتی مەسیحی و ھاوشیوہیی کردەیی چەپاندنی دەروونی مەسیحییانە و سۆفییانە... ھتد.^(۱)

لەلایەکی ترەو گروپێک لە توێژەرەن، بەتایبەت ئەوانەیی خۆیان سەر بە پانتایی ئیسلامین، یان بابلتین لە روانگەییەکی ئیسلامییەو چاوە لە سۆفیگەری دەکن، لەپاڵ تەرخانکردنی توانایەکی زۆر بۆ رەتکردنەو بۆچوون و تیزرەکانی ئەوانی پێشوو، وێلی دواي رەسەنی ئیسلامیانەیی تەواوی تیز و دەرکەوتەکانی کایەکن و لە چوارچێوہییەکی گشتگیرەو جینی دەکەنەو و بەدواي ئەو رەوتە مێژووییە نیوخوازییە بیروباوەرە کە دەگەڕێن کە رێگە بە دەرکەوتنی ئیسلامی سۆفییانە دەدات، ئەمەش لە دووتوویی دەقە بنەرەتیەکانەو (قورئان، فەرموودە) و کاروکردەو کەسە پیرۆزکراوەکانەو (باوەران، ئیمامەکان)، قسە لە سەر رەھەند

(۲) لێرە لەم دەروازە کورتەدا بەپێویستی نازانین نمونە لەبارەیی ھەریەک لەو ناراستانەیی خۆتندنەو سۆفیگەری بەتیننەو، بۆیە بۆ تێگەشتن لە تاییەتەندیەکانی ھەریەکیان و ئەوانەیی کاریان لە سەر کردووە بگەڕێو بۆ: محمد عبد الله الشراوي: الإجهادات الحديثة في دراسة التصوف الإسلامي (مصادره و آثاره)، دار الفكر العربي، القاهرة، ۱۹۹۳، ص ۳۱-۹۲.

و روخساری سۆفییانه ده‌که‌ن و له‌یه‌کچونی هه‌ندیک له هه‌لسوکه‌وت و بیروبۆچوون و رووداو ده‌که‌نه به‌هانه‌ی هه‌بوونی ریشه‌ی میژووایی - نایینیانه‌ی کایه‌که^(۳).

دیاره‌ئو خۆیندنه‌وانه بۆ سوود نین له راگه‌یشتن به‌سه‌ر پرۆسه‌ی گه‌لاله‌بوونی گوتاری سۆفیگه‌ری، نه‌گه‌رچی نه‌مه زیتێر خۆیندنه‌وه‌ی کاره‌یگه‌ری و کارتی‌کردنه له میانه‌ی گه‌ران به‌دوای خاله‌ هاشیوه و لیکچووه‌کان یاخود جیاوازه‌کانه‌وه، له‌و روانگه‌یه‌وه به‌گه‌رخستنی هه‌موو نه‌و کولتوره‌ فره‌چه‌شنامه مانای خۆی ده‌بێ، به‌تایبه‌ت له چوارچێوه‌ی تیگه‌ی سۆفییانه و نه‌رکی چه‌مک و ده‌سته‌واژه‌کان، به‌پێی نه‌و "حال و مه‌قام - الحال و المقام" انه‌ی گوزارشت له ره‌وشی سۆفی له هه‌ردوو ئاستی تیۆری و کرده‌کیدا ده‌که‌ن. به‌لام خۆ نه‌مه باینی هزره‌که‌یه له ده‌رکه‌وته‌کانی نه‌ک له "چییه‌تی - الماهیه" دا؛ نه‌مه تیگه‌یشتنی‌که بۆ رووخساره‌کانی و زیاتر پشت به زنجیره‌به‌نده‌ی میژووویه‌وه ده‌به‌سته‌ی، نه‌وه‌ندی به‌دوای ماقولبوونی له زه‌مینه‌ی سه‌ره‌له‌دانیدا ده‌گه‌رێ نه‌وه‌نده خستنه‌رووی مانا‌کانی له خۆیدا نییه. ئیدی، به‌ پرۆای ئیمه، نه‌و توێژینه‌وانه له خۆیندنه‌وه‌ی نه‌م چییه‌تیه و راه‌ی هزره‌که بۆ سه‌رچاوه و ده‌رکه‌وته‌کانی خۆی کورتیان هێناوه، که ده‌شی به‌ده‌ر له هۆکاره‌کانی سه‌ره‌له‌دان شتی‌ک هه‌بێ پێی بلێن "جیهانبینی سۆفییانه"، نه‌وه‌ی له سه‌رووی هۆکاری سه‌ره‌له‌دان و سه‌رچاوه و پێگه‌ی هزره‌که له ئیو سیستمی کولتوری ئیسلامیه‌وه، تیگه‌یشتنی‌کی سه‌ربه‌خۆی بۆ خۆی و هه‌موو نه‌مانه‌شوه هه‌بێت، به‌مه‌ش وه‌ک کایه‌یه‌کی ئاینی له سنوره‌کانی خۆی و به‌پێی سیستمی چه‌مکه‌کانیه‌وه مانا به‌خشێ نه‌ک ته‌نیا له ریگه‌ی خۆیندنه‌وه‌ی ده‌ره‌کییه‌وه.

ره‌نگه‌ نه‌وه‌ی ریگه‌ به‌ راه‌ی جیاواز و ته‌نانه‌ت دژ به‌یه‌ک ده‌دات و نه‌و قه‌یرانی خۆیندنه‌وه‌یه دینته‌ ناراه، ناسینی سۆفیگه‌ری بۆ خۆی بێت؛ نه‌و کایه‌یه، به‌ به‌راورد له‌گه‌ڵ کایه‌ زانستی و نایینییه‌کانی تر، یه‌ک پێناسه‌ بۆ خۆی ناکات، به‌ل‌که‌ له دووتویی کۆمه‌لیتیک وته و ناماژه و ده‌سته‌واژه‌ی سه‌ربه‌خۆ و لیکدا‌براه‌وه وه‌سفی خۆی ده‌کات، بۆیه کاتی‌ک سۆفییان ده‌خوازن حالی خۆیان یان هزره‌که‌یان بناسین، به‌ ئاراسته‌ی جیا‌جیا و به‌ سه‌دان

(۳) له‌مباروه‌ ده‌شی بگه‌رێمه‌وه بۆ: محمد بن الطیب: اسلام المتصوفة، دار الطلیعة للطباعة والنشر، بیروت، ۲۰۰۷، ص ۱۳-۱۷. هه‌رده‌ها پروانه: محمد عبد الله الشراقوی: الإتجاهات، ص ۱۵۱-۱۷۵.

گوزارشتی هه مه چهشن و تهنانت هیندیک جار دژ بهیک ده دوتین^(۴). ئەو پەرش و بلاوییهی له ههولتی پیناسه کردندا سهراوهی گرتوه، په یوه سته به تایبه نهندی هه ره وردی کایه که وه، به جۆریک که تا ئەو کاتهی سۆفیگهری وهک ناساندنی ئەزمونی رۆحانی و سه ربوردهی پینگه یشتنی که سی سۆفییه، ههروه ها برینی کۆمه لیک قۆناعی ههسته کی و رۆحیه که به هۆیه وه ئەو که سه به پله و پایه ی دیاریکراو ده گات و ده شی له گه ل پله و پایه ی سۆفییه کی تر هاوشیوه یاخود جیاواز بێت، تا ئەو کاته نه سته م ده بی له و چوارچێوه خودگه رییه وه ده ری به یین و ئەزمونه کان هه مه گه رانه ببین و پیناسه یه کی گشتگه رمان چنگ بکه وی.

ئوهی به وردی له ده قه سۆفییه کان رابمینی، بۆی ده رده که وی که وهک هزریک له خودی سۆفی (به ره مه هینی هزر) دانه پراوه و وهک ئەزمونیکی تاکه که سیانه ده میتته وه و ناسینی په یوه سته به حالتی سۆفییه که خۆیه وه^(۵). به مهش سۆفیگهری ده چیتته ده ره وهی ئەو باز نه یه کایه ئیسلامیه کانی تر، به تایبه ت ئه وانیه ده خوازن وهک به ره مه هینی هزری ته ماشا بکرین، کاری پی ده کهن و بانگه شه ی ئه ویه یانه له سه ر بنه مای دا برینی "خود" له "بابه ت" سنوره کانی خۆیان دیاری کردوه. به ده سته واژه یه کی تر، سۆفیگهری له سه ر خوتندنه وه و به بابه تکردنی ئەزمونی بیرکردنه وه له کایه یه کی دیاریکراو دانه مه زراوه ئه وه نه دی گوزارشت له و حالته ی بیرکردنه وه و کاریگه رییه کانی ده کات که بابای سۆفی خۆی تیدا ده یینیتته وه، وهک بایه زیدی بسطامی ده لئ: ((ته صوف خسته نه پرووی ده روونه له نیو به ندایه تیدا، یان به ندی دلّه به خودایه تی، په یره وکردنی ره وشتی به رزه و ته ماشا کردنی خودای گه وره یه له هه مه گه رییه که یدا))^(۶)؛ که واته ئەو هه ر ته نیا هزریکی سه ربه خۆ و دا براو به ره مه ناهینی، به لکو هه ولتیکشه بۆ تینگه یشتن له حالتی سۆفیوون (چۆنیه تی به ره مه هینان) خۆیه وه. بۆیه سۆفی ناتوانی خۆی له جیهانییه که ی دا بری و مانایه ک به ده ره وهی خۆی به خشی، که به شیک له ماناکانی ئەزمونه رۆحانییه که ی تیدا نه بی.

(۴) له مباره وه پروانه: الخروشی: ته ذیب الاسرار فی اصول التصوف، أعتنى به: إمام سيد محمد علي، دار الكتب العلمية، بيروت، ۲۰۰۶، ص ۱۱-۲۳. السهروردي: عوارف المعارف، بتحقيق: عبد الحلیم محمود و محمود بن الشریف، دار المعارف، القاهرة، ۱۹۹۳، ج ۱، ص ۱۳۸-۱۴۳.

(۵) بۆ نمونه بگه ریوه بۆ: القشیری: الرسالة القشيرية في علم التصوف، تحقيق و تعليق: عبد الحلیم محمود، دار الخیر، دمشق- بیروت، ۲۰۰۳،

(۶) الخروشی: ته ذیب الاسرار، ص ۱۴.

سۆفیه‌کان خۆیان درکیان به قه‌یرانی تاییه‌مه‌ندی و جیانه‌بوونه‌ویه کردووه و وهك حه‌قیقه‌تی کایه‌که‌یان خستویانه‌ته روو، سۆفی و نوسه‌ری به‌ناوبانگ نه‌بو نه‌صری سه‌راج (م ۳۷۸/ك ۹۸۸ز)، له‌ میانه‌ی گه‌رانی به‌دوای ره‌ویی و نار‌ه‌ویی کایه‌که‌ به‌پیتی پتوهره‌ شه‌رعییه‌کان، رایده‌گه‌یه‌نی قه‌یرانی ناساندنی نه‌و گرۆیه‌ نایینییه‌ له‌وه‌وه سه‌رچاوه‌ ده‌گرئ، که نه‌وان له‌ رووی به‌ره‌مه‌پێانی زانسته‌ نایینییه‌‌کانه‌وه په‌یوه‌ست نه‌بوون به‌ بواریکی دیاریکراوه‌وه، وهك چۆن بۆ نمونه "فه‌قیه" په‌یوه‌سته به‌ زانسته‌ فیه‌قییه‌‌کانه‌وه. به‌لکو هه‌ولێانداهه‌ خۆیان له‌ هه‌یج بواریکی زانستی دانه‌برن و ئیش له‌سه‌ر ته‌واوی زانسته‌‌کان بکه‌ن، ته‌نها "روخسار - الظاهر"ی دیاره‌ی نایینی نه‌بینن به‌لکو بچه‌ نه‌ودیبی روخسار و له "کرۆک - الباطن"ه‌که‌شی بگه‌ن. به‌هه‌مان شێوه له‌ رووی حاالی سۆفیاانه‌شه‌وه له‌ سنووری یه‌ك "حال" یاخود "مه‌قام" نه‌وه‌ستاوان و ویستوویانه سه‌رباری پابه‌ندبوون به‌ بنه‌ما ره‌وشتییه‌کان، که بێگومان ده‌ستنیسانی پایه‌ی هه‌بوونی نه‌وان له‌ نیو جیهاندا ده‌کات، له پایه‌یه‌کی رۆحانییه‌وه بۆ پایه‌یه‌کی تر په‌ریونه‌ته‌وه. هه‌ر بۆیه یه‌ك پێناسه و یه‌ك مانای ناویش نه‌یتوانیوه نه‌وان له‌خۆ بگرئ^(۷).

هه‌رچۆنیک بێت، نه‌و قه‌یرانی ناساندنه له‌ بنه‌ره‌تی ناوه‌که‌ی (التصوف) به‌ زه‌قی ده‌رده‌که‌وئ. وه‌نه‌بێت نه‌و قه‌یرانه‌ش نادیار بووبێت به‌لکو هه‌ر دوای ده‌رکه‌وتن و جینگه‌ربوونی کایه‌که‌ درکی پتکراوه و له‌ ناوه‌ندی سۆفی و غه‌یره سۆفیدا بۆچوونی جیاواز سه‌ری هه‌لداوه و له‌ دیدی فره‌جۆزه‌وه شه‌رۆقه‌کراوه، له‌ گه‌رنگه‌ترین نه‌و بۆچوونانه نه‌وه‌یانه که نه‌بو ره‌یحانی به‌یرونی (م ۴۴۰/ك ۱۰۴۸ز) باسی کردووه و وشه‌که به‌ مانا هه‌مه‌گیره‌که‌ی ده‌به‌ستیه‌وه، که ناماژه‌یه بۆ زانی و دانایی، پیتی وایه‌ ناوه‌که له‌ وشه‌ی (sofia) ی گه‌ریکییه‌وه هاتووه و به مانای حیکمه‌ت و دانایی دیت^(۸)، نه‌مه‌ش له‌و روانگه‌یه‌وه که سۆفی به‌دوای حیکمه‌ت

(۷) اللع، تحقیق: عبد الحليم محمود، مكتبة الثقافة الدينية، بور سعيد، ۲۰۰۲، ص ۴۰. هه‌روه‌ها برونه‌: منصور بن اردشير عبادي: مناقب الصوفية، به‌ کوشش: محمد تقی دانش پزوه و ایرج افشار، چاپخانه گیلان، تهران، ۱۹۸۶، ص ۳۱-۳۲.

(۸) تحقیق ما للهند من مقولة مقبولة في العقل او مردولة، مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية، حيدر آباد الدکن، ۱۹۸۵، ص ۲۴.

ده‌گه‌ری، شه‌ه نه‌بئ شه‌ه حکمه‌ته‌ی ده‌بخوازی حکمه‌تیکی خوداییه و به‌شیتیکشه له هه‌ولتی "ناسین - المعرفه" ی خودا خۆی.

به‌شیتیکی زۆریشیان شه‌ه‌که‌یان به‌ رووخساری ده‌ره‌کی و خودی حالتی سۆفییانه و شه‌ه جل و به‌رگه‌ی له‌به‌ریان ده‌کرد، په‌یوه‌ست کردوه، که زیاتر له "صوف" دروستکراوو^(۹)، پتییان وابوو پۆشینی شه‌ه جۆره‌ی جل و به‌رگ ناماژه‌یه بۆ هاوشیوه‌ییان له‌گه‌ل مرۆفه رۆحانییه‌کان، به‌تایه‌ت "پتیه‌مبه‌ران و راستگۆیان - الأنبياء و الصديقين"، شه‌ه‌وه‌ی دنیا و خۆشیه‌کانیان به‌هه‌ند وه‌رنه‌گرتوه و له ده‌ره‌وه‌ی پینداویسته‌یه ژیانیه‌که‌نوه خۆیان ناساندوه^(۱۰). پتیه‌گومان شه‌ه راقه‌یه‌ی ناوه‌که‌ش جینکردنه‌وه‌یه‌تی له چوارچۆیه‌کی ته‌واو ره‌مزی که ده‌خوازی گوزارشت له خۆ ته‌رخانکردنی ره‌ها بۆ خودا و پتیاکی له هه‌مبه‌ر بوونیان له نینو جیهان بکاته‌وه.

هه‌ندیک له سۆفییانیش هه‌ولیانداوه له چوارچۆیه‌ی گوتاری نیسلامییه‌وه مانای شه‌ه‌که بدۆزنه‌وه، بۆیه رایده‌گه‌یه‌نن ناوه‌که‌یان له "پاکیی - الصفاء" ها‌توه و بارگاوییه به‌ مانا نایینییه‌کانی شه‌ه چه‌مکه و ناماژه‌یه بۆ پاک بوونه‌وه‌ی دل و گیانی سۆفی له هه‌مور خراپه‌یه‌کی ره‌وشتییه‌انه و نافاته دنیاویه‌کان و له‌و پتیه‌وه خۆته‌رخانکردنه‌وه‌یه بۆ خودا^(۱۱)، هه‌ندیکیش ده‌لین شه‌ه‌که خودان پاشخانیکیی میژوویی - نایینییه و به‌ستوویانه‌ته‌وه به قۆناعی دامه‌زرانی قه‌واره‌ی نیسلام به‌گشتی، به‌تایه‌ت به‌و گرۆیه‌ی یاوه‌رانی پتیه‌مبه‌ر که "اهل الصفة" یان پتیه‌گوتراوه، شه‌ه هه‌ژار و ده‌ست کورتانه‌ی "کوچکه‌ران - المهاجرون" یان ده‌گرتوه، که له ناکامی جیه‌تیشتنی مه‌که‌ه مال و حالیکیان نه‌ماوه‌ته‌وه و له شاری مه‌دینه له مزگه‌وتی پتیه‌مبه‌ردا ژیان^(۱۲)، سه‌ربورده‌ی ژیانیان له‌و شیه‌ه ژیانه هه‌ژاره نزیکه که

(۹) الکلابادی: التعرف لمذهب اهل التصوف، تقديم: یوحنا الجیب صادر، ط ۲، دار صادر، بیروت، ۲۰۰۶.
ص ۱۳. القشیری: الرسالة، ص ۴۲۶. السهروردي: عوارف، ج ۱، ص ۱۴۴-۱۴۶. ابن خلدون: مقدمة ابن خلدون، تحقيق: علي عبد الواحد وافي، ط ۳، دار نهضة مصر، الفجالة - القاهرة، د.ت، ج ۳، ص ۱۹۷.
(۱۰) السراج: اللمع، ص ۴۰-۴۱.

(۱۱) الکلابادی: التعرف، ص ۱۳. الهجویری: کشف المحجوب، دراسة و ترجمة و تعليق: إسعاد عبد الهادي قنديل، دار النهضة العربية، بیروت، ۱۹۸۰، ج ۱، ص ۲۲۷-۲۳۰.

(۱۲) السهروردي: عوارف، ج ۱، ص ۱۴۶-۱۴۷. ابن خلدون: شفاء السائل و تهذيب المسائل، تحقيق: محمد مطيع الحافظ، دار الفكر المعاصر و دار الفكر، بیروت - دمشق، ۱۹۹۶، ص ۵۲-۵۳.

سۆفییان کردبوویانه ناونیشانی خۆیان. له هه‌مان چوارچۆیه‌دا هه‌ندیکیان ده‌لێن ناوه‌که له وشه‌ی "ریز - الصف" هه‌ هاتوه‌ و گوايه‌ نه‌وان له ریزی یه‌که‌می باوه‌رداران^(۱۳). نه‌مه‌ سه‌ریاری هه‌بوونی چه‌ند رایه‌کی تری هاوشیوه‌ له‌باره‌ی ره‌سه‌نی ووشه‌که‌.

بێگومان نه‌و چه‌ند بۆچوونه‌ی دوایی هه‌ولده‌نه‌ بۆ دۆزینه‌وه‌ی ره‌سه‌نی "تصوف" و زیتر ده‌چیتته‌ نێو پرۆسه‌ی به‌خشینه‌ی ره‌وایی نایینه‌ی و خۆیناسه‌کردنه‌ له‌ سنووری باوی نایینه‌داری و جه‌ختکردنه‌وه‌ی جه‌ماوه‌ری سۆفییانه‌ له‌سه‌ر پابه‌ندیان به‌و خه‌یالده‌نه‌ نایینه‌یه‌ی له‌ نێو جیهانی ئیسلامیدا بالاده‌سته‌ و ره‌وایه‌تی و نا‌ره‌وایه‌تی هه‌بوونی گۆیه‌کانی پێ‌ ده‌پێورێ، تا وه‌ک گۆیه‌کی نامۆ و نا‌پابه‌ند ته‌ماشای نه‌کرێن و له‌ شوێن و کاتی جیاوازه‌وه‌ ره‌وایی به‌ ناماده‌یی خۆیان و به‌رده‌وامیته‌ی به‌ رێبازه‌که‌یان بده‌ن، نه‌گه‌رنا وه‌ک قوشه‌یری ده‌لێ له‌ رووی زمانه‌وانییه‌وه‌ دارشته‌نی ناوه‌که‌ له‌م وشانه‌ نه‌گه‌نجاه‌ و شیوه‌ی گۆکردنی هه‌له‌ دیته‌وه‌^(۱۴). بۆیه‌ ئاسایه‌ نه‌گه‌ر بینه‌ین له‌لایه‌ن نه‌وانه‌ی به‌و دیارده‌ نایینه‌یه‌ رازی نین و پێیان وایه‌ له‌ زۆر له‌ تێز و حاله‌کاندا ده‌رچوونه‌ له‌ گوتاری باو و فره‌می و کارپێتکراوی نایینه‌یه‌وه‌، به‌ پله‌ یه‌که‌ش فه‌قیه‌کان، ره‌خنه‌ ئاراسته‌ی نه‌و ناسنامه‌ ئیسلامیانه‌ی نه‌وان - به‌تایبه‌ت خۆ گێترانه‌وه‌ بۆ سه‌ر "أهل الصفة" - بکه‌ن و به‌ ره‌سه‌نیکی هه‌له‌به‌ستراوی دابنێن^(۱۵).

به‌هه‌رحاله‌، جگه‌ له‌ وشه‌ی "صوفی"، نه‌م گروپه‌ به‌ چه‌ندان ناوی لاهه‌کی و ناوچه‌یی ناسراون، که‌ هه‌م ره‌نگدانه‌وه‌ی نه‌و جیاوازییه‌ی بیروبوچوونه‌یه‌ و هه‌میشه‌ حاله‌ی نه‌وان و نه‌و پانتاییه‌ جوگرافییه‌ی که‌ تێیدا ده‌رده‌که‌ون، هه‌ر له‌ ناوی "هه‌ژاره‌کان - الفقراء" وه‌ دیاره‌ که‌ ناماژه‌ بۆ شیوه‌ی ژیانی نه‌وان و پێ‌به‌ریبوون له‌ مولکداری و خۆ ته‌رخانه‌کردن بۆ خودا ده‌کرد^(۱۶). به‌هه‌مان

(۱۳) الکلابادی: التعرف، ص ۱۳. الأذفوی: الموفی بمعرفة التصوف و الصوفی، حقه: محمد عیسی صالحیة، مکتبه‌ دار العروبه‌ للنشر، الکوت، ۱۹۸۸، ص ۳۹.

(۱۴) الرسالة، ص ۴۲۷-۴۲۸.

(۱۵) بۆ نمونه‌ بروانه‌: ابن‌المجوزی: تلیس ابلیس، حقه: ادم ابو سنینه‌، دار الفکر للنشر، الأردن، د.ت، ص ۱۸۸-۱۹۰. ابن‌ تیمیه‌: فقه‌ التصوف، ته‌ذیب و ته‌لیق: زه‌یر شفیق‌ الکیی، دار الفکر العربی، بیروت، ۱۹۹۳، ص ۱۱.

(۱۶) القشیری: منشور الخطاب فی مشهور الأبواب، ضمن: اربع رسائل فی التصوف، تحقیق: قاسم‌ السامرائی، دار‌ الوراق، بیروت، ۲۰۰۸، ص ۹۸. هه‌روه‌ها بروانه‌: ابن‌ تیمیه‌: اهل‌ الصفة و احوالهم، دراسة و تحقیق: محمدي فتحي‌ السيد، دار‌ الصحابة‌ للتراث، طنطا، ۱۹۹۰، ص ۵۰.

شیتوه به پیتی ناوچەش ناوی تریان لی نراوه، وهك "برسییه كان - الموعیة" وهك له لای خەلكی ولاتی شام وایان پی دگوترا^(۱۷)، یانی "ئەشكەوتییه كان - شكفتیه" وهك له خوراسان بهم ناوه دەناسران^(۱۸)، چونكه لهوئ لهنار ئەشكەوتە كان دەژیان، كه ناماژەیه كیشه بۆ دووره پەرتیزی و جێپێسنی زەمینە كۆمەڵایەتییهی تێیدا ژیاون. ئەمە سەرباری ناوی "لۆمە كاران - الملامتیة" كه هەر لهویدا باو دەبی و وهك خۆیان دەلێن لهووه دئ ئەوان له خوداناسیدا له لۆمەیه كەس نات^(۱۹). بێنگومان ئەو جۆره ناوانەش دەچنە ناو هەمان پرۆسەیهی بەرجەستە كردنی حالی سۆفییان و گوزارشتكردن بە پیتی دەرکەوتە كانی حالەكە و نواندنی له لایەن سۆفیانی پانتاییه كی سنورداری جوگرافی له سەر دهمینکی دیاریكراودا.

لێرەوه دەشی بلێن جێگەر نەبوونی سۆفییان خۆیان لەسەر سەرچاوهی ناوه كەیان، واده كات بەراست دانانی هەر كامێكیان جۆرتێك بی له سەر كێشی و وامان لی بكات بەسەر ئەو مانایانە رانهگەین كه رەنگه راشە كانی تر بیبەخشن. چونكه ئەوهی لهو فرە سەرچاوهیه دروستبی، هەولێ سۆفییه بۆ دۆزینەوهی ئەو وشانەیه كەم تا زۆر له ناوه میژووكرده كەیه ئەو نزیكن و دهكاری لایەنێك یان چەند لایەنێكی تاییه ئەندیه كرده كی و تیۆرییه كەیه كایه كه شروقه بكن.

دووهم: زوهدگەری وهك پاشخانی سەرھەلدانی سۆفیگەری

له دەرەوهی ئەو قەیرانە ناساندن و دەستنیشانكردنی مەرزە كانی، سۆفیگەری وهك میژووی گەشەسەندنی ئەزموونی رۆحانی له پانتایی ئیسلامیدا دەمیتێتەوه، ئەزموونێك كه دەشی به پیتی كات و شوێنەوه گوزارشتی جیاواز و دەرکەوتە نا هاوشیوهی هەبووی، نەگەرچی له نوسینەوهی ئەو میژووهدا وهك ئەزموونێكی كەلەكەبوو و چەندان ئەلقەیه تەواوكەری یەكتر تەماشای دەكری. ئەو جۆره نوسینەوهیهش تا ئەوكاتە راست دەبی كه ئەزموونی رۆحانی له ئامادهی ئەزموونكاران (زاهید، سۆفی، عارف، وهلی و... هتد) لەنیۆ جیهاندا چڕ بکەینهوه، لهو كاتەشدا

(۱۷) الكلابادي: التعرف، ص ۱۹.

(۱۸) الكلابادي: التعرف، ص ۱۹. السهرودي: عوارف، ج ۱، ص ۱۴۷.

(۱۹) الحركوشي: تهذيب، ص ۲۴-۲۶. بۆ زانیاری زیاتر له بارهیه ئەو گروه و خەسلەت و تاییه ئەندیه كانیان بڕوانه: السلمي: الملامتیة و الصوفیة و أهل الفتوة، تحقیق: ابو العلا عفیفی، دار إحياء الكتب العربیة، القاهرة، ۱۹۴۵، ص ۸۸-۱۲۰.

دهبى - بهه مان مېتۆدى توڭزهرانى پېشوو - له شپوه بهراپيه كانى نهو نهزموننه له نيو كولتورى نيسلاميدا بگهرين. دياره له مهشدا مهبهستان قوناغى دواى رۆزگارى پېغه مبهريه، نهوكاتهى نيدى كهسى باوهردار، له پهيوه ندى به خوداوه خوى به تنيا له گهل دهقى ناينى دهبينتتهوه، چيدى نهو بهريه كهوتنه راسته وخويه به خودايتى نهماوه تا بتوانى له سنورى پهيوه ندى كه له نيو نهو دهروبه ره گؤراو و ناجؤره قوناغى نويدا خوى بناسينى. بويه ناچاره خوى كارى نهو پېكبه ستيه بكات، نه مهش بهوه دهبى پهيوه ندى خوداويه كه له دهروهى نهو ناوه ندى نيدايه دابريتتهوه و ژيانكى دوره پهرتانه هلبيرى.

ريك نه مهش ده مانباته سر قوناغى "زوهدگهري - التزهدي نيسلامى، كه وهك پاشخانكى گه لاله بونى هينديك له خسلت و تايه تمه ندى كانى سؤفيگهري نيسلامى ده خوينتتهوه. نهو قوناغه له پرووى كاتهوه ده گهرتتهوه بؤ سه رته تاي سه دهى دووه مى كؤچى / هه شتمى زايينى، له پرووى شوتنه وهش پهيوه سه به كؤمه ليك بنكهى ناوه دانى تازه دامه زراوى نيسلاميانى وهك به صرا و كوفه و دواتریش بؤ تهواوى به شه كانى جيهانى نيسلامى ده گوازيتهوه، به تايهت بؤ خوراسان^(۲۰).

نهوهى لهو ميووه دا گرنگ بى نهويه، كه زوهدگه رابى وهك ريبازينكى ناينى دهبينى، كه له ناكامى هه لوه سه كردنى كه سانكى باوهردار بووه له بهرامبه ر به گؤرانه كانى ژيانى سياسى و كؤمه لايه تى جفاكى نيسلامى؛ هه لوه سه كردن له بهرامبه ر نه گونجاني نهو بنه ما ناينيانى كه سىتى باوهردارانى خويان له سر بونياناوه، له گهل نهو بنه ما ره فترانانى به ره به ره له نيو سىسته مى كولتورى جفاكدا به رجسه دهبى و ده سه بؤزى فه رمانه روا دهيوى بيكاته مۆدىلى باوى په يره و كراو و نهوانيش له هه لسوكهوت و تيزه كانيان، بتر ناراسته وخؤ، دژايه تى نه م پرؤسه به ده كه ن^(۲۱). به لام نه گه ر نهوان نه وه نده نه بونه ته گروپينكى كار و تواناى گؤرينى ره وتى پيشقه چوونى كؤمه لايه تيان نييه، نيدى نيش له سر كه سىتى خويان ده كه ن تا سنوره باوه رپېكراوه كان نه به زينى، بويه له هه نگاوى يه كه مدا به چه پاندى جه سه و نازاردانى ده ست پى

(20) A. J. Arberry: Sufism – An account of the Mystics of Islam, 3rd edition, George Aleen & Unwin LTD, London, 1963 p.35-36.

(۲۱) الأعرابي: كتاب فيه معنى الزهد و المقالات و صفة الزاهدين، تحقيق: خديجة محمد كامل، مطبعة دار الكتب المصرية، القاهرة، ۱۹۹۸، ص ۶۶، ۹۷.

دهكهن^(۲۲)، ئەمەش بە ھۆی دوو پالنەرەوہ؛ يەكەم تا چیتەر كەسى باوەردار ئەو ھەژموونە دونیایەیی بەسەر دەروونی ئەمیتێ و ئەو دەروونە بۆ خوداپەرستیی خالی بیت، دووھمیش تا بەتەواوی لەو دەرووبەرەیی تێیدا بوو نامۆ بێن و نەكەوتتە ژێر باری ئەو شێوہ ژیانەیی كە قەبولی نەدەكرد و رەتی دەكردەوہ.

ئەو نامۆبوونەیی كەسانێك لە پانتایی ئیسلامییدا خۆیان تێدا بێنێوہتەوہ، لە ناكامی دابراپەرستێك بووہ لە نێوان ئەوان و سیستەمی سیاسی — كۆمەلایەتی، كە ئەوانی بەرەو ژیانەیی زاھیدانە دەبرد. ئەمە نامۆیی بوو بەرامبەر بە سیستەمێك، كە نەگەرچی بانگەشەیی ناھینگەرایی دەكرد و پیتۆست و ابوو لەسەر بیری سیاسی ناھینی تێوكراسییانەوہ رەوایی بە خۆی دای، بەلام تەواو دونیایی بێوہ و ھەولێ سەپاندنی تێروانینە ھەنووكەییە — سەرروشەرعییەكانی بەسەر چقاکی ئیسلامیدا دەدا، نەك دامەزراندنەوہی ئەو چقاكە بەپیتی ئەوہی ئەو كەسە (باوەردارانە) پێیان و ابوو دەبێ وا بكرێ. بێگومان، ئەو جۆرەیی بیری سیاسی، كە لەلایەن دەسەلاتی خەلافەتەوہ پەپرەوہی دەكرا، لە ناستی كۆمەلایەتیدا جێكەوتەیی ناوای دەبوو كە ھەرگیز بە دلی ئەو كەسایەتییانە نەدەبوو؛ جۆرێك لە بزاونی كۆمەلایەتی (الحراك الأجماعی) روویدەدا و رەوشت و ھەلسوكەوتی فەزای گشتی گۆرانێ ئەوتۆی بەسەردا دەھات كە بەلای ئەوانەوہ وەك لەرێ لادان دەبێنرا^(۲۳). ئیدی كە ئەوانیش نە دەشیان قەبولی ئەو رەوشە كۆمەلایەتیییە بكەن و نە دەیانتوانیش بێگۆرن، بە ناچاری لاتەریك و دوورەپەرێزانە سەرقالی خوداپەرستی خۆیان دەبوون.

لەلایەكی ترەوہ، وا پێدەچێ دابەشبوونەكانی نێو باوەرێ ئیسلامی و دەرکەوتنی رەوتی ناھینی جیاواز، كە خەسلەتی سیاسی و راقەیی فرەچەشنی رۆلی سیاسی — رێكخەرییانەیی ناھین بوو، تەنانتە ناھینەكە لە خۆشیدا، بەسەریاندا زالبوو، ئەو تەرزە كەسانەیی خستبووہ باری ئەوہی لە ھەولێ دۆزینەوہی رێگایەك بن، ئەوان بە سەرەتای ئیسلامەوہ بێسەتیتەوہ، ئەمەش لە میانەیی وێناكردنی پیغەمبەر و ژمارەییەك لە یارەرانێ وەك زاھید و تەركەدونیا و بێباك لە رووداوەكان و

(۲۲) البیهقی: الزھد الكبیر، حقیقە: عامر احمد الحیدر، دار الجنان و مؤسسە الكتب، بیروت، ۱۹۸۳، ص ۱۳۱-۱۸۸.

(۲۳) لەم بارەوہ بێوانە: رینولد نیکلسون: دراسات فی التصوف الإسلامی، ترجمە: ابو العلاء عقیفی، لجنة التألیف و الترجمة و النشر، القاہرہ، ۱۹۴۷، ص ۴۶.

بشبههستن بهو فرموداندانی لہم بارہدا دہ گیتدرانہوہ^(۲۴). بہہمان شیوہ کاتیک لہ چوارچیتوی نہو جیاوازیانہدا رہوت و ریبازی بالادہست و ژیردہستہ سہریان ہلڈدہدا، لہ نیو نہوانی دوایدا نارہزوی گوشہگیری و ژیانی دورہپہریزی برہوی دہسند؛ نہمش ہم بۆ خۆ پارستن و ہمیش بۆ پابندی بہو بیروباوہرہی ہیان بوو. رہنگہ نہمش شروقتہی نہو پھیوہندیہمان بۆ بکات کہ لہسہرہتاوہ لہ نیوان بزاقی زوہدگہری و رہوت و ریبازہ شیعیہکاندا ہہبوہ^(۲۵).

نہوی تا نیرہ گوتمان نہو شروقتہ میژوویہیہ، کہ بۆ دہرکہوتنی بزواتی زوہدگہری لہ نیو نیسلامدا دہکری و دہیہستیتہوہ بہ گۆرانہ بابہتیہکانی روتہختہ کۆمہلایہتی - سیاسی - ناینیہکہوہ، بہلام گہر ہمانہوی و ہک نہزمونینکی تاکہکہسیانہ بیخوتینہوہ، نہوا دہشی بلین ہستکردن بہ نامۆی لہلایہن نہو زاہیدانہوہ، چوارچیتوہیہکی بۆ ہلوتستی کہسی و تیرامانی ناینیان داناوہ. بہر لہ ہموو شتیک وایکردوہ لہ رووی دہروونیہوہ کہسایہتیہکی ترساو و دلتنہنگیان ہہی، دیارہ کہ مہبہستمان ترسانہ لہ بہرامبہر خودا، ترس لہوی مہرگ فرسہتیان ہی بیات و نہپرژتہ سہر پاکبونہوہی رۆحانی، بۆیہ ہمیشہ دلتنہنگن بہرامبہر بہ نزیکبونہوہی رۆژی قیامت^(۲۶) رووداوہ دونیایہکانیش نہوہندہ ئالۆز و تیکچرژاو و مہترسیدارن، کہ دہشی ناساژہن بۆ نہم نزیکبونہوہیہ. ئیدی نہو ترسہ دہیتہ پالٹہریکی سہرہکی ژیانی ناینی نہوان و لہ سنووریدا گوزارشت لہ تیگہیشتنی باوہریانہی خۆیان دہکەن^(۲۷). خۆ ہەر نہو ترسہیہ وا دہکات زیدہرۆیی لہ نہنجامدانی سرووتہ ناینیہکاندا بکہن، بہلکو نہمہ ریگہیہکی دروستی رازی

(۲۴) ہەر بۆ نمونہ بگہریتوہ بۆ: الکوفی: کتاب الزہد، حققہ: عبد الرحمن بن عبد الجبار الفریسوانی، دار الخلفاء، الکویت، ۱۹۸۵، ج ۱، ص ص ۳۱۳-۳۵۱، ج ۲، ۳۵۳-۳۹۸. الشیبانی: کتاب الزہد، تحقیق: عبد العلی عبد الحمید حامد، ط ۲، دار الریان للتراث، القاہرہ، ۱۹۸۷، ص ۱۵ بہدواوہ.

(۲۵) بۆ ووردہ کارییہکانی نہو پھیوہندیہ بگہریتوہ بۆ: کامل مصطفی الشیبی: الصلۃ بین التصوف و التشیع، ط ۲، دار المعارف، القاہرہ، ۱۹۶۹، ص ص ۲۳۷ بہدواوہ.

(۲۶) ہەر بۆ نمونہ بروانہ: ابو نعیم: حلیۃ الأولیاء فی طبقات الأصفیاء، دار الکتب العلمیہ، بیروت، ۱۹۸۸، ج ۲، ص ۱۳۲. ابن الجوزی: صفة الصفاة، أخرج احادیثہ: محمد عیادی و احمد شعبان، مکتبۃ الصفا، القاہرہ، ۲۰۰۳، ج ۳، ۷۱.

(۲۷) بہراورد بکہ لہگەن:

Reynold Nicholson: Studies in Islamic Mysticism. Cambridge University press. London, 1921, p23.

کردنی خودا بئ. ئەو زێدەرژێهش ئەوانی خستۆتە نیو باریکەوه که پێشتر ئەوەندە باوی نەبوو، ئەویش بریتی بوو لە خودا پەرستی وەک تەواوی ژیان، هەروەها ژیانی هەژارانە و دورو لە خەلک وەک شێوەی قەبولکراوی بژێوی^(٢٨).

ئەمانە دەبنە گرنگترین خەسلەتەکانی زوهدی ئیسلامیی و لە قۆناغی دواتر روونتر دەبنەوه و، بۆ ئەو کەس و خەلکانەمی لەو زاھیدانە کۆدەبنەوه و سەرسام دەبن پێیان و رینگەمی ئەوان بە راستەپێی نایینداری دەزانن، پەڕەویان لێ دەکری. لێرەوه زاھیدەکانیش پێویستیان بەوه بوو پێناسەمی ئەو حالەمی خۆیان بکەن و رەھەندەکانی زوهدگەری بۆ خۆیان و بۆ ئەوانیتر ناشکرا بکەن، تا حالەکەیان وەک دەرچوون لە رەوشی باو و وەک جیابوونەوهیەکی نایینی – سیاسیی چاوی لێ نەکری. ھاوکات دەبێ ئەوە بزانی که ئەگەر ئەمجارە زاھید لە پانتایی کۆمەڵایەتی – ناییندا نامادەبی هەبێت، ئەوه بە مانای دەستەلگرتن نییە لەو شێوه ژیاەمی هەلیژاردو، ئەوەندەمی دەخوای شێوه ژیاەمی هەمەگیر بکات، یانیش لەو پانتاییەدا خۆی بە خۆتندن و لیکۆلینەوهمی زانستە نایینیەکانەوه خەریک بکات، یاخود هەر کاریکی تر که لەگەڵ گەوهەری زوهدگەریدا بگۆنچێ، ئەمەش وایکردووه ئەوان لە چوارچێوهی بزاقیکی دیاریکراودا کۆ نەبنەوه و بە ئاراستە و رەنگی جیاواز خۆیان بنوێنن^(٢٩). ئیدی نەیانتوانیوه، رەنگیە نەیانویستبێ، وەک گروپکی نایینی – سیاسیی دەربکەون لە شێوهی گروپە باوەکانی تر، بەلکو چالاکمی خۆیان لە سنووری نامۆژگاری کۆمەڵایەتیدا هێشتۆتەوه و خستویانەتە چوارچێوهی ئەو رێسا نایینیانەوه که دەشی جفاکیکی خودان رەفتاری نایینی دروست دا بڕێژێ، بەتایبەت ئەو رێسایەمی که ناماژە بۆ "فەرمان بە چاکە و نەمی لە خراپە – الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر" دەکات^(٣٠).

تا ئێرە بۆمان دەردەکەوێ، که زوهدی ئیسلامی بریتی نییە لە بەرھەمەتانی کۆمەڵیک چەمکی نوێ و بەگەر خستنی لە نیو گوتاریکی دیاریکراوی ناییندا، ئەوەندەمی جەختکردنەوه بوو لەسەر هەندێ رەھەندی نیو گوتاری باو و کاریکراو، هەروەها کارا کردنی ئەو چەمکانە بوو که لەگەڵ تێروانیینی ئەوان دەگونجا و رەوشەکەیانی دەردەخست، بۆیە دەشی کارەکەیان وەک

(٢٨) الأعرابي: معنى الزهد، ص ٦٢، ٧٣.

(29) Ahmet. T. Karamustafa: Sufism – The formative period, F:Edinburgh University Press, Edinburgh, 2007, pp.1-2.

(٣٠) بۆ زانیاری زیاتر لەسەر نەرکەکانی زاھید، لە پانتایی ئیسلامیدا دەشی بگەرێنەوه بۆ:

Christopher Melchert: The Ḥanābila and the Early Sufi, Arabica, 2001. V. 48, p.354.

خوداپه‌رستییەکی ره‌ها بھۆئینریتتەوہ، کہ کہمترین خەمی بیرکردنەوہ و تێرامانی لە پەرستارو لە گەلدا بوو، بەمەش زاھید نەیتوانیوہ یان نەبھواستوہ ناسنامەییەکی سەرہەخۆ لەسەر پاشخانیکێ ھزری تایبەتمەندەوہ داہمەزرتیی، ئەوہندە دەقە بنەرەتییەکانی نیو نایینی بەو پاشخانە داناوہ، بۆیە لەگەڵ زوھدی ئیسلامیدا ھزریکی سەرہەخۆ نایینن، بەلکو لەبەردەم چەند رووخساریکی کردەکیانە ییروبووہرە نایینییەکەداین، ئەمەش وامان لی دەکات ھەلئوستە بکەین لە بەرامبەر بەوہی سۆفیگەری لە قاوغی زوھدگەریدا چڕ بکەینەوہ.

سینیەم: سۆفیگەری و ەك کایەییەکی نایینی سەرہەخۆ

ئەوہی لە گوتاری سۆفییان راہینی، بۆی دەردەکەوێ ئەوان بەتەواوی دەستبەرداری زوھدی ئیسلامیی نەبوونە، بە مانای جیھیشتن و واز لی ھینانی، بە پێچەوانەوہ پێیان وابووہ زوھد یەکیکە لە مەقامە شۆمەندەکان و ھەنگاوی یەکەمە لە رێگەیی ئەوانەیی دەخوازن لە گەلدا خودا داہن^(۳۱)، بۆیە لە قوناعی شیوہگرتنی سۆفیگەریدا بە ناسانی دەخزیتە نیو بونیادی ھزری کایەکە و لەلایەن زۆر لەوانەیی لە بارەییوہ دەدوین وەك رییازی ژیانی سۆفییانە دەخزیتە روو^(۳۲)، تا وایلدیت لە نیو سیستەمی ھزریاندا دەبیتە ئەو مەقامە جیگەرەیی دەستنیسانی مەقامەکانی دوای خۆی و راستی شتەکان دەکات، دەرکەوتەیی ئەو مەقامەش لە ھەلئوستی سۆفی لە نیو جیھان خۆی دەبینیتتەوہ: ((خۆشویستنی دنیا سەرچاوەی ھەموو گوناھیکە، زوھدیش لە دنیا سەرچاوەی گشت چاکە و گۆرپاھەیییکە))^(۳۳). کەواتە سۆفیەکان لە کۆرکدا ھەمان ئەو مانایانە بە زوھدی خۆیان دەدەن کہ پێشتر ھەبووہ و ەك حالەتی پاکانەکردن لە دنیا دەبھۆئیننەوہ، بە جۆرێک کہ نە سویمان لە نەبوونی و دەستکورتی خۆیان دەبیتتەوہ و نە شادومانن بەوہی کہ ھەیانە، بێگومان ئەمەش لە رێگەیی دوورکەوتنەوہ لە ھەرامکراوہکان و پاراستنی دل لە خەلک و کاریگەرەکانیانەوہ دەبێ^(۳۴). ئیدی زوھدی سۆفییانە بریتی دەبێ لە پشتبەستنی تەواو بە خودا و

(۳۱) السراج: للمع، ص ۷۲.

(۳۲) بگەرپتوہ بۆ: الکلابادی: التعرف، ص ۶۵. المکی: قوت القلوب في معاملة المحبوب، ضبطه: عاصم ابراهيم الكيالي، ط ۲، دار الكتب العلمية، بيروت، ۲۰۰۵، مج ۱، ص ۴۰۹ - ۴۱۶.

(۳۳) السراج: للمع، ص ۷۲.

(۳۴) بۆ نمونە پروانە: القشيري: منشور الخطاب، ص ۸۹.

رازى بوون بەو پشكەى كە خودا بۆ بۆتويان داينى دەكات، ھەر ھە پىداگىرى لەسەر بىن وىستى مەرۆقەكان لەبەرامبەر بە وىستى خوداىي^(۳۵)، تا چىدى سۆفى پىويستى بە خەلك نەمىتن و نەكەويتە ژىر بارى رەوشتىكى ناواھى كە بەو خەلكى پابەند بكات و ناچار بە ناسىيان بىت، چونكە دەشى بەمە لە ناسىنى رەھا كە خوداناسىيە سەرقال بىن و بە مەقام و پاىە رۆحانىيە بالآكان نەگات.

لەگەل ئەو ھەدا نەگەر زوھدگەراىى لە ئاستە بابەتییە كەدا كاردانەو ھەكى كۆمەلایەتى — سىياسىيەو سەرچاوى دەگرت و خوئندنەو ھەكى نىتوخۆى نىسلام بوو، ئەوا لەگەل سۆفىگەرىدا ئەو پەرچە كەردار و خوئندنەو ھە رەھەندىكى كايە ناسىنيە كە پىكەيتن نەك تەواوى كايە كە؛ كاردانەو بەرامبەر بە رەوشى باوى ژيان و ھەلئۆاردنى رىگەى گۆشەگىرى و ترس لە مەرگ و خۆتەر خانكردن بۆ خودا ھەر ماو ھەتو، بەلام كۆمەلەك رەھەندى ترىش زىدە بوونە و لە ميانەى چەمكەنتىكى تازە و تايەتمەندەو (و ھەك: ناسىن، خۆشەو ىستى... ھتەد) دەردەكەون، كە زاھىدان بەو شىو ھە خۆيان لە قەرى نەدابوو، نەگەر واشيان كەردىن ئەو، ھەك گوتمان، لەخۆگرتنى تىزە باو ھەكانى ناو ھەندى ھەمەكى نىسلامى بوو. بەلام كار كەردن و تىرامانى سۆفىيان لەسەر ئەو رەھەندانە قولبەونەو ھى زىاترى پىو ھە ديارە، تەنانەت ھەندىكجار وا دىتە بەرچا و روكى سۆفىيانە لە دەرەو ھى تىگەيشتن و باو ھى نىسلامىدا ھە. ھەر بۆ ھە لە ھەندىك قۆناغى مۆزوى سۆفىگەرى — ھەك لە بەشەكانى ترى توئىنەو ھە كەدا دەبىن — لەلایەن ئەوانەى خۆيان بە بەرپرسى فەرمى باو ھە كە دەزانن(فەقىھ و ئوسولییەكان) ھەك لاسارى و دووركەوتنەو ھە باو ھى دروست لەقەلەمدراو ھە ھەندىك لە سۆفىيانى دوجارى چەرمەسەرى و تەنانەت لەناوچوون كەردۆتەو ھە. لەگەل سۆفىگەرىدا لەبەردەم ھەزرىك داين كە نەك ھەر لەدەرەو ھى مانا ناسىنيە پىشەنەكانەو ھە، بگرە دەخو ھى سەرلەنو ھى تەواوى دياردەى ناسىنيش شۆقە بكاتەو ھە. بە جۆرىك كە ھەك توئىزەرىك بۆى چو ھە سۆفىگەرى ھەك بزوتىكى رىكخراو دىتە بەرچا كە پەپەرەوكارنى لە دەرو ھەكەيان جياوازن و قەوارەكەيان لە سەر بنەماى راھىتەننىكى كەردەكى و ھەزرىكى تىورى دامەزراو ھە^(۳۶).

(۳۵) الخركوشي: تهذيب، ص ۹۷-۱۰۰. السلمى: المقدمة في التصوف، تقديم و تحقيق: يوسف زيدان، دار الجليل، بيروت، ۱۹۹۹، ص ۹۹.

(۳۶) كامل مصطفى الشيبى: صفحات مكثفة من تاريخ التصوف الإسلامى، دار المناهل، بيروت، ۱۹۹۷، ص ۹۹-۱۰۰.

لیره به دوآوه سۆفیکگری جیاواز له زوهدگهری ده ناسرئ، به تایبەت له ناوهرآستی سه دهی دووه می کۆچییه وه بهر بهرە که سائیک درده کهون به "سۆفی - الصوفی" ناو ده برئین، ئەمەش هەر له شارەکانی وهک به صرا و کوفه بهرچاوه^(۳۷)، ئیدی له حالەتی نادیار و ناچیتگرییه وه درازیان ده بی و په یقه کهش وهک ناوهرآویکی مانادار ده خرئته گەر، هه لگرانیشی وهک په پیره وکار و بهر هه مهینهری کایه یه کی نایینی نوئ ده ناسرئین.

بۆ چه سپاندنی ناسنامه کهی خۆی، ده بوو کایه که ده ستیشانی ئەو بابەتە بنه ره تیایانه بکات که دهی وورژاندن و بونیاده هزریه که میان پینکه ده هینا، ههروهها وا پتویست بوو له یهک کاتدا جیاکاری له نیوان بواری کرده کیی و بواری تیۆری له لایهک و په یوه ندیه ته واوکاریه کهی نیوانیان له لاکه ی تر بکاته وه؛ تا ئەو کاته ی سۆفیکگری په یوه ست ده بوو به پاشخانه میژویه که و وهک بهرجهسته کاری حالەتی زوهدی خۆی ده نواند و جزرئیک له رهفتار و هه لئسوکوتی ده خسته روو، ئەوا رووخساره کرده کییه کهی زال ده بوو و په پیره وکاره کانی پئ ده ناسرایه وه، ئەمە به ناشکرا له شرۆفه ی ره سه نی ناوهر که یان و به ستنه وهی به حالی ئەوان له رووی جزوری پۆشاک و هه لئسوکوته وه ده بینرا. به لام ئەوهی جئگه ی تیبینی پئ ئەوه یه که ئەوانیش ده یانویست ئەم چه شنه رهفتارانە بکه نه به شئکی بابەتە کانی کایه که و تیۆریزه ی بکه ن تا وئینه ی ئەوان وهک زاهید و پابه ند به سروته نایینییه گشتیه - کرده کییه کان له زهینی ده ستەجه معیدا بچه سپئ^(۳۸)، له نیو خۆشیاندا راهی تایبه تیان بۆ رهفتار و سروته کان هه بوو تا له و نیوه ندە کۆمه لایه تییه - نایینییه ی تییدا گوزهریان ده کرد، به روونی بناسرئنه وه و له ئەوانیتر -- جا هەر کئیه ک بن - جوئ بکرئنه وه.

هه رچۆنئیک بیئت، واپئنده چی گه لی سۆفیان که متر مه به ستیان جیاکاری کۆمه لایه تی بووب و زیاتر ناره زوویان له جیاکاریه نایینییه که بوو، بیگومان نهک به و شئوه یه ی رتبازه نایینییه کان(بۆ نمونه: خهواریح، شیعە، سوننه) بانگه شه یان بۆ ده کرد به لکو به مانای خوتئندنه وهی جیاواز بۆ چیه تی نایینداری و جزوری ئەو په یوه ندیه میتافیزیکیانه ی له نیویدا گه لاله ده بی، تا ئەو نه زمونوه ی له پرۆسه ی بوونه سۆفیدا پییدا تئده په رین به ئاراسته یهک بیئت که به بواره تیۆریه کهی کایه که یان ناشنا بکات و تروشی سله مینه وه و نامۆبونیان نه کات. له و حاله تشدا بواری کرده کیی له گه ل بواره تیۆریه که یه کانگیر ده بن، به تایبەت ئەو کاته ی زوهدگه رای و ژیان ی هه ژارانە و ئەو

(۳۷) له باره ی نه و گۆرانانه بگه رئ: بۆ: کامل سطر فی سببی نصد ص ۲۶۹-۲۷۲.

(۳۸) بۆ نمونه بروانه: السراج: اللع، ص ۹۴ - ۱۰۰.

بەنەما رەشتىيانەى لىيان دەردەجى، دەبنە ئامرازى پىنگەيشتى رۆحانى تاك و راھىتانى لەسەر تىگەيشتەن لە ھەر پەيوەندىيەكى ناباو و ئەزمون نەكراو لە نيوان ئەو تاكە و خوداوە^(۳۸)، كە ئەمەش گوزارشت لە پرۆسەى ناسىنى دروستى خودايەتتى لەلايەن مەرۆقەكانەو دەكات.

پىشتەر ناماژەى پىدرا سۆفيگەرى دەخوازى خۆى وەك كايەى "ناسىنى خودا - معرفە اللہ" بنوتى، لە راستيشدا ھەر ئەمەش دەبىتە بابەتى بنەرەتى بواری تيۆرى سۆفيگەرى و بەشى سەرەكى ھزرى ئەوان و ئەو چەمك و دەستەواژانەى دايدەھيتن كە چەشنىكەن لە رەمز و ناماژە، لە دەورى ئەو بابەتە دەخوليتتەو و سۆفى گەرەكەيتى تەواو بە رەھەندەكانى ناسين ناشنا بىي و لە نيۆ ئەزمونى تايبەتى خۆيدا بيان دۆزىتتەو. لەو گۆشەنيگايەو ئەوان پىناسەى ناسين دەكەن و دايدەبىن كە بەماناي راگەيشتە بەسەر خەسلەتە بەرجەستەبووكانى خودا نايەت، وەك لە كايە ھزرى - ئاينىيەكانى ترى لە شتوہى "كەلامناسى - علم الكلام" دا وايە و گەلى سۆفييان رەتى دەكەنەو^(۳۹)، بەلكو ناساندنى زاتى خودايە لە ريگەى سەلماندى "يەكتابوون - التوحيد"ى، پاشان خۆداپرىنى سۆفى لە ھەر شتەك لەو ناساندنە وونى دەكات، ئىنجا كاركردن بۆ قولكردنەو پەيوەندى لەگەل خودادا تا ئەو سنورەى توانا رۆحانى و ئىلھامىيەكانى سۆفى دەستيشانى دەكات^(۴۰). ئىدى سۆفيگەرى خۆزادەستكردى خودايە و ھەولتى نەھيشتى ھەر نيۆەندىكى نيوان سۆفى و زاتى ئىلاھىيە^(۴۱).

كارى سۆفیش - كە لە ئەزمونە رۆحانىيەكەيدا ھەيە - گەرانە بەدواى "حەقىقەت" ھە، جا چ ئەو حەقىقەتە ناماژەى خودايى بىت^(۴۲)، يانىش لە ميانەى پابەندبوون بە "شەرىعەت" ھەو جىبەجى بىي، كە دواجار ئەو دوو چەمكەش؛ "حەقىقەت" و "شەرىعەت" جۆرى پەيوەندى سۆفى بە خودا رەنگرپۆ دەكەن و ريگەى ناسينەكەى بۆ روناكدەكەنەو. ئەوكاتەش كە سەرکەوتوانە ئەزمونەكە دەبرى چىدى وشەى سۆفى و سۆفيگەرى ناتوانن ناتونن بىنە دەبرى حالتى ئەو و

(۳۹) الھروي: منازل السائرين، ۲، مطبعة مصطفى البابي الحلبي، القاہرہ، ۱۹۶۶، ص ۳ بەدواوہ.

(۴۰) الكلابادي: التعرف، ص ۱۹-۲۵.

(۴۱) الخركوشي: تهذيب، ص ۳۰-۳۱.

(۴۲) القشيري: الرسالة، ص ۴۲۷-۴۲۸.

(۴۳) التوحيدى: ثمرات العلوم، شرح و تحقيق: انور محمود زنتاى و محمد غالب بركات، دار نينوى، دمشق،

۲۰۰۹، ص ۲۸.

ناستی تیگه نایینییه کەمی، بەلکو ئەمجاره ئەو دەبیته "عارف" و لە نێو "عیرفان" هوه بیر دەکاتوه، کە ئەمانەش پایەمی بالان و کەم سۆفی پێیان دەگەن، بەتایبەت کە عارف تەواوی خۆی داوێتە دەست خودا و تەواوی دەورووبەریش بە رەهەندە دیار و نادیارەکانییەوه لە خودادا دەبینی^(٤٤)، تاکە کاریشی هەر "عیرفان - خوداناسیی" دەبی^(٤٥). لە ناوکۆی توژیتهوه کە ئەم بابەتانه روونتر دەکەینەوه.

هەرچۆنیک بیته، خوداناسین لە نێو هزری نایینی بەگشتی بابەتیکی هەستیاره و دەشی شەرۆقەمی جیاواز و ناباو کێشه بۆ شەرۆقەکاران بنیتهوه. وەك پاشتر نمونەمی وای سۆفی بەرچار دەکەوی کە رەنگه لە هەموویان ناسراوتر مەنسوری حەلاج بیته، لەلای ئەوانەمی خۆیان بە بەرپرستی فەرمیی خۆتندنهوه و لێکدانهوهی چەمک و دەستەواژه نایینییهکان دەزانی، بە گومرا و لادەر تۆمەتبار دەکرین. بۆیه هەندیک لە سۆفییان بۆ خۆدەربازکردن لەم تۆمەتانه، هەروهه لهپێتواو دۆزینەوهی رەسەنیکمی شەرعییش بۆ رەفتار و تیز و بۆچوونەکانیان - بە هەمان شێوهی پیاوانی سەر بە کایه نایینییهکانی تر - دەگەرانهوه سەر دەرە بنەرەتییهکان(قورئان، فەرمووده). یان با بلێین ئەگەر سۆفیگەری گەرەکیبوایه رەوانی بە جیهانیینییه نایینییه کەمی بدات و خۆی لە تۆمەتی "بیدعه کاری" دەربازبکات، دەبوایه بگەریتهوه بۆ ئەو دەرە، تا بتوانی هەم پێناسه کەمی نزیکمی - شەرعییانەمی خۆی بکات، وەك بۆ نمونە لە گێزانەوهی ناوه کەیان بۆ "الصفا" و "اهل الصفة" و... هتد دیاربوو، هەمیش ئەو جیهانیینییه تۆکمە بکەن و ئەوانیتر رازی بکەن دانی پیاپێتین یان لایەمی کەم دژایهتی راستهوخۆی نەکەن، بۆیه دەیانینین لە دەقی قورئانیی قول دەرەنهوه و راقەمی سورەت و نایهتەکانی دەکەن^(٤٦)، بەلام نەك بە چاولیکەری غەیره خۆیان، بەلکو خۆتندنهوه و راقەیه کەمی عیرفانییانەمی نوێبای بۆ دەکەن، هەر بۆیه کایه کە کۆمه لیک تاییهتەندی بۆ خۆی بەدەستدهیتهی، کە لە هزری عیرفانیی نایینهکانی تر نایینرتین^(٤٧).

(٤٤) الکلابادی: التعرف، ص ١٠٠-١٠٣.

(٤٥) جاک شوفلیی: التصوف و المتصوفة، ترجمه: عبد القادر قینیی، دار افریقیا الشرق، الدار البیضاء - بیروت، ١٩٩٩، ص ١٠.

(٤٦) هەر بۆ نمونە بگەریتهوه بۆ: السلمي: تفسیر السلمي وهو حقائق التفسیر، تحقیق: سید عمران، دار الکتب العلمیه، بیروت، ٢٠٠١.

(47) Louis Massignon: Essai sur les origions du lexicque de la mystique Musulmane, Paris, 1954, p.104.

به هه‌مان شیوه به‌دوای ناسینی مۆرکی خودی پیغه‌مبەر ده‌گه‌رێن و له دووتوتیی هه‌مان جۆری رافه‌کردنه‌وه به‌رجه‌سته‌ی ده‌که‌نه‌وه^(٤٨). ته‌نانه‌ت له نێو یاوه‌ره‌کانیشیدا که‌سانیک ده‌دۆزنه‌وه و وه‌ک پاشخانیک بۆ بنه‌ما ره‌وشتییه‌کانی خۆیان وێنایان ده‌که‌نه‌وه و ته‌واوی کایه‌که به‌ میراتی ئه‌وان ده‌زانن^(٤٩).

گه‌رانه‌وه‌ی سۆفیان بۆ کولتوری نایینی و دۆزینه‌وه‌ی ره‌وایه‌تی بۆ قه‌واره نایینییه‌که‌یان زیاتر وه‌ک جۆریک له هه‌لاوێردکردنی ده‌قه‌کان دیته‌ به‌رچاو، له نێوان ئه‌وانه‌ی له‌گه‌ڵ حال و بنه‌ماکانی کایه‌که نه‌ده‌گوجان، وه‌ک - بۆ نمونه - ره‌تکردنه‌وه‌ی شیوه ژیا‌نی ره‌به‌نیتی له‌لایه‌ن پیغه‌مبەر وه^(٥٠)، که دووره‌په‌ریزی و گوشه‌گیری سۆفیه‌کانی به‌رجه‌سته‌ی ده‌کرد، له‌گه‌ڵ ئه‌و ده‌قانه‌ی پشت‌گیریان له هه‌ندیک ره‌گه‌ز و بنه‌ما پیکه‌ینه‌ره‌کانی ده‌کرد، له سه‌رووی هه‌موویانه‌وه سه‌نته‌رتیی ره‌های خودا و پێداگیری له‌سه‌ر نیشاندانی وه‌ک تاکه حه‌قیقه‌ت و ئه‌و "هه‌ق - الحق" هی ته‌واوی سۆفیه‌کان ده‌خوازن بێناسن و له نێو گوته‌ری خۆیان ده‌یکه‌نه ناوی هه‌ره باوی خودا^(٥١).

بێگومان ئه‌و نیشکرده‌ی سۆفییان له‌سه‌ر کولتوری ئیسلام، ده‌بیته هۆی ئه‌وه‌ی هزره‌که‌یان به‌ره‌به‌ره وه‌ک هزریکی تایبه‌تمه‌ند که له‌نێو پانتایی ئیسلامیدا سه‌قامگیر بێ و وه‌ک تینگه‌یشتنیک قه‌بولکراو سه‌ره‌ده‌ری له‌گه‌ڵدا بکری، به‌مه‌ش بواری فراوان بوون و به‌هۆسه‌ندنی بۆ ده‌ره‌خسێ.

(٤٨) السراج: اللمع، ص ١٠٣ - ١٤٦.

(٤٩) الخركوشي: تهذيب، ص ٢٠١ - ٢٠٦.

(٥٠) ((لا رهبانية في الإسلام))؛ ابن الجوزي: غريب الحديث، بتحقيق: عبد المعطي أمين القلعجي، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٨٥، ج ١، ص ٤٢٢.

(٥١) له‌مه‌دا پشت به‌ چه‌ند نایه‌تیک قورسان ده‌به‌ست و وه‌ک: ((أن الله هو الحق المبين))، سوره‌تی نور، نایه‌تی(٢٥)، ((ولو اتبع الحق أهواءهم))، سوره‌تی مؤمنین، نایه‌تی(٧١).

بەشى يەكەم

زەمىنەى ئايىنى سەرھەلدىنى سۆفىگەرى لە

پانتايى كوردىدا

دهروازه: گرنگی شریعت له سهره‌لدانی سۆفیگه‌ری

بهر له‌وهی بچینه سهر ههر باس و شروقه‌کردنیکی ره‌وشی نایینی کوردستان له قۆناعی سهره‌لدانی هزری سۆفیگه‌ری به‌گشتی، ده‌بی ناماژه بۆ نه‌وه بکه‌ین که‌وا زیتر کار له‌سهر زه‌مینه‌ی " نیسلامی " نه‌و سهره‌لدانه ده‌که‌ین، نه‌وه‌ش ده‌زانین زه‌مینه نایینییه‌کانی تریش، به‌تایبته نه‌و دوو کولتووهره نایینییه‌ی به‌ر له هه‌ژموونی نیسلامی له زه‌مینه‌ی کوردیدا کارا بوون، نه‌ویش کولتووهری زه‌رده‌شتی به‌ریبازه لی ده‌رچوه‌کانیه‌وه له‌گه‌ل کولتووهری مه‌سیحی به‌مه‌زه‌به‌ه جیا‌وازه‌کانیه‌وه، هه‌ریه‌که و له‌سنووری جیهانبینی خۆیه‌وه مامه‌له‌ی له‌گه‌ل هزری عیرفانی و ژبانی زه‌هدگه‌رایی به‌مانا گشتیه‌که‌ی کردووه، له‌رووی تیۆریه‌وه به‌ره‌میان هه‌ناوه و له‌بواری کرداریه‌وه‌ش په‌یره‌ویان لی کردووه^(۵۲)، به‌لام له‌بهر نه‌وه‌ی ئەم کاره به‌تینگه‌یشتن و به‌ره‌مه‌یتانی نیسلامیانه‌ی سۆفیگه‌ری په‌یوه‌سته، بۆیه تیروانیمان بۆ گه‌شه‌سەندنه‌کانی ئەم نایینه له پانتایی کوردی چر ده‌که‌ینه‌وه. به‌تایبته که ده‌بینین هه‌ر له‌دوای پرۆسه‌ی ولاتگه‌ریی عه‌ره‌بی نیسلامیه‌وه نایینه نوێیه‌که - به‌ده‌ر له‌ره‌وت و ریبازه جیا‌وازه‌کانی - به‌فه‌رمی هه‌ژموونی کردۆته سهر زه‌مینه‌ی باوه‌رداری کوردستان، نایینه‌کانی تریش هه‌م سنووردار کارون، هه‌میش دوورایی ده‌رکه‌وته عیرفانییه‌کانیان - له‌گه‌ل نه‌بوون یانیش ده‌گه‌مته‌ی ده‌قی نوسراوی خۆیان - به‌ته‌واوی نایینری و هه‌ر هه‌ولتیک بۆ خۆتندنه‌وه‌یان کورت دینن.

هه‌رچۆتیک بیت لیره‌دا ناخوازین له‌ریگه‌ی زه‌مینه‌ی نایینییه‌وه چیه‌ته‌ی سۆفیگه‌ری بچۆنینه‌وه، چونکه ره‌نگه نه‌و چیه‌تیه زۆرجار دوای ده‌رکه‌وتنی بچیتته سه‌رووی

(۵۲) به‌داخه‌وه له‌مه‌ر هزری عیرفانی و زۆر لایه‌نی تری ئەم دوو نایینه له‌کوردستاندا لیتکۆلینه‌وه‌یه‌کی نه‌وتۆ له‌به‌رده‌ستدا نییه به‌تایبته‌ی به‌زمانی کوردی، بۆیه ناچار ناماژه بۆ چهند سه‌رچاوه‌یه‌کی گشتی ده‌که‌ین، نه‌گه‌رچی ره‌نگه سه‌رچاوه‌کانی کولتووهری مه‌سیحی تابه‌مه‌ندی خۆیان هه‌بن؛ له‌باره‌ی هزری عیرفانی زه‌رده‌شتی بروانه: بابک عالیخانی: بررسی لطایف عرفانی در نصوص عتیق اوستایی، انتشارات هرمس، تهران، ۱۳۷۹. له‌باره‌ی عیرفانی مه‌سیحیش له‌ناوچه‌که بروانه:

Margaret Smith: Studies in early mysticism in the near and middle east, Sheldon press, London, 1931, pp.26-33, 84-102.

منصور المخلصي: اصول الحركة الرهبانية - القرن الثاني الى العاشر، شركة الطيف للطباعة المحدودة، بغداد،

۲۰۰۵، ص ۱۸۲ - ۲۰۳.

زەمىنەكەو، ۋەك دواتر لەھەندئ شۆينى ئەم توژۆينەو ەيە دەبىنرېن، بەلكو دەمانەوئ بەخوئندنەو ە وۆشكردنئ زەمىنەكە ئەگەرى دەرکەوتن ە بەردەوامىي سۆفيگەرى لەوئدا ۋەك دياردەيەكى ئايىنى بچەينە روو. خۆ ھەر چيەتئ سۆفيگەرىش دەريدەخات كە ناكړئ لە دەرەوئ سىستەمى باوەرپارەو ە چا ە پرۆسەي سۆفيبوون بكرئ، چونكە سۆفيگەرى بەگشتئ لەسەر ئەو باوەرپوونە دامەزراو، كە پئشمەرچە بۆ گەيشتن بە حالەتئ سۆفيانە.

نەگەر ژيان لە سنوورئ تئگەيشتنئ سۆفيانە برپار ە ئەزمونئكى ناوەكى ە وۆبەخۆئ تاكە، ئەوا بئنگومان ئەزمونئكى ئايىنيە ە زيتر بۆ ناسينئ خودايە ۋەك باسكرا ە چەقئ باوەر ە جيهانبينئ ئايىنيكئ يەكتاپەرستئ ۋەك ئىسلام، بئ ئەوئ مەبەست ئەو جيهانبينئ ئايىنيە بئت كە ئەوانيتري غەيرە سۆفئ تئئ گەيشتون ە ئەزمونئ دەكەن، چونكە لەلایەك رەنگە سۆفئ سنوورەكانئ باوەرپارئ با ە ناسايئ برپئ ە ماناكانئ بگۆرئ ە جيهانە دەقگرتووەكئ ئايىنەكە بگۆرئ^(۵۳)، لەلایەكى تريشەو ە - ۋەك ھەندئك بۆئ دەچن - سۆفيگەرى لە قەيد ە پئوئندئ ئەو تئگەيشتنە چەقبەستووئ ئايىن ئازادە، نەگەر وا نەبئ ئەوا خەسلەتە گەردوونگەرئايەكئ دەكەوئتە مەترسيەو^(۵۴).

رەنگە ئەوئ زيتر ھەست بەو حالەتە دەكات ە وئناي دەكات باوەرپارائى غەيرە سۆفئ بن؛ ئەوانئ لە نئو سىستەمئ جئگير ە كارپئكراوئ كولتورئ ئايىنيەو ە لە باوەر تئدەگەن ە پيادەي دەكەن، خۆ لەوئشدا ۋەك لە دەروازەدا كەمئك باسما كرد سۆفئ كەوتۆتە نئوان مەملانئئ شەريەت ۋەك رووخسارئ گشتگيرئ ئايىن ە سرووتەكانئ بۆ رئكخستنئ ژيانئ تاكەكان، لەگەل حەقيقەت ۋەك رئسايەكى ناوەكى لەپئناو بينئ ە تاقىكردنەوئ راستئ خودا. لئروە كارئ سۆفئ نەفئكردنئ شەريەت نابئ، بەلكو راقەئ خۆئ بۆ دەبئ جياواز لەو راقە فەرميەئ فەقيھ ە كەلامناسەكان چەسپانددويانە^(۵۵). ئەو راقەكردنئ سۆفئش يان قەبولكراو ە دەرکەوتەكانئ جئگەئ سەرسامىە ە پەيرەوئ لئ دەكرئ بەتايبەت لە ناستئ مئليلدئ^(۵۶)،

(۵۳) ۋەك لەلای كەسانئكى ۋەك حەلاج (م ۳۰۹-۹۲۱ز) ە بايەزىدئ بسطامئ (م ۲۶۱ك/۸۷۵ز)، ...ھاوشئوئيان، گوزارشتئ لئ كراو. لەبەشەكانئ تردا زيارت نامازە بۆ ئەو بابەتە دەكەين.
(54) Martin lings: What is Sufism?, 2nd edition, Mandala books, London, 1981, p.17.

(۵۵) بەراوردئ بكە لەگەل: جان شوفليي: التصوف، ص ۱۲.

(۵۶) پروانە بەشئ پئنجەمئ ئەو توژۆينەو ەيە.

یانش سنوریه زین و هه لگه پانه وهیه وهك زۆر جار له لای شو با له فەرمیە ئایین وا ده خویندریتتهوه.

خالی گزنگ له وهی گوترا بریتیه له پێداگیری له سه سه حه تمیه تی با وه رداری له پرۆسه ی بوونه سو فیدا، خالیك كه به گشتی هزری سو فیه گه ری به ره مه اتوو له پانتایی كوردی، هه ره له قو ناغی ده ركه وتنییه وه جه ختی له سه ره ده كاته وه. به ده سه واژه یه كی تر پابه ند بوون به شه ریعت و پاراستنی بنه ما كانی خه مینکی سو فیه یانی نه وینده ره، نه مه له وه ی گه وه ركه یانیاندا ده رده كه وه ی كاتیك رایده گه یین كرده وه ی مورید - سه رباری به جیه یانی پێداویستییه كانی سو فیه یون - پاراستن و به جیه یانی بنه ما شه ریعه یه كانه^(۵۷)، ته نا نه ت هه ندیكیان رایده گه یین دووان له سه ره خودا له خۆوه را نا بیته نه گه ره جه خت له سه ره یه كتایی خودا و سو نه ته ی پیغه مه به ره نه كاته وه^(۵۸)، چونكه خودا په رستی خۆی له په ی ره وكردنی "كتیب و سو نه ت" و پابه ند بوون به بنه ما شه ریعه یه كان ده یینیته وه^(۵۹)، هه روه ها به لای یه كیك له سو فیه یه كانی كوردستان شه ره زا بوونی وردی بنه ما ئایینییه كان پێشه ره جه بو دانپیانان به پێگه ی كه سی سو فی، با شو كه سه له نیو كۆری سو فیه یانی شدا زۆر دیار بیته^(۶۰).

شو نمو نا نه و چه ندانی دی ده ما خه نه به رده م پێویستی ده ستی شان كردنی شو زه مینه ئایینییه ی له پانتایی كوردیدا هه بووه و ریگه ی به سه ره له دان و نه شو نما كردنی هزری سو فیه گه ری ده دا. بو نه م كاره ش پیتقیه بگه رتینه وه بو سه ده ی سییه م و ده ستپینکی سه ده ی چواره می كۆچی/سه ده ی نو یه م و سه ره تای سه ده ی ده یه می زایینی، انا شو قو ناغی به گشتی سو فیه گه ری تی دا چه كه ره ده كات و له پانتاییه كی جو گرافی ولا ته كه دا به وه سه نی و ده بیته دیار ده یه كی ئایینی كه جیكه وه ته ی هزری و كو مه لایه تی ده بی.

(۵۷) القشیری: الرسالة، ص ۹۹. جامی: نفعات الأنس من حضرات القدس، تصحیح و تعلیقات: محمود عابدی، انتشارات اطلاعات، تهران، چاپ چهارم، ۱۳۸۲، ص ۹۳.

(۵۸) الأنصاري: طبقات الصوفية، مقابلة و تصحیح: محمد سرور مولایی، چاپ دوم، انتشارات توس، تهران، ۱۳۸۶ ه. ش، ص ۳۷۱. جامی: نفعات، ص ۱۴۹.

(۵۹) السلمي: جوامع آداب الصوفية، حقه: ایتان كولبرغ، منشور ضمن: مجموعة آثار ابو عبد الرحمن سلمي، گردآوری: نصرالله پورجوادی، مركز نشر دانشگاهی، تهران، ۱۳۶۹، ج ۱، ص ۳۹۴.

(۶۰) السراج: اللع، ص ۲۱.

لیتره دهیی ناماژه بۆ ئهوه بکهین که رهنگه له بهر کهمی زانیاری له سهر ده رکهوته جیاجیاکانی ئیسلام، نهستم بیت بتوانین به وردی نهخشی گهشه سهندنی باوهرداری بکیشین، کیشهی سهره کیش له وه دایه سهرچاوهکانی بهرهست، ئهوانه ی پرژاونه ته سهر رهوشی نایینی، زیتر هی سهردهمی دوا ی ده رکهوتن و شیوه گرتنی سۆفیه گرین له ولاته که دا، به تایهت نویسنی گه ریده و شارناسان که پتر له کۆتایی سهدی سییه می کۆچی و له سهدی چواره مدا چالاک ده بن و بهو ناوچانه گوزه رده کهن و سهرنجی بیروباوه ری خه لکه که ی ده دن و یاداشتی ده کهن، له سهرووی هه موویانه وه گه ریده مه قدسی (م/۳۸۰/ک/۹۹۰) دیت که له وانی دی زیتر له باوه ری نایینی خه لکی هه ریتمه جیاوازه کان ده ویت.

کیشه یه کی تری نهو ده ستینشان کردنه، بریتیه له چۆنییه تی باسکردن و میتۆدی پهیره و کراو له سهره ده ری کردن له گه ل ده رکهوته باوه ریپه کان له ناستی میلیدا، ته نانهت له نیو نهو سهرچاوانهش که تایهت کراون بهو یواره (واتا سهرچاوهکانی ناسراو به "الملل و النحل")، ئهوانه پتر هه مه گیرانه و لاگیرانه و به پیتی لۆژیکی سه لماندنی راستی باوه ری نهو رهوتی نووسه ره که پهیره ی ده کات و بی به های و به هه لگه پراوه زانیینی باوه ری رهوته کانی تر کار ده کات، بۆیه نه پرژاونه ته سهر روگی بلا بوونه وه و کاریگه ریبه کانی رهوته نهویستراوه کان، ههروه ها به هه لۆیستی زه مینه ی کۆمه لایه تی ئه م رهوتانه ناشانمان ناکه ن.

له گه ل ئه وه شدا ده شی نهو بره زانیارییه ی له بهر ده ستدایه هاوکارمان بیت له دیاریکردنی چهند خالیکی سهره کی سهر نه خشه که، یانیش ناشناکردمان بهو پیگه یشتنه ی ئیسلام که ریگه به ده رکهوتنی هزری سۆفیه گری ده دات یان نایدات.

به گشتی نهوه ی له بارودۆخی نایینی قۆناغه که رامینتی، تیبینی دوو خالی سهره کی ده کات: یه که میان ئه م قۆناغه قۆناغی ناجیگیری نایینی و دیارده ی فره مه زه به یه، دووه مینیشیان قۆناغی په ری نه وه یه بۆ شیوه گرتنیکی مه زه به یی جیگیر که وا ناسنامه یه کی نایینی دوورمه ودا داده پرتی، ئه مهش له سهر حیسابی سنووربه ندی رهوته نایینییه کانی تر ده بی. بیگومان نهو دوو خه سلته ته ته واکاره ده ستینشانی زه مینه ی سهره لدانی هزری سۆفیه گری له ولاته که ده کات له رووی پانتایی جوگرافی ده رکهوتنی و پاشخانی نایینی - مه زه به یی ده رکهوتنه که وه، یان با بلتین نهو تیگه یشتنه نایینییه ی تاییدا سۆفیه گری پیناسه ی خۆی ده بیینیته وه.

یهکەم: ئیسلامی خەواریجی لە نۆیۆ کوردان و نەپەرینەوه لە زوهدی شۆرشگێڕانەوه بۆ زوهدی سۆفییانە

رەنگە باوترین شیۆه ئیسلام، کە لە سەرۆبەری سەرھەڵدانى ھزرى سۆفیگەریی لە نۆیۆ کورداندا برەوى سەندبوو، ئیسلامى خەواریجى بێت، ئەو شیۆه ئیسلامە یاخییەى لەسەرەتای مێژووی ئیسلامەوه باوەرى ئایینی لە سنووری ھەلۆیستی سیاسیدا چڕ کردبۆه^(٦١). خەواریج زۆر لە ناوچە کوردییەکان ھەر لە "ھەریمی جەزیرە - اقلیم الجزیرە"^(٦٢) وە تا "شارەزور - شەرزور"، پاشتریش "ھەریمی نازریجان - اقلیم آذربایجان"^(٦٣) و بەشیکی رۆژئاوای "ھەریمی جیا - اقلیم الجبال"، کە لە ئیستادا زیاتر رۆژھەلاتی کوردستان دەگرێتەوه^(٦٤)، کردبوویانە مەیدانی تەراتینی بزوتنەوه یەك بەدوای یەكەکانی خۆیان دژ بە سیستمی باوی خەلافەت، ھەر بۆیە لەسەرچاوەکاندا ئەو شۆتێنە وەك ناوچەى خەواریجى دەناسنێرن^(٦٥)، بەتایبەت دەبینن لەسەدەى سێیەمى كۆچى تا سەرەتاکانى سەدەى چوارەم

(٦١) لەبارەى سەرھەڵدان و گەشەسەندنى خەواریج لە مێژووی ئیسلامیدا بگەرێتوێه بۆ: نايف محمود معروف: الخوارج في العصر الأموي - نشأتهم، تاريخهم، عقائدهم، أدبهم، دار الطليعة، بيروت، ١٩٧٧.

(٦٢) لە ئیستادا بەشى زۆرى باکوری کوردستان و رۆژئاوا و بەشیکی باشور دەگرێتەوه. لەبارەى مەرزەکانى ئەو ھەریمە و نیشتهجێبوونی کورد تیايدا بگەرێتوێه بۆ: فائزة محمد عزت: الكرد في اقليم الجزيرة و شەرزور في صدر الإسلام (١٦-١٣٢٠هـ/٦٣٧-٧٤٩م) - دراسة في التاريخ السياسي، مطبعة خاني، دهوك، دون تاريخ، ص ٢٦-٣١.

(٦٣) لەبارەى پێگەى کورد لەو ھەریمە بە گشتى، بگەرێتوێه بۆ: حسام الدين علي غالب النقشبندی: آذربایجان - دراسة سياسية حضارية، اطروحة دكتوراه، كلية الآداب، جامعة بغداد، ١٩٨٤، ص ١٣٢-١٤١.

(٦٤) لەم بارەوه بگەرێتوێه بۆ: حسام الدين علي غالب نقشبندى: شارەزور و لورستانی باکور لە سەدەکانى ناوەراستدا - لیکۆلینەوهیەكى (مێژوویی و شارستانی)یە، وەرگێڕانى: رەنج نەبرەسە کر مەسەد، چاپخانەى ھەمدى، سلێمانى، ٢٠٠٨، ل ٣٢٢-٣٤. نیشتمان بشیر محمد: الأحوال السياسية و الإجتماعية و الإقتصادية لغربي اقليم الجبال خلال القرنين الرابع و الخامس الهجريين، رسالة ماجستير، جامعة صلاح الدين، كلية الآداب، أربيل، ١٩٩٤، ص ١٤-٣٤.

(65) المسعودي: مروج الذهب و معادن الجوهر، تحقيق: سعيد محمد اللحام، دار الفكر، بيروت، ٢٠٠٠، ج ٣، ص ١١٠. ابن حوقل: صورة الأرض، ط ٢، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، ١٩٧٩، ص ٣٠٧. ابن النديم: الفهرست، مطبعة الأستقامة، القاهرة، د.ت، ص ٣٤٣.

چالاکییەکانیان زۆر بەرفراوانبوو و کاریگەری بەسەر سیستەمی کولتوری کوردانی ناوچەکە و جیهانبینی نایینی و تێگەشتنیان لە ئیسلام بە روونی دەردەکەوێ، هەروەها ئەو باوەڕە هەر لە ناستی تاکێک و دوو تاک نەماوەتەوه، بەلکو خێلی کوردی هەن پەڕپەوی لێ دەکەن و لەپێناویدا شەپدەکەن، تەنانەت باوەڕەکە هەر لە ناستی پشتگیری میلی نەوێستاو، بەلکو پەڕپەوتەوه بۆ ناستی سەرکردایەتی و تێبینی دەکەین لەلایەن هەندیک سەرۆک خێل و میرە کورمانەوه رێبەریتی بزوتنەوهکان لە نەستۆگراوه^(٦٦).

ئەو تەنە کردەنی باوەڕی خەواریجی تارادەیهکی زۆر هاوکاتە لەگەڵ سەرھەڵدان و شێوەگرتنی سۆفیگەری لە پانتایی ئیسلامیدا، بۆیە دەبێ بە وردی شروەفی باوەڕی ئەم رەوتە و پەڕپەندی بە هزری سۆفیگەرییەوه بکەین، تا بزاین لە زەمینە کوردیدا ئەو پەڕپەندییە - بەدەر لە بەهیزی و بێهیزی - چ جێکەوتەیهکی هەبوو. بەر لەهەموو شتێک تێگەشتنی خەواریجی لە باوەڕ زۆرتر لەسەر گەڕانەوه بۆ خودا وەک سەرچاوەی بنەرەتی نایینەکە دامەزران، لە هزری ئەواندا مەبەستی بوونی مرۆڤ لە جیهاندا بەرجەستەکردن و جێبەجێکردنی فەرمانی خودایە، ئەمەش لە یەکەمین دروشمی ئەواندا "لا حکم إلا لله" بە روونی گوزارشتی لێ کراوه^(٦٧)، کەواتە پەڕپەندی مرۆڤ بە جیهان پەڕپەندییە بە زاتی خودایی لە ڕینگە قسەکانییەوه کە قورنانه و ژیانی مرۆفی لەسەر بونیاد دەنێ، هەر ئەمەش وای لە رۆژھەڵاتناسی دیار "مونتگمری وات - Montgomery Watt" کردووه بۆ: ((رەنگە گرنگترین بەشداری خەواریجی لە گەشەپێدانی هزری ئیسلامی و شارستانیەتی ئیسلامی پێداگرتنیان بێت لەسەر ئەوهی دەبێ ژیانی جفاک و بریاری فەرمانپەرەواکانی لەسەر قورنان

(٦٦) لەبارەى ئەو پەڕپەندییە و تاییەتەندییەکانی بڕوانە: فائزە محمد عزت: الکرد، ص ١٥٠-١٦٤. زرار صديق توفيق: الکرد في العصر العباسي حتى مجيء البويهيين - دراسة في تاريخهم السياسي، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة صلاح الدين، اربيل، ١٩٩٤، ص ٩٢-٩٣. د. عطا عبد الرحمن عبي الدين: حركات الخوارج في بلاد الکرد و ما جاورها (٤١-٢١٨هـ/٦٦١-٦٣٣)، مركز الدراسات الكرديه، السليمانية، ٢٠٠٧، ص ١٧٣ بەدواوه.

(٦٧) الأسفراييني: التبصير في الدين و بيان الفرقة الناجية من فرق الخالكين، تحقيق: كمال يوسف المحوت، عالم الكتب، بيروت، ١٩٨٣، ص ٤٥. الشهرستاني: الملل و النحل، تخرج: محمد بن فتح الله بدران، منشورات الشريف الرضي، قم، ١٣٦٤هـ. ش، ق ١، ص ١٠٥-١٠٦.

بونىياد بىرى. واچاۋەروان دەكرى لەرووى تيۆريەو ە زۆر لە موسلمانان لەگەل ئەم بۆچوونە ھاۋراپن، بەلام خەوارىجەكان نامادەبوون لەپىناو داكۆكى كردن لەو بۆچوونەيان رووبەرووى دەسلەتتى فرمانپەرەوا بىنەو))^(٦٨).

لپرەدا وا دىتتە بەرچاۋ تىزەكەى خەوارىج لەمەر پىنگەى بالا و بى ھاوتاي خودا لە نپو ناپىندا، رىنگە خۆشكەر بىت بۆ بەرھەمھىنانى عىرفانى نىسلامى لەو زەمىنە كۆمەلايەتپىيەى تپىدا بالادەستە، بە بەلگەى ئەوەى خودا ھۆى سەرھەلدانىپىيەتى و خوداناسىن بابەتى بنەرەتى ھزرى سۆفىگەرپە، ەك پىشتەر روون كراپەو. ئەو دەقە پەرش بلاوانەى ھزرى ئەوان كە لە نپو نوسىنى نەيارانىندا تۆماركراۋە كەمترىن ھاۋكارىيان دەكەن لە خۆپىندەنەوەى گەشەسەندەنە نپوخۆپىيەكانى سىستەمى باۋەردارىيان، خۆ لەو نوسىنانەدا رەھەندى نەيارىتتى رەھەندەكانى ترى بېروباۋەرىيانى پەردەپۆش كىرەو، لەوانەش رەھەندى زوھدگەراپى ەك پاشخانكىكى سۆفىبوون، كە بابەتى تۆپىنەوەكەپە. نەبوونى سەرچاۋەى خەوارىجپىيش - بەتايپەت خەوارىجەكانى ناۋچە كوردپەكان - تا رادەپەكى زۆر دەروازەى ھەر شىرۆقەپەكى دياردەكەمان بە روودا دادەخەن.

ئەوەى لەبەر دەستە چۆنىپەتى پىادەكردنى خوداپەرستىپە، يان دەركەوتەكانى قولبەونەوەى خەوارىجەكان لە ناسىنى خودادا، لە رىنگاى خۆتەرخانكردن و بەكەم تەماشاكردنى دونيا ەك خەسلەتى بنەرەتى ھالەتى زوھدى، كە ئەمەش نامازەپەكى راستەوخۆى چىپەتى ناسىنەكەپە. رەنگە ديارترىن نمونەى ھالەتى زوھدى لە نپو كوردە خەوارىجەكان مەمەدى كورپى خۆرزاد بى، ئەو مپرە كوردەى خەلكى شارەزورر بوو و بەشدارى و سەركرداپەتى يەكپك لە بزوتنەوە ھەرە گەرەكانى خەوارىجى لە سەدەى سىپەمى كۆچىدا كىرەو ئەوئىش بزوتنەوەى مساورى كورپى عەبدولھەمىدى شارى يە^(٦٩). زانىارپىيەكانمان لە بارەى كەسايەتى ناىنى كورپى خۆرزاد تەنيا ئەوانەى ئىن ئەشپر(م ٦٣٠/ك١٢٣٣ز)ى مپژوونوسە كە لە رووداۋەكانى نپوان سالانى (٢٦٦٣/ك٨٧٧ز) تا (٢٦٦٧/ك٨٨٠ز) تۆمارى كىرەوون. ئەو مپژوونوسە نامازە بۆ

(68)Islamic philosophy and theology – an extended survey, 2nd edition, Edinburgh university press, Edinburgh, 1985, p.12.

(٦٩) لپرەدا بە پىتپىستى نازانىن بەدەرىژپى باسى ئەو بزوتنەوەپە بكەين، پىشتەر لىكۆلپىنەوەى زانستى لە بارەى تەواۋى بزوتنەوەكە و رۆلى مەمەدى كورپى خۆرزاد كراۋە، بگەپرەو بۆ: زرار صدق توفيق: الكورد، ص ١٠٩-١٠٠.

"خوداپەرستی زۆر"ی ئەو كوردە دەكات^(٧٠)، دواتریش دەستنیشانى رووخسارەكانى ئەم خوداپەرستىەى كردووە كە زیتەر دەرخستنى حالەتى زوهدىیە و دەلێج: ((جلی سوفی زبرى پینەپینەكراوى دەپۆشى و بێ رایەخ لەسەر زەوى دادەنیشت))^(٧١)، پاشان بە "ژیان دژوار" وەسفی دەكات^(٧٢).

لە رووكەشدا ئەم ویتەىەى محەمەدى كورپى خۆرزاد لەگەڵ ویتەى باوى زوهدى نىسلامى لێكچوونى زۆریان ھەيە، چ لە پۆشىنى جلو بەرگەوہ بىت يانیش نواندى رۆژانەى سرووتە نایىنىيەكان، بەلام بەراوردكردنى ووردى دوو حالەتەكە ئەوہمان بۆ دەرەخات كە لە كرۆكدا چەند جىواوزىەكى بنەرەتى لەنىوان تىگەيشتنى ئەو سەركردە كوردە و خەوارىجەكان بەگشتى بۆ خوداپەرستى لەگەڵ تىگەيشتنى زوهدى - سۆفىيانەدا ھەيە، ئەگەر ئەوہى دوايان خۆى لە بەكەم تەماشاكردنى دونيا لە رپگەى دوورەپەرزى كۆمەلايەتى و بى ھەلۆستى لە بەرامبەر بە رووداوەكانى دەوروبەرى لەرپگەى ھەلبژاردنى ژيانىكى ھىمانانە و دوور لە كىشمەكىشمەكانى دەبىنىتەوہ^(٧٣)، ئەوا كورپى خۆرزاد ئەك ھەر لەم حالەتە بەدەرە بەلكو پىچەوانەىەتى، ئەو خۆى و خىلەكەى لەنىو گرزىەكى نایىنى تايبەتىيەوہ پىتناسەى خۆيان دەكەن، بەشدارە لە بزافىتكدا كە خاوەن ھەلۆستىكى ياخيانەى نایىنى - سىياسىيە دژ بە دەرەوہى خۆى كە دەسەلاتى ناوہندى خەلافەتى نىسلامىە، بنەما باوہرپىيەكانى خۆى لەسەر ئەو بنەمايە دامەزراندوہ. كاتىك ئەمەش گوتارى گشتىيى خەوارىجىيە^(٧٤)، ناسايىيە لە بەرامبەر بە سۆفىگەرى بە گشتى ھەلۆستىكى رەخنەىيانەى ھەبىت، بەوہى كە ملكەچى دەسەلاتدارن تەننات ئەگەر زۆردارىش بىت، ھەرەوہا بەوہى كەوا پىيان وايە "نياز"ى مرۆڤى

(٧٠) الكامل في التاريخ، تحقيق: خليل مأمون شيحا، ط٢، دار المعرفة، بيروت، ٢٠٠٧، ج٧، ص٣١٠.

(٧١) الكامل، ج٧، ص٣٦٠.

(٧٢) الكامل، ج٧، ص٣٦١.

(٧٣) بۆ نمونە بروانە: الحراز: الطريق الى الله او كتاب الصديق، حققه: عبدالحليم محمود، دار المعارف، القاهرة،

١٩٨٨، ص ص ٥٤ - ٦٣. الأعرابي: معنى الزهد، ص٥٨.

(٧٤) لەمباروہ بروانە:

Ignaz Goldziher: Mhamad and Islam, translated from German by: Kate Chambers Seelye, Yale university press, New Haven, 1917, pp.218-219.

باوەردار له "گردار" هکانی باشتەرە^(٧٥)، هەر بۆیە ئەوان بە یەكەمین ئەو گروپە ئیسلامییانە دادەنرێن کە دژبەیتی خۆیان بۆ سۆفیگەری راگەیاندووە.

ئەمە دەمانباتە سەر خالێکی تری بنەرەتی له جیاوازی نێوان هەردوو حالەتدا، ئەویش بریتییە لەوەی وەك بینیمان زوهدی پەيوەست بە مێژووی سۆفیگەری لەسەر بنەمای ترس و دلتهنگی دامەزرانو، یان بابڵین ترسان لەوەی هەموو ئەو خوداپەرستییە بایی رازیبوونی خودا نەبێت، کەچی لەوە ناچیت کوری خۆرزاد و هاوڕێکانی له کوردە خوارچەکان هەمان حالەتی دەروونیان هەبوو بێت و ترس ئیفلجی کردبەن. لایەنی کەم ئەو هیچ جۆرە ترسێک دەرنابێت وایلێکەردبێ هەبوونی له نێو ئەو جیهانە تییدا دەژیا نەرێنی بێت، بە پێچەوانەو خوداپەرستی وی له "خۆبەخشین له پێناو خودا" چڕ بۆتەوه، خۆتەرخانکردن تەنها بۆ خودا له پێناو هێنانەدی شەریعەتەکە، ئەوەتا هەر ئێین ئەئیر باس له جەرەزەیی ئەو کوردە خوارچییە دەکات و پێمان دەلێ: ((سواری مانگا دەبوو تا له شەردا هەلتهبێت))^(٧٦)، هەر بۆیە دەتوانین بڵین ئەگەر زوهدی سۆفیانە بۆ رازیکردنی خودایە له رۆژی پەسلاندا، ئەوێ کوری خۆرزاد بۆ رازیکردنی بێت له ئیستادا و لەسەر زەوی.

لەلایەکی ترهوه ناکرێ ئەو حالەتە زوهدییە ئیسلامی خوارچییە لەکەسەکانی خۆیدا بەرجەستە دەکرد، وەك بەکەم تەماشاکرنی دنیا بخوێنرێتەوه بەو جۆرە له هزری سۆفیگەرییانەدا نامادەیه^(٧٧)، بەلکو دەشی وا لێکبدرێتەوه بەکەم تەماشاکردنی دەروونە لەبەردەم گەرەبی داخواریه دونهیایەکانی خودادا، ئەمەش بەهەمان دروشمە سەرەکییە کە "لا حکم الا لله" گوزارشتی لی دەکرێ. بەو مانایە ئەوان حالەتی خوداپەرستی له گرنگی ئەدان بە خۆشییەکانی ژیان و جلویەرگ و... هتد، بەرجەستە دەکەن. نابێ ئەمەش وەك بێبەراییونی مرۆف له جیهان تەماشابکرێ ئەوەندە هەولێکە بۆ گۆرینی و گونجاندنی له گەل بنەما باوەرپیەکان، کە لەویدا خوارچ پەیرەوکارانی خۆی له شیوەی مەمەدی کوری خۆرزاد فیتری

(٧٥) لەبارەي ئەو رەخنەییە خوارچ له سۆفیگەری بگەرێتە بۆ: عبدالرحمن بدوي: تاريخ التصوف الإسلامي

من البداية حتى نهاية القرن الثاني، ط٣، الشعاع للنشر، ٢٠٠٨، ص٧١.

(٧٦) الکامل، ج٧، ص٣٦١.

(٧٧) بۆ نمونە پروانە: الأعرابي: معنى الزهد، ص٦٩-٧٧.

پابەندی توندی بنەما چەسپووەکانی ئیسلام دەکات^(۷۸)، بەلام بێ هیچ خۆبەدەستەوێکی (باطنی) بۆ نایینەکه و ئەو بنەمایانە.

لە بەرامبەر بەر تێگەشتنە خەوارێج، ئاسایە رەوتی باوی زوهدی ئیسلامی خۆبەدەستەوێ خۆی هەبووبێ بۆ رەوتە نایینیەکه و هەلۆستە لەبەردەم باوەرپان بکات. یەکیەک لە گەرە زاهیدەکانی جیهانی ئیسلامی و رەمزێکی هەرگاڤ نامادە نێو کولتوری سۆفیگەری ئەو هەلۆستە بە روونی نواندووه، ئەویش حەسەنی بەصری (م ۱۲۰/ک ۷۳۸ز) یە، کەپێی وابوو تێگەشتنی خەوارێج بۆ نایین تێگەشتنێکی دنیاییە و ئەوان خەلکانێکن شەر لە پێناو دنیادا دەکەن نەك ناخیرەت^(۷۹)، هەربۆیە چاوەرپێ ئەو ناکرێ زوهدی خەوارێج دەسپێکی هزری سۆفیگەرییانە بێت، رۆحی یاخیبوون و شۆرەگێزانەیان بەرەستە لەبەردەم گەشەسەندنێکی ناوخۆیی باوەر بە ئاراستە سەرھەلدانی جۆرە هزریکی لەم بابەتە.

بێگومان سنووربەندکردنی حالتی زوهدی لەلای خەوارێجەکان بەمجۆرە و ئەو هەلۆستە نەرێنییان لەبەرامبەر بە هزری سۆفیگەری، کاریگەری راستەوخۆی بەسەر نەخشی هزرەکه لەو هەرێم و ناوچە کوردیانە ئیسلامی خەوارێجی تێیدا چالاک بوو هەبووه. بەتایبەت لە قۆناغی دەرکەوتن و دامەزرانیدا بۆتە بەرەستێکی گەرە لەبەردەم سەرھەلدان و گەشەسەندن، ئیدی سۆفیگەری لەویدا - بە بەراورد لەگەڵ هەندێ ناوچە تری ولاتەکه - نایبەتە دیاردە، بەتایبەت لە هەرێمێکی پان و بەرینی وەك هەریمی جەزیرە، کە تا ناوەرەستی سەدە چوارەمی کۆچیش، واتا تا قۆناغی گەشتنی سۆفیگەری ئیسلامی بە لوتکە یێگەشتنی، تاک و تەرا نەبێ سۆفی تێدا نایینرێ^(۸۰). تەنانەت وەك دواتر لە بەشی داھاتوو باسیان لێو دەکەین، زانیاری لەسەر ئەو سۆفییانەش پەرش و بلۆه و بابی ئەو ناکات لە

(۷۸) نایف محمود معروف: الخوارج، ص ۱۹۶.

(۷۹) التوحیدی: البصائر والذخائر، بتحقیق: مصطفى ابراهيم، ط ۲، دار المعارف، القاهرة، ۱۹۷۰، ص ۲۳. هەرەها برۆانە: نایف محمود معروف: الخوارج، ص ۱۹۷.

(۸۰) السلمي: طبقات الصوفية، بتحقیق: نورالدين شریبة، ط ۳، مكتبة الخانجي، القاهرة، ۱۹۸۶، ص ۲۹. الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۳۵۴. ابن خمیس: مناقب الأبرار و محاسن الأخيار في طبقات الصوفية، بتحقیق و تقدیم: سعید عبدالفتاح، دار الکتب العلمیة، بیروت، ۲۰۰۶، ج ۱، ص ۵۷. ج ۲، ص ۲۵۷. ابن بزاز: صفة الصفا، مقدمة و تصحيح: غلامرضا طباطبائي مجد، چاپ دوم، انتشارات زریاب، تهران، ۱۳۷۶، ص ۷۲.

بۆچۈنە كانيان تى بگهين و پىنگه ي دروستيان له نىو هزرى سۆفيگه ريدا بينين. به ههمان شيوه ده توانين نمونه له سهر شو ناوچانه ي ههرىمى چياش بهينينه وه كه بوونه ته بنكه ي خه واريجى، وهك شارى "سوه ره وه رد - سه رورد"، كه تا شو كاته ي خه لكه كه ي نهرى - كه زۆر به يان كورد بوون - له خه واريجه كان بوون^(۸۱)، جگه له سۆفييه ك كه له ده ره وه ي شاره كه دا چالاكه^(۸۲)، ناماژه يه كى نه وتۆمان نييه له سهر چالاكى سۆفييانه تيايدا، كه چى له ههمان شو قۆناغه دا له شاره كورد ييه كانى ته نيشتى له ههمان ههرىم، نهك ههر سۆفيگه رى به فراوانى ده ركه وتووه، به لكو هه ندىكيان بوونه ته بنكه ي سه ره كى سۆفيان له رۆژه لآتى جيهانى ئيسلاميدا، وهك پاشتر ده يخه ينه روو. نه مه له كاتىكدا شو شاره، له قۆناغى دواى وازه ينان له خه واريج، اتا دواى سه رده مى ئين سه وقه ل(م ۳۶۷/ك ۹۷۷ز) ي گه رپده كه ده ستنيشاني ره وشى ئايىنى شاره كه ي كوردووه، ده بيتته زيّد و نازناړيك بۆ هه ندىك له گه وره ترين سۆفيياني جيهانى ئيسلامى، كه كاريگه رى چاره نووسازيان به سه ر ره وشى شو هزه هه بووه^(۸۳).

دووه م: ره وته شيعيه كان و په يوه ندييه نه ينييه كانيان به هزرى سۆفيگه رى له كوردستاندا

۱- شيعه ي ئيمامى

نه گه ر له رووكه شدا چه مكى "شيعه" نه وانه ده گريته وه كه، له نىو يا وه رانى پىغه مبه ردا، لايه نگرى عه لى كورى نه بو تاليب(م ۴۰/ك ۶۶۰ز) بوون و بزوتنه وه يه كى سياسى - ئايىنيان له سه ر شو بنه مايه دامه زران دووه، شو له كۆكدا خه لكانيك ن په يره وى له بىرو يا وه رى "پىشه واه" - الئامام"ه كان له نه وه ي عه لى ده كه ن و گوپرايه لى ته و اويان بۆ شو پىشه واه يانه هه يه له

(۸۱) ابن حوقل: صورة، ص ۳۰۷.

(۸۲) الأنصاري: طبقات الصوفية، ۳۶۹-۳۷۰. جامى: نفحات، ص ۱۴۸-۱۴۹.

(۸۳) وهك: شيخي كوژراو شه هابه دين يه حيا سوه ره وه ردى (م ۵۸۹/ك ۱۹۳ز) دامه زرينه رى فه لسه فه ي ئيشراق، شيخ نه بو نه جيب عه بلوقاه رى سوه ره وه ردى (م ۶۳۰/ك ۱۲۳۲ز)، هه روه ها شيخ شه هابه دين عومهرى سوه ره وه ردى (م ۶۳۲/ك ۱۲۳۴ز) خاوه ن كتيبي ناودارى "عوارف المعارف" له بوارى سۆفيگه رى و... چهندان سۆفى تر.

هه موو بواریکی په یوه ست به بۆچوونه تیورییه بالاکان و رافه ی رۆحانی دهقی بنه رته "قورئان" و تنانته له نهخامدانی نه رکه کانی نایینی نیسلامیشدا^(۸۴).

شيعه گهري له و قوناعه ی دهستنيشانمان کرد، به بهراورد له گه ل ههريه که له نیسلامی خهواريجی و نیسلامی سوننی، که متر توانیوه ته له زه مینه ی کوردیدا خۆی بدۆزیتته وه، رهنه گه هۆکاری نه مهش به وه لیکبدریتته وه که وا له گه رمه ی چالاکی گروه شيعیه کان له سه رده می عه بیاسی یه که مدا ولاته که زیتر که وتبووه ژیر هه ژموونی باوه ری خهواريجی، هه ژموونیک وای له و کوردانه ی پهیره وی لیده که من کردوه به ناشکرا دژایه تی خۆیان بۆ نه و سیسته مه باوه ریه رابگه یه نن که شيعه گهري هه یوو، نه مه له هه لوتستی نه و کوردانه له عدلی کوری نه بو تالیب وه که ره مزیکي سه ره کی نیو نه و سیسته مه - به جیاوازی ریبازه کانی - به ناشکرا دياره، نه و هه لوتسته له پایه ندبوون به بنه مایه کی چه سپیوی نیو باوه ری نیسلامی خهواريجیه وه دياره و بریتیه له دامالینی نه و پیروزییه ی کراوه ته بهر که سایه تیه که، به لکو بیته ری بوون لینی^(۸۵). نه وهش تاوه کو سه ره تاکانی سه ده ی چوارمی کۆچیشدا، وه که بنه مایه کی کاریتکاروی ناو کوردانی سه ره به و په وته ده میتیتته وه^(۸۶). بۆیه ناسایه نه گه ر بینین گه ریده کان نامازه بۆ که می پهیره وکاری شيعی له سنووری جوگرافیای بلاو بوونه وه و بالاده ستی نیسلامی خهواريجی بکه ن^(۸۷).

رهنه گه هه ر نه و هه لوتسته ی کوردان هاوکاریمان بکات له تینگه یشتنی هه لوتستی په رچه کرداریانه ی ره مزیکي تری سه ره کی شيعه له به رامبه ر به ته وای کۆمه لتی کوردی، نه ویش جه عفه ری صادقه، که له زۆره ی ریبازه شيعیه کاندای پینگه و ریزی خۆی هه یه به تاییه تی "شيعه ی نیمامی - الشيعه الامامیه"، هه ر بۆیه هه لوتستی وی له کوردان بۆته هه لوتستی نه م ره وته ی شيعه و له نیو دهقه نورسراوه باوه رپیتکاراوه کانیاندا به روونی رهنه گی

(۸۴) هنري كوربان: عن الإسلام في إيران - مشاهد روحية و فلسفية، نقله الى العربية: نواف الموسوي، دار النهار، بيروت، ۲۰۰۰، ج ۱، ص ۷۷.

(۸۵) ((وفي الأكراد مَنْ رأبهم رأي الخوارج و البراءة من عثمان و علي رضي الله عنهما))؛ المسعودي: مروج، ج ۲، ص ۱۳۰.

(۸۶) بروانه: ابن الأثير: الكامل، ج ۵، ص ۱۲۳.

(۸۷) بگه رپتوه بۆ: المقدسي: أحسن التقاسيم إلى معرفة الأقاليم، علق عليه و وضع حواشيه: محمد امين الضناوي، دار الكتب العلمية، بيروت، ۲۰۰۳، ص ۱۲۹، ۲۸۵.

داوه تهوه، لهو دهه چی کۆنترینی ئەم دهقانهش کتیبی بهناوبانگی "الكافي" بێت هی فقیه و فرموده ناسی شیعی کولهینی رازی (م ۳۲۹/ک ۹۴۱/ز)، ئەمەش کتیبیکی فرموده یه و بۆته بەردی بناغهی دەرشتنی زۆر له بنهما و بریاره فیهیه کانی نیمامییهت، له ویدا کولهینی ناماژه بۆ ئەوه دهکات جهعفری سادق داوای کردوه سنووریک ههبن بۆ تیکهڵ بوون له گهڵ کوردان، به بهلگهی ئەو بۆچونه ئەفسانهییه باوهی گوایه ئەو میلله ته له رهسه ندا جنۆکن و خوا سه ربۆشی له سه ر لاداون^(۸۸). به هه رحال نامانه وئ سه رچاوه و پاشخانه نایدیۆلۆژیه کانی پشت ئەو بۆچونه ئەفسانهییه بدۆزینهوه که له کولتوری عه ره بی - نیسلامی له خۆیندنه وهی سه روشتی کۆمه لێ کوردیدا ره و اجی هه بوو^(۸۹)، به لکو ئەوهی گرنگ بێت ئەو ناکامانه که جهعفری صادق پێی گه یشتوه، له هه موویان دیارتر ئەوه ده بی که ژنه ینان لییان په سه ند نه ییت^(۹۰)، هه ره ها مامه له کردن له گه لیاندا ته نیا به زه بری شم شیر بێت^(۹۱).

به هه رحال هه ندیک جار - ته نانه له ناو هه ندیک له شیعه کانیشا - ره خنه له کولهینی و راستی ته وای گێرانه وه کانی ده گیرئ، به لأم دووباره کردنه وهی بۆچونه کانی ئەو پێشه وایه ی شیعه له لایه ن زانا شیعیه باوه ر پێکراوه کانی دواتر جهخت له سه ر ئەو هه لۆیسته ی رییازه که له کوردان ده کاته وه^(۹۲)، بۆیه ناساییه - راست بی یان نا - میلله ته که به ق کردنی شیعه تۆمه تبار بکریئن و وینه یه کی ناجۆریان بۆ بکیشریئ^(۹۳)، دوا جار هه ر ئەم هه لۆیسته له

(۸۸) الكافي، تنظيم: صادق برزگر بفروني، ط ۳، مؤسسة أنصاريان للطباعة و النشر، قم، ۱۳۸۵هـ.ش، ج ۵، ص ۱۵۸.

(۸۹) له م باره وه بگه رتیه بۆ: حیدر لشکری: الکرد في المعرفة التاريخية الإسلامية، دار سپيريز، دهوك، ۲۰۰۴، ص ۱۱۷-۱۲۴.

(۹۰) الكليني: الكافي، ج ۵، ص ۲۹۶.

(۹۱) الكليني: الكافي، ج ۷، ص ۲۹۶.

(۹۲) بۆ نوونه بروه: الصدوق: علل الشرائع، قدم له: محمد صادق بحر العلوم، انتشارات كلمة الحق، قم، ۲۰۰۹، ج ۲، ص ۶۹۷. الطوسي: تهذيب الأحكام، نظمه: صادق برزگر بفروني، ط ۳، مؤسسة أنصاريان للطباعة و النشر، قم، ۱۳۸۵هـ.ش، ج ۷، ص ۴۰۵. ج ۱۰، ص ۲۱۱.

(۹۳) بروانه: الخوارزمي: رسائل أبي بكر الخوارزمي، تقديم: الشيخ نسيب وهيب الخازن، منشورات دار و مكتبة الحياة، بيروت، ۱۹۷۰، ص ۱۶۴. الحلبي: تقريب المعارف، تحقيق: فارس تبريزيان الحسون، مركز الأبحاث

خەيالدانى ئايىنى شىعەيدا دەخىرتتە قالبىكى تروە و تىابىدا كورد دەكرىتتە رەگەزىكى دارپشتى بەسەرھاتى دەركەوتنەھوى ئىمام و ھاتنى قىامەت و تەنەنەت بەكۆتا ھاتنى دۇنيا^(۹۴).

ھەرچۆنىڭ بىت ئەم دوو خالە، واتا كارىگەرىي ئىسلامى خەوارىجى و ھەلۆىستى جەغفەرى صادق، تىكەل بە خالىكى تر دەبىت، كە پەيوەندىي بە ھزرى ئەوانەو ھەيە، ئەویش نەپنى بوونى بانگەوازی شىعە بە گشتى، كە لەچوارچىئەھى چەمكى بەناوبانگى "تەقىە - التقىة" دا جىگەى كراوتەو، چەمكىئە گەر لەرووكەشدا وادىتتە بەچراو بۆ پارىزگارى كوردنە لە كەسى ئىمام، ئەوا لەھەمان كاتدا ھەلۆىستىكىش بوو لەپىناو رىزگرتنى رەھاي باوەرە بالاكاني شىعە و دانانى سنوورتيك بۆ ناسىنى راستى، تەنھا ئەو كەسە دەتوانى راستى بزانى كە ھۆشى ھەبى و شايستەى ناسىنى بىت^(۹۵).

بىگومان ئەو برىارد پىشىنانەى شىعەگەرى، سنوورتيكى داناو بۆ بەرلاۋبوونى رەوتەكە لەنئو كۆمەلى كوردیدا، بەلام ئەگەر شىعە دەیانەوئ قەوارەھىكى بەرفرەى ئايىنى - سىياسان ھەبى، دەبى بچنە سەرووى ئەم جۆرە برىارانە، يانىش تا ئەوكاتەى دەبىنن جۆرتك لەپىشوازی لە باوەرەكەيان لە نئو كورداندا ھەيە، برىارەكان پشتگوئى بخەن، بەتايبەت كە دەزانين رەوت و رىبازە شىعەكان چەقەستور نەبوون، بەلكو لە بزاتتى بەردەوام دابوون لەپىناو دامەزراندنى قەوارە و چەسپاندنى بوونى خۆيان. ھەربۆيە ئەگەر سنوورتيكىش بۆ شىعەبوونى كوردان دائرابى، كەچى ھەبوونى ئەم رەوتەى بنېر نەكردووە، بەلكو لىرەو لەوئ لە ولاتەكەدا قوژبى شىعە ھەر ھەبوو، بەتايبەت شىعەى ئىمامى كە لە قۇناغى زووی گەلالەبوونى ناسنامەكەى چالاكى لەھەندىك ناوچەى كوردیدا نواندوو، نەخاسە لە ھەندىك لەشارەكانى رۆژئاواى

العقائدية، طهران، ۱۴۱۷ھ، ص ۲۰۷. الطوسي: الإستبصار فيما أختلف من الأخبار، تحقيق: محمد جواد الفقيه، ط ۲، دار الأضواء، بيروت، ۱۹۹۲، ج ۴، ص ۱۱۸.

(۹۴) الحصيني: الهداية الكبرى، دار الفكر للطباعة و النشر، دمشق، ۱۹۹۹، ص ۳۹۳. النعماني: كتاب الغيبة، تحقيق: علي أكبر الغفاري، مكتبة الصدوق، طهران، ص ۱۴۸. بۆ زانىارى زياتر لەسەر ئەو نامادەبىيە نەرتىنانەى كورد لە خەيالدانى ئايىنى شىعە بگەرپێد بۆ: رانيا سليمان: عجائب الأسرار للإمام علي بن ابي طالب عن علامات آخر الزمان، مؤسسة الحرسان للمطبوعات، بيروت، ۲۰۰۵، ص ۳۶۱-۳۶۶.

(۹۵) هنري كوربان: عن الإسلام، ج ۱، ص ۴۳۵.

هەرمی چيادا، بەتايهت له دینه‌وه‌ر و " کرماشان - قرمىسين" ^(٩٦) و شارەزور، توانیویانه جیپیه‌ك بۆ خۆیان بکەن‌وه و خەلكه‌كەى بچنه چوارچێوه‌ى ئەو سیستەمەى رێبازە‌كەى شیعە كاری پێ دە‌كرد له بە‌رپۆه‌بردنى كاروبار و په‌یوه‌ندى گریدان به نىمام‌وه ^(٩٧). خۆ هە‌بوونى كە‌سیتی شیعى له كورد و غەیره كورد له‌و سە‌رده‌م له‌م شار و ناوچانه‌دا ^(٩٨)، جه‌خت له‌سەر ئەو تە‌شەنه‌كردنه‌ ده‌كات‌وه.

بلا‌وبوونه‌وى شیعەى نىمامى هەر له چوارچێوه‌ى سنورى شار یان بابلیین وه‌ك دیارده‌یه‌كى په‌یوه‌ست به فه‌زای شار‌وه نه‌ماوه‌ته‌وه، بەلكو كە‌مێك دره‌نگ‌تر به‌ره‌به‌ره ده‌توانی زه‌مینه‌یه‌كى كۆمه‌لايه‌تیش، له‌ناستی خێله‌كى، بۆ خۆى دا‌به‌زرینی كە - به‌ده‌ر له گه‌وره‌بى و بچووكى زه‌مینه‌كه - به‌رده‌وامیته‌یه‌كى میژووبى پێ ده‌به‌خشی، كاتیك ده‌بینین هەر له سه‌ده‌ى چواره‌مى كۆچیه‌وه / ده‌یه‌مى زاینیه‌وه له‌هەرمی چیا، له نێو هەندێك ئەندامى چەند خێلێكى ئەوئ چەكەرە ده‌كات ^(٩٩)، دواى ئەم قۆناغه‌ش له نێو خێلى به‌ناویانگى جاوانى

(٩٦) ناوى ئەو شارە له سەرچاوه‌ عەرەبیه‌كاندا به "قرميسين" تۆمار‌كراوه، كه خۆتێندە‌وى عەرەبىانه‌ى "كرمانشاهان" بووه؛ ابن الفقيه: كتاب البلدان تحقيق: يوسف الهادى، عالم الكتب، بيروت، ١٩٩٦، ص ٤١٦. نه نىستاشدا "كرمانشاه" و "كرماشان"ى پێ ده‌گوترئ و ناوى نوستانىكى رۆژه‌لاتى كوردستانه. عەبدوللا غەفور: فەرهنگى جوگرافى‌اى كوردستان، سلێمانى، ٢٠٠٢، ل ٩٠.

(٩٧) الطبري الصغير: دلائل الأمامة، حققه: قسم الدراسات الإسلامية، مؤسسة البعثة، قم، ١٤١٣هـ، ص ٥٢٠-٥٢١. الصدوق: كمال الدين و تمام النعمة، صححه و علق عليه: علي أكبر غفاري، مؤسسة النشر الإسلامي، قم، ١٤٠٥هـ، ص ٤٤٣.

(٩٨) الطبري الصغير: دلائل، ص ٥٢٠-٥٢١. الحصري: الهداية، ص ٣٠٣-٣٠٨-٣٠٩. المسعودي: مروج، ج ١، ص ٢٢. ابن خلكان: وفيات الأعيان و انباء ابناء الزمان، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٠٧، ج ١، ص ٣٥١-٣٥٣. هه‌روه‌ها بڕوانه: نور علي الهي: برهان الحق، چاپ هشتم، انتشارات جیحون، تهران، ١٣٧٣هـ. ش، ص ٣٧.

(٩٩) التنوخي: نشوار المحاضرة و اخبار المذاكرة، تحقيق: عبود الشالحي، دم، ١٩٧٣، ج ٢، ص ٣٢٩. بۆ زانیاری زیاتر له‌سەر بلا‌وبوونه‌وى شیعە‌گه‌رى له نێو ئەم هۆزه‌ بڕوانه: حسام الدين على غالب نه‌قشبه‌ندى: شارەزور، ل ١٧٩.

بره‌وده‌سه‌نئ^(۱۰۰)، هه‌روه‌ها له نئو هه‌ندیک له میرانی خێلی به‌شنه‌وی له هه‌ریمی جه‌زیره‌ش بلاوده‌بیته‌وه^(۱۰۱)، نه‌وه به‌و مانایه دیت که‌وا هه‌لسورپته‌رانی بانگه‌وازی نیما‌می رازی‌بوونه به‌ دابه‌زاندنی ریبازه‌که‌یان بۆ ناستی میلیلی و چه‌سپاندنی له زه‌مه‌ینه‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی وه‌ک زه‌مه‌ینه‌ی خێله‌ کوردیه‌یه‌کان. بۆیه تا قۆناغی زۆر دره‌نگتر له‌نئو به‌شیک له‌ کوردان و له‌ ناوه‌وه و ده‌ره‌وه‌ی ولاته‌که‌یان هه‌ر پاشاوه‌ی ده‌میتنی^(۱۰۲)، ته‌نانه‌ت تا نیستاش په‌یره‌وکاری ماوه‌.

به‌هه‌ر حال نه‌یننی بوونی ریبازه‌ شیعییه‌کان ناسته‌نگیکێ گه‌وره‌یه له‌به‌رده‌م هه‌ر هه‌ولیک بیه‌وی په‌یوه‌ندیی نه‌و ریبازانه به‌ هه‌زی سۆفیگه‌ری به‌ گشتی، به‌تایبه‌ت له‌ کوردستان له‌ قۆناغی سه‌ره‌له‌دانا ببینی. نه‌گه‌رچی هه‌ندیک له‌ توێژه‌ران بریک بنه‌مای گشتی نه‌و په‌یوه‌ندییه‌یان له‌ ناستی جیهانی ئیسلامیدا ده‌ستنیشان کردوه، خالی هه‌ره سه‌ره‌کیش له‌و په‌یوه‌ندییه‌ مه‌سه‌له‌ی تایبه‌تمه‌ندی خه‌سه‌لت و بنه‌ماکانی "وه‌لی" له‌ هه‌زی سۆفیگه‌ری و ریکه‌هاتنه‌وه‌ی له‌گه‌ڵ خه‌سه‌لت و تایبه‌تمه‌ندی "پیشه‌وا - نیما‌می شیعییه، نه‌مه سه‌رباری گه‌ران به‌دوای مانا نادیاره‌کانی پشت ده‌قه ئاینیه‌یه‌کان و را‌قه‌کردنیان، به‌و پاساوه‌ی هه‌ر "رووخسار - الظاهر"یک "کرۆک - الباطن"یک نادیارێ هیه‌ و ده‌بێ بچوێندریته‌وه و کاری پێ بکری، نه‌مه جگه له‌ هاوشیوه‌بوونی هه‌ردوو کایه له‌ ده‌ره‌که‌وته کرداریه‌یه‌کانیان، که هه‌موو نه‌و ته‌وه‌رانه پێشتر جیگه‌ی لیکۆلینه‌وه‌ی ورد بوون^(۱۰۳)، بۆیه لێره ته‌نها نه‌وه‌نده ده‌لێین گرێدانی هه‌ردوو کایه زه‌حه‌مه‌تره له‌وه‌ی باسما‌ن کرد و هه‌ر تیزیک له‌م رووه‌وه هه‌بێ زیت

(۱۰۰) آواز محمد علي عبدالکریم: الکورد الجاوانیون - دورهم السياسي والحضاري في العصر العباسي، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الآداب، جامعة دهوك، دهوك، ۲۰۰۳، ص ۹۵-۹۷.

(۱۰۱) ابن شهر آشوب: معالم العلماء، نشره: عباس اقبال، چاپخانه فردین، طهران، ۱۳۵۳ه.ش، الأميني: الغدير، ط ۴، دار الكتاب العربي، بيروت، ۱۹۷۷، ج ۴، ص ۳۴-۳۸.

(۱۰۲) له‌مباروهه بروانه: حمد الله مستوفی: نزهة القلوب في المسالك والممالك، بسمي واهتمام و تصحيح: گای لسترنج، چاپخانه ارمغان، تهران، ۱۳۶۲ه.ش، ص ۸۳. ابن بطوطة: رحلة ابن بطوطة المسمى تحفة النظار في غرائب الأمصار وعجائب الأسفار، علق عليه: محمد السعيد محمد الزيني، المكتبة التوفيقية، القاهرة. د.ت، ص ۲۰۱.

(۱۰۳) هه‌ر بۆ نمونه بروانه: کامل مصطفی الشيبی: الصلة، ص ۲۳۰-۳۴۰.

Seyyed Hosain Nasr: Sofi Esseys, George Alen & Union LTD, London, 1973, pp.123-135.

گشتگیری پتوه دياره، به تاييهت له قوناغی زوری سه ره له دانی و شیوه گرتنی سۆفیه گری نیسلامیدا.

هر بۆیه له زه مینه ی کوردیدا گریدانی شیعه گری و سۆفیه گری گه لیک نهسته مه و بابته که به سانای خۆی به دهسته مه نادات، له گه ل نه وه شدا ناماژه دانی سه رچاوه شیعه یه کان بۆ شیعه بوونی یه کیک له کۆنترین نه وه که سایه تییه کوردیانه ی له کولتوری سۆفیه گریدا ناماده یه رهنگه که مینک بابته که رۆشن بکاته وه، نه ویش عه که بری کوردی یه که هاوسه رده می یه کیک له دامه زرینه رانی زوه دی نیسلامی، که نه ویش بشری کوری حارشی حافی (م ۲۲۷/ک ۸۴۲ز) بووه ^(۱۰۴)، به پیتی نووسه ری شیعی "محسن امین العاملی" نه وه کورده یه کیکه له میرانی شیعه له عیراق و دوا ی خو شی کوره کانی جینگه یان گرتۆته وه ^(۱۰۵)، به لام که می زانیاری له مه ر که سه که به گشتی و بیده نگیی سه رچاوه ره سه نه کان له سه ر شیعه بوونی نه وه په یوه ندییه به لیلی و نادیا ری ده هیلیته وه.

له پال نه مه دا نمونه یه کی ترمان له بهر دهسته له مه ر په یوه ندیی نیوان شیعه ی نیمامی و هه ندیک سۆفیانی کوردستان، نه ویش یه کیک له گه وره سۆفیانی شاری دینه وه ره به ناوی نه بولعه باس نه هه مدی کوری محمه د ناسراو به "آستاره=نه ستیره" ^(۱۰۶). نه وه نه بولعه باسه له نیو کولتوری سۆفیه گریدا که سینکی لاوه کی نییه، به لکو به زانایه کی گه وره و یه کیک له باشترین شیخانی فه توا داده نری و ریبازه سۆفییه که شی به راست و دروستری ریباز وه سفده کری ^(۱۰۷)، به رامه ر به مه به پی گپانه وه ی شیعی له وه ده چی نه بولعه باسی دینه وه ری بانگه واز کاریکی به رچا و و جینگه ی متمانه ی شیعه کان، لایه نی که م هی شیعه کانی هه ردوو شاری دینه وه ر و کرماشان، بووی. بۆیه ده بیته نوینه ریان له گه یاندنی نه وه پیتا که ی

(۱۰۴) المقدسي: كتاب التوابين، حققه: عبد القادر الأرناؤوط، مكتبة الشرق الجديد، بغداد، ۱۹۸۹، ص ۲۲۲-۲۲۳. ابن صصري: الدرّة المضيئة في الدولة الضاهرية، عنى بتحقيقه: وليم م. برينر، جامعة كاليفورنيا، بيركلي، ۱۹۶۳، ص ۲۳۱-۲۳۲. دواتر زيتر باس له پینگه ی نه وه که سایه تییه کوردییه ده که ی.

(۱۰۵) أعيان الشيعة، حققه: حسن الأمين، ط ۵، دار الكتاب العربي، بيروت، ۱۹۷۲، ج ۱۲، ص ۱۲۴.

(۱۰۶) الطبري الصغير: دلانل، ص ۵۲۰.

(۱۰۷) السلمي: طبقات، ص ۴۷۵. ابن خميس: مناقب، ج ۲، ص ۱۹۱.

كۆيىانكردبۆۈە بۇ دەستى دواين ئىمام^(۱۰۸)، ئەمەش لەو قۇناغە چارەنوسسازەى كە شىعەى ئىمامى نارى دەننن قۇناغى "ونبونى بچوك - الغيبة الصغرى". رەنگە ھەر بانگەوازكردنیش بىت وایلیدەكات لە شوتىتكى ديارىكراو، بەتایبەت لە شارەكەى خۇى جىگىر نەبىت و لە گەرانى بەردەوام دابىت^(۱۰۹)، تەنانت جى گۆرپنى زووبەزورى جىگەى سەرنجى سۆفیانى ھاوسەردەمى بوو، ئەو تا دەگوترى ئەو كاتەى دەچىتە نەشاپور و، بەو تۈانا بەرزەى لە وتارىتۇبى ھەببوو، شیاوہ خەلكى ئەوئ بۇ خۇى راکىشى، كەچى لەوتىش دەردەچى و دواجار لە سەمەرقەند دەگىرسىتەو، تا لەوئ - لە دواى سالى (۳۴۰/ك/ ۹۵۱ز) - دەمرئ^(۱۱۰).

ھەرچۇنىك بىت ئەو كەسايەتییە غوونەيەكى ھەرە روونى پەيوەندى شاردراوہى نىوان شىعە و سۆفىگەرىيە بەگشتى و بە تايبەت لە كوردستاندا؛ سەرچاوە شىعەيەكان كەباسى لىوہ دەكەن ھەرگىز باس لە رووخسارى سۆفیانەى كەسايەتییەكەى ناكەن، لە چوارچىوہى مېژوونوسىي سۆفىگەرىشدا دوور و نزيك باسك لە شىعەتى ئەو و دوورايى شىعەيەكانى ھزرە سۆفىگەرىيەكەى نىيە. ھەر بۆيە بۇ ئاشكراكردى ئەو پەيوەندىيە شاردراوہى پىتويستمان بە خوتىندەوہى ماناكانى ئەودىو وتە سۆفىيەكانى ئەبولعەباسى دىنەوہرى و سۆفیانى تر ھەيە تا رووى ديار و ناديارى پەيوەندىيەكە ببىنن، ئەو تا لە پشت ھەندىك لە وتەكانى ئەبولعەباسوہ ناماژەى لىل بۇ باوہرى شىعەى، يان ھاورابوون لەگەل شىعەدا، ھەيە. رەنگە ديارترىن تىزىشى لەمبارە ئەوہيان بى كە سنوورەكانى "زانن - علم" دەكىشى، سۆفى دىنەوہرى پىي وايە دووچۆرە زانن ھەن: يەكەمىيان زاننى ئەنجامدانى كارەكانى پەيوەست بە خوداويە لەلايەن بەندەوہ، ئەوہى دووہمىشيان ئەو زاننە خودايىيە لەبەندەدا دانراوہ، ئەمەيان زاننىتكى غەيبانىيە و لە بەندەكانى خودا پەنھانە، تەنھا كەسانىك ھەندىك لايەنيان بۇ كەشف بوو، كە - بەقسەى وى - زىتر پىغەمبەرەانن ياخود بژاردەى وەلىيەكانن^(۱۱۱).

(۱۰۸) الطبري الصغير: دلائل، ص ۵۲۰.

(۱۰۹) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۳۶۷. الشعراني: الطبقات الكبرى المسماة بلواقح الأنوار في طبقات الأخيار، تحقيق: سليمان الصالح، دار المعرفة، بيروت، ۲۰۰۵، ص ۱۸۱.

(۱۱۰) السلمى: طبقات، ص ۴۷۵.

(۱۱۱) ابن خميس: مناقب، ج ۲، ص ۱۹۲.

له پشت ئهو مانا سؤفیه دیاره‌ی ده‌قه‌که له‌خۆی گرتوه و ده‌ش له سنووری هزری سؤفیه‌گریدا مانا ببه‌خش، روه‌کی تری هه‌یه ریک هاشیوه‌ی ئهو تیگه‌یشتنه‌یه که شیعه له باره‌ی پینگه‌ی ئیمام و سنووری ئهو زانینه‌ی پیتی دراوه هه‌یه‌تی، ئه‌وان باوه‌ریان وایه پیشه‌واکان تایبه‌تکارون به زانیته‌کی خودایی که مرۆفه ناسایه‌کان شتیکی لی نازان^(۱۱۲).

له‌لایه‌کی تروه هه‌ر له هزری شیعه‌ی نیمامیدا نازناوی "وه‌لی" ته‌نها بۆ دواتزه پیشه‌واکه به‌کارده‌هینرئ، بۆیه نه‌گه‌ر ئهو دینه‌وه‌رییه له‌نیو چه‌مکه سؤفیه‌کانه‌وه شیعیانه بیرده‌کاته‌وه، ئه‌وا مبه‌سته‌تی جه‌خت له‌سه‌ر ئهو پینگه بی هاشیوه‌ی پیشه‌وا بکاته‌وه، ته‌نانه‌ت بیخاته ریزی پیغه‌مبه‌رانه‌وه، به‌مه‌ش جارێکی تر گه‌راوه‌ته‌وه بۆ سه‌ر بۆچونه شیعیه‌کان له‌باره‌ی پینگه‌ی پیشه‌وا وه‌ک میراتگری رۆحانی پیغه‌مبه‌ریتی^(۱۱۳). بیگومان مه‌غزایی ئهو به‌سه‌ره‌اته‌ی سه‌رچاوه شیعیه‌کان ده‌یگێرنه‌وه و تییدا ئه‌بوله‌باس کاره‌کته‌ریکی چالاکه له‌پاڵ "ئیمامی مه‌هدی - الإمام المهدي"، باوه‌رپونه به‌و زانینه غه‌یبانییه‌ی پیشه‌وا له‌که‌سانی دی جوئ ده‌کاته‌وه. هه‌روه‌ها ده‌ریده‌خات چه‌نده سؤفیسوون ده‌ش ره‌نگدانه‌وه‌ی زه‌مینه شه‌ریعه‌تییه‌که بیت. ئه‌وه نه‌بێ سؤفی ده‌خواری له چوارچێوه‌ی به‌ره‌مه‌هێنانی حه‌قیقه‌ته‌وه گوزارشت له‌و زه‌مینه‌یه بکات نه‌ک به‌ پێچه‌وانه، له به‌شه‌کانی تردا له چه‌ندان شوێن دینه‌وه سه‌ر ئهو په‌یوه‌ندییه.

۲- کورد و هزری عیراقی ئیسماعیلیه‌کان:

ئیسماعیلیه‌کان، وه‌ک گروپێکی ناوداری شیعه، کاریان بۆ چه‌سپاندنی لێکدانه‌وه‌ی باطنی ناین ده‌کرد، ئه‌مه‌ش له ریکه‌ی سیسته‌میکی وردی بانگه‌وازرده‌وه له پیناوا رازیکردنی زۆرتین خه‌لک به جیهانیی ئاینیانه‌وه.

په‌یوه‌ندیی کوردان به بانگه‌وازی ئه‌م ره‌وته ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بۆ سه‌ره‌تاکانی سه‌ره‌لدانی بانگه‌وازه‌که. مه‌یونی کوری ده‌یصانی قه‌دداح، وه‌ک یه‌کێک له یه‌که‌مین بانگه‌وازرانی ئیسماعیلی که له نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی دووه‌می کۆچی/هه‌شته‌می زاینی ژیاوه، ماوه‌یه‌ک

(۱۱۲) هه‌ر بۆ نمونه بروه‌نه: ابن شه‌راشوب: مناقب آل ابی طالب، منشور ضمن: الأمام و الأمامة عند

الشیعة، اعداد و تحقیق: یوسف ایبش، دار الحراء، بیروت، ۲۰۰۳، ص ۵۷-۵۸.

(۱۱۳) بۆ درێژهی ئهو بۆچونه‌ی شیعه بروه‌نه: هنری کوربان: عن الإسلام، ص ۲۹۱-۲۹۳.

له هەریمی چیا و خوراساندا سووراوه تهوه و بانگه شهی خەلکی بۆ سەر باوه ره کهی کردوو^(۱۱۴)، پێده چۆن ناکامی ئەم کاره ی ئەو و بانگه وازکارانی تری ئیسماعیلی قه بولکردنی ره وته که بووبی له لایهن هەندیک له کوردانی هەریمی چیا^(۱۱۵)، به جۆریک که ده توائن بلیین ئەو کوردان. یه که مین گروپێکن په پیره ویسان له و ریتازه نوێه کردبۆ.

له وه ده چۆن چالاکی بانگه وازکاره یه که مینه کانی ئیسماعیلی هەر به و هەریمه نه وه ستابن، به^{۱۱۶} هەریمی نازرین جانیسی گرتۆته وه^(۱۱۶)، به هه مان شیوه له هەریمی جهزیره شدا بانگه وازکاران هه بووه^(۱۱۷). به لām زیتەر چالاکیان له هەریمی چیا چر بۆته وه که وه ک تازه گوتمان زه مینه یه کی کۆمه لایه تیشی له نیو کوردانی ئەوی بۆ خۆی چۆ کردوو، سه رچاوه کانیسی ناماژه بۆ بزواتی به رچاوی ئەوان - له م قۆناغه و دواتر- له هەردوو شاری سه ره کی ئەوی هه مه دان و نه هاوه ند^(۱۱۸) ده که ن^(۱۱۹).

ئەو راستیه مێژوویانه وامان لی ده کات پرسیار له چۆنیه تی قه بولکردنی ئەو کوردانه بۆ باوه ری ئیسماعیلی بکه ی، یان با بلیین ئەوه چیه واده کات له و زه مینه کوردیه دا پێشوازی له و شیوه ی ئیسلام بکری؟ ده شی وه لāmی پرسیاره که، به ر له هه موو شتیک، به چۆنیه تی بانگه وازی ئیسماعیلییه وه به ستینه وه و له ویه وش په یوه ندی به دیارده ی سۆفیگه رییه وه ببینن، شیوازیک که له لایه ک له چوارچیوه ی ریکخستنیکی نه ینی ورد ده کرا، له لایه کی تره وه

(۱۱۴) الدیلمی: بیان مذهب الباطنیة و بطلانہ - منقول من کتاب قواعد عقائد آل محمد، عنی بتصحیحہ: ر. شتروطمان، ط ۲، مکتبۃ المعارف، الریاض، ۱۹۸۲، ص ۲۰.

(۱۱۵) البغدادی: الفرق بین الفرق، تحقیق: لجنة إحياء التراث العربي، دار الجیل و الافاق الجدیدة، بیروت، ۱۹۸۷، ص ۲۶۶. الأسفرايينی: التبصیر، ص ۱۴۱.

(۱۱۶) ابن الندیم: الفهرست، ص ۲۸۰، ۲۸۳.

(۱۱۷) ابن الندیم: الفهرست، ص ۲۸۳.

(۱۱۸) دواتر باس له و شارانه ده که مینه وه.

(۱۱۹) بروانه: ابن العمرانی: الأنباء فی تاریخ الخلفاء، تحقیق: قاسم السامرائی، لایدن، ۱۹۷۳، ص ۲۰۴. ابن الجوزی: المنتظم فی تاریخ الملوك و الأمم، دراسة و تحقیق: محمد عبد القادر عطا و مصطفی عبد القادر عطا، دار الکتب العلمیة، بیروت، ۱۹۹۲، ج ۱۵، ص ۴۳. بنیامین التطیلی: رحلة بنیامین، ت: عزرا حداد، المطبعة الشرقیة، بغداد، ۱۹۴۵، ص ۱۵۳.

له وده ده چی - وهك ههنگاری دواى نهینیبون- بۆ ئاسانکاری خزیان و بهر له ههر ههولتیکی بانگهوازکردن، خویندنه وهیه کی باشی تیگه یشتنی ئایینی خه لکیشیان کردبێ، نه وه تا ههر مه یونی کورێ ده یسانی قه دداح - به پیتی وته ی ده یله می میژوونوس (م/ ۷۱۱ك / ۱۳۱۱ز) - له کاتی بانگه وازیدا له ههریمی چیا و خوراسان: ((جل و بهرگی سۆفییانی پۆشیبوو)) و واینیشانه دا نه و که سیتی سهروو ئاساییه^(۱۲۰).

ده شی نه م قسه یه ی ده یله می، به ده ر له و شیوه تۆمه تبارکردنه ی پیتی ده درێ، له چه ند روویه که وه شروقه بکه ین، له و رووه ی که وانا ماژه یه که بۆ قه بولکردنی حالته ی سۆفییانه له و زه مینه کۆمه لایه تیبه ی بانگه وازه که ی لی ده کرێ، هه روها له و رووه ی نه م قه بولکردنه له لایه ن گروپه ئایینییه جیاکانه وه په ی پێ بردراوه و سوودی لی وه رگه راوه بۆ دۆزینه وه ی جێ پێیه ک له و شوینانه دا، دواجاریش له رووی نه وه ی نه و تیکه لێیه ده خاته روو که له نیوان باوه رێ شیعه ی ئیسماعیلی له گه ل سۆفیگه ربی ئیسلامیدا هه یه، خۆ گروپێک له و که سانه ی ئیسماعیلیه کان بۆ خۆیانیا ن راکیشاون که سانی ته رکه دنیا و خودا په رست بوون^(۱۲۱).

له گه ل نه وه شدا سه رچاوه کان شتیکی نه وتۆمان له سه ر په یوه ندی راسته وخۆی نیوان باوه رێ ئیسماعیلی و سۆفیگه ربی له و ناوچانه پێ نالین، نه مه له کاتی کدا له هه مان قۆناغی چالاکبوونی ئیسماعیلیه کان، له شاره کانی نه هاوه ند و هه مه دان، گه شه سه ندنیکی به رچاوی هزری سۆفیگه ربی له هه ردوو شادا هه یه به تاییه ت هه مه دان، که ده بیته بنکه یه کی سه ره کی دامه زانندی فۆرمیتیکی نه و هزره و هیندیك له و چه مکانه ی کاری پێ ده کات له کولتووری ئیسماعیلیدا ناماده یی هه یه. خۆ ئیسماعیلیه کانیش له م قۆناغی ده رکه وتنیاندا به رجه سه کاری عیرفانیی شیعی بوون، به تاییه ت له خسته نه رووی تیزی رووخساری خودایانه ی نیمامه ت، هه روها باوه رپوون به حه قیقه تی باطنی^(۱۲۲). کاتیکیش، وه ک دواتر ده یینین^(۱۲۳)، نه م تیزه ئایینیانه و هاوشیوه یان له لای سۆفییانی شار و ناوچه که قسه ی له سه ر ده کرێ و

(۱۲۰) بیان، ص ۲۰.

(۱۲۱) الدیلمی: بیان، ص ۱۹.

(122) Henry corbin: History of Islamic Philosophy, Translated by: Liadain sherrard with the assistance of philip sherrard, Kegan Paul international, London and New York, pp.74-75.

(۱۲۳) پروانه بهشی چواره می نه م توژی نه وه یه.

بابه تی هزری لی ده که ویتتهوه، نهوکات ده بی دهروازی "کاریگه ری و کارلیکردن" به ناوه لای بیه یلینهوه، نه گهرچی کارکردنی نه یینیانه ی نیسماعیلییه کان و به پیروزکردنی پاراستنی نه یینییه کان، له مپه ریکی گهره ن له به رده م بینینی راست و دروستی په یوه نندییه کان. به لام دواچار نابئ زیده ری بی بکه مین له ده ستنیشانکردنی قه باره ی باوه ری نیسماعیلی له زه مینه ی کوردیدا، رهنگه سنووردابوونی چالاکیان له قوناغه کانی دواتر به ناوچه چیا ییه کان^(۱۲۴)، پالپشتی نه و بۆچونه بکات. له سه ره تاشدا، له بهر نه وه ی نه وان له چوارچیه یه ری که خستنیکی نه یینی - شوژشگێرانه کاریان ده کرد و بانگه وازه که یان له سه ر دژایه تی کردنی رژیمی سونه گه رای عه بباسی و زانا نایینییه کانی و به یلندنان به هینه ده ی دادیه ره وه ی له ژیر سایه ی حوکمی نیمامی نیسماعیلی دامه زرابوو^(۱۲۵)، بۆیه چاوه ری نه وه نا کرئ ده سه لاتدارانی عه بباسی و لایه نگرانیان له کوردستاندا له هه مبه ر چالاکیه کی هه ستی کراوی نه م گروه بی ده نگ بووین^(۱۲۶). بۆیه نه گه ر پاشاوه یه کیان بی تی نه وا بیگومان له و ناوچه چیا ییه سه ختانه ده بی تی که ده ستی ده سه لاتدارانی بی ناگات.

دوو ره که وتنه وه ی نه وان و نادیا ری چاره نویسیان، تو یژه رانی خستۆ ته به رده م کاری گه ران به دوا ی پاشاوه یان له زه مینه ی کوردیدا، رهنگه دیا رترین تو یژه ری کیش له م بواره دا کاری کرد بی، پسپۆری بواری لی کۆلینه وه نیسماعیلییه کان "و. نیفانۆفا - W.Ivanov" بی تی، نه و بی و ابو پاشاوه ی نه و نیسماعیلییه هه مان نه و گروه نایینییه که نه مرۆ بییان ده گوتری (نه هلی هه ق - کاکه بی)^(۱۲۷)، نه و تو یژه ره وای بۆ ده چی ده ره که وته عی رفانییه کانی نه م سی کته نایینییه له زۆر روودا هاوشیه ی تی گه یشتنی نیسماعیلییه کانه به تاییه ت ره هه ندی خودایی بی شه وا و نه وان له هه مان نه و شو ی نه شدان که پی شتر گۆ ره پانی چالاکی نیسماعیلی بووه،

(۱۲۴) الحنبلي: شذرات الذهب في اخبار من ذهب، حققه: عبد القادر الأرناؤوط و عمود الأرناؤوط، دار ابن كثير، دمشق، ۱۴۰۶ك، ج ۳، ص ۴۰۰.

(۱۲۵) فرهاد دفتري: الإسماعيليون في مجتمعات العصر الوسيط الإسلامية، ت: سيف الدين القصير، دار الساقی، بیروت، ۲۰۰۸، ص ۳۷، ۴۳.

(126) الديلمي: بیان، ص ۲۰.

(۱۲۷) پی ره وانی راستی - یارانی کوردستان ((نه هلی هه ق)), وه رگێرانی: ناسۆ که ریم، وه زا رته ی رۆ شنبیری، هه ولتیر، ۲۰۰۳، ل ۱۰۵.

تهنانهت ناوی "ئههلی ههق" یش پیشتەر نیسماعیلییهکان له خۆیان ناوه^(۱۲۸). نهگهرچی توێژهری تر ههن له نیستادا نهو بۆچوونهی ئیفانۆفا بهتهواری وهرناگرن و پێیان وایه بهلگهی تهواو لهسهه نهو بهردهوامیییه میژووویییه و پهیوهندییه تهواوکارییه نییه^(۱۲۹)، بهلام نهو نیکچوونهی له نیوان ههردوو سیستهمی کولتوریدا ههیه، نهگهری ههبوونی رهگهزی نیسماعیلی له باوهری عیرفانیانهی نههلی ههق به زیندوویی دههیلێتهوه، رهنگه نهگهر له دواڕۆژدا توێژینهوه لهسهه نهو بابته بکری بهپێی میتۆدی بهراوردکاری خۆیندنهوهی میژووی بیروباوهره ئایینییهکان، رهههندهکانی نهو کاریگهرییهمان روونتر بۆ دهربهکوهی.

۲- کورد و زوهدی میلیی "قهرمهتییهکان - القرامطة"

بهگهراوهه بۆ نهو ماوه میژووویییهی پیشتەر دهستنیشانان کرد، نهو پارچهپارچهیییهی زۆر له روهته ئایینییهکانی تیکهوتبوو، نیسماعیلییهکانیشی گرتۆتهوه، بهتایبهت له کۆتاییهکانی سهدهی سییهمی کۆچی، کاتیک لهههناوی نهواندا بزاقی "قهرمهتییهکان - القرامطة" لهدایک بوو^(۱۳۰)، که زۆر خۆی وهک بزاقیکی کۆمهلایهتی - ئایینی نیشانداوه، دهیویست چارهسهری نهو نابهرابهرییه کۆمهلایهتییهی له پانتایی نسلامیدا ههبوو، له دووتویی باوهرپنکی ئایینی و نه ریگهی ریکخستنیککی وردهوه بکات.

ههبرۆیه ئاساییه نهگهر نهو گرو و میللهتانهی خۆیان لهبهردهم نابهرابهرییهکهدا دهبینیییهوه، ههولبدهن لهنیو بزاقی ئاوادا جیگهیهک بۆ خۆیان بدۆزنهوه، یهکێک لهو میللهتانهش کوردهکان بوون، که لهوه دهچێ ههه لهسهههتاهه بهشیککی بنهپهتی بونیادی کۆمهلایهتی بزوتنهوهکهیان پیکهتینابیت، نهمه بهروونی له قسهی میژوونوس ئین جهورزی(م ۱۲۰۰/ک/۵۹۷) دهردهکهوێ که له دیدیککی شکاندنهوه و بهکهم تهماشاکردنهوه دهلی: ((پهیرهوکارانیان چهند جۆریکن، لهوانه گروپیک که تووشی لاوازی عهقلی ببوون و کورتبینی

(۱۲۸) پیرهوانی راستی، ل ۶۷.

(۱۲۹) ژان دورینگ: موسیقی و عرفان - سنت شیعی اهل حق، ترجمه: سودابه فضائلی، نشر پرسش، تهران، ۱۳۷۸، ص ۴۳.

(۱۳۰) لهبارهی چۆنییهتی پارچه بوونی نیسماعیلییهکانهوه بگهڕێوه بۆ: فرهاد دفتری: الإسماعیلیون، ص ۶۱-۷۹.

و گیتی و نefامی بهسهریاند زالا بوو و هیچ شتیکیان له زانستهکان نهدهزانی، وهك خهلكی رهشخاك - السواد (خوارووی عیراقی ئیستا) و كوردهكان^(۱۳۱). لهپال نهمهدا دهقی میژوویی ترمان همن روونی دهکهنهوه نهو بهشداریهی كوردان ههر له ناستی میلی نهماوتهوه، بهلكو بو ناستی سهركردایهتی سوپای بزوتنهوهکه و سهپرهرشتی کردنی پهپوهتهوه، بهتایبهت له ولاتی شام، که سهركردهی سوپای قهرمهتییهکانی نهوی، له سالی (۲۹۰/ك/۹۰۳ز) جهعفری کوری همیدی کوردی بووه^(۱۳۲)، نهمه له کاتیگدا - به پتی پهیکهری ریکخراوهیی بزافهکه - بوون به قهرمهتی و ههلگرتنی نه ناسنامهیه پیوستی به برینی چند پلهیهکی رۆحانی ههبوو و پرۆسهیهکی ورد و تارادهیهک درێژ خایهن بووه^(۱۳۳).

ههر چۆنیک بیت رهنگه نهتوانین به تهواوی پهپوهندی راستهوخۆی باوهری نهو گرویه به هزری سۆفیگهری له کوردستاندا دهستنیشان بکهین، مهگه به شیوهیهکی ناراستهوخۆ نهو پهپوهندییه ههبووی، وهك دواتر روونی دهکهینهوه. بهلام دهتوانین بلێین بهشداریهی نهو کوردانه له بزوتنهوهی قهرمهتییهکان، نهوانی خستۆته بهردهم جیهانبینییهکی ئایینییهوه که دهشی خالی پهپوهندیی بیت لهنیوان دیاردهی ئاین و تیگهیشتنی کوردان لیتی، لهگهڵ نهو جیهانبینییهی سۆفیگهری ئیسلامی کاری پی دهکرد و له زهمینهی کۆمهلایهتیدا جینگه دهبووه. دیاره لیژه مهبهستمان زوهدهگراییه، که یهکیک لهو بنهما سهههکیانهی ههر له دهسپێکهوه له جیهانبینی ئایینی قهرمهتیدا نامادهیه، نهوهتا دامهزرینهی بزواتهکه ههمدان قهرمط، لهپال خوداپهرستی زۆرهوه، وهك زاهید و تهرکه دونیایهك خۆی نیشان دهدا^(۱۳۴)، تهنانهت ههر ئین جهوزی ئاماژه بو نهوه دهکات کهوا یهکیک له نامرازه بنهپهتییهکانی قهرمهتییهکان بو راکیشانی خهلك بو سهه باوهرهکهیان نیشاناندانی پاکیتی و دهستگیری و دوورکهوتنهوه له شههوت و ئارهزووهکان بوو^(۱۳۵).

(۱۳۱) المنتظم، ج ۱۲، ص ۲۹۷-۲۹۸.

(۱۳۲) الطبری: تاریخ الأمم و الملوك، راجعه و قدم له: نواف الجراح، ط ۳، دار صادر، بیروت، ۲۰۰۸، ج ۶، ص ۲۱۷.

بووردهکاری زیاتریش لهباری پهپوهندی کورد و قهرمهتییهکان برهوانه: زرار صدیق توفیق: الکرد، ص ص ۹۰-۹۲.

(۱۳۳) عارف نامر: القرامطة، دار القلم، القاهرة، ۲۰۰۴، ص ۳۴.

(۱۳۴) الطبری: تاریخ، مج ۶، ص ۲۱۴۵. ابن الجوزي: المنتظم، ج ۱۲، ص ۲۹۱.

(۱۳۵) المنتظم، ج ۱۲، ص ۲۹۳.

په یوه ستبونیو ته و کوردانه بهم جیهانینیه، سهریاری نهوهی وهک په رچه کردار یکی خرابی ناستی بژیوی خه لکه که بوو^(۱۳۶)، ره هندیکی ناینیش بهو ناستی بژیوه دبه خشی که زوه دگراییه، نه گرجی - وهک پیشتر بینیمان - بنه ماکانی بریتی ده بن له خورپه نینان له سهر برستی و وازه نینان له شهوهت و چنژه کانی ژیان، له هه مانکاتدا جوړیکه له خورپه نینان به پاساوه ناینیه که هی هه ژاری وهک نه خوشیه کی کومه لایه تی، نه مه یه کی که لهو بابته نه هی هزی ناینی نهو گریه باسی ده کات^(۱۳۷). هه بویه نه گهر پاشان نهو خورپه نهوه هی هه ژاری له گوتاری سو فیکه ریدا به رجه سته ده بی و سو فیان به و ته و به کردار گوزارشتی لی ده کهن، نهوا لهو زه مینه کومه لایه تیبه دا نهک هه به ده رچون له رهوشی ناسایی له قه لثم ندریت، به لکو ریگه شی بو خوشکراوه و له سیسته می کولتوری خه لکه که دا به پرۆسه یی پرۆز کردن تیده به ری.

دواجار ده بی ناماژه بهوه بکه مین به شداری کوردان لهو بزوتنه وهیه گشتگیر نه بووه، رهنگه نه مهش له بهر په رگیری و توندوتیژی بزوتنه وه که بیته که هندی ناوچه ی کوردیشی که وتوته به ری، وهک له هه ریمی جهزیره، به تاییهت له شاره کانی نصیین و سنجاردا^(۱۳۸)، له لایه کی ترهوه لهوه ناچی قهرمه تیبه کان خویان گرنگیه کی زوریان به پانتایی کوردی دابن، به به لگه ی نهوهی باسی هیچ بانگه واز کار تیکیان لهو نییه به پیچوه وانهی شوینه کانی تر^(۱۳۹). رهنگه نه مهش په یوه ندی به دور که وتنه وهی سه نته ری چالاکیان بیته، به تاییهت دوا ی شکستیان له هه ریمی عیراق و ولاتی شام و پاشه کسه کردنیان رووه و ولاتی به حرین، له ویدا بزوتنه وه که

(۱۳۶) محمود إسماعیل: الحركات السرية في الإسلام، دار القلم، بیروت، ۱۹۷۳، ص ۱۱۵.

(۱۳۷) الأشعري: مقالات الإسلاميين و اختلاف المصلين، قدم له: نعیم زرزور، المكتبة العصرية، صیدا - بیروت، ۲۰۰۸، ج ۲، ص ۴۵.

(۱۳۸) النوري: نهاية الأرب في فنون الأدب، الجزء الخاص بالقرامطة منشور ضمن كتاب: أخبار القرامطة، دراسة و تحقيق: سهيل زكار، دار الكوثر، الرياض، ۱۹۸۹، ص ۵۰۰.

(۱۳۹) الديلمی: بیان، ص ۲۱.

پەريووتەتوھ قۇناغى ھوكمراڭنى كىردن^(۱۴۰)، ئەمەش وادەكات چىدى باسك ئەمىتىن لەبارەى پەيوەندى كورد و گروپە كە و كارىگەرى باوھەپانەى لەم زەمىنەىدەدا.

دوچار دەپى ناماژە بۇ ئەوھەكەين كە جگە لەو رەوتانەى شىعە، رەوتىكى تىرش لەنىو كوردان و لە ولاتەكەياندا لەم قۇناغەدا برەوى سەندووه و پەپىرەوكارى بۇ خۇى پەيدا كوردووه، نەویش "شىعەى زەيدى - الشیعة الزیدية"یە، كە لە نىو كوردەكانى ناوچەى شارەزور، بەتایبەت شارى پىر، بلاوېوتەوه^(۱۴۱)، بەھەمان شىوھ پەپىرەوكارانى ئەم رىبازە لە شارى ھەمەدانىش ھەبوون^(۱۴۲) ئەم گروپە ھەمان ئەو رۇحە ياخيەیان ھەبوو كە لەلای خوارىجەكان ھەبوو و بەسەر تىگەبىشتنى ئایىنى و ژيانى رۇحانیاندا زالە، ھەروھە ئەوان زىتر مەیلیان بەلای عەقلانىیەتى موعتەزىلەوھ بوو^(۱۴۳)، ئەمەش سنوورىكى داناوھ بۇ گەشەسەندنى سۇفىگەرى لە نىوانیاندا، ھەرچەندە لە قۇناغە درنگەكانى مېژووینايدا دەرکەوتەى سۇفیانەیان ھەبووه^(۱۴۴) بەلام ئەو دەرکەوتەى لە ناوھەندى كوردیدا نادیارە.

ھەرچۇنىك بىت و اینابىنن كوردە زەیدىیەكان توائىتتىيان سنوورى باوھەپانەى فراوانبەكەن، بەلكو بە پىچەوانەوھ كەوتوونەتە بەر دەمارگىرى ئایىنى خەلكى سەر بە رەوتەكانى تر، ئەوھەتا ھەر لە شارەزور لەسەر دەستى كوردەكانى ترەوھ، رەنگە زىتر سوننەكانى ئەوئ، دووچارى كوشتن و سووتان و تالان بوونەتەوھ^(۱۴۵)، بۆیە لەوھەناچن چىدى لەوئیدا پاشاوەیەكى ئەوتۆیان ماىبىتەوھ، كە كارىگەرى بەسەر رەوشى ئایىنى جفاكى كوردیدا ھەبووبن.

(۱۴۰) بۇ درىژەى ئەم بابەتە بگەرتیوھ بۇ: ثابت بن قرة الصابي: أخبار القرامطة، حققه: سهيل زكار، دار المعرفة، بيروت، ۲۰، ص ص ۲۳-۴۵.

(۱۴۱) مسعر بن مهلهل: الرسالة الثانية، اعنتى بنشرها: و. مينورسكي، مطبعة جامعة القاهرة، القاهرة، ۱۹۵۵، ص ۱۱

(۱۴۲) الدليمي: بيان، ص ۸۴.

(۱۴۳) لەبارەى كارىگەرى موعتەزىلە لەسەر شىعەى زەيدى پروانە: عبداللطيف بن عبدالقادر الحفطي: تأثير المعتزلة في الخوارج و الشيعة، دار الأندلس، جدة، ۲۰، ص ص ۴۰۱-۴۵۹.

(۱۴۴) الشيبني: الصلة، ص ۱۷۴-۱۷۶

(۱۴۵) مسعر بن مهلهل: الرسالة، ص ۱۱ ھەروھە پروانە: حسام الدين النقشبندی: الرسالة الثانية لمسعر بن مهلهل و شهرزور، مجلة "زانكوى سلىمانى"، السليمانية، ۲۰۰۱، العدد (۸)، ص ص ۲۲۰-۲۲۱.

سینیم: رهوتی سونتی و سنوره شهرعییهکانی سوڤیگری له کوردستاندا

نه‌گه‌ر بانه‌وئ له پینگی میژووپی رهوتی سوننه‌گه‌را له نیو کورداندا بدوین، ده‌بج جه‌خت له‌سه‌ر گه‌شه‌سندن و شیشه‌گرتنی ریپازه‌کانی نه‌م ره‌وته بکه‌ینه‌وه، ره‌نگه‌ نه‌مه‌ش زۆر له‌ بابه‌ته‌که‌مان دوور بخته‌وه، بویه زیاتر نه‌و ره‌گه‌زانه‌ی رهوتی سوننه‌ ده‌خه‌ینه‌روو که له‌ کوردستاندا چیکه‌وته‌ی هه‌بووه، به‌تایبه‌ت له‌ بواری گه‌شه‌سندن هزری نایینیدا. ره‌نگه‌ ره‌گه‌زی هه‌ره‌ بنه‌ره‌تی که نه‌و ره‌وته‌ی پج بناسریتته‌وه به‌تایبه‌ت له‌ قۆناغی ده‌ره‌که‌وتنیدا پشتبه‌ستنه‌ به‌ فرمووده‌کانی پیغه‌مبه‌ر وه‌ک سه‌رچاوه‌یه‌کی بنه‌ره‌تی شه‌ریعه‌ت. له‌م خاله‌شدا ده‌رده‌که‌وئ کورده‌کان - که‌م تا زۆر - به‌شداریان له‌ به‌ره‌مه‌ینانیدا کردووه، به‌ تایبه‌ت بنه‌ماله‌ی نه‌و کوردانه‌ی له‌ زوویه‌که‌وه‌ تیکه‌ل به‌ کۆمه‌لئی عه‌ره‌بی - نیسلا‌می بوون، زیتریش به‌پئی سیسته‌می "موالات"^(١٤٦)؛ له‌ویدا ده‌بینین که‌سانیک له‌نیواندا ده‌رده‌که‌ون، به‌کاره‌گیری نه‌و ناوه‌نده‌ باوه‌رده‌هینن و پابه‌ندی تینگه‌ باوه‌ری - هزریه‌کانی نه‌م ره‌وته نایینیه‌ن.

کتیبه‌کانی تایبه‌ت به‌ فرمووده‌ ناوی چندان که‌سیتی کورده‌مان پج ده‌لین له‌ده‌سته‌ سه‌ره‌تایبه‌کانی گپه‌ره‌وه‌ی فرمووده‌ن و به‌لگه‌ی روون له‌سه‌ر نه‌و بۆچوونه‌مان، هه‌ر بۆ نمونه: مه‌یون نه‌بو به‌صیری کوردی که‌ مه‌ولای عه‌بدووللای کوری عامر بووه^(١٤٧)، عومه‌ری کوری نیبراهیمی کوردی مه‌ولای به‌نی هاشم^(١٤٨)، ناصحی کوری عومه‌ری کوردی مه‌ولای

(١٤٦) سیسته‌میک که‌ موسلمانه‌ غه‌یره‌ عه‌ره‌به‌کانی به‌ خپله‌ عه‌ره‌یه‌کان ده‌به‌سته‌وه و وه‌ک نه‌ندامی دووه‌می خپله‌ مامه‌له‌یان له‌گه‌لدا ده‌کرا، به‌هاتنی عه‌ره‌به‌ موسلمانه‌کان، غه‌یره‌ عه‌ره‌به‌کان بۆ پاراستنی پینگی نابوری - کۆمه‌لایه‌تی خۆیان له‌ زه‌مینه‌ی نویدا کاریان پج کردووه. کلود کاهن: قبایل، شه‌رها و سازمانه‌ندی اجتماعی، در: تاریخ ایران از فروپاشی دولت ساسانیان تا آمدن سلجوقیان، گرد آورنده: ر.ن. فرای، مترجم: حسن انوشه، مؤسسه‌ انتشارات امیر کبیر، تهران، ١٣٧٩ ه.ش، ص ٢٦٥.

(١٤٧) یحیی بن معین: تاریخ یحیی بن معین (روایه‌ الدوری)، حقه: احمد محمد نور سیف، مرکز البحت العلمی، مکه‌ المکرمة، ١٩٧٩، ج ٤، ص ٣٣٠. التیمی: الجرح و التعديل، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ١٩٥٢، ج ٨، ص ٢٣٨.

(١٤٨) ابن الجوزی: الضعفاء و المترکین، دار الکتب العلمیة، بیروت، ١٤٠٦ ه، ج ٢، ص ٢٠٤. الذهبی: المغنی فی الضعفاء، حقه: نورالدین عتر، دار احیاء التراث الإسلامی، قطر، ١٩٨٧، ج ٢، ص ٤٦٢.

نیبراهیمی کورپی سلیمان^(۱۴۹)، عومهری کورپی نهبو حکیمی کوردی مهولای بنه‌مالهی زویبر یاخود نه‌زدیبه‌کان^(۱۵۰) و چندانای که‌سایه‌تی تری کورد و غه‌یره کورد له خه‌لکی ولاته‌که ناویان ده‌هینری^(۱۴۱)، که کم تا زۆر رۆژیان له‌به‌ره‌مه‌پێتان و دارپشتنی گوتاری نایینی نهم ره‌وته هه‌بووه، هه‌روه‌ها هاوکاریش بوونه له جیبه‌جی‌کردنی پرۆسه‌ی موسلمان‌بوون له پانتایه‌که به‌گشتی و دارپشتنی بناغهی یاده‌وه‌ریه‌کی نایینی - نیسلامیانه، که خه‌لکی نه‌ویی به‌و سیسته‌مه کولتوریه په‌یوه‌ست ده‌کرد و نه‌و ناسنامه نایینییه‌یان به‌سه‌ردا زال ده‌بوو.

کۆکردنه‌وه و گێڕانه‌وه‌ی فەرمووده مه‌زه‌به‌ی نایینی سه‌ربه‌خۆی لی‌که‌وتۆته‌وه که زیتر به مه‌زه‌به‌ی "ئه‌هلی فەرمووده - اهل الحدیث" ده‌ناسرین، ره‌نگه دیارترین مه‌زه‌به‌بیکیش له‌و قۆناغی باسی ده‌که‌ین که ههم کاریگه‌ری به‌سه‌ر ره‌وشی فیه‌قی و ههمیش به‌سه‌ر هزری سۆفیگه‌ریه‌وه له کوردستاندا دیاره مه‌زه‌به‌ی سوفیانی شموری (م ۱۶۱/ک ۷۷۸ز) بێت. به داخوه زانیاری نه‌وتۆمان له‌سه‌ر چۆنییه‌تی بلا‌بوونه‌وه‌ی مه‌زه‌به‌که له ناوه‌ندی کوردیدا نییه، ته‌نیا نه‌وه‌نده ده‌زانین که دوا‌ی خۆی مه‌زه‌به‌که‌ی زۆر ته‌شه‌نه ده‌کات به تاییه‌ت له رۆژئاوای هه‌ریمی چیا، به پله‌ی یه‌که‌میش له شاری دینه‌وه‌ر^(۱۴۲)، که ده‌بیته‌ بنکه‌ی هه‌ره سه‌ره‌کی مه‌زه‌به‌که له رۆژه‌لاتی جیهانی نیسلامیدا^(۱۵۳)، هه‌روه‌ها شاری هه‌مه‌دانیش کاریگه‌ر ده‌بی به مه‌زه‌به‌ی ئه‌هلی فەرمووده به‌گشتی^(۱۵۴).

(۱۴۹) ابن الجوزي: الضعفاء، ج ۲، ص ۱۵۵.

(۱۵۰) ابن حجر: تقریب التهذیب، تحقیق: محمد عوامة، دار الرشید، دمشق، ۱۹۸۶، ص ۴۲۰.

(۱۵۱) هه‌ر بۆ نمونه بروانه: ابن سعد: الطبقات الکبری، حقه: احسان عباس، دار بیروت للطباعة والنشر، بیروت، ۱۹۸۰، ج ۵، ص. الجیانی: القاب الصحابة و التابعین. تحقیق: محمد زینهم و محمود نصار، دار الفضیلة، القاہرة، ۱۹۹۴، ص ۸۵.

(۱۵۲) المقدسي: احسن التقاسیم، ص ۲۹۶.

(۱۵۳) السمعاني: الأنساب، تقديم و تعليق: عبدالله عمر البارودي، دار الجنان، بیروت، ۱۹۸۸، ج ۱، ص ۵۱۸.

(۱۵۴) المقدسي: احسن التقاسیم، ص ۲۹۶.

هەرچۆنیک بێت رەنگە ھۆکارێکی بلاو بوونەوێ مەزھەبی "سوفیانی" لەو دەابن کەوا جۆریک لە ناوەندگیری پێتەر ديارە لە نێوان ئەھلی فەرموودە و ئەھلی راو بوچوون، ھەر بۆیە نە ھەردوو قوتابخانەدا پێگە خۆی ھەبێ (١٥٥)، ئەمەش رێگە خۆشکەرە بۆ تەشەنەکردنی مەزھەبەکە، خۆ گرنگی ئەو ناوەندگیرییە زیتەر دەردەکەوێ کاتیک دەبینین دامەزرێنەری مەزھەبەکە مەیلی بەلای کۆکردنەوێ تێگەشتنی باوەرپێانە شیعییە لەگەڵ رەوتی "ئەھلی سوننەت و جەماعەت"، ئەو خۆی لە ماوەیەکی ژيانیدا مەیلی بەلای شیعەکان ھەبوو، بەتایبەت شیعە زەیدی (١٥٦)، بەلام دواتر دەستبەرداری دەبێت (١٥٧)، لەبەر ئەوەشە ریبازەکە تێزی ئاینی ھەردوو لای لەخۆی کۆکردۆتەر، ئەمەش وادەکات لەو ناوچە کوردییانەدا گرفتێکی ئەوتۆی نەبێ بۆ بلاو بوونەوێ و تەشەنە کردن.

بەھەر حال بلاو بوونەوێ مەزھەبی سوفیانی لەو شارانەدا نەک ھەر کاریگەری ھەبوو لەسەر دەرکەوتە سۆفیگەری، بەلکو فاکتەرێکی بنەرەتی بوو لە فراوانکردنی پانتایی ئەم ھزرە و بوونی ئەم دوو شارە بە تاییەتی دینەر بە بنکە سەرەکی سۆفیگەری لە تەواوی رۆژھەلاتی جیھانی ئیسلامیدا، وەک دواتر بە درێژی باسی لێو دەکەین (١٥٨). رەنگە ھۆکاری سەرەکی ئەمەش بگەریتەر بۆ پێگە بەلای سوفیان لە نێو ھزری سۆفیگەری بەگشتی، چونکە چەند ئەو کەسایەتیە وەک فەقیھێک دەناسرێ، ئەوەندەش - رەنگە زیتیش - وەک زاھیدێک و دواتریش وەک کەسایەتیەکی زیندووی نێو گوتاری سۆفیگەری ئیسلامیدا ناسراو، ئەو خۆی ژیانیکێ زاھیدانە بەسەر بردوو و تەرکەدونیایی و ترس و گریان و نازاردانی جەستە لەرێگە زیدەرۆیی لە خوداپەرستی،

(١٥٥) سوسن فرید فلاحە: الإمام سفیان الثوري و آراؤه الفقهية مقارنة بالمذاهب الأخرى، الرياض، ١٤٢٨ھ/٢٠٠٧م، ص ٩١.

(١٥٦) ابن قتیبە: المعارف، صححہ و علق علیہ: محمد اسماعیل عبداللہ الصاوي، ط ٢، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ١٩٧٠، ص ١٦٠. ابن النديم: الفهرست، ص ٢٦٧. ھەر وھا بۆ زانیاری زیاتر برونە: الشیبی: الصلۃ، ص ص ٤٠٠-٤٠٣.

(١٥٧) الذھبی: سیر اعلام النبلاء، تحقیق: شعيب الأرنؤط و محمد نعيم العرقوسي، ط ٣، مؤسسة الرسالة، بیروت، ١٩٨٦، ج ٧، ص ٢٥٣.

(١٥٨) برونە ٧٦٦-٩٦.

کردۆتە ناو نیشانی ئەو ژيانە^(١٥٩)، راستەوخۆش پەيوەندی لە گەڵ سۆفییە یەكەمینەكانی جیهانی ئیسلامی گرتداوه^(١٦٠).

بۆیە دەبینین لە لای وی سنوورەكانی فیهق و تەصوف تێكەڵ بە یەكدی بوون، ئەو خۆی باوەرپی بەو تێكەڵییە هەبوو و وەك تێزێکی سەر بە خۆ بە كار بیهێناوه و بە ناشكرا رای دەگەیەنێ فەقیهێ سۆفی پلە یەكی بالائی هەبێ و یەكێكە لە كەسە زێدە نازیزەكان^(١٦١)، هەر بۆیە ناساییە میژووونسانی تایبەتەند بە بواری سۆفیگەریی ئیسلامی وەك رەمزێکی نیو كایەكە قەبوڵی بكن و بە ئاراستە ی دەرخستنی رەهەندە زوهدیی - سۆفییەكانی كەسایەتییەكە ی بیخویننەوه^(١٦٢).

بێگومان كۆكردنەوه ی ئەم دوو كایە یە لە كەسێتی سوفيانی شعوری، لە پانتایی كوردیدا بەروونی رەنگی داوه تەوه، دەبینین فەقیهەكانی سەر بەو مەزھەبە لەوئ سۆفی یان لایەنی كەم زاھید بوون^(١٦٣)، لای خۆشیانەوه هەندێك لە سۆفی و زاھیدەكانیش لە سەر مەزھەبەكە بوون^(١٦٤)، بەمەش ئەو پەيوەندییە تەواو كارییە ی باسان كرد لە لای سۆفییەكانی ناوچەكە بەرجەستە دەبێ. لە لایەكی ترەوه ئەو جۆرە پەيوەندییە سنوورەكانی هزری سۆفیگەریش دەستنیشان دەكات تا بنەما باوەر پێكراوه فیهقیەكان نەبەزیتنی، وەك دواتر دەچینەوه سەر ئەو بابەتە. بەلام دوا جار مەزھەبی سوفيانی هەر وەك فاكترەریكی زیندوو دەمیتیتەوه لە فراوان كردنی مەودای بوونە سۆفی و تا درەنگانیك، لایەنی كەم تا ناوەر راستی سەدە ی پینجەمی كۆچی / ناوەر راستی سەدە ی یانزە ی زایینی، لە شارێكی وەك دینەوێردا پەيوەندییە تەواو كارییەكە هەر دەمیتیتەوه^(١٦٥).

(١٥٩) ابن الجوزي: صفة الصفة، ج ٢، ص ٢٣.

(١٦٠) ابونعيم: حلية، ج ٦، ص ٣٣٨، ٤٨٩.

(١٦١) الفشيري: الرسالة، ص ٢٦٠.

(١٦٢) ابو نعيم: حلية، ج ٦، ص ٣٥٦-٣٩٣.

(١٦٣) ابن الأثير: اللباب في تهذيب الأنساب، مكتبة المنى، بغداد، د.ت، ج ١، ص ٤٥.

(١٦٤) الذهبي: تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام، حققه: عمر عبدالسلام تدمري، دار الكتاب

العربي، بيروت، ١٩٨٧، ج ٣، ص ١٩٨.

(١٦٥) الذهبي: تاريخ الإسلام، ج ٢٠، ص ١٩٨.

له راستیدا لهم قۆناغه میژووویه دا زه مینهی به فرهه بوونی ره وتی سوننه له نیو کورداندا خوش ببوو، بیگومان کۆمه لێک هۆکار هه بوون له پشت نهو به فرهه بوونه، هه ندیکیان په یوه ندیان به کورده وه هه یه و هه ندیکیش به رهوشی گشتی جیهانی نیسلامیه وه. سه بارت به کوردیشه وه، نهوا زیاتر روۆلی نهوانه ده گرتیه وه که په یوه ندیه کی دۆستانه یان نه گه ل ده سه لاتتی ناوه ندی هه بووه، سه رکرده و والی بوون له ده زگا سه ربازی و کارگیریه کانی ده ولته وه به تایبته له سه رده می عه بباسیدا^(۱۶۶)، بۆیه قه بولکردنی نیسلامی سوننی له لای نه م که سایه تییانه، له یه کێک له رووه کانیدا، فرهه مکردنی به رژه وه ندیی دونه یایی بوو له ریگای پالپشتی نه م ده سه لاتته وه.

وه ک ده زانین له لای نه ده سه لاتتی خه لافه ته وه نه ناماده یی نیسلامی خه وارایی و نه هی نیسلامی شیعی به رتیباز و ره وته جیاوازه کانیان له ولاته که قه بول نه ده کران. سیسته می خه لافته تا نهو قۆناغه ی باسی لیه ده که یین، نه گه رچی به کاریگه ریی بزوتنه وه نه یاره کان زۆر له هه ژموونی سیاسی - نایینی خۆی له ده ست دابوو، به لام هه ر کاری بۆ نه وه ده کرد له جیهانی نیسلامی به گشتی رتیبازیکی نایینی نه وتۆ له ئارا بێ زامنی سه روه ری بالای سیاسی نهو بکاته له سه ر گزویه کۆمه لایه تیه جیاوازه کاندا، بۆیه شه نه سته مه ریگه به فروانبوونی سنووری باوه رپییانه ی نهو دوو ره وته ی نه یار به هه بوونی سیاسیه ی نهو له نیو کوردان و له ولاته که یاندا بداته، چونکه رنکه نهو هیله ی په یوه ندیی و دانپییانه ی بهو سه روه رتیه ی نهو وه هه یه بپچرێ، به تایبته له شوینی کدا که نه گه ر دژه باوه رپیتت پر مه ترسی ده بیتت بۆ سه ر ده سه لاتتی ناوه ندی، هه م له به ر نزیکیی له ناوه ندی ده سه لاتته که و هه میش له به ر سه ختی پتیکه اته جوگرافیه که ی، نه مه سه رباری نهو پتیکه نابورییه ی به شتکی بنه ره تی له داها تی ده ولته پتیکه هینا^(۱۶۷).

(۱۶۶) بۆ زانیاری تهواو له بهاره ی نهو که سایه تییانه و روۆلیان بگه رتیه بۆ: زرار صدیق توفیق: الکوورد، ص ۵۲ - ۶۳.

(۱۶۷) هه ر بۆ نمونه --- له بهاره ی گرنگی پتیکه ی نابوری کوردستان - پروانه: ابو یوسف: کتاب الخراج، منشور ضمن: فی التراث الاقتصادي الإسلامي، دار الحداثة، بیروت، ۱۹۹۰، ص ۳۷۶-۳۸۰. ابن خرداذبه: المسالك و الممالک، حقه: محمد مخزوم، دار الکتب العربی، القا هره، ۲۰۰۷، ص ۲۳-۲۶.

ئىدى ئەگەر دەولەتى غەبباسى لە قۇناغى لاوازبونىدا ناتوانى رىگىرى بىكات لە پالېستى و باوھىننى بەشىكى كورد بە نىسلامى خەوارىجى و شىعى، ئەوا - لايەنى كەم - كاردەكات بۆ بەرفرە كوردنى پانتايى دەرکەوتەى فەرمى و باوھپىكرامى نىسلام كە نىسلامى سوننەگەرايە بە رىبازە جياوازيەكانىيەوہ. بىگومان ئەو ھەولەى دەسلەتتى ناوھندى لەگەلّ خەلىفە "الموتوكل" (٢٣٢-٢٤٧ك/٨٤٦-٨٦١ز) دەگاتە لوتكە، كاتىك مەزھەبى سوننەى كوردە مەزھەبى فەرمى دەولەتى غەبباسى، وەك پەرچەكردارىك بەرامبەر بە زالبونى ھزرى موغتەزىلە لە قۇناغى پىشتردا^(١٦٨)، لەو دەھجى لايەنىكى ئەو پەرچەكردارەى برىتى بووى لەوہى لەبرى پروزەى بەغەقلانىكردنى تايىن، وەك پروژەى ھەرە ديارى ئىعتىزال، پروزەى بە رۇحانىكردنى پىادەكردى، ئەمەش بە بەلگەى ئەو رىزە زۆرەى لە رەمزە ديارەكانى سۇفىگەرى دەگرت^(١٦٩)، كە بىگومان كاريگەرى بەسەر پىششەچونى ھزرى سۇفىگەرى لەقەلەمپروى خەلافەتدا ھەبووہ.

ھەرچۆنىك بىت لە زمىنەى كوردىدا ھاندەرىكى تر ھەبووہ بۆ برەوسەندن و دواتر چەسپىنى رەوتى سوننەگەرا وەك باوھرى زۆرىنە، ئەویش راستەوخۆ پەيوەندى بە تايەتمەندى رەوتە ئايىنىيەكانى ترەوہ ھەبوو، بەتايبەت خەوارىجى، چونكە ئەگەر - وەك پىشتريش گوتمان - نامادەى ئەم رەوتە بەرەبەست بووہ لەبەردەم تەشەنەكردنى شىعەگەرىدا، ئەوا كاتىك ھەر لە ناوھراستى سەدەى سىيەمى كۆچى بەدواوہ خەوارىجەكان دووچارى شكستى سىياسى و ئايىنى دەبنەوہ و كوردە خەوارىجەكان لە ھەردوو ناستى جەماوەرىي و دەستەبۇتردا دەست لەو باوھرە ھەلدەگرن^(١٧٠)، زەمىنە بۆ بلاووبونەوہى خىراى رەوتى سوننى خۆشەبى، خۆ رەنگە رقى باوھرىانەى خەوارىجەكان بەرامبەر بە

(١٦٨) بۆ زانىارى لەسەر ئەو سىياسەتە پروانە:

Christopher Melchert: Religious Policies of the Caliphs from al-Mutawakkil to al-Muqtadir, A H 232-295/A D 847-908, Islamic Law and Society, Vol. 3, No. 3 (1996), pp. 320-330.

(١٦٩) السيوطي: تاريخ الخلفاء، حققه: محمد محي الدين عبد الحميد، مطبعة السعادة، القاهرة، ١٩٥٢، ص ٣٥٠.

(١٧٠) ابن حوقل: صورة، ص ٣٠٧. المسعودي: مروج، ج ٣، ص ١١٠.

رەمزه ديارەكانى شيعە - وەك پيشتر ناماژەمان بۆ كرد- وابكات زیتەر مەيليان بەلای سوننەوہ بىتت.

لیرەوہ دەبينین لەماوہیەکی کەمى دواى شکستى بزوتنەوہى خەوارىجى لەهەمان ناوچەکانى چالاکی ئەواندا، مەزھەبى سوننە بلاوبۆتەوہ، بەتایبەت هەرىمى جەزیرە کە لیرە بەدواوہ خەلکەکەى وا وەسفدەکرین مەزھەبىيان هى ئەھلى سوننەت و جەماعەتە، هەرىمى نازرینجان و دەوربەرىشى، وەك دواين شوینى تەراتینى کوردە خەوارىجەکان، وا دەناسرینەوہ کەوا شیعەى لى نیه، هەروەها شارە ديارەکانى هەرىمى چىاش لە پرووى فېقھیەوہ، وەك پيشتریش ناماژەمان پيدا، پەیرەوہى لە ئەھلى فەرموودە دەکەن^(۱۷۱)، خۆ هەبوونى چەندان گيرەرەوہى فەرموودە سەر بە رەوتە جیاکانى سوننە لە شارە کوردییەکاندا^(۱۷۲)، فراوانى پانتایى و هەمەگیرى پەیرەوکردنى ئەو رەوتەمان لە ناوچەکەدا بۆ ناشکرا دەکات، بەتایبەتیش مەزھەبى شافعى کە دواتر دەبیتە مەزھەبى زۆرینەى کوردان^(۱۷۳). ئەوہى کە هاوکارى ئەو گەشەسەندنەى ئەوہیە کە سیاسەتە مەزھەبىیەکەى المتوکل لە ناوچە کوردیەکانیشدا جیبەجۆ دەکراو رینگەى بە پەیرەوکارانى ریبازە نا سوننییەکان نەدادا لەوئ چالاکی بنوینن^(۱۷۴)

ئەو فراوانبوونەى جوگرافىای ریبازى سوننە هاوکاتى دەرکەوتن و بەرفەرەبوونى بەرچاوى هزرى سۆفیکەرییە لە پانتایەکەدا، بۆیە ئاسایىیە ئەگەر ببینین ناماژەى زۆر

(۱۷۱) لەم بارەوہ بروانە: المقدسى: احسن التقاسيم، ص ۱۲۹، ۲۸۵، ۲۹۶.

(۱۷۲) زۆرن ئەو سەرچاوانەى باس لەو زانایانە دەکەن، بەلام بەتایبەت بروانە ئەمەى خوارەوہ کە بە پىئى شار و هەرىمەکان ناوى هیناون: القزويني: الإرشاد في معرفة علماء الحديث، حققه: محمد سعيد عمر ادریس، مکتبە الرشد، الرياض، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۶۱۷-۶۳۹، ۷۸۰-۷۸۴.

(۱۷۳) نەگەرچى تا نىستا مەزھەبى شافعى مەزھەبى زۆرینەى کوردە، بەلام لیکۆلینەوہى تايبەتى و ورد لەسەر چۆنییەتى بلاوبوونەوہى نەکراوہ، بەلکو لە دووتوتی لیکۆلینەوہى تردا ناماژەى بۆ کراوہ بۆ نمونە بروانە تىبىنییەکانى: حسام الدين على غالب نەقشەبەندى: شارەزورر، ۱۷۸-۱۷۹. عبدالقيوم يوسف: الدولة دوستکية في كردستان الوسطى - القسم الحضاري، ط ۲، دار نارس للطباعة والنشر، اربيل، ۲۰۰۱، ص ۲۵۶-۲۵۹.

(۱۷۴) ابن خلکان: وفيات، ج ۱، ص ۳۵۱.

بەشى دووهم

**جوگرافىيە سەرھەلدىنى سۆڧىگەرى
لە پانتايى كوردىدا**

یه‌کەم: سەرەتاکانی سۆفیگەری لە نیو کوردان - ئاویتەبوونی

خەیاڵ و واقع

ئەگەر دیاری کردنی ئەو زەمینە نایینیەیی رێگەیی بە سەرەلدان و ئینجا لەخۆگرتنی دیاردەییەکی وەک سۆفیگەری، کەمێک نەستەم بوو، ئەوا بێگومان دەستیشانکردنی سەرەتاکانی سەرەلدانی لە ناو کوردان و لە ولاتەکیاندا بەگشتی کاریکی دژوارە، ئەمەش لەبەر نەبوونی دەقی مێژوویی نەوتۆ کە بەپروونی قسە لەسەر ئەم دەستپێکە بکات. لەگەڵ ئەوەشدا ئەگەر بمانەوێ سەرەتایەکی نزیککی چەکەرەکردنی دیاری بکەین دەبێ بچینەووە بۆ ناوەرەستی سەدەیی دووهم تا سەرەتاکانی سەدەیی سێیەمی کۆچی/ناوەرەستی سەدەیی هەشتەم تا سەرەتای سەدەیی نۆیەمی زاینی، و اتا ئەو قۆناغەیی سۆفیگەری دەیهوێ وەک رەوتێکی هزری - نایینی جیاواز خۆی بناسین. لەو قۆناغەدا ئەو رەوتە نایینیە لەزەمینەیی کوردیدا هێشتا نەبۆتە دیاردەییەکی بەلکو زیاتر نمونەیی جیاچامان هەن راستەوخۆ پەیوەندیان بە کەسانێک لە دامەزرێنەرانی هزرەکەدا هەبوو، ئەگەرچی ئەو نمونانە پەیوەندیی تەواوکاریان لەنێواندا نییە و لەیەکتەر داپراون و هەست بەو ناکرێ جێکەوتەییەکی دیاریان لە نیو کوردان و لە پانتاییە جوگرافیەکەدا هەبوو و بوونەتە ئەو سەرەتایەیی کەسانی دواي ئەوان هزری خۆیان لەسەر بونیاد ناچن، بەلام ناماژەییەکیشن بۆ زوو قەبولکردن و پێشوازیکردنی زەمینەیی کۆمەڵایەتی کوردی لەم هزرە تازەییە.

مێژووییەکی کە لەم قۆناغەدا بەرچاو پەیوەندیی یەک لە رەمزە دیارەکانی زوهدی سۆفیگەریانەیی بە هەندیک لە کەسایەتی کورد و ولاتەکیان، ئەویش ئیبراهیمی کوری نەدەهەمە، کە بە ناودارترین زاھید و سۆفی قوتابخانەیی خوراسان دادەنرێ، سوودی لە کولتوری نایینی هیندی و فارسی بەر لە ئیسلام وەرگرتوووە بۆ گەڵاڵەکردن و دارشتنی بۆچوونەکانی خۆی، ئینجا بۆچوونەکانیشی تێکەڵی دراووە هزریەکانی قۆناغی درەنگی زوهدی ئیسلامی کردوووە، ئەم تێکەڵییەش، بەگشتی، گەشتن بە قۆناغی سۆفیگەری لە نیو موسلمانان خێراتر کردوووە^(۱۷۴).

(175) Ignaz Goldziher: Mhamad, p.174.

الشیبي: الصلاة، ص ۳۲۹.

هەرچۆنکە بێت لەبارەى پەيوەندى ئىبراهيمى كورپى ئەدەهەم بە كەسايەتییەكان و رەوشى ناىنى كوردستان، خۆمان لەبەردەم حالەتى ئاوتەبوونى واقیع و ئەفسانە، راستى مێژووى و ویناگردنى ناىنى كەسايەتى پیرۆزكراو، دەبینینەوه. بۆیە دەشى پەيوەندى ئەو كەسە و كارىگەرى بەسەر ولاتەكە لە چەند تەوەرەيك بخریتە روو؛ تەوەرەى یەكەم بریتىیە لە یاوەریتى و پەيوەندى راستەوخۆى ئەو كەسە بە كەسايەتییەكى خەلكى شارى سنجار، كە ئەو عەبدوللایى سنجاری یە، لەمەر ئەو پەيوەندى سەرچاوەكان تەنها ئەو مان پى دەلێن ئەو سنجاریە لە ولاتى شام^(١٧٦) و لە رینگای چوون بەرەو میصر^(١٧٧)، لەگەڵ ئەودا بوو، لەو زیتى هیچى لەسەر نازان. بەهەر حال یاوەریتى ئەو ئىبراهيم و ئەو عەبدوللای، بەپى تىگەشتنى ئەو سۆفیهى دوايش بەگشتى بۆ یار و یاوهرى (الصحة)، وادەكات بە پایەى عارف بگەن^(١٧٨).

دواى ئەمە پىگەى ئىبراهيمى كورپى ئەدەهەم لەلای گەرە سۆفیانى ولاتەكە، لەو قۆناغى لى دەكۆلینەوه، وون ناىت، بەلكو لە تىگەشتنى هەندىك لە سۆفیانى ئەوى بۆ "ناسىنى بەرامبەر - معرفة الغير" و چۆنیهى مامەلە لەگەڵ كردنى، لەرپگەى گىرانهوى وتەكانى لەسەر ئەم بابەتە^(١٧٩)، نامادەى هەیه و وەك بەشێك لە كۆلتوورى سۆفیهى دەخویندریتەوه.

تەوەرەيكى تری نامادەى ئىبراهيمى كورپى ئەدەهەم و هزرە عىرفانىیەكەى بەدەرە لەو پەيوەندى زیندوو و لە مێژوویەكی چەندان سەدە درەنگتر تۆماركراوه، بەلام دەریدەخات پەيوەندى ئەم سۆفیه بە كوردان، بەتایبەت كوردانى شارى سنجارهوه، لێرە كۆتایى نايت، بەلكو ناراستەوخۆ لەنێو ئەو بەسەرھاتەدا دەبینرێ كە لەبارەى بنەچەى كوردانەى بنەمالەى صفهوىەكان بە گشتى و بەتایبەتى شىخ صفهوىەدینى ئەردەبیلی هەیه. بەر لەوێ بچینه سەر بەسەرھاتەكە دەبێ ناماژەيك بۆ سەرچاوەكەى بكەین، كە بریتىیە لە كتیبى "صفوة الصفا" ی دەرویش ئىبن بەزازی ئەردەبیلی (مردووہ دواى ٧٥٩ك/١٣٥٨ز)، كە موریدى شىخ

(١٧٦) السلمي: طبقات، ص ٢٩.

(١٧٧) ابن خيس: مناقب، ج ١، ص ٥٧.

(١٧٨) السلمي: المقدمة في التصوف، تقديم و تحقيق: يوسف زيدان، دار الجليل، بيروت، ١٩٩٩، ص ٢١.

(١٧٩) ابن يزدانيار: روضة المريدين، مخطوطة مصورة، موقع جامعة برنستون الأمريكية:

صه دره دین (۷۳۵-۷۹۴ک / ۱۳۰۴-۱۳۹۱ز) کور و جینشینینی شیخ صه فیه دین بووه و به هاندانی نهو شیخه کتیبه کهی نویسوه و له سالی (۷۵۹ک) دا تهواوی کردوره^(۱۸۰)، له ویدا به دوور و درژیی باس له که سیته و که راهمت و کار و کرده وه کانی شیخ صه فی ده کات. به لام نهوهی گرنک بئ نهو به سه رهاته هیه که نووسر له سه ره سهنی نهو شیخه ده یگپرتیه وه، نهویش به مجوره: له شکرکی کوردان به ریبه ریتی کورینکی نیراهیمی کوری نهدهم له سنجاره وه رووی کردوته ده قهری نازریبجان و ده ستیان به سه ر داگرتوه، خه لکی نهوی و ناوچه کانی ده ور به ری له سه ر دهستی نهو له شکره وازیان له نایینی زه رده شتی هیناوه و بوونه ته موسلمان^(۱۸۱).

له راستیدا هیچ کامیک له سه رچاوه میژوویه کان، نهوانه ی که باسیان له نیراهیمی کوری نهدهم کردوه، ته نانهت نهوانه ش که قسه له ره هندی سه روو ناسایی به سه رهاته ی ژبانی روحنانی نهو که سایه تیه ده کهن، رووداوی له مجوره یان نه گپرتاوه^(۱۸۲)، به هه مان شیوه لهو سه رچاوه میژوویانه ش که میژووی گشتیان نویسوه ته وه ناماژه بو رووداوی له مجوره نییه، له کاتیکدا رووداوه که له بهر گرنگیه کهی - نه گهر روویدا بئ - نهوه ده هینتی تو مار کرابیت، به تاییهت که ده شی له چوارچیه میژووی ولاتگیری نیسلا مییه وه بخوینرتیه وه.

هه رچونیک بیت نهو به سه رهاته له لای نین به زازی میژوونوس ناوکویه کی میژووی هیه بو گیشتن به وهی ناماژه بو کوردیک بکات لهو سوپا به دا به شدار بووه، نهویش "پیرۆز شاه زهرین کولاهی کوردی سنجانی" یه ، که سینکی ده وله مه ندی ده ستکراوه و دۆستی هه ژاران بووه، گرنگیه که شی له وه دایه که باپره گه وره ی شیخ صه فیه دینه^(۱۸۳) و ده رخنستی ره سهنی کوردانه ی نهو بنه ماله گرنگه ی نیو میژووه^(۱۸۴).

(۱۸۰) صفة، ص ۶۵.

(۱۸۱) صفة، ص ۷۲.

(۱۸۲) هه ر بۆ نمونه بروانه: القرماني: الروض النسيم و الدر اليتيم في مناقب السلطان ابراهيم بن ادهم، مخطوط محفوظ في: معهد الثقافة و الدراسات الشرقية، طوكيو، له نهنته رنیت له م سایتها هه یه:

<http://ricasb.ioc.u-tokyo.ac.jp>

(۱۸۳) ابن بزاز: صفة، ص ۷۳.

(۱۸۴) بروانه: عبدالحسين زين كوب: ارزش ميراث صوفيه، چاپ دوازدهم، انتشارات امير كبير، تهران،

۱۳۸۵، ص ۷۵. بابا مردوخ روحانی (شیوا): تاریخ مشاهیر کرد، بکوشش: محمد ماجد مردوخ روحانی،

سروش، تهران، ۱۳۸۲ ه. ش، ج ۱، ص ص ۳۱-۳۲.

بدهر له راستی و ناراستی روداوه‌کان، ناماژه‌یه‌ک لهو به‌سهرهاته‌دا بخوینریتته‌وه ناماده‌یی و پیروزی شهو گه‌وره زاهیده‌یه له سیستمی بیروباره‌پی کوردی، به‌تاییه‌ت له ره‌هنده عیرفانییه‌که‌یدا، به‌لام کاتیکیش عیرفان ده‌بیته ته‌واوی سیستمی کولتوری له نایینیکی وه‌ک "نه‌هلی هه‌ق" دا، شهوا ناسایی ده‌بی نیبراهیمی کورپی شه‌دهم بجیتته سه‌رووی شوین و کاته‌وه و بیته ره‌مزیکي نایینی؛ بیته سولتانیک به‌هه‌موو شهو مانایانه‌ی چه‌مکی سولتانیتی لهو نایینه‌دا هه‌یه‌تی^(۱۸۵). نیدی سه‌ربرده‌ی ژیانی، که‌رامه‌ته‌کانی، ته‌نانه‌ت جیهانینی عیرفانیانه‌ی له جیهانینی نایینی شه‌واندا کاری پین ده‌کری و وینه‌ده‌کریتته‌وه و له‌نیو ده‌قه نایینییه پیروژه‌کاندا ده‌مینیتته‌وه^(۱۸۶).

غوونه‌یه‌کی تر هه‌ر شهو عه‌که‌بری کوردیه‌یه که پیتشر ناماژه‌مان بۆی کرد و گوتمان هاوسه‌رده‌می بشری کورپی حارث (م/۲۲۶ک/۸۴۱ز) بووه، له‌باره‌ی شه‌م کورده‌وه ته‌نها به‌سهرهاتی‌کمان چنگ که‌وتوو که شهو سۆفیه‌یه ناوداره ده‌یگی‌پیتته‌وه و ناماژه بۆ گه‌رانه‌وه‌ی عه‌که‌بری کوردی ده‌کات له "رینگری" یه‌وه بۆ لای "خودا"، گه‌رانه‌وه‌یه‌ک که پیتوستی به موعجیزه‌یه‌ک له نیو سه‌روشتدا بووه تا وابکات شه‌م که‌سه رینگری له حالته‌تی "هه‌جر" ی خوداوه په‌پیتته‌وه بۆ حالته‌تی "صولح" کردن له‌گه‌لیدا، شهو په‌رینه‌وه‌یه‌ی عه‌که‌بر و هاوه‌له‌کانی ده‌خاته باری گریان و هاوار و سه‌رسامی و دواچار ناشتکردنه‌وه‌ی خودا^(۱۸۷)، بینگومان باوه‌ره‌ینان به‌ گۆزانی حالی که‌شیش له رینگریه‌وه بۆ خودا په‌رست هه‌ر به بینینی موعجیزه‌یه‌کی خودایی ته‌واو نابیی، بۆیه ده‌بینین پیغه‌مبه‌ریش رۆل لهو پرۆسه‌یه ده‌گپری کاتیک، بۆ سه‌لماندنی حالی

(۱۸۵) بگه‌ریتته‌وه بۆ: صدیق صفی زاده: سه‌رانجام - کلام خزانه، یکی از متون که‌من یارسان (اهل هه‌ق)، انتشارات هیرمند، تهران، ۱۳۷۵ه.ش.

(۱۸۶) له‌م باره‌وه بیروانه: حاج نعمة الله جیحون آبادی: شاهنامهء حقیقت - تاریخ منظوم بزرگان اهل حق، متن مصحح: محمد مکرری، انستیتوی ایران و فرانسه، تهران، ۱۹۹۶، ص ۲۳۹ - ۲۵۲.

(۱۸۷) المقدسی: التوابین، ص ۲۲۲ - ۲۲۳. ابن صصری: الدرّة المضيئة، ص ۲۳۱-۲۳۲. هه‌مان به‌سهرهات له سه‌رچاوه‌ی تریش هه‌یه به‌لام بی هیئانی ناوی "عکبر"، بیروانه: الیافعی: روض الریاحین فی حکایات الصالحین، وضع حواشیه: عبد الجلیل عبد السلام، ط ۲، دار الکتب العلمیه، بیروت، ۲۰۰۷، ص. هه‌روه‌ها بیروانه ده‌قی چیرۆکه‌که له پاشکۆی ژماره (۱)

عه کبهری کوردی، سی جار دهچیتته خهونی پیرهژنیکی کویر و داوای لیدهکات نهو سامانهی له کورپیهوه بۆی ماوهتهوه بهو کهسه کوردهی بدات^(۱۸۸).

جگه لهو بهسهرهاته ههچی ترمان لهسهر رههندی زوهدی - سۆفییانهی نهو ریگره کورده لهبهردهستدا نییه، لهگهڵ نهوهدا خۆیندنهوهی وردی ناراستهکانی گهلالهبوونی دهقی حهکایهتهکه دهماخاته بهردهم مانا شارداراوهکانی، لهویدا سیستهمیکی دارپۆراو دهبینن، له کۆمهڵێک یهکهی ماناداردا بونیادیکی هزری - سۆفییانهمان بۆ دهدهخات، که بینگومان بشری کوری حارث له دووتۆبی بهسهرهاتی نهو کوردهدا بینویهتی و گیرانهوهی به پێوست زانیوه. بهو ناراستهیهش چیرۆکهکه قسه لهسهر حهقییهتی بهرهههههتانهوهی کهسیتییهکه دهکات، کهسێک که لهبهرامبهر به موعجیزهی خوداییدا دهستهوستان دهی، پێوستی به گۆرانیکێ رۆحانی دهی تا بتوانی لهگهڵ کردهی موعجیزهدا ریک بیتهوه، بۆیه بهدوای حهقیقهتیک دهگهڕی که "ریگری" لێی پهنهان کردوه، حهقیقهتی دوورکهوتنهوه له راستهپیتی خودایی که موعجیزهکه بهلگهی نزیکیهتی، نهگرچی بهناگاهاتنهوه بهرامبهر بهو راستیه کردهیهکی زاتی نابێ بهلکو له دهروه سهپینراوه، بهلام له دوا مانایدا بهناگاهاتنهوهیه بهرامبهر بهو دهروهیه که زاتی خوداییه، واتا بینینی راستی ریبازیک دهی بۆ ناسینهوهی "هوق" خۆی، بینگومان ههموو نهههش بهشیکه لهو نهزمونه رۆحانییهی دهبینن له دامهزاندنی گوتاری سۆفیگری نیسلامیدا بوونی ههیه.

بهلگهی هههه روونیش لهسهر نهو کارپیکردنه نهوهیه که ههردوو رهگهزی سههرهکی گوتاری باوهرداری نیسلامی نامادهیهان ههیه: خودا، که نههرکهکهی پیشاندانی کاریکی نااساییه بۆ کهسێکی ریگر تا بگهڕپتهوه لای وی، دووهمیش پیغهمبهر بۆ جهختکردنهوه لهسهر کاری خودا و جیهجیکردنی کاری نااسایی خۆی که پیکهستی نیوان خودا و مرۆفهکانه. نهگر پیغهمبهریش لهنیستادا وونه، نهوا لهنیو ترادیسیۆنی نیسلامی رهوایی بهو نامادهیه ناراستهوخۆیهی له بهسهرهاتهکهدا ههیه دراوه، که بریتیه له گهیااندنی نهو پهيامهی دهیوی له ریگهی خهونهوه، پرۆسهیهکه که له کولتوری نیسلامیدا کاری پێدهکری و وهک راستیهکی

(۱۸۸) المقدسی: التوابین، ص ۲۲۳.

ئايىنى سەرەدەرى لەگەلدا دەكرى^(۱۸۹). زۆرچار بينىنى يىغەمبەر لە خەوندا كاردەكات بۆ چارەكردنى گرفتەكان، قورس بن يان سووك، جا گرفتى تايىت بە پەيوەندىي كۆمەلەيەتتەيەوه بى، يان ئەو قەيرانە سىياسىيانەي پىتويستيان بە ناراستە كردنەوه ھەيە، يانئىش تايىتەن بە مەسەلە دىنيەكانەوه^(۱۹۰). بۆيە لەو بەسەرھاتەي بەردەستىشماندا ئەو جۆرە خەويىنەنە خراوەتە گەر بۆ پىدائى رەوايى بە ناوكۆي دەقى حەكايەتەكە، خۆ تا ئەو كاتەي كە پىغەمبەر لە ھزرى سۆفيگەريدا وەك يەكئىك لە بالاترئىن كەسانى خوداناس نامادەيە. ناسايىشە، وەك سىمبولئىك بۆ باوەرھىتئانى تەواو، لە دارشتنى بەسەرھاتى ناسينەوي "ھەق"دا نامادە بى.

ھەرچۆئىك بىت، مەغزاي حەكايەتەكە ھەر ئايىنى - سۆفييانە نايى و برىتى نايى لەو پرۆسەي ناسينەويەي ناماژەمان بۆي كرد، واتا كوردەي پەريئەوه لە كەسى سروشتى تەننەت نەشياوہە بۆ كەسى سەروو سروشتى، بەلكو مەغزايەكى كۆمەلەيەتى زۆر گرنگىشى ھەيە كە لە چوارچىوہي تىگەيشتنى باو لە نىوہندى ئىسلامى لە سروشتى كۆمەلەيەتى تەواوي كورددا خۆي بەيان دەكات، بىرى ئەوكەسانەشى پىتوہ خەريك بووہ كە لە سنوورى ھزرى سۆفيگەريدان وەك بشرى كوپ حارث و كەسانى دى، ھەر بۆيە دەبينن پەيوەندىي ريگرە كوردەكان بە سۆفييان و سرووتەكانيان بەسەرھاتى خۆي لەنىو دەقە سۆفيەكانەوه دەبى^(۱۹۱)، بەسەرھاتەكەي ئەو يەكەمىن سۆفيەي كوردانىش كاتىك دەبىتە نمونەي تۆبەكارى لەلای رەمزيكى ديارى سەر بەو ھزەرە، ھاوكيشەيەكى لەمەر كارىگەري رەوشتىيانەي سۆفيگەري لەسەر رەفتارىكى كۆمەلەيەتى كوردان كە بە ناچۆر دەخويندريتەوه دروستكردوہ^(۱۹۲). ئىدى

(۱۸۹) راستى بينىنى يىغەمبەر لە خەوندا پەيوەستكراوہ بەو فەرموودەيەوہ: ((من رأني في المنام فقد رأني فأن الشيطان لا يتمثل في صورتي - ئەوہي بىبىنى منى بىبىوہ، چونكە شەيتان لە وىنەي مندا دەناكەوي))، البخاري: صحيح البخاري، حقه: مصطفى ديب البغا، ط ۳، دار ابن كثير، بيروت، ۱۹۸۷، ج ۵، ص ۲۲۹.

(۱۹۰) بۆ لىكولئىنەوي وردى بينىنى يىغەمبەر لە خەون و لىكدانەوي لە كونتورى ئىسلامى بگەرئوہ بۆ: أنا ماري شيمل: أحلام الخليفة - الأحلام و تعبیرھا في الثقافة الإسلامية، ت: حاتم الدين جمال بدر و آخرون، منشورات الجمل، كولن، ۲۰۰۵، ص ۳۴۱-۳۸۳.

(۱۹۱) بروانە: ھىجورى: كشف، ص ۵۶۱-۵۶۲.

(۱۹۲) دواتر، لەبەشى پىتجەمدا، زيتر باس لە ناكامە كۆمەلەيەتى - نايىنيەكانى ئەو بابەتە لە ناستى ميلليدا دەكەين.

ناساييه نمونەى كوردى ريگر و ناسينهوى هەق چەندبارە بىتتەو و "ريگرى سۆفى" بىتتە دياردەيك لە نيو ميژووى هزرى سۆفيگەريى ئىسلامى كوردىي لە قۆناغە جياوازەكانيدا^(١٩٣).

دواچار دەشى بليين رەنگە گيترانەوى ئەو جۆرە بەسەرھاتە جۆريك بيتت لە بانگەشەكردنى سۆفييان بۆ رۆلى ريبازەكەيان لە چاكسازى كۆمەلايەتى و جەختكردنەو بەتت لەسەر بواری كردارى هزرەكەيان لە پانتايى ئىسلاميدا، وەك هەولتيك بۆ روونكردنەوى هەلوتىستى شيتۆيندراويان لە گرفتهكانى كۆمەلى ئىسلامى و دەرختى كارايى خۆيان لە چارەكردنى گرفتهكان بە هەمان ئەو لۆژيكي هزرەكەيان كارى پى دەكات، بىگومان بوونى "ريگر"يش بە "سۆفى" روونترين بەلگە دەبى لەسەر ئەو كارابوونە كۆمەلايەتى - ئايىنيەدا. هەر بۆيەشە ئەو هزرە، وەك بينيمان، هەموو تواناكانى خستۆتەگەر بۆ ديارىكردنى ئاراستەكانى شيتۆەگرتنى حەكايەتەكەى عەكبەرى كوردى.

نمونەيكە تری ئەو قۆناغە زووى پەيوەندىي كورد بە سۆفيگەريەو پەيوەستە بە سۆفى ناودار بايەزىدى بسطامى وەك يەكيتك لەو كەسانەى لەسەر دەستيانەو سۆفيگەرى چەندان هەنگاو چۆتە پيش و گوتارە بيروباوەريەكەى خۆى دارشتوو. ئەووى گرنگ بيتت بۆ باسەكە نەوئەى كە بە پى سەرچاوەكان وا دەرەكەوئ ئەم سۆفيە لەسەر دەستى مامۆستايەكى كوردەو پىگەيشتوو^(١٩٤)، گوايە ناوى شيخ حەسەنى كوردى يە^(١٩٥). ئەو نمونەيەش، هەر وەك ئەوانى پيشووتر، ناديار و تەمومژاويە و سەرچاوەكان بە روونى باس لە زىد و بيروباوەرى ئەم كەسە و كارىگەريەكانى بەسەر بايەزىدەو ناكەن، تەنيا ئەو نەبى كە دەگوترى ئەو شىخ حەسەنە لە "أهل الرأي - ئەهلى راوبۆچوون" بوو^(١٩٦)، بەمەش دەزانين پەريەوى لە ريبازى فيقهى نەبو حەنيفة كوردو، بۆيە ئەگەر كارىگەريەكى بەسەر بايەزىدەو هەبووبى ئەو لايەنى كەم لە تىگەيشتنى ئەو سۆفيە بۆ شەريەتەوئەى، ئەوئەتا دەبينين ئەميش لە

(١٩٣) لەوانە سۆفييانى سەدەى پىنجەمى كۆچى / يانزەى زايىنى: نەبوەكرى هاوارى، ئەبو محەمەدى شەنبەكى، نەبولوئەقاي حولوانى، كە دواتر لە بەشى چوارەم باسيان دەكەين.

(١٩٤) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ٢٠٤. جامى: نفحات، ص ٥٤.

(١٩٥) جواد نوربخش: بايزيد بسطامى، چاپ چەهارم، انتشارات يىدا قلم، ١٣٨٥ ه.ش، ص ٢٤.

(١٩٦) جواد نوربخش: بايزيد، ص ٢٤.

مەزھەبدا لە ئەھلى راو بۆچوون بوو^(١٩٧). لەو دەچى ئەو گەرە سۆفییە ئەوەندە بەو مامۆستا كوردەى كارىگەر بووى كە تەنانەت وەسىەتى كوردووە، لەدواى مردنى، لەژىر پىتى مامۆستا كەى بنىژرى^(١٩٨). وەك دەشزانىن بايەزىدى بسطامى ھەر لە شارى "بسطام" نىژراو^(١٩٩)، كەواتە دەبى گۆرى شىخ ھەسەنىش لەوى بىت.

لەو بەتزازى ھىچى تر لەبارەى ئەو شىخە كوردە نازانىن، بەلام خۆ ھەبوونى شىخىكى وا لەو قۆناغە زووھدا، سەربارى ئەوئە دەستنىشانى سەرەتايەك دەكات بۆ ھەلوئست نواندن لە سۆفىگەرى لە ناوھندى كوردیدا، لەھەمان كاتدا جەخت لەسەر بۆچوونەكەى پىشوتەرمان دەكاتووە لەسەر ھەبوونى پەيوەندىيەكى تەواوكارىى لە نىوان شەرىعەت و ھەقىقەت لەو ناوھندەدا، ئەو ھەقىقەتەى لىترە بەدواوہ زىتر گەلالە دەبى و بەرچاوتر دەبى.

پەيوەندىيە بايەزىدى بسطامى بە كورد و بىروباوەرە ناىنىيەكەى لىترە بە كۆتا ناىت، بەلكو - ھەروەك لە پەيوەندىيە بە ئىبراھىمى كورى ئەدھەم بىنىمان - لىترەشدا ھەمان پرۆسەى گواستەوہ بۆ ناستى "مىتا مىژووى - ئەودىو مىژوو" ھەيە، بە دەستەواژەيەكى تر گواستەوہى بايەزىد لە كەسىتيەكى مىژوويەوہ بۆ كەسىتيەكى سەروو مىژووى و دابراو لە شوپىن و كاتى خۆى، بەلام ئەبجارە پرۆسەكە لە نىو كولتورى ناىنى "نىزدىيەكان" ھوہ ئەبجاردراوہ، كاتىك دەبىنىن بايەزىد بۆتە باپەرەى يەكىك لە مىرخاسە دىنىيە گەرەكانى ئەوان، ئەويش "بايەزىدى بسطامى ئىختيار" ھە كە بە "بازىدى رم زراف" ناسراو^(٢٠٠)، دەگوترى ئەو ئەوئەيەى بايەزىدى گەرە ھاتۆتە سەر زەمىنى نىزدىيان و لەبەر ئەو پىنگە گەرەيەى لە بوارى عىرفاندا ھەبووہ توانىوئەتى پاىەى "ئىختيارى مەرگەھى" لە شوپىنى ھەرە پىرۆزى ئەوان(لالش) وەرگىرى^(٢٠١)، بەمەش بايەزىدى بسطامى تىكەل بە سىستەمى ناىنى - كۆمەلەيەتى ئەم سىكتە بووہ، تا ئاستىك كە دەبىنىن تىرەيەكى يەكىك لە ھۆزە

(١٩٧) الأناصري: طبقات الصوفية، ص ٢٠٤ .

(١٩٨) الأناصري: طبقات الصوفية، ص ٢٠٤ . جامى: نفعات، ص ٥٤.

(١٩٩) القزويني: آثار البلاد و اخبار العباد، دار صادر، بيروت، د.ت، ص ٣٠٨.

(٢٠٠) ريسان حسن البسطامي: بازيد البسطامي الإختيار عند اليزيدية، مطبعة وزارة الثقافة، اربيل، ٢٠٠٠، ص ٩.

(٢٠١) ريسان حسن البسطامي: بازيد البسطامي، ص ٩.

گهواره کانی ئیزدی خۆیان دهگێر نهوه سهه ئهم سۆفیه و به "باسطه می" ناسراون^(٢٠٢)، بینگومان نه مهش به کارهێنانی که سیستییه که یه تی وه که سهرمایه یه کی ره مزى و ره وایه تییه کی نایینی به پله و شوینی نه و تیره یه ده دات له نیو جفاکی ئیزدیدا، که بو پارێزیکردن له سهرمایه یه یان کۆمه لێک سرووتی نایینی له شێوه ی ناههنگ و داوه تکرده وه، بو بهرز راگرتنی نارى داده هیئن و تا نوکه پهیره ی لی ده که ن^(٢٠٣).

هه رچۆنیک بیته نه و نمونانه که به گشتی له رووی زه مه نییه وه هی سه رده مانى ده ستپیک و گه لاله بوونی سۆفیه گه ربی نیسلا مین، بابی نه وه نین وه ک پرۆژه یه کی هه زری چاویان لی بکه ین، نه وه ناچیت هه یج کامیک له و که سانه هه لگه ربی جۆره پرۆژه یه کی له مجۆره بووین، به لکو وادینه به رچاو نه وان کاره کته ربی دووه مینن بو کسانیکى خودان هه زر، له بهر نه وه له وه ناچیت توانیستیان پانتاییه کی جوگرافى بو سۆفیه گه ربی دا به زری نین، به لکو نه و پانتاییه دواى نه و ماوه زه مه نییه - وه ک پاشان باسی لیه ده که ین - له گه ل به رفه رده بوونی هه زره که له ته وای جیهانی نیسلا می و ناماده یی راسته وخۆ و ناراسته وخۆی گه وره سۆفیه یانی نیسلا می له ولاته که دا رووخساره کانی نه و دیاره ئایینییه ده رده خه ن.

له گه ل نه وه شدا ده بی نه وه مان له بیر بچ که سایه تییه کان به رده و امیستیان له زه مینه ی کوردیدا هه یه، خه یالدهانی کۆمه لایه تی، له بهر جینگه ربوونیان له نیو سیسته می کولتووری نایینه کان، نه یه توانیوه فه رامۆشیان بکات، به تایبه ت له ره هه نده عه رفانییه کانی هه ردوو سینکتی "ئیزدی" و "نه هلی هه ق" دا، ده بینن هه ردووکیان کاریان کردوه بو به رجه سته کردنی نیستایى ره مزه میژوویه کانی سۆفیه گه ربی نیسلا می له نیو سیسته می عه رفانی خۆیاندا. له م حاله شدا مه رج نییه که سایه تییه کان هه مان خه سله تی میژوویان هه بی که له واقیعی خۆیاندا هه لیا نگرته بو، به لکو دووباره دارێژراونه ته وه.

له ناوه نده ئایینییه کوردیه که دا ئیراهیمی کورێ نه ده هم و بایه زیدی بسطامی دوو که سیستی جیاوازن له که سیستی راسته قینه ی خۆیان، نه وان ته نیا هه بوونه عه رفانییه که یان په یه سته به و حاله ته راسته قینه یه، نه گه رنا تیگه یشتن له که سیستی ناماده یان له نیو کولتووری

(٢٠٢) بازید البسطامی، ص ٥٢.

(٢٠٣) له باره ی نه م سرووتانه و چۆنییه تی پهیره و کردنیان له لای ئیزدیه کانه وه بگه رپه وه بو: ريسان حسن

البسطامی: بازید البسطامی، ص ٥٣-٥٦.

دوو ئايىنەكە پەيوەستە بەو سىستەمە ئىتوخۇيىيەى لە بىنىنى رەمزەكان پەيرەوى لى دەكرى، ئىدى ئەو عارفانە و ھاوشىۋەكانيان ئەوئەندەى دەرکەوتەى ئىزدىيانە يان ئەھلى ھەقانەيان ھەيە ئەوئەندە ئەو دەرکەوتە سۆفیانەيان نابى كە دەشى لە نىو چوارچىۋەى سۆفىگەریدا ھەيانبوۋىن. لە شۆپنى ترى تويۇنەوئەكەدا غونەى دى دەبىنىن و ئەو پرۆسەى خۇمالى كرىن و پىرۆزكرىدەى كەسايەتییە سۆفییەكان لە مېژوۋى بىروباوہرى ئايىنى كوردیدا پروتتە دەبىتتەوہ.

دووم: ئەستەمى ديارىكرىدنى سنوورى سەرھەلدانى دياردەى سۆفىگەرى

ئەگەر سۆفىگەرى ئىسلامى تا ناوہراستى سەدەى سىيەمى كۆچى / نۆيەمى زايىنى، لە پانتايى كوردیدا لە چوارچىۋەى چەند كەسىكى پەراگەندە، لىزە و لەرى، چىر بېۋە، ئەوا لەوى بەدواوہ بەرەبەرە وەك دياردەيەكى ئايىنى شىۋەگىر دەبى و دەبىنىن لە چەند ھەرىم و شار و ناچەدا كەسانىك دەردەكەون، ھەم سەربوردەيان و ھەمىش چۆنىيەتى كاركرىدان لەو بوارە ئايىنىيەدا ئاشكراتر و بەرفرەترە، ئەمە سەربارى ھەبوونى پەيوەندىيەكى تەواكارانەى – ديار و ناديار – لە نىوانىندا و خۇناساندىيان وەك خودان تىروانىنىكى ئايىنى جياواز.

لەگەل ئەوئەشدا دەستنىشانكرىدنى چوارچىۋەيەك بۆ سۆفىگەرى لە پانتايەكى كۆمەلايەتیدا، كە جفاكى كوردىيە، لە چەندان رووہە كارىكى ئەستەم و سەركىشانەيە، تەنانەت دەشى بلىن رەنگە ھەر ھەولنىك بۆ ئەو ديارىكرىدە بە لاپىماندا بىات و دوور بىكەوينەوہ لە راگەيشتن بەسەر چىيەتى ھزرەكە و چۆنىيەتى بەرھەمەيتانى لەلايەن كەسايەتییە كارايەكانى نىو ئەو پانتايەيە. بەر لە ھەموو شتىك سروشتى سۆفىگەرى خۆى لەمپەرىكى گەورەيە لەبەردەم رۆشن بوونەوہى سنوورەكان، چونكە – وەك لە دەروازەى تويۇنەوئەكەدا ناماژەمان پىدا -- ئەوئەندەى سۆفىگەرى لە قۇناغى سەرھەلدانىدا ھەلوئىستىكى پەرچەكرارانەى چەند تاكىكى نىو جفاكى ئىسلامى بووہ لە بەرامبەر بە دياردە كۆمەلايەتییەكان و خويىندەوہ فرەجياوازەكانى ئايىن و چۆنىيەتى پەيرەوكردنى، ئەوئەندە دياردەيەكى ھەمەگىرى ئايىنى – كۆمەلايەتى نەبووہ، لە ناوچەيەكى ديارىكرادا برەوى سەندىچ و جىگىر بوۋىن. ئەگەرچى سۆفیان دواتر لەو دوورپەرىزى دەرچوونە و گروى ئايىنىيان دامەزراندووہ و لە چوارچىۋەى سىستەمىكى رىكخراوہيىدا كارايان كرووہ، بەلام ھىشتا – تا ئەو كاتەى تەرىقەتى سۆفىگەرى سەرى ھەلنەداوہ – زياتر وەك گروپەكى داپراو

و داخراو بەسەرخۆیدا خۆیان دەناساند، کە رینگەیان بە دەرهوێ خۆیان نەدەدا لە چوارچۆیەکی دیاریکراودا سنووربەندیان بکەن.

بۆیە ئەگەر هەندیک جار چەند کەسێک، لە شارێک، یاخود لە هەرێمێکدا، بوونەتە سۆفی، ئەوا بە دوورەپەڕیزی ماونەتەو و کەمترین دەرکەوتنیان لەو گۆرەپانە جوگرافیەدا هەبوو، نەمەش وادەکات گومان بکەین لەوێ ئەو شوێنە بە مەزلگای سۆفییان دابنێن؛ کەسانێک کە ئەوئەندە هەبوونی خۆیان لە خوداناسیی و بڕینی قۆناغە رۆحانییەکان چڕ کردۆتەو نەوئەندە خۆیان لەو چوارچۆیە شوێنییە تەنانت کاتییەشدا بەیان نەکردوو. ئیدی دەبینین لە زۆریەکی حالتدا سۆفی و تێروانینەکانی لەدەرەوێ فەزای گشتی ناوهدانییەکی دەردەکەوێ^(٢٠٤)، ئەگەر جارجاریش ناچار دەبێ لەو فەزایەدا کارا بێ، ئەوا وەک پێداویستییەکی نایینی یاخود جێبەجێکردنی رۆلێکی خاوازی کۆمەلایەتی^(٢٠٥). بەدەر لەمە ئەو سۆفییانە وادێنە بەرچاو لەو شوێن و کاتە تێیدا دەژین دابراون و خۆشیان هەولێ تۆخکردنەوێ ئەو دابراوە و مانەو بە نامۆیی لەهەمبەر بە دەورووبەرەکیان دەدەن.

ئەستەنگییەکی تری بەردەم دانانی سنووری جوگرافی بۆ سۆفیگەری لەوێدایە، ئەو دیاردە نایینییە لەرووی چەمک و دەرکەوتەکانییەو بەجێگیری نەماوەتەو و سۆفییان لە هەر شوێنێک بووبن لە بیروراکانیان دەگەرێنەو بۆ یەکتر، تا ئەو کاتە مەرزە جوگرافیەکانیش – لەوانەش هی ولاتی گۆرەکی "رەگەزی-ئیتنی" وەک کورد – بەسەر دەرهوێدا کراون و ئەو شار و دەرەنە سۆفییان لێ هەڵدەکەوێ، بەتەواوی لەو دەرهوێدە دانەپراون، دەشی دیاردە کە تەواوکەری هەمان دیاردە ناوچە تر بیت؛ ئەوئەتایە کە لەیەکەمین نووسەرانی سۆفی گولنابادی (م/٣٨٠ ک/٩٩٠ ز) ناوی چەندانێک لە گەورە سۆفیانی ولاتە کە – بەتایبەت هی دوو لە سەرەکیترین گۆرەپانی دیاردە نایینییە کە هەریمی چیا و هەریمی نازریجانن – دەخاتە پال ناوی سۆفیانی "خوراسان"^(٢٠٦)، ئەو شوێنە لە زوویە کەوێ سۆفیگەری لێ دەرکەوتوو و

(٢٠٤) بۆ نمونە بڕوانە: السراج: الملع، ص ٢٣٥. الکلابادی: التعرف، ص ١١٨. الأنصاري: طبقات الصوفية،

ص ٣٤٤، ٣٦٦، ٣٩٣. ابن خيس: مناقب، ج ٢، ص ١٦٢، ٢٢٦.

(٢٠٥) دواتر لەبەشی پێنجەم زیاتر لەسەر رۆلێ کۆمەلایەتی ناچارییانە سۆفی دەدوین.

(٢٠٦) التعرف، ص ١٨.

بۆتە بىنكەيەكى سەرەكى و تايىبەتمەندى بەرھەمھيتانى ھزرەكە^(۲۰۷)، دواترىش بۆمان روون دەبىتەو كە گەورە سۆفییانى شارى بەغداد، چەندە كارىگەرئىيان بەسەر سۆفییانى ناوچە كوردىيەكاندا ھەبوو ە رەنگرئىتى تىز و بىروبۆچونەكانىان كرددون.

لیرەو سنووربەندكردنى دياردەكە بە شوئىتئىكى جوگرافى و خوئىندنەوہى لە نئو ئەو سنوورەدا دەرھىتائىيەتى لە ناوگۆى مئزووہى، چونكە سۆفىگەرہى ولاتەكە لەم قۇناغەدا گەشەسەندئىكى نئوخۆى و سەرہەخۆى ئەوتۆى نەبوو، لە گەشەسەندنى رەوت و دياردە ئائىنئىيەكانى ترى دابرىئى و ەك دەرپرئىتئى ئائىنى جىاواز شتوہگىر بووئى ەك لە قۇناغەكانى دەرەنگردا وائىلبەسەر دئت، بە پئىچەوانەوہ پئىداگىرہى بەردەوامى بەشى ھەرە زۆرى سۆفىيەكانى ئەوئ لەسەر پابەندبوون بە فەزائى ئائىنى گشتى، وا دەكات تايىبەتمەندىيەكانى ئەو ھزرە - لە چەندان وئستگەدا - پاشەكشە بکەن لەبەردەم ھەلگشائى چەمك و بنەما گشتگىرەكانى شەرىعەت و جىگىرہوونى گەلى سۆفییان لە نئو ئەو سنوورہى ئەم بنەمايانە بە ھەبوونىانى دەبەخشى و بە فەزائى باوى ئائىنى پەيوەست دەكردن، ئەگەر ھەندىكجار لەسەرەتادا دەرچونئىكئىش ھەبووئى، ئەوا ەك ھەلوئىستى تاكئىك ياخود چەند كەسئىك ماوہتەوہ و نەبۆتە ھۆى دامەزراندنى گوتارىئىكى سەرہەخۆى ئائىنى، لە پانتايىيەكى جوگرافىدا خۆى و تايىبەتمەندىيەكانى نئشان دابئ و سئستەمى كولتورى ئەو پانتايىيە خستبئتە ژئر ھەژموونى باوہرپانەى خۆبەوہ.

لەم روانگەبەوہ، ئەوہ ئئمەئىن دەخوازئىن ئەو سۆفىيانە جئشئىنى زئدەكانىان بکەيەن، پابەندىان بە شوئىن و نامادەبىيان تىايدا بکەيەنە خالى دەستئىك بۆ خستئەروو و خوئىندنەوہى بەشداربوونىان لە دامەزراندنى ھزرى سۆفىگەرہى. خۆ دواچار ئەو سۆفىيانە نئشئەجئى ئەو شار و ھەرئمانەن، بمانەوئى و نەمانەوئى، لەسەر ئەو زەمئىنەدا بوونە و، بە خواستى خۆيان بووئى يان نا، كارىگەرئىيان ھەبوو، ناچار بوونە تئىكەل بە سئستەمە كۆمەلايەتئىيەكە بئ، تا بئگۆرن يائئش لايەنى كەم لە نئو ھزرەكەياندا راھى بکەن. ھەر بۆيە ھەولدەدەئىن لە خوارەوہ دەستئىشانى گرئگرتئىن ئەو شوئىنانەيان بکەئىن و بەشدارى سۆفىيانى ئەوئ لە پرۆسەى بەرھەمھيتائى چەمك و بىروبۆچوون و تەوارى دامەزراندنەكە دەرئىچەئىن:

(۲۰۷) لەمبارەوہ بگەرئىتوہ بۆ:

Ahmet T. Karamustafa: Sufism, pp.60-71. Margaret Malamud: Sufi organizations & structures of authority in Medieval Nishapur, international journal of Middle East studies, Cambridge, 1994, Vol.26, No.3, PP.428-429.

سېئەم: دەرکەوتە و خەسلەتەکانی سۆفیگەری لە

رۆژئاوای ھەریمی چیا (الجبال)

لە نیو ناوچە و دەقەرە کوردیەکاندا رۆژئاوای ھەریمی چیا، پتر بۆتە بنکەمی سۆفییان و نەو دیاردە نایینیییە تییدا دەرکەوتە، بە جۆریک کە وا دەبینرێ دیاردەکەمی تییدا چر بۆتەو و زۆریە گەورە سۆفیانی پانتایی کوردیی خەلکی ئەوین.

بەر لەوێ بچینە سەر باسی سۆفیگەری لە شارەکانی نەو دەقەرەدا، دەشی چەند ھۆکاریک لە مەر ئەو چر بونەوێ پێشنیار بکەین؛ بەر لە ھەموویان پێگەمی دەقەرەکەمی لە چوارچۆی نەخشی جوگرافی سەرھەلدان و گەشەسەندنی سۆفیگەری ئیسلامیی بەگشتی، دەقەرەکەمی کەوتۆتە نیوان دوو لە سەرھەلترین بنکەمی نەو سەرھەلدان و گەشەسەندنە و، وەک ئەلقەمی پێکبەستی نیوان نەو دوو بنکەمی – لایەنی کەم لە رووی راستیی جوگرافیەو – بوو، ئەوانیش ناوچە فارسییەکان بە گشتی و بەتایبەت خوراسان لەگەڵ ھەریمی عێراق بەتایبەت بەغدادی پایتەختی عەباسییەکان، زۆرجار سۆفیانی نەو دوو بنکەمی یاخود قوتابخانەمی، لە گەران و سورانەکاناندا، بەو ھەریمەدا گوزەریان کردوو یاخود تییدا ماونەتەرە و پەییوەندیان لەگەڵ کەسانیکدا گری داو کە سەراسمی دیاردە نایینیییە نۆیەکە بوون و کەسیتی خۆیانان تییدا دۆزیوئەو^(٢٠٨). ئیدی لەم قۆناغی سەرھەلدانەدا سۆفیانی نەو دوو قوتابخانەمی ھەژموونی تەواویان کردۆتەرە سەر دەرکەوتەکانی ھزرەکە و بە تیز و چەمکەکانی خۆیان سنوورەندیان کردوو و ئەوانیتری دەرەوێ خۆیان ناچارکردوو بەم تیز و چەمکە بربکەنەو و بەرھەمیان بەیننەو.

لەلایەکی ترەو، رەنگە سروشتی نەو ناوچەمی و ناوچە کوردییەکان بە گشتی، لەبار بووی بۆ گەشەسەندنی دیاردەمی وەک سۆفیگەری، تا نەو کاتەمی سۆفی نیشتەجینی ناو شوینە یاخود با بلتین پیناسی خۆی لە جۆریکی دیاریکراوی شویندا بەرجەستە دەکات و ھاوکاریتی لە خۆدیتنەو لە ناو حالی سۆفیانەدا، بەتایبەت شوینی دوورە ناوئەدانی و خاوەن پێکھاتەمی تۆپۆگرافی سەخت وەک جەختکردنەوێەک لەسەر رووخساری دوورەپەرتیزی و تەرکە

(٢٠٨) بۆ نوونە پروانە: الکلابادی: التعرف، ص١١٧. ابن خیس: مناقب، ج١، ص٤٣٤. ابن الجوزی: صفة الصفة، ج٤، ص٩٨. ابن الساعی: أخبار الحلاج، اعتنی بنشره: ل. ماسینیون و ب. کراوس، منشورات الجمل، کولونیا، ١٩٩٩، ص٤٥، ٤٩.

دونيایيه كهي نمو پیناسهیه، هه ریمه كهش، كه به پینكها ته چیا ییه دژواره كهي ناسراوه^(۲۰۹)، هه له سروشتی خۆیدا نم خهسله ته دووره په ریزیه ی هه بووه و له باربووه بو شتوه ژیا نی سۆفیا نه، تا راسته وخۆ له نیو نم سروشته دا به جوړی نمو په یوه ندییه بگن كه ده خوازن له گهڼل خودا و خۆیاندا گرتی بدن. نه گهر له ویشدا - له دهروه ی حاله تی دووره په ریزی په یوه ندیان به خهلكه وه هه بی و هزریان به ویست یان بی ویستی خۆیان جینكه وه تی كۆمه لایه تی هه بی، نمو له گهڼل خهلكانیکه - كه لیږه به شی هه ره زوری كوردن - به شینك له و سروشته و له ناستیكی نه وتوی بیر كړنه وه و بیرو باوه ری ناییندان، كه له گهڼل تیگه یشت و جیهان بینی سۆفیا نه دا گونجاوه و زه مینه به كی كۆمه لایه تیان هه به وایكردووه، باش و خراپیان، قه بولی كه سیتی سۆفی بكن و وهك ری یازنكی دروستی باوه دراری سه رده ری له گهڼلدا بكن^(۲۱۰)، وهك له كۆتاییه كانی نمو توژی نه وه یه دا زیاتر روونده كه ینه وه. له گرن گرتین بنكه كانی سۆفی گه ری نمو هه ریمه:

۱- دینه وهر وهك شاری سۆفیان:

نه گهر پش وخته گوتان روژناوای هه ریمی چیا بنكه ی سه ره كی سه ره له دانی سۆفی گه ری بووه له پانتایی كوردیدا، نمو ده شئ شاری دینه وهر له نیو نمو بنكه یه دا به "شاری سۆفیان"ی ناوبنن؛ شاریك كه به رجه سه كاری تیزی سۆفیا نی قوتاجخانه و ره وته جوړه جوړه كانی بووه و له ویدا تیزه كان جینكه وه تی دیاریان هه بووه و بره ویان پی دده را. نمو شاره، نه گه رچی له نیستادا له پاشماوه یه كی كه می شوینه واری له "نوستانی كرماشان" دا هیچی تری به سه ر یه كه وه نه ماوه^(۲۱۱)، به لام له كۆنه وه تا سه رده ماننكی

(۲۰۹) الیعقوبی: كتاب البلدان، ط ۳، المطبعة الحیدریة، النجف الأشرف، ۱۹۵۷، ص ۶. ابن حوقل: صورة، ص ۳۱۵. (۲۱۰) بۆ نمونه بروانه: الهجویری: كشف، ج ۲، ص ۵۶۱-۵۶۲. ابن خمیس: مناقب، ج ۲، ص ۲۳۵-۲۳۶. السلفی: معجم السفر، حققه: عبد الله عمر البارودي، المكتبة التجارية، مكة المكرمة، د.ت، ص ۱۱۵. (۲۱۱) له موده ده چی شاره كه دواي شالاوه كانی ته یور له ننگ (۷۷۱-۷۷۰/ك۸۰۷-۱۳۶۹-۱۴۰۵ز)، ویران بووی، بویه ناوی له ناو رووداوه میژوو ییه كاندا نامینی. نیستنا پاشماوه كانی له و نوستانه، له نریك به شاری "صحنه" ماوه ته وه. بۆ زانیاری زیاتر له سه ر نم باب ته بگه رتوه بۆ: حسام الدین علی غالب نه قشبه ندی: شاره زوور،

درهنگی قوناعی نیسلامی کلاسیکیدا، لهچەندان رووهوه پانتاییهکی جوگرافی گرنگ بووه و رهنگریژی یادهوهری میژوویی دهقەرەکی کردووه. لهرووی میژووی نایینشەوه هەر وابوو؛ پینگەیهکی بیروباوهره نایینیە نیخۆزیەکانی پیش نیسلام بووه^(٢١٢). دواتریش، وهک له دوتویی ئەو تووژینهوانەئە لەسەر هەرئیمەکه بەگشتی و شارەکه ئەنجامدراوه، دەردهکهوئ که لهگەڵ جینگیریوونی دەسلەاتی سیاسی - نایینی خەلافەتی نیسلامی، تیکەل بە جیهانینی ئەو نایینە نوئیە بووه ناشنایەتی لهگەڵ بیروباوهر و ناراستە هزریەکانی جیهانەکهدا هەبووه^(٢١٣)، ئەوئا دەبینین له ماوهیهکی کەمی دواي هەژموونی نیسلامی بۆتە بنکەیهکی سەرەکی زانست و زانینە نیسلامیەکان و له زۆر لاره زانا و زانستخوازان روویان تی دەرکرد^(٢١٤)، هەندیکیان هەر تیییدا نیشتهجی دەبن و تا مردنیان جینی ناهیتلن^(٢١٥)؛ جا هەر له

٤٨١. مسعود گلزاری: کرمانشاهان - کردستان، انتشارات انجمن مللی، تهران، ١٣٥٨هـ. ش، ص ٢٢٣، ٢٧١-٢٩٨.

L. Lochart: Dinawar, EI, Vol.II, p.299.

(٢١٢) ابن النديم: الفهرست، ص٤٩٣.

(٢١٣) ليردا تەنيا چەند لایەنیتکی رهوشی شاری دینهوهر دهخەینهروو که پهیوهندی به ناوکۆی بابەتەکهوه هەیه، چونکه پیتشت تەواوی ئەو رهوشه له چەندان رووهوه و له ناستی ئەکادیمیای لێی کۆلراوهتەوه و کاراییە میژووییەکی له چوارچێوهیهکی هەمەکیدا روونکراوهتەوه؛ بروانه: حسامەدین نەقشەبەندی: شارەزور، ٤٧٧-٤٨، ١٧٩، ٤٨٣-٤٩٣. مهدي قادر خضر: الحياة الفكرية و العلمية في غربي اقليم الجبال في القرنين الرابع و الخامس للهجرة، رسالة ماجستير، جامعة صلاح الدين، كلية الآداب، اربيل، ١٩٩٤. چرا محمود حسن: بزافى زانستی دینهوهر لەسەدی سەیم و چوارەمی کۆچی/ نویم و دەیەمی زاینیدا، نامەى ماستەرى بلاونەکراوه، زانکۆی سلیمانی، کۆلیژی زانستە مرۆفایەتیەکان، سلیمانی، ٢٠٠٧، ٨٧ بەدواوه.

(٢١٤) القزويني: الإرشاد، ج٢، ص٦٣٧. السمعاني: الأنساب، ج٣، ص٥٥٢. الذهبي: سير أعلام، ج١٧، ص٤٥٤. المناوي: فيض القدير، المكتبة التجارية الكبرى، القاهرة، ١٣٥٦هـ، ج٦، ص٣٠٥.

(٢١٥) الأنصاري: طبقات المحدثين بأصبهان، تحقيق: عبد الغفور عبد الحق البلوشي، مؤسسة الرسالة، بيروت، ١٩٩٩، ج٣، ص١٦٨. المتقي الهندي: كنز العمال في سنن الأقوال و الأفعال، تحقيق: محمود عمر الدمياطي، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٩٨، ج٢، ص٢١٥.

فهرموده گیزه ره وانهوه بگره که زور دههاتنه نهوی^(۲۱۶) تا قازی^(۲۱۷) و فقیهه کان^(۲۱۸). ئیدی نهوی دهویست سوود لهو زانا و شاره زایانه وه بگری ده بووا بهاتایه ته شاره که و له سه ردهستی "شیخانی دینه وه" بیخویندایه^(۲۱۹).

لیزه به دواوه شار ناماده کراوه بۆ قه بولکردن یاخود ره تکرده نهوی هه رهوت و ریباژیتکی نایینی، چونکه نهو فراوانبوونهی چالاککی زانستی هه ره به مانای جیگیربوونی تیتگه یشتنی نایینی نه بووه، به لکو نهوی ده بینرا هه مه چه شنی و فره جۆری بوو له گوزارشت و پهیره وی رهوته نایینییه کان؛ به تاییهت هه بوونی چند ریباژیتکی وهک "سوفیانیی"، هه ره ها هه بوونی رهوتیتکی "شیعهی ئیمامی" ش، که به نهینتی و به ناشکرا له وی کاری ده کرد. نهو فره جۆریش بۆته به شیک له ناسنامهی شاره که^(۲۲۰)، نه مهش وهک پیشتر بینیمان هاوکار بووه له ده رکه وتن و گه شه سندننی سۆفیگه ری، تا نهو کاتهی نهو ریبازه نایینیانه - هه ره که و به پیتی سیستمی خۆیه وه - پالپشتی نهو دیاردهیه بوون و په یوه ندیه کی ته واوکارانه بیان له گه لدا هه بووه و ویستوو یانه له خۆی بگرن و ده رکه وته کانی به خۆ یانه وه سنووریه ند بکه ن. جگه له مه، شاره که چهندان تاییه ته مندنی تری هه بووه، یهک لهو تاییه ته مندییانه گه شه سندننی بهرچاوی لایه نی دیؤگرافیه که ی بوو له سی سده ی یه که می کۆچیدا؛ که

(۲۱۶) التیمی: الجرح و التعديل، ج ۷، ص ۲۰۷. ابن مندة: فتح الباب في الكنى و الألقاب، تحقيق: ابو قتيبة الفاريابي، مكتبة الكوثر، السعودية، ۱۹۹۶، ص ۱۵۰.

(۲۱۷) ابو نعیم: تاریخ اصبهان، حققه: سید کسروی حسن، دار الکتب العلمیة، بیروت، ۱۹۹۰، ج ۲، ص ۲۶۱. ابن ماکولا: الإكمال، دار الکتب العلمیة، بیروت، ۱۴۱۱هـ، ج ۵، ص ۸۴. ابن حجر: لسان المیزان، ط ۳، مؤسسة الأعظمی للمطبوعات، بیروت، ۱۹۸۶، ج ۳، ص ۳۳۶.

(۲۱۸) الذهبي: تذكرة الحفاظ، دار الکتب العلمیة، بیروت، د.ت، ج ۳، ص ۱۰۸۳. السبکی: طبقات الشافعية الكبرى، تحقيق: محمود محمد الطناحي و عبد الفتاح محمد الحلو، دار إحياء الکتب العربیة، القاهرة، د.ت، ج ۵، ص ۱۸.

(۲۱۹) القزويني: الإرشاد، ج ۲، ص ۶۲۵، ص ۱۵۹.

(۲۲۰) له باره ی رهوشی نایینی شاره که به گشتی بگه ریوه بۆ: چرا محمود حسن: بزاشی زانستی دینه وه، ل ۳۳-۳۵.

وايكردوو ه پيټكها ته يه كي ره گه زيبى تيټكه لئى هه بيت^(٢٢١)، به مەش له لايه ك ژماره دانيشتوانه كه ي زور زيادى كردوو، به به لگه ي نه وه له ناكامى نهو بوومە له زه يه ي له سالى (٣٩٨ ك/٠٠٧ ز) له شاره كه ي داوه، به پيى سه رچاره كان به هه زاران كه س كه وتونه ته ژير داروپه ردوى داروخاوه^(٢٢٢)، بۆيه لهو قوناغه دا وهك يهك له گه ورتين شاره كانى هه ريمى چيا ناوى ده برئ^(٢٢٣). له لايه كي تره وه فره ره گه زيبى و ژماره زورى، نه گه رى كرانه وه ي شاره كه ي به سه ر ده ره وه ي خوى پته و كردوو، رهنگه نه مەش ريگه خو شكه ر بووبى تا وهك نهلقه ي پيټكه ستي هه ردوو قوتا بخانه سه ره كيه كه ي هزرى سو فيگه رى (عيراق و خوراسان) ده ريكه وي.

ده سه لاتى خه لافه ت له لاي خو يه وه - تا نهو كاته ي به هيز بوو - راسته وخو چاوديري ره وشى دينه وه رى كردوو^(٢٢٤)، هه وليداوه چالاكى ره وته نايينييه كانى نه وي كو نترول بكات؛ خه ليفه مته وه كيل هه بوونى شيعه ي له وي پي قه بول نه بووه و به توندى روويه روويان بوته وه^(٢٢٥). له به رامبه ردا نه گه ر سو فيگه رى تيايدا گه شه ده سه ني، نه وه دياره نهو خه ليفه يه و ده زگاي خه لافه ت به گشتى كيشه يه كيان له گه لدا نييه، تا نهو كاته ي ديارده كه مه ترسى بو دروست ناكات و گه وره سو فييانى نه وي پالپشتى له برياره كانى نه م ده زگايه

(٢٢١) اليعقوبي: البلدان، ص ٣٥.

(٢٢٢) ابن الجوزي: المنتظم، ج ١٥، ص ٦٠. السمعي: الأنساب، ج ٥، ص ٣٦. سبط ابن الجوزي: مرآة الزمان في تاريخ الأعيان (٣٤٥-٤٤٧هـ)، دراسة و تحقيق: جنان جليل المهندي، الدار الوطنية، بغداد، ١٩٩٠، ص ٢٧٤.

(٢٢٣) الأصطخري: المسالك و الممالك، تحقيق: محمد جابر عبدالعال، دار القلم، القاهرة، ١٩٦١. ابن حوقل: صورة، ص ٣٠٨.

(٢٢٤) مسكويه: تجارب الأمم، حققه: ابو القاسم امامي، دار سروش للطباعة و النشر، طهران، ١٩٩٧، ج ٤، ص ٤٩٦. ابن الجوزي: المنتظم، ج ١٢، ص ١٦٣، ١٣٩.

(٢٢٥) ابن خلكان: وفيات، ج ١، ص ٣٥١-٣٥٢.

بەسەر رەوتی ناباوی دیارده که ده‌کەن و هاوکارن له بنێکردنی هەر ئاراستەیه‌ک که ده‌سه‌لات یاساگی ده‌کات^(۲۲۶).

له‌لایه‌کی تره‌وه، بره‌وسه‌ندنی سۆفیگه‌ری و پێگه‌یشتنی له‌ دینه‌وه‌ر، راسته‌وخۆ په‌یوه‌سته به‌ گه‌شه‌سەندن و جێگیربوونی دیارده‌که‌ له‌ پانتایی ئیسلامیدا، به‌ تایبه‌ت له‌ شارێکی گرنگی وه‌ک به‌غداد، که‌ له‌ ناوه‌راستی سه‌ده‌ی سێهه‌م تا ناوه‌راستی سه‌ده‌ی چواره‌می کۆچیه‌وه سۆفییان به‌سەر سنووریکی به‌رفه‌ی هزری نایینی راده‌گه‌یشتن، هه‌روه‌ها زۆر له‌و تیز و چه‌مکانه‌ دا ده‌هینن که‌ ده‌بهنه‌ بناخه‌ی گوتاری سۆفیگه‌ری ئیسلامی، نیدی سۆفیگه‌ری له‌ویدا له‌ چوارچۆیه‌ی قوتابخانه‌یه‌کی تایبه‌تمه‌ند خۆی ده‌ناسینی^(۲۲۷). هاوکاتی نه‌و پرۆسه‌ی گه‌له‌به‌بوونه‌ ده‌بینین زۆر له‌و دینه‌وه‌ریانه‌ی تیکه‌ل به‌ سۆفیگه‌ری ده‌بن، له‌ مورید و یاوه‌رانی گه‌وره‌ سۆفیانی نه‌وین، له‌ شاره‌که‌ی خزیان و له‌ ده‌ره‌ویدا هه‌مان نه‌و تیز و چه‌مکانه‌ ده‌خه‌ن روو و ده‌یکه‌نه‌ پاشخانێکی هزره‌که‌یان و ئامرازێکی ناساندنی خۆیان.

به‌هه‌رحال، ره‌نگه‌ نه‌و سۆفیه‌ی به‌غداد، که‌ کاریگه‌ری دوورمه‌ودای به‌سەر سۆفیانی دینه‌وه‌ر – ته‌نانه‌ت نارچه‌ کوردیه‌کانی تریشه‌وه – هه‌بووبی جونه‌یدی به‌غدادی (م ۲۹۸/ک ۹۱۰ز) بێت، که‌ وێنه‌ی هه‌ره‌ هۆشمه‌ندی قوتابخانه‌که‌یه‌ و رووخساره‌کانی نه‌و قوتابخانه‌یه‌ به‌ ته‌سه‌وفی نه‌و ده‌ناسرێته‌وه^(۲۲۸). په‌یوه‌ندی یه‌که‌مین سۆفیانی دینه‌وه‌ر به‌و سۆفیه‌ تایبه‌تمه‌ندی خۆی هه‌بووه، نه‌وان له‌سه‌ر ده‌ستی یاخود به‌ هاوکاری نه‌وه‌وه‌ له‌ سۆفیگه‌ری راماون و تییگه‌یشتوون. پێده‌چی نه‌و په‌یوه‌ندییه‌ش زۆر له‌ رێگه‌ی په‌یام گۆزینه‌وه‌ بووبی، به‌و مه‌به‌سته‌ی پرس و بابته‌ سۆفیه‌کان روون ببه‌تته‌وه‌ و هه‌ردوولا له‌ یه‌کتر سوودمه‌ند

(۲۲۶) بۆ نمونه‌ بره‌وانه: الخطیب البغدادي: أخبار الصوفية و الزهاد من تاریخ بغداد، جمعه و حقیقه: بلسم بصري عزت، دار الغرب الإسلامي، بیروت، ۲۰۰۴، ص ۱۵۳. ابن الجوزي: تلبیس ابلیس، ص ۱۹۸. ابن حجر: لسان المیزان، ط ۳، مؤسسة الأعلمي للمطبوعات، بیروت، ۱۹۸۶، ج ۲، ص ۳۱۴.

(۲۲۷) له‌باره‌ی "قوتابخانه‌ی سۆفیگه‌ری به‌غدادی" و تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی ده‌ش بگه‌رێته‌وه‌ بۆ: عبد القادر موسی حمادي الحمدي: مدرسة بغداد الصوفية، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الآداب، جامعة بغداد، بغداد، ۱۹۸۹، ص ۶۰ – ۱۴۹.

Ahmet T. Karamustafa: Sufism, pp.1-26.

(۲۲۸) کامل مصطفی الشيبی: صفحات، ص ۱۱۷. محمد جلال شرف: دراسات في التصوف الإسلامي، دار النهضة العربية، بیروت، ۱۹۸۴، ص ۲۳۵.

بین. ئەوێ سەرچاوەکان لەم بوارەدا پێمان دەڵێن ئەوێهێه که جۆنەید پەيامی گۆرپەوێهتەوێه لەگەڵ هەریهک له: ئەبۆبەکرێ کهسانی دینهوێه(م. پێش ۲۹۸ک/۹۱۰ز)، مەمشادی دینهوێه (م ۲۹۹ک/۹۱۱ز)، هەروێها ئەبۆلەباسی دینهوێه^(۲۲۹)، که له بەشی رابردو و تۆزێک باسما کرد. بێگومان ئەو پەبۆهندییهش گروپێنی خستۆته نێو ئەم سۆفییانه و کاریگەری بهسەر فەزای گشتی دینهوێه هەبۆه.

ئەو پەبۆهندییه له ناستیکێ بالایی قولبۆونهوێه سۆفییانه بۆه، وەک لهگەڵ ئەبۆبەکرێ کهسانی دینهوێه دەردەکەوێ، که تەنانەت له زاری جۆنەید دەگێرنەوێه گوتوویهتی: ((ئەگەر ئەبۆبەکر ئەبۆایه، من له عێراق نەدەمام))^(۲۳۰)، ئەو سۆفییە دینهوێه بۆه ناسراوه پەيامی زۆری بۆ دەنارد^(۲۳۱)، تەنانەت گۆایه بەر له مەرگی نزیکهی هەزار پرسی ناراستە جۆنەید کردووه و ئەویش وەلامی هەمووی داووته و بۆی رهوانه کردۆتهو^(۲۳۲). جێگە داخه سۆراخی ناوهرۆکی ئەو پرس و وەلامانهمان نییه و نازانین ئەو مەسەلانه چی بوونو، که ئەو دوو سۆفییە پێ سەرقال بۆه. ئەگەرچی لهوه دەچی مەسەلهی ورد و هەستیار بین که تێگەیشتیان بۆ خەلکانی تر مەترسیدار بۆه، به بەلگهێه ئەوێه ئەبۆبەکرێ کهسانی بەر له مردنی هەموو ئەو پەيامانهی جۆنەید بۆی هەناردبوون لهناو بردوه، تا هیچ کەس له دواي خۆی پەي به ناوهرۆکیان نەبات، سۆفی بەغداش بەم کارهێ شادومان بۆه^(۲۳۳)، چونکه لهوه دەرترسا ئەو ناوهرۆکانه بەدەستی خەلکی تری ناشایسته بگات و رازی نێوانیان ناشکرا بێت.

لەگەڵ ئەوێهشدا ناوهرۆکی پەيامیکێ جۆنەید، که له وەلامی پەيامیکێ سۆفیهکە دینهوێه، نەبەردەستماندا ماوه. له ناوهرۆکهکەیدا دەردەکەوێ ئەو پەرۆشی هەوالی کهسانی بۆه و ناگاداری حالهتی ناجیگەری دەروونی ئەو و ئارهزویی بۆ تێگەیشتن و کردنهوێه گرتی چەندان پرسیاری

(۲۲۹) السراج: اللمع، ص ۳۰۵، ۳۱۱-۳۱۲. ابو نعیم: حلیه، ج ۱، ص ۲۶۵.

(۲۳۰) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۳۴۴. جامی: نفحات، ص ۱۲۸.

(۲۳۱) السراج: اللمع، ص ۳۱۲.

(۲۳۲) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۳۴۴. عين القضاة الهمداني: شكوى الغرب عن الأوطان الى علماء البلدان، تحقيق: عفيف عسيران، دار بيبلس، باريس، دون تاريخ، ص ۱۹-۲۰. فريد الدين عطار: تذكرة الأولياء، بتصحيح: احمد آرام، چاپ سوم، انتشارات گنجینه، تهران، ۱۳۸۱هـ. ش، ج ۲، ص ۱۳۴.

(۲۳۳) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۳۴۴. جامی: نفحات، ص ۱۲۸.

هه‌بووه، جونه‌بیدیش له قالیبکی ره‌وانبێژیانه‌وه و به زمانیکی پر له نامۆژگاری و ناگادارکردنه‌وه له مه‌ینه‌تییه‌کانی دنیا و...هتد، وه‌لامی داوه‌ته‌وه. له‌و په‌یامی که بۆ نه‌بولعه‌باسی دینه‌وه‌ریش ره‌وانه کردوو، جه‌خت له‌سه‌ر پایه‌به‌ریزی نه‌و که‌سانه‌وه ده‌کاته‌وه که هه‌لبێژێردراری خودان(دیاره مه‌به‌ستی سۆفیانه)، له‌گه‌ڵ ناماژه‌دانی بۆ نه‌و نه‌رکه‌می ده‌که‌وتیه سه‌ر شانیان بۆ هه‌شتنه‌وه‌ی پایه‌ی خۆیان و مانه‌وه‌یان وه‌ک کۆله‌گه و راگری دین و دنیا^(٢٣٤).

هه‌رچۆنیک بیت، نه‌و په‌یوه‌ندییه‌ی جونه‌ید به سۆفیانی دینه‌وه‌ر له ناستی گۆزینه‌وه‌ی بیروباوه‌ر و دیاریکردنی سنوره‌کانی هزری سۆفیانه نه‌وه‌ستاه، به‌لکو په‌ریوه‌ته‌وه بۆ ناستی کرده‌کی و به‌شیک له سۆفیانی شاره‌که راسته‌وخۆ له‌و نزیک بوونه‌ته‌وه و وته سۆفییه‌کانی له زاری خۆی ده‌گێرینه‌وه^(٢٣٥)، ته‌نانه‌ت هه‌ندیک له دینه‌وه‌رییه‌کان به‌تایبه‌ت بۆ بینینی نه‌و ده‌چونه به‌غداد خزمه‌تی خۆی و یاوه‌رانیان ده‌کرد^(٢٣٦).

به‌هه‌مان شیوه سۆفییه‌کی تری به‌ناویانگی به‌غدا نه‌بویه‌کری شبل، به‌شیک له دینه‌وه‌رییه‌کانی لی کۆ ببۆوه، له‌وانه بوکرانی دینه‌وه‌ری، که تا کۆتایی ژیانی نه‌و سۆفییه‌ی به‌غدا له‌گه‌ڵیدا بووه و دوا‌ین بیروبا و وه‌سیه‌ته‌کانی ده‌گێرێته‌وه^(٢٣٧)، به‌لام له‌سه‌ر خۆی و که‌سیتی سۆفیانه‌وی هه‌یجمان له‌به‌رده‌ستدا نییه. جگه له‌و دینه‌وه‌ریی تریش هه‌بوون موریدی شبل بوونه و له‌وه ده‌چی له‌رێگه‌یه‌وه شاره‌زاییان له‌ بنه‌ماکانی سۆفیگه‌ری په‌یدا کردب، دواتریش خۆیان بوونه‌ته سۆفی، له‌وانه عیسای قه‌صاری دینه‌وه‌ری^(٢٣٨)، که له‌شوێنی تردا باسی ده‌که‌ین.

له‌ ئاکامی هه‌موو نه‌وانه‌دا شاری دینه‌وه‌ر ده‌بیته‌ بنکه‌یه‌کی دیاری سۆفیگه‌ری و چه‌ندان شیخی ناوداری لی دهرده‌که‌وی. نه‌و سۆفییه‌ی دینه‌وه‌ر که له سۆفییه‌کانی تر پتر کاریگه‌ریی

(٢٣٤) ابو نعیم: حلیه، ج ١٠، ص ٢٦٥.

(٢٣٥) السلمي: طبقات، ص ١٥٩، ٣١٧. العمري: مسالك الأبطال في ممالك الأمصار، تحقيق: بسام محمد بارود، إصدارات الجمع الثقافي، ابو ظبي، ٢٠٠٠، ج ٨، ص ١١٧.

(٢٣٦) ابن خيس: مناقب، ج ١، ص ٣٣٦.

(٢٣٧) السراج: اللمع، ص ١٤٥، ٢٨١. الخطيب البغدادي: أخبار الصوفية، ص ٣٢٤. القشيري: الرسالة، ص ١٠٢، ٤٦٣.

(٢٣٨) السراج: اللمع، ص ٢٠٠.

بەسەر پانتایی شارەكەدا هەبوو و بە رێژەیهکی زۆر بونیادی هزری سۆفیگەری نوێی دەرشتو و دەرکەوتەکانی رەنگرێژ کردوو مەمشادە.

مەمشادی دینەوهری و دیاریکردنی روگهی بوونه سۆفی:

مەمشاد وەك "شیخی چیاكان - شیخ الجبال" ناسراوە^(۲۳۹). لەراستیدا، وەك زۆرەیی سۆفیانی تری سەردەمەكە، ئەوەندە زانیاریی لەسەری نییه بایی ئەو بیته تەواوی دووراییەکانی كەسیتیەكەیی پێنج بۆنێتیتهو، ئەوێ لەبەردەستیشدا یە زۆرجار لە بری زوونکردنەوێ ئەو دووراییانە تەلخی دەكەن و كارەكەمان ئەستەم تر دەكەن. ئەو تا هەر لە ناوی ئەو سۆفییدا دووچاری قەیران دەبینەو؛ لەو سەرچاوانەیی نزیك بە سەردەمی خۆین، بە تاییەت سەرچاوە سۆفیەكان، ناماژەیهك نییه بۆ تەواوی ناوێه كەیی و وادیتە بەرچاوە كە "ممشاد"^(۲۴۰) ناویەتی^(۲۴۱)، بەلام لە سەرچاوەكانی دواتردا دەردەكەوێ كە ئەمە نازناویەتی و خۆی ناوی تری هەبوو. لەمەشدا جیاوازی لە نێوان نووسەرەكاندا هەیه؛ نێین حەجەری عەسقلانی (م ۸۵۲/ك ۱۴۴۸ز) دەلێ ناوی محەمەد كورێ حەسەنە و كونییهی ئەبو عەلی یە^(۲۴۲)، كەچی هەندێك سەرچاوەی دەرنگتر جەخت لەسەر ئەو دەكەنەو ناوی شیخ عەلۆ یە^(۲۴۳). بەهەر حال ئەو زانیاریانە بەس نین بۆ یەكلاکردنەوێ ناوی دروستی ئەو گەورە

(۲۳۹) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۳۰۰.

(۲۴۰) بێرێك لە سەرچاوەكان لە بری "ممشاد" بە شیوهی "ممشاذ" دەبنوسن؛ بێوانه: السراج: اللمع، ص ۲۷۱، ۲۵۴. السلمي: طبقات، ص ۳۱۷. السلفي: معجم، ص ۱۰۴، ۳۴۲. الصفدي: الوافي بالوفيات، تحقيق: احمد الأرنؤوط و تركي مصطفى، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۲۰۰۰، ج ۲۶، ص ۴۲.

(۲۴۱) هەر بۆ نمونە بگەرێتو: بۆ: الحركوشي: تهذيب، ص ۱۸، ۱۴۱. السلمي: طبقات، ص ۳۱۷. ابن خمیس: مناقب، ص ۱۶.

(۲۴۲) نزهة الألباب في الألقاب، تحقيق: عبد العزيز محمد السديري، مكتبة الرشد، الرياض، ۱۹۸۹، ج ۲، ص ۱۹۸.

(۲۴۳) نكري: دستور العلماء، عرب عباراته الفارسية: حسن هاني فحص، دار الكتب العلمية، بيروت، ۲۰۰۰، ج ۴، ص ۵۹. محمد معصوم شیرازی: طرائق الحقائق، با تصحيح: محمد جعفر محجوب، چاپ دوم، انتشارات سنایی، تهران، ۱۳۸۲ ه.ش، ج ۲، ص ۱۴۹.

سۆفییە دینەوەر، ھەر بۆیە نازناوہ کەمى - واتە مەمشاد - زال بوو بەسەر ناوی راستەقینەى و لە نێوہندی سۆفییاندا ھەر ئەمەیان باو بوو و ماوہ تەوہ.

بەھەمان شێوہ لەبارەى ژيانى بەر لە بوونە سۆفیشى شتیکی ئەوتۆ نازانین، ئەوہ نەبێ دەلێن لە بنەڕەتدا کورێ بنەمالە یەکی دەسەلاتدار بوو، بەلام پاشتر پشتی لە ئارەزووہ دونیایەکان کردووہ و رینگەى سۆفییانى گرتۆتەبەر^(٢٤٤) و پێی ناسراوہ^(٢٤٥). بە وردیش نازانین لە چەند سالییەوہ ئەو ریبازەى ھەلبژاردوہ و چەند سالی تەمەنى سۆفییانە ژیاوہ، ئەگەرچی بەپێى زۆر گێرانەوہ وا پێدەچێ نزیکەى (٣٠) سالی تەمەنى^(٢٤٦)، واتا -- بەپێى ئەوہى لە سالی (٢٩٩ک) مردوہ -- لە دەورووبەرى (٢٦٩ک/٨٨٢ز) دا بۆتە سۆفى، تەنانەت برێک لە سەرچاوہ زێدەرپۆی دەکەن و تەمەنى سۆفییانەى دەگەینەن (٤٠) سال، بەلکو (٦٠) سالی^(٢٤٧). لە ھەموو بارەکاندا دەگەینە ئەو ئاکامەى مەمشاد یەکیکە لە یەکەمین ئەو دینەوہرییانەى بۆتە سۆفى، ئەک ھەر سۆفییەکی سادە و ساکار، بەلکو شێخێکی دیارى ریبازەکە و دامەزرێنەر و بانگەشەکارێکی سەرەکی ئەو ریبازە لە پانتایی شارەکەى و رۆژھەلاتی جیھانى ئیسلامی بە گشتی^(٢٤٨).

ئەوہى رینگەى بەو پایەى مەمشاد داوہ و تۆخى کردۆتەوہ، پینگە و پەيوەندیەکانیەتى لەگەل سۆفییە ھاوچەرخەکانى، کە زیاتر پەيوەندیەکی دۆستانە بووہ، لە سەرروى ھەمووشیانەوہ لەگەل جونەید؛ ناماژە بۆ ئەوہ دەکرێ کە ئەو لەسەر دەستى ئەم سۆفییەى بەغداد سۆفیگەرى وەرگرتووہ و "خیرقە"^(٢٤٩) ی پۆشیوہ^(٢٥٠). دواتریش وەک یاوہریکی ئەو --

(٢٤٤) ابن تغري بردي: النجوم الزاهرة في اخبار مصر و القاهرة، وزارة الثقافة و الأرشاد القومي، القاهرة، د.ت، ج٣، ص١٧٩.

(٢٤٥) الصفدي: الوافي، ج٢٦، ص٤٢.

(٢٤٦) بروانه: القشيري: الرسالة، ص٤٦٤. الغزالي: إحياء علوم الدين، دار المعرفة، بيروت، د.ت، ج٤، ص٤٨٣. ابن خميس: مناقب، ج٢، ص١٤. ابن خراز: العاقبة في ذكر الموت، حققه: خضر محمد خضر، مكتبة دار الأقصى، الكويت، ١٩٨٦، ص١٣٥.

(٢٤٧) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص٣٠١. جامي: نفحات، ص٩٢.

(٢٤٨) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص٣٠٠.

(٢٤٩) دواتر، لەبەشى چوارەم، زیاتر باس لە ماناکانى "خیرقە پۆشین" دەکەین.

بەلام لە دینەوەر — دەمىنیتتەوه؟ كە وەك پىشتەر گوتمان پەياميان بۆ يەكتر دەنارد، لە نىو يەك
 ئەو پەيامانەشدا دەردەكەوى مەمشاد پىتى وابوو ئەوهى ئەو و جونەيدى لە يەكتر نزيك
 خستۆتەوه ھاوارايىە بوو لە ھەندىك بنەماى سەردكىي سۆفيگەرى وەك ناسىنى حەقىقەت،
 ئەو گوتەنى لەمەدا بۆچونەكانيان دژ بەيەك نەبۆد^(٢٤١). ئىدى دەشى مەمشاد لە دینەوەردا
 دريژە پىدەر ياخود بەرجەستەكارى تىژ و بىروبوچوونەكانى ئەم ريبەرەى قوتابجانەى بەغدادى
 سۆفيگەرى بووى. لەبەر ئەوھىە دەبينىن — لە قۇناغى درەنگترى ميژووى سۆفيگەرى — لە
 نىو كولتورى تەرىقەتە سۆفيەكاندا، لەو زنجيرەبەندىيەى زۆر لەو تەرىقەتانە ھەيانە، لە
 ريگاي ئەو سۆفيەى دینەوەرەو خۇيان دەبەنەو سەر جونەيد و بە جىنشىنى ئەوى
 دادەنن^(٢٥٢).

ھەرچۆنىك بىت، تىژەكانى مەمشاد وەك بەرنامەيەكى سەرەتايى دىنە بەرچارو، كە بە
 ھۆيانەو مرۆقى ئاسايى دەشى ريگاي خۆى لە نىو راپەرەكانى ئەو كايە ئايىنيەدا
 بىنيتتەو، بۆيە دەخوازى ئەو ھەنگاوانە دەستنيشان بكات كە ھاوکارى ئەو مرۆقە دەكەن تا
 بىتتە سۆفيەكى دروست، ئەو ھەنگاوانەش بەشىكيان زياتر جەختکردنەو لەسەر لايەنى
 کردەكى ھزەرەكە و بەشەكەى ديش داپرشتنى چوارچۆيەكە بۆ بىرکردنەوھى سۆفى و
 تىگەيشتنى لەو چەمك و روتە ئايىنيانەى پىويستە ئاشنايان بىت و بوونى سۆفيانەى خۆى
 لەسەر دايمەزىنى.

بەر لە دەستنيشانکردنى ھەنگاوەكان، گەرەى سۆفيانى دینەوەر، مرۆقەكان لە
 نەستەمى ھەلبۆاردنى ئەو ريبازە ئاگادار دەكاتەو، چونكە دواچار ئەمە ريگەيەكە ھەم بۆ

(٢٥٠) اليافعي: مرآة الجنان و عبرة اليقضان في معرفة ما يعتبر من حوادث الزمان، وضع حواشيه: خليل منصور، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٩٧، ج٤، ص٤١. ابن الملقن: طبقات الأولياء، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٠٦، ص٣٢٠. جامي: نفحات، ص٥٥٨.

(٢٥١) (كتب الجنيد الى مشاذ الدينوري رحمه الله تعالى كتاباً: فلما وصل الكتاب إليه، قلبه و كتب على ظهره، ما كتب صحيح إلى صحيح قط، ولا افترقا في الحقيقة))؛ السراج: للمع، ص٣٠٥.

(٢٥٢) ھەر بۆ نمونە بروانە: ابن بطوطە: رحلة، ج١، ص١٨٣-١٨٤. المكى: بغية الطالبين لبيان المشائخ المحققين المعتمدين، مطبعة مجلس دائرة المعارف الإسلامية، حيدر آباد الدكن، ١٣٢٨ھ، ص٥٢. نكري: دستور، ج٤، ص٥٩. محمد معصوم شيرازي: طرائق، ج٢، ص٣٠٩-٣١٠، ٣٢٢-٣٢٣.

گه‌یشت به خودا و هم‌میش خۆدیتنه‌وه و ناسینه‌وه‌ی له نیتو په‌یوه‌ندییه‌کی نا ناساییدا، بۆیه به ریگه‌یه‌کی دوروی وه‌سف ده‌کات، نه‌وه‌ی ده‌خوای پێیدا گوزهر بکات ده‌بێ هیور و له‌سه‌رخۆ بیت^(۲۵۳)، نه‌گه‌رنا ره‌نگه‌ ریگای لی وون بیت و توشی مه‌ینه‌تی نه‌زانینی راستیی و نه‌ناسینی هه‌ق بیتنه‌وه.

هه‌ر بۆیه، له‌ده‌ستپێکی هه‌نگاوه‌کانیدا، ده‌بێ نه‌و که‌سه له‌و مه‌ینه‌تییه‌ رزگاری ببێ و فریو نه‌خوات به‌وه‌ی ده‌یزانی و بانگه‌شه‌ی بۆ بکات، به‌لکو ده‌بێ بزانی چۆن به‌ قولایی زانی ده‌گات، قولبونه‌وه‌ش له‌ زانی و له‌ حیکمه‌ت به‌گشتی، په‌یوه‌سته به‌ جۆریکی دیاریکراوی ره‌فتاره‌وه، نه‌گه‌ر په‌یره‌وی بکری نه‌وا مرۆقی زانا ئافریده‌ ده‌بێ؛ نه‌و زانییه‌ش — به‌ رای مه‌مشاد — له‌سه‌ر بێده‌نگی و بیرکردنه‌وه‌ راوه‌ستاوه‌ نه‌ک زۆر گوتن و ده‌رپرینی رووکه‌شیانه^(۲۵۴)، بێگومان بێده‌نگی و بیرکردنه‌وه‌ش دوو پێشمه‌رجی نه‌سته‌من، چونکه‌ لایه‌نی که‌م پێوستیان به‌ دووره‌په‌ریزییه‌ زاهیدانه‌که‌وه‌ هه‌یه؛ مرۆقه‌ ده‌بێ سنووریک بۆ هه‌ندیک له‌ په‌یوه‌ندییه‌ مرۆفانه‌یه‌کانی دابنێ و خۆی له‌سه‌ر نه‌وه‌ رابه‌یتنی له‌گه‌ل خۆیدا بژی تا بتوانی پتر گوینگر بێ و له‌ وته‌ و تیروانینه‌کانی نه‌وانیتر رابه‌یتنی و که‌متر گوزارشت له‌ بیروبوچوونه‌کانی خۆی بکات، تا نه‌و کاته‌ی که‌سایه‌تییه‌که‌ی پێراوه‌گات و نه‌و بیروبوچوونانه‌ی مانا ده‌به‌خشن، واتا ده‌بێ نه‌و که‌سه به‌ بێده‌نگی و بیرکردنه‌وه‌وه‌ هه‌ولتی دارێشتنه‌وه‌ی که‌سیتی باوه‌ریانه‌ی بدات، نه‌وکات ده‌توانی بێ په‌رده‌ و به‌ربه‌ست په‌یوه‌ندی له‌ گه‌ل خودادا به‌بیتگی^(۲۵۵) نه‌مه‌ش ده‌ستپێکی کاری هه‌ر که‌سیکه‌ بخوای له‌ نیتو نه‌لقه‌ی سۆفیاندا جینگه‌ی خۆی هه‌بێ و بتوانی باری نه‌و هه‌نگاوه‌ ببات که‌ سۆفیبونه‌، نه‌گه‌ر وانه‌کات نه‌وا که‌سیکی نه‌شیاره‌ و ده‌یه‌وی سۆفیگه‌ری بکاته‌ نامرازیک بۆ وه‌ده‌سته‌هێنانی پایه‌ی کۆمه‌لایه‌تی، یاخود گێرانه‌وه‌ی نه‌و پایه‌یه‌ی ره‌نگه‌ پێشتر له‌ ده‌ستی دابنێ. بۆیه ناساییه‌ ته‌م جۆره‌ که‌سه‌ش له‌ نیتو

(۲۵۳) ((طریق الحق بعید والصبر مع الحق شدید))؛ ابن‌الموزی: صفة‌ الصفة، ج ۴، ص ۴۷. العمري: مسالك، ج ۸، ص ۱۱۵.

(۲۵۴) له‌ باره‌ی نه‌و تیروانینه‌ی مه‌مشاد، بگه‌ریته‌ بۆ: القشیری: الرسالة، ص ۲۲۴. الشهرزوری: نزهة الأرواح و روضة الأفراح فی تاریخ الحکماء و الفلاسفة، اعنتی بتصحیح‌ه: السید خورشید احمد، مطبعة مجلس دائرة المعارف الإسلامية، حیدرآباد الدکن، ۱۹۷۶، ج ۱، ص ۷-۸.

(۲۵۵) الحرکوشی: تهذیب، ص ۴۱۷.

نەلقە كەدا قەبۆل نەكرى و سەرلەبەرى خۆى و بۆچونەكانى رەت بىكرىتەو^(۲۵۶)، چونكە بەلاى ئەو كەسى ناوا نە لەگەل خۆى و نە لەگەل خودا راستگۆ نىيە. لە بەرامبەردا مەمشاد كەسىك، ھەژارىك يان مورىدىك دەخوازى راستگۆ بى و پەيرەوكارىكى دروستى رىيازى سۆفیان بى^(۲۵۷)، بتوانى ئەو نەركانەى لە نىو ئەو رىبازەدا دىتە سەر شانى جىبەجىيان بىكات و كەسىك دەربىچىت لەگەل ئەو وىنايەى بۆ سۆفى دروست ھەيە — لايەنى كەم ئەوئى شىخى دىنەوەر ھەيەتى — رىكبىتەو.

نەركەكانىش بەسەر سى ناستدا دابەشكراون، كە ھەريەك لە زەمىنە و سنوورە شەرعىيەكانى باوھردارى، رووخسارى كەدەكىي دياردەى سۆفىگەرى، لەگەل تىزى بنەپەتى ھزرەكە(خوداناسىن) دەگرىتەو، ئەمە رىك لەو پىناسەيەدا ديارە كە ئەو بۆ سۆفىگەرى كەدووە و برىتییە لە نىياز پاكى و كاركردن لەسنوورى رەزامەندى خودايى و يارەرىتى كەردنى خەلك بى ھەلبژاردن^(۲۵۸)؛ ديارە كە نىياز پاكىي ئاماژەيەكە بۆ چۆنىيەتى گوزەر كەردنى مورىد بەنىو ئەو پايە رۆحانىيە جىاوازانەى پەيوەندىيەكانى لەگەل خودا لەسەر دادەمەزرى، كاركردەكەش پابەندى شەرعىانەى سۆفى و ھەلسوكەوت كەردنى بەپىتى بنەما شەرعىيەكان رووندەكاتەو، بەھەمان شىوہ يارەرىتىش دەستنىشانى ئەو سىستەمە دەكات كە لە نىو نەلقەى سۆفیاندا خۆى تىدا دەبىنىتەو و كۆمەلنىك رىسا لەخۆ دەگرى كە پەيرەويان دەكات. ناوا مەمشاد لە نىو پىناسەكەيدا يەكە پىكەپىنەرەكانى ئەو گوتارەى روونكردۆتەو كە بەراى وى دەبى سۆفىگەرى تىدا بناسرىتەو. لە خوارەو ئەو سى يەكە سەرەكسىيە پتر روون دەكەينەو:

أ- پابەندى سۆفى بە شەرىعت

ئەگەرچى زۆر ئاگادارى رەھەندى شەرىعتىيانەى كەسىتى مەمشاد خۆى نىن؛ نازانىن پەيرەوى چ رىيازىكى فىقھى كەدووە يان نەيكەدووە، بەلام ئەو دەزانىن ھەولیداوە بىركەدەو و بۆچونەكانى خۆى بە شەرىعت پەيوەست بىكات، يان با بلۆين وىستوويەتى ئەو دەربىجات كە

(۲۵۶) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۳۳.

(۲۵۷) السراج: اللمع، ص ۲۷۵.

(۲۵۸) ((التصوف صفاء الأسرار، والعمل بما يُرضي الجبار، وصحبة الناس بلا اختيار))؛ الحركوشي: تهذيب،

ص ۱۸. ابن خميس: مناقب، ج ۲، ص ۱۴.

پابه‌ندبوون به شریعت و په‌یره‌وکردنی بنه‌ماکانی هه‌نگاوێکی سه‌ره‌کییه له ریگی بوونه سۆفیدا، یان وهك خۆی رایده‌گه‌یه‌نێ یهك لهو ریسیایانه‌ی ده‌بێ مورید ره‌چاوی بکات راگه‌یشتنه به‌سه‌ر بنه‌ما شه‌رعیه‌یه‌کان^(٢٥٩)، به‌لام بێ شه‌وه‌ی ده‌ستنیسانی شه‌وه‌ی بنه‌مایانه‌ی کردبێ، به‌لکو وهك کۆمه‌له ریسیایه‌کی باو و ناسراو قسه‌ی له‌سه‌ر کردون.

لای شه‌وه‌ی بنه‌ندییه شه‌رعیه‌یه زالبوونه به‌سه‌ر مه‌ترسیی شه‌وه‌ی له ریگی شه‌ریعه‌ته‌وه په‌رش و بلاوی بکه‌وتته نێو گرووی باوه‌رداران‌ه‌وه، چونکی جیاوازی له رافه و تیگه‌یشتنی بنه‌ماکان شه‌وه‌ی نه‌گه‌ری په‌رت بوونه به‌هێز ده‌کات، له‌به‌رامبه‌ردا شه‌وه‌ی به کۆکراوه‌ییان ده‌هێڵیتته‌وه مانه‌وه‌یه له سنووری "یه‌کتایی" یه‌وه، که شه‌مه‌ش په‌یوه‌سته‌کردنه‌وه‌ی شه‌ریعه‌ته به بنه‌مایه‌کی هه‌ره سه‌ره‌کی نێو هزری سۆفیگه‌ری، ته‌نانه‌ت کۆکردنه‌وه‌که‌ش هه‌مان شه‌وه مانایه‌ی ده‌بێ که چه‌مکی "کۆکردنه‌وه - الجمع" له کولتووری سۆفیگه‌ریدا پێی به‌خشاوه^(٢٦٠)، ئیدی پابه‌ندی به شریعت له‌م ترسی په‌رتبوونه‌وه سه‌رچاوه‌ی گرتوه و بوونه سۆفیش - دوا‌ی پابه‌ندییه‌که - گه‌ره‌نتی مانه‌وه‌یه به یه‌کگرتوویی.

شه‌وه‌ی تیگه‌یشتنه‌ی مه‌مشاد وایله‌ده‌کات به گومان‌ه‌وه له هه‌ندیک ره‌وتی نایینی پروانج، که خۆتندنه‌وه‌ی جیاوازیان بو دیارده‌ی نایینی به‌گه‌شتی به‌تایبه‌تیش له تیگه‌یشتنیان له "خودا" هه‌بووه و کاریگه‌رییان له‌سه‌ر به‌هه‌سه‌ندنی جیاوازی بیروباوه‌ر له پانتایی نیسلاصیدا هه‌بووه، له سه‌رووی هه‌موو شه‌وه‌تانه‌ش "که‌لامناسی - علم الکلام" دیت؛ مه‌مشاد گه‌لی سۆفییان له په‌یره‌وکارانی شه‌وه‌ی ره‌وته ناگادار ده‌کاته‌وه: ((با شه‌وه‌ی که‌لام نێوه نه‌خه‌نه نێو له‌رێ لادانه‌کانی خۆیانه‌وه))^(٢٦١)، چونکی به‌لای وی شه‌وه‌ی زانسته‌ییکی نا دروسته، شه‌وه‌ی دروست بێ هه‌ردوو کایه‌ی سۆفیگه‌ری و فیه‌یه؛ سۆفیگه‌ریه‌که که له‌سه‌ر ((وه‌جد - الوجد و "حال")) دامه‌زراوه، له‌گه‌ڵ فیه‌یه‌که که ((زانسته‌ییکی بێ خه‌وش و شه‌رعیه‌کی ناشکرایه))^(٢٦٢). به‌لام مه‌مشاد شه‌وه‌ی لاریانی دیاری نه‌کردوه، که گوايه که‌لامناسی له نێو

(٢٥٩) القشيري: الرسالة، ص ٩٨. فريد الدين عطار: تذكرة، ج ٢، ص ١٣٤. السبكي: طبقات الأقطاب في ذكر اولياء الله تعالى و قوالهم و احوالهم الى انتهاء آجالهم، مخطوطة جامعه هارفرد، ص ١٠١.

(٢٦٠) فريد الدين عطار: تذكرة، ج ٢، ص ١٣٤.

(٢٦١) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ٣٠٢.

(٢٦٢) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ٣٠٢.

باوهری نایینیدا چتی کردوون و دهشی بههویانهوه سۆفی فریو بخوات، له بهرامبهردا خهسلهتی ههریهک له کایه‌ی سۆفیگه‌ری و کایه‌ی فیهقی دهستنیشان کردووه، که به هۆیانهوه سۆفی ده‌بیته خودان باوه‌پتیکی دروست.

بینگومان ئەمانه - کهم تا زۆر - دهستنیشانی لاریکانی کهلامناسیش ده‌که‌ن؛ نه‌گه‌ر سۆفیگه‌ری به وه‌جد و حال، واتا ئەزموونی رۆحانی، مه‌یسه‌ر بێ ئەوا ده‌بێ له پڕی لادانی کهلامناسان بریتی بێ له ئەزموونی عه‌قلانی و گه‌رانی مه‌نتقییانه به‌دوای وه‌لامی کۆمه‌لیک پهرس، که ده‌شی له نیو باوه‌ردا دروست بێ، هه‌ر بۆیه ده‌بێ بابای کهلامناس به‌دوای پێچ و په‌ناکانی ئەو باوه‌ره‌ بگه‌رێ و هه‌ولێ خۆتندنه‌وه‌ی ره‌هه‌نده‌ نادیاره‌کانی بدات، ئەمه‌ش پێچه‌وانه‌ی زانستی فیهقه‌ که - وا نیشانده‌دا - به‌دوای راسته‌پڕ و رووخساره‌ روون و دیاره‌کانی باوه‌ر ده‌گه‌رێ و بانگه‌شه‌ی په‌یره‌وکردنیان بۆ ده‌کات. پێشتریش بینیمان که ئەو سۆفییه‌ی دینه‌وه‌ر موریدیک ده‌خوایێ تاوا له ناستی ساکاری باوه‌رداریی مینیتیه‌وه و نه‌چیته ئەو شوینانه‌ی ره‌نگه‌ به هۆیانه‌وه له ئەزموونه رۆحانییه‌که بسله‌مه‌تیه‌وه یاخود پێیان رازی نه‌بیته.

له‌راستیدا بانگه‌وازی مه‌مشاد بۆ دوورکه‌وتنه‌وه له کهلامناسیی ره‌نگدانه‌وه‌ی هه‌لوێستی گشتی سۆفیگه‌ریی ئیسلامیه‌؛ سۆفییه‌کان هه‌ولیانداوه له ده‌ره‌وه‌ی دراوه‌کانی ئەو زانسته، که له قۆناغی سه‌ره‌له‌دانی کایه‌که‌ی ئەوان هه‌ژموونی کردبووه سه‌ر "خوداناسیی - شیولۆجیا"ی ئیسلامی، له‌م بابته‌ را‌بێتن و -- به‌پێی چه‌مک و ده‌سته‌واژه‌ی تایبه‌ت به‌و کایه‌وه -- هه‌لیسه‌نگین^(٢٦٣). ته‌نانه‌ت، وه‌ک پێشتریش بینیمان، ئەو بۆچوونه‌ش له نارادایه که ده‌گوترا بره‌سه‌ندنی سۆفیگه‌ری، له سه‌ده‌ی سییه‌می کۆچی، په‌رچه‌کرداریک بووه دژ به‌و هه‌ژموونه و ده‌سه‌لاتی سیاسی پشتگیری لێ کردووه، به‌تایبه‌تیش ئەو کهلامناسیه‌ی "موعتزه‌یله‌کان" ئیشیان له‌سه‌ر ده‌کرد و ئاکامه‌که‌ی له‌و وه‌ختدا به‌رته‌سکه‌بوونی رافه‌ی رۆحانی بوو بۆ نایین له بهرامبهر به‌فراوانبوونی به‌کارهێنانی عه‌قل له رافه‌کردندا.

له‌وه‌ده‌چێ ئەو جه‌ختکردنه‌وه‌یه‌ی مه‌مشاد له‌سه‌ر دوورکه‌وتنه‌وه‌ی سۆفی له ئەه‌لی کهلام، جیکه‌وته‌ی خۆی له‌شاره‌که‌دا هه‌بووبێ؛ نه‌گه‌ر چاوه‌ سه‌رچاوه‌ بایۆگرافیه‌یله‌کانی تایبه‌ت به‌ که‌سایه‌تییه‌کانی موعتزه‌یله‌ بکه‌ین، که‌سیکی نه‌وتۆی دینه‌وه‌ریی ناییننه‌وه‌ توانیبیته‌ له‌ نیو

(٢٦٣) له‌م باره‌وه‌ بره‌وانه: الکلابادی: التعرف، ص ١٩-٣٦.

ئەو گۆزىيە و لە بواری كەلامناسىيە بە گشتى ديار بوويى و خۆى سەپاندبى^(٢٦٤). بىنگومان لە ئاكامى بالادەستى سۆڤىگەرى بەسەر ئەو شارەدا سنوورتىك بۆ ھەر ھەولتيكى كاركردن لە بواری كەلامناسىيە دانراو، رەنگە بنەمالەى مەمشاد - بەتايبەت كورەكەى كە نەبويە كرى ناو - سەردەستە بووبن لەو كارەدا، چونكى بە كردار، وەك دواتر دىئەنە سەرى، ھەوليدارە سنوور بۆ ھەر رەوتىكى نايىنى "ناجۆر" لە پانتايى شارەكە دابنى^(٢٦٥).

ب- پابەندبوون بە شىخى سۆڤى

ئەگەرچى بوونە سۆڤى پىيارىكى تاكە كەسيانەيە و باوەرپوونە بەوەى پەيوەندىيى نىوان مرۆڤ و خودا لەو ئاستە ناوەستى كە شەرىعەت دەستنيشانى كردوو، ياخود با بليين دەشى لەسەر ووى بنەما شەرىعيە كانىشەو سۆڤى خودا بناسى، ناسينىكى جياواز لە ھى خەلكى ناسايى، لە رىنگەى كۆمەلتيك چەمك و دەستەواژەى تايبەتەو كە لەخۆيدا بەرجەستەى بكات و دەريبەرى، بەلام ئەو ئەزمونە خودگەرايىە لەلامى مەمشاد بە ئەستەم دەزانى و ئەو كەسەى دەخوازى بەو روگەيەدا گوزەر بكات پىويستى بە رىنمايى و رىنشاندان ھەيە، چونكى ئەگەر

(٢٦٤) لە نىو كىتبي تايبەت بە كەسايەتبيە موعتەزىلەكان - ئەوئەندەى ناگادار بين - تەنيا ناوى يەك كەسى دىنەوەرى ديت ئەويش نەبويە كرى دىنەوەريە؛ بروانە: ابن المرتضى: باب ذكر المعتزلة من كتاب المنية و الأمل في شرح كتاب الملل و النحل، أعتنى بتصحيحه: توما ارندل، دار صادر، بيروت، د.ت، ص ٧٠.

(٢٦٥) دەشى بىرۆچوونى مەمشاد لەسەر كەلامناسى، بەلگە بيت لەسەر بەھەلەداچوونى رۆژھەلاتناسىيە فەرەنسى "لويس ماسينيون - Louis Massignou"، كە دىەوئى بنەمالەى ئەو سۆڤىيە - بە تايبەت نەبويە كرى مەمشاد - بە كولتورى "كەپرامىەكان - الكرامية" كەنەو پەيوەست بكات (ئەو گروپەى لەلایەن مەمدەى كورپى كەپرام (٢٥٥ك/٨٦٩ز) دامەزراو و زانستى كەلام بەشى ھەرە گورەى تيزەكانيان پىكدىنى؛ بروانە: الشەرستانى: الملل، ق ١، ص ٩٩-١٠٤).

Louis Massignou: Essai, p. 242.

لێرەدا لويس ماسينيون ئەوئەندەى پىشتى بە لىكچوونى ناوى ئەو كورپەى مەمشاد لەگەل ريبەرى كەپرامىيەكانى خوراسان نەبويە كرى كورپى مەمشاد (١٠م/٤١٠ك/١٩٠٩ز) بەستوو ئەوئەندە نەچۆتەو سەر ئەو دەقە ميژوويانەى جەخت لەسەر مانەوەى كورپى مەمشاد لەشارەكەى خۆى تا مردنى لە سالى (٣١٩ك/٩٣١ز) دەكەن، واتا نزيكەى سەد سالتىك بەر لەوەى تر مردوو. بروانە: المسعودى: مروج، ج ٤، ص ٣٧٩-٣٨٠.

رهفتاری سۆفی دروست نه‌بێ، ئەوا بەرای ئەو ناتوانی بەتەواوی لە نیو حالی سۆفییانەدا جێی خۆی بکاتەوه^(٢٦٦)، ئەمەش تەنیا لە میانەی ناسین و پابەندبوون بە کەسانیکەوه دەبێ، کە هەمان ئەو ئەزمونەیان هەبووه و بە ناکامی دروست گەیشتون، ئەوانیش شیخانی سۆفین^(٢٦٧). ئەو شیخانە دەتوانن ئەو رۆلی نیشاندا نەبینن و دەزانن ئەمە ئەزمونێکی سەخت و مەترسیداره دەشت هەر کەس لە نیو پیچ و پەناکانیدا وێڵ بێ. بۆیه لای مەمشاد پابەندبوون بە شیخی سۆفی بە هەلبژاردن نییه، بەلکو پێشمەرگیکی حەمییه له پرۆسەی بوون بە سۆفیدا، بێ پرسیار کردن له چۆنییهتی بوونی ئەو شیخانە بە ریتیشاندەر لهو کایه نایینییهدا.

ئەو بۆچۆنەش، کە له قۆناعی دواي دەرکەوتنی سۆفیه گەرەکان و لەسەر دەستی ئەوان وهك جهختکردنەوهیهك لەسەر پەيوەندی دەسەلاتدارییانەي — دەسەلاتیکی رۆحانی — نیتوان شیخ و مورید له تەواوی کولتوری سۆفیگەریی ئیسلامیدا برهوی سەندبوو^(٢٦٨)، تارا دەیهکی زۆر سنوور بۆ هەر هەولێکی تاکەرایانە دادەنێت بخوازێ له دەرەوی گوتاری باوی سۆفیگەری — کە شیخانێکی وهك مەمشاد دایانرشتبوو — کەسیتی عارفانەي بدۆزیتەوه، ئەمە سەرباری دلتیابوون له‌وه‌ی ئەو زانینەي مورید وه‌ری دە‌گرێ ئە‌وه‌یانە کە شیخەکان به راستی دەزانن و ئەوی تازه پینگەیشتوو له نیو چەمک و تیژە فرەجۆرەکانیدا وون ناکات.

خۆ پابەندبوون بە شیخ و سوودمەندبوون له وته و زانسته‌کانیشی، کاریکی ناسان نییه، بەلکو بۆ مورید جۆریکە له خۆنەویستی و بێ‌بەریبوون له ناره‌زوو و پێداویستییه دۆنیاییه‌کان، تا بتوانێ خۆی بۆ تیگەیشتن له‌و‌ته و زانستانه‌ تەرخانیکات، ئەگەر وانەبێ ئەوا سوودێکی ئەوتۆ له هاموشۆکردنی کۆری سۆفیان و پابەندییه‌که نایینی^(٢٦٩).

دارشتنی رهفتاری مورید هەر تەنیا بۆ پەيوەندی گرتدان له‌گە‌ل شیخی سۆفیدا نییه، بەلکو دەبێ له پەيوەندی به ئەوانیتیریشه‌وه پێوه‌ری هەبێ، بەهۆیه‌وه پارێزگاری له ره‌وشت و

(٢٦٦) القشيري: الرسالة، ٢٨٩. الغزالي: إحياء، ج٤، ص١٢٧١.

(٢٦٧) ابن خيس: مناقب، ج٢، ص١٣.

(٢٦٨) له‌مباروه بگەرێوه بۆ: السراج: اللمع، ص٢٧٣-٢٧٦. السلمي: المقدمه، ص٦٤-٦٥.

القشيري: الرسالة، ص٤٩٥-٤٩٨.

(٢٦٩) القشيري: الرسالة، ص٩٩. السبكي: طبقات الأقطاب، ص١٠١-١٠٢.

كەسىتتى خۇي بىكات و نەكەويتە ژيئر كاريگهري كەسانتيكەوه كە رەنگە بەتەواوى لە سۇفيگهري نەگەيشتەين و ياورهيتتى كوردنيان بە خراپە بشكىتتەوه، بۇيە — ئەوئى دەخوازئ لە نيو ئەلقەئ سۇفياندا جىئى بىتتەوه — دەبئ ورد بئ لە ھەلبژاردنى ياورهانى تا لەو ريگەوه بە چاكى دل بگات، ئەوئەندە پاكىي تىداجئ كە پئويستە سۇفى ھەببئ، چونكە مەمشاد گوتەنى: ((ياورهيتتى ئەھلى چاكە دل پەر لە چاكە دەكات، ياورهيتتى خراپەكارانىش تئى خراپە دەكات))^(۲۷۰).

ج - سۇفيگهري وەك خوداناسين(عيرفان)

پروئسەئ بوونە سۇفى تەنيا بە پەيرەوكردى كۆمەلئىك بنەمائ شەرى و رەفتارى ديارىكرائى سۇفيانە نايەتەدى، چونكە دەشئ ئەو پەيرەوييە جۆرىك بئ لە بانگەشە و خۇدەرختەن و خۇنواندن، بە مەبەستى رازىكردى ئەوانىتر و بەدەستختى دەسەلاتىكى رەمزى لە نيوئەندىئى ئايىنى — كۆمەلئەتئى بئ. ھەر بۇيە گەرئەنەوه بۇ دانايى و ھىكمەتئى پئشىنان و ھاوچاخان، ھەرۋەھا قولبۇونەوه لە واتاكانى ئەو ھىكمەتە، بەس نىيە بۇ شىۋەگىرىئ ئەو بوونە، چونكە — بەرئى مەمشاد — سۇفيبوون ھەر تەنيا پەيرەوكرارى و لئ وردبوونەوه نىيە، زانستىك نىيە بۇ فيربوون ئەوئەندەئى زاننىنكە لە ميانەئى جۆرىكى ديارىكرائى پەيرەندىيەوه دئتە كايەوه، كە پەيرەندىيە بە خوداوه، ھەر ئەمەشە مانائى "عيرفان"، تەواوى ئەو عيرفانەش راستگۆييە لە پئويستى مرؤف بە خوداوه^(۲۷۱). درك كوردن بەو پئويستىيە وا لە سۇفى دەكات وەك خوداناس "عارف" ئىك دەرىكەوئ، كە ئەمەش — وەك پايەكى بالئى نيو تەواوى ھزرەكە — نە بە كۆكردەنەوهئى ھىكمەت و نە بە پەيرەوكردن لە ھالى گەرە وەلىيەكان مەيسەر دەبئ، بەلكو ئاكامى گەلئەبوونى "راز - السر" ئىكە، كە لە نيوئەن مرؤف و خودادا ھەيە و لە ميانەيدا متمانەئى تەواوى دەخاتە سەر ئەوئى — جا ھەر شتىك بىت — لەلەين خوداوه بۇئى زامەن كراوه^(۲۷۲).

(۲۷۰) ابن الجوزي: صفة الصفة، ج ۴، ص ۴۷. العمري: مسالك، ج ۸، ص ۱۱۵. ابن الملقن: طبقات، ص ۲۲۰.

(۲۷۱) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۳۰۲. الذهبي: تاريخ الإسلام، ج ۲۲، ص ۳۱۳.

(۲۷۲) ابو نعيم: حلية، ج ۱۰، ص ۳۵۳. ابن خميس: مناقب، ج ۲، ص ۱۲.

رەنگە ھەر ئەو جىياكارى و جۆرى پەيۋەندىيە بىخ وادەكات زۆرچار گەلى سۆفيايان پەشتىحوال بن و لە پاىە رۆحانىيەكان تى نەگەن و لە ناساندنى پىنگەى خۆيان سەرلىشىۋاو دەرىكەون؛ ئەوان لەئۆزى بارى گرانى حالى سۆفيايانەياندا ناچار دەبن روو لە زانستە جياوازەكانى كايە ئايىنىيەكەدا بکەن و لىيان شارەزا بن، ئەمەش لەو باۋەرەو دەئ ئەو زانستانە رىگە خوشكەر بن بۆ بىرىنى حالەكان و دواچارىش گەيشتن بە پەلى "عارف". بەلام - بەلاى مەمشاد - ئەمە بە ھەلە خوئىندنەۋەى تەۋاۋى سۆفیبوونە، تەنانت پىتى وايە نەگەرچى ئەو تىگەيشتنە ۋاھاتۆتە بەرچاۋ رىگەى ناسىنى دروست بوۋە، بەلام بە لاپىنى بردوون و دووركەوتوونەتەۋە و چىدى ((ھەقىتى ھەق ناسن و راستگۆيى راستگۆيان نازان))^(۲۷۳). ئەو جەخت لەسەر ئەو دەكاتەۋە زانستە سۆفیبەكان زانستى ئىلھامىن و پەيۋەستە بە خودى كەسەكە و ويست و تواناكانى لە خوداناسىيدا، نەك ناكامى ھەولتىكى بايەتسىانە بن و ئەۋەى بىھوئى بتوانى شارەزاىان بى و لە چوارچىۋەى كۆمەلنىك دەستەۋاژەى ناسايى دابانرېۋى و قەسەيان لەسەر بكات.

بىگومان پەيۋەندىيى گرىدان و ھەولتى دروست ناسىنى خودا پىرۆسەبەكى وردە و ساكار نىيە، بەر لە ھەموو شتىك دەبى عارف بكارى پەيۋەندىيە مرۆفانەبەكانى سنووربەند بكات، كەمتر تىكەلتى كۆمەلايەتسىانەى ھەبى و خۆى دوور بگرى لە ھەرشتىك خودا نارازى دەكات و بە ھۆيانەۋە پىشتى لى دەكات^(۲۷۴)، لە ھەمانكاتدا دەبى رەچاۋى رازەكەى نىۋان خۆى و خودا بكات بەۋەى كە لە ھەموو كىردە دونىايەكانى ياد و ھاناي خودايى بخۋازى، چونكە بەلاى ۋى كارى ھەرە كرېت غافلېوونە لە گۆپرايەلتى و يادكردنەۋەى ئەۋەى ((لە چاكەكردن لەگەلتى و يادكردنەۋەى غافل نابى))، كە خودايە^(۲۷۵).

لىرەشدا نابى كەسى عارف ۋا تىبگات تەۋاۋى كارەكانى بۆ رازىكردنى خودا بى، چونكە ئەو پەيۋەندىيەى دامەزراۋە لەسەر رازىكردن دانەرېۋاۋە و بەو تىگەيشتنە عىرفانىكى دروست فەرھەم نايىت، بەلكو دەبى پەيۋەندىيەكە پىچەۋانەبى، چونكە ئەۋەى لەگەل خودايى - ۋاتا ئەۋەى تەنيا ئەركە دىنى و دونىايەكان جىبەجى دەكات - لە نىۋ دەچى، تەنيا ئەو مرۆفە

(۲۷۳) ابن خميس: مناقب، ج ۲، ص ۱۴.

(۲۷۴) ابو نعيم: حلية، ج ۱۰، ص ۱۵۳.

(۲۷۵) السلمي: طبقات، ص ۳۱۷.

دەربازی دەبێ کە خودای لەگەڵدا بێ^(٢٧٦). ئەو جیاکارییە لە نێوان "لەگەڵ خودا بوون" و "خودا لەگەڵ بوون" جەختکردنەوێهە لەسەر تاییهتەندی ئیلهامییانەى زانستە سۆفییەکان و جیاکردنەوێهەتی لەو کایە نایینیانەى "لەگەڵ خودا بوون" دەکەنە پێوهری باوەرداریی و دروستی کەسیتی باوەردار، تەنانت رەهەندەکانی ئەو کەسیتیەشى پێ دەستنیشان دەکەن. مەمشاد دەیوێ ئەو رۆونبکاتەوێهە کە تۆکمە بوونی پەيوەندی نێوان عارف و خودا، بە هیزکردنی کەسیتی عارفی لێ دەکەوێتەوێهە، تا نەکەوێتە ژێرباری نارەزوو و پێداویستیە ژێناییەکانەوێهە، ئیدی ئەوێ بە تەواوی پەيوەستی خودا بێ نە باکی بە قەدەر و نە بە مەترسییەکانی ژیان دەبێ^(٢٧٧). ئەگەر چینگەیهک بۆ ترس لە دلی عارفدا هەبێ، ئەوا ترسانە لەوێ کردووە دونیاییەکانی بابی ئەوێهەبن خودای لەگەڵدا بێ^(٢٧٨)، رینگەر بن لەوێ پەيوەندییە دروستەکە سەرھەلبەدات و رازە خوداییەکەى بۆ دەربکەوێ.

د - جێکەوتەى بۆچوونەکانی مەمشاد لە دینەوێ

مەمشاد لە هەردوو ناستی کردەکی و تیۆریدا پەيوەرەوکاری یەکەمی تیروانینییەکانی خۆی بوو، لە ناستی کردەکیدا ویستوێهەتی ئەو تیروانینە لە ژێنایی رۆژانەیدا پێداوەبکات، جا هەر لە ریزگرتنی لە رادەبەدەری شێخەکانییەوێهە بگرە تا خزمەتکردنی زۆری ئەو سۆفیانەى هاموشۆیان کردووە^(٢٧٩). لەگەڵ خەلکی ناسایش سۆفیانە پەيوەندی گری داو، بەجۆرێک کە هەولێداوێهە تا بۆی بلوێ پێویستی بەوان نەبێ و تا لەتواناشی داوێت پێداویستیەکانیان بەجێ بگەینێ^(٢٨٠). رەنگە هەر ئەو چاکەکاری و بیرکردنەوێهە لە رەوشی خەلک وایکردووە وەک یەکیک لە "جوامیر - الفتیان"ی هەریمی چیا بناسرێ و ئەو خەسلەتەى لێ دەربکەوێ^(٢٨١).

(٢٧٦) الأصفهاني: محاضرات الأدياء، حققه: عمر الطباع، دار القلم، بيروت، ١٩٩٩، ج ٢، ص ٤٢٦.

(٢٧٧) ابن خميس: مناقب، ج ٢، ص ١٣.

(٢٧٨) العمري: مسالك، ج ٨، ص ١١٧.

(٢٧٩) السراج: اللع، ص ٢٥٤. السلمي: طبقات، ص ٣١٧-٣١٨. ابن الملقن: طبقات، ص ٢٢٠.

(٢٨٠) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ٣٠٣. الغزالي: احياء، ج ٤، ص ٢٧١. ابن خميس: مناقب، ج ٢، ص ١٣، ١٥.

(٢٨١) السلمي: طبقات، ص ٣١٦. الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ٣٠٠.

وہک ناماژہیک بۆ پەیریە و کردنی ئەو بنەما رەوشتییانەمی پەیریەندیی ئەوی سۆفی لەگەڵ ئەوانیتردا ریکدەخست.

لە دەروەمی ئەو پەیریەندییە مرۆڤایەتییانە مەمشاد سۆفیوونی خۆی لە کردەمی خوداناسیدا دۆزیوەتەو، ئەو کاتیکی لەو ناسینە قوولبۆتەو دەچووە خەلۆت و شەوئوونی بۆ کردوو و خۆشییەکانی دنیا نەیانتوانیوە لەو حالەمی دەربەخەن^(٢٨٢)، بەمەش وەک خۆی گوتهنی بەتەوای لە خودا نزیک بوو؛ نزیکیوونەوہیک کە ئەو ئەلقە پەیریەندییە خودییەمی سۆفی بە خودا دەبەستیتەو و بریتییە لە بیرکردنەو لە خودا بە "دل"، نەپاوە. ھەر ئەمەییە وایلیدەکات بلێ چەندان سألہ: ((لەگەڵ خودادا دلەم بزر کردووہ))^(٢٨٣). دیارە لەمەدا مەبەستی وونوون و ویل بوونی خۆی لە دالانەکانی خوداناسیی نییە، ئەوئەدەمی گوزارشت لە بالاترین "حال"یک دەکات کە لەو پڕۆسەمی ناسینەدا خۆی تیدا بینووتەو، ئەویش "فەنابوون – الفناء"^(٢٨٤). ئەو لە سەرەمەرگیدا ئەو حالەمی دەردەخات و رایدەگەییەتی تەوای خۆی لە خودادا فەنا کردوو، ئەمە لەو درو دێرە شیعرەدا دەردەکەوی لەو ساتی سەرەمەرگەدا گووتویەتی:

أفنیئت کلي بکلک هذا جزاء من یحبک
أعجزتني عن خطابک فالکل مني جوابک^(٢٨٥)

بیگومان ئەمەش دوا ناگامی ئەزموونی سۆفییانەییەتی و لەو پەیریەندییە خۆشەویستییەمی لەگەڵ خودا ھەییووە سەرچاوەمی گرتوہ.

(٢٨٢) الرازي: حدائق الحقائق، تحقیق و تقدیم: سعید عبد الفتاح، مکتبە الثقافة الدينية، القاہرە، ٢٠٠٢، ص٤٤٤. الزبيدي: تاج العروس من جواهر القاموس، تحقیق: مجموعة من المحققين، دار الهداية، القاہرە، د.ت، ج٩، ص٤٧٨.

(٢٨٣) القشيري: الرسالة، ص٤٦٤. ابن خيس: مناقب، ج٢، ص١٥. فريد الدين عطار: تذكرة، ج٢، ص١٣٥.

(٢٨٤) لەبەشی سێیەم بە درێژی باس لەو چەمکە و بەکارھێنانەکانی دەکەین.
(٢٨٥) ((بە تەوای خۆم لە تەوای تۆدا فەنا کردوو، ئەمە پاداشتی کەسییکە تۆی خۆش بووی. بئ دەسلالتت کردم لەوہی بتدوینم، تەوای من وەلامی تۆیە))؛ الخركوشي: تهذيب، ص٥٠٥. القشيري: الرسالة، ص٤٦١.

بههرحال، رهنګ شو بهرجهستهکردنه‌ی هزری سۆفییانه و شو پایه رۆحانییه‌ی پیتی گه‌یشتوه، وا ده‌کات له نیو نه‌لقه‌ی سۆفییانی هاوسه‌رده‌میدا به‌ریزه‌وه سه‌یری بکری؛ خه‌سله‌تی گه‌وره سۆفییانی تر به خه‌سله‌ته‌کانی شو به‌پیورین^(۲۸۶). ته‌نانه‌ت هه‌ر دوای مه‌رکیشی له شیوه‌ی عارفیکی سه‌روو ناسایی یادی ده‌کری، وه‌ک له تیپروانینی گه‌وره‌ی سۆفییانی فارس شو عبدالله‌لای کوری خه‌فیفی شیرازی دیاره که وه‌ک خودا په‌رستیکی ره‌ها وینا کردوه^(۲۸۷).

بینگوماز: تیپروانین و که‌سایه‌تی مه‌مشاد به‌ر له هه‌موو که‌س و شوئینیک کاربگه‌ری به‌سه‌ر شاره‌که‌ی خۆیدا هه‌بووه، به‌تایبه‌ت له‌سه‌ر شو سۆفییانه‌ی دینه‌وه‌ر، که له دوای شو داوای ناویان ده‌رکردوه و له مورید و که‌سه نزیکه‌کانی خۆی بوون، له‌وانه: شو عبدالله‌للا محمه‌د کوری عبدالله‌خالقی دینه‌وه‌ری^(۲۸۸)، عیسانی قه‌صاری دینه‌وه‌ری، که نه‌ویش له گه‌وره شاگرد و موریدانی مه‌مشاده^(۲۸۹) و وته‌کانی ده‌گیژته‌وه^(۲۹۰)، پاشانیش وه‌ک جینشینیکی شو و نه‌لقه‌یه‌کی بنه‌ره‌تی نجیره‌ی نیو سیسته‌می ته‌ریقه‌تی ده‌رده‌که‌وی که مه‌مشاد به نه‌لقه‌کانی داوتره‌وه ده‌به‌سته‌یتته‌وه^(۲۹۱). شو له هه‌موویان زیاتر له‌و نزیک بووه شیخ نه‌بولعه‌باس نه‌جمه‌دی کوری سیاه نه‌سوهدی دینه‌وه‌ریه، که ریبازی سۆفییانه‌ی لی وه‌رگرتوه و نزیکه‌ی سه‌د سالتیک ژیاوه^(۲۹۲)، له‌ماوه‌ی ژیاویدا بانگه‌شه‌ی بو هه‌مان شو ته‌رزهی سۆفیگه‌ری ده‌کرد

(۲۸۶) الخطیب البغدادي: أخبار الصوفية، ص ۸۵. ابن عساکر: تاریخ مدینة دمشق، حققه: محب الدین العمري، دار الفكر، بیروت، ۱۹۹۵، ج ۶، ص ۸۶. ابن العديم: بغية الطلب في تاریخ حلب، تحقیق: سهیل زکار، دار الفكر، بیروت، ۱۹۸۸، ج ۳، ص ۱۲۳۵.

(۲۸۷) ابو الحسن ديلمی: سیرت شیخ کبیر ابو عبد الله بن خفیف شیرازی، ترجمه‌ء فارسی: رکن الدین محیی بن جنید شیرازی، تصحیح: آ. شیمیل - طاری، انتشارات بابک، تهران، بی تا، ص ۱۹۳.

(۲۸۸) السلفی: معجم، ص ۱۷۹.

(289) الذهبي: تاریخ الإسلام، ج ۳۰، ص ۱۹۸.

(290) السلفی: معجم، ص ۱۰۴.

(۲۹۱) المتقي الهندي: كنز العمال، ج ۹، ص ۹۶. داوتر زیاتر باس لهو سۆفیه‌ی دینه‌وه‌ر ده‌که‌ین.

(۲۹۲) السلفی: معجم، ص ۱۰۴-۱۰۵. الذهبي: تاریخ الإسلام، ج ۳۰، ص ۱۹۸. ابن بطوطة: رحلة، ج ۱، ص ۱۸۳-۱۸۴.

که مەمشاد لەوێ دایمەزراندبوو؛ ئەو شیخ ئەحمەدە پێی وابوو سۆفی لە هەردوو بواری کردەکی و تیۆریدا، بەر لەوێ چاودێری رەوشت و رەفتاری خەلک بەکات دەبێ خۆی لەو بوارانەدا پێگەیشتبێ و بە پێچەوانەی خەلکی ناسایی - که سەرقاتی ژێانی دونیایین - تەواوی کۆششی بۆ دامەزراندنی ژێانیکی نایینی تەرخانبکات^(٢٩٣). بەهەر حال، مەمشاد لەناو بنەمالەیی خۆشی ئەبۆبەکرێ کورێ سۆفییانە پەرەدە کردووە، بۆیە درەنگتر دەبیینین وەک سۆفیەکی دیار و جێنشینێ باوکی دەردەکهوێ^(٢٩٤)، که - وەک دواتر باسی لێوە دەکەین - دەسه‌لانیکی رەمزی و کردەکی بەهێزی بەسەر شارەکه‌دا هەبوو.

دواجار، دەبێ ناماژە بۆ ئەوەش بکەین که مەمشاد، لەدوای قۆناغی دامەزراندنی سۆفیگەری، یادی هەر دەمیاتی و لە دووتویی کولتووری نایینی کوردیدا ناوی دەهێنێ، هەریەک لە مەمشاد و موریدەکه‌ی شیخ ئەحمەد ئەسوود، وەک دوو قوتبی "چل تەن"، یان با بلتین، دوو لە چل عارفی پێرۆز لە کولتووری نایینی "ئەهللی هەق" ماونەتەوه، ئەگەرچی مانەوه‌که‌شیان تەنیا بەناو^(٢٩٥)، که رەنگە ئەمەش بەلگە بێ لەسەر کاریگەریی دوورمەوای که‌سیتییەکه‌ی لە ناوەندی عێرفانی کوردیدا.

بەردەوامیی سۆفیگەری لە دینەوەر:

لە ناکامی ئەو گەشەسەندنە شاری دینەوەر دەبێتە شاری سۆفییان؛ ئەوانەیی لەویدا دەردەکه‌ون یان نیشته‌جێ دەبن ئەوەندە زۆر دەبن، بەتایبەت بە درێژایی سەده‌ی چوارەمی کۆچی، که لەسەر دەستیان سۆفیگەری لە کایەیه‌کی سنووردار بە چەند که‌سیکه‌وه دەبێتە دیاردەیه‌کی نایینی دەسته‌جەمعی و لەسەر رووبەرێکی بەرفرەیی شاردا خۆی دەنوێنی، که

(٢٩٣) السلفي: معجم، ص ٤٥٧.

(٢٩٤) لەبارەیه‌وه بروانە: السلمي: طبقات، ص ٤٠٩. الخطيب البغدادي: أخبار الصوفية، ص ١٥٣.

(٢٩٥) بروانە: سيد محمد علي خواجه الدين: سرسپردگان - تاريخ و شرح عقائد دينی اهل حق، چاپخانه خورشيد، تبريز، ١٣٤٩هـ.ش، ص ١٠. بەدەر لەو سێکنە نایینییه‌ش شیخ ئەحمەد ئەسوود، پێی دەچێ لە خەيالدانێ نایینی جفاکی کوردی باسی بێتێ و بە "شیخ ئەحمەدە رەش" ناوی دەبێ؛ بروانە: نوێشاد دینەوەر: چێرۆکی داری جەنگیان، بە هەول و تێکۆشانی: عەزیز موحەمەد پور، چاپخانەیی پەيام، تاران، ١٣٧٨هـ.ش، ل ٦١.

تەنەنەت ناسنامەى ئايىنى ئەو شارەى بەتەواوى رەنگرېژ کردووه. نەك ھەر لەلای خەلكى ئەوئ بەلكو لەدەرەوہشیدا وا دەبىنرئ و سۆفীগەرى دەكرتتە ناوئشانى شارەكە، ئەمە بە روونى لەو وتەیدا دەردەكەوئ كە لەسەر دىنەوہردا بار بووہ و ھەرىكە لە ئەعالبى (م ٢٩٨/ك ١٠٣٨ز) (٢٩٦) و ئبن فندق (٤٩٣/ك ١١٠٠ز - ٥٦٥/ك ١١٦٨ز) (٢٩٧) دەگىتەرئەوہ و رابدەگەبىن "سۆفییانى دىنەوہر" بۆتە ناوئشانىكى ھاوشیوہى ئەو ناوئشانانەى شار و ناوچەكانى تری جیھانى پئ دەناسریتەوہ وەك "حەكىمانى یۆنان" و "جادوگەرانى ھىند" و... ھتد. نوسەر ئەعالبى باربوونى وتەكە لە نئو خەلكدا دەگىتەریتەوہ بۆ: ((زۆرى ژمارەیان لەوئ، نىشتەجىبوونى خانەدانەكانیان تىايدا، بلاو بوونەوہى رىبازەكەیان لەوئدا)) (٢٩٨).

بىنگومان ئەو وتەبە و ھەبوونى نارى دەیان سۆفى دىنەوہرى لە نئو سەرچاوہ كاندا، بەو ئاراستەبەمان دەبات بىر لە قوتابخانەبەكى تايبەتى سۆفীগەرى بەكەبىنەوہ، بەو جۆرەى لە ھەرىكە لە بەغداد و خوراسان و شوئنى دىكەى جیھانى ئىسلامیدا ھەبووہ. بەلام بارەپھىنان و سەلماندى ئەو تىزە كارىكى ئەستەمە؛ ئەگەرچى دەشى دەقەكەى ھەردوو نوسەر ئەعالبى و ئىبن فندق وەك ناماژەبەك بۆ ئەو قوتابخانەبە بھوئىرتتەوہ، بەلام دواجار پەيوەستبوونى توندى سۆفییانى ئەوئ بە رەوت و قوتابخانە سۆفیبەكانى تری جیھانى ئىسلامىيى واىكردووه دياردەكە لەوئ لە سنوورى چەندابەتیدا بھىتتەوہ، ھەروہا بۆتە ھۆى ئەوہى رووخسار و تايبەتەندىتى شارەكە، لەم بوارەدا، بزر ببئ و شتىكى ئەوتۆى لئى نەبىنرئ. خو سەرچاوہكانىش باس لەوہ ناكەن ھىچ كامىك لە سۆفییانى دىنەوہر خودان رەوتىكى سەربەخۆ و تىنگەبىشتنىكى جىواوزى سۆفীগەرى بووین. لەگەل ئەوہشدا زۆرى ژمارەى سۆفیبەكان بەردەوامىتى بە دياردەكە داوہ و، تا ئەو كاتەى وەك كایەبەكى ھزرىيى ماوہتەوہ، سۆفییانى ئەوئ رۆلئان لە بەرھەمھىتانیدا ھەبووہ.

(٢٩٦) ثمار القلوب في المضاف و المنسوب، حقه: محمد ابو الفضل ابراهيم، دار نهضة مصر، القاهرة، ١٩٦٥، ص ٢٣١، ٢٣٨.

(٢٩٧) تاريخ بيهق، با تصحيح و تعليقات: احمد بهمنيار، كاتيفروشى فروغى، تهران، بى تا، ص ٢٨.

(٢٩٨) ((صوفية الدينور يضرب بهم المثل لكثرتهم بها، واستيطان اعيانهم اياها، وفاق مذهبهم فيها))؛ ثمار القلوب، ص ٢٣٨.

جینگهی باسه، که ئەو بەرفرەبوونەى دياردەى سۆفینگەرى، وادەكات سۆفییانى دینەوەر لە دەرهوێ شارەكەشدا رۆلێان لە برهوپێدانى هزرەكە هەبێ؛ سەفەر بکەن بۆ هەریم و شارەكانى ترى جیهانى ئىسلامى و هەژمورن بکەن سەر دەرکەوتن و جینگیربوونى ئەو دياردەى لە ناوچانەدا. بێگومان ئەو پرۆسەى سەفەرکردنەش بەشێكە لە پێكهاى سۆفینگەرى و لە دووتوێ بیروباوەرى سۆفیاندا رەوا بوو و رووخسارى کردەکیانەى دياردەكەى دەنواند؛ بەجۆرێك كە مەبەست لە سەفەرکردن فراوانبوونى تانا عەقلیەكانى مەزۆقە لە پێنار خوداناسیدا، لە رینگى سەفەرەو دەشى بە ناراستە جیاوازه‌كانى زانستە ئاینییەكان ناشنا ببێ، هەرەها بە یاوهرتی کردنى سۆفییانى تر لەو سەفەراندە پەيوەندیەكانى خۆى لە میانى سیستەمیكى ریکخراوى رۆحانییەو برهوپێدەدات^(۲۹۹). لەبەرانبەر ئەوێ ئەوێ پرۆسەیدا زەرەرمەند بێ سۆفینگەرى ناوچەییە كە ناتوانی سەرمايەى هزرى ئەو كۆچکردوانە بخاتە سەر ئەزموونى ئەوانەى - لە شیوەى مەمشاد - لەشارەكەدا ماپوونەو.

لە یەكەمین ئەو سۆفییانەى خولیاى سەفەرى هەبوو و هەمیشە لە سەفەر دابوو هەر ئەوئەبوەكرى كەسانى دینەوەر^(۳۰۰) یەكە پێشتر باسمان کرد. لەدواى ئەو رەنگە لە ديارترین ئەو سۆفییە دینەوهرییانەى سەفەریان کردوو و زیاتر لە دەرهوێ شارەكەى خۆیاندا ناسراون؛ ئەبولحەسەن عەلى كورپى محەمەدى صائىغى دینەوهرى (م. ۳۳۰/۹۴۲ز)، كە لە دینەوەر سۆفییەكى ديار بوو و مەمشادیش بە خوداپەرستییەكەى سەرسام بوو^(۳۰۱)، بەلام وادياره دواتر چۆتە "ولاتى مصر" و وەك شێخێكى شكۆمەند و شارەزا لە هەردوو بواری سۆفینگەرى و زانستە شەرعییەكان (بەتایبەت گێرانهوێ فەرمووده) دەرکەوتوو^(۳۰۲)، لەویدا موریدیكى زۆرى لەخۆى كۆکردۆتەو و توانیویەتى زەمینەى بلابوونەوێ دياردە ئاینییەكە

(۲۹۹) لەبەرى ماناكانى سەفەر لە كۆلتورى سۆفینگەرى - بۆ نمونە - برهوانە: المكى: قوت القلوب، ج ۲،

ص ص ۳۴۲-۳۴۹. الحركوشي: تهذيب، ص ۲۳۶-۲۴۱.

(۳۰۰) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۳۴۴.

(۳۰۱) ابن الجوزي: صفة الصفة، ج ۴، ص ۴۷. ابن كثير: البداية، ج ۱۱، ص ۲۲۴.

(۳۰۲) السلمي: طبقات، ص ص ۳۱۲-۳۱۵. ابو نعيم: حلية، ج ۱، ص ۳۵۳.

فراوان بکات^(۳۰۳). به هه‌مان شیوه ئه‌بویه کر محمد کوری داودی دینه‌وه‌ری دقئ، چۆته ولاتی شام و تا ئه‌و کاته‌ی له دیمه‌شق له‌دوای سالی (۳۵۰/ك/۹۶۱ز) مردووه^(۳۰۴)، تییدا ماوه‌ته‌وه. هه‌روه‌ها ئه‌بو عه‌بدوڵڵا محمد کوری عه‌بدوڵخالقی دینه‌وه‌ری مورید و یاوه‌ری مه‌مشادیش، بۆ حیجاز سه‌فه‌ری کردووه و بۆ ماوه‌یه‌کی زۆر له‌ویدا ژیاوه، به‌لام دواتر گه‌راوه‌ته‌وه دینه‌وه‌ر و تییدا مردووه^(۳۰۵).

له‌وه ده‌چۆ سه‌فه‌رکردن و جێهێشتنی دینه‌وه‌ر ته‌نیا بریتی نه‌بووبێ له‌ پرۆسه‌ی به‌کرده‌کی کردنی بیروبوونێکی دیاری کراوی سۆفیگه‌ری، به‌لكو هه‌ندێك جار هه‌لوێستێکی باوه‌رپێانه بووه یانیش دوورکه‌وته‌وه‌ی ناچاری بووه؛ ئه‌وه‌تا پێشتر کۆچکردنی ئه‌بوعباسی دینه‌وه‌ری بۆ نیشاپور ئینجا بۆ سه‌مه‌رقه‌ند و مانه‌وه‌ی له‌وێ تا کۆتایی ژێانی به‌سه‌ستانه‌وه به‌ په‌یوه‌ستی باوه‌رپێانه‌ی ئه‌و سۆفیه به‌ شیع‌ه‌گه‌ریه‌وه. هه‌روه‌ها ده‌بینین کۆچکردنی سۆفیه‌کی گه‌وره‌ی وه‌ك فارسی کوری عیسا‌ی دینه‌وه‌ری بۆ سه‌مه‌رقه‌ند، جوړێك له‌ ناچاری پێوه‌ دیاره، به‌وه‌ی که ئه‌و سۆفیه سه‌ره‌سه‌رخانه بانگه‌شه‌ی بۆ ره‌وتێکی دیاری کراوی سۆفیگه‌ری ده‌کرد، که له‌ پانتایی شاره‌که‌ی قه‌بوڵ نه‌ده‌کرا^(۳۰۶)، هه‌ر بۆیه ئه‌ویش تا له‌ ده‌روهری سالی (۳۴۵/ك/۹۵۶ز) ده‌مرئ، هه‌ر له‌سه‌مه‌رقه‌ند ماوه‌ته‌وه‌و دوای خۆی گۆزه‌که‌ی بۆته مه‌زارگه‌یه‌کی ناوچه‌که^(۳۰۷).

۲- سۆفیگه‌ری له‌ کرماشان (فرمیسین)

ره‌نگه ئه‌و شاره‌ی له‌دوای دینه‌وه‌ر بیته، له‌ رووی ده‌رکه‌وته‌نی سۆفی تیایدا، شاری کرماشان بیته، ئه‌گه‌رچی لیته‌دا زۆری ژماره‌ی سۆفیان نه‌بۆته پێوه‌ر بۆ ئه‌و پێگه‌یه نه‌وه‌نده‌ی

(۳۰۳) الماليني: الأربعون في شيوخ الصوفية، ج ۱، ص ۵۷، ۱۲۷-۱۳۱، له‌م سایتی خواره‌وه بلاکراوه‌ته‌وه : <http://www.alsunnah.com>. الأنصاري: طبقات، ص ۳۹۳.

(۳۰۴) القشيري: الرسالة، ص ۱۱۶-۱۱۷. الخطيب البغدادي: أخبار الصوفية، ص ۲۵۹-۲۶۰. ابن الأثير: اللباب، ج ۱، ص ۴۲۲.

(۳۰۵) السلمي: طبقات، ص ۵۱۵، ۵۱۷. ابن خيس: مناقب، ج ۲، ص ۲۲۶.

(۳۰۶) دواتر له‌ به‌شێ سێهه‌م نه‌و باسه‌ رووتێ ده‌که‌ینه‌وه.

(307) السمعاني: التحبير في المعجم الكبير، تحقيق: منيرة ناجي سليمان، مطبعة الأرشاد، بغداد، ۱۹۷۵، ج ۱، ص ۲۳۶.

که سایه‌تی سۆفیه‌کانی ئه‌وێ خۆی به‌سه‌ر ده‌رکه‌وته‌کانی دیارده‌ ئاینیه‌که‌دا سه‌پاندروه و وایکردوه به‌ دووه‌مین بنکه‌ی سۆفیگه‌ری له‌ پانتایی کوردیدا دابنێن. کرماشان له‌ چه‌ند سه‌ده‌ی یه‌که‌می کۆچیدا له‌ چه‌ند روویه‌که‌وه به‌رچاو بووه؛ جا چ به‌ هۆی زۆری دانیشتوانیه‌وه بووبن، که جگه له‌ کورد ره‌گه‌زی تریشی لی بووه به‌ تاییه‌ت فارس^(٣٠٨)، یاخود هه‌لکه‌وته جوگرافیه‌که‌ی بێ له‌ رووی نابوریه‌وه^(٣٠٩)، یانیش پێنگه‌که‌ی بووبن له‌رووی ئاینیه‌وه، به‌وه‌ی که که‌وتبووه سه‌ر رینگای حاجییانه‌وه^(٣١٠). ئه‌و خاله‌ی دوايان، ئه‌وه‌مان پێ ده‌تێ کرماشان په‌یوه‌ندیی و تیکه‌لی له‌گه‌ڵ خه‌لکی شار و ده‌قه‌ره‌کانی ترده‌ هه‌بووه و ده‌سته‌بۆژه ئاینیه‌که‌ی ناگاداری ئه‌و ره‌وت و رێبازه ئاینیه‌نه‌ بوون، که له‌ رۆژه‌لاتی جیهانی ئیسلامیدا به‌رویان ده‌سه‌ند، له‌وانه‌ش سۆفیگه‌ری. ئیدی ده‌بینن له‌ زوویه‌که‌وه بۆته مه‌نزله‌گای هیندیك له‌ زاهید و سۆفیه‌کان به‌ تاییه‌ت خوراسانییه‌کان، ژیان و به‌سه‌رهاتی ئه‌و که‌سانه‌ش جیگه‌ی پرسیاری خه‌لکی شاره‌که‌ بووه^(٣١١)، به‌مه‌ش له‌ویدا سۆفیگه‌ری وه‌ک دیارده‌یه‌کی نامۆ چاوی لی نه‌کراوه و زه‌مینه‌ی ئاینی — کۆمه‌لایه‌تی ناماده‌کراوه بۆ چه‌که‌ره‌کردن و به‌هه‌سه‌ندن.

به‌هه‌ر حال، له‌ سه‌رچاوه‌کاندا، زیاتر باس له‌ دوو سۆفی ده‌کری، که له‌بواری به‌ره‌مه‌هێنایی هه‌زی سۆفیگه‌ریدا سه‌رده‌سته و له‌ ناستیکی بالادا بوون و ناویان سنووری شاره‌که‌شی به‌زاندوه، ئه‌وانیش هه‌ریه‌ک له‌ ئه‌بو عه‌لی مظفه‌ری کرماشانی و ئه‌بو ئیسه‌حاق نیراهیمی کورێ شه‌یبانی کرماشانی. ئه‌وان هه‌ردووکیان به‌ "شیخی چیاکان — شیخ الجبال" ناوده‌برین^(٣١٢)، ئه‌مه‌ش پیمان ده‌تێ ئه‌و دووانه — له‌ رووی هه‌زیه‌وه — هه‌ژموونیان به‌سه‌ر ئه‌و

(٣٠٨) اليعقوبي: البلدان، ص ٣٥.

(٣٠٩) له‌مباروه بروانه: حسام الدين على غالب نه‌قشه‌ندی: شاره‌زور، ل ٥٠.

(٣١٠) مؤلف مجهول: حدود العالم من المشرق الى المغرب، تصحيح: مريم مير احمدی و غلامرضا وهرام، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور، تهران، ١٣٧٢هـ.ش، ص ٣٩٠. یاقوت: معجم البلدان، ط ٢، دار صادر، بیروت، ١٩٩٥، مج ٤، ص ٣٣٠.

(٣١١) ابن خمیس: مناقب، ج ١، ص ٤٣٤. ابن الجوزي: صفة الصفة، ج ٤، ص ٩٨.

(٣١٢) السلمي: الطبقات، ص ٤٠٣، ٣٩٦. القشيري: الرسالة، ص ١١٠. الصفدي: الوافي، ج ٦، ص ١٦. المناوي: الكواكب الدرية في تراجم السادة الصوفية او طبقات المناوي الكبرى، حققها: عبد الحميد صالح حمدان، المكتبة الأزهرية للتراث، القاهرة، ١٩٩٤، ج ١، ص ٦١٦.

هەریتمەدا هەبوو و کاریگەریان لەسەر دامەزاندنی هزرەکه لەویدا دیار بوو، بە تاییەت لە ناوچە کوردییەکاندا. بێگومان دەشی ئەو کارەشیا بە تەواوکەری رەوتی سۆفیگەری دینەوەر بزانی، بێگومان نزیککی هەردوو شار لە یەکدی^(٣١٣) (نزیککی بیست و پینج میل)، رێگەیی بەو تەواوکاریە داو، ئەمە بێ ئەوەی بەمانای پاشکۆیی سۆفیانی کرماشان بۆ ئەوانی دینەوەر بێ، وەک لە پەیوەندی هەندیک لە سۆفیانی دینەوەر بە هی کرماشان، بە تاییەت بە ئیبراھیمی کۆری شەبیانەو، دیارە؛ پایەیی ئەو کرماشانییە وایکردوو سۆفیانی هەریتمەکه بە گشتی، بە تاییەت دینەوەر^(٣١٤) و هەمەدان^(٣١٥) و ئەهاوند^(٣١٦)، لەو کۆ ببنەو، وەک مورید و وەک یاوەر، سوود لە بیروبوچوونەکانی وەرگیرن. ئیدی ئەو دوو سۆفیە جۆریک لە سەنتەرگەریان بە شار لە نیۆ جوگرافیای سۆفیگەریی ئیسلامیدا بەخشیو و وایانکردوو هەلۆیست و تیگەیشتنی سۆفیانیان لە پانتاییەکهدا تەشەنبەکات.

مەزھەری کرماشانی و سۆفیگەری وەک هەژاری:

ژیان و سەربوردە و تەنانەت سالی مەرگی ئەو سۆفیە نادیارە، هەر ئەوەندە لەسەر دەزانی یاوهریتی سۆفیانی کۆتایی سەدەیی سینیەم و سەرەتای سەدەیی چوارەمی کۆچی کردوو^(٣١٧)، هەر وەها شاگرد و موریدی خۆی هەبوون^(٣١٨). هەرچۆنیک بێت ئەوەی گرنگ بێت خۆیندەنەو ئەو کرماشانییە بۆ چیهتی سۆفیگەری، که ئەویش پتر بوارە کردەکییەکی گرتۆتەو. مەزھەر دەیهوئ چۆنییەتی پەیره وکردنی ئەو دیارەیه مان بۆ بختە روو، ئەک تەنیا

(٣١٣) اليعقوبي: البلدان، ص ٣٥. ياقوت: معجم، مج ٤، ص ٣٣٠.

(٣١٤) السلمي: ذكر النسوة المتعبدات الصوفيات، تحقيق: محمود محمد الطناحي، مكتبة الخانجي، القاهرة.

١٩٩٣، ص ٦٨. الخطيب البغدادي: أخبار الصوفية، ص ٦٢.

(٣١٥) الخطيب البغدادي: أخبار الصوفية، ص ١٤٧. ابن الساعي: أخبار الحلاج، ص ١٠١.

(٣١٦) السلمي: نسيم الأرواح، حققه: احمد طاهري عراقي، منشور ضمن: مجموعة آثار ابو عبدالرحمن

سلمي، گردآوری: نصرالله پورجوادی، مرکز نش دانشگاهی، تهران، ١٣٦٩ ه. ش، ج ٢، ص ١٦٨.

(٣١٧) السلمي: طبقات، ص ٣٩١، ٥٠٩. الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ٤٣٣، ٤٩٦-٤٩٧. الذهبي:

تاريخ الإسلام، ج ٢٦، ص ٥٤١.

(٣١٨) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ٢٢٨.

وہک پرۆسەیه کی بەرھەمھێنانی چەمک و دەستەواژە بۆ دارشتن و دەرپرینی ئەزمونی رۆحانی سۆفی، بەلکو زیاتر وەک ھەلسوکەوتیک لە ژبانی رۆژانەیدا بەرجەستە دەبێ و دەستنیسانی ئەو ناسنامەییە دەکات کە لە چوارچۆی جفاکی نایینیدا پیتی دەناسریتتەوہ. ئەو تینگەیشتنە مەظھەر بۆ سۆفیگەری لەو پێناسەییە دەرەدەکەوئ کە بۆ ئەو ھزرە ی کردووہ و دەلێ بریتیہ لە "رەوشتی رەزامەندانە"^(۳۱۸)، رەوشتیک کە وادەکات مرۆڤ لە ھەموو کات و باریکدا بەرامبەر بە خودا رەزامەند بێ^(۳۲۰).

بەر لەوہی پیکھاتەمی ئەو رەوشتە دەرەجەیی کە سۆفیگەری پێ دەناسریتتەوہ، دەبێ ئەوہ بزانی یەکسانکردنی سۆفیگەری بە رەوشت لەمێژ نەبوو لە نێو ئەو کولتورەدا دەرکەوتبوو، وەک ئاکامیک بۆ کەلەکەبوونی ئەزمونیکی تازە سۆفییانە گەلەلە ببوو^(۳۲۱)، سۆفیەکی کرماشانی دەبیتە یەکیک لە یەکەمین ئەو کەسانەمی ئەم بۆچونەمی برەوپیداوہ. لێرەدا رەوشت نەسەر سیستەمی دوانەیی(دوالیزم) دانەمەزراوو، وەک لە کایە مەعریفییەکانی تر وابوو چ لە زانستە نایینیەکان بە کەلامناسیەوہ یاخود نا نایینیەکان بەتایبەت فەلسەفەمی ئیسلامی، بەلکو تەنھا بەھا بالاکانی دەگرتەوہ و ناماژەبوو بۆ چاکەکاری، رەوشت – بە دەستەواژەمی نووسەری سۆفی ھجوہیری – کاریکە بێ ھۆکار و لە "باطن" و "ظاہر" دا یەکدەگرتتەوہ و بانگەشەکاری پتوہ دیار نییە^(۳۲۲)، بەمەش – لە نێو چەمکە سۆفیەکاندا – کەمترین رافە ئەخۆ دەگرت و وەک بزوتیک و ھەلویتستیک تاییەتەند شتوہ دەگرت.

سەبارەت بەو رەوشتەمی مەظھەری کرماشانی دەیکاتە ناویشانی ریبازە سۆفییانەکی خۆی، ژبانی دەرویشانە یاخود "ھەژاری – الفُقر"، لەمەشدا لە نێو شتخانی ھاوسەردەمی بە تاقانە دادەنرێ^(۳۲۳)، ئەک ھەر ھزرەکی بەلکو ئەو خۆشی بە "دەرویشی راستگۆ" یان

(۳۱۹) السلمي: طبقات، ص ۳۹۶. الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۴۴۸.

(۳۲۰) المجویري: كشف، ج ۱، ص ۲۳۸.

(۳۲۱) لەبارەمی "سۆفیگەری وەک رەوشت" بڕوانە: محمد عابد الجابري: العقل الأخلاقي العربي – دراسة تحليلية لنظم القيم في الثقافة العربية، ط ۲، مرکز دراسات الوحدة العربي، بیروت، ۲۰۰۶، ص ۴۴۳-۴۴۴.

(۳۲۲) كشف المحجوب، ج ۱، ص ۲۳۷.

(۳۲۳) السلمي: طبقات، ص ۳۳۶. الشعراني: طبقات، ص ۱۶۸.

"ههژاری راستگو" وهسفده کرئ^(۳۲۴). لای وی "ههژار -- الفقیر" کەسێک نییه پێداویستییه دونیاییه کانی نهبی، چونکه ههلهپه دهستخستنی ئه پێداویستییه ناچاریهکی ژیان، به لکو ههژار ئه کەسهیه که جگه له خودا پێویستی به هیچ کەسی تر نییه و ههژاریی -- له مانا گشتییه کهیدا -- په یوهسته به په یوهندیی مرۆژ به خوداوه^(۳۲۵)، به هۆیهوه سوڤی دهتوانی له بهندایهتی خۆی بۆ خودا تێ بگات. له بهرامبهردا نابێ بژۆی ژیان و دابینهکردنی مه بهستیک بیت له خۆیدا و له میانهی پهیدا کردیدا، رهفتاری رۆژانهی سوڤی دیاری بکات و په یوهندییه کانی له گهڵ ئهوانیتر، تهنا ته له گهڵ خوداشی، له سه ره دابه زری، به لکو ده بی ده سه برداری خواستی چاک کردنی باری ژیا نی بیت، خۆ باشترین جۆری بژۆی ئه وه یانه که بی خواستی و هه ولدان، به لام له چوارچێوه یه کی شه رعیه یه وه، ده ست بکه وی^(۳۲۶).

بێگومان ئه مه به مانای ته وه زه لئی و خۆدانه ده ست ویستیکی هه مه گری کۆمه لایه تی نایهت، ئه وه نده ی بێباکییه له به رامبه ره به پێداویستییه ئاساییه کانی ژیان، نه وه تا مظه فه ره ویستی خۆی ئه وه حاله هه ژاریه هه لێ زارد بوو، لای ئه وه ئه مه ره فتاریکی په رچه کردارانه یه له هه مبه ره وه شی خراپی کۆمه لایه تی و ته شه نه کردنی هه ژاری له نێو خه لکدا په یه وه ی لی ده کری، ئه گه رنا ئه وه خۆی وه ک کەسێکی خودان په له و پایه ده رده که وی، که خه ریکی خزه مت کردنی یار و یا وه رانی بووه^(۳۲۷)، ئه وه پایه کۆمه لایه تییه ی -- به هۆی سوڤی بوونییه وه به ده ستی هینابوو -- ده یویست دیاره کۆمه لایه تییه که ی پێ چاره بکات، ئیدی ئه وه ی به اتایه ته ده ستی ده ییه شییه وه، چێژی له وه وه رده گرت هیچی پێ نه ما بوایه^(۳۲۸).

خۆدیتنه وه له نێو هه ژاریی سوڤیانه نه ئاسانه و نه ساده؛ ئاسان نییه چونکه پێویستی به کارکردنی زۆر هه یه له سه ره جه سه ته، ساده ش نییه چونکه ده بی رێگایه ک بی سوڤی به په له به رزه کانی ئه زموونی رۆحانی سوڤیانه بگه یه نی. سه باره ت به کارکردن له سه ره جه سه ته، ئه وا

(۳۲۴) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۴۴۷. ابن خميس: مناقب، ج ۲، ص ۱۱۳.

(۳۲۵) ابن خميس: مناقب، ج ۲، ص ۱۱۴. ابن قيم الجوزيه: طريق الهجرة، تحقيق: عمر محمود، ط ۲، دار ابن قيم، الدمام، ۱۹۹۴، ص ۸۷.

(۳۲۶) الشعراني: طبقات، ص ۱۶۹.

(۳۲۷) السراج: اللمع، ص ۲۵۳.

(۳۲۸) السراج: اللمع، ص ۲۵۳.

دەبىن زىتەر راھىتەننى بىن لەسەر دۆخىك كە لەگەل خوداناسىندا بگونجىن؛ ئەمەش بەر لە ھەموو شتىك دەخوازى جەستە بەتەواوى فەرامۆش بىكرى و لە دەورووبەر دابىرپىنرى، جەستە تەنىكى دونىايە و ئەگەر پشنگوئى نەخرى دەرگای بوونە "عارف" بەسەر مرۆڤدا دادەخرى، چونكە عارف - بەلای ئەو كرماشانىيەو - كەسىكە جەستەى بۆ خەلكە و دللى بۆ خودا^(۳۲۸)، بە دەستەواژەيەكى تر جەستەى لە خزمەتى خەلكدايە نەك خزمەتى خۆى، دللىشى بۆ ناسىنى خودايە نەك ناسىنى خەلك.

بىنگومان گونجوترىن و باوترىن جۆرى راھىتان بۆ بەرزەفتكردى جەستە و چەپاندنى ئارەزووكانى، برسى كرنىيەتى. بەلام مەبەست لەو برسى بوونەش تەنيا بەرزەفتى و چەپاندن نىيە وەك لە رووكەشدا وادىتە بەرچا، بەلكو - سەربارى ئەو - نامرازىكىشە بۆ بەھىزكردى توانا ھزرىيەكانى مرۆڤ. مرۆڤ بە برسىتى، برسىتىيەكى بە ويست و قەناعەتەو^(۳۳۰)، دللى - كە وەك بىنيمان ئەركى ناسىنى خودا بەجى دەگەيەنى - رۆشن دەبىتەو و تواناى بىركردنەوئى فراوانتر دەبىت^(۳۳۱).

بەرزەفتكردى جەستە وایكردووە كاتىك ئەو سۆڤىيە دەچىتە سەر ئەركە ناسىنىيەكانىش، زياتر قسە لەسەر ئەوئىان بكات كە پەيوەندى بەو بەرزەفتكردەوئىيە ھەيە، ديارە لىزە مەبەستمان "رۆژوو گرتن-الصوم"؛ لای ئەو ئەم ئەركە لە مانا باوہكەى دەرجووہ و - لە دووتوتى كردارى كۆنترۆلكردنى جەستە و گەيشتن بە حالى ھەژارى - بە سى رۆوخسار خۆى دەنوئى: بەوئى كە - بەر لە ھەموو شتىك - بەرۆژوووبوونى رۆحە، ئەو رۆژووہى وا لە

(۳۲۹) المكي: علم القلوب، حققه: عبدالقادر احمد عطا، دار الكتب العلمية، بيروت، ۲۰۰۴، ص ۱۲۷.

(۳۳۰) قەناعەت لای مظەفەر كرماشانى وەك سەرمایەيەكى رەمزى وايە، بەھۆيەو تەوانىيەتى بەو حالە بگات كە تىيدا بوو، ئەو لە چەند دىرە شىعەرىكى عەرەبىدا نامازە بۆ ئەو قەناعەتە دەكات و دەبىت:

افادتني القناعة كل عسر وهل عسر اعز من القناعة

فصبرها لنفسك رأس مال وصبر بعدها التقوى بضاعة

((قەناعەت زۆر شكۆمەندانە سودى بىن گەياندووم، جا لە شكۆى قەناعەت مەزتر ھەيە، بۆيە بۆ خۆت بىكە بە سەرمایە و دواى نەمىش تەقوا بكە بە كالآ))

الحركوشي: تهذيب، ص ۶۳. البيهقي: الزهد الكبير، ص ۹۲.

(۳۳۱) القشيري: الرسالة، ص ۱۱۰. ابن الملتن: طبقات، ص ۲۶۳.

مرۆڤه ده کات ئهوهنده دونيايي نهبى و هيوای زۆرى به ژيان نهبى و باوهر بهوه بهيتنى که ژيان کورته. نهوهش بهرهو رووخسارى دووه مى رۆژوومان دهبات، رووخسارىک که دهبنى نهو باوهره تۆخ بکاتهوه، نهویش بهرۆژوو بوونى عهقله، نهک بهوهى بير نهکاتهوه، چونکه وهک بينيمان برسيتى خۆى لهپيتاوه بيرکردنهوه بووه، بهلکو تا بتوانى بهسهر ئارهزوهکانى جهستهدا زال ببى، لهو بهها بهرزهى پييان بهخسراوه دايان بمالى و ريگهيان پى نهوات مرۆڤه دونيايي بکهنهوه و وهک نهوانيتر خهريکى چيژهکانى ژيان بيت. ليژهوه رووخسارى سييه مى رۆژوو دهردهکهوى، نهویش سنووردانانه بۆ ههژموونى نهو چيژانه بهسهر دهررونى مرۆڤدا، بهتاييهت خواردن و خواردنهوهى و شههوهتبازى و شته حهرامکراوهکانى تر، نهمهش بهرۆژوو بوونى دهررون دهگهينهى^(۳۳۲).

کاتيکيش ئاوا جهسته لهژير چارديري رۆح و عهقل و دهررون داين، نهوکات سۆفى دهچيته نيو قوناغيكى نوپى پهيوهنديي گريدان به خوداو ناسينى، نهمجارهش ناسين لهسهر چه مکی خۆشهويستى خودايى دادهمهزى، خۆشهويستيهک که له نيوخويدا مهرگى مينۆکيانهى سۆفى هههگرتهوه، نهک بهماناي توانهوهى زاتى مرۆڤانه له نيو زاتى خودايى، بهلکو بهماناي نهمانى زاتى مرۆڤانه - که وهک بينيمان به خۆبرسيکردن و چهپاندنى جهسته مهيسهر دهبوو - لهپيتاوه "نزيك بوونهوه - القرب"ى تهواو له خوداوه. نهگهر نهو مهرگه مينۆکيه نهبى نهوا نهو نزيكيه نهستم دهبن، ههر بهو نزيكبوونهوهشه جازيکى تر سۆفى زيندوو دهبيتتهوه، ياخود وهک نهو دهلتى: ((نهوهى خۆشهويستى بيکوژى، نزيكى زيندوى دهکاتهوه))^(۳۳۳). بهلام بيگومان لهو زيندوو بوونهوهيهدا ههرگيز مرۆڤه هههگرى ههمان خهسلتهکانى پيشووى نيه، بهلکو نهمجاره عارفنکه بيتاک له دهررويهر و ژيانتيكى نهوتۆ دهژى که تهنيا خودا رازهکانى دهزانى.

ئيراهيمى كورى شهيبان و برهوپيدانى سؤفيگمري له كرامشان:

لهوه دهچن دووهم سۆفى شارهکه که ئيراهيمى كورى شهيبانه تهمنى سؤفيانهى له هى مظهفر بچوكر بووبى^(۳۳۴)؛ نهوهيان بهوه ناسراوه لهسهر دهستى سۆفى بهناوبانگ نهبو

(۳۳۲) السلمى: طبقات، ص ۳۹۶. الحركوشي: تهذيب، ص ۲۱۶. الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۴۴۷.

(۳۳۳) ((مَنْ قَتَلَ الْحَبَّ أَحْيَا الْقُرْبُ))؛ السلمى: طبقات، ص ۳۹۷. الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۴۴۷.

(۳۳۴) السراج: اللمع، ص ۲۵۳.

عبداللای مەغریبی پێگەیشتووه، هەر له گەنجیتییەوه یاوهری ئەوی کردووه و زۆری لێ نزیك بووه و له گەلێدا چەندان شوێنی جیهانی نیسلامی گەراوه^(٣٣٥). بۆ ماوه یەک زۆر له گەلێدا ماوه تەوه؛ هەندیک دەلێن سی سال^(٣٣٦) و رای واش هەیه دەلێن چل سالی له گەلێدا بووه^(٣٣٧). ئەوه دەهێت ئەو کرماشانییه، وهك بهشێکی پتووستی کردهی بوونه سۆفی، خۆی ئاره زووی گەرائی هەبووبن، بۆیه دەبیین له زۆر شوێندا نامادهیه (هەریمی جهزیره، ولاتی شام، ولاتی مەغریب)^(٣٣٨)، کهچی وادیاره دوا جار گەراوه تەوه کرماشان و له ویدا ژیانی به سەر بردووه^(٣٣٩). ئەو تەمه نیکێکی باشی هەبووه، لایەنی کەم له هەشتا سالیدا هێشتا زیندوو بووه^(٣٤٠)، له باره ی سالی مردنی بۆ جوونی جیاواز هەیه هەندیک دەلێن له (٩٤١/٩٤٢-٩٤٢/٩٤١)^(٣٤١)، هەندیکیش دەلێن له (٩٥٩/٩٤٠)^(٣٤٢) و رایە کیش هەیه دەلێن له سالی (٩٤٨/٩٤٨)^(٣٤٣) مردوه.

هەرچۆنیک بیت، خۆیندنه وهی ئیبراهیم بۆ سۆفیگه ری کرده کی و هەلسوکه وتی رۆژانه ی سۆفییان، هاوشیوه ی هەمان ئەو خۆیندنه وه یه که مظه فەری کرماشانی هەیبوو و جه ختی نەسەر ژیانی هەژاری و زاهیدانه کردۆتەوه. ئەو خۆی یاوهریتی ئەو مورید و سۆفیانه ی پێ دروست بووه که پێداویستییه کانی ژیانیان به هەند وەر نه گرتوه و له وانەش دوور کهوتۆتەوه که

(٣٣٥) ابن الجوزي: صفة الصفة، ج ٤، ص ٣٥١. السهروردي: عوارف، ج ٢، ص ٢١٤. الذهبي: سير أعلام، ج ١٥، ص ١١٩.

(٣٣٦) ابن الملقن: طبقات، ص ٢٥٠.

(٣٣٧) فريد الدين عطار: تذكرة، ج ٢، ص ٢١٤.

(٣٣٨) ابن خميس: مناقب، ج ١، ص ٤٣٣. ج ٢، ص ١١٩.

(٣٣٩) الكلبي: التعرف، ص ١١٨.

(٣٤٠) السراج: اللمع، ص ٢٤٣. الخركوشي: تهذيب، ص ٢٢٦.

(٣٤١) ابن عساكر: تاريخ، ج ٦، ص ٤٤٤.

(٣٤٢) ابن الجوزي: المنتظم، ج ١٤، ص ١١٩.

(٣٤٣) البيهقي: امرأة الجنان، ج ٢، ص ٢٤٣.

وئلی دوی شو پیدایستیایانه - چندهش ساده بئ - بوونه^(۳۴۴). هر لهو روانگه یوه شاری جیهیشتوه و له دیه کی نزیکدا ژیاوه و تنیا بو نوژ چۆتوه ناو شار^(۳۴۵)، ههروه ده لئین بو ماوه یه کی درژی ته منی بئ مال و حال بووه و به دلّی خوئی خۆراکی نه خواردوه^(۳۴۶).

نهوهی ئیراهیم له مظفر جیا ده کاتوه و وایلنده کات، له ناستی گستی سۆفیگه ری نیسلامیدا، پنگه یه کی بالآتری هه بئ، کارکردنییه تی له بواری تیۆری و دارشتنی تیز و چه مکه بنه رته تی و ههستیاره کانی سۆفیگه ری، هاوته ریب له گه ل گرنگیدانی به لایه نی کرده کی هزره که. نه مه سه رباری په یوه ندی له گه ل گه وره سۆفیانی سه رده مه که ی^(۳۴۷)؛ هر له جو نه یه د^(۳۴۸) هوه بگره تاوه کو شبل^(۳۴۹) و ئیراهیمی خه و اص، که نه وهی دوایان له یاوه ره زۆر نزیکه کانی بووه و هه ردووکیان موریدی هه مان سۆفین که نه بو عه بدوللای مه غریبه^(۳۵۰). له به شی دا بئت به درژی قسه له سه ر هزری شو سۆفییه ی کرماشان ده که یین.

۳- سۆفیگه ری له شاری نه هاوهند:

شاریکی تری هه ریمه که که بزواتیکی تاراده یه ک به رچاوی سۆفیگه ری لی هه بووه، شاری نه هاوهنده، نه مه ش یه ک له شاره کۆنه کانی نه وینه و له زویه که وه تیکه ل به جیهانبینی نیسلامی بووه^(۳۵۱) و نه هلی فه رموده ی تیدا ده رکه وتوو^(۳۵۲)، یاخود روویان تیکردوه و

(۳۴۴) ((کنا لا نصحب من یقول نعلی))؛ السلمي: المقدمة، ص ۲۱-۲۲. ابن شاهور: منارات السانین و مقامات الطانین، تحقیق و تقدیم: سعید عبد الفتاح، دار سعاد الصباح، الکویت، ۱۹۹۳، ۴۹۸.

(۳۴۵) الکلابادی: التعرف، ص ۱۱۸.

(۳۴۶) الحركوشي: تهذيب، ص ۱۵۲، ۲۲۶. القشيري: الرسالة، ص ۲۶۶.

(۳۴۷) السلمي: المقدمة، ص ۵۸.

(۳۴۸) البيهقي: البيهقي، ص ۳۵۵. الخطيب البغدادي: أخبار الصوفية، ص ۶۲.

(۳۴۹) السراج: اللمع، ص ۲۱۰.

(۳۵۰) السراج: اللمع، ص ۲۲۶. القشيري: الرسالة، ص ۱۱۲. ابن خميس: مناقب، ج ۱، ص ۴۳۱. فريد الدين عطار: تذكرة، ج ۲، ص ۹۸.

(۳۵۱) الجيهاني: أشكال العالم، ترجمه: علي بن عبد السلام كاتب، با مقدمة و تعليقات: فيروز منصورى، شرکت به نشر، تهران، ۱۳۶۸ ه. ش، ص ۱۴۲.

"خەلکی چیاکان" لییان سوودمەند بوونە^(٣٥٣). لە بواری سۆفیگەریش، ئەوا بەرلەوهی خۆی وەک بئکەیهکی کایەکی باسی بکری، وەک زێدی یەکیک لە گەورەترین و کاریگەرترین کەسایەتیەکان ناوی دەهێنری، کە ئەویش جۆنەیدە^(٣٥٤). بەلام لەو زیاتر هیچمان لە بارە ی کاریگەری ئەو لەسەر ئەو زێدە خۆی بەرچاوە نەکووتوو، ئەگەرچی ئەو کاریگەریە — بە پشتبەستن بەو زانیارییانە لە پێشدا خستمانە روو — بە دوور نازانین، بەتایبەت کە لەو دەهەچی شارە کە جینگە ی سەرنجی سۆفییان بووی و هەندیک لەوان سەردانیان کردی^(٣٥٥).

بەهەر حال، زانیاریان لە بارە ی رهوشی سۆفیگەری نەهاوەند پچر پچر و پەرش و بلاو. رەنگە لە یەکەمین ئەو کەسانە ی وەک سۆفی ناویان هاتوو نەبولقاسم کوری مەروانی نەهاوەندی^(٣٥٦) بێت کە یاوهریتی سۆفی ناسراو ئەبو سەعیدی خەراز (م ٢٧٩/ک ٨٩٢ز) ی کردوو و دەییینین لە لە حج و لە ولاتی شام لە گەلێتی و تە ی لی دە گێرێتەو^(٣٥٧)، بەمەش دەبێ لە سەدە ی سییە می کۆچیدا دەرکەوتبێ. جگە لەمە ئەوێش لەسەر ئەو نەهاوەندییە دەزانین کە ماوێهە کە لە بەغداد ژیاو، لە شارە کە ی خۆشیدا وەک سۆفیەکی دیار ناسراو و گەنجانی شار سوودیان لە شارەزاییەکانی لەم کایە ئایینیە وەرگرتوو^(٣٥٨).

(٣٥٢) التمیمی: الجرح و التعديل، ج ٩، ص ٤٤٧. السمعاني: الأنساب، ج ٥، ص ٥٤١.

(٣٥٣) البستي: الثقات، بعناية: محمد عبد المعين خان، مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية، حید آباد — الدکن، ١٩٧٣، ج ٨، ص ٨٩. هرودها بروانه: القزويني: التدوين في اخبار قزوين، حققه: الشيخ عزيز الله العطاردي، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٨٧، ج ٢، ص ٨٩.

(٣٥٤) السلمي: طبقات، ص ١٥٥.

(٣٥٥) ابن الساعي: أخبار الحلاج، ص ٤٥.

(٣٥٦) لهلاي ميژوونوس "ابن عساكر" (م ٥٧١/ك ١١٧٥ز) ناوێهە ی بە شتیوی "ابو القاسم بن مردان" نوسراو. بروانه: تاريخ مدينة دمشق، ج ٥، ص ١٣٣.

(٣٥٧) الحركوشي: تهذيب، ص ٣٣٦. السلمي: طبقات، ص ٢٦٥. الخطيب البغدادي: أخبار الصوفية، ص ٣٤٠. ابن خميس: مناقب، ج ١، ص ٤٢٤.

(٣٥٨) الخطيب البغدادي: أخبار الصوفية، ص ٣٤٠.

لهلای خۆیهوه سوللهمی له نویسنهکانیدا ناوی چهند دانه سۆفیهکی شارهکهمان بۆ دههیتنی، وهک محمهد کورپی مهعادی نههاوهندی^(٣٥٩)، نهبو عدلی نهحمد کورپی محمهدی نههاوهندی ناسراو به "قرمان"^(٣٦٠)، ههروهها محمهدی کورپی عدلی نههاوهندی^(٣٦١). نهم دووانه کۆتایی زیاتر وهک گێپهروهوه و یاوهری سۆفیانی تر ناویان تۆمار کراوه، کهچی لهوه دهچن نهوهی یهکهه خۆی سۆفیهکی پینگهیشتوو بووبن، به بهلگهی نهو وتهیهی نهم نووسههه لیتی دهگێپهتهوهه و بریتیهه له گوزارشتکردنیکه مهجازیه — عیرفانیانه له قورنان و کړۆکی سورهه و نایهتهکانی، ههه بۆیه سوللهمی له دهستپێکی نهو کتیبهی که راشه قورنانه "زیادات حقائق التفسیر" یاداشتی کردوهه.

نهگهه تا ئیتره نهوهنده زانیاریهه لهسهه سۆفیهکان ههیه، پالپشتمان ناکات له دۆزینهوهه و دیاری کردنی تایبهتهندی و تهنانهه هیلهه گشتیهکانی سۆفیگهه له نههاوهنده، نهوا لهگهه نهحمدی کورپی محمهدی کورپی فهزل ناسراو به نهبولعهباسی نههاوهندی (م٣٣١/ک / ٩٤٣ز) تایبهتهندی و هیلهه گشتیهکان وردتر دهبینرین. بهه له ههموو شتیکی زانیاری له بارهه نهو سۆفیه پتر له سههچاوه فارسیهکاندا ههیه؛ لهویدا نهوهی جهختی لهسهه کراپهتهوه نهویه که دهلین نهو له شاگردانی سۆفیانی ناسراوی وهک جههغهه خولدی و نهبو عهبدوللای کورپی خهفیفی شیرازی بووه، تهنانهه وهک جینشینیکه نهوهی دووهه ناوی دههیتنی^(٣٦٢). بهلام نهمه بهو مانایه نایهه پینگهیشتنی کهسیتیهکهه ههه تهنیا له میانهه سووده وههگرتن له مامۆستاکانی بووبن، بهلکو باس لهوه دهکری خۆی له چوارچیهه نهزموونیکه رۆحانی درێژخایهنهوهه بیری روناک بۆتهوهه و بریک له راستیهکانی بۆ دههکهوتوهه، بهتایبهت نهوانهه به ناسینی دهروونیههه پهیههستن، لهه بارهوه دهلی : ((له سهههتا که دهههه نهو کارهه گرت، دوازهه سال وهک چاودتیر مامهوه، تا (خودا) یهک گۆشهه دلمی په نیشان دام))^(٣٦٣).

(٣٥٩) زیادات حقائق التفسیر، حقههه و قدم لها: جرهارد بوورینگ، دار المشرق، بیروت، ١٩٩٥، ص٢.

(٣٦٠) نسیم الأرواح، ص١٦٨. له سههچاوهکانی بهههههه مانای نهو نازناوههههه دههه نهکهههه.

(٣٦١) طبقات الصوفیه، ص١٢٢.

(٣٦٢) زرکوب شیرازی: شیرازنامه، بهتصحیح: بهمن کریمی، مطبعهه روشنانی، طهران، ١٣٥٠ه. ش، ص١٠٣.

(٣٦٣) جامی: نفعات، ص١٥٠. فصیح خوافی: محمل فصیحی، تصحیح و تهقیق: سید حسن ناجی نصرآبادی،

انتشارات اساطیر، طهران، ١٣٨٦ه. ش، ج٢، ص٥٠٢.

بیتگومان ئەو دل روناکیبونەو هەبەش رینگەخۆشکەرە بۆ خۆناسینی سۆفییانە و ئەو پەبێوەندیە سەرەکییە کەسی سۆفی بە خودا دەبەستیتەوه، ئەو دەخوایێ بەو پەبێوەندیەوه لە خۆی و بیتگە لە جیهانی مرۆفانە بگات. رەنگە رینگری هەرە سەرەکی بەردەم ئەو پڕۆسەبەش نامادەیی هەژمونیگەرانی خودایەتیی بیت لە ژبانی مرۆفانەیدا، تا ناستیک کە رینگر بوو لە بەردەم تیرامانیتکی سەرەخۆ و جیاواز لەوهی خەلکیی هەیانە و پێیەوه سەرقالن، بۆیە ئەگەر تەواوی ئەو خەلکە دەخوایێ نەگەر بۆ کاتژمیریکیش بیت لەگەڵ خودا بن، ئەو دەبێوێ بۆ کاتژمیریکی خودا خۆی بەخۆی بداتەوه (پەبێوەندیە هەژمونیگەرکە نەمینی)، دیارە ئەمەش نەک بۆ گومان بردن و دەربازبوون لە بیرکردنەوهی ئایینیانەیه، بەلکو تا وەك دەلتی تیبگات: ((ئەو چییە و لە کوێوه هاتووه))^(٣٦٤).

رەنگە ئەو گەرانه ئەبۆلەعباسی نەهاوەندی بەدیته نێو ئەلقەهی سۆفیگەری، بەلکو سۆفیوون رافەیهکی بۆ مرۆفبونی ئەو هەبێ و ئەو رینگا دروستە بێ، کە هەم ناسینە مرۆفانە کە فەرەم دەکات هەمیش پەبێوەندیە خودایە کە رۆشنتر دەکاتەوه. شیخی نەهاوەند بەر لەوهی سنوورەکانی سۆفیگەری دیاری بکات رایدەگەینێ ئەو دیاری کردنە جەربەزەیه کە پالپشتی خودایی پێویستە، ئەگەرنا دەشی لەلایەن خودا خۆیەوه دژایەتی بکری. بیتگومان ئەمەش پالپشتییەکی رەهایە لە پابەندی تەواوی مرۆفایەتی بە خودایەتیەوه سەرچاوه دەگری، ئەو پابەندییە دەبێ لە سەرۆی هەموو پەبێوەستبونیکی مرۆفانەوه بێ تا ئەو ناستی رایدەگەینێ: ((ئەوهی خوداوەند خولیا بێ، دەبێ نەگەر دەستە چەپی لە خودای سەرقال کرد، بە دەستە راستی بپیریتەوه))^(٣٦٥).

بەدەر لەو تیبگەبشتنە، لەلای ئەو سۆفیگەری پتر لە چوارچێوهی بواره کردەکییە کەبێوە دەردەکەوی، بەجۆرێک کە پێی وایە ئەو کاتە سۆفیوون دەست پێ دەکات کە ژبانی هەژارانە و دەرویشیانە دەکاتە ئەوپەری. بەو مانایە پێویستە سۆفی نەک هەر لە سیستەمی ژبانی ناسایی دەریچێ، بەلکو لەو شیوه ژبانە هەژارانە کە پاشخانە بۆ سۆفیوونیش تەواو پێ بگات و بتوانێ کەسیتی نوێی خۆی لەسەر دا بەزرتی. بیتگومان ئەو دامەزراندنەش بریتی نابێ لە ئاشکراکردنی ئەزموونە رۆحانییە کە سیتییه کە و لە ناکامیشدا ئەو جۆرە بوون

(٣٦٤) فصیح خوافی: مجمل فصیحی، ج ٢، ص ٥٠٢.

(٣٦٥) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ٣٧٠. جامي: نفحات، ص ١٤٩.

بانگه‌شه‌کاری و خوځ‌ده‌رختن بې، نه‌و‌نده‌ی ده‌بې قه‌شارتنی حالی بې له نه‌وانیتر له ریځگی خوځ‌به‌دوورگرتن له ناو‌نده کۆمه‌لایه‌تییه‌که‌وه، بۆ قه‌ره‌بووی نه‌و دووریسه‌ش ده‌شی له نیټو نه‌لقه‌ی سۆفییاندا به‌ خزمه‌ت‌کردن و گرنگیدان به‌ ژبانیان خه‌ریک بې^(۳۶۶).

نه‌و بیروبوچوونانه به‌و مانایه‌ نایه‌ت نه‌بولعه‌باسی نه‌هاوه‌ندی به‌ ته‌واوی له‌ ده‌وربه‌ره‌که‌ی دا‌برابې و ته‌نیا له‌ نیټو سۆفییاندا ناماده‌یی هه‌بووبې، به‌لکو له‌ شاره‌که‌ی خوځیدا - به‌کاریگه‌ریی سه‌رمایه‌ ره‌مزیه‌که‌ی - به‌و دوورکه‌وته‌وه‌ی رازی نه‌بوون و ریژی زۆریان ده‌گرت و خزمه‌ت‌یان ده‌کرد^(۳۶۷)، به‌تایبه‌ت که‌ ده‌بیته ره‌مزیک بۆ باوه‌رداریی و ریئیشاندانی نه‌وانه‌ی له‌ "راسته‌پې‌نایین" نه‌گه‌یشتون، بېنگومان به‌و مانایه‌ی له‌ فه‌زاکه‌ی نه‌ودا هه‌بووه. نیدی له‌ مباره‌وه چه‌ند به‌سه‌ره‌اتی له‌سه‌ر ده‌گېتردیته‌وه، تییدا ده‌بېنین بۆته‌ نه‌و که‌سایه‌تییه‌ی نه‌م ریځگه‌یه بۆ خه‌لکی تر، ته‌نانه‌ت غه‌یره دینانیش، روژن ده‌کاته‌وه^(۳۶۸). به‌مه‌ش سۆفیه‌ری ده‌بیته دیارده‌یه‌کی ویستراوی ناو‌نده جوگرافیه‌که‌ که‌ نه‌هاوه‌نده و رووخساره کرده‌کیه‌که‌ی - وه‌ک له‌ شوینی تریشدا دیننه‌وه سه‌ری - گه‌شه‌سندنی به‌رچاو به‌خۆره ده‌بېنی، نیدی له‌ دیارده‌یه‌کی تاکه‌که‌سیانیه‌ی په‌یوه‌ست به‌ سۆفیه‌وه ده‌گۆرې بۆ دیارده‌یه‌کی ده‌سته‌جمعی و که‌سانیک له‌ خوځی خړ ده‌کاته‌وه که‌ هه‌مان تینگه‌یشتنی نایینی و نه‌زموونی روچانی نه‌ویان هه‌یه، به‌مه‌ش شاره‌که‌ی کردۆته سه‌رچاوه‌یه‌کی راگه‌یشتن به‌سه‌ر زانسته سۆفیه‌کان و موریدی لی کۆده‌بیته‌وه و ده‌بیته مامۆستای چه‌ندانیک له‌و که‌سانه‌ی دواتر وه‌ک سۆفی ده‌ناسرین^(۳۶۹).

تا نه‌وکاته‌ی نه‌بولعه‌باسی نه‌هاوه‌ندی له‌ ژبان مابوو له‌ گه‌وره سۆفییانی سه‌رده‌مه‌که‌ی دانه‌پراوه و هاموشۆی هه‌ندیک له‌وانی ده‌کرد و گه‌توگۆی له‌گه‌ل ده‌کردن، نه‌مه سه‌رباری گرنگیدانی به‌ کولتوری نه‌و سۆفیه‌یه‌ و گېترانه‌وه‌ی سه‌ربورده‌یان^(۳۷۰). بېنگومان نه‌و ده‌رکه‌وتن

(۳۶۶) فرید الدین عطار: تذکره، ج ۲، ص ۲۶۸.

(۳۶۷) الأنصاری: طبقات الصوفیه، ص ۵۰۳.

(۳۶۸) بۆ ده‌قی به‌سه‌ره‌اته‌کان بگه‌رپۆه بۆ: فرید الدین عطار: تذکره، ج ۲، ص ۲۶۸-۲۷۰. فصیح خوانی: جمل فصیحی، ج ۲، ص ۵۰۲.

(۳۶۹) بۆ نمونه پروانه: الأنصاری: طبقات الصوفیه، ص ۴۷۰. فرید الدین عطار: تذکره، ج ۲، ص ۲۶۸-۲۶۹.

(۳۷۰) ابو نعیم: حلیه، ج ۱، ص ۳۷۰. زرکوب شیرازی: شیرازنامه، ص ۱۰۳.

و جالاکييانەى ئەو ە واپکردوو ە سۆفيگەرى لەوئ بەردەواميى ەبئ و لەدواى خۆى، ەم ياورانى ەميش بنەمالەكەى بە تايبەت ەر يەك لە ئەوەكانى ئەبولحەسەن عەلى كورپى ظاھر و ئەبو سەعيدى كورپى طاھر كە لە سەدەى پيئجەمى كۆچى و سەرەتاي سەدەى شەشەم ددرەكەون، برەو بە كايەكە بدن و شار ببیتە بنكەيەكى سەرەكى سۆفيگەرى ئەو قوناغە و خەلكانىك لەوئ و لەسەر دەستى ئەمان ببنە سۆفى و شارەزايى پەيدا بكەن^(۳۷۱).

۴- سۆفيگەرى لە شارى حولوان:

بەر لەوئ قسە لەسەر سۆفيگەرى ئيسلامى لەو شارەدا بكەين، بە پيويستى دەزائين ناماژە بۆ ئەو بەكەين كەوا پيئگەى جوگرافى حولوان، تايبەتمەندى بەو شارە داو، ئەو سەرەتاي ەريمى چيا و كۆتايى ەريمى عيراقى پيئكەدەهينا، ەندپكجار لەسەر ئەوئ يەكەم بوو و چەند جاريش خراوتە سەر ئەمەى دوو ەمەو^(۳۷۲)، بۆيە دەشى بليين ەم خەسلەتى دەقەرە چيايەكانى ەبوو و ەميش نزيكبونى لە بنكە شارستانىيەكانى ەريمى عيراق بەتايبەت بەغداد، واپکردوو دەستەبزيئەكەى لە رەوت و گۆرانە نايينىيەكان ناگادار بن. رەنگە ەر ئەو پيئگە جوگرافىەش بئ، لە رووى پيئكەتەى دانىشتوانەو، فرە رەگەزى پيئە ديار بئ، بە جورئيك كە لە سەدەى سيئەمى كۆچى ەر سئ ميللەتى كورد و عەرەب و فارسى تيدا ژياو^(۳۷۳)، ئەگەرچى پتر وەك نشينگە و ەوارى كورد و خيئە كوردىيەكان ناوى دپت، كە تەننەت توانيويانە دەسلانئى كارگيئرى شارەكەش بگرنە دەست^(۳۷۴).

(۳۷۱) بۆ زانبارى زياتر بگەرئو بە: السلفى: معجم، ص ۲۱، ۴۱، ۱۳۰، ۲۹۶، ۳۹۱.

(۳۷۲) الجيهاني: أشكال، ص ۱۴. السمعاني: الأنساب، ج ۲، ص ۲۴۷. لە ئيستاندا ئەو شارە پاشاوەيەكى نەوتۆى نەماو، بەتايبەت كە ەر لە سەدەى ەوتەمى كۆچيەو دوچارى داروخان دەبیتەو و لەسەدەى ەشتەميش وەك ويرانە باسى كراو، پاشاوەكەى بە "طاق كُرە" دەناسئ. بۆ زانبارى زياتر بگەرئو بە: حسام الدين على غالب نەقشبندى: شارەزور، ل ل ۶۳-۶۴.

(۳۷۳) اليعقوبي: البلدان، ص ۳۵.

(۳۷۴) ابن رسته: الأعلاق النفيسة، وضع حواشيه: خليل المنصور، دار الكتب العلمية، بيروت، ۱۹۹۸، ص ۱۴۵. الصولي: قسم من أخبار المقتدر بالله العباسي، دراسة و تحقيق: خلف رشيد نعمان، دار الشئون

له‌رووی نایینییه‌وه ره‌وشی ئەو شاره زۆر روون نییه، ئەوه‌نده ده‌زانین تا دره‌نگانێک - لایه‌نی که‌م تا سه‌رده‌می گه‌ڕیده‌ نیین روسته‌(م ۲۹۰/ک/۹۰۳ز) - کورده زه‌رده‌شتیه‌کان له‌ دیهاته‌کانی ده‌وروبه‌ری ده‌ژیان و ئاته‌شکه‌ده‌یان هه‌ر ما‌پۆه^(۳۷۵). هه‌روه‌ها ده‌بینین ناو شاره‌که‌ بۆته‌ بنکه‌ی به‌شێک له‌ فه‌رمووده‌گێره‌وانی ده‌سته‌ی یه‌که‌می جیهانی ئیسلامی^(۳۷۶). به‌مه‌ش زه‌مینه‌ی به‌ه‌سه‌ندنێ ره‌وتی ئیسلامی سونه‌گه‌را خۆشبووه، هه‌روه‌ها ره‌نگه‌ سنووریکیشی بۆ رێباز و ره‌وته‌ نایینییه‌کانی تر دانابن، به‌ تایه‌ت خه‌واربجەکان، ئەوه‌تا ده‌بینین له‌ سه‌روه‌ری سه‌ره‌له‌دانی سۆفیگه‌ری، هێندێک له‌ خه‌لکه‌که‌ی دژ به‌ چالاکی فراواخوازیانه‌ی ئەو گروپه‌ وه‌ستاونه‌ته‌وه^(۳۷۷). ره‌نگه‌ ئەمه‌ش به‌لگه‌ بێ له‌سه‌ر سنوورداری قه‌بولکردنی بیروباوه‌ری خه‌واریج و هه‌ژموونی ره‌وته‌ سونه‌گه‌راکه‌.

وادیا‌ره‌ هه‌راکات ئەو هه‌ژموونه‌ وایکردووه‌ ده‌رکه‌وتنی هه‌زی سۆفیگه‌ری له‌ پانتایی شاره‌که‌دا که‌مه‌تر بێ له‌ هی زۆریه‌ی شاره‌کانی تری ناوچه‌که‌، له‌و شاره‌دا سۆفیه‌کی ئەوتۆمان به‌رچاو ناکه‌وئێ توانیبێتی که‌سێتی سۆفییانه‌ی خۆی به‌سه‌ر ده‌وروبه‌ره‌که‌ی به‌سپێنێ و ژیان و بیروباوه‌ر و ته‌کانی بایی ئەوه‌بن له‌ دووتویی سه‌رچاره‌ بایۆگرافیه‌کانی تایه‌ت به‌ ژیا‌نی سۆفیان بنوسرتێته‌وه‌. ئەمه‌ له‌ کاتی‌که‌دا له‌ ناستی کۆمه‌لایه‌تیدا دیا‌رده‌ نایینییه‌که‌ قه‌بولکراوه‌ و پینگی خۆی هه‌بووه‌، ته‌نانه‌ت ئەوانه‌یشی که‌ به‌ له‌ڕێ‌لاده‌ر دا‌ده‌نران و خه‌ریکی "رێگری" بوون، مه‌یلیان به‌لای سۆفیا‌ندا هه‌بووه‌ و رێزیا‌ن گرتوون و هاوکاریان کردوون^(۳۷۸).

الثقافية، بغداد، ۱۹۹۹، ص ۱۶۵. ابن الفقيه: البلدان، ص ۳۸۷. الهجویری: كشف، ج ۲، ص ۵۶۲. ابن الأثیر: اللباب، ج ۱، ص ۳۰۷.

(۳۷۵) الأعلاق النفیسة، ص ۱۴۵.

(۳۷۶) بۆ نمونه‌ به‌روانه‌ البستی: مشاهیر علماء الأمصار، وضع حواشیه: مجدی منصور، دار الکتب العلمیه، بیروت، ۱۹۹۵، ص ۲۰۹. القزوينی: الإرشاد، ج ۱، ص ۶۲۳-۶۲۴.

(۳۷۷) کاتیک سه‌رکرده‌ی ناوداری خه‌واریجی مساورێ کورێ عه‌بدولعه‌میدی شاری له‌ سالی (۲۵۳ک/ ۱۸۶۷ز) هێرشێ کرده‌ سه‌ر حولوان، خه‌لکه‌که‌ی به‌ توندی رووبه‌پووی بوونه‌وه‌ و ژماره‌یه‌کی زۆریان لێ کوژرا، به‌روانه‌: الطبری: تاریخ، مج ۵، ص ۲۰۲۳.

(۳۷۸) الهجویری: كشف، ج ۲، ص ۵۶۲.

له گهڙ نه وه شدا هه نديك له كه سايه تيبه كاني حولوان له پانتايي سؤفيگه ريدا نامادهن، به لام زياتر وهك گيڙه وه وي و ته و كرده وي سؤفييه گه وه ره كان، نهك وهك به ره مهه تيره تيكي هزره كه، نه وه تا نه بو نيسحاق ئيبراهيم كورې نه همدې حولواني يه كيكيكه له وانهي گوته يايه زيدي بسطامي لي ده گيڙه دريټه وه^(۳۷۹)، يه كيكيكي تريس بينه ري كه رامه تي جونه يده و ه رسامه به توانا سه روو ناسايه كاني نه و سؤفييه^(۳۸۰). له وه بترازي زانياريه كي نه وتو له سه ر نه و كه سايه تيبه نه ي حولوان له به رده ستدا نيبه، ژيان و بؤچوونه كانيان نادياره .

ره ننگه هو كاريكي بنه رته تي وونبون و ناديارې سؤفيياني حولوان په يوه نديي به تينگه يشتني نه وان له وه هزره و پياده كرده نيبه وه هه بو وي؛ نه مه به ناشكرا له په يوه نديي سؤفييه كي نه وي به ناوي محمه دي كورې قاسمي حولواني به گه وه سؤفي كرماشان ئيبراهيمي كورې شه ييان رادياره، نه و حولواني به زير به نيو هينديك بواري هزره كه دا روچوه، كه به دلې سؤفييه كه ي كرماشان نه بووه و — وهك دواتر ديټنه وه سه ري — مايه ي ره خنه لي گرتن بووه^(۳۸۱).

به هه مان شيوه چند سؤفييه كي تري شاره كه هه ن ته نها ناويان له گهڙ ره وته ناباوه كاني سؤفيگه ري ديټ، نه و ره وتانه ي له ده قه ميژووييه كاندا كه متر قسه يان له سه ر ده كوي و تيره كانيان به تر سه وه و هه نديك جاريش به په نه انيبه وه خراونه ته روو، نه مه به ناشكرا له په يوه نديان به حوسيني كورې مه نصورې حلاج (م ۳۰۹/ك ۹۲۱ز) و ره وتي حه لاجيبه وه دهره ده كوئ، كه ناوي چندان سؤفي نه وي ديټ وهك: نه بو نيسحاق ئيبراهيم كورې عه بولكه رمي الحولواني، يونسي كورې خضري حولواني، نه بو لمحه سه ني حولواني^(۳۸۲)، كه جگه نه په يوه نديان به حلاج و هزي نه و و له نيو نه و به سه ره اتانه ي باس له و سؤفييه ده كه ن، له شويني تر دا ناويان نيبه . بينگومان نه مه ش وا ده كات جگه له ناو و چند ه لويستيتيكي نه و سؤفييانه ي حولوان هيچي تريان له سه ر نه زانين، به و كه مه زانياريبه ش ناتوانين به وردې ده ستنيشاني بيتگه ي هزره كه له پانتايي نه و شاره دا بكه ين.

(۳۷۹) السهلجي: النور من كلمات ابي طيفور، حقه: عبدالرحمن بدوي، منشور ضمن: شطحات الصوفية،

ط ۳، وكالة المطبوعات، الكويت، ۱۹۷۸، ص ۱۷۳.

(۳۸۰) ابو الحسن ديلمى: سيرت، ص ۱۱۵-۱۱۶.

(۳۸۱) السلمي: الملامتية، ص ۱۱۶.

(۳۸۲) ابن الساعي: أخبار الحلاج، ص ص ۲۲-۲۶، ۳۵-۳۷.

دواجار نابېڼه له بېر بکهین که جگه لهو شارانهی باسمان کردن، له شوینی تری هه‌ریمه‌کش سۆفیه‌گری ده‌رکه‌وتووه، بۆ نمونه له شاریکی وهک ههمه‌دان^(۳۸۳)، به‌لام به ووردبوونه‌وه له ده‌قه میژوویییه‌کان، لهو قۆناغی سهره‌لډانی سۆفیه‌گری، لایه‌نی کهم تا ناوه‌راستی سه‌ده‌ی چواره‌می کۆچی، پیڅه‌ی جوگرافی شاره‌که وای کردبوو پتر سۆفیه‌کانی به جیهانی ده‌روه په‌یوه‌ست بن نه‌ک سۆفییانی شار و ده‌قهره‌کانی پانتایی کوردی، به‌مش که‌تر کاریگه‌ریان به‌سهر فەزای کۆمه‌لایه‌تی و نایینی نه‌وی هه‌بووه، به‌پیچه‌وانه‌ی قۆناغی دواتر که – وه‌ک له‌به‌شی چواره‌م ده‌بینین – نه‌و کاریگه‌رییه‌ روونتر ده‌ده‌که‌وی و شاره‌که و ده‌وربه‌ری ده‌بیتته به‌شیک له‌ تیگه‌یشتنی باوه‌ریانه‌ی پانتاییه‌که و رۆلی له‌ بره‌وسه‌ندن و شیوه‌گیربوونی هزری عیرفانیی له‌ ناوه‌ندی کوردی ده‌بی.

له‌لایه‌کی تره‌وه جیڅه‌ی باسه، ههر لهو قۆناغی سهره‌لډانه‌دا، سۆفی کوردمان هه‌یه له ده‌روه‌ی زه‌مینه‌ کوردیه‌که ده‌رکه‌وتوونه و به‌ هه‌مان شیوه له‌وه‌ناچێ کاریگه‌ری راسته‌وخویان به‌سهر نه‌و زه‌مینه‌وه هه‌بووبێ، نه‌گه‌رچی به‌ سۆفی دیاری سه‌رده‌مه‌که‌یان دانراون له‌وانه نه‌بولفه‌وارسی کوردی^(۳۸۴)، ره‌نگه‌ به‌ناوبانگ‌ترینشیان نه‌بو عبده‌وللای بابۆیی (م/۳۷۴ک/۹۸۴ز) بێ، که‌ یه‌کیکه له‌و سۆفییانه‌ی وته‌ی "أمسیتُ کردیاً واصبحتُ عربیاً" یان ده‌دریته‌ پال، نه‌و له‌ شاری شیرازی ولاتی فارس گیرساوه‌ته‌وه و ههر له‌ویش مردووه^(۳۸۵).

(۳۸۳) بۆ نمونه بره‌وانه: الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۳۳۶-۳۳۹، ۵۲۴-۵۲۵.

(۳۸۴) عين القضاة الهمداني: شكوى الغريب، ص ۳۰.

(۳۸۵) شیرازی: تذكرة، ص ۲۰۳. جامی: نفحات، ص ۳۲۵.

چوارهم: مه‌لبنده‌کانی سۆفیگه‌ری له هه‌ریمی جه‌زیره (نصیبه‌ین و سنجان)

له به‌شی پێش‌شودا ناماژه‌مان به‌وه‌دا که ئه‌و ده‌قهر و ناوچانه‌ی له‌ رووی په‌ره‌سه‌ندنی ه‌زی نایینی ئیسلامیدا که‌وتبوونه ژێر کاریگه‌ری بیروباوه‌ری خه‌واربجیه‌وه، که‌متر دیارده‌ی سۆفیگه‌ری تیا‌اندا گه‌شه‌ی سه‌نده‌وه، به‌ تایبه‌تیش هه‌ریمیکه‌ی پان و پۆری وه‌ک جه‌زیره که به‌شیکه‌ی به‌رفه‌ی کوردستانی له‌خۆه‌ ده‌گرت. له راستیدا نه‌یاریتیه‌ی خه‌واربجیه‌کان به‌ په‌یره‌کارانی گروپ و ره‌وته نایینییه‌کانی ده‌ره‌وه‌ی خۆیان، وایکردوه‌وه له‌ ناوچه‌کانی ژێر ده‌ستیاندا، به‌ تایبه‌ت له‌و هه‌ریمه‌، به‌ریه‌ستیک هه‌بێ له‌به‌رده‌م هه‌مه‌ره‌نگی له‌ بیروباوه‌ری نایینی و گه‌شه‌سه‌ندنی ئه‌لقه‌ی ئه‌و گفتوگۆ و تیزه‌ باوه‌رپێانه‌ی له‌ ناوه‌ند و ناوچه‌کانی تری جیهانی ئیسلامیدا هه‌بووه. بۆیه‌ نه‌ک هه‌ر سۆفیگه‌ری به‌لکو کایه‌ی تری نایینیش، لایه‌نی که‌م له‌ سه‌ده‌ی سییه‌م و سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی چواره‌می کۆچیدا، که‌متر سه‌ره‌له‌نده‌دن و به‌وه‌سه‌نن (٣٨٦).

له‌وه‌ ده‌چێ ئه‌و هه‌ژمونه‌ی باوه‌ری خه‌واربجیه‌ی تا ناستیک بووبێ، که‌ ته‌نانه‌ت رێگر بووه له‌ کاریگه‌ر بوونی خه‌لکی ئه‌وێ به‌ سیسته‌می ته‌رکه‌دونیایی مه‌سیحیه‌سه‌وه، که‌ سیسته‌می "ره‌به‌نیتیه‌ی -الره‌بنه‌"یه، خۆ نه‌گه‌ر بجینه‌ ژێر باری ئه‌و تیزه‌ی پێی وایه‌ هۆکاریکی بنه‌رته‌ی ده‌رکه‌وتنی سۆفیگه‌ری ئیسلامی کارتێکردن و ناماده‌یی ئه‌و سیسته‌مه‌ مه‌سیحیه‌یه‌ له‌ پانتایی ئیسلامیدا - وه‌ک له‌ ده‌روازه‌ی تۆتۆینه‌وه‌که‌دا ناماژه‌مان بۆ کرد - ئه‌وا ده‌بووا چاره‌رێی ئه‌وه‌ بکه‌ین ناوچه‌ کوردیه‌کانی هه‌ریمی جه‌زیره یه‌که‌مین و سه‌ره‌کیتیه‌ی بنکه‌ی سه‌ره‌له‌دانی سۆفیگه‌ری بوونایه‌ له‌ نێو جفاکه‌که‌دا. بێگومان ئه‌مه‌ش له‌به‌ر ئه‌و پانتاییه‌ فراوانه‌ی نایینی مه‌سیحیه‌ به‌ گشتی و سیسته‌می ره‌به‌نیتیه‌ی به‌ تایبه‌تی له‌ویدا هه‌ببووه؛ نه‌ک هه‌ر له‌و قۆناغه‌دا به‌لکو زۆر زووتر، له‌ پێش ده‌رکه‌وتنی ئیسلام به‌ چه‌ند سه‌ده‌یه‌که‌وه، ئه‌و ناوچانه‌ به‌ ده‌یان دێری لێ دروست کراوه، تیا‌اندا ره‌به‌نه‌کان، له‌ هه‌ردوو ره‌گه‌ز، به‌ گوفتار و به‌ کردار ژیا‌نی نه‌سکیتیه‌ی و گۆشه‌گیریا‌ن هه‌لبژاردوه‌وه و سه‌روته‌ نایینییه‌کانیا‌ن له‌ په‌یوه‌ندی نیا‌ن خۆیا‌ن و خودا چێ کردۆته‌وه و خودا ناسیا‌ن کردۆته‌ کاری هه‌ره‌ بنه‌رته‌یا‌ن، هه‌ندیکه‌شیا‌ن له‌ زه‌مینه‌ نایینی - کۆمه‌له‌یه‌یه‌که‌دا له‌ مرۆفیکه‌ی سه‌روشتی کراونه‌ته‌ مرۆفی سه‌روو

(٣٨٦) بۆ نمونه‌ی برونه: المقدسی: احسن التقاسیم، ص ١٢٩.

سروشستییه وه، که کرده وهی نهوتۆیان لیّ ده گێڤدریته وه^(٣٨٧) پتر له کاری که رامه تنوینیانه ی سۆفییان ده چوو. له دوا ی ده رکه وتنی نیسلام و هه ژمونی باوه پێیانه ی به سه ر هه ریمه که شدا، زۆر له و دێرانه هه ر مابوونه وه و ژیان و سه ربورده ی ره به نه کانیش جینگه ی سه رنج و هه لۆیست وه رگرتنی خه لکه موسلمانه که بووه، ته نانته هه ندیکیشیان ده که وتنه ژێر کاریگه ربی نه و پیرۆزیه ی له نیو دێره کاندایا به ره هم ده هات و له لایه ن میژوونوس و جوگرافیناسانی موسلمان هه وای و شوین و سروشتی دێره کان و ره به نه کانی تۆمار ده کران^(٣٨٨).

له گه لّ نه وه شدا – وه ک گوتمان – میژوی هه زری سۆفیگه ربی له و هه ریمه دا ده ریده خات نه و سیسته می ره به نییه کاریگه ربه کی نه وتۆی به سه ر ده رکه وتنی هه زره که وه نه بووه و نه و به ناکام گه یشتنه راست ده رناچۆ و هه ریمه که به به راورد له گه لّ ناوچه کانی تری وه ک هه ربمی چیا، که که مته ربیه که که وتنی له گه لّ کولتوری مه سیحیدا هه بووه، که مته ربی ده رکه وته ی سۆفیگه ربی تیّدا ده بینن.

به هه رحالّ سنوورداری هه زری سۆفیگه ربی له ویدا به مانای ده رنه که وتنی نییه، به لکو لیّره و له وئ، له نیو سه رچاوه کاندایا، ناوی کۆمه لّیک سۆفیمان به رچا و ده که وئ خه لکی نه وین. خۆ هه ندئ ناوچه ی نه و هه ریمه وه ک بنکه یه کی زا هیدان و سۆفیانی لیّ هاتوو و نه گه ربی نه وه هه بووه کاری کردیته سه ر ناوچه کوردیه کانی هه ریمه که، به تایبه ت شارێکی وه ک موسلّ، که له بهر تایبه ته ندیه ناوه ندیته یه که ی له رووی سیاسی و نابوری و کارگێری له ناوچه که و په یوه ستبوونی به سه نته ربی ده سه لات له به غدا و تیکه لّبوونی به جیهان بینی نه و سه نته ره وه، بۆته هۆی نه وه ی سۆفیگه ربی وه ک دیارده یه کی ئایینی باوی نیو نه و جیهان بینییه، له ویشدا

(٣٨٧) له باره ی سه ره له دانی سیسته می ره به نیته ی مه سیحی و گرنگه ربی دێره کانی هه ربمی جه زیره به ر له نیسلام، بگه رپۆه بۆ: ایشو عدناح البصری: الدیوره فی مملکتی الفرس و العرب المسمى "کتاب العفة"، نقله الی العربیة: بولس شیخو، نقحه: البیر ابونا، بغداد، ٢٠٠٦، ص ١١٩-١٨٢. توما المرجی: کتاب الرؤساء، عربیه: البیر ابونا، المطبعة العصرية، الموصل، ١٩٦٦، ص ٢١ به داووه.

(٣٨٨) هه ر بۆ نمونه بگه رپۆه بۆ: الشابشتی: الدیارات، تحقیق: کورکیس عواد، ط ٣، دار الرائد العربی، بیروت، ١٩٨٦، ص ١٧٦-٢٠٣. یاقوت الحموی: الخزل و الدأل بین الدور و الدارات و الدیره، تحقیق: یحیی زکریا عبارة و محمّد أديب جمران، وزارة الثقافة، دمشق، ١٩٩٨، ق ٢، ص ٥٢-٥٨، ٧٧-٧٨، ١٢٤-١٢٦، ١٧٢-١٧، ١٨٨-١٩٠، ٢٠٠-٢٠١.

بەروەبەسەن^(۳۸۹). بەلام ديسان زانیاری ئەوتۆمان نییه ئاماژە بۆ کاریگەریی شارەکه بەسەر نارچە کوردییەکانی دەورووبەریهه هەبووی، ئەگەرچی ئەو کاریگەریه بەدوور نازانین، بەتایبەت لەسەر شارۆچکەیهکی تارادەیهک نزیکی وەك سنجار، که نزیکی سێ رۆژەری لێههوه دووره^(۳۹۰) (نزیکی ۱۱۸کم). وەك پێشتریش باسان لێهه کرد، ناوی چەند کەسیکمان ههیه له زوویهکوه تێکەڵ به جیهانی سۆفیان بوون، لهوانهش هەر ئەو ئەبو عەبدوللای سنجارییهی یاوهری ئیبراهیمی کۆری ئەدهه می دهکرد. درهنگتر ناوی ئەبو بۆه کری سنجاری دیت، که تەنیا ئەوهنده دهزانین له گێرههوهی و تهکانی سۆفی گهورهی دینهوهه ئەبو بۆه کری محمەدی کۆری داودی دینهوههری بووه^(۳۹۱).

لێههوه دهتوانین بلین لهو شارهدا کەسانیکمان هەن له سۆفیانی دەستە یەکەمی جیهانی نیسلامی نزیکی بوون و وتە و کردارەکانیان دەگێرنهوه، بەلام جگە له ناویان زانیاری تریان لەسەر نازانین، ئامادهی ئەو سنجارییه له کۆر و له گەڵ ئەو سۆفیانهدا دەریدهخات ئەوان کاریگەر بوونه بهو هزره و پهیرهویان لی کردووه، ئەگەرچی لهوه ناچی گەشتبە ئاستی بەرههههتانی هزره که و له سنووری یاوهر و موریدهوه ماوانهتهوه، مەگەر ئەو سۆفییهیان نهبن که بهناوی ئەبولحەسەنی سنجاری ناسراوه؛ بهپیتی خەرگوشی (م ۴۰۷/ک ۱۶/۱ از) بی، ئەو سۆفییه ناسینی خۆی بۆ سۆفیگەری هەبووه و لای ئەو تەسەوف هەم بەجینگەیانندی ئەرکه ئاینیه جینگیرهکان و هەمیش زوهدگهراپی و گۆشهگیری و گرتهبەری ژبانی هەژارانهیه^(۳۹۲). لهوه زیاتر - له دووتویی سهراوهکاندا - هیچ رووخساریکی تری هزری ئەو سنجارییه نابینرێ و ورده کارییهکانی ئەو هزره به پهنهانی دەمینتیهوه، وەك ئەوهی تهواوی کەسیتی سۆفیانه و هزرهکەمی بریتی بووی لهو وتیه. بههەر حال، ئەگەرچی ئەو کەسایهتییانه

(۳۸۹) ابن الجوزي: صفة الصفة، ج ۴، ص ۱۰۵-۱۱۲.

(۳۹۰) ابن حوقل: صورة، ص ۱۹۰. ههروهها پروانه: موسى مصطفى الهسنياني: سنجار - دراسة في تاريخها

السياسي والحضاري، دار سپيريز، دهوك، ۲۰۰۵، ص ۲۵-۲۶.

(۳۹۱) الخطيب البغدادي: أخبار الصوفية، ص ۶۳.

(۳۹۲) ((الصوفيُّ مَنْ صام وصلَّى فيما أقبل و تولى، وتزهد وتخلَّى، وارتقع وتعلَّى، فإن خطر بباله شئ قال: كلا.)) تهذيب الأسرار، ص ۱۸.

نەيانتوانىۋە لە نىۋو ئەلقەي سۆفياڭدا جۆرىك لە سەنتەرگىرى بەدەست بىخەن و كەسىتى خۇيان بەسەر ئەو ئەلقانەدا بەسەيتىن.

لە شارى نصيبين، پانتايى سەرھەلداڭان و تەشەنە كەردنى سۆفياڭگەرى – لە رووى چەندىتتەيۋە - كەمىك لەرەي سىنجاڭ فراۋاتر بوۋە، ئەگەرچى لە رووى بەرھەمى ھەزرىۋە بەدەست ھەمان ھەژارىۋە دەنالىتىن. ديارە كە لە سەرۋى ھەمويانەۋە سۆفى گەرەي شارەكە ئەبو يەعقوبى مەيدانى دىت؛ كە لە سەرھەتاي چوونى بۆ نىۋو بازنەي سۆفياڭ كاريگەر بوۋە بە شېلى يەۋە^(۳۹۳)، لەۋەدەچى دواتر تۋانېيتى لە نىۋو شارەكەي خۇيدا كەسانىك بىخاتە سەر خولياي سۆفياڭگەرىۋە، ئىدى دوو لە سۆفياڭى تىرى ئەۋى – كە تەنيا ناويان ديارە و بىريان ون – بەسەرھاتەكانى ئەو دەگىرئەۋە، ئەۋانېش: ئەسەدى نصيبينى و ئەبو عثمانى نصيبينى، ئەۋەي يەكەمىيان ئەۋەندەي لەبارەۋە دەزانين لە شېلى نىزىك بوۋە و بەسەرھاتى ئەبو يەعقوبى مەيدانى لى دەگىرئەۋە^(۳۹۴). ھەرچى ئەۋەي دوۋەمىشيانە، ئەۋە جگە لە گىرئەۋەي بەسەرھاتى مەيدانى، وتە و بەسەرھاتى سۆفياڭى تىرى دەرەۋەي نصيبين دەگىرئەۋە^(۳۹۵).

جىگەي ئامازە پىدانا ھەندىك لە سۆفياڭى نصيبين لە قۇناغى سەرھەلداڭاندا پتر لە دەرەۋەي شارەكەدا دەبىنرىن و كەمتر كاريگەريان بەسەر ئەۋىۋە ھەبوۋە، ئەۋەتا ئەبو عثمانى نصيبينى لەۋى ئەۋاۋەتەۋە و چۆتە نىشاپور و لەۋى مردوۋە^(۳۹۶)، ھەرۋەھا ئەبۇلھەسەنى نصيبينىش زياتر لە حىجاز و دەۋرۋەرى دەردەكەۋى^(۳۹۷). تەنانەت سۆفياڭگەرى ۋەك ئەبو عبدوللاي نصيبينى سەفەر كەردنى كەردۆتە ناۋىشائىكى رىبازى سۆفياڭى خۇي و سى سالى تەمەنى بەسەفەر كەردن بەسەر بردوۋە؛ سەفەرئىك كە ويستۋىتەي بە ھۆيەۋە – ۋەك جەخت كەردنەۋەيەك لەسەر تىگەيشتەنەكەي بۆ سۆفياڭگەرى – زۆرتىن كات لە كەس و ناسىۋانى بەدوور بىت^(۳۹۸).

(۳۹۳) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۳۵۴. جامى: نفحات، ص ۱۳۵.

(۳۹۴) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۲۹۴.

(۳۹۵) الحرکوشي: تهذيب، ص ۳۶۱.

(۳۹۶) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۲۹۲.

(۳۹۷) ابن خيس: مناقب، ج ۲، ص ۲۵۷.

(۳۹۸) السراج: اللمع، ص ۲۵۱. القشيري: الرسالة، ص ۴۴۱.

بیگومان دوورکەوتنەوہ لە نصیبین، وادەکات لە قۆناغی سەرھەڵدان و گەڵاڵەبووندا، نەبیتە بنکەییەکی سۆفییان و لەویدا دیاردە ئایینیەکە بەردەوامییەکی میژووویی تۆکمەیی نەبێ، ئەمە لە کاتێکدا ئەم سۆفییانە لە دەرەوہی شارەکەدا کەسی ئاسایی نەبوون، بەلکو لە ھەندێ حالت ھەژموونیان بەسەر ناوەندی سۆفییاندا ھەبوو؛ ئەو تا ئەبۆلجەسەنی نصیبینی بچوو تەوہرەیک بۆ سۆفیانی دەوروبەری و کردەوہ سۆفییانەکانی مایەیی ستایش و باسکردن بوو^(٣٩٩).

وادیارە لە نێو خێلە کوردییەکانی ھەرێمەکەش بەرەبەرە سۆفی دەردەکەوتن، لەوانەش مەمەکی بەشنەوی، کە ناوی محەمەد بوو و بەر لە سالی (٤٠٠/ک/١٠٠٩ز) ژیاو، لەبارەییەوہ زانیاریەکی ئەوتۆمان چنگ نەکەوتوو، تەنیا ئەو نەبێ کە ئیبن ئەثیری میژوونوس باسی کردوو و وەک پیاوچاکێکی سۆفی وەسفی دەکات^(٤٠٠). بەلام خۆ ھەبوونی سۆفیەک لە نێو خێلێکی ئاوادا ئاماژەییەکی روونە بۆ ئەگەری قەبولکردنی دیاردەکە لەو ئاستە کۆمەڵایەتیە کوردیە لەم سنورە جوگرافیەدا.

(٣٩٩) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ٥١٤. ابن خيس: مناقب، ج ٢، ص ٢٥٧.

(٤٠٠) اللباب، ج ١، ص ١٥٧.

پینجهم: سۆفیگه‌ری له شاری ورمیی نازربینجان

هریمی نازربینجان، له سه‌ره‌تاکانی سه‌رده‌می کلاسیکی ئیسلامیدا، وه‌ک یه‌ک له هریمه‌ کوردنشینه‌کان ده‌رده‌که‌وئ. ره‌وشه‌ نایینییه‌که‌یشی له‌و قۆناغه‌ی باسی ده‌که‌ین، هاوشیوه‌ و درپۆه‌پیده‌ری ئه‌و ره‌وشه‌ بووه‌ که له هریمی جه‌زیره‌دا بینیمان. دوا‌ی شکستی خه‌واربچه‌کان له کۆتایی سه‌ده‌ی سییه‌می کۆچی نازربینجان ده‌بیته‌ بنکه‌ی نو‌ییان و تا چهند ده‌یه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی چواره‌می کۆچی گۆره‌پانی ته‌راتینیان بوو، به‌تایبه‌ت هی کورده‌ خه‌واربچه‌کان^(٤٠١)، پتریش له‌ که‌ناره‌کانی ده‌ریاچه‌ی ورمی نیشه‌جی بوون^(٤٠٢). له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌دا له‌وه‌ ناچی ئه‌مانه‌ توانیبیتیان هه‌ژمونی سیاسی و نایینیان به‌سه‌ر ده‌قه‌ره‌که‌دا به‌ پته‌وی به‌ئێنه‌وه، به‌تایبه‌ت که‌ چیدی بیروباوه‌ره‌کانیان له‌لایه‌ن خه‌لکه‌وه‌ پیشوازی لی نه‌ده‌کرا، له‌ بیروباوه‌ریکی به‌ره‌هه‌ستکارانه‌ی شو‌رشگێره‌وه‌ گۆزپابو بۆ پرۆژه‌یه‌کی سیاسی ده‌سه‌لاتیان، که‌ به‌ده‌ست بی به‌رنامه‌یییه‌وه‌ ده‌ینالاند^(٤٠٣). نیدی له‌ هه‌ندئ شار و ناوچه‌دا زه‌مینه‌ی کۆمه‌لایه‌تی -- نایینی ره‌خسابوو بۆ گه‌شه‌سهندنی ره‌وت و دیارده‌ی تری وه‌ک سۆفیگه‌ری.

شاریک که له هریمه‌که‌دا ئه‌و دیارده‌ نایینییه‌ی تیدا ده‌بینرئ، شاری ورمی‌یه؛ ئه‌و شاره‌ کۆنه‌ی -- له‌رووی نایینییه‌وه‌ -- وه‌ک شوینی سه‌ره‌هه‌لدانی نایینی زه‌رده‌شتی ده‌ناسرا^(٤٠٤)، کورده‌کانی ده‌وروبه‌ریشی وه‌ک خودان تایبه‌تمه‌ندی نایینی سه‌ره‌ده‌ریان له‌گه‌ڵدا کراوه‌^(٤٠٥)، ئه‌مه‌ سه‌رباری هه‌بوونی ژماره‌یه‌ک مه‌سیحی له‌ شاره‌که‌دا^(٤٠٦). له

(٤٠١) المسعودي: مروج، ج٣، ص١١١. هه‌روه‌ها بگه‌رێوه‌ بۆ: زرار صديق توفيق: الكورد، ص٩٤-٩٥.

(٤٠٢) الأضطخري: مسالك، ص١٨١.

(٤٠٣) بۆ نمونه‌ تيبيني ره‌وش و چاره‌نوسی بزوتنه‌وه‌که‌ی ده‌یسه‌می کورپی ئیبراهیمی کوردی(٣١٥-٣٤٥ك/ ٩٢٦-٩٥٦ز) بکه له‌و هریمه‌ و ده‌وروبه‌ری: بروانه: مسكويه: تجارب، ج٦، ص٦٢-٦٩، ١٦٩-١٧٠، ١٨٤-١٨٦.

(٤٠٤) ابن الفقيه: البلدان، ص٥٨٢.

(٤٠٥) البلاذري: فتوح البلدان، وضع حواشيه: عبد القادر محمد علي، دار الكتب العلميه، بيروت، ٢٠٠٠، ص١٩٦.

(٤٠٦) مسعر بن مهلهل: الرسالة، ص٧.

سەردەمانى دواترىشدا ھەر وەك شارىكى ئاۋەدان ماۋەتەۋە، كە چەند شارۆچكەى نەخۆگرتىبوو^(۴۰۷) و تىكەل بە جىھانبىنى ئايىنى نىسلامى بىبو، لەرووى دانىشتوانىشەۋە تا دواى چەند سەدەيەكىش لە چەسپىنى دەسلەتى نىسلامى زۆربەى دانىشتوانەكەى لە كورد و مەسىحىيەكان بوون^(۴۰۸).

بەھەرچان، سەبارەت بە سۆفىگەرى لەو شارەدا، گەۋرەترىن و ناۋدارترىن سۆفىيەك كە لەورمىدا دەرکەوتىبى ئەبوبەكر حوسىنى كورى عەلى كورى يەزدانىار(م ۳۳۳ك/۹۴۴ز)ە. ئەمەش، وەك زۆربەى سۆفىيانى تر، زانىارى لە بارەى كەسىتى و چۆنىيەتى پىنگەيشتىنى كەمە. لەگەل ئەۋەشدا، لەبارەى رەچەلەكىەۋە جوگرافىناس ئىبن باكەۋەى(م ۸۰۶ك/۱۴۰ز) لە كىتەبەكەى خۆيدا "تلخىص الآثار في عجائب الأقطار" بە كوردى داناۋە و ئەو وتە ناۋدارەى نىو كۆلتورى سۆفىگەرى دەخاتە پال كە دەلتى: ((أمسيت كردياً و أصبحت عربياً))^(۴۰۹)، ئەگەرچى وتەكە لەدواى ئەودا دراۋەتە پال چەندان سۆفى تىرى كورد^(۴۱۰) و - وەك پاشانىش دەبىنىن - ئاماژەىە بۆ گۆزىنى حالى مرۆقى كورد لە بىروباۋەرى سادەۋە بۆ روناكبرى و حالەتى قولتى عىرفانى، كەچى تويژەران، بەتايەت ھىندىك لە ئىرانىيەكان^(۴۱۱)، وتەكە وەك بەلگەيەك بۆ كوردبوونى ئەو سۆفىيە دەھىننەۋە، ھەرۋەھا رايىدەگەيەنن ئەم كورى يەزدانىارە ھەمان ئەو "كوردى سۆفى ورمىنى - الكردى الصوفى الأرموي" يەيە كە نوسەرى سۆفى ئەبو نەصرى سەراج (م ۳۷۸ك/۹۸۸ز) ناۋى ھىناۋە و رتەى لى دەگىپىتەۋە^(۴۱۲).

(۴۰۷) ابن حوقل: صورة، ص ۲۸۹. مؤلف مجهول: حدود العالم، ص ۴۱۹.

(۴۰۸) V. Minorsky: Urmia, El, Vol. X, p. 897.

(۴۰۹) محمد علي تربيت: دانشمندان آذربايجان، تهران ۱۳۱۴ھ. ش، ص ۴۰۱، وەرىگرتە لە دەستنوسى: ابن باكو: تلخىص الآثار في عجائب الأقطار، ص ۲۱.

(۴۱۰) دواتر لە چەندان شوئىنى تر دىنەۋە سەر ئەو دەقە و شروقى دەكەين.

(۴۱۱) محمد قزوينى: حواشي تذكرة هزار مزار - ترجمة شد الازار، به تصحيح و تحشيه: محمد قزوينى و نورانى وصال، انتشارات كتابخانه احمدى، شيراز، ۱۳۶۴ھ. ش، ص ۲۵۴-۲۵۵. عبد الحسين زرین كوب: جستجو در

تصوف ايران، چاپ هفتم، مؤسسة انتشارات امير كبير، ۱۳۸۵ھ. ش، ص ۱۲۸-۱۲۹.

(۴۱۲) اللع، ص ۲۷۱، ۳۱۶.

كۆرى يەزدانىار لە چەندان خالدا لە سۆفیانى ترى دەوروپەر جيا دەكریتەوه، رەنگە ئەو جياوازییەى لەوه دابى – وەك نووسەرانى بواری سۆفیگەرى پیناسەى دەكەن – خودان ریبازىكى سۆفیگەرى تايبەتى خۆى بووه ^(٤١٣) و لە دەرهەى تىگەىشتە باوەکان لە نىو ئەو كایەىدا بىرى كردۆتەوه، هەم خویندەنەوهیەكى رەخنەى بۆ كولتورى سۆفیگەرى ئىسلامى كردوو و هەمیش هەولنى دارشتنى بنەمای رەوتىكى جياوازی لە نىو كایەىدا داوه، بەمەش – دەشى بلىین – لە نىو سۆفیانى پانتایى كوردى سەردەمەكەى پڕۆژەىكى جياواز و كەسىتییەكى سەربەخۆى هەبووه، كە ماىە تىبىنى و لیۆردبوونەوهیە ^(٤١٤).

خالىكى تری جياوازی ئەو سۆفیه لەوهدايه، كە لە قسەكردن لەسەر چەمك و دەستەواژەكان قوول بووه و هەولیداوه بەسەر تەواوى رەهەندەكانیاندا رابگات، بۆیە لەوه دەچى خاوەنى بەرھەمى سەربەخۆ بووى لە بواری سۆفیگەرىدا، نەك هەر تەنیا كۆمەلىك كورته وتەى لى بگىردریتەوه. ئەگەرچى ناوى هیچ بەرھەمىكى ئەومان لەبەردەستدا نىيە و سۆفى گولنابادى لە ریزى ئەوانەى لە رىگەى "كتیب و نامە" زانستى سۆفیانەیان بلاوكردۆتەوه ناوى نەھىناوه ^(٤١٤)، بەلام ئەوهى لەو نوسینەى وى بڕوانى كە لەسەر چەمكى "شەرم – الحياء" ^(٤١٦) ھەيەتى و لەلایەن نووسەرانەوه تۆمار كراوه ^(٤١٧)، دەبىنى پریەتى لە وردەكارى و لە دارشتنىدا شارەزاییەكى زۆرى، نەك هەر لە بواری سۆفیگەرى بەلكو لە بواری زانستە ناىنییە شەرعییەكانىشدا نواندوو، بە تايبەت لە خویندەنەوهى چەمكەكە لە چوارچىوەى قورئان و فرمودە و تەنانەت بەكارھىنانى بۆچوونى گەورە كەسایەتییە ئىسلامیەكانىش. ئەوكات دەگەینە ئەو باوەرەى كە دەشى ئەمە بەشىك بىت لە دەقىكى نوسراو، یاخود لایەنى كەم نامىلكەىكى سەربەخۆى تايبەت بەو چەمكە بووى.

(٤١٣) السلمى: طبقات، ص ٤٠٦. الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ٤٣١. القشيري: الرسالة، ص ١١٢.

(٤١٤) بۆ تايبەتەندىبەكانى ھزرى ئەو سۆفیه بڕوانە بەشى سىيەمى نەم تووژینەوهیە.

(٤١٥) التعرف، ص ١٨.

(٤١٦) لە شوئى تردا كەمىك تىروانىنى كۆرى يەزدانىار لەسەر ئەو چەمكە رووندەكەینەوه.

(٤١٧) الحركوشي: تهذيب، ص ٤٠٣-٤٠٧. ابن خميس: مناقب، ج ٢، ص ١٢٢-١٣٢.

ههولەکانی کۆری یەزدانیار پتر تاکە کەسییانە دیتە بەرچاو و نەیتوانیوه - بۆ
نورونە وەك مەمشاد نەوهندە مورید و شاگردە پێیگەیهنێ كە دیاردە ئاینییەكە
هەژمۆن بەسەر فەزای شاردای بکات، بۆیە كەمتر ناوی سۆفی تری شارەكەمان بەرچاو
دەكەوێ كە توانیبیتیان بەرهمهیتەری هزری سۆفیگەری بن، مەگەر چەند دانەیهك
نەبێ كە زۆر بەووه پەیهوست بوون، لەوانەش ئەبولحەسەن عەلی كۆری سەعیدی
نورمەوی، كە بە نزیکترین مورید و یاهەری كۆری یەزدانیار دیتە هەژمارتن؛ داكوکی
نە بیروباوەرەکانی کردوو و گێرەرەووهیهکی سەرەکی تیزەکانییەتی^(٤١٨).

تەنیا سۆفییهکی تری ئەو شارە، كە لە نیوهندی سۆفیاندا دیار بووبێ بولحوسینی
ورمییه؛ ئەو سۆفییهی خواجه عەبدوڵلای ئەنصاری (م ٤٨١/ك ١٠٨٨ز) بە یەكێك لە
پێشەوایانی تایەفەي سۆفیانی دادەنێ، كە هاواناستی سۆفیگەلیكی وەك ئەبولحەسەنی
حوصری (م ٣٧١/ك ٩٨١ز) و ئەبو عەبدوڵلای كۆری خەفیفی شیرازی بووه^(٤١٩).
سەبارەت بە بیروبوچوونەکانی ئەو سۆفییه، ئەوا وردەکارییهکانی نازانین، ئەگەرچی
خواجهی ئەنصاری یەك وتەي لێ دەگێریتەوه لەمەر "وەفاداری سۆفیانه"، لەویدا
دەردەكەوێ ئەم سۆفییه تیروانینیكی تایبەتی هەبووه لە دارشتنی كوێ تیزەکانی؛ لای
ئەو وەفاداری دەرچوونە لە باریكی دیاریكراو و نیشتهجێبوونی نیو باریكی ترە كە
بواری گەرانەوه بۆ باری یەكەمی نەبێ^(٤٢٠)، بە دەستەواژهیهکی تر وەفاداری هەولێكە
بۆ خۆدارشتنەوه بەپێی چیهتی وەفاكەوه، هەر لەبەر ئەوهشە بەرای بولحوسینی ورمیتی
جیاوازی هەیه لە نیوان ماناكانی وەفاداری لەلای خەلكی سادە(العوام)، لە گەل
ماناكانی لەلای دەستەبۆرەرە(الخواص)، كە سۆفییان خۆیان لەگەل چینی دووهمدا
پۆلێن دەكەن، پۆلێنکردنێك كە پەیهوست نییه بە پایەي كۆمەلایەتییهوه، ئەوهندەي
رەنگدانەوهي ناستی باوەردارییانە. جیاکاری نیوان ماناكانی وەفاداریش لەسەر ئەو
باوەرە دامەزراوه نەك پایەكە، ئیدی ئەو وەفادارییهی بولحوسین قسەي لەسەر دەكات
تۆخكردنەوهي جیاکارییهكەیه؛ ئەگەر لەلای خەلكی سادەدا گۆرپینی بار بیت ئەوا لەلای

(٤١٨) السلمي: طبقات، ص ٤٠٨. ابن خيس: مناقب، ج ٢، ص ١٣٢. السلفي: معجم، ص ١٢٢.

(٤١٩) طبقات الصوفية، ص ٤٧٩.

(٤٢٠) طبقات الصوفية، ص ٤٧٩.

دهسته بژئير پرسيارتيكى وجوديه، وجودى ئاييينانەى مرؤڤ و شيوازى گه رانيه تى به دواى هۆكارى هه بوونى له سه ر زه ويدا^(٤٢١).

بيگومان نه بوون، يا خود تو مار نه كردنى ده ق و وتهى ترى ئه و سو فييه، بي به شان ده كات له وهى له مانا كانى ئه و وجوده تيبگه ين، به مه ش رووخسارى گشتگيرى هزره كهى به ناديارى ده مي نته وه.

(٤٢١) طبقات الصوفية، ص ٤٧٩. ههروهه پروانه: جامى: نفعات، ص ٣٤٥.

بەشى سىيەم

پەرەسەندنى سۆفيگەرى

لە رەوتى دژە باوەوہ بۆ رەوتى سەربەخۆ

دەروازە: رەوتگەرى لە ھزرى سۆفيگەريدا

وھەبى تەواى سۆفييان بە يەك ئاراستە و بەھەمان شىئە بىريان لەو چەمك و تىزانە كرديتتەو، كە كايە نايىنيەكەى ئەوانى پىتكەھىنا، بەلكو وەك لە دەروازەى تويۆينەو كەمان گوتمان، ئەو كايە يە لەگەل ھەركاميتك لەو سۆفيانەى بونىادە كەيان دامەزراندو، تا ئەو كاتەى برىتى بوو لە ئەزمونىتكي رۆحانىي تاكە كەسيانە، قالىبتكي تايبە تەندى وەرگرتووه و بە رىچكە يە كدا رۆيشتووه جياواز لەوھى سۆفييانى تر گرتويانە تە بەر.

بىنگومان ئەو جياوازيە لە ساتى بە يە كگەيشتن و رووبەر و رووبونوھەى سۆفيەكان، يان ئەوانەى لەدواى ئەمانوھە ھاتوون و لە چوارچۆھەى كولتورى كەلەكە بووى ھزرياندا خۆيان ناسيوھ و بەلايانوھە سۆفيگەرى برىتى بوو لە پەيرە و كردي ئەزمونى ئەم پيشينانە، مشتومر و دەمەقالەى لى كەوتۆتتەو. ئەگەرچى ئەمەش لە دەستپىتكدا وەك ھالەتكي دروست و ناسايى تەماشاكراوھ تا ئەو كاتەى لە بەرژە و ھەندى برەوپىدان و فراوانكردي ناسۆى ھزەرە كە بوو^(٤٢٢)، بەلام دواتر رىگەى بۆ سەرھەلدانى رەوتى جياوازي سۆفيگەرى خۆش كر دووھ كە تايبە تەندى ئەو كەسيانەى لەخۆگرتبوو، تەنانت بەناوى ئەوان وەك: "طەيفورى"^(٤٢٣)، "جونەيدى"، "ھەلاجى" بوو، يانيش بەناوى شار و ناوچەكان وەك: (بەغدا، بەصرە، مىصر، خوراسان و... ھتد) دەناسرا^(٤٢٤).

بىنگومان لەو قوناغى سەرھەلدان و جىگىر بوونەدا، دەستنيشانكردي خەسلەتەكانى رەوتەكان كارىتكي ئەستەمە، ئەمەش لەبەر تىكچرژانيان و ھاوبەشيان لە ھەندىك خالى بنەرەتى و جياوازيان لە برىكى تر، كە پەيوەستن بە ھاوشىئەى يان جياوازي ئەزمونە رۆحانىيەكان و سەرچاوھەكانى تىگەيشتن و گەلەلەبوونى تىزەكانى نىو ھزرىك كە گوزارشت لەو ئەزمونە دەكات، بۆيە ئەوھى بىھەرى بەدواى تايبە تەندى رەوتەكان، تەنانت رەوتەكان خۆشياندا بگەرئ، دەبى كار لەسەر چىيەتى چەمك و تايبە تەندى سۆفيەكان لە دارشت و خستنەرووى ئەو چەمكە بكات و لەوئۆھ دەست بە بەراوردكرديان بكات، تا لەرۋانگەيەكى دروستەوھە خالە لەيەكچوو و جياوازهكان ببينئ.

(٤٢٢) الفشيرى: الرسالة، ص ٤٢٩.

(٤٢٣) دەگەرئتتەوھ بۆ طەيفور، كە ناوى بايەزىدى بسطامى يە.

(٤٢٤) بۆ نمونە بروانە: ھەجويرى: كشف، ج ٢، ص ٤٠٣-٥٠٨.

هه‌رچۆنیک بێت، به‌ر له‌وه‌ی بێینه‌ سه‌ر گه‌رنه‌گه‌رین ره‌وتی سۆفیگه‌ری قۆناغه‌که‌ و
 هه‌لوێستی سۆفیانی پانتایی کوردی بجه‌ینه‌ روو، ده‌بێ ناهاژه‌ بۆ نه‌وه‌ بکه‌ین، که‌ قسه‌کردن
 له‌سه‌ر ره‌وتی جیاواز، قسه‌کردن نییه‌ له‌سه‌ر نه‌وه‌ سیسته‌مه‌ پێکه‌راوه‌یه‌ی له‌ سنووری نه‌وه‌
 هه‌زه‌دا داده‌مه‌زێ؟ که‌ نه‌ریش "سۆفیگه‌ری ته‌ریقه‌تی"یه‌، به‌ره‌شیه‌یه‌ی له‌ قۆناغه‌کانی
 دواتر له‌ جیهانی ئیسلامی سه‌ره‌له‌ده‌ات و تا سه‌رده‌مانی ئیستا رووخساری دیارده‌
 نایینییه‌که‌ی داپۆشیوه‌. به‌لکه‌ وه‌ک گوتمان نه‌وه‌ ره‌وتانه‌ی سه‌ره‌تا له‌ سنووری تیگه‌یشتن و
 خۆیندنه‌وه‌ی جیاوازی چه‌مکه‌ به‌ره‌تیه‌کان ماوه‌ته‌وه‌، له‌گه‌ڵ به‌ره‌مه‌یه‌نانی چه‌مکی تر و
 جێگه‌یه‌کان له‌ دووتووی فه‌ره‌هنگی ده‌سته‌واژه‌ سۆفییه‌کاندا، نه‌ک دا‌برانی ته‌واو له‌ نێوان
 نه‌وه‌ تیگه‌یشتنه‌وه‌، یانیش جه‌ختکردنه‌وه‌ له‌سه‌ر بواری کرده‌کی سۆفیگه‌ری وه‌ک له‌
 چوارچێوه‌ی سیسته‌می ته‌ریقه‌تییدا وایله‌تیت^(٤٢٥). به‌لکه‌ نه‌مه‌ی سه‌ره‌تا جوړیک بووه‌ له‌
 به‌رفه‌ر بوونی بازنه‌ی بیرکردنه‌وه‌ و بیروباوه‌ری سۆفیانه‌ و چۆنییه‌تی گوزارشتکردن له‌
 بیروباوه‌ره‌ له‌ کۆری سۆفیان خۆیاندا، وه‌ک له‌ خۆیندنه‌وه‌ و تیخۆیندنه‌وه‌ی ره‌وتی هه‌لاجه‌دا به‌
 ناشکرا بۆمان ده‌رده‌که‌وی.

(٤٢٥) بۆ تیگه‌یشتن له‌وه‌ بواره‌ و گه‌له‌له‌بوونی له‌ نێو هه‌زی سۆفیگه‌ری ناوچه‌که‌ بڕوانه‌ به‌شی چواره‌می نه‌م
 توێژینه‌وه‌یه‌.

یهکەم: رەوتی ھەلاجیی و دژە ھەلاجیی لە پانتایی کوردیدا

رەنگە یەکیەک لە یەکەمین ئەو سۆفییانەی گوتاری یەکگرتووی سۆفیگەری دووچاری لیکتازان و خویندەنەوی جیاواز کردۆتەوێه حوسینی کورپی مەنصوری ھەلاج بێت؛ ئەو سۆفیەیی نەک ھەر کاریگەری بەسەر تێگەی ھزری کایەکەوێ ھەبوو، بەلکو توانیویەتی لە کایەییەکی داخراویشەوێ ییگوازیتەوێ بۆ ناستی دیاردەییەکی نایینی و تەنانت کۆمەلایەتی - سیاسی تێینی کراو لە پانتایی ئیسلامیدا. گرنگی ئەو تەنیا لە سنوری دارشتنی چەمکی نوێ و تێگەیشتنی ناباو بۆ چەمکە کۆنەکان و دامەزراندنی رێچکەییەکی سەر بەخۆ لە نیو ھزرە کەدا نەماوێتەوێ، بەلکو لەو مەودا فراوانشەوێیە کە لە پانتاییە کەدا داگری کرد، بەجۆرێک - جگە لە سۆفیان - زۆریە کارەکتەرە سەرەکییەکانی پێو ھەریک بوو؛ ھەر لە فەقیھ و کەلامناسان... ھتدەوێ بگرە تا خەلکی ناسایی، بەھەمان شێوێ رەوت و رێبازە نایینیە دژ بە یەکەکانیش لە سوننیەکانەوێ تا شیعییەکان ھەلۆستی خۆیان لە بارەوێ دەریپوێ، ئەمە سەریاری تێوێ گلانی دەسلاتی سیاسی سەردەمە کە. دواچار چارەنوسی ئەو کە لە داردان بوو، بابەتی تێرامان و لێ وردبوونەوێ ھەموو نەمانە دەبێ و ھەک جۆرێک لە داہران لە نیو میژووی ھزری نایینی خۆی دەنوێت.

لێرە ناخوایین وردە کارییەکانی ژانی ئەو و ھەلۆستە جیاوازەکان لە بارەیی کەسیتی و بیروبوونەکانی بھینە روو، بەتایبەت کە ئەو بابەتانە - رەنگە ھەلە نەکەین نەگەر بلێن - بە ھەرورد لەگەڵ سۆفیانی تری ھاوسەردەم و دواتریش زۆرتین گفتوگۆی لەسەر کراوێ و چەندین لیکۆلینەوێ لەبارەوێ نەجام دراوێ و چارەنووسە تراژیدیە کەیی زوو سەرنجی توێژەران، نەخاسە روژناوایەکانی راکیشاوێ و خویندەنەوێ ھەمەجۆر و فرەچەشنی بۆ کراوێ، خۆ - ھەر بۆ نمونە -- ئەوێ پروانیتە بەرھەمەکانی روژھەلاتناسی فرەنسابی "لويس ماسينيون" بەتایبەتیش کتیبی "La Passion de Husayn Ibn Mansūr Hallāj" (٤٢٦) و چەندانێ تر (٤٢٧)، ئەو گرنگیدانێ بە باشی بۆ دەردەکەوێ.

(٤٢٦) لێردەدا پشت بە بەشی یەکەمی وەرگێرانە عەرەبییە کەیی ئەو کتیبە بەستراوێ بەناوی "آلام الحلاج"؛

ترجمه: الحسين مصطفى حلاج، شركة قدمس للنشر والتوزيع، بيروت، ٢٠٠٤.

(٤٢٧) لەبارەیی کارەکانی لويس ماسينيون لەمەر ھەلاج دەشێ بگەریتەوێ بۆ: مجموعة من المؤلفين: في قلب

الشرق - قراءة معاصرة لأعمال لويس ماسينيون، المجلس الأعلى للثقافة، القاهرة، ٢٠٠٣، ص ص ٢٠-٢٤،

٩٧-١١١.

بههرحال، رهنه خالی بنه‌رهتی نهو گرنه‌گیدانه به هه‌لاج نهوه بی که سۆفیه‌گری لای نهو هه‌ر ته‌نه‌ها به‌ره‌مه‌میکی هه‌زری و نا‌کامیکی لی وردیونه‌وه‌ی باوه‌داریه‌نه‌ی سا‌کار نییه، نه‌وه‌نده‌ی بریتیه له‌ حاله‌تیکی ده‌روونی به‌ره‌مه‌ینه‌ری هه‌ز، بیر‌کردنه‌وه‌ی ره‌های که‌سی عارفه له "خودا" و په‌چرانی هه‌ر په‌یوه‌نده‌یه‌که که ده‌شی نهو به "خود" به‌سه‌ستیته‌وه^(٤٢٨)، نه‌مه‌ش ده‌مخاته باری هه‌ل‌چوونیه‌کی ده‌روونی سه‌خت و دواتریش خه‌یا‌ل‌کردنی شیه‌وه‌کانی په‌یوه‌ندی نیوان خودایانه و مرۆفانه (یاخود به‌پیتی ده‌سه‌واژه‌ی به‌کاره‌ینراو له لایه‌ن هه‌لاج خۆیه‌وه: "لاهورت" و "ناسوت")^(٤٢٩)، جیه‌گی تیگه‌یه‌شتنی ناسایی - به‌ مانا سۆفیه‌گریه‌که‌ی - ده‌گرته‌وه و ده‌گاته نهو باوه‌ره‌ی ناسیه‌کی بالای په‌یوه‌ندی له‌ نارادایه و بریتیه له‌ یه‌که‌گرتن و ناویژانه‌بوونی "من"ی نهو و "من"ی خودایی^(٤٣٠)، نه‌مه‌ش یه‌که‌گرتنیه‌که پیوستی به‌وه‌یه له‌ نیو‌گوتاری نایینه‌که که نیسلامه‌ بناسته‌نری، لی‌زه‌وه‌ بیر‌زه‌گی "حلول"ی سۆفیه‌نه‌ دته‌ نارا و هه‌لاج به‌ یه‌کیک له "حلولیه‌کان" ده‌ژمه‌یردی^(٤٣١).

هه‌ر چۆنیک بیته لای هه‌لاج و په‌یره‌وکارانی نهو تیگه‌یه‌شتنه‌ی سه‌ره‌وه‌ مه‌رزه جیا‌کاریه‌کانی نیوان "لاهورتی" - خودایی و "ناسوتی" - مرۆفانه "کال" ده‌کاته‌وه، ته‌نانه‌ت

(٤٢٨) هه‌لاج: الطواسین، ضمن: هه‌لاج - الأعمال الكاملة، بتحقیق: قاسم محمد عباس، ریاض الریس للکتب و النشر، بیروت، ٢٠٠٢، ص ١٩١. الأتصاری: طبقات الصوفیه، ص ٣٨٤-٣٨٥. ابن خمیس: مناقب، ج ٢، ص ٧٥-٨٠.

(٤٢٩) ابن الساعی: أخبار الهلاج، ص ٨٢. له ده‌قه شیعه‌یه‌کانی شی جیه‌ختی له‌سه‌ر نهو تیگه‌یه‌ل‌بوونه کردۆته‌وه، بۆ نمونه ده‌لێ:

مُزجت روحك في روحي كما كما تمزج الحمره بالماء الزلال
فإذا مسك شيء مسني فإذا انت أنا فني كل حال

((رۆحی خۆت تیه‌که‌ل به‌ رۆحی من کردوو، وه‌ک چۆن مه‌ی تیه‌که‌ل به‌ ناوی زولال ده‌بین، نه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی به‌ تۆ بیته په‌یوه‌ندی به‌ من هه‌یه، چونکه له‌ هه‌موو حالیه‌که‌دا تۆ منی))؛ هه‌لاج: دیوان الهلاج، حقه‌ه: کامل مصطفی الشیبی، ط ٢، دار آفاق عریبه، بغداد، ١٩٨٤، ص ٧٣.

(٤٣٠) به‌راورد به‌که له‌گه‌ل: محمد عابد الجابری: بنية العقل العربي - دراسة تحليلية نقدية لنظم المعرفة في الثقافة العربية، مرکز دراسات الوحدة العربية، ط ٦، بیروت، ٢٠٠٠، ٢٨٨.

(٤٣١) الأسفرايينی: التبصیر، ص ١٣٠، ١٣٢-١٣٤. البغدادي: الفرق، ص ٢٤٦-٢٥٠.

نه ماناكانی پيشو به تالیان ده کاته وه، له ئاکامیشدا وتهی هه ره به ناوبانگی هه لاجیی که "انا الحق -- من ههقم (خودام)" ه لئ ده که ویتته وه^(۴۳۲). بیگومان تیزی ناواش ده چیتته چوارچیه وه کی گشتگیری هزری نایینی و واده کات که سانی وه که هلاج له سنووری هزری نیسلامیه وه نه میننه وه، به لکو ده شی له نیو کولتووری نایینی تر دا هاوشیه یان ببینئ، وه که بۆ نمونه له کولتووری مه سیحیی خۆی له "به رجسته بوون - incarnation" ی خودا نه نیو مرۆڤ ده بینیه وه و له و کولتووره دا قسه و باسی زۆری له باره وه کراوه، ته نانه ت نه گه ری کاریگه ری نه و تیزه ه له سه ر هلاج خراوته روو^(۴۳۳). نه وه ی له و تیزه گرنه گ بئ نه وه یه که ده روازه یه کی گه وره ی بۆ ته وای کایه که خستۆته سه ر پشت، ته نانه ت بۆ چوونه کانی نه و چیه تی سۆفیوونیشی خسته به رده م پرسه نه و تۆوه که وه لآمده وه یان ناسان نه بوو، مه گه ر نه وانه بتوانن شیوه وه لآمیکه ی بده نه وه که چوونه ته سه ر رییازی نه و یاخود به هه مان نه زموونی رۆحانیی تیه پرین و خۆیان له نیو هه مان حاله تی ده روونی دۆزیوه ته وه.

لیزه دا ده بی نامازه بۆ نه وه بکه ین که واهه ژاندنی بونیادی سۆفیگه ری نیسلامیه ی به مانای نه وه نه ده هات هزری هه لاجیی به ته واری له دراوه گشتیه کانی سۆفیگه ری ده رچووبئ؛ نه وه ی ته ماشای "شه تحات - الشطحات" ه کانی سۆفیانی به ر له هلاج وه که بایه زیدی بسطامی، یاخود هاوسه رده م و دوا ی نه و وه که نه بوه کری شبلی و چه ندانی تر رایمئئ^(۴۳۴)، ناستی پابه ندیی هه لاجی به و دراوانه بۆ ده رده که وئ، به لآم نه وه ی هلاج رووبه رووی دادگا و دواتریش له داردان ده کاته وه، جهره به زه ییه تی له خۆده برین و درکاندنی رازی تایبه ت به جۆری به یوه ندیه خودایه که و ته نانه ت بانگه وازکردنی ناشکراش بۆ نه و تیز و بیروبوچوونانه.

بۆیه هلاج له زۆریه ی ناسته کانه وه ره ت ده که ریتته وه؛ له ناستی سیاسیه ی جوجۆله کانی وه که فیتنه بازی و نانه وه ی دووبه ره کی و مه یلی گۆرینی سیسته می سیاسیه ته ماشا

(۴۳۲) ابن الساعی: أخبار الحلاج، ص ۱۰۴.

(433) Reynold Nicholson: Studies, pp.79-80.

(۴۳۴) گشتگیرترین سه رچاوه یه که له مه مر شه ته حاتی نه و سۆفیانه و هی تریش و راهه کردنیان، کتیه که ی "شیخ روزبهان بقلی شیرازی" (م ۱۰۶۰/ک ۱۲۰۹ ز) بیته؛ بگه رتیه بۆ: شرح شطحات، به تصحیح و مقدمه از: هنری کورین، ترجمه از: مقدمه از: علی امیر معزی، انتشارات طه وری، تهران، ۱۳۸۲ ه. ش.

ده‌کری^(٤٣٥)، له ناستی فیهی، به پشتبەستن بە بۆچوونەکانی سەرەوهی، بە دەرجوون لە سنوورە رەنگ سوورەکانی شەریعت تۆمەتبار دەکری^(٤٣٦)، کۆمەڵتیک لە سۆفیانیشت بە تۆمەتی درکاندنی راز و راگەیانندی لە نێو خەلکدا بێ جیاوازیکردن لەنێوان ناستی تیگەیشتن و بیرکردنەوه رەتی دەکەنەوه، چونکە پێیان وایە ئەو رازانە تەنها بۆ کەسانیکە کە بە مەشقیکی باشی رۆحانییدا تیپەرپوون نینجا توانیویانە باریان ببەن^(٤٣٧).

ئەو نامادەییەى حەلاج، سۆفیگەری خستە بەردەم دووریانیکەوه، رینگەیه‌کیان بەرەو لای ئەو خۆی دەجوو و کۆتایی رینگاکەش – لەگەڵ تراژیدیای لە داردانیدا – بە روونی دیار بوو کە چەند تاریکە، رینگاکەى تریش ئەوه‌یان دەبێ کە لە فەزای باوی شەریعتەوه قەبول دەکرا و دەرکەتەکانی هزرەکەى لە قالب دەدا. لەوه دەچێ لە پانتاییه کوردییەکەدا هەردوو رینگاکە تاقی کرابنەوه، بۆیە لە قۆناعی جیاجیای درێژبوونەوه‌یان کەسانیکى ولاتەکە دەبینن بۆچوونی خۆیان لەم خۆیندەنەوه‌ی سۆفیگەری دەبرپووه و لە ناوکۆی تیپروانینەکانیاندا – کەم تا زۆر – پابەندی بوونە یانیش دژایەتییان کردووه و رەتیان کردۆتەوه.

١- قەبوڵکردنی رەوتی حەلاجی

هەولێی بلازکردنەوه‌ی بیروباوه‌ری حەلاج لە ناستی میلیلی:

ئەوه‌ی زیتەر لەبارەى کاریگەری حەلاج بەسەر کوردستانەوه بەرچاو بیت، پەيوەندی ئەوه بە دەستەبژیری سۆفی و ئایینی ئەوئ، جا بیرەکەى قەبول کرابیت یاخود رەتکرا بیتەوه، بەلام دەقە میژووییەکان پێمان دەلێن کاری وی لەو ناستە ئەوه‌ستاوه و لە ناستی میلیلیش بانگەشەى تەواوی خەلکی بۆ بیروباوه‌رەکەى خۆی کردووه. بە دەستەواژەیه‌کی تر کاری کردووه بۆ دابەزاندنی هزری عیرفانی ئە ناستی دەستەبژیرەوه، کە گۆشەگیرانە بەرەهەمی دینن و

(٤٣٥) بۆ نمونە بڕوانە: ابن النديم: الفهرست، ص ٢٨٣-٢٨٤. مسکویه: تجارب، ج ٥، ص ١٣٢-

١٣٥.

(٤٣٦) الصولي: أخبار المقتدر، ص ٢٢٥. ابن تيمية: توحيد الألوهية، بتحقيق: عبد الرحمن محمد النجدي،

٢، مكتبة ابن تيمية، القاهرة، د.ت، ج ٢، ص ٤٨٠-٤٨٧.

(٤٣٧) السلمي: طبقات، ص ٣٠٧-٣٠٨. الخطيب البغدادي: أخبار الصوفية، ص ١٤٠-١٤٢. ههروهه

بڕوانە: جان شوفلیی: التصوف، ص ٤٥.

تیۆریزه‌ی ده‌که‌ن، بۆ ئاستی میلیلی، که به ناشکرا په‌یره‌وی لی ده‌که‌ن و پابه‌ندی ده‌بن. ره‌نگه هه‌ر ئه‌و په‌رۆسه‌ی "به‌کۆمه‌لایه‌تیکردنی سۆفیگه‌ری" یه‌ فاکته‌ریکی ئه‌و ناویانگه‌ی هه‌لاج بۆ که له پانتایی ئیسلامیدا هه‌یه‌تی.

له‌م به‌اره‌دا ده‌لێن هه‌لاج خۆی رایده‌گه‌یانده‌ رییازیکی نوێی داھیتناوه و په‌یره‌وی لی ده‌کات^(٤٣٨)، به‌مه‌ش ده‌روازه‌یه‌کی نوێی به‌سه‌ر باوه‌ری سۆفیانداندا کرده‌وه، چونکه ئه‌گه‌ر ئه‌وان پێشتر دووره‌په‌ریزی و ته‌رکه‌دونیا‌ییان کردبووه ناویشانی پێگه‌ی کۆمه‌لایه‌تیان، ئه‌وا هه‌لاج ئه‌و رۆله‌ تێده‌په‌ریتنی و بانگه‌واز له‌ نیۆ توێژه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ جیاوازه‌کان ده‌کات^(٤٣٩).

لیته‌رده‌دا هه‌لاج به‌ دوو ئاراسته‌ کاری کرده‌وه، له‌رووی کرداریسه‌وه ویستوو‌یه‌تی تیگه‌یشتنیکی نوێ له‌سه‌ر دینداری له‌ نیۆ خه‌لک بلاوبکاته‌وه که له‌سه‌ر ساناکردنی سه‌رووته نایینییه‌کان و ئه‌گه‌ری ده‌ست لی هه‌لگرتنیان دامه‌زرابوو^(٤٤٠)، له‌ پال ئه‌مه‌ بانگه‌وازی بۆ وه‌لانی ئه‌و جیاوازییه‌ مه‌زه‌به‌ییانه‌ ده‌کرد که پانتایی ئیسلامی پارچه‌ پارچه‌ کردبوو، ئه‌و نه‌سه‌رووی لاگی‌ری مه‌زه‌به‌یییه‌وه کاری بۆ کۆکردنه‌وه‌ی خه‌لک له‌ده‌وری هه‌زه‌که‌ی ده‌کرد و له‌گه‌ڵ هه‌ر گروپیک و له‌هه‌ر شار و ناوچه‌یه‌کدا په‌یره‌وی له‌و ریبازه‌ کرده‌وه که ئه‌وان باوه‌ریان پیتی بووه، هاوه‌ل و موریدانیشی راسپاردبوو، له‌هه‌ر شوێن و له‌گه‌ڵ هه‌ر میلیله‌تیک، به‌پیتی ئاستی تیگه‌یشتنیان له‌گه‌لیان بدوین^(٤٤١)، بێگومان له‌مه‌دا پشتی به‌و تیژه‌ی خۆی به‌ستوه‌وه که قسه‌ له‌ یه‌کبوونی نایینه‌کان له‌ کرۆکدا "الباطن" و جیاوازی‌بوونیان له‌ رووخساردا "الظاهر" و ئه‌گه‌ری ده‌ست هه‌لگرتن له‌ رووخسار و ده‌ستگرتن به‌ کرۆک ده‌کات، وه‌ک پاشتر زیتر لیتی ده‌دوین.

له‌م تیروانینه‌ گشتگیه‌وه ده‌توانین له‌ هه‌نگاوه‌کانی هه‌لاج له‌ پانتایی کوردی تیگه‌ین، که بۆ رازیکردنی خه‌لک به‌ بانگه‌وازه‌که‌ی ناویه‌تی. ره‌نگه‌ یه‌که‌مین هه‌نگاوئیکیش بانگه‌وازی راسته‌وخۆ بووبی له‌ رێگه‌ی گه‌شتکردن بۆ ناوچه‌که‌ و بینه‌ی خه‌لکی ئه‌وی؟ ئه‌و بۆخۆی، له‌

(٤٣٨) الصولي: أخبار المقتدر، ص٢٢٦.

(439) History, p. Henry Corbin: 1980.

(٤٤٠) بروانه: مسکویه: تجارب، ج٥، ص١٣٧. مؤلف مجهول: العيون و الحدائق، تحقیق: نییلة عبد المنعم داود، مطبعة النعمان، النجف الأشرف، ١٩٧٢، ج٤، ق٢، ص٣٠٠-٣٠١.

(٤٤١) الصولي: أخبار المقتدر، ص٢٢٥. مسکویه: تجارب، ج٥، ص١٣٦.

نیوان سالانی (۲۷۲-۲۸۸/ك/۸۸۵-۹۰۱ز) هاتۆته هندی شوینی ولاته که، به تاییه تیش ههریمی چیا. له مەر ئه و گه شته نه وه ده زانین چۆته دوو شاری گرنگی نه وئ، نه وانیش نه هاوهند و دینه وهرن، له رۆژی نه وروژ - له کاتی ناههنگ گێترانی خه لکه که - له شاری نه هاوهند بووه^(۴۴۲)، به لام سنووری چالاکى له وئ زۆر روون نییه. که چى له دینه وهر له مزگه وتدا ماوه ته وه و گفتوگۆی له گه ل هاوڕێیانی کردووه^(۴۴۳)، که نه مه ش ناماژه یه بۆ هه بوونی لایه نگرى دینه وه ریبی بۆ بیروباوه ریه کهى^(۴۴۴). به ده ر له م دوو شاره ناماژه بۆ چوونی حه لاج بۆ ناوچه ی تری کوردی نا کرئ، نه گه رچی گه ران و سورانی زۆری وی نه و نه گه ره ده هیلایته وه.

حە لاج هه ر به بانگه وازی راسته وخۆوه ناوه ستی، به لکو به رده وام په یامی بۆ ده قه ره جیا جیا کان هه نار دووه بۆ کۆ کرد نه وه ی لایه نگر؛ نه و نامه یه ی له سه رو به ری دادگایی کردنی، له ده ست په رپه و کاریکی ریبازه که ی له دینه وهر گیراوه^(۴۴۵)، به لگه یه کی روونه له سه ر نه م جوړه چالاکیه. له وه ش ده چی حە لاج هه ندیک جار، نه ک هه ر په یام، به لکو موریده کانی خوئی، له پینا و خو شکردنی زه مینه بۆ قه بو لکردنی بۆ چوونه کانی، ره وانه کردب، له م رووه وه ش هه ر پتر گرنگی به هه ریمی چیا داوه، موریده کان له وئ به شتیوازی جیاواز و نا ناسایی کاریان بۆ دروست کردنی نه م زه مینه یه کردووه^(۴۴۶).

نه وه ی له دوو تۆی پرۆسه ی بانگه واز کاری حە لاجیدا جینگه ی سه رنج بیت، هه وئى نه و سو فییه یه بۆ رازیکردنی ده ستی سیاسی به بۆ چوونه کانی، که نه مه ش تیه و گلا نی نه و به کیشه سیاسی هه کانی سه رده مه که ی ده رده خات. له م بواره دا، به پێی قسه ی هه ندیک له گه ریده و شارناس، نه و سو فییه توانیوه تى مه یلی هه ندیک له ((میری ده قه ره کان و پادشاکانی عیراق و جه زیره و چیا...))^(۴۴۷) بۆ خوئی رابکیشی. هه رچه نه نازانری کین نه و میر و ده سه لاتدارانه ی

(۴۴۲) ابن الساعی: أخبار الحلاج، ص ۴۵.

(۴۴۳) ابن الساعی: أخبار الحلاج، ص ۴۹.

(۴۴۴) دواتر دینه وه سه ر نه و با به ته.

(۴۴۵) الخطیب البغدادی: أخبار الصوفیة، ص ۱۵۳. ابن الجوزی: تلبیس ابلیس، ص ۱۹۸.

(۴۴۶) التنوخی: نشوار، ج ۶، ص ۷۶. ماسینیون: الأم الحلاج، ص ۱۶۶.

(۴۴۷) الأصبخري: مسالك، ص ۹۰. الجیهانی: أشكال العالم، ص ۱۲۳.

هەرمی چیا و جەزیرە کە بانگەشە کران، بەلام ئەوە دەزانن ئەو قۆناغەى حەلاج بانگەوازی دەکرد و پەيامی دەنارد، بەتایبەت لە کۆتایبەکانی سەدەى سێیەمى کۆچى، قۆناغى دەركەوتنى چەندان میر و دەسەلاتدارى كوردییه لە هەردوو هەرمە کە نارهزوى فراوانخوازى و دامەزراندنى قەوارەى سیاسى سیمای هەرە دیارى میژوووە کەیانە^(٤٤٨)، ئەو حەزەى ئەوانیش نەگەل نارهزوى حەلاج بۆ گۆزینی سیستەمى باوى سیاسى^(٤٤٩) رێکدیتتەو. لەو دەهەچى، لەپال باوەرى سۆفییانەى، بۆ بەدەستەینانى ئەو مەبەستە سیاسییەش پەيامى بۆ هەناردبى.

لەلایەكى ترهه ئەگەر دەخوازین، هەمەگیرانە، کاریگەری ئەو سۆفییە لەزەمینەى کۆمەلایەتى كوردیدا ببینین، ئەوا دەبێ بچینهوه سەر خۆتندنهوهى کەسایەتییه کەى ئەو لە نێو بزافە نایینی - کۆمەلایەتییه کانی سەردەمى خۆى، لەویدا دەبینن لە قۆناغى بانگەوازکردنى بۆ بیرواوەرى خۆى و لەدیدى دەسەلاتى فەرمیدا، وەك بانگەوازکارتكى "قەرمەتى" دەخویندریتتەوه، ئەنانەت لەدواى دەستبەسەرکردنیشى بە ئاشکرا رادەگەیهنن ئەو یەکیکە نەسەرانى بزافە کە^(٤٥٠). بەدەر لە راستى و ناراستى "قەرمەتیبونى حەلاج"؛ ورۆژاندنى بابەتیكى لەمۆرە دەسماختە بەردەم پرسى کاریگەر بونى کورده قەرمەتییه کان - وەك پێشتر باسمان لێوه کردن - بەو کەسایەتییه، کە دیتتە ناوچەکانیان و راستەوخۆ لەو زەمینە کۆمەلایەتییه دا -- لەهەمان قۆناغى چالاکبونى رەوتە کە لەوئ - نامادەبى دەبى. خۆ دواتریش کە دەگیرى و تۆمەتى قەرمەتیبونى دەخریتتە پال، بێگومان دەنگدانەوهى لەنێو کورده قەرمەتییه کان هەبووه و سۆزى ئەوانى بەرامبەر بەو کەسە راکتیاوه، بەتایبەت دواى ئەو چارەنوسەى پێى گەیشتوو. بەدەستەواژەیه کى تر هاوبەشى حەلاج وەك دیاردەیه کى هزرى - نایینی و کۆمەلایى کورد وەك گۆیه کى کۆمەلایەتى - نایینی لەیه ک بزافدا، ناماژەیه کە بۆ ئەگەرى قەبولکردن و پەیره وکردنى بیرواوەرى دیاردە کە لە زەمینە کۆمەلایەتییه کە دا.

(٤٤٨) بۆ زانیارى لەسەر ئەو قۆناغە و دیارترین میر و دەسەلاتدارە کوردیەکان، بگەرێتو بە: زرار صدیق

توفیق: الکرد، ص ١٣٧-١٤٤.

(٤٤٩) ابن الندیم: الفهرست، ص ٢٨٣

(٤٥٠) مسکویه: تجارب، ج ٥، ص ١٣٩.

حەلاج لای سۆفییانی دینەوەر:

نامادەیی راستەوخۆی حەلاج لە شاری دینەوەر و ئەو پانتاییە گەورەییە سۆفیگەری لە شارەکەدا ھەیبوو، کاریگەری ئەو بەسەر کۆمەڵێک لە سۆفییانی ئەو بەھێزە کات، نەدەکرا سۆفیە دینەوەرەییەکان بچنە دەرەوێ ئەو بازەنەییە دیاردەیی حەلاجی ھزری سۆفیگەری تێدا جێ کردبوو و تەواو کەسانی سەر بەو ھزرە یان نزیک لێی پێ سەرقال کردبوو. سۆفییانی ئەو، بەھۆی پەییوەندی و پابەندی سۆفییانەیانەو بە رەمزە دیارەکانی ئەو ھزرە، بەتایبەت قوتابخانەیی بەغداد، دەبوو بەروونی ھەلۆیستی خۆیان بەرامبەر حەلاج دەبریبووایە، ھەندیک لەوانە تا ناستی لایەنگیری راستەوخۆی ئەو کەسە، بەلکو داکۆکیکردنی توندیش لە بۆچوونەکانی، چوونەتە نێو بازەنەکەو.

۱- عیسا قەصاری دینەوەری و بەرجەستەکردنی ھەلۆیستی "شبلی" یانە

رەنگە یەکیک لە یەکەمین ئەو سۆفیە دینەوەرەیانەیی لە نێو بازەنەکەدا ناوی ھەبێت و باسی لێو کرابێت عیسا قەصاری دینەوەرەییە. بەر لەھەمەو شتێک ئەو کەسە لەنێو بایۆگرافیای تایبەت بە سۆفیاندان، رەنگە سەرچاوەیەک کە لای بەلای ئەو سۆفیەدا کردبێتەو بەرپێک لە ھەوال و وتەیی لێ بگێرێتەو "اللمع" کەمێ نەصری سەراج بێت، کە تەنانت راستەوخۆ قسەیی لێ دەگێرێتەو^(۴۵۱)، ئەگەرچی لەو ناچیت عیسا کەسیکی دوورەپەرێز و کەم بەھا بوویی لە نێو ئەلقەیی سۆفییان لە شارەکەیی خۆی و دەرەوێ، وە پێشتر گوتمان ئەو لە کەسە نزیکەکانی مەمشادی دینەوەری و ئەبویە کری شبلی بوو، ئەمە سەرباری چار کەوتنی بە گەورە سۆفیانی تری سەردەمەکەیی^(۴۵۲)، ھەر وھا تیزی سۆفیانەیی خۆی ھەبوو بەتایبەت لەمەر "برستی" و پتویستی ناگادار بوونی "ھەزار - الفقیر" بەرامبەر بەم چەمکە لە پرۆسەیی بوونە سۆفیدا^(۴۵۳).

بەھەر حال پەییوەندی عیسا بە حەلاجەو - بەپێی ئەوێ لەبەردەستە - لەوکاتەو یە کەوا ئەم سۆفیە بۆ لەداردان دەبرد، یەکیک لە دوا و تە گرنگەکانی لەسەرە مەرگدا لەمەر

(۴۵۱) اللمع، ص ۲۶۹.

(۴۵۲) پروانە: اللمع، ص ۲۵۰.

(۴۵۳) اللمع، ص ۲۶۹.

"وهدج" و یه کتاپه رستی لی ده گپرتته وه^(۴۵۴)، هه ر بویه وهک یه کیک لهو گهواهیده رانهی قوناهه کانی نازاردانی ههلاجیان بینیه قسهی لهسه ر ده کرئ^(۴۵۵). لهوه بترای وردده کاری تری هه لویستی له به رامبه ر به ههلاج نازانین، نه گهرچی رهنگه بتوانین له میانهی سه ره ده ری شبللی نه گهل ههلاج زیت ره لویسته که مان بۆ روون بیته وه، چونکه ده شئی نهو دینه وه ریسه — له ساتی له دارداند — له گهل شبللی بووبی، که نه ویش له به سه ره هاتی دراماتیکیانهی کوشتنی ههلاج ناماده بووه، نزیککی عیسا ش له م شیخه به لگه ده بی لهسه ر نهو به یه که وه بوونه. وهک ده شزانین شبللی له رووی هه زریه وه کیشه یه کی له گهل بیری ههلاجییدا نه بووه و هاو رابوونی خۆی نه گهل به یان کردووه، ته نانه ت دواتر رایده گه ینی که: ((من و ههلاج لهسه ر یهک شتین، به لام شیتیم ده ربازی کردم و عاقلیش سه ری وی خوارد))^(۴۵۶).

بیگومان نهو خۆ به شیت نیشاندهی شبللی وا لیکده دریتته وه بۆ نهوه بووه له گهل ههلاج تۆمه تبار نه کرئ، و اتا نهو له رووی کردارییه وه نهک هه ر جه ربه زهی ههلاجی نه بووه، به لگو نکۆلشی لی ده کات^(۴۵۷)، نه گهرچی دواتر دیاردهی ههلاجی بۆ نهو و په یه وه کارانی کردنه وهی ده روزهی بابه تیکی گرنگی سو فییانه بووه^(۴۵۸).

کاتی که نه مه هه لویستی شبللی بی بیگومان موریدیکی وهک عیسا ش، هه مان هه لویست یان نزیک به وی هه بووه، هه ر بویه نه ویش له سنووری سه رسامیی بهو هه زره و گپرانه وهی هیندی که رووداو ماوه ته وه و که متر گوزارشتی له هه لویستی راسته وخۆی کردووه.

(۴۵۴) اللع، ص ۳۷۸. الخطیب البغدادي: أخبار الصوفية، ص ۱۵۷.

(۴۵۵) لويس ماسينيون: المنحنى الشخصي لحياة الحلاج — شهيد الصوفية في الإسلام، ضمن: شخصيات قلقة في الإسلام، ترجمة: عبد الرحمن بدوي، ط ۳، سينا للنشر، القاهرة، ۱۹۹۵، ص ۱۲۹.

(۴۵۶) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۳۷۹. جامی: نفحات، ص ۱۵۴. محمد معصوم شیرازی: طرائق، ج ۲، ص ۴۵۶.

(۴۵۷) لويس ماسينيون: آلام الحلاج، ج ۱، ص ۱۱۲.

(۴۵۸) لويس ماسينيون: المنحنى الشخصي، ص ۱۳۰-۱۳۱.

ب- فارسی دینه‌وه‌ری و دامه‌زراندنی گروپی "حلاجیی - فارسیی"

نه‌گەر کاریگه‌ریی حلاج به‌سه‌ر عیسای دینه‌وه‌ری سنووردار بووی، شه‌وا له‌سه‌ر سۆفیه‌کی تری شاره‌که، که نه‌بولقاسم فارسی کورپی عیسایه، هیچ سنوورتیکی نییه، په‌یوه‌ندیی نیوان شه‌م دینه‌وه‌رییه و هزری حلاجی هه‌ر له‌ زوویه‌که‌وه و له‌و نوسینانه‌ی باس له‌و هزره ده‌که‌ن جیگه‌ی سه‌رنج و ته‌نانه‌ت مشتومر بووه.

ژیانی فارس ته‌مومژاوی و نادیاره؛ نه‌گه‌رچی شه‌و خه‌لکی دینه‌وه‌ره^(٤٥٩)، به‌لام له‌ به‌غدادش ژیاوه^(٤٦٠)، هه‌ربۆیه هه‌ندیک جار به‌ دینه‌وه‌ری و هه‌ندیک جاریش به‌ به‌غدادی ناوی دینن. له‌لایه‌کی تره‌وه وازه‌ن ده‌کرئ فارس هه‌ر کورپی عیسای قه‌صاری دینه‌وه‌ری بووی، لويس ماسینیۆن له‌ لیکۆلینه‌وه‌کانی له‌سه‌ر حلاج جه‌خت له‌سه‌ر شه‌و بۆچونه ده‌که‌توه^(٤٦١)، به‌لام له‌سه‌رچاوه‌کانی به‌رده‌ستدا، شتیکی شه‌وتۆمان به‌رچاو ناکه‌وی شه‌م بۆچونه‌ی ماسینیۆن پشتراست بکاته‌وه، که‌چی شه‌وه‌ش ده‌زانین شه‌م رۆژه‌لاتناسه له‌ نوسینه‌کانی له‌باره‌ی حلاج پشستی به‌ چهندان دستنوس به‌ستبوو، بۆیه ده‌شی له‌ویدا باسیک له‌و په‌یوه‌ندییه هه‌بێ. هه‌رچۆنیک بیته په‌یوه‌ندیی نیوان شه‌و دووکه‌سایه‌تییه‌ی دینه‌وه‌ر له‌وه‌دایه هه‌ردووکیان مه‌یلیان به‌لای حلاج و بۆچونه‌کانیدا هه‌بووه.

ره‌نگه‌ بتوانین سی قۆناغی به‌نه‌رتی له‌ ژیانی سۆفیانه‌ی فارسی دینه‌وه‌ری ده‌ستیشان بکه‌ین؛ قۆناغی یه‌که‌م: قۆناغی پێش حلاجی‌بوونییه‌تی، دووه‌م: قۆناغی بوونی شه‌وه له‌گه‌ل حلاج و هزره‌که‌ی، هه‌رچی سییه‌مه شه‌وا ده‌شی ناوی بنیین قۆناغی بانگه‌وازکردن بۆ باوه‌ری شه‌و سۆفیه‌یه و دامه‌زراندنی ره‌وتیکی تایبه‌ت به‌ بیروباوه‌ری شه‌و.

له‌ قۆناغی یه‌که‌مدا، سه‌رده‌ه‌ری له‌گه‌ل که‌سیکی بزوی نیو جیهانی سۆفیگه‌ریدا ده‌که‌ین، که‌سیک که‌ له‌ زۆریه‌ی گه‌وره سۆفیانی سه‌رده‌مه‌که‌ی نزیکه و راسته‌وخۆ په‌یوه‌ندیی له‌گه‌لیاندا هه‌یه، جا چ له‌ دینه‌وه‌ر، له‌گه‌ل مه‌مشاد بیته^(٤٦٢)، یاخود له‌ ده‌ره‌وه‌ی شار،

(٤٥٩) البغدادي: الفرق، ص٢٤٨.

(٤٦٠) الکلابادي: التعرف، ص١٢٠.

(٤٦١) آلام الحلاج، ج١، ص٧٢، ٦٦٧.

(٤٦٢) السلمي: طبقات، ص٣١٧. العمري: مسالك، ج٨، ص١١٧.

به‌تایبیت له‌گه‌ڵ سۆفییانی قوتابخانه‌ی به‌غدا وه‌ك جونه‌ید^(٤٦٣) و شبلی^(٤٦٤) و چه‌ندانى تر، هاورپه‌تێ هه‌ندێك له‌وانه‌ى كردوووه له‌گه‌ڵ هه‌ندێكیشیان هه‌ر ته‌نها بریتى ده‌بێ له‌ گزنگێدانى به‌ ژيان و بیروبوچوونه‌كانیان. بێگومان نه‌و ناماده‌یه‌ى فارس له‌ نێو نه‌لقه‌ى گه‌وره‌ سۆفیاندا، كه‌له‌كه‌بوونێكى باشى نه‌زموونى سۆفیه‌نه‌ى وى بووه، وایلیت‌كردوووه به‌ ورده‌كاریه‌كانى هه‌زه‌كه‌ و حالێ كه‌سایه‌تییه‌كانى ناشنا بێ، هه‌ر بۆیه ده‌بینین بۆته‌ سه‌رچاوه‌یه‌كى بنه‌ره‌تى گێژانه‌وه‌و خستنه‌رووی تیزه‌كانیان و نووسه‌رانى سۆفى له‌ بابه‌ته‌كاندا پشتمانی پێ ده‌به‌ستن، به‌تایبیت هه‌ریه‌ك له‌ گولنابادی^(٤٦٤) و سولله‌مى^(٤٦٦)، كه‌ هه‌ندێكجار راسته‌وخۆ، به‌تایبیت نه‌وه‌ى یه‌كه‌میان^(٤٦٧)، هه‌ندێكجاریش ناراسته‌وخۆ بابه‌ته‌كانى لێ ده‌گێژنه‌وه‌ و سه‌رچاوه‌یه‌كى متمانه‌ پێكراویان بووه.

سه‌باره‌ت به‌ قۆناغى دووه‌مى ژيانى فارس، نه‌وا ته‌واو به‌ هه‌لاج و ره‌وته‌كه‌یه‌وه‌ په‌یوه‌سته، به‌لام نه‌وه‌ى له‌م قۆناغه‌ رابمێنى دووچارى قه‌یرانى جیاوازی خۆیندنه‌وه‌كان ده‌بیتته‌وه، ته‌مه‌ش – به‌ر له‌هه‌موو شتیك – ره‌نگه‌ بگه‌رپه‌ته‌وه‌ بۆ كه‌م باسكردنى هه‌لوێست و هه‌زى نه‌و له‌لای نووسه‌رانى زووى میژووى سۆفیگه‌رى؛ له‌لایه‌ك هه‌ندێك به‌ بیانوروى هه‌لاجیوونیه‌یه‌وه‌ به‌په‌راوێژیان خستوه، هه‌ندێكی تریش به‌و هه‌لاجیه‌ته‌ى فارس بانگه‌شه‌ى بۆ ده‌کرد رازى نه‌بوون، نه‌گه‌رچى نه‌وان خۆیان هه‌لاجیان پێ قه‌بول بووه. ره‌نگه‌ دیارترین كه‌سیكى نه‌و خانه‌یه‌ش زانا و نووسه‌رى سۆفى هه‌جوه‌یرى بێت، له‌ كتیبه‌كه‌یدا "كشفا‌ل‌الحجوب" به‌رگرینه‌مه‌یه‌ك ده‌خاته‌روو له‌سه‌ر بنه‌مای وینا‌كردنى هه‌لاج وه‌ك كه‌سیكى خودان هه‌زریكى دروست و په‌یوه‌ست به‌ بنه‌ما سه‌ره‌كه‌یه‌كانى شه‌ریعه‌ت و په‌یره‌و‌كارى رێبازى نه‌هلی سوننه، با حالێ سۆفیه‌نه‌شى به‌دلى گه‌وره‌ سۆفیه‌یان نه‌بووب^(٤٦٨). به‌لام كێشه‌ى هه‌جوه‌یرى له‌ بێ‌به‌ریكردنى هه‌لاج له‌و تۆمه‌تانه‌ى ده‌دریته‌ پالێ و ته‌واو نابێ نه‌گه‌ر كه‌سانێك نه‌بینیتته‌وه‌

(٤٦٣) البیهقی: الزهد الکبیر، ص ٢٩٣. الخطیب البغدادی: أخبار الصوفیه، ص ١٢٣، ٢٣٢-٢٣٣.

(٤٦٤) السلمي: جوامع آداب الصوفیه، ص ٦٠.

(٤٦٥) التعرف، ص ٦٩، ١٠٨، ١١٠، ١١١، ١١٧، ١٢٠.

(٤٦٦) طبقات، ص ٢٢-٢٣، ٢٥.

(467) Ahmet .T. Karamustafa: Sufism, p.69.

(٤٦٨) كشفا‌ل‌الحجوب، ج ١، ص ٣٦٢-٣٦٤.

ئەو تېزەنەى ناو ھزرى ھەلاچىيان بىخاتە ئەستۆ كە ھەجەرىرى ناتوانى لىو چوارچىتوھە فىقھىيەى بۆ بەرگرى كىردن داىنابوو بەرگرىيان لى بىكات، بەتايىبەت مەسەلەى ئاوتىزانىبونى خودايەتى ومىرۆقاىتەى "حلولى". كەسىكىش بە باوھەرى خودانى "كشەف المحجوب" بابەتى ئاواى خزاندىتە نىتو ھزرى ھەلاچەوھە فارسى دىنەوھەرى يە. بۆ سەپاندنى تۆمەتەكەش پەنا دەباتە بەر ھەندىك لى ھەلاچىيەكان، ھەر بۆيە دەبىيىن زۆر بە كەم لى فارس دەپوانى و بە كەسىكى نەناسراو و بى: ھەى وھسەف دەكات و بە شايستەى ئەوھى نازانى بىناسىتى و ژىيان و سەربوردەى بىخاتەروو^(۴۶۹).

بەھەر ھال ئەگەر ھەلاچ گەلى سۆفىيانى كىردە دوو بەرە، ئەوا، لى سەرچاوەكاندا، لىو بەرەيەى پىشتەگىريان لى كىردووه بەزۆرى ناوى فارسى دىنەوھەرى دەھىنەرى^(۴۷۰). نازانىن فارسى چەندە لى گەل ھەلاچدا ژىاوە، بەلام ناگادارىن لىوھى ئەو لى كەسە نىزىكەكانى بوو؛ پىرسىارى لى دەكات بۆ روونكىردنەوھى ھەندىك لى بابەتە سۆفىيەكان^(۴۷۱)، ھەرەھا ئەوھش دەزانىن كە لىوھى گىرتنى ھەلاچ ھەر لىى دوور نەكەوتتەوھە، ئەوھتا ئامازە بۆ دۆخى شىخەكەى لى نىتو زىندا ئا دەكات^(۴۷۲)، بەھەمان شىوھە كاتى لىداردانىشىدا لىوھى بوو و باسى بەجەرگى ھەلاچ، دواى بىرىنى دەست و پىتى، دەكات^(۴۷۳).

ئەو تىكەلبوونەى فارس بە جىھانى شىخەكەى، وادەخوازى خۆى بۆ تەرخانبىكات، لىو پىئەندانە دەرباز بىى كە ئەوى بە گەورە سۆفىيانى تر بەستبۆوھە، بەتايىبەت ئەوانەى بە ھال و ھزرى ھەلاچىى رازى ناپن، وەك جونەىد. ئەمە لى لايەك، لى لايەكى ترەوھە لىبەر ئەو ئەزموونە پىشىنەى فارس ھەبىبووھە، نەدەكرا لى گەل ھەلاچدا لى سنوورى پەبىوھندىى نىوان شىخ و مورىد و سەرسام بوونى مورىد بە بىروبووچوون و كارىگەربوونى بە چارەنووسى شىخەكەى بوەستى، بەتايىبەت ئەوكاتەى شىخ تى دەچى و ئەو مورىدە دىنەوھەرىسەى دەبىتە يەكىك لى

(۴۶۹) كشەف المحجوب، ج ۲، ص ۵۰۱. ھەرەھا لىمەر ئەو ھەلوئىستەى "الھجورى" لى فارس بىروانە:

Ahmet .T. Karamustafa: Sufism, p.106.

(۴۷۰) الأسفراىنىنى: التبصیر، ص ۱۳۳. البغدادى: الفرق، ص ۲۴۸.

(۴۷۱) السلمى: طبقات، ص ۳۰۹. الأنصارى: طبقات الصوفیة، ص ۳۸۴. جامى: نفحات، ص ۱۵۷-۱۵۸.

(۴۷۲) خواجه محمد پارسا: فصل الخطاب، بە تصحیح: جلیل مسگر نژاد، مرکز نشر دانشگاهى، تهرآن.

۱۳۸۱ ه.ش، ص ۶۵.

(۴۷۳) الخطیب البغدادى: أخبار الصوفیة، ص ۱۵۶.

جینشینہ کانی^(۴۷۴)، ٹیدی دہبے فارس کار لہسہر ہزری حہلاجی بکات بڑ دروستکردنی وینایہ کی ٹہرینییانہ و برہو دان بہ بیروبوچونہ کانی.

لہم ہوارہدا ٹہو وەك گپّہرہوہیہ کی وتہ کانی دہردہ کہوئ. نەك ہەر ٹہمہ بەلکو دەست بہ راقہ کردن و روونکردنہوہی مہ بہستہ کانیان دہکات، ٹہو زپّتر کاری لہ بارہی راقہی حہلاجیی بڑ قورٹان کردوہ^(۴۷۵)، ٹہمەش بەلگہیہ لہسہر قولبوونہوہی زۆری لہ ہزری ٹہو کہسیتیہ نا ناساییہ. جگہ لہ راقہ کردن، تاییہ تمہندی وەردہ گری لہ بینینی ٹہو سۆفیہ بڑ ناستہ کانی پەیوہندی نیوان مرؤف و خودا، بەلام گشتگیرانہ قسہی لہسہر ناکات، بەلکو زپّتر ہول دہدات ناماژہ حہلاجییہ کان بڑ حالہتی "یہ کگرتن - الإتحاد" و زالبوونی خودا و ہند" الحق" بہسہر ذاتی مرؤفانہ روونبکاتوہ^(۴۷۶)، ٹہمەش مانای قہبولکردنی ٹہو ہزرہیہ لہ تیزہ ناناساییہ کانیدا، ٹہو تیزانہی پپّشتر - وەك گوتمان - لہ گوٹاری سۆفیگہریدا ٹہوہندہ بہروونی تاوتوئی نہدہ کران و لہہمانکاتدا دہستنیشانی چارہنوسی حہلاجیشیان کرد. ہەر بۆیہ دوان لہو لایہنانہ ہہم جہرہزہیی و ہہمیش تیزامان و وەرگرتنی لہ ناستی فیکریسی پیویستہ. شتیکی ٹہوتوآمان لہسہر ٹہو قہبولکردنہ لہ بہردہستدا نییہ، بہلام ٹہگہر بمانہوئ لہ روانگہی فارس نزیک بینہوہ، دہشے بچینہوہ سہر بۆجوونی وی لہسہر مرؤفی "یہ کتاپہرست - الموحد" بہگشتی، لپّردہدا دہبینن بۆجوونیتیکی ہہیہ لہ میانہیدا حہلاجیبون وەك حالہتیکی قہبولکراو چاری لی دہ کری. ٹہو شیخہی دینہوہر پپی وایہ "یہ کتابی تہواو" بوونی نابے ٹہگہر ٹہو مرؤقہی بانگہشہی دہکات پەیوہستی دونیا بی، ہہروہا ٹہوہی تہنیا بہ زار یہ کتاپہرستہ، ناتوانے رازی خودایی ببینی، ٹہوہیش یہ کتابی بہ حالے خوی بزانی ٹہوا حالےکی بی زارہ، ہەر بۆیہ "بینینی خودا - مشاہدہ الحق" حالیکہ تہنیا ہی کہسی شایستہ؛ کہسینک کہ باوہروونی بہ یہ کتابی بہ حال و بہ زارہ^(۴۷۷). ٹہگہر حہلاجیش ٹہو بینینہ رادہگہیہنی، بہلکو تییدہ پەرتنی بڑ حالے ناوتیزانی

(۴۷۴) خواجه محمد پارسا: فصل الخطاب، ص ۱۶۷.

(۴۷۵) الحلاج: حقائق التفسیر او خلق خلائق القرآن و الاعتبار، حقیقہ: عمود الہندی، مکتبہ مدبولی، القاہرہ، ۲۰۰۶، ص ۲۲۳، ۲۴۵.

(۴۷۶) خواجه محمد پارسا: فصل الخطاب، ص ۱۶۹.

(۴۷۷) الکلابادی: التعرف، ص ۹۹.

ته‌اوو به یه‌کتاوه^(۷۸)، نه‌وا ده‌بیته نه‌و که‌سه شایسته‌به‌ی فارس باسی ده‌کات، هر بویه قه‌بولیته‌تی له نیو هزری که‌سیکی ئا‌ادا خوی پیناسه بکاته‌وه.

هرچۆنیک بیته، وه‌ک بینیمان، نه‌و لایه‌نه‌ی له هزری حه‌لاجی سه‌رنجی فارسی راکیشاوه په‌یوه‌ندی ناسایی نیوان مرۆژ و خودایه، که له‌سه‌رووی تیگه‌یشتنه باوه‌کان بووه، لایه‌نی کم له زه‌مینیه‌ی نایینی گشتیدا. کارکردنی فارسیش له‌سه‌ر نه‌و لایه‌نه واده‌کات، له نیو کولتووری سۆفیگه‌ریدا، وه‌ک ره‌مزیکه‌ی به‌ره‌مه‌ینه‌ری نه‌م جۆره هزره بناسری، جا چ تۆمه‌تبارکردنی بی به زیادکردن شتگه‌لیک له‌سه‌ر بیروباوه‌ری حه‌لاج وه‌ک لای هجوه‌یری بینیمان، یانیش هر خوی مه‌به‌ستی بووبی له‌م لایه‌نه‌ی بیری سۆفیگه‌ری قوولبیته‌وه؛ نه‌وه‌ی له‌م رووه‌وه له‌به‌رده‌ستمان بیته قسه‌کردنییه‌تی له‌سه‌ر "فه‌نا‌بوونی مرۆقانه"، لیره‌ ده‌ریده‌خات که نه‌و جۆره‌ی "فه‌نا" به‌مانای نه‌مانی خه‌سله‌تی مرۆقانه نییه، به‌لکو به‌ مانای نه‌وه دیت له نیو چیژی خودایی تقوم بیته و نازاره مرۆقانه‌یه‌کان نه‌یینی^(۷۹)، به‌هه‌مان شیوه‌ پیتیوایه‌ نه‌گه‌ر مه‌به‌ست له تۆه‌کردن گه‌رانه‌وه‌یه بۆ لای خودا، نه‌وا له‌هه‌مان کاتدا مه‌حوکردنی مرۆقانه‌یه‌ له‌به‌رده‌م جیگه‌رکردنی خودایه‌تیدا^(۸۰).

نه‌و دوو حاله‌ته‌ی ناماژه‌مان بۆ کردن، وایکردوه فارس له نیو گروپی "حلولییه حه‌لاجیه‌کان" دا‌بری، نه‌مانه‌ش وا ده‌ناسیترین که باوه‌ریان به حه‌لاج له سنووری ناساییه‌وه په‌ریوه‌ته‌وه بۆ سه‌روو ناساییه‌وه، ته‌نانه‌ت وا وینا ده‌کرین باوه‌ریان به خودایه‌تی حه‌لاج هه‌یه^(۸۱)، نیدی دوا‌ی حه‌لاج تۆمه‌تی "حلولی بون" ده‌بیته یه‌کیک له دیارترین نه‌و تۆمه‌تانه‌ی که‌سانی ده‌ره‌وه‌ی نه‌لقه‌ی سۆفیگه‌ری ده‌یخه‌نه پال سۆفییان و تا دره‌نگانیک به بنه‌مایه‌کی بنه‌ره‌تی ته‌واوی دیارده نایینییه‌که‌ی داده‌نین^(۸۲).

(۷۸) بۆ نمونه پروانه: الحلاج: دیوان الحلاج، ص ۲۹، ۳۱، ۳۷.

(۷۹) پروانه: الکلابادی: التعرف، ص ۹۲-۹۳.

(۸۰) السلمي: تفسير السلمي، ج ۱، ص ۶۰.

(۸۱) ابن حزم الأندلسي: الفصل في الملل و الأهواء و النحل، تحقیق: یوسف البقاعي، دار احیاء التراث

العربی، بیروت، ۲۰۰۲، ج ۱، ص ۲۴۹، ج ۲، ص ۱۸۳، ج ۳، ص ۱۰۶.

(۸۲) هر بۆ نمونه پروانه: المقدسی: البدء و التاريخ، وضع حواشیه: خلیل عمران المنصور، دار الکتب

العلمیه، بیروت، ۱۹۹۷، ج ۲، ص ۱۸۹. بلخی: بیان الأدیان، به تصحیح: محمد تقی دانش پژوه، انتشارات

بنیاد، تهران، ب.ت، ص ۵۷، ۸۸. ابن الجوزي: تلبیس ابلیس، ص ۱۹۶.

بینگومان نهم سه‌ده‌ده‌ریه له‌گه‌ل حلولیه‌کان له کولتوری باوی ئیسلامی به‌گشتی، گه‌ران نییه به‌دوای راستی بیروباوه‌ریان، نه‌ه‌نده‌ی هه‌ولتیکه بۆ سه‌پاندنی نه‌و ویتایه شیوه‌گرتوه، که ده‌خوازێ جهخت له‌سه‌ر له‌رئ‌لادان و هه‌لگه‌رانه‌وه‌ی گروه‌که بکات و که‌متر ده‌په‌رژیته سه‌ر بونیادی هزری - نایینییه‌که‌یان. بۆیه نه‌سته‌مه وینه‌ی دروستی گروه‌که ببنی، له‌وه‌ش نه‌سته‌متر نه‌وه‌یه جێ په‌نجی فارسی دینه‌وه‌ری له‌م بواره و له‌ پرۆسه‌ی به‌گروه‌کردنی یار و په‌یره‌وانی هه‌لاج و زنده‌کاریه‌کانی له‌سه‌ر هزری نه‌و سوڤیه ده‌ستیشان بکری، زنده‌کاریه‌که، که نه‌گه‌ر قسه‌ی هه‌جوه‌ری دروست بی، ده‌بی نه‌ه‌نده به‌رفه بووی لقیکی سه‌ربه‌خۆی له‌ نێر گروهی حلولیه‌کان هینایته‌ دی، که ناوی نه‌ویان هه‌لگرتی، واتا "فارسیه‌کان"، نه‌وانه‌ی نهم نووسه‌ره سوڤیه‌ وای پیناسه‌یان ده‌کات خه‌لکانیکن : ((ده‌گه‌رینه‌وه سه‌ر فارس، نه‌ویش رایده‌گه‌یه‌نێ نهمه‌ ریبازی هه‌لاجه و جگه له‌ یاره‌رانی که‌سی دی هه‌لگری نه‌و ریبازه - واتا حلولی - نییه))^(٤٨٣)، له‌و پیناسه‌ی نهم نووسه‌ره تیده‌گه‌ین فارس ریبازی "حلولی" له‌ هه‌لاجه‌یه‌تدا چر کردۆته‌وه، به‌م‌ه‌ش ریبازه‌که جۆریک له‌ تایه‌تمه‌ندی هه‌یه که په‌یه‌سته به‌ جیهانبینی هه‌لاجه‌یه‌نه. جگه له‌مه هه‌چی تر له‌سه‌ر گروهی "فارسیه‌کان" نازانین.

سه‌باره‌ت به‌ رۆلی فارس له‌ بانگه‌وازی هه‌لاجه‌شدا، که به‌ قۆناغی سییه‌می ژبانی سوڤیه‌یه‌ی نهمان دانا، نه‌وه ده‌زانین له‌ ده‌ستپێکدا چالاکێ زۆری له‌ هه‌ریمی عێراق، به‌تایه‌ت له‌ به‌غدا و ده‌وره‌به‌ری، نواندوه. ره‌نگه نه‌و چالاکیه‌نه‌ش پتر له‌دوای له‌ داردانی هه‌لاجه‌وه بووی، چونکه ده‌بینین بانگه‌وازه‌که‌ی فارس به‌ دلێ نه‌و هه‌لاجه‌یه‌نه نه‌بووه که له‌ ره‌هه‌ندی حلولیه‌یه‌ی بیری هه‌لاج ترساون و - وه‌ک پشتریش گوتمان - خستویه‌نه‌ته پال فارسه‌وه به‌ نه‌فه‌تیان کردوه، هه‌ر بۆیه له‌وه‌ناچێ له‌وی جینگه‌ی بوویته‌وه، نه‌گه‌رچی وادیاره له‌وه‌ناچانه له‌دوای فارس، لایه‌نی که‌م تا سه‌ده‌ی پینجه‌می کۆچی، لایه‌نگر و په‌یره‌وکارانی هه‌ر مابیتنه‌وه^(٤٨٤).

به‌هه‌ر حال ره‌نگه هه‌ر له‌و قۆناغه‌دا بووی که فارس هاتۆته‌وه شاره‌که‌ی خۆی و بانگه‌وازی تیدا کردوه^(٤٨٥)، به‌لام بینگومان له‌به‌ر هه‌ژمونی ره‌وتیکی دژه هه‌لاجه‌ی به‌سه‌ر دینه‌وه‌ر، تا ئاستی گرتنی هه‌لاجه‌یه‌کان و به‌ده‌سته‌وه‌دانیان وه‌ک که‌میکی تر باس ده‌که‌یه‌ن،

(٤٨٣) کشف‌المجوب، ج ٢، ص ٥١٢.

(٤٨٤) الهجویری: کشف، ج ١، ص ٣٦٤، ج ٢، ص ٥٠١.

(٤٨٥) البغدادي: الفرق، ص ٢٤٨.

نەیتوانیووە بئەگەیه کی بەرفرە دا بە زۆری ئێ. خۆ سەرباری ئێو دژایەتییهی لەوێ هەبوو، وادیارە
 حەلاجییه کانی شارەکش بۆ بێ بەریکردنی شیخەکیان لە تۆمەتی حەلاج، تۆمەتەکیان
 خستبێتە پال فارسەو، چونکە وەک دەزانین یەکتێک لەو حەلاجییانە بە توندی دژی فارس و
 تێگەیشتنی لە هزری حەلاج بوو ئەبو جەعفەری صەیدەلانییە^(٤٨٦)، ئەویش لە نێو سۆفیانی
 دینەوێردا پەڕەوکاری هەبوو بە تاییبەت سۆفی ناودار ئەبو جەعفەری صائغی دینەوێر، کە
 وادیارە بەر لە کۆچکردنی بۆ میصر شاگردی صەیدەلانی بوو^(٤٨٧)، بۆیە ناساییە گەر فارس
 لەشارەکی خۆی نەمایبێتووە و بەجێی هێشتبێ.

دوای ئەم قۆناغە دەبینین رووی کردۆتە هەریمی خوراسان و لەشاری سەمەرقەندا
 گیرساوێتووە^(٤٨٨)، دەگوترێت لەوێ رێبەریتی رێکخستەوێ بانگەوازی حەلاجی، لەژێر سایە
 حوکمی سامانییەکاندا (٢٦١-٣٩٥/ک/٨٧٤-١٠٠٤ز) کردوو^(٤٨٩)، وادیارە بانگەوازی کە
 ئاکامی باشی هەبوو، بۆیە دەبینین بەرپێزەرە باس لەو قۆناغە زانی و پەڕەندی بە گەرە
 زانا و فەقیهەکانی ئێو دەکرێ^(٤٩٠)، ئەمە سەرباری ئێو لەم قۆناغەدا کاری لەسەر هزری
 سۆفیانی خۆشی کردوو، لە زۆر لە مەسەلەکان قوڵبۆتووە و بۆچوونی خۆی هەبوو و
 راستەوخۆ بە گولنابادی گوتوون، بەتاییبەت لەبارە ی ماناکانی "ناسین" و "فەنابوون"
 و تاییبەتەندییەکانی "عارف" و چەندانێ تر^(٤٩١)، بەهەمان شێوە وەک رافە کاریکی قورئان لە
 دیدیکی سۆفیانیووە دەردەکەوێ و کۆمەڵێک لە نایەتەکانی لە رەهەندیکی عێرفانییووە شروفا
 کردوون^(٤٩٢)، بێگومان ئەمەش دەمانگاتە بەردەم سۆفیەکی تاییبەتەندی خۆی وەرگرتوو و
 لەبازنەیه کی سەر بەخۆدا، بەلام بە تامێکی حەلاجییانە کار دەکات.

(٤٨٦) الهجویری: کشف، ج ٢، ص ٥٠١. لويس ماسينيون: آلام الحلاج، ص ٧٧.

(٤٨٧) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ٣٩٣.

(٤٨٨) خواجه محمد پارسا: فصل الخطاب، ص ١٦٧. جامی: نفحات، ص ١٥٧.

(٤٨٩) لويس ماسينيون: آلام الحلاج، ص ٤٣٤.

(٤٩٠) خواجه محمد پارسا: فصل الخطاب، ص ١٦٧.

(٤٩١) التعرف، ص ٩٢، ٩٣-٩٤، ١٠٦، ١٠٢، ٩٩.

(٤٩٢) هەر بۆ نمونە پروانە: السلمي: تفسير السلمي، ج ١، ص ٣٤٤، ١٣٢، ١١٣، ٧٥، ٦٧، ٦٠، ٥٣، ٤٩ و

چەندان شوێنی تر.

رهوتی حەلاجیی لە نیۆ سۆفیانى شارى حولوان:

سۆفیانى شویتىكى دى كه كهوتبوونه ژیر كارىگهري حەلاجوه، هى شارى حولوان حون، لهویدا نارى چند كهسايهتیه كمان له بهر دهستدایه راستهوخۆ پهيوهندیان به حەلاجوه همبووه، رهنگه هه ره دیاریان نه بو ئیسهحاق ئیبراهیمی كورى عهبدولكهريمى حولوانى بیته، نهو كسه وا وهسفته كرى له خزمهتكاره كانى حەلاج بووه و نزیکه دى سالىك خزمهتى كردووه و . خۆى گوتهنى، له كسه هه ره نزیکه كانى بووه^(٤٩٣)، لهو بهسه رهاتانهى نهو حولوانیهش دهگيرتیهوه وادياره تهواو تیکه له به جیهانینى عیرفانیانهى حەلاج بووه^(٤٩٤)، تا ئاستیک رههنده سهروو ئاسایه كهى نهو سۆفیهشى پى قه بوول بووه، هه ره بۆیه دهیبنین له گه له یارهانى تری داواى نواندنى كه رامهت له حەلاج ده كهن و نهویش به گوێیان ده كات^(٤٩٥).

هه ره چۆنیک بیته له بهر نه بوونی هه یچ باسیكى ئیبراهیمی حولوانى له سه ره چاوه تاییه تیه كاندا، هه یچى تری له باره وه نازانین، ناگادارى ورده كارى هه لویتست و تیگه یشتنى وى بۆ هزرى حەلاجى نین. مه گه ره له خالیكى گزنگدا نه بیته كه په یوه سته به تیروانینى "نهوانیتراى نه یار بۆ حەلاج و نهو به دگومانیهى له نیوه ندی ئیسلامیدا له هه مبه ره تیزه كانى هه بووه، به دگومانیه كه وایكردووه كه سىكى وهك ئیبراهیمی حولوانیش، سه ربارى نهو نه زمرونه ژبانیهى له گه له حەلاجدا هه یبووه، بكه ویتته حالى رارایى و دوودلییه وه^(٤٩٦). نه مهش، به ره له هه موو شتىك، ده ریده خات پرویاگه ندهى دژه حەلاجى چه نده به هیز بووه، به تاییه تیش به "زه ندیق" دانانى و تۆمه تباركردنى به ده ره چوون و به تالكردنه وهى بنه ما ئاینیه چه سپوه كان.

دیاره هه ره نه مه وایكردووه كه سه نزیکه كانیشى، له وینهى ئیبراهیمی حولوانى، په سياریان له لادا دروست ببو و پتویستیان به وه بى دلنیايان بكاته وه. مه سه له یه كه كه پتر بو نهو حولوانیه كیشه بووه گونجان و نه گونجانى تیگه یشتنى حەلاجى بووه له گه له ده ره كه وته باوه كانى ئاین، بهو جوړه ی رهوت و ریبازه ئاینیه كان و رهوته سۆفیه كانى په یوه ست به وان،

(٤٩٣) ابن الساعى: أخبار الحلاج، ص ٢٢.

(٤٩٤) أخبار الحلاج، ص ٢٣-٢٤.

(٤٩٥) أخبار الحلاج، ص ٢٥-٢٦.

(٤٩٦) أخبار الحلاج، ص ٢٢.

گوزارشتیان لیّ کردووه و کردوویانه ته پیوه ری پیدانی ناسنامه ی موسلمانیتی دروست به تاکه کان. زیتیش ره هندی "باطنی" هزره که نهو قهیرانه رّحیه ی بؤ تیراهیم دروست کردووه، نهو دهویست بزانی و دلنیا بیّت چنده نهو ره هنده توانیویه تی "شهریعت" له خؤ بگری و لیّ دهرنه چووه^(۴۹۷)، به تاییه ت که جه ختکردنه وه له سر نهو ره هنده باطنیه به وه تۆمه تباره چۆته سه رووی شهریعت و رووخساره دهره کییه کانی موسلمانیتی و باوه رداری به ناراسته یه کدا بردووه جیاوازه له تیگه یشتنی هم مه گیر و کارپنکراو له ناستی نایینی فرمی و میللییدا، تهنانه ت چه مکه که کراوته ناوی هیندی ت که له گروه شیعیه نه خوازاوه کان نه خاسه نیسما عیلیه کان^(۴۹۸).

حلاج، بؤ نه هیشتنی گومانی حولوانی، پیویستی به وه بووه بؤ چوونی خؤی له مهر "ظاهر" و "باطن" ی ناین روونتر بکاته وه، رایبگه یه نیّ نهو وردبوونه وه یه له رووخساری دهره کی شهریعت کرۆ که که ی که شف ده کات، کرۆ کیش - که ره هنده باطنیه که یه - خؤی له خؤیدا بریتیه له ناسینی خودا، هر نه مه شه چییه تی ناین، با نهو تیگه یشتنه ش له سه رووی بیروباوه ره باوه کانه وه بیّت و، وه ک حلاج به حولوانی ده لی، بریتی ده بیّ له قه بولکردن و تواندنه وه ی تیگه یشتنی ره وته هم چه شنه کان - تهنانه ت ناینه جیاکان - له یه ک بؤ ته دا^(۴۹۹). بیگومان مانه وه ی نهو حولوانیه له گه ل حلاجیش پیمان ده لی بهو تیزه رازی بووه و هم مان بؤ چوونی له سر "ظاهر" و "باطن" له لادا گه لاله بووه.

جگه لهو حولوانیه ناوی که سایه تی تری شاره که هاتووه، وه ک یونسی کوری خضری حولوانی و بولخه سه نی حولوانی، نه م دووانه ش له یاوه رانی حلاج بوون؛ هم گویگری وته کانی و همه می ش له ساتی له داردانیدا له گه لی بوونه^(۵۰۰). له وه بترازی هیچی دی له سر خؤیان و نهو په یوه ندیه یان نازانین، نه گهرچی هم بوونی چهند که سیکی حولوانی له گه ل حلاج، دهریده خات نه م ره وته ی سو فیکه ری توانیویه تی بجزیته نیو پانتایی نایینی شاره که. خؤ پشتگویی خستنی

(۴۹۷) أخبار الحلاج، ص ۲۲.

(۴۹۸) هر بؤ نمونه بروانه: الغزالي: فضائح الباطنية، اعتنی به: محمد علي القطب، المكتبة العصرية، صيدا

- بیروت، ۲۰۰۱، ص ص ۲۱-۲۲.

(۴۹۹) ابن الساعي: أخبار الحلاج، ص ۲۳

(۵۰۰) أخبار الحلاج، ص ص ۳۵-۳۷.

بەسەرھات و بیروبۆجیونی ئەو کەسایەتیانەش لە دەرەوێ دەقەکانی لایەنگر بە حەلاج، وامان ئی دەکات بۆتە پێگەیه کی دیاری رەوتی حەلاجی لە تەواری ناوچە کەدا.

رەنگە ئەو کاریگەریە حەلاج و ابکات جۆریک لە قوولبۆنەو لە هزری سۆفیانە و هینانەوێ و رده کاریەکانی بێتە خەسلەتییکی سۆفیانی ئەو، ئەمە لە شتواری دەرپرینی هزرە کەیان رەنگی داوێتەو، وە لە پەيامی یەکیک لە سۆفیەکانی ئەو، کە ناوی محمەد کوری قاسمی حولوانی یە، بۆ سۆفی گەرەوی کرماشان ئیبراھیمی کوری شەبیان دەرە کەوێ، تیایدا — وە ک سوللەمی باس دەکات — ئەو حولوانی یە و رده کاریەکانی زانست و زیدەپرۆیی لە خستەپرۆی تەمومزانەیی بابەتەکان نە چوارچۆی ئەوێ پێی دەگوتری "ناماژەکان — الإشارات" دا کردوو (٥٠١)، بە دەستەواژە یەکی تر ئەمە ئەو رەخنە یە کە کرماشانی، وە ک رەخنە گرتییکی سەر سەختی رەوتی حەلاجی، ناراستەیی پەيامە کە ئەو سۆفیەیی کردوو، هەر بۆیە سوللەمی — بە پشتبەستن بە هەلۆتستی کرماشانی — وازھینان لە باسکردنی و رده کاری و ناماژەکان بە یەکیک لە بنەما سەرەکیەکانی سۆفیگەری دروست دادەنێ؛ بنەمایە کە وادەکات سۆفی سنوورەکانی شەریعت نەبەزینی و لە چوارچۆی فرمان و نەھیدا "الأمر والنهي" بێتەو و زیتەر قول نەبێتەو (٥٠٢).

بۆیە ئەگەر محمەد کوری قاسمی حولوانی ئەو پابەندیەیی هەبێ بێرکردنەوێ دروستە و حالی سۆفیانەیی باش، ئەگەر وانییە ئەوا — هەر بە پێی تیگەشتنی باوی سۆفیانە — دوو چاری "بانگەشەکردن — الإداء" (٥٠٣) دەبێتەو (٥٠٤). ئەوێ لەو بە ئاکام گەشتەشدا جینگەیی سەرنج بێت ئەو یە کرماشانی هەمان ئەو رەخنە یە ناراستەیی حەلاج کردوو و تەواری سۆفیانی ناگادار کردۆتەو لەوێ ئاکامی بانگەشەکردن هەمان ئەو چارەنوسە یە کە حەلاج پێی گەشت. کەمییکی تر ئەو بابەتە زیتەر روون دەکەینەو.

(٥٠١) الملامتية، ص ١١٦.

(٥٠٢) الملامتية، ص ١١٦.

(٥٠٣) لە شوێنێکی تردا ماناکانی نەم چەمکە روونتر دەکەینەو.

(٥٠٤) الملامتية، ص ١١٦.

هه‌لۆیستی قازی ئیبن گه‌چی دینه‌وه‌ری:

نه‌گه‌رچی ده‌بوايه باسی هه‌لۆیستی نه‌و که‌سایه‌تییه‌ی لی‌ره لیتی ده‌دوتین له‌گه‌ل باسی دینه‌وه‌رییه‌کان بێ، به‌لام له‌به‌ر نه‌وه‌ی سو‌فی نییه و فه‌قیهه‌ بۆیه ئاوا به‌جیا قسه‌ی له‌سه‌ر ده‌که‌یه‌ن. به‌هه‌رحال وه‌ك پێشتر روونمان کرده‌وه له‌و قۆناغه‌دا ریبازی شافعی نه‌ك هه‌ر ده‌خزایه ئیو زه‌مینه‌ی نیسلا‌میی - کوردیی، به‌لكو به‌ره‌به‌ره جیگه‌ی به‌ ریبازه‌ فیهقی و ره‌وته نیسلا‌میه‌کانی تر له‌ق ده‌کرد. ئیدی که‌سایه‌تی نه‌وتۆی شافعی‌مان بۆ ده‌رده‌که‌وی، وه‌ك سه‌ری دیاری ئه‌م ریبازه‌ ده‌بن، له‌ ناستی جیهانی نیسلا‌میدا پێگه‌ی بالا‌یان ده‌بی و له‌سه‌ر نه‌و بنه‌مایه سه‌رده‌ه‌ریان له‌گه‌ل‌دا ده‌کری. ره‌نگه‌ له‌ دیارترین نه‌و که‌سایه‌تیانه‌ قازی دینه‌وه‌ر و ده‌ورو به‌ری له‌ سه‌رده‌می میرنشینی سه‌سه‌نوه‌یه‌ی کوردی (٣٤٨؟-٤٠٦/٩٥٩-١٠١٥ ز)، ئه‌بولقاسم ئیبن گه‌چی دینه‌وه‌ری بی‌ت، که‌ شاره‌که‌ی خو‌ی کردبووه سه‌نته‌ریکی بنه‌ره‌تی ریبازه‌ که‌ و ببووه هۆکاری نه‌وه‌ی له‌ شو‌ینه دووره‌کانه‌وه که‌سانیک، به‌مه‌به‌ستی ئاشنا‌بوون به‌و زانست و وردبینه‌یه‌ی پتی ناسرابو، رووی تیبکه‌ن^(٥٠٥). به‌ شایه‌تی ها‌وسه‌رده‌مانی له‌ رووی زانسته‌یه‌وه به‌ پله‌ی یه‌که‌م ده‌هات و وه‌ك نموونه‌ی به‌رزی شاره‌زا له‌ فیهقی شافعی قسه‌ی له‌سه‌ر ده‌کرا^(٥٠٦)، هه‌روه‌ها نه‌و خو‌ی له‌ راقه‌کردنی نه‌و ریبازه‌ فیهقییه‌دا ئاراسته‌ی جیاوازی هه‌بووه و کۆمه‌لیک مه‌سه‌له‌ی خستۆته‌روو لای زانا‌کانی دی به‌رچا و ناکه‌ون^(٥٠٧).

سه‌باره‌ت به‌ په‌یوه‌ندی ئیبن گه‌چ به‌ هزری سو‌فیگه‌ری و هه‌لۆیستی له‌و دیارده‌ ئاینیه‌، شتیکی نه‌وتۆمان له‌به‌رده‌ستدا نییه، به‌لام بێگومان ژبانی نه‌و له‌ دینه‌وه‌ری شاری سو‌فییان، نه‌ك هه‌ر ده‌یخاته ئیو ئه‌لقه‌ی ئه‌م گه‌زیه، به‌لكو ناچاریشی ده‌کات کار له‌سه‌ر تیز و بۆچوونه ئاینیه‌کانیان بکات، یان لایه‌نی که‌م سنووره شه‌رعیه‌ی که‌انی هزری نه‌وان بزانی، خو

(٥٠٥) الشیرازی: طبقات الفقهاء، حقه و قدم له: إحسان عباس، دار الرائد العربي، بیروت، ١٩٧٠، ص ١١٩. السبکی: طبقات الشافعية، ج ٥، ص ٣٥٩. الأسنوي: طبقات الشافعية، تحقیق: عبد الله الجبوري، دار الکتب العلمیه، بیروت، ١٩٨٧، ج ٢، ص ١٧٦.

(٥٠٦) السمعاني: الأنساب، ج ٥، ص ٣٦.

(٥٠٧) النوي: کتاب المجموع، دار الفكر، بیروت، ١٩٩٧، ص ٢٨٨. ابن کثیر: البدايه، ج ١١، ص ٣٨٦.

نوهدهچی ئهو له نيو ئهو ئهلقه يه دا ريز لي گيراو بوويت، ههه بويه دهبينين سوڤي ههه
وته كانی دهگيرنهوه^(۵۰۸).

نوهه لهه بواره جیگهه سهرنج بيت پهيوه ندييه ته به دياردهه ههلاجیيه وه، نهه گه رچی
ورده كاربييه كانی ئهو پهيوه ندييه شه نازانری، بهلام بهسه رهاتیک ههيه نيين گهچ لهسه رههلاجی
دهگيرتته وه كه وهك مرؤڤيكي نانسايی و خاوهن كه رامات، له هه مان كاتدا بانگه وازكارتيك بؤ
نايينی ئيسلام، دهريده خات. له دهقی بهسه رهاته كه دا كه رامه ته ههلاجیي وهك نامرازتيك بؤ
رازیکردنی غهيره دين (كه ليژه زه دهشتييه) به نايينی ئيسلام به كار هيتراوه^(۵۰۹).

ناواخنی بهسه رهاته كه بؤ ئيمه مهسه لهيه كه نييه، بهلكو نوهه گرنگه گيرانه وهيه ته
نه لايه ن نيين گه چه وه، كه دهشي وهك بهرجهسته كردنه وهه ههلاج له زه مينهه فيقهيدا
بخويتته وهه و گيرانه وهه بهسه رهاته كه سيكه، فهقيهی دينه وهه پي وايه نابي تپه پرنري و به
شاردراوهه يي بميتته وهه.

ههه چؤنيك بيت لهوه ناچي گرنگيدانی ئهو فهقيه به ههلاج ههه ته نهه به گيرانه وهه ئهو
بهسه رهاته بوهستی، بهلام له بهر فهوتانی بهره مه كانی ناتوانين ته وای هه لوئسته كه له ههلاج
بخويتينه وهه، ههه بويه بهسه رهاته كه وهك تاكه هه لوئست و تيگه يشتنی ئهو زانايه لهه سوڤيه
دهميينته وهه. بهلام خو ههه ته نهه گيرانه وهه بهسه رهاته كه خاليكي گرنگمان بؤ روونده كاته وهه
نهو يش بريتييه له بوژاندنه وهه باسی ههلاج له پانتايی ئيسلاميدا، چونكه وهك ده زانين هينانه وهه
وته كانی ئهو سوڤيه و باسکردنی — ههه له وای له داردانييه وهه — چوونه خانهه
ههه رامه كراوه كانه وهه؛ كتبهه كانی قه دهغه كران و كتبهه فرؤشان (الوراقون) سوئند دران ئهو كتبهه
نه كرن و نه فرؤشن^(۵۱۰)، ئيدي نهه گهه كه سيك متمانهه ته وای به خوئی و بهه زه مينهه تپيدا ده ژيا
نه بو وايه و باوه ري به تيگهه ههلاجیانه نه كردهه ئهو كارهه نه ده كرد، به تاييه تيش فهقيه يكي
به ندي نيو شه ريعة ته، شه ريعة تيك كه له ميژ نه بوو ههلاجی بهه چاره نووسه گه ياند بوو. بويه
گيرانه وهه كه ي نيين گهچ ههه به خشينه وهه پيگهه په راويژ خراوی ههلاج و هه ميش ههنگاوتيكي
جهه به زيه بؤ قه بو لكردنه وهه له گوتاری فيقهی ئيسلاميدا، به تاييه ته له لايه ن شافعيه كانه وهه.

(۵۰۸) الذهبي: تاريخ الإسلام، ج ۳۲، ص ۷۴.

(۵۰۹) بؤ دهقی ته وای بهسه رهاته كه بگه رتبه بؤ: القزويني: آثار البلاد، ص ۱۶۵.

(۵۱۰) مسكويه: تجارب، ج ۵، ص ۱۳۹.

ببگومان نه گهر بمانه وئ به وردی له هه لویستی فقهیهی دینه وهر تیبگهین، نهوا ده شی به هه لویستی گشتی شافعییه کان لهو سۆفییهی بهستینه وه، چونکه وهك ده زانین گه وهر زانا کانیان ههر له سهرده می حه لاجه وه، به تاییهت دوا ی گرتنی و هاتنه گۆرپی پرسی دادگایی و له داردانی، نه رمییان نواندوه. رهنگه رووترین هه لویستی شافعییه کانیش هی قازی و فقهیهی دیار نه بولعه باس نیین سوره ییج بیت ، که رازی نه بووه له دادگایه کردنه که ی به شداری بکات، به به هانه ی نه وه ی سروشتی سۆفیانه ی حه لاج له ده ره وه ی پسپۆری دادوه رانه که ناتوانن جیاکاری له نیوان دهروونه کان بکه ن^(۵۱۱). بۆچوونه کانی نهو زانا شافعییه له دوا ی خۆی هه ژمونی به سه ر فقهیهی شافعیدا کردوه^(۵۱۲)، هه لویسته که شی تا سه رده مانیک ی درهنگ قه بولکراوه^(۵۱۳). بۆیه چاره پێی نه وه ده کرئ کاریگه ریی به سه ر نیین گه چه وه هه بووی، به تاییهت که نه وه ده زانین له په رپه و و شاگردانی قوتابخانه ی فقهیهی نیین سوره ییج نزیک بووه^(۵۱۴)، بۆیه ببگومان ناگاداری هه لویسته که ی بووه، نه گه ر نه ویش ئاوا حه لاج دینیته وه نیو باسه کانه وه، نه وه دیاره له سه ر هه مان نهو هیله ده روا که نیین سوره ییج به سه ریدا رویشته وه. دوا جار خالیکی تری نهو گێرانه وه، نهک ههر ته نها بریتیه له ناشنا کردنه وه ی حه لاج به ناوه ندی فقهیهی وه، به لکو نیشه که له چوارچۆیه ی ریبازیکدا ده کرئ که لی ره به دوا وه ده بیته ریبازی په رپه و کراوی زۆرینه ی نهو خه لکه ی فقهیه له نیویاندا ده ژیا، ببگومان نهو خۆشی، وهك یه کیک له "سه ره کانی" ریبازه که، رۆلی له بلا و بوونه وه ی هه بووه. به مهش حه لاج چیدی وهك ته نیکی نامۆ و ره مزیک بۆ ده رچوون له تیگه یشتنی شه رعییانه نامینیته وه، به لکو — له گه ل به رده و امیتی هزی سۆفیگه ری له ناچه که دا — زه مینه له بار ده بی بۆ هیشته نه وه ی و بردنی به نیو پرۆسه ی وینا کردنه وه و جیکردنه وه ی، وهك دیارده یه کی سۆفیگه ری — نایینی، له چوارچۆیه ی نهو سیسته مه کولتوورییه ی له زه مینه کۆمه لایه تییه که دا با ره به ره هم ده هینئ.

(۵۱۱) له باره ی بۆچوونی نهو فقهیه بروانه: الأسفرائینی: التبصیر، ص ۱۳۳. البغدادی: الفرق، ص ۲۴۷. ابن

الجوزی: تلبیس ابلیس، ص ۲۰۰. لويس ماسینیون: المنحنى الشخصی، ص ۱۳۶.

(۵۱۲) الشیرازی: طبقات الفقهاء، ص ۵۴.

(۵۱۳) لويس ماسینیون: المنحنى الشخصی، ص ۱۳۶.

(۵۱۴) الشیرازی: طبقات الفقهاء، ص ۱۱۳، ۱۱۸-۱۱۹.

۲ - رهوتی دژه حلاجی:

دژایه تیکردنی حلاجیه کان له دینهوهر:

له شاری دینهوهر رهوتیکي دژه حلاجی له نارادابوو، نه گهرچی قهواره ی نهم رهوته به ته وای دیار نییه، به لآم به له بهرچا وگرتنی سؤفییانی سهر بهرپوته که ده توانین بلیین هه ژمونی به سهر ههر رهوتیکي تردا هه بووه که ویستبیتی هه لۆستیتیکي روون و لاگیرانه ی له حلاج هه بی. هه چۆنیک بیت زیاد له پالنه ریک هه بوو بۆ سه ره لدان و گه لاله بوونی رهوتی دژه حلاجی؛ بهر له هه موو شتیک بونیادی فیهی شار هانده ریکي باش بووه بۆ نهم کاره، نه گهر تازه گوتمان شافعییه کان له بهرام بهر به حلاجدا نهر میان نواندوو، نه وای ریازه فیهییه کانی تری نه وئ هه مان هه لۆستییان نه بووه، به تایبه تیش - وهک پیشتر بینیمان - لایه نگرانی ریازی بالادهستی "سوفیانی" که وهک باسی لیئوده کړئ، به گشتی به پاریزی و به دگومانیه وه ته ماشای حلاجیان ده کرد^(۵۱۵)، بیگومان نهم هه لۆستته ش له سه ته ریکي سهره کی ریازه که که دینهوهره، چ له ناستی فیهی یانیش له ناستی سؤفیه گهری په یوه ست به شه ریعه ته وه، رهنگدانه وهی هه بووه، چونکه ریازه که دارپژه ری هه لۆستی ناینیانه وه و پیوه ریان ده بی له خویندنه وهی ههر دیارده کی وهک دیارده ی حلاجی. له لایه کی تره وه پایه ندبوونی پته و و په یوه ندیی سیسته مه تیکانه ی چند سؤفیه کی شاره که به گه وره سؤفییانی نه یار به حلاج، به تایبهت به جونه د، پالنه ریکي تری دژایه تی ده بی له شاره که دا. رهنگه دیارترین رووبه رووبونه وهی په یوه و کارانی رهوته که هی نه بو به کری کوری مه مشادی دینهوهری بی؛ له و کاته ی نه و جینشینی باوکتی له شاردا و حلاجیش له به غداد له زیندانایه، به لآم ههر به رده وامه له هه ناردنی په یام و بانگه وازکردن، یه کتیک له و په یامانه ی به لایه نگریکي بۆ دینهوهری ده نیرئ، به لآم - وهک نه بو به کر ده یگیریتته وه - نه و که سه گیراوه و به خزی و په یامه که ی ره وانه ی به غداد ده کړئ، له ویشدا وهک به لگه یه کی به هیز بۆ تاوانبارکردنی حلاج به بانگه شه ی خودایه تی به کارده هینرئ^(۵۱۶).

(۵۱۵) لويس ماسينيون: آلام الحلاج، ج ۱، ص ۲۳۴.

(۵۱۶) الخطيب البغدادي: أخبار الصوفية، ص ۱۵۳. ابن الجوزي: تلبیس ابلیس، ص ۱۹۸. ابن حجر: لسان

الميزان، ج ۲، ۳۱۴. الحنبلي: شذرات، ج ۲، ص ۲۵۷.

بەپێی بەسەرھاتە کە بێ کارەکەمی ئەبویە کوری مەمشاد زێتر رەنگدانەوی پابەندیی ئەو کەسە یە بە بریاری سیاسی - فێقھی ناوەندەو و کەمتر خۆتێندەو یەکی ھزریی رەوتە کە یە؛ بە دەستەو دانێ ئەو کەسە ھەلا جیەش سنوورێک دادەنێ بۆ ھەر ھەولێک لە دەرەو ی رەوتی رێگە پێدراوی سۆفیگەری کار بۆ دامەزراندنی تێگە یشتێکی نوێی ھزرە کە لە پانتایی شاردا بکات، ئیدی با شار مەلەبەندی ھەرە سەرەکی سۆفییان بێت بە لام سنوورێک ھە یە بۆ سۆفیوون لایەنی کەم لە رووی چیبەتی ھزرە کەو.

بەدەر لەو ھەلۆستە، دیار نییە کە پە یو ەندییەکانی گرزۆ کورە کە ی مەمشاد بە ھەلا جیەکان - دینەو ەری بن یان نا - بۆ ناستی ھزریی گوازابێتەو، ھێچ رایەکی ئەواغان لە بەر دەستدا نییە گەتوگۆ یەکی راستەو خۆ ی ھەلا جیەتی کردبێ، ئەبویە کریش بە دە گمەن نەبێ لە نیو سەرچاوە سۆفیەکاندا دەرناکەو ی و کەمترین وتە و تیزی سۆفییانە ی خراونەتە روو. لە گەل ئەو ەشدا ناتوانین ئەگەری ھەبوونی ئەم تەرزە لە گەتوگۆ رەتیکە ینەو؛ خۆ قسە کردنی ئەم سۆفیە ی دینەو ەر لەسەر مەقامی پشتبەستنی سۆفی بە خودا، ئەو ی کە - بە دەستەواژە ی سۆفییانە - "تەو ە کول - التوکل" ی پێدە گوتری و یە کێکە لەو چە مەکانە ی ھەندیک لە گەورە سۆفییان لە گەل ھەلا ج مەشتومریان لەسەر ھەبوو، دەشی وە ک دەرکەوتە یەکی گەتوگۆ کە ی ببینین، لە وتە کەیدا ئەبویە کر جەخت لەسەر گرنگی ئەم مەقامە و پێویستی لێ وردبوونەو ی، لە پێناو پشتبەستنی دروست بە خودا، دەکات. تەو ە کولیش وە ک رازیکی نیتوان خودا و مرۆف دەخاتە روو، ئەگەر ئەو مرۆفە تەواو پابەندی مەقامە کە نەبێت ئەوا خودا نابێتە تاکە پشترپەنای^(۱۷). کەچی پێشتر ھەلا ج - وە ک کە مێکی تر بە درێژی روونی دەکە ینەو - بە کەم تەماشای ئەو مەقامە دەکات و ئەو بە ھایە ی پێ نەبەخشیو ە ک کورە کە ی مەمشاد پێی دەدا، لای وی پە یو ەندیی مرۆف بە خودا لە سنووری پشتبەستن راناو ەستی و دە ییاتە ناستیکی بالاترەو ە کە "حلول" ە، ئەمە رێک لەو پە یامە ی بە دەستی موریدە کە ی گێرا رەنگدانەو ی ھە یە و ئەبویە کریش پێی رازی نەبوو.

بە ھەر حال دەشی ئەمە ی گوتمان وە ک جیساوی رەوتی دژە ھەلا جی لە دینەو ەر بچوینرێتەو، ئەگەرچی ناتوانین بیسەلمیتین تێروانینە کە ی کوری مەمشاد وە ک پەرچە کرداریکی

(۱۷) السلمی: جوامع آداب الصوفیة، ص ۱۹.

بۆچۈنەكەى حەلاج بوۈە، بۆيە تەنيا ۋەك دوو راى جياواز لە خوئندەنەۋەى پەيوەندىي نىۋان مەرۆڧ و خودادا لە نىۋو كولتورى سۆفيگەريدا دەمىنئىتەۋە.

ئىبراھىمى كورى شەيبانى كرماشانى و خوئندەنەۋەى بۆ تىگەيشتنى حەلاجىيانە لە سۆفيگەرى:

لە سۆفييانى پانتايى كوردى، كەسەك كە ھەۋلى دابى لە نىۋو رەۋت و قوتابخانە جياۋزەكانى سۆفيگەريدا پىگەى ھەبى و ھەلۋىستىكى روون لە دووتوۋى تىگەشتىكى وردى ھزرەكە دابرىڧى، سۆفى كرماشان ئىبراھىمى كورى شەيبانە.

بەشپوھەكى شتى ھزرى كرماشانى بە ئاسانى خۆى بەدەستەۋە نادات، جا چ لەبەر ئالۆزكاۋى ھزرەكەۋە بىت يانئىش بەھزى پەرش و بلاۋى تىزەكانى لە نىۋو كىتپە سۆفيەكاندا، لە گەل ئەۋەشدا بۆ تىگەيشتنى دروستى تەسەۋفى ئەۋ، دەبى لە دوو خالى گىرنگەۋە بۆى بچىن، يەكەمىيان پەيوەستە بە چىيەتى كايەكە لە ھەلسرەكەۋت و پەيوەندىيە نىۋوخۆيەكانىيەۋە، ۋەك لە بەشى پىشۋو قسەمان لەسەر كرد، دوۋەمىنئىشان ھىشتەۋەيەتى لە سنورى باۋەرى ئايىنى باۋ لە ميانەى بەرپەرچدانەۋەى ھەر رەۋتىكى ئايىنى ناچۆر و ناباۋ، سۆفييانە بىت يان ھىتر. ئەۋانەى ناسىۋانە زۆر جەخت لەسەر ئەۋ بۆچۈنەى دەكەنەۋە و رايدەگەينن: ((توند بوۋە لەسەر بانگەشەكاران و پەيوەست بوۋە بە كىتب و سونئەتەۋە))^(۵۱۸).

ھەربۆيە ئەگەر بانەۋى لە ھەلۋىستى ئەۋ سۆفيە لە رەۋتەكانى سۆفيگەرى بە گشتى، بە تايبەت رەۋتى حەلاجى بگەين، دەبى لەۋ جىھانبنىيە ئايىنىيەۋە دەست پى بگەين و ئەۋ پەيوەندىيە دەستنىشان بگەين كە لە نىۋان حەقىقەتى سۆفييانە و شەرىعەتدا دەبىيىنى، بە دەستەۋازەيكە دى دەبى ئاگادارى خوئندەنەۋەى كرماشانى بۆ ھاۋكىشەى "سۆفيگەرى = حەقىقەت" لە سنورى "فىقھ = شەرىعەت" بىن، ئەۋەى لە سەربوردەى ھزرى ۋى رابىئىنى بىرئىك لە وردەكارىيەكانى ئەۋ خوئندەنەۋەيە دەبىنى.

بەر لەھەموو شتىك وادىارە كرماشانى پەيوەندىي راستەۋخۆى بە خانەى فىقھى سەردەمى خۆى ھەبوۋە، ھەرچەندە شتىك لەسەر ئەۋ رىبازە فىقھىيە نازانن كە پەيرەۋى لىكردوۋە، بەلام

(۵۱۸) السلمي: طبقات، ص ۴۰۲. ابن خيس: مناقب، ج ۲، ص ۱۱۷.

ئەو دەزەن بەنى لە گەل فەقەهە شافعیەکان باش بوو؛ هەندیک لەوان فەرمودەى پێغەمبەر و هەندیکیشیان وتەکانى خۆى لى دەگێرنەو، ئەویش بۆ دلتیا بوون لە چەند مەسەلەىك هانا بۆ زاناكانى ریبازەكە دەبات^(۵۱۹). ئەو پابەندیە فیهیە لە هەلسوکهوتیدا رەنگى داووتەو، وا باسى دەکړى کەوا خاوەن نیلتزامیكى نایىنى پتەو بوو؛ ئەو تا لە ولاتى شامدا چۆتە نىو دوکانى شەراب فرۆشیک و لى رشتوو، لەسەر ئەو کارە گیراوه و لەلایەن دەسلەتدارانەو جەلد کراو^(۵۲۰). هەر ئەمەش وای کردوو، لە گوتارى فیهیدا، بخریتە دەرەوئى سنوورى تەسكى حوكمى سۆفیوون و تا درەنگانىك، بپتە رەمزىكى سۆفى دروست و پابەند^(۵۲۱).

کرماشانى لە چوارچۆهئى سنوورە شەرعیەکانەو سۆفیگەرى خۆى بەیان دەکات و تەواوى هزرەکەى پى هەلەسەنگینى، پى وایە سۆفى راست هەر بەو نایت پەیرەوى لە رىساكانى سۆفیوون "حەقیقەت" بکات، بەلکو دەبى لە بنەما فیهیەکانیش "شەریعەت" تیگەبشتوو و لیها تەو بى، چونکە حەقیقەت بى شەریعەت مانای تەواوى نابى، ئەمە بى ئەوئى "بى مانایى" حەقیقەت لە هزرى ویدا بگەیهنى^(۵۲۲)، ئەو ئەبى کە دەبى سۆفیوون رەنگدانەوئى قوولبوونەو لە زانستە شەرعیەکان بپت.

ئەمە هەلوئىستى ئەو سۆفیە لە هەر دەرکەوتنىكى ناباوى سۆفیگەرى دیارى کردوو، رەنگە دەستپىكى ئەو هەلوئىست وەرگرتەش لە بەرامبەر بە هزرى ئەبوسەکرى شەبلى بووبى، لەسەرەتای ناسینى ئەو سۆفیەو و تا ئەو کاتەى خۆى لە رووى فیهیەو تاقى نەکردۆتەو و لە شارەزابوونى دلتیا نەبوو، ئەمە کردوو لە چوونە لای و گوئى لى گرتنى^(۵۲۳). ئەمەش

(۵۱۹) السلمى: طبقات، ص ۴۰۲-۴۰۳. القشیری: الرسالة، ص ۱۱۲. الأنصاري: طبقات الصوفية،

ص ۴۴۷. ابن الساعي: أخبار الخلاج، ص ۱۰۲. الذهبي: سير أعلام، ج ۱۵، ص ۱۹۲.

(۵۲۰) القشیری: الرسالة، ص ۲۶۷. فريد الدين عطار: تذكرة، ج ۲، ص ۲۱۴. الشعراني: الأنوار القدسية في

معرفة قواعد الصوفية، دار المعرفة، بيروت، ۲۰۰۶، ص ۴۲-۴۳.

(۵۲۱) همر بۆ غوونە بروانە: الشاطبي: الإعتصام، ضبطه و صححه: احمد عبد الشافي، دار الكتب العلمية،

بيروت، ۱۹۸۸، ج ۱، ص ۶۹.

(۵۲۲) ابن خيس: مناقب، ج ۲، ص ۱۱۸.

(۵۲۳) السراج: اللمع، ص ۲۱۰.

به‌لگه‌یه له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی لای کرماشانی شه‌ریعت روونکردنه‌وه‌ی حه‌قیقه‌ته، نه‌گه‌ر وانه‌بێ ده‌شی سۆفی به‌ شتیك بگات حه‌قیقه‌ت بێ یان شی‌واوی حه‌قیقه‌ت و جوړیك له‌ بانگه‌شه‌کاری بیټ، وه‌ك له‌ خویندنه‌وه‌ی ئه‌زموونی حه‌لاجی به‌و ناکامه‌ ده‌گات.

هه‌رچۆنیک بیټ، کرماشانی له‌ دوو ناستی جی‌اوازدا حه‌لاجی هه‌لسه‌نگاندوه، ناستی هه‌لسوکه‌وت و ستراتیییه‌تی به‌رجه‌سته‌کردنی حالی سۆفییانه له‌ که‌سیتییه‌که‌یدا، له‌گه‌ل ناستی بیرکردنه‌وه و دارشتنی هه‌زیدا، به‌م شی‌وه‌یه:

۱- هه‌لئۆیستی کرماشانی له‌ حالی حه‌لاج:

له‌ خویندنه‌وه‌ی حالی حه‌لاج ئه‌و خۆی له‌ سێ چرکه‌ساتی جودادا حه‌لاج ده‌بینی؛ سێ قۆناغی ده‌رکه‌وتنی حه‌لاج که‌ گه‌شه‌ندنی هه‌لئۆیستی سۆفییانه‌ی کرماشانیمان بۆ ده‌خاته روو و هاوکارمانه له‌ قه‌بوولکردنی بینینی ره‌خنه‌ییانه‌ی ئه‌و بۆ تیزه‌ سۆفیه‌کانی له‌ ناوکۆی هه‌زری سۆفیگه‌ریی ئیسلامیدا.

ره‌نگه‌ ساتی یه‌که‌می رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی کرماشانی له‌گه‌ل ئه‌و حاله، ناستی بینینی حه‌لاج بیټ و سه‌رده‌ری بیټ له‌گه‌ل که‌سیکدا که "حال"ی وه‌ك حالی باوی سۆفییانه نییه، لێره‌دا هه‌یشتا کرماشانی نه‌بۆته ئه‌و سۆفیه‌ پیگه‌یشتوه تا بتوانی به‌خۆی له‌م که‌سه‌ تییگات، به‌لکو موریدیکی شیخه‌که‌یه‌تی و به‌ پشتبه‌ستن به‌ هه‌لئۆیستی شیخه‌وه له‌ حه‌لاج ده‌پوانی، ئه‌مه‌ش قۆناغی گه‌رانییه‌تی له‌گه‌ل شیخه‌که‌ی ئه‌بو عبده‌وللای مه‌غریبی؛ له‌وکاته‌ی له‌ شاری مه‌که‌که‌ ده‌بن پێیان ده‌گوتری حه‌لاج له‌سه‌ر چیا‌یه‌کی ئه‌وییه، ئه‌وانیش بۆ بینینی سه‌رده‌که‌ون، کرماشانی له‌مه‌ر ئه‌م دیده‌نییه‌ ده‌بیژی: ((له‌ هه‌یوانی خانوه‌که‌ی له‌سه‌ر به‌ردیك و له‌به‌ر روژ دانیشتبوو، ئاره‌قه‌ی لیّ ده‌تکایه‌ سه‌ر به‌رده‌که، که‌ مه‌غریبی ته‌ماشای کرد، به‌ده‌ست ناماژه‌ی بۆ کردين که‌ بگه‌رێنه‌وه، چوینه‌وه‌ مزگه‌وت، له‌وێ ئه‌بو عبده‌وللای پێی گوتم: نه‌گه‌ر بژی ده‌بینی ئه‌وه‌ چی به‌سه‌ر دیت، ئاوا به‌ گیلی روژنیشتوه و له‌گه‌ل خودادا سه‌بر ده‌گرێ. پرسیمان ئه‌و که‌سه‌ کێ‌یه؟ گوتمان حه‌لاجه))^(٥٢٤).

ئه‌و به‌سه‌ره‌اته‌ پیمان ده‌لیّ یه‌که‌مین بینینی کرماشانی بۆ حه‌لاج هه‌سته‌کییه و له‌ده‌ره‌وه‌ی هه‌لئۆیستی خۆیه‌تی، به‌لام کاریگه‌ره له‌سه‌ر هه‌ر هه‌لئۆیست وه‌رگرتنیکی دواتری

(٥٢٤) الخطیب البغدادي: أخبار الصوفية. ص١٤٦. الذهبي: سير أعلام، ج١٤، ص٣١٧.

ئىبراھىم، چۈنكى ئەم - وەك پىشترىش ناماژەمان پىندا - زۆر نىزىكى ئەبو عبدوللاى مەغرىبى بوو، بۆيە بىگومان كارىگەرى بەسەر ھەبوو. كاتىكىش كرماشانى قۇناغى مورىدى دەپرى و وەك سۇفىيەك، بەلكو گەورە سۇفىيەكى سەردەمەكى، جارىكى تر ناچار دەپن ھەلۆستى ھەبىت، كە دەشئ ئەمەش بە قۇناغى دووھى ھەلسەنگاندنى ھالى ھەلاجى ناوژەد بەكىن، ئەوئش قۇناغى گەرانە بەدوای ھەقىقەتى ئەو سۇفىيە. لىرەدا ھەلاج گىراوہ و ھەرايەكى گەورەى لە ناوہندى ئايىنى بە گشتى و ئەلقەى سۇفىيان بە تايبەتى ناوہتەوہ. كرماشانى خۆى لەبەردەم دوو ھەلۆستىدا دەبىنئتەوہ: ھەلۆستىكى شەرى لەمەر سەردەرى و دادگايى كردنى كەستىك پابەندى بنەماكان نابى و بە ئاشكرا پىشئىليان دەكات، دووہمىش سۇفىيەك كە خاوہن بۇچوونى خۇيەتى، ئەگەر جۇرىتك لە جىاوازى پىوہ دىارہ و خۆئندەوہى رەخنىمان بۇى ھەيە ماناى ئەوہ نىيە بەمچۆرە مامەلەى لەگەلدا بەكىن. لەوہدەچى ئەو دوو ھەلۆستىيە، بەتايبەت دوای ئەوہى ھەندىك لە گەورە سۇفىيان بە ئاشكرا دژايەتيان بۇ ھەلاج رادەگەيەنن وەك عەمرو كورپى عوئمانى مەككى (م ۲۹۷/ك ۹۱۰)، و لەسەروروى ئەوانىشەوہ جونەيد^(۵۲۵)، كرماشانى تووشى جۇرىتك لە دوودلى كردوہ، و ايلئىكردوہ لەسەروروى جىاوازيە ھزرىيەكان و دژە بۇچوونى بۇ ھەندىك لە تىرە بنەرەتيەكانى ھەلاجەوہ، لەوديو رەوايى و نارەوايى ئەو مامەلەيەى لەگەل ھەلاجدا دەكرى، بەدوای راستىدا بگەرئ. لەمبارەوہ دەقتك لەبەردەستە، ئەوئش ئەوہيە كە كرماشانى چۆتە لاي گەورە فەقىھى شافعى لە بەغدا، كە لە ناوہندى سۇفىگەرىشدا نامادەيى ھەيە، ئەوئش ھەر ئەبولعەباسى كورپى سورەيچە كە پىشتر ناماژەمان بۇ ھەلۆستى نەرىنيانەى لە ھەلاج كرد، پىدەچى كرماشانى لەو رۆژەى فەتوای كوشتنى ھەلاج دراوہ، چۆتە لاي ئەو فەقىھە و پەرسى فەتواكەى لئىكردوہ، ئەوئش بە نارەواى داناوہ و رەتى كردۆتەوہ^(۵۲۶).

دوچار چارەنوسى ھەلاج لەداردان دەبىت، كە ئەمەش ھەژانئىكى گەورەى گەلى سۇفىيانە، لەگەلى بووبن يان دژى، بۆيە دەبووا خۆئندەوہى خۇيان بۇ ئەو چارەنوسە ھەبووايە، كرماشانى يەكئىك بوو لەمانە، كە تا ئاستى بەرھەمەئىنانى گوتار لئى ورد بۆتەوہ، گوتارىتك كە دەشئ ھەمەگىرانە ئاراستەى ئەوانە بكرئ وەك ھەلاجن ياخود بىركردنەوہى ھەلاجىيانەيان

(۵۲۵) الأسفرايينى: التبصير، ص ۱۳۳.

(۵۲۶) ابن الساعى: أخبار الحلاج، ص ۱۰۲.

ههیه، لهو هه لۆیستهی کرماشانی ته نیا وتهیه کی گرنگمان له بهردهستدا ماوه، که هه م هه لسه نگانندی نه زموونی عیرفانی هه لاجه و هه میش پێشنیارکردن و ده ستیشانکردنی ریبازینکی تره بۆ هه ر نه زموونیککی عیرفانی بیهوئ به هه مان ناراستهی هه لاجدا نه پروا و هه مان چاره نووسی نه بی. وته که به شیوازی ناگادارکردنهوهیه و له چوارچێوهی چه مکیکی گرنگی سۆفییانه خراوته پروو، نهویش "بانگه شه کاریی - الإدعاء" ه؛ کرماشانی ده لئی: ((دوورکه ونه وه له بانگه شه کاری، نهوهی بیهوئ به رهه می بانگه شه کردن بیهنی با ته ماشای هه لاج و چاره نووسی بکات))^(۵۲۷)، له ربیوایه تیککی تریشدا وته که زیادهی ههیه که ده لئی: ((لهوکاته وهی ئیبلیس گوتی من لهو باشترم، بانگه شه و نه یاریتی شوومه بۆ نه ربا به کانی))^(۵۲۸).

بۆ تیگه یشتن لهو بۆچوونه ده بی بیخهینه ناوکۆی هه زری سۆفیکه ریه وه، له ویدا ده زانین کرماشانی "بانگه شه کردن" له چوارچێوهی سنوره شه رعیه به کان ده بیهنی، بانگه شه یه که وه دهناسری جۆریکه له بی شه رمی و بی ریزی و زیده پروی له ناخافتندا^(۵۲۹). نه گه رچی کرماشانی له ده قه که ی خۆیدا ده ستیشانی چیه تی بانگه شه کردنی هه لاجیه نه ی نه کردوه و به پرونی مانای چه مکه که ی رانه گه یاندوه، به لام له شوینیککی تردا نهو مانایه ی ناشکرا کردوه کاتی رایده گه یه نی نهو که سه تووشی بانگه شه کاری درۆزانه ده بی که دهستی له حررمه تی شیخه کانی هه لگرتبی^(۵۳۰)، واتا پابه ند نه بوونی به سیسته می سۆفییانه که خۆی له پله به ندیه کی نایینی تۆکه و پیرۆزکراوه ده بیهنیه وه، که ده رچوون لێی واده کات سۆفی بخریته ده ره وهی سیسته مه که وه. هه ر نهو پابه ند نه بوونه ش به سیسته می کاریکراو کرماشانی بهو ناراسته یه ده بات حالی هه لاج به حالی ئیبلیس بچوینی، هه ر بۆیه ره خنه گرتنی نهو له هه لاج په یوه ستکراوه به ره خنه گرتن له ئیبلیس که له تیروانینی نهودا وه که یه که مین بانگه شه کاریک چاوی لی ده کرئ، به تایبهت کاتیک چاکتر بوونی خۆی له مرۆڤ به خردا

(۵۲۷) ابن الساعی: أخبار الحلاج، ص ۱۰۱.

(۵۲۸) الخطیب البغدادي: أخبار الصوفیة، ص ۱۴۷.

(۵۲۹) القشیری: منشور الخطاب، ص ۹۹.

(۵۳۰) الشعرانی: الطبقات، ص ۱۷۰.

را ده‌گه‌یه‌نێ، ئاکامی ئەو بانگەشه کردنه‌ش — وه‌ك له‌ كۆلتوری ئیسلامیدا به‌ روونی خراوه‌ته‌ روو — به‌ نەفەت کردنی بووه‌.

بۆ رووبنووه‌ی زیاتری بابەته‌كه‌، هانا بۆ بیروبووچوونی هەلاج له‌ كۆتیبی "الطواسین" ده‌به‌ین، ئەو رێك له‌و بابەته‌ ده‌وێ، به‌ ئاشكرا رایگه‌یاندوه‌ كه‌ خۆی وه‌ك ئیبلیس بانگەشه‌كاره‌، به‌لام بیگومان به‌ تێگه‌یشتنی ته‌واو جیاواز له‌وه‌ی كرماشانی، به‌پای هەلاج كاتێك ئیبلیس رایده‌گه‌یه‌نێ له‌ ئاده‌م باشتره‌ و جگه‌ له‌ خودا سوژده‌ بۆ هه‌یچی تر نابات، نیدی به‌مه‌ له‌ نه‌هلی ئاسمانه‌ و له‌و یه‌كتا‌پرستێر نییه‌، نه‌مه‌ش بانگه‌شه‌یه‌كی دروسته‌^(٥٣١)، له‌ به‌رامبه‌ردا بانگه‌شه‌ی هەلاجی بریتی ده‌بێ له‌وه‌ی "من خودام - انا الحق" و — وه‌ك له‌ سه‌ره‌تاوه‌ به‌دیار كه‌وت — بانگه‌وازی تێكه‌ڵ بوونی زاتی مرۆقانه‌ی له‌گه‌ڵ زاتی خودایی جار ده‌دا، بێ نه‌وه‌ی له‌و چاره‌نوسه‌ بترسێ كه‌ ده‌شێ له‌ ئاکامی بانگه‌شه‌كه‌ی پیتی بگات^(٥٣٢)، واتا به‌پای ئەو بانگه‌شه‌ په‌یوه‌ست بوونه‌ به‌ گوتنی راستی ته‌نانه‌ت نه‌گه‌ر له‌به‌رامبه‌ر خوداشه‌وه‌ بیت، كه‌چی كرماشانی ئەمه‌ وه‌ك حاله‌تێكی نادروست ده‌بینێ. به‌مه‌ش له‌به‌رده‌م دوو ناستی قه‌سه‌کردن له‌سه‌ر یه‌ك تێز كه‌ بانگه‌شه‌کردنه‌، ئەوه‌ی كرماشانی دوانه‌ له‌سه‌ر به‌رهم و ئاکامی تێزه‌كه‌ نه‌ك چیه‌تیه‌كه‌ی، بۆیه‌ لای ئەو بینینی حالێ هه‌ریه‌ك له‌ ئیبلیس و هەلاج وامان لێ ده‌كات — بێ پرسی چیه‌تی — له‌ بانگه‌شه‌كاریی دوور بکه‌وینه‌وه‌، چونكه‌ له‌ هه‌ردوو حاله‌تدا ئاکامی شوومه‌، خۆ دواجار ئیبلیس به‌نه‌فەت کرا و هەلاج له‌ دار درا.

٢- تێپوانینی كرماشانی بۆ چه‌مكه‌كانی نێو هه‌زی هەلاج:

ره‌خنه‌گرتنی كرماشانی له‌ هەلاج له‌ ناستی بیروباوه‌په‌وه‌ به‌ شیوه‌یه‌كی ناراسته‌وخۆیه‌، هه‌یج ده‌قیكی میژوویمان له‌به‌رده‌ستدا نییه‌ بیه‌سه‌لینێ ئەو دوو سۆفیه‌ رووبه‌روو قه‌سه‌یان له‌گه‌ڵ یه‌ك و له‌سه‌ر بۆچوونه‌ سۆفیه‌كانی یه‌كتر كۆرین، به‌لام بیگومان ناویانگی هەلاج و ئەو سه‌ركێشیه‌ی له‌ بیرکردنه‌وه‌دا پیتی ناسرابوو، وای له‌ كرماشانی كۆدوه‌ له‌و ناسته‌شدا قه‌سه‌ی

(٥٣١) الطواسین، ص ١٣. هه‌روه‌ها پروانه: روزبهان بقلی: شرح شطیحات، ص ٣٧٧-٣٨١. آنا ماری

شیمیل: أبعاد، ص ٢٦٥.

(٥٣٢) الطواسین، ص ١١٤. هه‌روه‌ها پروانه:

لەسەر بکات. بەتایبەت کە دەقیکی گرنگمان لەمەر هەلۆیستی حەلاج لە تیگەیشتنی هاورپێهەکی نزیکی کرماشانی لە حالتی سۆفییانە هەیه، ئەویش ئیبراهیمی خەواصه^(۵۳۳)، رەخنەیی حەلاج لەو سۆفییە لەو دەیە کە نەیتوانییهوه لەنیو مەقام و حالە سۆفییەکاندا، لە مەقامی پشتبەستن بە خۆدا "تەوه کول" بپەرپێتەوه بۆ حالی "فەنابوون لە یەکتاپەرستی - الفناء فی التوحید" دا^(۵۳۴). وەک دەزانن ئەو هاورپێهەیی کرماشانی لەتەوه کولدا یەکانەیی سەردەمەکی خۆی بوو، تەوه کول بۆتە بابەتی هەرە سەرکی بێرکردنەوهی و کتیبی تاییهتی لەسەر نوسیوه^(۵۳۵). خەواص پێی وابوو سۆفی لە چوارچۆیهی ئەو مەقامەدا دەتوانن پێناسەیی پەیهۆندیی خۆی بە خۆداوه بکات، ئەو تەوه کولەیی بە پلەیی یەکەم پەیهۆسته بە نازاردانی جەستەیی وەک کەم خواردن و پشتکردن لە حەز و ئارەزووه دونیاییهکان^(۵۳۶)، کەچی حەلاج رازی نەبووه بەوهی ئەو مەقامە رێیازیک بیته رازیکردنی خۆدا بەلکو دەبی سۆفی بەتەواوی خۆی بداتە دەستی خۆداوه، کە ئەمەش رێگای فەنابوونه^(۵۳۷)، وەک تۆزیککی تر باسی دەکەین. ئەوهی لێرەدا گرنگە هەلۆیستی ئیبراهیمی کرماشانی یە لەو بەریه ککەوتنە هزریەدا، ئەگەرچی هەلۆیسته کە نادیارە، بەلام بە وردبوونهوه لە تیگەیشتنی بۆ تەوه کول ناپراستهوخۆ قسە لەسەر بەریه ککەوتنە کە دەکات و ویستوویهتی سنووری بۆچوونی هەردوولا دەستنیشان بکات، ئەمەش لە رێگەیی نیشاندانی ئەو پایه یهیی ئەو و هاورپێهەیی و پەیره و کارانی رەوتەکیان بە تەوه کولی دەدەن و بۆتە بەشیک لە بونیادی بێرکردنەوهی سۆفییانەیان، لەگەڵ ئەو حالەیی حەلاج داوای لێ کردوون پێی بگەن و رایگەیانندووه ئەوان هیشتا لێی دوورن کە فەنابوونه.

بە بۆچوونی کرماشانی تەوه کول: ((رازیکە لە نیوان بەندە و خۆدا دا، بۆیه ئەرکە — لەسەر بەندە — ئەو رازەیی بۆ کەس ناکرا نەکات))^(۵۳۸). بێگومان بە "راز" دانانی ئەو مەقامە

(۵۳۳) السلمي: طبقات، ص ۴۰۲. القشيري: الرسالة، ص ۱۱۲.

(۵۳۴) بۆ دەقی رەخنەکی حەلاج بگەرپێهە بۆ: الهجویری: کشف، ج ۲، ص ۴۳۶.

(۵۳۵) السلمي: المقدمة، ص ۳۹. منصور بن اردشير عبادي: مناقب، ص ۹۷.

(۵۳۶) الحركوشي: تهذيب، ص ۱۱۳. السلمي: المقدمة، ص ۳۹.

(۵۳۷) لويس ماسينيون: آلام الحلاج، ج ۱، ص ۱۳۷.

(۵۳۸) السلمي: المقدمة، ص ۳۹. فريد الدين عطار: تذكرة، ص ۲۱۵. ابن الملقن: طبقات، ص ۵۰.

بهرزکردن و نه‌یه‌تی بۆ سه‌رووی ئهو پیتناسانه‌ی سۆفییان بۆیان ده‌کرد، هه‌روه‌ها به‌خشینی تایبه‌مه‌ندییه‌کی عیرفانیانه‌یه‌ به‌ مه‌قامه‌که‌ و رایده‌گه‌یه‌نێ ئه‌سته‌مه‌ مرۆڤه‌ بتوانی پیتی بگات، چونکه‌ دواجار "راز" له‌ خه‌لک په‌نه‌انه‌ و، به‌ ده‌ستووری سۆفییان، ته‌نها خودا ده‌یزانی^(۵۳۹)، بۆیه‌ ده‌شێ وه‌ك با‌لاترین پایه‌ی په‌یوه‌ندی نیوان مرۆڤه‌ و خودای بیسین و چاوه‌ڕینی ئه‌وه‌ نه‌که‌ین له‌ پشت ئه‌ودا ناستیکی تری په‌یوه‌ندی هه‌بیت. که‌چی لای حه‌لاج ته‌وه‌کول تاقیکردنه‌وه‌ی تواناکانی مرۆڤه‌ له‌ به‌رگه‌ گرتن، مانه‌وه‌ش له‌ مه‌قامه‌دا ره‌فتاریکی سۆفییانه‌یه‌ نه‌ك رازیکی خودایی، بۆیه‌ رایده‌گه‌یه‌نێ که‌سیک به‌راستی ته‌وه‌کولی کردبێ نابێ له‌ شارێکدا شتێک بڅوات که‌ تیایدا که‌سیکی له‌و شایسته‌تر هه‌بێ بیخوا^(۵۴۰)، که‌واته‌ نه‌گه‌ر سۆفیوون له‌ سنووری ئه‌و مه‌قامه‌دا بچینه‌ته‌وه‌ ئه‌وا ده‌ستنیشانکردنی ئه‌و پانتاییه‌یه‌ که‌ سۆفی ده‌توانی تیایدا په‌یوه‌ندی خۆی به‌ "هه‌ق" بیسین، نه‌ك رازیک په‌یوه‌ندییه‌که‌مان لێ بشاریته‌وه‌.

به‌هه‌رحال مانه‌وه‌ له‌ مه‌قامی ته‌وه‌کول لای کرماشانی مانای ئه‌وه‌ نییه‌ قسه‌ی له‌سه‌ر "فه‌نابوون"، که‌ حه‌لاج بانگه‌شه‌ی بۆ ده‌کرد، نه‌بێ؛ به‌لکو ده‌یه‌وێ — ره‌نگه‌ وه‌ك ره‌خنه‌یه‌کیش بۆ تیگه‌یشتنی حه‌لاجیانه‌ — بۆچوونی خۆی له‌سه‌ر بڅاته‌ روو، ته‌نانه‌ت ده‌شێ بلێن دوان له‌و چه‌مکه‌ جو‌مگه‌یه‌کی بنه‌ره‌تی هه‌لوێسته‌ ره‌خنه‌یه‌که‌ی پینکدیتن.

چه‌مکی "فه‌نابوون" له‌ هزری سۆفیگه‌ریدا فره‌ مانایه‌، به‌جۆرێک ئه‌وه‌ی بڅوازی له‌ یه‌ك پیناسه‌دا جینی بکاته‌وه‌ کورت دینن، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا "فه‌نا" و "به‌قا" به‌ دوو پایه‌ی بنه‌ره‌تی گه‌شه‌سەندنی سۆفی له‌ دالانه‌کانی عیرفان داده‌نرین^(۵۴۱). پێ ده‌چێ له‌ ده‌ستیکی به‌کاره‌ینانی دوو چه‌مکه‌که‌شدا زیتر مانایه‌کی ره‌وشتیانه‌یان پێ درابیت، هه‌ر بۆیه‌ فه‌نابوون بریتی ده‌بێ له‌ وونبوونی هه‌موو خه‌سله‌تیکی خراب و پشتگوێ خه‌ستی ته‌واوی ئاره‌زووه‌ دنیاییه‌کان^(۵۴۲)، که‌واته‌ گه‌ران به‌دوای حالی فه‌نابوون گه‌رانه‌ به‌دوای کۆمه‌لێک بنه‌مای ناکاری، سۆفی ده‌توانی به‌هۆیانه‌وه‌ خۆی پیناسه‌ بکات، کاتیکیش ره‌فتاره‌ مرۆیه‌کان بایی

(۵۳۹) القشيري: عبارات الصوفية، ص ۶۰.

(۵۴۰) ابن خيس: مناقب، ج ۲، ص ۷۷.

(541) F.Rahman: Baka wa Fana, EI, Vol. I, p.951.

(۵۴۲) القشيري: الرسالة، ص ۱۴۶-۱۴۷.

ئەو پېئاسەيە نابن سۆڧى بەدوای خەسلەت و رەفتارى سەروو مەرۆڧانە دەگەرئ، بۆيە فەنابوونى دەبەستېتەو بە پەيوەندىيى خۆى بە خوداوە بۆ دۆزىنەوہى كۆمەلئىك رەفتارى خودايى و مانەوہ بە ھۆيانەوہ، كە ئەمەش ھالى بەقايە^(۵۴۳)، لئىرەوہ ناسايى دەبئى ھالەكان وونبون و بئى وىستىيى مەرۆڧ بئى لەبەردەم نامادەيى و وىستى رەھاي خودايى.

بەدەر لەم تىگەيشتنە دوانى سۆڧيان لەسەر فەنابوون دوانە لەسەر بار و پاىەكانى، كە لەمەشدا گەلى سۆڧيان بە رەوتى جىاواز و دژ بەيەكدا رۆيشتون؛ ھەندىكيان فەنابوون لەسنوورى شەريەتدا دەخوئىنەوہ و پىادەى دەكەن، ھەك لەتەسەوڧى سوننەگەرادا ديارە^(۵۴۴) و كرماشانى لەمەرخۆشمان سەر بەم رەوتەيە، كەسانىكىش دەيەنە دەرەوہى ئەو سنوورە و تىكەلئى چەمكى ترى دەكەن كە نە شەريەت و نە سۆڧىيەكانى پابەند بە بنەماكانى قەبوئى دەكەن، ئەمەش زىتەر لەلای سۆڧىيانى بەغدادەوہ دەيىنرئ^(۵۴۵)، كە بىگومان ھەلاج نمونەى ھەرە دياريانە، بە تىگەيشتنى ئەم گرۆيەش لەدەستدانى خەسلەت و تايەتمەنديە مەرۆڧىيەكان دەروازەيەكە بۆ بەرجەستەكردنى خودايەتتى لەمەرۆڧدا، ھەك لە دەستپىتكدا قسەمان لەسەرى كرد.

لەبەرامبەردا بەرەى يەكەم كە كرماشانى يەكئىك لە رەمزەكانىيەتتى، پىيان وايە دەبئى فەنابوون لەجوارچىتەو پەيوەندىيەكى خودان مەرزى نىوان مەرۆڧ و خودا بىتئىتەوہ و برىتى دەبئى لە ناسىنى خودا و بە تاك دانانى، ئەمە رىك لە پېئاسەى ئىبراھىم بۆ "زانستى فەنا و بەقا" دەردەكەوئ، كاتىك رايدەگەيەنئ ئەو زانستە: ((لەبارەى دئسۆزى بۆ يەكتائى و راستى بەندايەتتى يە، ھەر شتئىكى تىرى جگە لەمە لەرئىلادان و زەندەقەيە))^(۵۴۶). ئەم وتەى

(۵۴۳) الكلابادى: التعرف، ص ۹۰-۹۱.

(۵۴۴) رەنگە ديارترىيان جونەيد بىت، لەمبارەوہ بروانە: رسائل الجنيد، تحقيق: على حسن عبد القادر، القاہرہ، ۱۹۸۸، ص ۳۲-۳۷، بۆ زانبارى زياتر بروانە: مجدي ابراهيم: التصوف السنّي - حال الفناء بين الجنيد والغزالي، مكتبة الثقافة الدينية، القاہرہ، ۲۰۰۲، ص ۲۸۳-۳۰۱.

(۵۴۵) السراج: اللمع، ص ۵۵۲.

(۵۴۶) ((علم الفناء و البقاء يدور على إخلاص الوجدانية و صحة العبودية، و ما كان غير هذا فہر المخاريق و الزندقة))؛ الحركوشي: تہذيب، ص ۳۵۳. القشيري: الرسالة، ص ۱۱۲. الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۴۴۲. ابن عساکر: تاريخ، ج ۶، ص ۴۴۳. اليافعي: مرآة الجنان، ج ۲، ص ۲۴۳.

کرماشانی له نیو کولتووری ئیسلامیدا به ناسانی تیینه پهرینراوه و پشتگویی نه خراوه، به لکو چهند جارێک هه لوهستهی له سهر کراوه و وهك به لگهیهکی تیگه یشتنی دروستی فهنا و به قا به کارهینراوه؛ لایهنی کهم دوو راقعی جیاوازی وته که له بهردهست دایه، یه کێکیان ههر له نیو بازنه ی سۆفیگه ریه وه له لایهن هجوهری بۆی کراوه^(٥٤٧)، شهویتیاریان درهنگتر له ده ره وه ی شهو بازنه ییه، له لایهن زانای ناودار ده هه بی (م ٧٤٨ / ٣٤٧ ز) یه وه ییه^(٥٤٨)، به لام شهو ه یان روو که شیانه یه و وهك تانه لیدانیکی ساکاری هزری سۆفیگه ریه له دیدیکی شه رعی، به کارهینراوه و زۆر له مانای دروستی وته که مان دوور ده خاته وه.

ههر چۆنێک بێت وته که جۆرێک له گشتگیری پیوه دیا ره و هاوکارمان نابیت له تیگه یشتنی بۆ چوونی وردی شهو له سهر دوو چه مکه که، چونکه شهو له پرووی چیه ته وه باسیان ناکات شهو هندی ده ستینیشانی شهو ده کات که ده بی چی نه بن، بینگومان سنووردار کردنیشیان به دوو چه مکی تری وهك "یه کتایی" و "به ندایه تی" نهك ههر پیناسه یان ناکات به لکو جهخت له سهر شهو سنوورانه و پیویستی پاراستنیان ده کاته وه، ههر بۆیه ده شی بلیین شهو خویندنه وه یه ی فهنا بوون سنووردانانه بۆ ههر که سیک بیه وی له ده ره وه ی یه کتاییه وه له په یوه ندیی نیوان خۆی و خودا بگات، تیگه یشتنی که نابێ له ده ره وه ی به ندایه تی مرۆف بۆ خودا هیچ مانایه کی تری بێ به خشری، بۆیه نه گهر فهنا بوون به له ده ستدانی خه سلته و تایبه ته ندیی مرۆفانه له به رامبه ر به خودا لیکه ده دریتته وه، شهوا به مانای ناوێزانی مرۆف به خه سلته و تایبه ته ندیی خودایه کان نایهت، وهك هه لاج بانگه شه ی ده کرد. کرماشانی لهو برۆایه بووه نابێ فهنا بوون ناوێزانبوونی زاتی مرۆفانه بێ به زاتی خودایی، به لکو ده بی به پروونی تخوی نیوان زات و بابهت دیار بێ، خودێک که کاره که ی یه کتاپه رستی و دروستی پابه ند بوونه بهو کرده یه، له گه ل بابه تیک که نابێ تیکه ل بهو کرده یه بکری و بیه ته به شیکی به رجه سه کراو، چونکه ههر کاریکی له مجۆره ده رچوونه له ساده ترین پیناسه ی یه کتاپه رستی و ئاسایه — وهك شهو حوکی له سهر داوه — بجیهتته خانه ی زهنده قه وه.

خویندنه وه ی هجوهری بۆ وته که له وه ی گوتمان نزیکه، پیی وایه ههر ده رچوونیک لهو تیگه یشتنه ی فهنا بوون نزیک بوونه وه یه له تیگه یشتنی مه سیحییانه ی په یوه ندیی نیوان

(٥٤٧) کشف المحجوب، ص ٤٨٦. ههروه ها برۆانه: خواجه محمد پارسا: فصل الخطاب، ص ٤٦-٤٧.

(٥٤٨) سیر اعلام، ج ١٥، ص ٣٩٣.

خودایه‌تی و مرۆفایه‌تی (لاهوت و ناسوت)، بۆیه ده‌لی ئه‌وه‌ی کرماشانی مه‌به‌ستیه‌تی دانپیانانی "به‌نده" یه به‌یه‌کتایی خودا، مانای ملکه‌چی و گوێپایه‌لی به‌نده‌یه بۆ پریری خودایی، لیژوه "ملکه‌ج - مرۆف" له‌ نیۆ سه‌ره‌که‌وتنی "بالاده‌ست - خودا" فه‌نا ده‌بن، نه‌وکاته مرۆف هه‌ست به‌ بێده‌سه‌لاتی خۆی ده‌کات و جگه له‌به‌نده‌ایه‌تی هیه‌چی تری بۆ نا‌کری^(٥٤٩).

له‌لایه‌کی تره‌وه له‌ بۆچوونی سۆفیه‌که‌ی کرماشان ده‌رده‌که‌وی که‌مه‌تر فه‌نابوون شه‌و مانا ره‌ه‌شتیه‌ی هه‌یه که‌ ته‌نانه‌ت له‌ کولتووری سۆفیه‌گری فه‌رمی پێی به‌خه‌راوه و وه‌ک بینه‌یمان جیاکاری بوو له‌ نیوان ره‌فتاری چاکه و خرابه^(٥٥٠)، به‌لکه‌و ته‌نیا له‌ په‌یوه‌ندی به‌ خوداپه‌رسته‌یه‌وه خۆی به‌یان ده‌کات، نه‌گه‌ر ره‌ه‌ندێکی ره‌ه‌شتیانه‌شی هه‌بێ، نه‌وا بریتی ده‌بێ له‌ ره‌ه‌شتی "خوداپه‌رستی" له‌ ریگه‌ی ناشنابوون به‌ چۆنیه‌تی دلسۆزیوون بۆ شه‌و چه‌مه‌که و به‌نده‌ایه‌تی دروست، ئیدی هه‌ر به‌مه‌یبه‌کی نه‌خلاقێ ته‌م مه‌به‌سته ده‌پێکێ ده‌کری له‌نیو فه‌نا و به‌قادا جێگه‌ی بیه‌ته‌وه.

بێگومان هه‌شتنه‌وه‌ی ته‌م دوورایه‌ی نیوان مرۆفایه‌تی و خودایه‌تی به‌و مانایه‌ نییه کرماشانی هه‌مان ته‌م تیگه‌یه‌شته باوه‌ی له‌مه‌ر په‌یوه‌ندی مرۆ به‌ خوداوه هه‌بیت که‌ له‌ زه‌مینه‌ی فه‌رمی ئیسلامیدا کاری پێ ده‌کری و ئاکامه‌کانی په‌یوه‌ندیه‌که‌ی له‌سه‌ر داده‌پێژری؛ په‌یوه‌ندیه‌که‌ که‌ خۆی له‌ تیژی "خوداپه‌رستی له‌ پێناو پاداشت" ده‌بینه‌ته‌وه، به‌ده‌سته‌واژه‌یه‌کی تر باوه‌ربوون به‌ خودا و جێبه‌جێکردنی فه‌رمانه‌کانی به‌مه‌به‌ستی شادبوون به‌هه‌شت بێ، به‌لکه‌و له‌ روانگه‌یه‌کی عارفانه‌وه ده‌خوازی په‌یوه‌ندیه‌که‌ له‌ چوارچێوه‌یه‌کی تر بێ که‌ بریتییه له‌ "بینه‌ی خودا".

به‌ر له‌وه‌ی تیژه‌که‌ی له‌سه‌ر شه‌و باه‌ته‌ بجه‌ینه‌روو ده‌بێ شه‌و روونبکه‌ینه‌وه که‌وا پرسی بینه‌ی و نه‌بینه‌ی خودا پانتایه‌کی دیاری له‌ هه‌زی ئیسلامیدا - به‌ ره‌وت و ئارپاسته جیاوازه‌کانییه‌وه - هه‌یه و بۆته‌ پرستیکی به‌ره‌تی که‌ لامناسی ئیسلامی، به‌کورتی ته‌نیا نه‌وه‌نده ده‌لێن هه‌ندیک له‌ ره‌وته‌کان له‌وانه موعته‌زیله‌کان پێیان وابوه - له‌به‌ر تابه‌مه‌ندی

(٥٤٩) کشف المحجوب، ص ٤٨٦.

(٥٥٠) بۆ پێناسه‌ی زیاتری چه‌مه‌که‌که‌ بگه‌ریوه بۆ: رفیق العجم: موسوعة مصطلحات التصوف الإسلامي، مکتبه‌ لبنان، بیروت، ١٩٩٩، ص ص ٧٣٠-٧٤٠.

پینکھاتہ و سیفاتہ کانی - بینینی خودا مه حالہ^(۵۵۱). کہسانیکیش، بہتایبہت بہشی ہرہ زوری پیرہوکارانی روتہ سورنہگہراکان لہباوہری بینینی لہ رژی پسلان دان، بہلام لہ دہرہوی ہر چۆنیہتی و مہرزینکدا (بلا کیف و لا حد)^(۵۵۲). کرماشانی بۆچوونی دووہمی ہدیہ و پتی وایہ مرؤف خودا دہبینی، لہلای نھودا مہسہلہکہ لہدہرہوی چیبہتی خوداویہ، کہ تہمہ ریگہیہک بو بۆ فہنابوون تیایدا، بەلکو پھیوہستہ بہ مہبہستی بہندیہتی لہخۆیدا، کہ تہمہش فہنابوونہ لہ یہکتاہرستی.

نہو ناماژہ بۆ دوو جوور لہ بینینی خودا دہکات کہ دہشی ناویان بنین "بینینی راستہوخۆ" و "بینینی ناراستہوخۆ" یاخود "بینین بہ نوینہرایہتی"، تہمانہ ہردوو جووریان جہختکردنہویہکی شاراوی لہسہر ناویزان نہبوون تیدایہ، بہلام گہرانہ بەدوای جینگرہویہکی تہم ناویزانہ. جووری یہکہمی بینین پھیوہستہ بہ ژیانی دوای مہرگہوہ؛ لیرہ قسہ لہسہر پاداشتی خوداپہرستی دہکات و رایدہگہیہنۆ بۆ "وہلیہکانی خودا" نہو کارہ بہ مہبہستی شادبوون بہو بہہشتہ نییہ کہ - وەك خۆی وەسفی دہکات - بہقەد زہوی و ناسمان بہرینہ، بەلکو بۆ بینینی خودا خۆیہتی، تہو خوداپہرستیہی وەلیہکان کردوویانہ تہنہا بہوہ رازیان دہکات لہ رووخساری خودا رامینن^(۵۵۳). ئیدی چۆی رامان لہو رووخسارہ و "کەشفبوون" ی، لہ سەرووی ہەر چۆنیکی تری جہستہیی دہبی کہ لہ کولتوری ناینیدا وینای بہہشتی پینکراوہ^(۵۵۴). بیتگومان ہەر کرماشانی تہم بۆچوونہی نییہ، بەلکو ہاروشیوہی تہو تیروانینہ لای کہسانی تریش ہدیہ لہوانہ تہبو جامدی غہزالی کہ رایدہگہیہنۆ کہسہ نزیکہکانی خودا لہ بہہشتدا تہنہا لہو دہروانن و بہکہم تہماشای "نیعمتہکان" ی تہوی دہکەن^(۵۵۵).

(۵۵۱) لہ مباروہ بگہرئوہ بۆ: الأصدآبادي: الأصول الخمسة، حققه: فيصل بدیر عون، مطبوعات جامعة الكويت، الكويت، ۱۹۹۸، ص ۷۴.

(۵۵۲) البغدادي: الفرق، ص ۳۰۱.

(۵۵۳) المكي: علم القلوب، ص ۱۶۶.

(۵۵۴) لہبارہی چۆی فیردوسی بگہرئوہ بۆ: عزیز العظمة: دنیا الدین فی حاضر العرب، ط ۲، دار الطلیعة، بیروت، ۲۰۰۲، ص ۱۳۹-۱۴۷.

(۵۵۵) المحبة والأنس و الشوق والرضا، مكتبة و مطبعة مصطفى البابي الحلبي، القاهرة، ۱۹۶۱، ص ۸۱.

هرچی بینینی ناراسته و خوییه ئه‌وا نزیکترمان ده‌کاته‌وه له بابته‌تی فه‌نابوونه‌وه، ئه‌وه‌تا پیتی زه‌ خودا له‌بری ئه‌وه‌ی باوه‌رداران له‌سه‌ر زه‌وی ته‌ماشای رووخساری وی بکه‌ن، قه‌ره‌بووی کردوونه‌ته‌وه به‌وه‌ی ده‌شی له‌ برا باوه‌رداره‌کانیان بپروانن^(٥٥٦)، بیگومان لی‌رده‌دا کرماشانی مه‌به‌ستی ناو‌یزان بوون نییه، به‌لکو جه‌خت‌کردنه‌وه‌یه له‌سه‌ر کرده‌وه‌ی زاتیتکی مرۆفانه که زینی له‌سه‌ر یه‌ک‌تاره هه‌یه، بۆیه بینینی باوه‌رداران، بینینی که‌سانیکه له‌ حالێ فه‌نابووندان، په‌یوه‌ندیان به‌ هه‌ق چۆته سه‌رووی چه‌زه‌کانیان، ئه‌وان نوێنه‌رایه‌تی خودا ده‌که‌ن له‌ پرۆسه‌ی په‌یوه‌ندیی گری‌دانی مرۆفی باوه‌ردار به‌ خوداوه، به‌لام نوێنه‌رایه‌تی کردن به‌ کرده‌ی مرۆفانه که به‌ندایه‌تییه نه‌ک خودایانه که یه‌کتاییه.

هه‌رچۆنیک بی‌ت — به‌ گه‌رانه‌وه بۆ بابته‌ته به‌نرته‌یه‌که — وه‌نه‌بێ ئه‌و تیگه‌یشتنه‌ی کرماشانی بۆ مه‌سه‌له‌ی فه‌نا و به‌قا تاییه‌ت بێ به‌و، به‌لکو هه‌ندی‌ک له‌وانه‌ش که قه‌بوولی هه‌لاجیان کردووه و تیزه‌کانی ئه‌ویان پێ قه‌بوڵ بووه، جه‌ختیان له‌سه‌ر ئه‌وه کردۆته‌وه ئه‌گه‌ر دوو چه‌مه‌که که به‌ندایه‌تی بۆ خودای له‌ گه‌ل نه‌بێ ده‌بیته جوړیک له‌ بانگه‌شه، بۆیه هه‌ر کاتیک سو‌فی به‌جیته دۆخی فه‌نابوونه‌وه، له‌ هه‌موو شتی‌ک خالی ده‌بیته‌وه جگه له‌ پابه‌ندبوون به‌ به‌ندایه‌تی بۆ خودا، چونکه راستی ئه‌م دۆخه به‌نده به‌ راستی به‌ندایه‌تییه‌وه^(٥٥٧).

به‌مشپوهیه، وا دیته به‌رچاو دا‌براینیکی گه‌وره له‌ نیوان هزری کرماشانی و هه‌لاجدا هه‌یه و وا ده‌رده‌که‌وێ زۆر که‌م ئه‌گه‌ری به‌یه‌که‌گه‌یشتنی ئه‌م دوو بازه‌یه هزریه هه‌بێ، له‌ گه‌ل ئه‌وه‌شدا ئه‌وه‌ی جینگه‌ی سه‌رنج بێ له‌ مانابه‌خشین به‌ چه‌مکی "به‌ندایه‌تی"، به‌ پێچه‌وانه‌ی چه‌مه‌که‌کانی تره‌وه، کرماشانی له‌ گه‌ل هه‌لاجدا هاو‌پرایه، ئه‌ویش بریتیه له‌ ناساندنی به‌ندایه‌تی له‌ چوارچێوه‌ی چه‌مکی "نازادی" دا؛ هه‌لاج پیتی وابوو ئه‌وه‌ی نازادی بوێ ده‌بێ به‌ به‌ندایه‌تی بگات^(٥٥٨)، هه‌رچی ئی‌براهیمه رایده‌گه‌یه‌نی ئه‌وه‌ی بیه‌وێ له‌ نیو گه‌ردووندا نازاد بێ، با له‌ خودا په‌رستیدا د‌لسۆز بێ، ئه‌وه‌یش به‌توانی به‌ خودا په‌رستی بگات له‌ هه‌موو شتی‌کی تر نازاد ده‌بێ^(٥٥٩)، به‌و مانایه به‌ندایه‌تی بۆ خودا — به‌ بینینی هه‌ردوو سو‌فی —

(٥٥٦) ابن خمیس: مناقب، ج ٢، ص ١١٧. فرید الدین عطار: تذکره، ج ٢، ص ٢١٥.

(٥٥٧) الحرکوشی: تهذیب، ص ٣٥٣-٣٥٤.

(٥٥٨) ابن خمیس: مناقب، ج ٢، ص ٧٧.

(٥٥٩) السلمي: طبقات، ص ٤٠٤. فرید الدین عطار: تذکره، ج ٢، ص ٢١٥.

نازادبوونی سۆفیه لهو په یوه ستیانهی وهك ناکامی هه بوونی مرۆڤ له جیهاندا ههیه، نه و کاته دهچیته دهروهی باز نهی هه په یوه ستییه کهوه جگه له وهی به خودای ده به ستیته وه، بیگومان نه مهش به خشینى مانایه کی عیرفانییه به چه مکی نازادی له نیو کولتوری نیسلامی^(۵۶۰) و دههیتانییه تی لهو چوارچیه گشتییهی دهشی جیگهی چه مکه کهی تیدا بکریته وه و بناسینری.

(۵۶۰) بۆ زانیاریی پتر له سهه نهو مانا عیرفانییهی نازادی بگه ریته بۆ: فرانز روزنتال: مفهوم الحرية في الإسلام، ت: رضوان السيد و معن زیاده، ط ۲، دار المدار الإسلامی، بیروت، ۲۰۰۷، ص ص ۱۵۹-۱۷۵.

دووم: ئەبوبەكرى كورى يەزدانىارى ورمى و دامەزاندنى رەوتى سەربەخۆى

سۆفيگەرى

لە پىنناو دانانى سنوورېك بۆ ھەر ھەولتېكى دەرچوون لە بنەما چەسپىتراوھەكانى ھزرى سۆفيگەرى، گەورە سۆفييانى سەردەمەكە سىستەمىكى كولتورى ئەوتۆيان دامەزاندبوو، جەختى لەسەر پېرۆزکردنى زۆرى شىخى سۆفى و گوپراپەلى موريد و پەيرەوکارانى بۆ پرپيار و کردەوھەكانى دەکردەو، ئەوھش لە ميانەى برەوپىدانى سرووتى ئايىنى – سۆفيانەى ئەوتۆ كە ئەوگەسەى دەچووھ نىو ئەلقەى سۆفيانەوھ ناچار دەکرد لە ھەموو زانين و حالىكدا بگەرپتەوھ بۆ مامۆستاكانى و لە بۆچوونى ئەوان دەرنەچى^(۶۱). ئەو سىستەمەش كارى دەکرد بۆ ئەوھى ھزرى ئايىنى، زياتر لە خزمەت تۆخکردنەوھى ئەو پەيوھنديانە بىت، دواتریش تەواوى ھزرەكە لە چوارچىوھى تىز و چەمكى بەرھەمھىتراو لەلايەن گەورە سۆفيانەوھ، سنووربەند دەكرا. لە نىو ئەم رەوھەدا ئەستەم بوو چاوەرپى ئەوھ بكرى كەسانىك دەربەكەون، بەو سىستەمە رازى نەبن و بتوانن بە ئاشكرا رەخنە لەو گەورە سۆفيانە بگرن و ھەولبەند سنوورېك بۆ ھەژموونى تىزەكانيان بەسەر تەواوى گوتارى سۆفيگەرى ئىسلامى دابنن، ياخود لاىەنى كەم بتوانن لە دەرەوھى كولتورى ئەوان لەنىو ئەو گوتارەدا كار بگەن و برەو بە چەمگەلىك بەدن كە بە پاي ئەوان لە نىو گوتارەكەدا پشتگوى خراون ياخود تىنگەيشتنى ھەلەيان لەسەر ھەيە. كەسەيك كە لە پانتايى كوردیدا ئەو توانايەى لە خۆیدا بىنيوھ ھەلوئىستىكى رەخنەيى لەو جۆرەى ھەبى و لە دەرەوھى بۆچوون و رىبازە باوھەكانى سۆفيگەرى كەسىتى خۆى ھەبى – وھك پىشتەر ناماژەمان بۆى كرد – گەورە سۆفى كوردى شارى ورمى، ئەبوبەكرى كورى يەزدانىارە، وھك لە خوارەوھ وردەكارىەكانى ھزرەكەى دەخەينە روو.

پىگەى شەرىعەت لە تىروانىنى كورى يەزدانىاردا:

ئەوھى لە سەربوردەى ھزرى ئەبوبەكرى كورى يەزدانىار رابمىنى تىبىنى دوو رەھەندى بنەرەتى دەكات، يەككىيان شارەزابوونىيەتى لە بوارى شەرىعەت و ئەويتريان قولبونەوھەتى لە بوارى حەقىقەتدا؛ ئەو دوو رەھەندەش تەواوگەرى يەكترن، بەبى خوتىندەوھى ئەوھى يەكەمىان زەھمەت دەبى بتوانن تىروانىنىكى گشتگىرمان لە سەر ئەوھى دووم – كە بابەتى

(۵۶۱) السلمى: الملامتیه، ص ۱۰۸.

بەنرەتی تووژینەوه کەیه - بو گەلآه بی، بۆیه بەر لەوهی بیینه سەر بنەما و رووخسارەکانی ئەو رەوتە سۆفیگەرەیی هەولێ دامەزراندنی داوه، بە پێوستی دەزانین تیشکیک بجهینه سەر پەییوەندییەکانی بە کایەیی شەریعەتەوه و لەوێوه ئەو زەمینه شەریعییە دەستنیشان بکەین کە ئەوی عارف کاری تێدا کردووه و رەوایی بو تێزە هزریەکانی خۆی لە بواری سۆفیگەریدا دۆزیوەتەوه.

گێڕانەوهی فەرموودەیی پێغەمبەر دەچیتە چوارچۆی شارەزایی کورێ یەزدانیار لە بواری شەریعەتدا و یەکیکە لەو زانستانەیی پێیەوه سەرقال بووه^(٥٦٢)، کاتیکیش دەبینین وەک ژێدەرێک لە لایەن کەسانی ترەوه پشتی پێ دەبەستری و وا دەناسری لە سەر دەستی ئەودا فەرموودەیان وەرگرتووه^(٥٦٣)، بەمە دەبیتە ئەلقەیه کی ئەو زنجیرە بەندییەیی لە دەستنیشان کردنی پایەیی گێرەرەوانی فەرموودە هەیه لە چوارچۆی ئەو زانستانەیی لەو بوارد پەیرەویان لی دەکرا. هەرچی پەییوەندیی بە کایەیی فیهیهوه هەبی، ئەوا زانیاری ئەوتۆمان لەبەر دەستدا نییه لەسەر ئەو ریبازە فیهیهیی دەشی پەیرەوی کردبی، ئەگەرچی لەوه دەچی مەیلی بەلای ریبازی شافعییەوه بووبی، بە بەلگەیی ئەو گوتهیەیی لە خودی شافعی دەگێریتەوه و ناماژە بو پێگەیی بالآ و سەر وو ناسایی فەقیه لای خودا دەکات^(٥٦٤).

کارکردن لەنیو شەریعەت سنووریکی بو بەرەهەمەینانی هزری ئایینی لای ئەو سۆفییه داناو، رازی کردووه بەوهی تەنیا لەو سنوورەدا بیر لە دیاردەیی ئایینی بکاتەوه و رینگە بە خۆی نەدات بچیتە نیو هەندی کایەوه کە ئەو سنوورە شەریعیانە بە لادان و دەرچوون لە باوەرداریی دروستی دەزانن، ئەوتەتا ئەو پابەندبوونە وایلیکردووه خۆی لەو گفتوگۆ و مشتومرانە بەدوور بگرێ، کە لە دووتویی کەلامناسیی ئیسلامیدا، لە بارەیی سروشتی دەقی

(٥٦٢) السلمي: طبقات، ص ٤٠٦. أبو نعیم: حلیة، ج ١٠، ص ٣٦٤.

(٥٦٣) السلفي: الأربعين البلدانية، تحقیق: عبد الله رابح، مكتبة دار البيروتی، دمشق، ١٩٩٢، ص ١٣٦. ابن عساکر: تاریخ، ج ٥، ص ٥٢، ٨١.

(٥٦٤) البيهقي: المدخل إلى السنن الكبرى، حققه: محمد ضياء الرحمن الأعظمي، ط ٢، مكتبة أضواء السلف، الرياض، ١٤٢٠هـ/١٩٩٨م، ج ١، ص ١٦٧.

قورثانی و گوتهی خودایی له نارادابوون^(۵۶۵)، لهوه ناچئ مهیلی شهوی ههبوویئ قسه لهسهر شهو بابتهانه بکات و به نهشیاری زانیوه، بویه دهیینین شهو بۆچوونانهی زانایانی پئشووتر دهگیرتتهوه که دهریدهخات ناکامی سهرقال بوون بهو بابتهانه و به کهلامناسیی به گشتی، لهپئ لادان و زهندهقهیه^(۵۶۶)، لهسهر ههمان بابته فرمودههی وا دهگیرتتهوه گوایه پئغههمبر رایگهیانده: ((گوتهی خودا خعلق نهکراوه))^(۵۶۷)، بهمهش — له میانهی دروستکردنی رهوایهتییهکی شهرعیهیه — سنووریک بۆ ههر راوبۆچوونیککی جیاواز لهسهر شهو بابته دادهنئ.

لهو پئودانگهوه، پابهند بوون به شهریعت وای له کوری یهزدانیار کردوه لهگهله کایه سؤفیگه ریدا تیکههلهکیشی بکات، ههولبدات پهیههندییهکی تهواوکاری له نیوان شهریعت و حقیقه تدا بدۆزیتتهوه، لیره دا شهریعت دهپتته شهو پاشخانه زانستییه سؤفی رهوایی قهوارهی ئایینی خۆی لهسهر داده مهزینئ، ئیدی خودابه رستی سؤفییه نایه ته دی نهگهر رهچاوی قورثان و سوننهت و بنه ما شه رعیه کانی نیویان نهکری^(۵۶۸)، چونکه بهرای شهو که سینک شهو پهیره وهی نه بئ به پلهی عارف ناگات، شهو هتا ده لئ: ((شهو پهیره وهی له سوننهت نهکات خودا بهوه سزای ده دات که نه توانئ شهرکه دینییه کانی جیبه جئ بکات، شهو هی شهرکه کانی جیبه جئ نهکات سزاکهی شهو هیه که به مهعریفه نهگات))^(۵۶۹).

شهو پهیههندییه تهواوکاریه له ویستگهی تری هزری کوری یهزدانیاردا ئامادهیه، وهک له راقه کردنی عیرفانییهی بریک له ئایهتی قورثانیدا به رجسته بووه، بهتایبهت راقهی بۆ شهو ئایهتانهی باس له دوورکهوتنهوه له ئاره زووه کانی ژیان و رازی کردنی خودا له لایهن مرۆف

(۵۶۵) وهک ده زانین مهسهلهی سروشتی قورثان، له رووی شهوی خهلقکراوه بیان کۆن و نهزهلییه بابتهتیکی بنهردتی هزری ههندیک له گروپ و رهوته کانی هزری ئیسلامیان پتیکدههینا و له چوارچیهوی دهستهواژهی کهلامناسیی جیگهی کراوتهوه، به تایبهت موختهزیهکان؛ که پئیان وابوو شهو دهقه ئایینییه داهینراوی نوییه و نهزهلی نییه. الاسدآبادی: الأصول الخمسة، ص ۸۶-۸۷.

(۵۶۶) المقرئ: أحاديث في ذم الكلام وأهله، دراسة و تحقيق: ناصر عبد الرحمن الجديع، دار أطلس للنشر و التوزيع، الرياض، ۱۹۹۶، ص ۹۷.

(۵۶۷) السلفي: معجم، ص ۱۲۲.

(۵۶۸) السلمي: جوامع آداب الصوفية، ص ۵۴.

(۵۶۹) ابن یزدانیار: روضة المریدین، مخطوطة، ص ۳.

دەكەن^(۵۷۰). ھەروەھا دەبىنەن لە ھەندى لەو تىزانەى جومگەى بنەرەتەن لە ھەزرى ئەودا، وەك چەمكى "شەرم" كە دواتر باسى دەكەين، شىوازىكى تى تىكەلھەكىشكردنى دەقى شەرىعى و دەقى حەقىقەتى ھەيە؛ ئەو شارەزايى لە راقەى قورئان و فەرموودە و خوتىندەنەوى تايبەتى بۆ سەرگوزشتەى پېشىنان لە پىغەمبەران^(۵۷۱) و وتە و كردارى گەورە يابەرانى پىغەمبەر خستۆتە گەر و بەپى پىداويستى ھەزرىانەى خۆى، بۆ روونكردنەوى ئەو تىزە و جىگىرکردنى لە نىو فەرھەنگى چەمكە سۆفییەكاندا، سوودى لەو پاشخانە وەرگرتووە^(۵۷۲).

دوچار دەبى ئەوە بزەن، ئەگەر شەرىعەت پاشخانەىك بىت بۆ خۇناساندنى سۆفى، ئەو بەو مانايە نىيە پایەى شەرىعەت لە ھى حەقىقەت بەرزتر بى و ئەوانەى تايبەتمەند بە زانستە شەرىعیەكان بالاتر بن لەوانەى تىكەل بە سۆفىگەرى بوون و مەسەلەكە برىتى بى لە سەرخستنى كایەك بەسەر ئەوتەرەو. بەلكو ھەرىك لەو كەسانە رۆلپان لە پانتايى نایىندا ديارى كراو؛ رۆلپك كە كورپى يەزدانىار بە رۆلپى پاسەوانانى دەچووتى و رايدەگەيەنى: ((فرىشتەكان پاسەوانى ناسمان، فەرموودە گىرەوان پاسەوانى سونەتن، سۆفیان پاسەوانى خودان))^(۵۷۳)، بەمەش كارى سۆفى لە سەرووى كارى فەرموودە گىرەوانە؛ ئەو راستەوخۆ پەيوەندى بە خوداوە ھەيە و سەرەدەرى لەگەلدا دەكات، كەچى باباى ئەھلى شەرىعەت لەگەل ئەو رىسا و دەستورانەى پىغەمبەر (وەك پىوەندى نىوان مرۆڤ و خودا) دەڤى، كە دەشى مرۆڤەكان بە ھۆيانەو خودا لە خۆيان رازى بکەن. ھەر لەو سۆنگەيەو ئەو سۆفییەى ورمى - لە پەيوەندى نىوان ئەھلى حەقىقەت و ئەھلى شەرىعەتدا - ئەو بەسەرھاتە دەگىرەتەو كە باس لە ھانا بردنى گروپى دووھم بۆ يەكەم دەكات لە پىناو تىگەيشتنى دروستى ئەو قەيرانەى لە بوارەكەى خۆياندا دووچارى دەبنەو^(۵۷۴).

(۵۷۰) السلمى: تفسير السلمى، ج ۱، ص ۱۲۹، ۲۸۴. ھەروەھا پروانە ئەو كىتەبى ھەمان نووسەر: زيادات حقائق التفسير، ص ۱۴۶.

(۵۷۱) لە شۆتىنى تر و بۆنەى تى جىباووزدا بۆچوونى تايبەتى لەبارەى سەرگوزشتەى پىغەمبەران ھەبوو، بگەيەرەو: السلمى: زيادات، ص ۹۰.

(۵۷۲) بۆ تەواوى دەقەكە پروانە: الخركوشي: تهذيب، ص ۴۰۳-۴۰۷.

(۵۷۳) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۴۳۲. ابن عساکر: تاريخ، ج ۵، ص ۸۲.

(۵۷۴) الملكى: علم القلوب، ص ۵۱.

رەخنەى كورى يەزدانىار لە گوتارى باوى سۆفيگەرى:

ئەگەر سۆفى دەيەوئ رەوتىكى نوپى سۆفيگەرى بەيئىتە دى، دەبى بەر لە ھەموو شتىك بە گوتارى باوى سۆفيگەرىدا بچىتەو و لە ھەندئ جومگەيدا دايرپژىتەو، بىنگومان ئەوھش كارىكى زۆر نەستەمە ئەگەر سۆفى نەچىتە سەرووى ئەو سىستەمەى بىر كەرنەوھى سۆفييانى پىشوو و، پەيوەست بە گوتارى باوى دەستىشان كەردبوو و گوتارەكەى ئارەستە دەكرد. لىرەدا دەبووا كورى يەزدانىار ئەو ھەنگاوه باوئ و ئەو پىئەندە تىكەشكىئى، كە ئەوى لە نىر سىستەمەكە دەھىتەو، بەلام لەو نەچىتە بۆ ئەو دەربازبوون ئاسان بوپى، ھەر بۆيە كارەكەى بە ويستى خودايى بەستۆتەو و رايدەگەيەنئ بە ھاوكارى خوداوه "قەيد و پىئەندى سۆفييان"ى لە دەستى خۆى دامالىئە^(۵۷۴).

لىرەدا دامالىئى ئەو پىئەندە ماناى دەرچوون لە تەواوى ھزرى سۆفيگەرى ناگەيەنئ، بەلكو بىر كەرنەوھى لەو ھزرە لەودىو تىز و بۆچونە باوھەكانەو، ئەگەرنا ئەو لە بۆنى جياوازدا پابەندى خۆى بەو ھزرە راگەياندووه^(۵۷۶). ئەو دەخوازئ بە دامالىئى پىئەندەكانەو لە ھزرەكە تىبگات، ھەر وہا ئەو كون و كەلەبەرانش بىئىئ كە لە ھزر و ھەلسوكەوتى سۆفييانى تردا ھەيە و لەوئە بگەرىتەو سەر سۆفيگەرىى دروستەو، ئەوكارەش ناكرى ئەگەر دەستىشانى جۆرى ئەو پىئەندە نەكات كە دەبى خۆى لى دەرباز بكات و لە ھەمانكاتدا بىكانە دستپىكىكىش بۆ جىبەجى كەردنى پىرژەكەى. ئەو بەو شىئەيە لە پىئەندى سۆفييان دواوه: ((حالى مەحال و ناماژەى بى بنەما - الحال المحال و الإشارات الباطلة))^(۵۷۷)، لىرەدا ئەگەر حال بەخششكى بەرزى ئاسمانى بىت بۆ سۆفى و لە نەبووھە بىتە بوون^(۵۷۸)، ئەوا ئەو جۆرەى كورى يەزدانىار رەتى دەكاتەو وانىيە و نواندىننى حالە نەك حال خۆى، بەمەش حال ئەو بزوتەى تىدا نامىئى كە لە ھزرى سۆفيگەرىدا ھەيەتى^(۵۷۹). بەھەمانشئوھ ئەو ناماژە بى بنەمايەش كە كورى يەزدانىار بە پىئەندى دەزانئ خستەرووى تىزىك ياخود بىرۆكەيەكە بە

(۵۷۵) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۴۳۲. جامي: نفحات، ص ۱۸۷.

(۵۷۶) ابن خميس: مناقب، ج ۲، ص ۱۲۱.

(۵۷۷) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۴۳۲. جامي: نفحات، ص ۱۸۷.

(۵۷۸) القشيري: الرسالة، ص ۱۳۲-۱۳۳. الرازي: حدائق الحقائق، ص ۲۹۴.

(۵۷۹) لەمبارەد بگەرىئە بۆ: السهروردي: عوارف، ج ۲، ص ۲۶۴-۲۶۸.

په‌نهانی و شارده‌وهی مانا‌کانییەتی بێ ئەوهی له بنه‌ره‌تدا ئەو تیز و بیرۆکەیه هیچ مانایەک بیه‌خشی، بە‌لکو — وەک له وتە‌که‌ی ئەودا دەر‌ده‌که‌وی — جووێکە له خۆ‌ده‌رخستنی سۆفی بە به‌کارهێنانی فەر‌ه‌ه‌نگی چە‌م‌ک و دە‌سته‌واژه‌ی سۆفییانە بێ ئەوهی توانای ئەوهی هەبێ بە‌سه‌ر مانا‌کانی راب‌گات.

که‌واته ره‌خه‌نگرتنی ئەو له سۆفی‌گه‌ری فرە ره‌ه‌نده و زیاتریش خۆ‌ئیندە‌وهی هەڵا ڕه‌وته‌ی سۆفییان ده‌گرێته‌وه، بۆ‌یه ده‌شێ ب‌لێن ئەو بۆ‌چوونه راستی پێ‌کاوه که پێی وایه هه‌تسه‌نگانده‌نه‌کانی ئەو بۆ حالی سۆفییانەیه نە‌ک سۆفی‌گه‌ری له‌خۆ‌یدا^(٥٨٠). ئە‌مه‌ش وامان لی‌ ده‌کات له دوو ئاراسته‌وه ره‌خه‌نه‌کانی ب‌خه‌ینه‌روو:

١- نه‌گه‌ونجانی کردار و گو‌فتار:

کێشە‌ی سه‌ره‌کی کوری یه‌زدانیار له‌گه‌ڵ کولتووری سۆفی‌گه‌ری نه‌گه‌ونجانی حالی سۆفییانەیه له‌گه‌ڵ ئەو هزه‌ی به‌ره‌مه‌ی ده‌هێنن، به‌ ده‌سته‌واژه‌یه‌کی تر له‌و جیا‌کارییه ده‌دوێ که که‌وتۆته‌ نێوان وتە و چە‌م‌که‌کانی سۆفییان که به‌ هۆ‌یان‌وه گوزارشت له‌ کایه‌ نایینییه‌که‌یان ده‌کەن و ته‌نانه‌ت بانگه‌وازی بۆ ده‌کەن، له‌گه‌ڵ کارو کرده‌ویان له‌ ژبانی رۆژانه‌یاندا له‌ نێوان خۆیان و له‌گه‌ڵ ده‌ورو به‌ره‌که‌یان. سه‌باره‌ت به‌و باب‌ه‌ته سۆفی ورمی و ته‌یه‌کی به‌ناوبانگی هه‌یه که ده‌ستیشانی ئەو په‌یوه‌ندییه‌ی نێوان هزر و کرداری سۆفییان ده‌کات به‌پێی قوتاب‌خانه و ره‌وته جیا‌وازه‌کانی دیارده‌که‌ له‌ ده‌قەر و شاره‌ گه‌وره‌کانی جیهانی ئیسلامیدا؛ ئەو ده‌لێ:

((سۆفییانی خوراسان کرداریان هه‌یه و گو‌فتاریان نییه، سۆفییانی به‌غداد گو‌فتاریان هه‌یه و کرداریان نییه، سۆفییانی به‌صرا هه‌م کردار و هه‌م گو‌فتاریان هه‌یه، سۆفییانی میصر نه‌ کردار و نه‌ گو‌فتاریان هه‌یه))^(٥٨١).

به‌ر له هه‌موو شتێک ئەو ده‌قه ده‌ریده‌خات کوری یه‌زدانیار خۆ‌ئیندە‌وهی بۆ زۆری هه‌ره زۆری کولتووری سۆفی‌گه‌ری له سه‌رده‌می خۆ‌یدا کردووه، ناگاداری ورده‌کاریه‌کانی ته‌واوی ئەو قوتاب‌خانه سۆفییانە بووه و ده‌ستیشانی که‌سایه‌تییه‌کانی کردوون، له‌ویوه ناوا

(٥٨٠) عبد‌الحسین زرین‌کوب: جستجو، ص ١٢٩.

(٥٨١) ((صوفیة خراسان عمل لا قول، و صوفیة بغداد قول لا عمل، و صوفیة البصرة قول و عمل، و

صوفیة مصر لا قول و لا عمل))؛ ابن‌الملقن: طبقات، ص ٢٤٤.

برپاری له‌سەر داوڤ. هەر بۆیه بۆچوونی توێژه‌ریک، که لهو قۆناغی میژووی سۆفیگه‌ری نیسلامی کۆلیوه‌ته‌وه، له جیتی خۆیه‌تی که رایده‌گه‌یه‌نی کوری یه‌زدانیار راستگۆییانه گوزارشتی له ره‌وشی سۆفیگه‌ری له جیهانی نیسلامییدا کردووه^(٥٨٢).

بێگومان ئه‌و جیاکارییه‌ی له ده‌قه‌که‌دا له نیوان کردار و گوفتار کراوه، زیتر جه‌خت‌کردنه‌وه‌یه له‌سەر نه‌گونجانی حالی سۆفیانی سه‌رده‌مه‌که له‌گه‌ڵ ئه‌و بنه‌مایانه‌ی له سه‌ریانه په‌یره‌وی لی بکه‌ن، له هزری یه‌زدانیاریشدا ئه‌وه ده‌خوێنینه‌وه که حالی ناچۆری سۆفی زیاتر خوورگرتنه به خه‌لکه‌وه و تیکه‌لبوونی کۆمه‌لایه‌تی و زالبوونی ئاره‌زووه دنیاسیه‌کانه له به‌رامبه‌ر به لاوازی په‌یوه‌ندییه‌کانی سۆفی به خودا و دوورکه‌وتنه‌وه له خوداناسی به شیوه‌یه‌کی گشتی^(٥٨٣)، له‌لای ئه‌و ده‌بێ په‌یوه‌ندیی سۆفی به خه‌لکه‌وه په‌یوه‌ندییه‌کی هاوسه‌نگ بێ، په‌و مانایه سۆفی چۆن ده‌خوازێ خه‌لک سه‌رده‌ری له‌گه‌ڵدا بکه‌ن، ئاوا سه‌رده‌ریان له‌گه‌ڵدا بکات^(٥٨٤)، نه‌ک به چۆریک که خۆسه‌پاندن و خۆده‌رخستنی له‌گه‌ڵدای، چونکه ئه‌و په‌یوه‌ندییه ره‌نگدانه‌وی هزریک ده‌خوازێ کرده کۆمه‌لایه‌تییه‌که‌ی چاکسازیانه بێ. به‌لام دواجار ده‌بێ ئه‌و کرده کۆمه‌لایه‌تییه، که حالی سۆفی به‌رجه‌سته ده‌کات، سنووردار بێ تا بتوانێ ریگه‌ی خودایی هه‌لبژێرێ که ناواخنی هزری سۆفیگه‌ری بیکدینێ، ئه‌وه‌ی ریگای خودایی هه‌لبژێرێ ده‌بێ پشت لهو حاله بکات که پێشتر تییدا بووه، جه‌ربه‌زه‌ی ئه‌وه‌شی هه‌بێ لهو چوارچێوه نوێیه‌دا خۆی بناسینێ و ئه‌و پاشخانه‌ی به هه‌ند وه‌رنه‌گرێ که ده‌شی کاریگه‌ری به‌سه‌ر نیستایی سۆفیانه‌ی ئه‌وه‌وه هه‌بێ، به‌لکو ته‌نیا ره‌چاوی ئه‌وه بکات که ژیانی خۆی بۆ ته‌رخانه‌کردووه، ئه‌ویش خودایه^(٥٨٥).

(582) Ahmet. T. Karamustefa: Sufism, p.51.

(٥٨٣) القشیری: الرسالة، ص ١١٣. حمد الله مستوفی: تاریخ‌ گزیده، به اهتمام: عبد‌الحسین نوانی، چاپ دوم، انتشارات امیر کبیر، تهران، ١٣٦٢ ه.ش، ص ٦٥٨-٦٥٩.

(٥٨٤) السلمي: كتاب الفتوة، حقه و علق عليه: سليمان آتش، منشور ضمن: مجموعة آثار ابو عبد الرحمن سلمي، گردآوری: نصرالله پورجوادی، مرکز نش دانشگاهی، تهران، ١٣٦٩ ه.ش، ج ٢، ص ٢٤٧.

(٥٨٥) ((سئل - أي ابن یزدانیار - عن العبد إذا خرج إلى الله على أي أصل يخرج إليه؟ فقال: على أن لا يعود إلى ما منه خرج ولا يراعي غير من إليه خرج، ويحفظ سره على ملاحظة ما تبرأ منه، فقبل له: هذا حكم من خرج عن الوجود. فكيف حكم من خرج عن عدم؟ فقال: وجود الحلاوة في المستأنف عوضاً عن المرارة

۲- درگذشتی رازی خودایی:

کوری یزدانیاړ نکۆلی له به کارهینانی هه ندیک چه مک و دسته واژه له لایهن سۆفییانه وه کردوو^(۵۸۶)، که رینگه خۆشکهرن بۆ ناشکرابوونی نه و واتا شاردراوانه ی گوتاره که کاری پێ ده کرد و سیسته می په یوه ندیی نیوان خودا و سۆفی له سه ر دامه زراوه و له دو تۆتی چه مکی "رازه کانی خودا - أسرار الحق" دا ده خریشه پروو. له م بواره دا کوری یزدانیاړ رایده گه یه نی ره خنه گرتنی نه و له سۆفییان و سۆفیگه ری به گشتی له وه وه دئ که نه وان: ((رازه خوداییه کانیان درگذشتوو، به که سانیکیان گوتوو که شایسته نین))^(۵۸۷)، بێگومان رازیش له کولتوری سۆفیگه ریدا ناماژه یه بۆ حاله تیککی دیاری کراو، ته نانه ت له رۆح ده چۆنرئ و ده گوترئ له نیو دلی مرۆفدا پارێزراوه و ده ستیشانی رووخساره کانی نه و په یوه ندییه ده کات که، وه ک پێشتر پێناسه مان کرد، له نیوان خودا و سۆفیدا هه یه^(۵۸۸)، هه ر بۆیه شه راز په یوه سترکراوه به مانا کانی خۆشه ویسته یه، نه و خۆشه ویسته ی بونیادی په یوه ندییه که ی له سه ر داده مه زرئ، نیدی نه و کاته راز بریتی ده بێ له شاردنه وه ی حاله ی خۆشه ویسته ی^(۵۸۹).

رازی خودایی بالاترین رازه و نابج ناشکرا بکریت، چونکه گرتنی نه و رازه جه ختکردنه وه یه له سه ر نه یینییه کانی په یوه ندیی گریدانه که، به مه ش پینگه ی سۆفی به رز ده بێتته وه و وه ک پارێزهری خودا له سه ر زهوی چاویان لی ده کرئ^(۵۹۰). به لام به درگذشتی رازه کان هه م په یوه ندییه که و هه میش ناوه رۆکی رازه کان له مانا دروسته کانیان و نه و پیرۆزییه ی له نیو سۆفیگه ریدا پێیان به خشراوه، به تال ده بنه وه. هه روه ها نه و ناشکرابوونه ناماژه یه بۆ ده سته رداربوونی سۆفی و شکسته یینانی له و رووبه رووبوونه وه ی - به رای نه بویه کری کوری یزدانیاړ - له گه ل هیزی شه ر که شه ی تانه هه یه تی، نه وه ی وا له سۆفی ده کات رازه کان به درکینئ و بۆ که سی نا شایسته ناشکرا بن خه دی شه ی تانه، به رای نه و (في السالف)؛ السلمي: عيوب النفس، بتحقيق: محمد فتحي السيد، ط ۲، دار الصحابة للتراث، طنطا، ۱۹۹۳، ص ۱۰. ابن خميس: مناقب، ج ۲، ص ۱۲۲.

(۵۸۶) القشيري: الرسالة، ص ۱۱۲-۱۱۳. جامي: نفحات، ص ۱۸۷.

(۵۸۷) السلمي: طبقات، ص ۴۰۸.

(۵۸۸) القشيري: الرسالة، ص ۱۷۶-۱۷۷.

(۵۸۹) الهجويري: كشف، ج ۲، ص ۶۲۹.

(۵۹۰) السلمي: الملامتية، ص ۱۱۲.

بدرکیتنی و بو کەسی نا شایسته ناشکرا ببن خودی شهیتانه، بەرای ئەو سۆفییە ورمی ئەوکاتە سۆفی وای بەسەر دئ کە یادکردنی خودا و بیرکردنەوە لیتی لاواز ببن، چونکە تەنیا بەو یادکردنە و بە بیرکردنەوەی بەردەوام دەشی پارێزگاری لەو رازانە بکریت^(٤٩١).

لێرەوێ درکاندنی راز دەرچونە لە حاڵی باوی سۆفییانە، ئەو دووراییە دەبێتە نێوان ئەو پەڕیوەندییە عارف و خودا یەکیکە لەو دەردانە دووچاری سۆفیگەری دەبێتەو و ئەو بە توندی سۆفییانی لئ ناگادار کردۆتەو، چونکە پێی وایە ئەوێ هۆگری خودا دەخوایێ نابێ ناره‌زویی هۆگری خەلکی هەبێ، ئەوێ ناره‌زویی خۆشەویستی خودایی هەبێ نابێ فزولتی بیت، ئەوێش دەخوایێ لەلامی خودا پێگە هەبێ نابێ خوایاری پێگە بێ لە نێو مرۆفاندا^(٤٩٢)، کەواتە هەر کاتێک سۆفی مەیلە مرۆفانەییەکانی بەهێز بێ رازە خوداییەکان دەدرکیتنی و دەچیتە دەره‌وێ ئەو پێناسە و تیگە‌یشتنە یەزدانیاری بۆ کەسیتی سۆفی.

تیگە‌یشتنی ئەبویەگری کوری یەزدانیار بۆ سۆفیگەری:

هەرچەندە سەرچاوەکان لەسەر هەبوونی رێبازیکی سەرەخۆی سۆفیگەری تاییبەت بە کوری یەزدانیار ریکدیتنەو، بەلام کەمتر پڕاوانتە سەر ئەوێ بە وردەکارییەکانی رێبازەکیان ناشکرا بکەن و برێک لەو خالانە دەرخەن کەوا هەم جومگە بنەرەتییه‌کانی پێکدەهێنا هەمیش تاییبەتمەندیان بە تیزەکانی لە بەرامبەر بە تیزی سۆفییانی تر دەبەخشی. لەگەڵ ئەوەشدا ناماژە بە شارەزایی ئەو لە هەندیک زانستەکانی پەڕیوەست بە کایە کراوە، کە دەشی نەمەش هێلکی بنەرەتی لە هێلە پێکدەهێنەرەکانی رێبازەکی بێ. لەو زانستانەش کۆمە‌لێکیان بواری کردەکی سۆفیگەری دەگرەو، هەندیکیش بواری تیورییەکی بەتاییبەت خوداناسیی^(٥٩٣).

بێگومان تارادەیه‌ک شارەزایی یەکەمی، لە میانە ی رەخنەکانی لە هەلوێست و رێبازی سۆفییان و قوتابخانە باوە‌کانیان، دەردەکەوێ، بۆیە دەشی پڕۆسە ی رەخنەگرتن لای ئەو — لە

(٥٩١) السلمي: زیادات، ص ٤٨.

(٥٩٢) التشری: الرسالة، ص ١١٣. ابن‌الملقن: طبقات، ص ٢٤٤.

(٥٩٣) ((کان عالماً بعلوم الظاهر، وعلوم المعاملات والمعارف))؛ السلمي: طبقات، ص ٤٠٦. الأنصاري:

طبقات الصوفية، ص ٤٣١.

رووی کردەکییەو - دەستنیسانی بونیادی ئەو قوتابخانە بە بکات کە ئەو ویستویەتی دایمەزینی، دیارە ئەمەش خۆی لە گونجانی کردار و گوفتار، جوێ نەکردنەوی حالەتی سۆفییانە لەگەڵ سۆفیگەری لەخۆیدا، نەدرکاندن رازە خوداییەکان و... هتد، دەبینییەو. لە دەرەوی رەخنەکانیش، خۆیندەوێ ئەو بۆ چەند چەمکی سۆفیگەری، بۆ نمونە وەك "شەرم - الحیاء" کە پێشتریش ناماژەمان پێداوە، جەخت لەسەر ئەو شارەزاییە دەکاتەو، لەو خۆیندەوێدا دەرەدەکوێ ویستویەتی بە هۆی خستنی رووی زۆرتین شروئەفی چەمکە (نزیکی سی و چوار دەبێ) بەدوای ئەو جۆرە رەفتار و هەلسوکوتە چاک و خرابانە (وەك بۆ نمونە: خیانەتکردن، کەم و کوری، ریزگرتن، شکۆمەندی، چاوتیری، بەجێگەیاندا، خۆیەمەدانان، هیوا نەبوون بە دنیا، چاکەکردن، سەرزنشت کردن، لەخۆیایی بوون و... هتد) بگەرێ کە مرۆفەکان پێی دەناسرێنەو و بنکەمی هاوبەشیسیان شەرمە، کە بە تێروانیی ئەو بە مانای خۆناسین و پابەندی دیت^(٥٩٤).

بێگومان ئەوێ کوری یەزدانیار لە سۆفیانی دی جیادەکاتەو هەر تەنیا دەرشتنەوێ بواری کردەکیی نییە. لە بنەرەتدا گوتاری سۆفیگەری بە شیوئەکی گشتی لەسەر بنەماکانی ئەو کردارە کۆکە و ئەگەر کەسانیک پابەندیان نین، ئەوا لە کۆی گوتارە کە رەخنەیان لێ دەگیرێ نەك هەر تەنیا لەلایەن شیخی ورمی. بۆیە ئەوێ دەشێ لە هزری ئەو جینگەمی هەلۆستە لەسەرکردن بێ، بوارە تیۆرییەکیە، یاخود بابلیین هینانە کایەمی تینگەیشتنیک جیاواز بۆ ئەو چەمک و دەستەواژانەمی رەنگدانەوێ ئەزمونی رۆحانیی سۆفین و بەرجەستەمی رایەلەکانی پەییوەندی ئەو بە خودا دەکەن.

لەم بوارەدا، خۆیندەوێ ئەومان بۆ چەند هینیک تاییەتەندی ئەو رایەلە لەبەردەستە؛ ئەو لەو گۆشەییەو کایە کە دەبینێ کە گەرانەوێ رەهایە بۆ لای خودا و پابەندبوونە پێیەو، ئەمەش وەك پێشتر بینیمان لە رینگەمی دەرچوون لە تەواری پەییوەندییە دنیاوییەکانەو دەبێ، بەجۆرێک کە دەبێ سۆفی بتوانێ لە چوارچۆیەمی بارەداریی و راستگۆیی لەو بارەو و خۆتەندروستکردن، هەرەها نییەت پاکمی و هەفادارییەو دەرێکەو^(٥٩٥)؛ ئەو گۆزینی حالەش

(٥٩٤) بۆ درێژەمی بۆچوونەکی بگەرێوێ بۆ: الخړکوشي: تهذيب، ص ٤٠٣-٤٠٧. ابن خيس: مناقب، ج ٢،

ص ١٢٢-١٣٢.

(٥٩٥) الخړکوشي: تهذيب، ص ١٩.

بریاریکی سهریئیی و سانا نییه، بهلکو ئەمە دەرچوونە لە بوونی ئەو سۆفییە لە نێو جیهاندا و رەها بوونیەتی لە پەیوەستییەکانی تا دەرهقەتی پەیوەندییە خوداییە که بیت. ئەمەش پێشمرجی هەیه که "رەزامەندی"یە و تەواوی پەیوەندییە که لەسەر ئەو چەمکە دامەزرێوە، ئەم بارەوێ کۆری یەزدانیار کاتیکی رافەمی نایەتی {رضی الله عنهم و رضوا عنه} (596) دەلی: ((رەزامەندی خەلک لە خودا بە دەرکەوتنی سەرلەنوێی توانا کانییەتی لەلایان، رەزامەندی ئەویش لەوان بەو دەبێ که لەو رەزامەندییەیان سەریان بجات)) (597).

کاتیکیش ئەو رەزامەندییە بەرجەستە بێ، که سیتی عارفانە دەردەکەوی و لە کەسانی ناسایی تەنانەت لەوانەش که موریدن جیا دەبیتەو، چونکە بوونی ئەو خواستیکی خوداییە و قەبولکراوە (598)، هەرەها پەیوەندییە کەشی دەگاتە ناستی هەرە بالۆه، که ئەویش بریتیە لە حالەتی "بینین - المشاهدة"؛ لێرە ئەو بینینە بە مانای رووبەر و بوونەوێ راستەوخۆی عارف و خودا نییه، ئەوەندە ئامادەیی عارفە لە بەردەم کردە خوداییەکانەو (599). بە دەستەواژەیکێ تر ئەو بینینی خوداییە لە نێو ئەو حەقیقەتانی خۆی سەرچاوەیانە، ئەگەرنا - وە کۆری یەزدانیار باوەری وایە - خودا بێ وەسف و وێنە و شێوەی (600). ئەو دەخوازی بەو مانایە ئامادەیی عارفمان بۆ بجاتە روو، بۆیە رایدەگەینێ ئەگەر بینراو (خودا) دەرکەوت، که دەرکەوتنی چاکە و هەلوێستە کانییەتی، لە ناکامی ئەمەشدا بینەرەکان (عارفەکان) فەنا بوون (بەمانای لە دەستدانی خەسەت و کردەوێ مەرقانەییەکان و جێگیربوون لە نێو خەسەتە

(596) سورة التوبة، آية (100)، چاوی بکە نایەتە که ناستی {السابقون الأولون من المهاجرين و الأنصار والذين اتبعوهم بإحسان} کراوە، کەچی رافەکەمی کۆری یەزدانیار هەمەگیر کردنییەتی لە چوارچێوەی تێگەشتنیکی عێرفانیانە.

(597) السلمی: تفسیر، ج 1، ص 284.

(598) الأنصاری: طبقات الصوفية، ص 432.

(599) القشيري: الرسالة، ص 173.

(600) بگەرێوێ بۆ ناوهرۆکی ئەو پارچە شیعەرە لە بەغداد بە دەستی هەندیک لە یارەوانی شیخی ورمی

بینراوە؛ ابن خیس: مناقب، ج 2، ص 187.

خوداییه‌کان)، ههروه‌ها توانای ههست کردنیان نه‌ما و دل‌سۆزیان بۆ کاروکرده‌وه مرۆفانه‌ییه‌کانیان پوو‌کایه‌وه، نه‌و وه‌خته عارف خودا ده‌بینی^(۶۰۱).

نه‌و سۆ جومگه بنه‌ره‌تییه‌ی بیری کورپی یه‌زدانیار، واتا په‌یوه‌ندی مرۆف به‌ خودا و که‌سیتی عارف و بینین، ساکار و دووباره‌ دینه‌ به‌رچارا، نه‌گه‌ر نه‌یان‌به‌ستی‌نه‌وه به‌ جومگه‌ی هه‌ره‌ سه‌ره‌کی و تاییه‌مه‌ندی نه‌و بیره‌ که‌ بریتییه‌ له‌ پیناسه‌کردنه‌وه‌ی مرۆف و شیت‌ه‌لکردنی نه‌و دو‌الیزمه‌ی له‌ که‌سیتییه‌که‌یدا هه‌لیگرتوه، وه‌ک له‌ ده‌قه‌ گرنگی دیاره‌ که‌ باسی مملانیی هه‌ریه‌ک له‌ "رۆح" و "ده‌روون - نفس" و "جه‌سته - الجسد" ده‌کات و پینگی عه‌قل و دل له‌و په‌یوه‌ندییه‌ ده‌ست‌نیشان ده‌کات و رۆلی توانای خودایی له‌ یه‌کلاکردنه‌وه‌ی مملانیکه‌ به‌یان ده‌کات؛ نه‌و پینی وایه‌ له‌ بنه‌ره‌تدا رۆح پاکه‌ و سه‌رچاوه‌ی چاکه‌کارییه‌، چونکه‌ سه‌روشتی رۆح له‌ ویستی چاکه‌کارییه‌وه^(۶۰۲). به‌مه‌ش وا خۆی نیشانه‌دا له‌ حه‌قیقه‌تی رۆح تیگه‌یشتوه، نه‌مه‌ له‌ کاتی‌که‌دا سۆفیانی تر هه‌ن پینان وایه‌ حه‌قیقه‌تیکی په‌نه‌انه‌ و مرۆف په‌ی پینا‌بات، شه‌وتا سۆفییه‌کی وه‌ک جونه‌ید به‌ پشت‌به‌ستن به‌ ده‌قی قورنایی که‌ جه‌خت له‌سه‌ر تاییه‌مه‌ندبوونی خودا به‌ زانیی ماهییه‌تی رۆح ده‌کاته‌وه^(۶۰۳)، رایده‌گه‌یه‌نی مرۆفه‌کان ناتوانن باسی بکه‌ن^(۶۰۴). هه‌روه‌ها کورپی یه‌زدانیار وای ده‌بینن شه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی نیوان رۆح و چاکه‌کاری به‌رپه‌وه‌ ده‌بات توانا عه‌قلیه‌کانی مرۆفن، نه‌و توانایانه‌ی نه‌گه‌ر دلان له‌گه‌لدا نه‌بێ ته‌واو نابن، به‌مه‌ش پینگی له‌ ده‌ره‌وه‌ی نه‌و تیگه‌یشتنه‌یه‌ که‌ ده‌یکاته‌ سه‌رچاوه‌ی ئاره‌زووه‌کان، به‌تاییه‌ت نه‌و ئاره‌زووانه‌ی وه‌ک له‌ چه‌ندان شوینی توژی‌ینه‌وه‌که‌دا ده‌بینین دوژم‌نی سه‌سه‌ختی پرۆژه‌ی سه‌ره‌کی سۆفین و بێ رووبه‌رووبوونه‌وه‌ و چه‌پاندنیان نه‌زموونی رۆحانییه‌که‌ی که‌مایه‌تی تی ده‌که‌وی، به‌لکو لای نه‌و ده‌شی دل له‌ رووه‌ چاکه‌که‌یه‌وه‌ بپینری و مه‌به‌ست لینی چاکیی دلّه بۆ چاکه‌کاری، نه‌مه‌ سه‌رباری نه‌وه‌ی که‌ نه‌وه‌ی له‌ نیو دلدا نیشه‌جییه‌ توانای ناسینی خودا(المعرفه‌)یه‌ و له‌ ریگی دلّه‌وه‌ مرۆف ده‌بیته‌ عارف، چونکه‌ وه‌ک ده‌لی مه‌عریفه‌ خۆی به‌لگه‌ی یه‌کتایی ده‌داته‌ ده‌ست دلّه‌وه‌ و هه‌ر شه‌ویش به‌لگه‌ی

(۶۰۱) بروانه: الکلابادی: التعرف، ص ۱۰۰-۱۰۱.

(۶۰۲) السلمي: طبقات، ص ۴۰۸. ابن خيس: مناقب، ج ۲، ص ۱۲۱.

(۶۰۳) وه‌ک له‌ نایه‌تی(۸۵) له‌ سوره‌تی "الإسراء" هاتوه‌: {قل الروح من أمر ربي}.

(۶۰۴) الکلابادی: التعرف، ص ۴۴.

راسته‌قینه‌ی ناسینی خودایه، چونکه بهو معریفه‌یه ته‌واوی راستییه‌کان ناشکرا ده‌بن^(۹۰۵). به‌مەش ده‌یه‌وئ پابه‌ندی خۆی به سرووشتی ئیلها‌میانه‌ی سۆفیگه‌ری له ریگه‌ی سنووریه‌ندکردنی عه‌قل به دلوه‌ دووبات بکاته‌وه، نه‌ك عه‌قلیانه‌ی په‌تی که که‌لامناسانی مو‌عته‌زله به‌تایبه‌ت بانگه‌شه‌یان بۆ ده‌کرد.

ئهو پرۆسه‌ی ناسینه، له پێش ئه‌ویش پاکی رۆح، رو‌به‌پرووی هێژتکی تری نیو مرۆڤ ده‌بیتته‌وه که به‌شی نه‌ویستراوی دو‌الیزمه‌که پینکدیتنی، ئه‌ویش هه‌ریه‌ک له ده‌روون و جه‌سته‌ن، که نه‌گه‌ر به‌سه‌ر مرۆڤدا زالبن پاکبو‌ونه‌وه‌ی رۆحی نه‌سته‌م ده‌بێ، چونکه نه‌وان سه‌رچاوه‌ی شه‌رن و له‌وانیشه‌وه شه‌هه‌وتبازی و ئاره‌زووه‌کان سه‌رچاوه‌ ده‌گرن و به‌رپه‌یه‌یان ده‌بن. لیه‌دا کورپ یه‌زدانیار رایده‌گه‌یه‌نی پینکدادانه راسته‌وخۆکه له نیوان عه‌قل و ئاره‌زوودایه و ئه‌وه‌ی مملانیکنه‌کش یه‌کلاده‌کاته‌وه مرۆڤ خۆی نییه، به‌لکو مه‌سه‌له‌که زیاتر به‌ ویستی خوداوه به‌نده و هه‌ر ئه‌ویش ئهو مرۆڤانه هه‌لده‌به‌ژیری که ده‌شێ رۆحیان پاک بپیتته‌وه^(۹۰۶).

بانگه‌وازکردنی ئه‌بویه‌گری کورپ یه‌زدانیار بۆ ره‌وته‌که‌ی:

نه‌گه‌رچی، وه‌ك بینیمان، ئهو سۆفیه گشتگیرانه کولتووری سۆفیگه‌ری نیسلا‌می هه‌لسه‌نگاندوه و له ره‌وشی ئهو دیارده‌ ئاینیه‌ی دو‌اوه، به‌لام به‌ تییینی کردنی ده‌قه‌کانی به‌رده‌ستمان ئهو زیاتر ئهو گو‌تاره ره‌خنه‌یه‌ی خۆی ئاراسته‌ی گه‌وره سۆفیانی قوتابخانه‌ی به‌غدادی کردوه؛ له‌سه‌رووی هه‌مووشیانه‌وه هه‌ریه‌ک له جونه‌ید و ئه‌بویه‌گری شبل^(۹۰۷). له ریگه‌ی ئه‌بو نه‌صری سه‌راج و کتیه‌که‌ی "اللمع" هوه ده‌زانین کورپ یه‌زدانیار به‌ تایبه‌ت ئیشی له‌سه‌ر ئهو قوتابخانه‌یه کردوه، نه‌ك هه‌ر ئهو دوو سۆفیه به‌لکو له‌سه‌ر زۆرانیککی تر ره‌خنه‌ی هه‌بووه، وه‌ك له‌و پارچه‌ شیعه‌دا دیاره که سه‌راج تۆماری کردوه و هی سۆفیه‌کی لایه‌نگر به‌و قوتابخانه‌یه‌یه، ئه‌ویش عه‌لی کورپ عه‌بدوله‌رحیمی قه‌ناد^(۹۰۸)، که له میانه‌ی دا‌کۆکیکردن له ریتیازی قوتابخانه‌ی به‌غدادی و

(۹۰۵) السلمي: طبقات، ص ۴۰۹. الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۴۲.

(۹۰۶) السلمي: طبقات، ص ۴۰۸. ابن خيس: مناقب، ج ۲، ص ۱۲۱.

(۹۰۷) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۴۳۱. جامي: نفحات، ص ۱۸۱.

(۹۰۸) تریزه‌ریک به‌ په‌یره‌وکاری مو‌عته‌زله‌ی داده‌نی (پورجواد: پژوهشهای عرفانی - جستجو در منابع کهن، نشر نی، تهران، ۱۳۸۵ه.ش، ص ۸۹)؛ نه‌گه‌ر وابێ نه‌وا بی‌گومان پالنه‌ریکی تری ره‌خه‌گرتنی قه‌ناد

ره‌خنه‌گرتن له کورپی یه‌زدانیار، ناروی چەندان سۆفی هیتناوه به‌بەر ره‌خنه‌کانی شیخی ورمی کەوتورن، وه‌ک ئه‌بو حوسینی نوری و سه‌منونی موحیب و...هتد، ته‌نانه‌ت سۆفیانیکی ده‌ره‌وه‌ی ئه‌و قوتابخانه‌یه‌ش وه‌ک ذه‌نونی میصری سۆفی ناوداری میصر^(١٠٨).

چ‌رک‌ده‌وه‌ی ره‌خنه‌کانی کورپی یه‌زدانیار به سۆفیانی به‌غداد ناماژه‌یه بۆ هه‌ژمورنی شیخانی ئه‌وی به‌سه‌ر هه‌زه‌که‌وه به شیوه‌یه‌کی گشتی، له نیویشیدا به‌سه‌ر سۆفیانی کوردستان وه‌ک پێشتر بینیمان^(١٠٩)، هه‌ر بۆیه نه‌گه‌ر له‌ری‌لادانی‌ک له ره‌وتی ئه‌و قوتابخانه‌یه هه‌بی به تایبه‌ت له کرداریان، ئه‌وا کاریگه‌ری به‌سه‌ر ته‌واوی دیاره‌ ئاینیه‌که‌وه ده‌بی، ره‌نگه هه‌ر ئه‌و هه‌ژمورن و کاریگه‌ریه‌ی وای له‌و کردی زیاتر له‌سه‌ر نه‌مان بدوی و هه‌ولبه‌دات ده‌ستنیسانی له‌ری‌لادان و هه‌له‌کانیان بکات.

له‌لایه‌کی تره‌وه له‌وه‌ناچی پرۆژه‌ی ئه‌و سۆفیه هه‌ر به ره‌خنه‌گرتن و بونیادانه‌وه‌ی هه‌زی سۆفیگه‌ری وه‌ستای، به‌لکو ئه‌و به کردار هه‌ولتی بلا‌وکردنه‌وه‌ی ئه‌و بیروباوه‌ر و هه‌لو‌تسته‌ی خۆی داوه؛ کاریگه‌ردوه‌ بۆ به‌رفه‌کردنی ئەلقه‌ی لایه‌نگه‌ر و موریدانی و به‌رته‌س‌ک‌کردنه‌وه هه‌ژمورنی سۆفیانی تر، به‌تایبه‌ت هی قوتابخانه‌ی به‌غداد، به‌سه‌ر کۆی هه‌زه‌که‌. له سه‌ره‌تای ئه‌و کاره‌یدا به‌خۆی چۆته به‌غداد و له‌وی وسته‌ویه‌تی گه‌توگۆی راسته‌وخۆ له‌گه‌ل سۆفیانی ئه‌وی بکات و بۆچونه‌کانی خۆی روونبکاته‌وه، به‌لام وا دیاره مشتومری نیوان کورپی یه‌زدانیار و شیخانی به‌غداد له‌وه ده‌رچوه ته‌نیا گه‌توگۆیه‌کی هه‌زی بی و به ناراسته‌یه‌کی تر دا رۆشته‌وه که مملانیی لی کەوتۆته‌وه، له‌وه‌ده‌چی خه‌لکانیکیش هه‌بوون هه‌ولیاندا‌بی‌ نا‌جۆری په‌یوه‌ندی نیوان هه‌ردوولا ته‌لخ تر بکه‌نه‌وه و بانگه‌شه‌ی ئه‌وه‌یان کردوه، گوایه کورپی یه‌زدانیار ئه‌و شیخانه‌ی به ده‌رچوو له ناین (کافر) داناوه^(١١٠)، ئه‌مه له کاتی‌کدا ئه‌و له بۆنه‌ی جیا‌وا‌زدا جه‌ختی له‌سه‌ر ئه‌وه کردۆته‌وه که په‌رۆشی بۆ سۆفیگه‌ری وایلی‌کردوه له دیدیکی ره‌خنه‌یه‌وه ته‌ماشای گه‌وره سۆفییان بکات و بۆچونه‌کانیان هه‌لبه‌سه‌نگینن، ئه‌گه‌رنا ئه‌و خۆی به په‌یره‌و‌کاری ریبازی ئه‌و سۆفیانه ده‌زانن و رایده‌گه‌یه‌نن: ((به

له کورپی یه‌زدانیار هه‌لو‌تسته‌ی ئه‌و سۆفیه‌یه له مه‌سه‌له‌ی هه‌ره بنه‌ره‌تی هه‌زی نیعتی‌زالی که خه‌لقی قورنانه، وه‌ک پێشتر با‌سمان لی‌وه کرد.

(١٠٩) اللع، ص ٥٠٣-٥٠٤.

(١١٠) بگه‌ری‌وه بۆ به‌شی دووه‌می ئه‌و تو‌یۆنه‌وه‌یه.

(١١١) السراج: اللع، ص ٥٠٢.

خۆشەوېستى ئەوانەو لە خودا نزيك دەبیتەوه))^(١١٣)، ھەر بۆيە نكۆلى لەو تۆمەتانە كردووه. واديارە لە بەرامبەر بەم كەسانە خەلكانتيكيش ھەولياندراو چارەى كيشەكان بکەن، بۆيە پەيوەنديەكە كەمىك نارام بۆتەوه^(١١٣).

ئەو نارامییە بە مانای كۆتایی پېھاتنى قەيرانەكە نەبوو، بە تايبەت واپىدەچى دواى گەرانەوہى كورپى يەزدانىار بۆ ورمى و جىگىر بوونى لەوئى، دووبارە دەستى بە بانگەواز بۆ بىروبوچوونەكانى كردۆتەوه، ئەمجارە - بەر لە ھەموو شتىك - ويستوويەتى كۆنترۆلى دەرکەوتەى سۆفيگەمرى لەو شارە بکات؛ ھەر بۆيە دەبىنين بە تورەيى سەرەدەرى لەگەڵ ئەو كەسانە دەكات كە دىنە شارەكەى و رازى نابن بەو ھەلوئىستە رەخنەيەى ئەو لە تىگەيشتنى سۆفيگەلنىكى وەك جەنەيد و نورى و شېلى لە يەكتاپەرستى ھەييووہ^(١١٤). دواتریش لە دەرەوہى ورمى دەستى بە بانگەواز كردووه، بە تايبەتیش - جارێكى تر - لە بنكەى ئەو قوتابخانەيەى زۆرترين رەخنەى ئاراستە كردووه، وانا بەغداد، بەلام ئەمجارە دەبىنين ياوەرانى خۆى ھەناردۆتە شارەكە و پەيامى نوسراوى لەگەڵدا ناردوون، تيايدا بىروياوەرەكانى، بەتايبەت تىزەكانى لەسەر بىنينى خودا و تايبەتەنديەكانى حەقىقەت، خستبووہوو^(١١٤)، لەو پەيامەشيدا كە سەراج بە ناوى "گوردى سۆفى ورمىئى - الكردى الصوفى الأرموي" تۆمارى كردووه، ناماژە ھەيە بۆ ئەو ياوەرانەى: ((لە مەيدانى خۆشەوېستى خودادا بلاويوونەتەوه ... ئەوہى خودا ھەيەتى روونيان كردۆتەوه و خۆشيان بە خودا دەرکەوتوون))^(١١٥).

دواجار دەبى ناماژە بۆ ئەوہە بکەين كە ئەگەرچى ئەو رەخنەى كورپى يەزدانىار گشتگىر بوون و زۆريەى گەورە سۆفييانى گرتبۆوہ، بەلام بەو مانايە نا كە تەواوى كۆلتورى سۆفيگەمرى - پيش خۆى و ھاوسەردەمى - رەتكرديتەوه، بەلكو تىبىنى ئەوہ دەكەين ھەندىك لە سۆفييانى خستۆتە دەرەوہى رەخنەكانى، بەتايبەت لەو سۆفيە مەزنانەى سەر بە قوتابخانەى بەغداد نەبوون، ياخود كەمتر لەژىر ھەژموونى ئەو قوتابخانەيە بوون. ئەوہتا دەبىنين يەكئىكە لەوانەى وتە و تىزە سۆفيەكانى بايەزىدى

(٦١٢) السلمى: طبقات، ص ٤٠٨. ابن خيس: مناقب، ج ٢، ص ١٢١.

(٦١٣) السراج: اللمع، ص ٥٠٢.

(٦١٤) السراج: اللمع، ص ٥٠٤-٥٠٥.

(٦١٥) ابن خيس: مناقب، ج ٢، ص ١٨٧.

(٦١٦) اللمع، ص ٣١٦. بۆ تەواوى پەيامەكە بگەرێتوہ بۆ پاشكۆى ژمارە (٢)

بسطامى دەگىزىتتەمە، بەتايىبەت لەمەپ پۇلتىنکردنى پىنگەي ئەھلى مەعرفەدا^(۱۱۷)، بەمەش دەردەكەمۇ ئەو بە پايەي بايەزىد لە دەمەزاندن و بەرھەمەننەنى ھەزرى سۆفياگەرى رازى بوو. بە ھەمان شىۋە راي لە كەستى سۆفى ناودارى ولاتى شام ئەبو عبدوللانى جەلاە بوو و بە "پارتىزەرى رازى خوداى" داناو^(۱۱۸)، ئەمە لە كاتىكدا - وەك پىشتەر باسماں كەرد - رەخنىمەكى سەرەكى ئەو لە سۆفيايان دركاندى ئەم رازانە بوو. ديارە پارتىزگارى كەردنى جەلاە لەو رازانە واىكردووە كورى يەزدانىار لەرىزى ئەو سۆفيايەنى دەربەھىنى كە رەخنى لى گرتوون. دەشى ھەمان شت لەمەپ ھەلۆستى لە سۆفى ناودارى ولاتى مىصر ئەبويەكرى زوقاق بلېن، كاتىك بە "خەزىنەي راستگۇيى"^(۱۱۹) وەسفى دەكات. لىرەو دەشى بلېن ھەلاويزد كەردنى ئەو سۆفيايە رىك ھاتنەوہى تىگەيشتىنەنە لەگەل تىگەيشتىنى ئەو، ھەرەھا نامازەبەكەشە بۆ وردىنى كورى يەزدانىار لە خوتىندنەوہەكى بۆ تەواری كۆلتورى سۆفياگەرى ئىسلامى.

ھەلۆستى سۆفيايان لە بىروبوچوونەكانى كورى يەزدانىار:

بىگومان گەلى سۆفيايان، بەتايىبەت ئەوانەى قوتابخانەى بەغدا و پەيرەوکارانىان، لەو چالاكىانەى رەوتى يەزدانىارى بى دەنگ نەبوون، بەلكو ويستوويانە سنوورىك بۆ بانگەوازی خۆى و ياوەرانى دابىن، بۆنە دەبىنن خوتىندنەوہى خۆيان بۆ ئەو سۆفيايە، لە ھەردوو روى ھالى سۆفيايەنى و ھەزەرەكى، ھەبوو. زىاد لە سۆفيايەك قەسە لەسەر كەردوو و لە دىدىكى رەخنىمە و ھەندىكەجار پەرچەكەردارانەوہ ھەلۆست و بىروبوچوونەكانى ھەلدەسەنگىن، لە گەنگەرتىن ئەو سۆفيايەنەش:

۱- ئەبويەكرى شىلى:

لەو قۇناغەى كورى يەزدانىار رەخنى لە گوتارى سۆفياگەرى دەگرت و بانگەشەى بۆ بىروياوەرى خۆى دەكەرد، ئەبويەكرى شىلى گەرەى سۆفيايانى بەغدا و تەنانت دەروويەرىشى بوو، بە تايىبەت كە سۆفيايانى ترى وەك جونەيد و نورى كۆچى دوايان كەردبوو، ھەلاچىش لەدار درابوو، ھەر بۆنە

(۱۱۷) السهلجى: النور، ص ۱۳۴-۱۳۵، ۱۳۷.

(۱۱۸) ابن خەيس: مناقب، ج ۲، ص ۱۳۲. ابن عساكر: تاريخ، ج ۶، ص ۸۹. ابن العديم: بغية، ج ۳، ص ۱۲۳۶. (لە سەرچاوەى دوايان نوسراوە "ابو بكر بن الزانبار"، كە ئەمە بە ھەلە خوتىندنەوہى ناوہەكى)

(۱۱۹) ابن خەيس: مناقب، ج ۲، ص ۱۳۲.

چاوه پتی ئەوه دەکرێ رووهر و رووونەوهی کورێ یەزدانیار لە گەڵ سۆفییانی بەغدا بە پلەمی یەك لە گەڵ شبلێ و یاوه رەکانی بێ. لە راستیشدا دیارترین سۆفییەك کە راستەوخۆ دژایەتی کورێ یەزدانیاری کردبێ و نۆکۆلی لە بیرو بۆچوون و رێبازە کەمی کردبێ شبلێ یە؛ ئەو سۆفییە ورمی ئارەزووی ئەوهی هەبووه ئەم گەوره سۆفییە بەغدا وەلامی پرسیارەکانی بداتەوه، بۆ ئەم مەبەستەش لە بەغداد چۆتە لای^(٦٢٠).

بینگومان لە بەر ئەو پینگەییە شبلێ هەیبوو، چاوه پتی ئەوهی لێ دەکرێ وەلامی پرسیارێ هەر سۆفییەك بداتەوه بخوازی لە نێو هزرە کەدا قوول بێتەوه، کەچی لە گەڵ کورێ یەزدانیاردا وا دەرناکەوێ، بە لێکو بە بەهانی ئەو جیاوازییە لە نێوانیاندا هەیه، نامادە نەبووه گفتوگۆی لە گەڵدا بکات، ئەو هەلئۆستە شبلێ جۆرێک لە خۆبە گەوره زانی پێتو دیاره، لە راستیشدا — بە خۆتندنەوهی دەقە کۆنەکان دەرکەوتوو ئەو سۆفییە بەغداد لە خۆبایی بووه و رێگای بە هەموو کەسێک نەداوه لە کۆریدا بە ئارەزووی خۆی پرسیار بکات یان ئەوهی لە دلێتی بیلێ^(٦٢١)، لەم گۆشە نینگایەوه رازی نەبووه بچیتە نێو ئەو بازەنەمی کورێ یەزدانیار تیایدا بیری دەکردهوه، بۆیه هەلئۆست و تیزەکانی سۆفییە کە ورمی هیچ مانایەکی پێ نەبخشراوه.

ئەمە لە کاتێکدا رەنگە بە خۆتندنەوهی تیزە هزرەکانی هەردووکیان لەوه تێبگەین لە کۆیدا بیرکردنەوهی ئەبوە کورێ شبلێ لە گەڵ هێ کورێ یەزدانیار تێکی نەکردۆتەوه، بە تاییەت تێروانیی جیاوازیان بۆ یە کێک لە بابەتە بەرەتییەکانی سۆفیگەری و هزری نیسلامی بە گشتی، ئەویش "مشاهدة الحق — بینینی خودا" یە، کە بە شێکی دیاری لە هزری یەزدانیاری پێکھێنابوو. کەچی شبلێ لە لای خۆبەوه ئەو بۆچوونە رەتدەکاتەوه سۆفی بتوانی خودا بینێ و را ئیدەگەینێ حالەتە کە پێچەوانە یە، و اتا ((خودا ئەوان دەبینێ))^(٦٢٢)، بە مەش جەخت لە سەر زالبوونی خودا بە سەر دلێ سۆفیدا دەکاتەوه، بە جۆرێک کە وایلێدەکات — نامادەبێ یان نا — سۆفی یادی بکات، ئەمەش دژە لە گەڵ بیرۆکە کەمی کورێ یەزدانیار، وەك پێشتر خستمانە روو.

بەلام شبلێ راستەوخۆ ئەو رەخنە یە لە کورێ یەزدانیار ناگرێ، بە پێچەوانەوه پەیوەندییە کە دەباتە ناستیکی نزم تەنانەت نەشیواوه؛ لە دوورەوه چاودێری هەلسوگەوتەکانی دەکات و ناو و ناتۆرە ی بۆ

(٦٢٠) السراج: اللمع، ص ٥٢١.

(٦٢١) نصر الله پورجوادی: پژوهشهای عرفانی، ص ٩١.

(٦٢٢) القشيري: الرسالة، ص ١٧٣.

داده‌تاشی و به "گای ورمی - الشور الأرموی" ناوی ده‌بات^(۲۳). بی‌گومان نهمه‌ش دهرکردنی نهم کوردیه له‌پیزی سۆفییان و تهماشاکردنییه‌تی وهک که‌سیکی بیژراو و ناشایسته.

۲- نهبو‌علی روزباری:

نهبو سۆفیه راسته‌وخۆ گفتوگۆی له‌گه‌ڵ کۆری یه‌زدانیار کردوو و له‌باره‌ی بیروراکانی پرسپاری لی کردوو. به‌ر له‌ ههموو شتی‌ک روزباری له‌ چوارچێوه‌ی تی‌نگه‌یشتنی جونه‌ید بۆ سۆفیگه‌ری بی‌ری کردۆته‌وه و خۆی به‌ په‌یره‌وکاری نهبو سۆفیه‌ی به‌غداد داده‌نا^(۲۴)، بۆیه ده‌بی کاتی‌ک کۆری یه‌زدانیار ره‌خنه‌ی له‌ مامۆستا‌که‌ی گرتی نهبو به‌ده‌نگ هاتبێ و رووبه‌رووی ره‌خنه‌کانی بوو‌یتته‌وه. نهبو‌کاته‌ی کۆری یه‌زدانیاریش چۆته به‌غداد، له‌وه ده‌چێ وهک جۆرت‌ک له‌ تاقی‌کردنه‌وه‌ی شاره‌زایی نهبو سۆفیه له‌ چه‌مکه سۆفیه‌کان، روزباری پرسپاری له‌باره‌ی هه‌ندێک له‌و چه‌مکانه لی کردوو، له‌وانه "زانین" و "یه‌قین"، مه‌به‌ستیشی - وهک له‌ قسه‌ی سه‌راج ده‌خوێندرتته‌وه - بیسه‌لمیتی نهبو سۆفیه‌ی ورمی شاره‌زایی له‌ زانسته سۆفیه‌کاندا که‌مه و خۆی له‌ وه‌لامدانه‌وه‌ی هه‌ندێ پرسپار ده‌دزیتته‌وه^(۲۵). له‌وه بترازی زانیاری ترمان له‌سه‌ر ره‌خنه‌کانی روزباری، هه‌روه‌ها بۆجونی سۆفیه‌که‌ی ورمیش له‌سه‌ر نهبو چه‌مکانه‌ی پرسپاریان لی کردوو، نییه.

۳- بونداری شیرازی:

ده‌شی ره‌خنه‌ی نهبو سۆفیه له‌ چوارچێوه‌ی ره‌خنه‌ی نهبو‌ه‌کری شیلی بخوێنینه‌وه، به‌ تایه‌ت که نهبو خۆی له‌سه‌ره‌تادا موریدی‌کی نهبو سۆفیه بووه، هه‌روه‌ها شیلی نهبو سۆفیه‌ی به‌ گه‌وره ده‌زانی و له‌ کۆری خۆیدا وهک پایه به‌رزت‌ک باسی ده‌کرد^(۲۶). هه‌رچۆنت‌ک بی‌ت له‌وه ناچێ بوندار راسته‌وخۆ کۆری یه‌زدانیاری بینیبی، به‌لام - وهک ده‌رده‌که‌وی - یاوه‌رانی نه‌وی بینیه، به‌تایه‌ت نه‌وانه‌ی په‌یامه‌ شیعریه‌که‌ی کۆری یه‌زدانیاریان له‌ به‌غدا بلاو ده‌کرده‌وه. بوندار هه‌ر به‌ شیعهر وه‌لامی نهبو

(۲۳) روزبهان بقلی: شرح شطحیات، ص ۳۲۷. الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۴۲۳. هه‌روه‌ها بروانه:

نصر الله پورجوادی: پژوهشهای عرفانی، ص ۹۰-۹۲.

(۲۴) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۴۲۰. ابن خمیس: مناقب، ج ۲، ص ۵۵. ابن الجوزي: صفة الصوفية،

ج ۲، ص ۲۱۳.

(۲۵) اللع، ص ۵۰۴.

(۲۶) القشيري: الرسالة، ص ۱۲۰. الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۴۵۷. جامی: نفحات، ص ۲۳۰-

۲۳۱.

بیروبوچوونانەى داوئەتەوہ کہ لە شیعەرە کەدا خرابوونە روو^(٢٢٧)، ئەو رايدەگەيەنئى ھزرى کورئى يەزدانىار پره لە دژايەتى و نەگوڭجانی وتەکان لە گەل يەکتەر، دژايەتى ھەرە گەورەش لە بیروکەى دەرچوونى حەقیقەتە لە ھەقدا؛ بەراى شیرازى ناشى بەرھەمھینەرى حەقیقەت کہ خودايە لە نئو حەقیقەتە کەدا دەرېکەوئى، چونکە ئەوہى وئەى حەقیقەت دەکئیشى ناکرئى خۆى وئەى — لە نئو حەقیقەتە کەدا — بکئیشرى^(٢٢٨)، وەك کورئى يەزدانىار لە دەقە شیعرییە کەى و لە تیزە کەى لەمەر بینینى خودا وای دەگوت. وادیارە شیرازى لەو بوچوونەى دەگەرئیتەوہ سەر تئروانىنى رەوتى سوننەگەرا بو سىفەت و خەسلەتى خودایى کہ بەپئى ئەوان ناشى بەرجەستە بکرىن و بخرنە بۆتەى لیکچواندنەوہ، بەلکو ھەمان ئەو سىفەت و خەسلەتانەى بدرئتە پال کہ بە خۆى خۆى پئى ناساندووە^(٢٢٩)، ھەر بۆیە پئیداگيرى دەکات لەسەر ئەوہ خودا نە حال و نە وەسف و نە سەرچارە و نە سىفەتئىکى ئەوتوئى ھەيە بەرجەستەى بکات^(٢٣٠). ئەمە لە کاتئیکدا خوتئندنەوہى يەزدانىار بو خودا و بەرجەستەبوونى لە سنورى چەمکى بینین دەرنەچووہ و بینینیش — وەك باسماں کرد — پروسەيەکى ورد و مەرجدارە و تەنيا لە چوارچئوہ عرفانىیە کەدا ئەو مانایەى پئى دراوہ نەك لە رەھەندە کەلامیە کەيەوہ.

بوندارى شیرازى دەيەوئ کورئى يەزدانىار ھزرىک بەرھەم بھئتى بە موو سنورە شەرعییەکانى نەبرئى، بۆیە بە بىرى دەھئیتەوہ کہ بو ئەو باشترە بچئتەوہ سەر باوہرە سوننەتییە کە، کە برئییە لە گوئرايەلئى خودا و پئغەمبەر^(٢٣١)، ئەمەش ناماژەيە بو ئەو سنورە شەرعییە ئەم سۆفیيە شیرازییە تیزەکانى کورئى يەزدانىارى پئى دەخوتئیتەوہ.

٤- ئەبو نەصرى سەراج:

تا ئیزە ئەوانەى رەخنەیان لەو سۆفیيە کوردە دەگرت، سۆفیيانئیک بوون ھاوسەردەمى خۆى، راستەوخۆ یان ناراستەوخۆ مشتومریان لەگەلدا کردوہ، بەلام وادیارە ئەو دیدە رەخنەییە بە مەرگى کورئى يەزدانىار کۆتایى پئى نەھاتوہ، کەسانئیک لە دواى ئەویش کاریان بو ھەلوەشاندنەوہى

(٢٢٧) بو دەقى شیعەرە کە بگەرئوہ بو: ابن خمیس: مناقب، ج ٢، ص ١٨٧.

(٢٢٨) ابن خمیس: مناقب، ج ٢، ص ١٨٧.

(٢٢٩) برونە: الشەرستانى: الملل، ق ١، ص ٨٤-٨٥.

(٢٣٠) ابن خمیس: مناقب، ج ٢، ص ١٨٧.

(٢٣١) ابن خمیس: مناقب، ج ٢، ص ١٨٧.

گوتاره کهمی کردووه و جهختیان لهسەر راستییی ئەو گوتارەى سۆفیگەرى دەکردهوه که ئەو رهخەنى لى دهگرت، بىنگومان ئەبو نهصرى سهراجى طوسى ديارترين کهسێکه ئەو کارى کردبێ.

له راستیدا رهخهکانى ئەبو نهصرى سهراج بهشێكى پرۆژەى گهورهى ئەو کهسهیه له بواری سۆفیگەرى نیسلامى وهك گشتیتك. ئەو دهخوازێ به کولتوورى ئەو کایه‌دا بچیتەوه^(١٣٢)؛ بهر له هه‌موو شتێك - وهك له پێشه‌كى توێژینه‌وه‌که‌شدا گوتمان - ده‌خوازێ له چوارچێوه‌ى تیروانىنى شه‌ریعه‌تا جینی بکاته‌وه، ره‌وته نا ناساییه‌کان ده‌کاته ده‌ره‌وى بیرکردنه‌وى خۆى و ره‌وته "شه‌ریعییه‌کان" به‌رز ده‌نرخێتی^(١٣٣)، له هه‌مانکاتدا کار ده‌کات بۆ داتاشینی وینای دروستی سۆفیگەرى، بۆیه هەر بۆچوونێك یان سۆفییه‌ك له سنوورى تینگه‌یشتنى ئەو به‌ده‌ر بێ ره‌تده‌کریته‌وه و ره‌خەنى توندی لى ده‌گیرى^(١٣٤). که‌سێکیش که ئەو پێیوايه سنووره‌کانى به‌زاندووه ئەبویه‌کرى کورپى یه‌زدانىاره، بۆیه ده‌بیینن چەند لاپه‌ره‌یه‌کى بۆ قسه‌کردن له‌سەر ئەو که‌سه و ره‌تکردنه‌وى بۆچوونه‌کانى ته‌رخانکردووه^(١٣٥).

ئەو سۆفییه‌ رازیه‌ به کورپى یه‌زدانىارى خاوه‌ن هزر، که بۆچوون و وه‌لامى خۆى بۆ پرسه‌ بنه‌ره‌تییه‌کانى زانین و حال و مه‌قامه‌کان هه‌بووه^(١٣٦)، هەر له‌به‌ر ئەوه‌شه ئەو راسته‌وخۆ قسه‌ له‌سەر تێژه‌کانى ئەو سۆفییه‌ ناکات و ره‌خەنى له‌سەر بیروباوه‌ره‌کانى ناخاته‌ روو، نه‌گه‌رچى په‌نجه‌ بۆ ره‌خەنى سۆفیيانى تر له‌و هزره‌ درێژ ده‌کات و ده‌یه‌وێ له‌و رینگه‌یه‌وه‌ دژایه‌تییه‌کانى نێو ئەو هزره‌ و لاوازی کورپى یه‌زدانىار له‌ گه‌فتوگۆى هزریدا ده‌ربجیات^(١٣٧).

به‌رای سه‌راج نه‌وه‌ى له‌و سۆفییه‌دا جینگه‌ى ره‌خه‌ و سه‌رکۆنه‌کردن بێ حالى سۆفیيانیه‌تى له‌گه‌ڵ هه‌لئۆستی له‌ گه‌وره‌ سۆفیيانى سه‌رده‌مه‌که‌ى؛ ئەو کورپى یه‌زدانىارى به‌وه‌ تۆمه‌تبار ده‌کرد گوایه‌ ده‌یه‌وێ ده‌سه‌لاتداری به‌سه‌ر ره‌شه‌خه‌لکدا په‌یدا بکات، به‌ تایه‌ت له‌ ورمى و له‌ نێو خه‌لکه‌که‌یدا، هه‌ردوو پایه‌ى دینی و دونیایى له‌ خۆیدا کۆیکاته‌وه، له‌وتیوه‌ له‌ گه‌وره‌ سۆفیيان هه‌لگه‌راوه‌تمه‌وه و له‌و زه‌مینه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌دا کارى بۆ دروستکردنى وینه‌یه‌کى نا ئایینى بۆیان کردووه و به‌ کوفر و

(632) Ahmet. T. Karamustafa: Sufism, pp.67-69

(١٣٣) اللع، ص ١٨-٢٠.

(١٣٤) اللع، ص ٤٩٧-٥٥٥.

(١٣٥) اللع، ص ٥٠٢-٥٠٥.

(١٣٦) اللع، ص ٥٠٢.

(١٣٧) اللع، ص ٢٣٨.

لەپڕلادان تۆمەتباری کردوون^(٦٣٨). بەلام ئەو هەلسەنگاندنە سەراج پێچەوانە تێپروانیی کۆری یەزدانیارە بۆ دەسلاتی دنیایی، کە بە توندی رەخنە لێ دەگرێ و بە پشتبەستێ بە خۆتندنەوه و راشە خۆی بۆ قورئان رەتی دەکاتەوه^(٦٣٩).

سەبارەت بە رەخنەکانی کۆری یەزدانیاریش لە سۆفیانی سەردەمەکە، سەراج رایدەگەینێ ئەو سۆفیانە، بەتایبەت کەسانێکی وەک جونەید و شبلی و ئەوانیتر، لە سەرۆکی هەر رەخنەکن کە یەکیکی وەک کۆری یەزدانیار ناراستەیان دەکەن، هەر بۆیە بۆ ئەو ئەم سۆفیە ورمی نموونە کەسانێکە لە دەروەهی باوەری ئاینییەوه تانە لە گەرە سۆفییان دەدەن و رەخنەکانیان هیچ بنەمایەکی هزریان نییە^(٦٤٠).

پاشماوی کۆلتوری یەزدانیاری لە میژووی سۆفیگەریدا:

بێگومان کارکردنی قوتابخانە بەغدا بۆ پەراوێزخستنی کۆری یەزدانیار سنووریکی بۆ کاریگەری ئەو سۆفیە بەسەر هزری سۆفیگەری داناره، ئەوان رێگەیان نەداوه بانگەوازی بۆ پێداچوونەوهی هزرە کە ببێتە پرۆژەیهکی هەمەگیر و کاریگەر، هەر بۆیەشە سەرئێوە دەین جێکەوتە ی بۆچوونەکانی لە نێو سۆفیانی ناوچەکە خۆی و دەورووبەری — بەتایبەتیش سۆفیانی دینەوهر — دیار نییە و لە ئێمە پەنھانە، تەنانەت هیچ زانیاریمان لەسەر هەلۆیستی ئەوانیش لەو کەسە و تێگەیشتنەکانی نییە، تەنیا — وەک بینیمان — ناماژە بۆ پالپشتی چەند کەسیکی شارەکە خۆی دەکری. بەلام بەدەر لە خەلکی شارەکە خۆی دەشی بلێن جوێرێک لە قەبولنەکردن و پشتگۆی خستنی بۆچوونەکانی بەرچاو دەکەوێ، بەتایبەت کاریگەری و هەژموونی هزری هەندێک لە رەمزە دیارەکانی سۆفیگەری بەغدادی بەسەر سۆفیانی ناوچەکە وایکردوو قەبولکردنی ئەستەم بووین. هەر بۆیەشە ئەگەر دەبینین — دوور و نزیک — هەلۆیستیان لە رۆتی یەزدانیاری نادیارە، ئەوا بەلگەیه کە لەسەر پشتگۆی خستنی رۆتەکە و پابەندبوون بە هەلۆیستی راگەیه ندراری بەغداوه.

ئەگەر وادێتە بەرچاو ئەو سۆفیە ورمی نەیتوانیوه لە سەردەمی خۆی و لە ناستیکی بەرفرەدا ئەوانیتر بە تێزەکانی رازی بکات و تێگەیشتنەکە بۆ سۆفیگەری برەو پێدات، بەلام ئەستەم بوو لە

(٦٣٨) اللع، ص ٥٠٢.

(٦٣٩) السلمي: زیادات، ص ١٤٦. هەر وهه پروانه به شی پێنجەمی ئەو توێژینه وهیه.

(٦٤٠) اللع، ص ٥٠٤-٥٠٥.

دووتوی میژووی سؤفیگیریدا تیگه‌یشتن و کهسایه‌تیبه‌که‌ی پشتگوئی بخری، بتایبه‌ت که همر له شاره‌که‌ی خویدا زوو چۆته سەرروی کاته‌وه و پیرۆزیبه‌کی ئەوتۆی بەرهمه‌یه‌تاره له خه‌یال‌دانی نایینی شاردا بیه‌نیتته‌وه و نه‌رکی باوه‌رداریانه‌ی پێ بدری و هه‌ژمونی رو‌حانی به‌سه‌ر ئەو جفاکه وه‌ک به‌سه‌ره‌ات بگێر‌دریتته‌وه^(٦٤١).

دوه‌نگ‌ریش له‌ چهند ویتسه‌گه‌یه‌کی جیاوازی میژووه‌که‌دا همر باسی ده‌یه‌نین؛ به‌ر له‌ هه‌مووشیان هه‌بوونی سؤفیبه‌کی تر، که له‌ ره‌سه‌نیدا باپه‌ره‌یه‌کی ناو یه‌زدانیاری هه‌یه، نه‌گه‌ری به‌رده‌وام‌بوونی کولتوری سؤفیبه‌که‌ی وره‌یمان بۆ ده‌خاته‌روو، دیاره ئەو سؤفیبه‌ش نه‌بو جمع‌ه‌فر محمه‌دی کوری حوسین کوری نه‌محمد کوری یه‌زدانیاره که له‌نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی پینجه‌می کۆچی/بانزه‌ی زایینی ژیاوه، شتیکی ئەوتۆی له‌سه‌ر نازانری ئەوه‌نه‌بێ خودان کتیبی "روضه‌ المریدین"^(٦٤٢) له‌ بواری سؤفیگه‌ری. له‌ راستیدا زانیاری دروستمان له‌سه‌ر په‌یوه‌ندی ئەو نووسه‌ره سؤفیبه به‌ نه‌بوه‌کری کوری یه‌زدانیار له‌به‌رده‌ستدا نییه^(٦٤٣)، ئەو خۆشی له‌ کتیبه‌که‌یدا باسی هه‌بوونی په‌یوه‌ندی ناکات، نه‌گه‌رچی له‌ یه‌که‌مین ئەو سؤفییه‌یه‌ی وته‌یان لی ده‌گێر‌یتته‌وه، ته‌نانه‌ت پینش وته‌ی سؤفیگه‌لیکی وه‌ک جونه‌ید و شبللی، کوری یه‌زدانیاره^(٦٤٤).

په‌یوه‌ندی نیوان ئەو دوو یه‌زدانیاره هه‌رچه‌ک بێ، ئەوا له‌ رووی هه‌زیه‌وه جیاوازیان هه‌یه، نه‌ک له‌ تیگه‌یشتیان بۆ سؤفیگه‌ری به‌لکو له‌ خۆبندنه‌وه‌یان بۆ کولتوره‌که‌ی؛ نه‌بو جمع‌ه‌فری کوری یه‌زدانیار له‌ کتیبه‌که‌یدا نه‌ک همر ئەو گه‌وره سؤفییه‌یه‌ی ره‌ت نه‌کردۆته‌وه، به‌لکو له‌ زۆر شوێندا وته‌کانی ئەوان وه‌ک به‌لگه و نمونه ده‌هه‌نیتته‌وه^(٦٤٥). لێره‌وه ئەو کتیبه که‌مه‌تر ئەو دیده ره‌خه‌یه‌یه‌ی

(٦٤١) السلفي: معجم، ص ١١٥.

(٦٤٢) ئەو کتیبه له‌لایه‌ن "جۆن ئەلدن ولیه‌م – John Alden Williams"، به‌ به‌کاره‌ینانی ژماره‌یه‌ک ده‌ستنوس، وه‌ک نامه‌یه‌کی دکتۆرا، له‌ زانکۆی پرینستۆن، لیک‌دراوه‌ته‌وه و شرۆفه‌ کراوه به‌و ناویشه‌نه:

Williams, John Alden. *Rawdat al-murīdīn*. Shaykh Abu Jafar ibn-Yazdānyār. Thesis (Ph.D.). Princeton University, 1958.

به‌لام ئەو ده‌قه لیک‌دراوه‌مان ده‌ست نه‌که‌وت، بۆیه هانا بۆ ده‌ستنوسه‌که‌ی هه‌مان زانکۆ ده‌به‌ین که له‌و سائته‌دا بلاک‌کراوه‌ته‌وه: <http://diglib.princeton.edu>

(٦٤٣) بگه‌رێده‌ بۆ بۆچوونی "عبد الحسين زرین کوب"؛ جستجو، ص ٣٩٤-٣٩٥.

(٦٤٤) روضه‌ المریدین، ص ٣.

(٦٤٥) بۆ نمونه بڕوانه لاپه‌رده‌کانی ١٥-١٦، ١٩، ٢٨، ٣٣، ٣٦ و چهندان لاپه‌ره‌ی تری ده‌ستنوسه‌که‌.

پتو دەبینرئ که ئەبویە کۆری یەزدانیار کولتوروی سۆفیگەری پێ هەڵدەسەنگاند، خۆ رەنگە ئەو ماوەیە لە نێوان هەردووکیان هەیه بێتە هۆی کالبونەوێ هەلۆتستەکانی کۆری یەزدانیاری یەکەمین لە ناوەندە بەگشتی، چونکە هەر لەدوای خۆشی دۆست و یارەوانی هەولیانداوێ کاریگەری ئەو داڕانە ئەو لە هێلی گشتی سۆفیگەری کەم بکەنەو و رابگەیهنن کە رەخنەگرتنی وی لە گەورە سۆفییان بۆ بێ بەهاکردنی تیزەکانیان نەبوو ئەوەندە لە پێناو راستکردنەو هیان بوو^(١٤٦)، پاشانیش تەماشاکردنی هەمەگیرانە ئەو کولتورە لەلایەن کۆری یەزدانیاری دوویم لەپێناو بەرھەمھێنانی گوتاریکی ئەوتۆ یارەوان و "مورید"ی سۆفی پێی رازی بێ و بەھۆیەو وەردە کاریەکانی سۆفییان و حال و رەوشتیان ناشنا بێ^(١٤٧)، بەدەر لەو جیاوازیانە دەشی لەنێو ئەو گوتارە لە قۆناغی کۆری یەزدانیاری یەکەمدا هەبووی؛ بەجۆرتک چیدی جیاکاریە ھەرزێبەکان بابەتی دیاری نێو ئەو کایە نەماون ئەوەندە پڕۆسە یەرورەدەکردنی مورید لە سیستەمی تەریقەتیدا بۆتە بابەتی ھەرە دیاری ئەو قۆناغی کۆری یەزدانیاری دوویم تیدا ژیاو، وەك دواتر دەبینین.

ئەگەر پەییوەندی نێوان ھەردوو یەزدانیار ئاوا ناروونە و بەلگە تەواوی لەسەر نییە، ئەوا گەرانەوێ گەورە سۆفیاتی تر بۆ کولتوروی ئەبویە کۆری یەزدانیاری لەمەرخۆمان و بەرز راگرتنی پایە، گومانێ لەسەر نییە. لەو دەچ بۆ سۆفیگەری نیسلاسی ئەستەم بووی بتوانی پششتگویی بجات و گرنگی پێ نەدات، بە تاییەت لە میژووی درەنگی کایە نایینییە کەدا. بەر لە ھەموو شتێک یەک لە سۆفیە دیارەکانی سەدە حەوتەمی کۆچی / سێزدە زاینی رەسەنی خۆی دەگێرایەو سەر کۆری یەزدانیار، ئەویش حوسامەدین حەسەن کۆری محەمەد کۆری حەسەنی ورمییی چەلەبییە، کە لە سالی (٦٨٣/ک/١٢٨٤ز) مردوو و رایەک ھەیه دەلئ لە خێلی دۆنەلی کوردییە^(١٤٨)، ئەو یەک لە مورید و یارەرە ھەرە نزیکەکانی گەورە سۆفیانی فارس جەلالەدینی رۆمی بوو، تەنانەت شاکارە کەمی رۆمی کە کتیبی شیعیی داستان نامیژی "مثنوی معنوی" یە لەسەر داخواری ئەو

(٦٤٦) السلمي: طبقات، ص ٤٠٧-٤٠٨. ابن خيس: مناقب، ج ٢، ص ١٢١.

(٦٤٧) ابن یزدانیار: روضة، ص ١.

(٦٤٨) زرار صديق توفيق: القبائل والزعامات القبلية الكردية في العصر الوسيط، مؤسسة موكراني للنشر،

اربييل، ٢٠٠٧، ص ٩٧.

سۆفیه کورده و بۆ ئهو نوسراوه^(٦٤٩)، حوسامه دین له هزری رۆمی رهنگدانهوهی جوانی و هیژی خودایی بووه و رۆمی گوتهنی: "شوتنی رۆح" بووه له نیو جهستهیدا^(٦٥٠)، ههر له بهر ئهوه شه دوای ئهو بۆته یهك له جینشینه دیاره کانی و برهوپێدهری ریبازه کهی^(٦٥١). به پیتی سهراوه کان حوسامه دین چه له بی ده چیتتهوه سه ر ئهو سۆفیهی ورمی که گوتهتی: "أمسیت کردیا و اصبحت عربیا"^(٦٥٢)، که پیشتر بینیمان کوری یهزدانیاره^(٦٥٣). جه لاله دینی رۆمی و کهسانی تریش ئهو ره سه نهی حر^١ مدینیان بهرز نرخاندووه، ئه وه تا له باره یه وه ده ئی: ((ره سه نیکی ههیه خۆر بهرگی خۆی به سه ردا پۆشیوه))^(٦٥٤).

به هه مان شیوه لای سۆفیه کی وهك شیخ صه فیه دینی ئه رده بیلی کوری یهزدانیار سۆفیه کی ناسایی نییه له بیر بکری، به لکو به "سولتانی سۆفیان"ی داناوه و به بی به سه ر کرده نه وهی گۆر کهی ورمی جینه هیشته وه، گوایه به شیوه کی غه یبانی ئهو سۆفیهی ورمی پیشوازی لی کرده وه^(٦٥٥)، بیگومان ئه مه ش جه خت کرده وه یه له سه ر ناماده بی سه رووکاتی کوری یهزدانیار و ده ریده خات سۆفیه کانی دوای خۆی به پینگه ی به رزی له بواری سۆفیه گه ریدا رازی بوون.

(٦٤٩) بلخی: مثنوی معنوی، بر اساس: نسخه رینولد نیکلسن، چاپ سوم، انتشارات سایه نیما، تهران، ١٣٨٦ ه.ش، ص ٣. ههروه ها بگه رپۆه بۆ: انیماری شیمل: الشمس المنتصرة - دراسة آثار الشاعر الإسلامي الكبير جلال الدين الرومي، ترجمة: عيسى علي العاكوب، مؤسسة الطباعة والنشر، طهران، ١٣٧٩ ه.ش، ص ٨٢-٨٣.

(٦٥٠) مثنوی، ص ٣-٤. آنا ماری شیمل: ابعاد صوفیه، ص ٤٢١.

(٦٥١) له مباره وه به روانه: الأفلاکی: مناقب العارفين، بکوش: تحمین یازمیجی، چاپ چه اره م، دنیای کتاب، تهران، ١٣٨٥ ه.ش، ج ٢، ص ٧٣٧-٧٨٣.

(٦٥٢) بلخی: مثنوی، ص ٣. الأفلاکی: مناقب، ج ٢، ص ٧٣٧.

(٦٥٣) محمد قزوینی: حواشی تذکره هزار مزار، ص ٢٥٤-٢٥٥. عبد الحسین زرین کوب: جستجو، ص ١٢٨-١٢٩.

(٦٥٤) مثنوی، ص ٣. ههروه ها به روانه: الأفلاکی: مناقب، ج ٢، ص ٧٣٧.

(٦٥٥) ابن بزاز: صفة، ص ٧٦٣-٧٦٤.

بەشى چوارەم

گەشەسەندنى سۆڧىگەرى لە نيوان حەقىقەت و

شەرىعەتدا

یه‌که‌م: سۆفیکگری وه‌ك حقیقه‌تی شاردراره‌وی عارف:

میژووی نادپاری سۆفیکگری له هه‌مه‌دان و ده‌وره‌به‌ری:

سه‌ره‌ه‌لدانی سۆفیکگری و جی‌گی‌ربوونی له هه‌ندئ ناوچه‌ی کوردی، مانای نه‌وه نه‌بوو ته‌واوی نه‌وه میژووه‌ی بۆ خۆی دروستی ده‌کات روونه و که‌سایه‌تییه‌کانی نیوی کاراییه‌کی دیاریان هه‌یه، به‌لکو له هه‌ندئ شویندا نه‌وه میژووه له ده‌ره‌وه‌ی نوسینه‌وه بووه و که‌وتۆته په‌راویزی میژووی نوسراوه‌ی هه‌زه‌که. له‌وه شوینانه‌دا ده‌بینین به‌ره‌مه‌ینه‌رانی کایه‌که و کار و کرده‌وه و بیروپراکاتیان، نه‌ك هه‌ر وه‌ك خۆی نه‌گه‌یشه‌تووه، به‌لکو له هه‌ندئ باردا نه‌وه‌ی له به‌رده‌ستیش دایه به ره‌هه‌نده‌کانی میژووی نه‌وانان ناشنا ناکه‌ن و خه‌سه‌له‌تی نامیژوویی به ته‌واوی دیارده‌که ده‌به‌خشن.

نه‌وه‌نده‌ی ناگاداریین نه‌وه پانتاییه جوگرافییه‌ی میژووی سۆفیکگری تیایدا به‌م چاره‌نوسه گه‌یشه‌تی، نه‌وه ناوچه‌یه‌یه که شاری هه‌مه‌دان چه‌قه‌که‌یه‌تی و تاوه‌کو سنووری لوپستان^(٦٤٦) ی نیستا درێژ ده‌بیته‌وه. له‌وه شوینه‌دا، به‌نزیکی له‌کۆتایی سه‌ده‌ی چواره‌مه‌وه تا ناوه‌پاستی سه‌ده‌ی پینجه‌می کۆچی، ره‌وتی سۆفیکگری تیادا ده‌رکه‌وتووه، دوور له ره‌وت و قوتابخانه دیاره‌کانی دیارده‌که گه‌شه‌ی سه‌ندووه و چه‌ندان گه‌وره سۆفی له‌خۆ گرتووه، له‌وانه: بابا جه‌عفری هه‌مه‌دانی، شیخ حه‌مشا، باباتا‌هیری هه‌مه‌دانی^(٦٥٧)، هه‌روه‌ها شیخ فه‌تعی هه‌مه‌دانی^(٦٥٨) و چه‌ندانی تر. نه‌مانه‌ش، جگه له باباتا‌هیر که که‌میکی تر باسی ده‌که‌ین، له نیو ده‌قه‌کاندا ته‌نها ناویان هه‌یه و ناوه‌رۆکیان نییه؛ به‌ده‌سته‌واژه‌یه‌کی تر هه‌یج کامیک

(٦٥٦) له‌باره‌ی سروشتی جوگرافی نه‌وه ناوچه‌یه و تاییه‌ته‌ندییه‌کانی بگه‌رێته‌وه: ادریس محمد حسن الدوسکی: همدان من الفتح الإسلامي الى سقوطها بيد المغول، دار سپریز، ده‌وک، ٢٠٠٦، ص ٤٢-٤٦، ٥٤-٦٧.

(٦٥٧) راحة الصدور و آية السرور در تاریخ آل سلجوق، بسعی و تصحیح: محمد اقبال، چاپ دوم، کتابفروشی علی اکبر علمی، تهران، ١٣٦٣ه.ش، ص ٩٨-٩٩.

(٦٥٨) عين القضاة: نامه‌های عين القضاة همدانی، به اهتمام: علینقی منزوی و عقیف عسیران، انتشارات اساطیر، تهران، ١٣٧٧ه.ش، مج ١، ص ٤٥٨، ٤٥٩.

لهوانه‌ی میژووی ژبانی سۆفییانی ئه‌و سه‌رده‌م و دواتریان نوسیه‌ته‌وه لایان به‌لامی ئه‌و سۆفییانه‌دا نه‌کردۆته‌وه، به‌لكو نه‌وان خراونه‌ته‌ ده‌ره‌وه‌ی میژووی نوسراوه‌وه.

ده‌شێ ئه‌و پشتگوێ خستنه، تا ئه‌و شوینه‌ی په‌یوه‌ندی به‌م کاره‌وه هه‌یه، بۆ دوو خالی سه‌ره‌کی بگێڕینه‌وه، ئینجا به‌ پشتبه‌ستن به‌و خالانه و ئه‌و زانیاریه که‌مه‌ی به‌رده‌ست، هه‌ندێك له‌ ناماژه‌کانی رووخساری سۆفیه‌کاغان بۆ ده‌رکه‌وێ؟ ره‌نگه‌ خالی یه‌که‌م په‌یوه‌ست بێ به‌ تایبه‌تمه‌ندی ئه‌و ناوه‌نده نایینییه‌ی ئه‌وانی تێدا ده‌رکه‌وتون، خالی دووه‌میش تینگه‌یشتنی ئه‌و سۆفییانه و چۆنییه‌تی خوێندنه‌وه و به‌ره‌مه‌یتنانیان بۆ هه‌زره‌که‌ بێ، که‌ ئه‌مه‌ی دوا‌ییان له‌ رینگه‌ی خوێندنه‌وه‌ی تیزه‌کانی باباتا‌هیر رووت‌ر ده‌بێته‌وه.

سه‌باره‌ت به‌ خالی یه‌که‌میش، ئه‌و زانیاریه‌ی هه‌یه، زیاتر له‌باره‌ی ره‌وشی ناو شاری هه‌مه‌دانه؛ له‌وێدا له‌ هه‌مان ئه‌و قۆناغه‌ میژووییه‌ی سۆفیه‌ ناوبراوه‌کانی تێدا پینگه‌یشتوه، ره‌وت و رێبازی نایینی جیاواز هه‌بووه (شیعه، سوننه، موعته‌زیله و... هتد)^(٦٥٩)، بێگومان ئه‌مه‌ش کاریگه‌ری به‌سه‌ر هه‌ر گه‌شه‌سه‌ندنیکێ نایینی و پێشوازی خه‌لكه‌ ده‌سته‌بۆتیه‌که‌، له‌ دیارده‌ی فره‌جۆر هه‌بووه. به‌تایبه‌تی که‌ ده‌بینین په‌یوه‌ندی نێوان ئه‌و ره‌وت و رێبازانه‌ی ئه‌و، نه‌ك هه‌ر باش و دروست نه‌بووه، به‌لكو ئه‌وه‌نده‌ ناجیگه‌ر بووه تا ئه‌و ئاسته‌ی له‌ ناوه‌راستی سه‌ده‌ی چواره‌مه‌وه کوشتاری لێ که‌وتۆته‌وه^(٦٦٠). دیاره له‌ ناوه‌ندیکی ناوادا دیارده‌ی سۆفیه‌گری به‌ دوو ئاراسته‌دا ده‌پوێ؛ یه‌کیکیان تیکه‌ڵ به‌و ره‌وشه‌ ده‌بێ و له‌ سنووری گروپ و ره‌وته‌ جیاواز و دژ به‌ یه‌که‌کاندا خۆی ده‌ناسین، ئیدی ده‌بینین سۆفی ئه‌وتۆی تێدا ده‌رده‌که‌وێ، هه‌ندێکیان شیعه‌ بوون^(٦٦١) و هه‌ندێکیان له‌سه‌ر بیروبوچوونی رێبازی سوننی له‌ نێو شه‌ریعه‌دا کاریان کردووه^(٦٦٢)، هه‌ر بۆیه‌ ئه‌و جزره‌ سۆفییانه‌ ناویان له‌ نێو ئه‌م میژووه‌دا ماوه‌ته‌وه که‌ به‌ کاریگه‌ری ئه‌و ره‌وته‌ شه‌ریعه‌تییانه‌ ده‌نوسرایه‌وه. ئاراسته‌ی دووه‌م، که‌ وا زه‌نده‌که‌ین ئه‌وانه‌ی ناومان هێناون بگه‌رتته‌وه، ره‌نگه‌ هه‌ولیاندا بێ له‌ نێو ئه‌و

(٦٥٩) ادريس محمد حسن الدوسكي: همدان، ص ١٧٠-١٧١.

(٦٦٠) ابن الأثير: الكامل، ج ٩، ص ٥٤٤.

(٦٦١) الذهبي: تاريخ الإسلام، ج ٢٧، ص ٢٩٥.

(٦٦٢) القزويني: التدوين في أخبار قزوين، ج ٤، ص ٥٨. السمعاني: الأنساب، ج ٥، ص ٧١٠. الياضي: مرآة

الجنان، ج ٣، ص ٢٨.

کیشمه کیشه‌دا دهرنه‌کهون و په‌یوه‌ست بن به کرۆکی ره‌سه‌نی سۆفیه‌گری، له‌لایاندا گه‌ران به‌دوای حه‌قیقه‌ت و خوداناسین جیاوازبووه له‌ تیگه‌یشتنه‌ ساده‌کان و تیپروانینه‌کانیان له‌نیو نه‌و تیگه‌یشتنه‌دا جیتی نه‌بۆته‌وه یان نه‌کراوه‌ته‌وه. هه‌ر بۆیه نه‌وان دوور ده‌که‌ونه‌وه و پیاده‌ی سۆفیبوونی خۆیان له‌ په‌راویزی میژووی نوسراوی هه‌ره‌که‌دا ده‌که‌ن و له‌ نیو نه‌و میژووه فه‌رمیه‌دا نابینرین.

سه‌رباری نه‌وه‌ی گوتمان، خالینکی تری گزنگ هه‌یه ده‌شی رافه‌ی نه‌و ونبوونه‌مان بۆ بکات، نه‌ویش هه‌م به‌ په‌ره‌سه‌ندنێ ره‌وشی نایینی ناوچه‌که‌وه گریدراوه، هه‌میش به‌و تیگه‌یشتنه‌ی نه‌م په‌ره‌سه‌ندنه‌ له‌سه‌ر هه‌مان نه‌و بابه‌تانه‌ی خه‌می سۆفیبان بووه و پێه‌وه خه‌ریک بوون له‌گه‌لّ خۆی ده‌یه‌پێتی. هه‌رچۆنیک بیت، له‌ هه‌مان نه‌و قوناغه‌ی نه‌م سۆفیه‌ گومناوانه‌ ده‌رده‌که‌ون، له‌ده‌ره‌وه‌ی ده‌قه میژوویه‌ فه‌رمیه‌کان و له‌ چوارچێوه‌ی کولتووری نایینی "نه‌هلی هه‌ق" هه‌، ناماژه بۆ چالاکییه‌کی به‌رفراوان و قوناغی‌کی گزنگی گه‌لاله‌ بوونی سیکته نایینییه‌که له‌ نیو هه‌ندیک له‌ خێله کوردیه‌کانی هه‌مان نه‌و ناوچه‌یه ده‌کرێ، له‌وانه (لوهره‌کان، "گۆزان - الجورقان")^(٦٦٣)، به‌تاییه‌تیش گه‌لاله‌ بوونی ره‌ه‌نده‌ عیرفانییه‌که‌ی نه‌و ره‌وته له‌سه‌ر ده‌ستی دامه‌زرینه‌ریکی سه‌ره‌کی ره‌وته‌که، که نه‌ویش "شاخوشین" هه‌، وه‌ک دواتر باسی ده‌که‌ین، له‌گه‌لّ چه‌ندان که‌سایه‌تی تر که له‌ پال نه‌ودا ناویان هه‌یه و سه‌ر به‌ هه‌مان ناوچه‌ی سۆفیه‌کانن و له‌و په‌ره‌سه‌ندنه‌ نایینییه‌دا به‌شداربوونه^(٦٦٤).

سه‌باره‌ت به‌ په‌یوه‌ندی نیوان نه‌م دوو گروپه‌، نه‌و سۆفیه‌ میژوویه‌ بی ناویشانانه، له‌گه‌لّ نه‌م که‌سایه‌تییه‌ نامیژوویه‌ (به‌مانای باس نه‌کردنیان له‌ نیو میژووی نوسراو و فه‌رمی) پر له‌ ناوه‌رۆکی عیرفانییه‌، تا ئیستا وه‌ک نه‌هینییه‌کی گه‌وره‌ی میژووی بیروباوه‌ری نایینی پانتایی کوردی ده‌میتێته‌وه و توێژه‌ر ناچار به‌ ته‌ئویلکردنی ده‌قه‌کان و به‌یه‌که‌وه گریدانی "میژووی" و "نامیژووی" ده‌که‌ن، نه‌خاسه‌ نه‌و کاته‌ی کولتووری نامیژووی به‌رده‌وامیه‌کی

(663) V.Minorsky: Ahl-I Hakk, EI, Vol.I, P.262.

له‌باره‌ی ره‌وشی نه‌م دوو هۆزه کوردیه‌ش له‌ سه‌ده‌کانی ناوه‌راست بره‌وانه‌: زرار صدیق توفیق: القبائل، ص ٧١-٧٣، ١٣٤-١٣٦.

(٦٦٤) له‌وانه: پیر شالیار، کاکا ردا، بابا بوزرگی لوری، بابا فه‌قیه، و چه‌ندانی تر، بگه‌رێوه بۆ: سه‌ره‌نجام، کۆکردنه‌وه و لیکدانه‌وه‌ی: طیب طاهری، ئینیستیتوتی که‌له‌پوری کورد، سلیمان، ٢٠٠٧، (دوره‌ی شا خوشین)، ل.ل. ٢٠-٥٣.

میژوویی ده بیټ و تا نیستا هه ژمونی به سهر خه یالذانی پهیره و کارانی ده میټن و وینه کانی
 ټو زه مه نه دووره - وهک له به شی یه که میشدا شرۆفه مان کرد - له چوارچیویه پرۆسه
 به خشین پیروزی و پاراستنی به زیندوویی، ده هیترینه وه. ټوهی لیتره گرنګ بی ټه وه یه که
 چهند سو فییه کی میژوویش، به تاییهت بابا تاهیر، ده خرینه نیو هه مان ټو ټه لقه باوه ریه و لهو
 خه یالذانه دا جیټان بۆ ده کرټه وه. ده شی له مه وه پاساوی ونبوونی که سایه تییه میژوویییه کاغان
 ده ست بکه وئ، که بریتی ده بی له ناماده بی به هیتریان له نیو ټو خه یالذانه نایینییه پر له راز
 و نیازه ی ټه هلی هعق، که پهیره و کردنی له باوه ری "شاردنه وهی راز" (٦٦٥) و دووره په ریزی له
 سه نتره شارستانییه کان، وایکردوه ته وای کولتوره که بکه وټه ده ره وه میژوو، هه
 ټه مه شه حالی سو فییه کانی خۆمان.

دۆزینه وهی زه مینه ی هاوه شی سو فییه لهو په یوه ندیه ته مومژه دا، ټه سته مه نه گهر
 مه حال نه بیټ. له گه ل ټه وه شدا، ټوهی هه ردوولای لایه نی که م له روکه شدا کۆکر دبیته وه،
 پهیره ی ریچکه یه کی تاییه ته منده که له نیو کولتوری سو فییه گه ریدا مانا ده به خشی، ټه ویش
 ریچکه ی "قه له نده ری" یه (٦٦٦)، ټو ریچکه یه ی مانای بیباکیه به رامبه ر به پیدایستییه
 دونیاییه کان و وهک چه مکیکی سو فییه نه لهو ناوه نده دا به کاره ی تراوه، ته نانت ده لټین
 بابا تاهیری هه مه دانی له یه که مین ټو سو فییه نه وه شه که ی به کاره ی ناوه (٦٦٧)، به تاییهت بۆ
 گوزار شتکردن - بیگومان له چوارچیویه ده قی شعیریه وه - له حال و رهوشی ناهه مواری
 کۆمه لایه تی خۆی که به ویسته وه هه لیبژاردوه، وهک لهو چوارینه شعیریه ی دیاره که ده لټی:

مو ئن رندم که نامم بی قلندر نه خون دیرم نه مون دیرم نه لنگر
 چو روز آبه بگردم گردی گیتی چو شو گرده بخشتی وانهم سر (٦٦٨)

(665) C. J. Edmonds: *The Beliefs and Practices of the Ahl-i Haqq, of Iraq, Iran*,
 British Institute of Persian Studies, 1969, Vol. 7, p. 89.

(٦٦٦) و. نیفانۆفا: پیروهانی راستی، ٢٥٧.

(663) Tahsin Yazici: *Kalantar*, EI, Vol. V, pp. 472-473

(٦٦٨) ((من ټو په نده م که ناوم قه له نده ره، نه مال و نه سامان و نه له نگره م هه یه، که رۆژ دادی له سهر

زه ی ده خولیمه وه، که شه ده کشی سهرم ده خه مه سهر خشتیکه وه))؛ پروانه:

Edward Heron - Allen: *The Lament of Baba Tahir*, Gilbert & Rivington, London,
 1902, P.35.

له بهرامبەريشدا، شاخۆشين لەنێو دەقە ئايىنييه كاندا وەك قەلەندەرەك پيتاسەى خۆى دەكات، تەنانەت رايدەگەيەنئى خۆى و پەيرەوكارانى له يەكەمىن قەلەندەرەكانن و ئەمە ريتياى تايبەتى ئەوانە و بە كەسى ترى نيشان نادەن، ئەوەتا دەلئى:

اول قلندر ما بويدم آخر هم ما نيم بلى راه قلندران به كس ننمائيم^(٦٦٩)
رەنگە له ميانەى خويندنەوەى ژيان و تيزەكانى ئەو دوو كەسايەتییەش، پەيوەندىي نيتوان هەردوولا و بريت كە تايبەتەندىيەكانى ئەو ريچكەيەمان بۆ دەرەكەوي:

شاخۆشين و ئەگەرەكانى دابراى هزرى عيرفانىي و باوەرى جياوازي ئايىنى:

رەنگە ناديارترين و ئالۆزترين كەسايەتییەك لەم قۆناغەدا رووبەرۆوى بيبەنەوە خوشينى لوپستانى ناسراو بە "شاخۆشين"^(٦٧٠) بئى؛ كەسايەتییەك كە له چەندان جەمسەرەوە تەمومژاوبە؛ بەتايبەت رووداوهكانى ژيانى، پەيوەندى بە ناوەندى سۆفيگەرى، تيرپروائينە عيرفانييهكانى، ويناى تايىنى لای پەيرەوكارانى "ئەهلى هەق - يارسان" وەك دارپتۆرەيتكى بنەماكانى ئايىنييهكە و چەندان بواری تر.

بينگومان سەرچاوهى ئەو ئالۆزىي و نادياربەش ناگەرپتتەوە بۆ كەسەكە له خۆيدا، ئەوەندە پەيوەستە بە ناامادەيى ئەو له نيتو دەقى نوسراوى ميژوويى - ئايىنى سەردەمەكەى و دەرکەوتنى بەهيزيى له چوارچيۆهى كۆلتوورى زارەكى ئەهلى هەقەو، بەجۆرئىك كە ئەگەر سەرچاوه ميژووييهكان له باسى ئەلقەى سۆفييانى هەمەدان كورتيان هينابيت، ئەوا له باسى ئەودا بەيەكجارەكى بئى دەنگن، تاكە ئاماژەيەك بۆ هەبوونى ميژوويانەى ئەو لەو دەقانە هەبئ پەيوەندىيەتى بە سۆفى و شاعيرى ناودار بابا تاهيرى هەمەدانى^(٦٧١) (م.دواى ٤٤٧/ك ١٠٥٥ز)، بەلام ليترەشدا رۆژههلاتناس "ق. مينۆرسكى - V.Minorsky"، وەك

(٦٦٩) ((يەكەم قەلەندەر نيمەين و دوا قەلەندەريش هەر نيمەين، بەلام ريگاي قەلەندەرى بە كەسى تر نيشان نادەين))؛ سەرئەنجام، ل ٤٦٦.

(٦٧٠) بەبئى دەقەكانى ئەهلى هەق ناوى راستەقينەى ئەو كەسە موبارەك و خوشين نازناوييهتى، ناوى دايكيشى جەلالەيه له ناوچەى لوپستان دەرکەوتووه و بانگەشەى بۆ بيروباوەرى نوئى كردووه. نعمة الله جيحون آبادي: شاهنامه، ص ٢٧٤-٢٩٧. نور علي الهى: برهان، ص ٣٠-٣١.

(٦٧١) سەرئەنجام، ل ٤٩٩-٥٠٠.

شاره‌زایه‌ک له کولتووری ئه‌و بیروباوه‌ره ئایینییه، چاودتیری ئه‌وه‌ی کردووه که گیترا‌نه‌وه‌کان زه‌مینه‌یه‌کی پته‌ویان نییه^(٦٧٢)، نه‌گه‌رچی — وه‌ک که‌میتکی تر ده‌بخه‌ینه روو — په‌یه‌نده‌یه‌که جۆرتیکه له نواندنی عیرفانیی نه‌ک گیترا‌نه‌وه‌ی میژوویی.

به‌هه‌رحال، ئه‌وه‌ی له ده‌ره‌وه‌ی ئه‌و په‌یه‌نده‌یه‌شوه هه‌بێ و ده‌شی جه‌خت له‌سه‌ر هه‌بوونی ئه‌و که‌سایه‌تییه بکاته‌وه نه‌وه‌یه که له‌و قۆناغه‌ی گوایه شاه خوشینی تیدا ژیاوه و له‌گه‌ل باباتا‌هیر یه‌کتریان بینویه، که‌سینک که "خوشین" ی ناو بێ و سه‌ر به هه‌مان پانتایی جوگرافی و پینکه‌اته‌ی مرۆبی و روانگه‌ی ئایینییه‌وه بێ میر خوشینی کوری مه‌سه‌ودی کوردیه؛ ئه‌و میره کورده‌ی له‌لایه‌ن میژوونوسیکی نه‌ناسراو، ئاوا ناوه‌که‌ی تۆمارکراوه و له رووداوه‌کانی سالی (٤٠٥/ک/١٤٠١ز) له په‌یه‌نده‌ی به‌ میری به‌ناوبانگی کورد به‌دری کوری هه‌سنه‌وه‌ی به‌رزیکانییدا ناوی هاتووه^(٦٧٣). ئه‌وه‌ی جیگه‌ی سه‌رنجه له به‌سه‌رهاتی میژوویی ئه‌و میره و به‌سه‌رهاتی ئایینی خوشینه‌که‌ی له‌مه‌رخۆمان چه‌ند خالێکی هاوبه‌ش هه‌یه که وامان لی ده‌کات پتر پروا به‌وه به‌تین ئه‌وان یه‌ک که‌سن: له رووی کاته‌وه وادیاره ئه‌وان سه‌ر به هه‌مان ماوه‌ی زه‌مه‌نین، که کۆتایی سه‌ده‌ی چواره‌م و سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی پینجه‌می کۆچی ده‌گرتیه‌وه^(٦٧٤)، له رووی ره‌گه‌زیشه‌وه خوشین مه‌سه‌ود له رووداوی په‌یه‌سته به‌ هۆزی گۆرانه‌وه ناوی هاتووه و ره‌نگه‌ یه‌کینک له میره‌کانی ئه‌و هۆزه بووبێ^(٦٧٥)، وه‌ک ده‌شزانین هۆزه‌که به‌ گشتی په‌یه‌نده‌ی پته‌وه‌یان به‌ باوه‌ری ئه‌هلی هه‌فه‌وه هه‌یه و بونیادی مرۆبی و کولتووری باوه‌ره‌که پینکدینن و شپه‌زاریان زمانی به‌شی زۆری ده‌قه ئایینییه‌کانیا‌نه، له‌وانه‌ش ئه‌و به‌شه‌ی کتیبی سه‌ره‌نجام که به‌ناوی "ده‌ره‌ی شاه خوشین" ناسراوه و گوایه ده‌گه‌رتیه‌وه بۆ سه‌رده‌می ئه‌و^(٦٧٦). به هه‌مان شپه‌ له‌وه‌ده‌چی له‌ تیگه‌ی ئیسلامیانه‌شیا‌ندا هاوشپه‌ بن؛ به

(672) Ahl-I Hakk, EI, Vol.I, P.260

(673) مجمل التواریخ والقصص، بتصحيح: ملك الشعراء بهار، چاپ دوم، تهران، ١٣١٨، ه.ش، ص ٤٠١.

شایانی باسه سه‌رچاوه عه‌ره‌بیه‌یه‌کان به‌شپه‌وه‌ی "حسن بن مسعود" و "حسین بن مسعود" ناوی ئه‌و میره کورده‌یان هه‌تانه، بروانه: ابن الجوزي: المنتظم، ج ١٥، ص ١٠٦. ابن الأثير: الكامل، ج ٨، ص ٨١.

(٦٧٤) مجهول: مجمل التواریخ، ص ٤٠١. محمد مکري: مقدمة شاهنامه حقیقت، ص سیه‌م.

(٦٧٥) مجهول: مجمل التواریخ، ص ٤٠١. هه‌روه‌ها بروانه: زرار سدیق توفیق: چه‌ند ئیکۆلینه‌وه‌یه‌ک ده‌ره‌یه‌ی

میژووی کورد له سه‌ده‌کانی ناوه‌راستدا، نه‌کادیمیای کوردی، هه‌ولێر، ٢٠٠٨، ل ٥٤.

(٦٧٦) و. نینفانۆفا: پیره‌وانی راستی، ل ١٦١. هه‌روه‌ها بروانه:

به‌لگه‌ی ئەوه‌ی له کاتی کوژرانی میر به‌دری کورێ حسنه‌وه‌ی، له زستانی (١٠٥٤/ك/١٠١٤- ١٠١٥)دا، خوشین مه‌سه‌ود فه‌رمان ده‌دات ته‌رمه‌که‌ی بیه‌نه مه‌زارگای عه‌لی کورێ نه‌بو طالب له نه‌جه‌ف^(٦٧٧)، له‌لای خۆشیه‌وه ره‌هه‌ندی نیسه‌لمیانه‌ی بیروباوه‌ری شاه خوشین و گرویه نایینییه‌که به گشتی به‌لای شیعیی دایه، ئەو خۆی ئەو پابه‌ندییه مه‌زه‌به‌یییه‌ی له بۆنه‌ی جیاواز راده‌گه‌یه‌نێ و ستایشی نیمامه‌کان ده‌کات^(٦٧٨). هه‌روه‌ها رۆژی سه‌ربازیشیان له‌یه‌کده‌چێ و هه‌ردووکیان وه‌ک دوو سه‌رکرده باس ده‌کری‌ن که خه‌ریکی مملانی و شه‌رن له‌گه‌ڵ هه‌یزه‌کانی ده‌وروبه‌ریان^(٦٧٩).

له‌گه‌ڵ ئەوه‌شدا، به‌ ته‌واوی ناتوانین بلێین ئەم دووانه هه‌مان که‌سن، خۆ وێنه‌ی شاه خوشین له ده‌قه‌کانی ئەه‌لی هه‌قیشدا جو‌زێک له په‌شێوی پێوه دیاوه، به‌تایه‌ت که "ده‌وره‌ی شاه‌خوشین" وه‌ک تێکستیکی سه‌ربه‌خۆ نه‌ماوه‌ته‌وه، به‌لکو له دووتوی "ده‌فته‌ر"ه‌که‌نه‌وه پارێزراوه و - وه‌ک لێکۆله‌ریکی ئەو ده‌قانه بۆی ده‌چێ - به‌شێکی که‌می ماوه‌ته‌وه و دووچاری شتواندن بووه^(٦٨٠). بێگومان مانه‌وه‌ی باوه‌ر نایینییه‌که‌ش به نه‌هینی و جه‌خت‌کردنه‌وه‌ی باوه‌رپێانه له‌سه‌ر نه‌درکانه‌ی بنه‌ماکانی بۆ ئەو که‌سانه‌ی له ده‌ره‌وه‌ی بازنه‌ی په‌یره‌وکاران، به‌جو‌زێک که ئەو رازگرتنه بۆته به‌شێکی کاره‌کته‌ری نایینیان^(٦٨١)، وایکردوه به تێپه‌رپه‌رونی کات جیاکردنه‌وه‌ی راستی می‌ژوویی و خه‌یالی نایینی ته‌سته‌م بێ نه‌گه‌ر مه‌حال نه‌بێ، ئیدی وێنه‌ی دروستی که‌سه‌کان - چ شاه خوشین بێ یان بابا طاهر که که‌میکی تر باسی ده‌که‌ین - خۆی به‌ده‌سته‌وه نه‌دات و زۆر له ره‌هه‌نده‌کانیان به په‌نهانی ده‌می‌نێته‌وه.

Ziba Mir-Hosseini: Inner Truth and Outer History: The Two Worlds of the Ahl-i Haqq of Kurdistan, International Journal of Middle East Studies, Cambridge, 1994, Vol. 26, No. 2, p.268.

(٦٧٧) مجهول: مجمل التواریخ، ص ٤٠١. بۆ زانیاری زیاتر بگه‌ڕێه‌ بۆ: حسام الدین علی غالب نه‌قشه‌ندی: شماره‌زور، ل ٢٥٣-٢٥٥.

(٦٧٨) سه‌رنه‌نجام، ل ٥٣. نعمة الله جیحون آبادی: شاهنامه، ص ٢٨١. نور علي الهي: برهان، ص ١٨٩.

(٦٧٩) مجهول: مجمل التواریخ، ص ٤٠١. سه‌رنه‌نجام، ل ١٩. و. نیشانزقا: پێره‌وانی راستی، ل ١٦٠-١٦١.

(٦٨٠) طیب طاهری: پێشه‌کی سه‌رنه‌نجام، ل ١٠-١١.

Ziba Mir-Hosseini : Inner Truth, p.268. (٦٨١)

بههرحال، ئەوەی له نێو کولتورە ئاینییە کە لەبارەى شاه خوشین بۆ ئەم توێژینەوێهه گرنگ بێت، دەرکەوتە عێرفانییە کە یەتی؛ بەر له هەموو شتێک ئەو بەپیتی ئەو کولتورە لەو قۆناغە ئاینییەدا دەرکەوتوو هەلداوه کە (ماریفەت) ی پێ دەلێن و پەيوهسته به خوداناسین و خۆناسینەوه و بەشێکە له پرۆسەى بوونی رهگهزی خودایی له نێو مرۆڤدا^(٦٨٢)، کە ئەمەش جۆریکە له حلولى عێرفانیی و تیایدا شاه خوشین وهك بهرجهسته کارێکی ئەو رهگهزه دهردهکەوی؛ گوايه له رێگهى تیشکی خۆروه خودا هاتۆته نێو جهستهى دایکی و بههۆى ئەم تیشکەوه ئەو دروست بووه^(٦٨٣)، کە ئەمەش تارا دەیهک هاروشیوهی تینگەیشتنی مەسیحییانەیه لەبارەى مەسیح، لەگەڵ ئەوەشدا جیاوازییەکی گرنگ له نێوان هەردوو حالتدا هیه، بەپیتی هەندێک له گروپه مەسیحییه فەرمییەکان مەسیح خودا خۆیەتی، کەچی شاه خوشین رایدهگهیهنێ ئەو بهرجهستهیهکی خودایه و هەلگهزی خەسلەت و تاییهتەندیبی خوداییه، ئەوەتا له سەرئەنجامدا هاتوو شاه خوشین به یهکێک له یاوهرائی، بەناوی بابا فەقیه، دەلێ:

فقیه ما خودا نیستیم بلی خوداییم
أصلمان خورن ژ خوره زاییم^(٦٨٤)

ئەو چەشنە حلولەش وهك شیوهیهکی جیگیربوونی رۆح و گۆزینی له جهستهیهکەوه بۆ جهستهیهکی تر خراوته روو^(٦٨٥).

لێرهدا حلولى خوشین نزیکه له حلولى هەلاجیی و جۆریکە له ناویزان بوون، ئەوەنەبێ هەلاج له ناکامی خۆدیتنەوهی له نێو ئەو حالەدا دووچاری قەیرانی دەروونی و نامۆیی کۆمه‌لایەتی و ئاینی ببۆه، تەنانهت خۆشی بەرگه‌ی خۆی نەده‌گرت و زما‌نحالی ده‌یگوت:

(٦٨٢) نور علی الهی: برهان، ص ٢٧٨.

(٦٨٣) سید محمد علی خواجه الدین: سر سپردگان، ص ١٢-١٣.

(٦٨٤) ((فقیه، نێمه خودا نین، بەلکو خودایین، ره‌سه‌غان خۆزه و هەر له‌و له‌دایک بوینه))؛ سەرئەنجام،

٤٦٦. هه‌روه‌ها پروانه: نور علی الهی: برهان، ص ١٨٣.

(٦٨٥) محمەد موکری: پەنجاو دوو بەیتی شیخ ئەمیر بە دیالێکتی گۆزانی، بلاوکراوه‌تەوه له کتیبی: چەند

بایتێک دەربارەى ئەهلی هەق، وەرگێزانی له فەرەنسییەوه: ئەجاتی عەبدوللا، دەرگای موکریانی، کوردستان،

٢٠٠٥، ١٤١٦-١٤٢٠.

((بمکوژن...))^(٦٨٦)، کهچی ئەوەی شاھ خوشین وایلیدە کات لە ئاوەندە کەمی خۆیدا وەک کەسیکی باوەرپێتکراو دەریکەوێ و رەزامەندی ئەوانیتری بە دەست هێناوە و زۆریەمی سنوورە باوەکان دەبەزێنێ و دەتوانێ باوەریکی تاییەتمەندی ئایینی دابریژێ^(٦٨٧).

دواجار ئەوەی جیگەمی سەرنجە، لەگەڵ شاھ خوشیندا ئەوەندە دەرخستنی حالەتی عێرفانیانە و بەکرده کیی کردنی دیاردە کە دەبینن، ئەوەندە وەک نمونەمی سۆفیان کەسیکی دوورەپەریزی بەرھەمھێنی ھزر دەرناکەوێ، رەنگە ئەمەش بگەرێتەوہ بۆ ئەوەی لەمەر کورتبینی سەرچاوە میژووویی و ئایینیەکانەوہ گوتمان. نامادەییە عێرفانیە کەشی - سەرباری حالەتی حلولی کە سەرتاپای وجودی ئەو و جیھانبینی باوەرە ئایینیە کە راقە دەکات - بریتی دەبێ لە گۆتوگۆ و گۆرپنەوہی بیروپۆچوون لەگەڵ عارفەکانی ھاوسەردەمی وەک بابا طاهر و ھی تر، ھەر وھا بەگەرچستنی ئەو سیستەمەمی لە پڕۆسەمی بوونە سۆفی و بەیانکردنی ناسنامە کەیدا دەبینرێ، لەوانەش مەسەلەمی ئاھەنگسازێ و ژەنینی ئامیری مۆسیقا (تەنبور، دەف...ھتد) بۆ گوزارشتکردن لە کردەمی خوداناسیی و...ھتد^(٦٨٨). بەلام ئەو خۆی لە دەرەوہی ئەو جیھانبینیەشدا پێناسە دەکری؛ ئەگەرچی چەمکە سۆفیەکان (وہک: باطن، ظاہر، تەریقەت) لە ھزری ئەودا جیگەیان ھەبە^(٦٨٩)، بەلام ھەلەبە کە زانستیە ئەگەر ئەو کەسە - بە گەرانیەوہ بۆ دەقەکانی ئەھلی ھەق - تەنھا لە سنووری سۆفیگەریدا بەھێلینەوہ، چونکە دەقەکان کەسیتیە کەمی فراوانتر لە کەسیتی عارفیک دەخەنەرۆو، بەجۆرێک ئەو چەمکانەمی بەکاریان دەھێنێ ماناکانیان لەگەڵ ئەو کەسیتیەدا دەگۆرێ تا لەگەڵ ئەو تیگەبشتنەمی ئەوی تیدا ویناکراوہ بگۆنجن، ھەر وھا لەناوکۆی چەمکە تاییەتیەکانی ئەویش (وہک: دووناو دوون - تناسخ الأرواح) مانای نوێ ھەلبگرن، تا وایان لێدیت ئەوەندە وەک چەند یەکەمی سیستەمیکی کولتووری سەربەخۆ مانا دەبەخشن ئەوەندە بەشیک نابن لە دیاردەمی عێرفانیی ئایینیکی تر، کە شێوہ فەرمییەکانی ئایینی ئیسلامە.

(٦٨٦) دیوان الحلاج، ص ٣٤. ابن الساعي: أخبار الحلاج، ص ٧٤.

(٦٨٧) و. نیقانوف: پیرەوانی راستی، ل ١٦١-١٦٤.

(٦٨٨) بۆ درێژدی ئەو بابەتە بروانە: ژان دورینگ: موسیقی و عرفان، ص ٥٧-٦١.

(٦٨٩) سەرتەنجام، ل ٤٥، ٥٢.

— له‌بهرامبەر به‌مه‌دا، كه‌سێك كه‌ هاوسه‌نگییه‌ك له‌ نێوان ده‌ركه‌وتنی عێرفانیی و ده‌ركه‌وتنه‌ ئایینییه‌ جیاوازه‌ كه‌دا چۆ بكات و خودان كه‌سیتییه‌كی روونتری سۆفییانه‌ بێ بابا طاهری هه‌مه‌دانیه‌.

بابا گاهری هه‌مه‌دانى :

۱- كێشه‌ی ناسینه‌وه‌ی بابا گاهر:

ره‌نگه‌ دیارترین و به‌ناوبانگترین سۆفی ناوچه‌كه‌ بابا طاهری هه‌مه‌دانى یاخود بابا طاهری لوړی ناسراو به‌ "عوریا" بیټ. سۆفیه‌ك، كه‌ به‌ به‌راورد له‌گه‌ڵ هه‌موو نه‌وانه‌ی له‌و توێژینه‌وه‌یه‌دا قسه‌مان له‌سه‌ر كردوون، له‌ ناوه‌ندی رۆشنییری كوردیدا، ناسراوترینیانه‌ و گرنگی زۆری پێدراوه‌، به‌جۆرێك كه‌م سه‌رچاره‌ی تاییه‌ت به‌ میژووی نه‌ده‌ب یاخود زمان یانیش رۆشنییری كوردی له‌ سه‌ده‌كانی ناوه‌راست به‌ گشتی، ده‌بینی لایه‌كی به‌لای نه‌و سۆفیه‌دا نه‌كردیته‌وه‌. زیاتریش كار له‌سه‌ر ده‌ستنیشانكردنی سه‌رده‌مه‌كه‌ی و پێگه‌ نه‌ده‌بیه‌كه‌ی له‌ به‌ره‌پێدانى زمان و شیوه‌زاری نیوخۆیی كراوه‌، نه‌مه‌ سه‌رباری هه‌ولتی ساخكردنه‌وه‌ و دارشته‌وه‌ی ده‌قی چوارینه‌ شیعرییه‌كانی به‌ شیوه‌زاری تری كوردی جیاواز له‌وه‌ی خۆی پێی نویسه‌ (كه‌ زیاتر له‌وه‌ ده‌چۆ "لوړی" بیټ)، به‌تاییه‌ت كرمانجی خواروو(سۆرانى)^(٩٠)، هه‌روه‌ها تاییه‌تمه‌ندی نه‌ده‌بی و زمانه‌وانیه‌كانی نه‌و ده‌قه‌ شیعریانه‌ی خراونه‌ته‌ به‌رباس و لیتوێژینه‌وه‌.

له‌گه‌ڵ نه‌و گرنگی‌دانه‌ش، كه‌چی كه‌مه‌تر باباتا‌هیری سۆفی ناسراوه‌، ته‌نانه‌ت نه‌و كاته‌ی له‌و ناوه‌نده‌ رۆشنییرییه‌دا وه‌ك سۆفیه‌كیش توێژینه‌وه‌ی له‌سه‌ر ده‌كړی، نه‌وا زیاتر به‌ پشتبه‌ستن به‌ چوارینه‌كانی بووه‌ و له‌ دووتوویی نه‌و ده‌قه‌ شیعریانه‌یدا، به‌دوای چه‌مك و تیزی سۆفییانه‌دا گه‌راون^(٩١)، نه‌مه‌ش وا ده‌كات تێگه‌یشتنیكی هه‌مه‌گیری هزری عێرفانیی نه‌ومان بۆ

(٩٠) هه‌ر بۆ نمونه‌ چهندان شاعیر و نووسه‌ر نه‌م كاربه‌یان كردووه‌، وه‌ك: (عه‌لی كه‌مال باپیر، مه‌لا محمه‌دی غه‌زایی، رازی، دلزار، عیزه‌دین مسته‌فا ره‌سول و...هتد)، ره‌نگه‌ دواترینیشیان "نه‌حمه‌د تاقانه‌" بیټ، بېروانه‌: نه‌حمه‌د تاقانه‌: بابا تا‌هیری هه‌مه‌دانى — ژیا‌ن و به‌ره‌مه‌ی، بلا‌وكراوه‌ی ناسرا، هه‌ولتیر، ٢٠٠٧، ل٢٩٩ به‌دواوه‌.

(٩١) بۆ نمونه‌ بېروانه‌: ماره‌ف خه‌زنه‌دار: میژووی نه‌ده‌بی كوردی، بلا‌وكراوه‌ی ناسرا، هه‌ولتیر، ٢٠٠١، به‌رگی یه‌كه‌م، ل٢٠٣.

به‌رجه‌سته نه‌بێ. به‌تایبه‌ت که له‌م شیعرا نه‌دا دیاریکردنی سنووری نێوان تێگه‌یشتنی سۆفییانه و تێگه‌یشتنی دونیایی، له‌ هه‌ست و سۆز و رۆحانییه‌تدا، نه‌سته‌مه^(٦٩٢). نه‌مه له کاتێکدا له‌ وته سۆفیه‌کانیدا – وه‌ک که‌میکی تر باسی ده‌که‌ین – وردتر له‌م بابه‌تانه، به‌تایبه‌ت په‌یوه‌ندی نێوان سۆفیبوون و دونیایی بوون، دواوه و سنووره‌کانی تێکچڕژان و جیا‌بونه‌وه‌یانی دیاری کردووه.

هه‌رچۆنێک بێت له‌ به‌رامبه‌ر گرنگیدانی زۆری رۆشنییری کوردی به‌و که‌سایه‌تییه، ده‌بینین له‌ سه‌رده‌می خۆی و له‌دوای خۆی، له‌ ناو کولتووری سۆفیه‌گه‌ریدا که‌مترین گرنگی بێدراوه، به‌ جۆرێک که‌ رهنه‌گه‌ ژیان و به‌سه‌رهاتی له‌هه‌موو نه‌و سۆفییانه‌ی پێش و پاش نه‌و قسه‌مان له‌سه‌ر کردوون و ده‌یه‌که‌ین، نادیارتر بێت. نه‌وه‌تا ده‌بینین هه‌یج کامێک له‌وانه‌ی میژووی ژیا‌نی سۆفییانی هاوسه‌رده‌می نه‌ویان نوسیوه‌ته‌وه‌ باسیان نه‌کردووه. هه‌ر بۆیه بۆچوونی جیا‌جیا و دژ به‌یه‌ک له‌سه‌ر ره‌گه‌زی، سه‌رده‌می ژیا‌نی، زمانی شیعره‌کانی، په‌یوه‌ندی به‌ ناوه‌ندی ئایینی و غه‌یره ئایینی سه‌رده‌مه‌که‌ی و دواتر و...هتد، هه‌یه^(٦٩٣). ره‌نگه‌ هه‌ر نه‌مه‌ش بێت وایکردووه سه‌ربورده‌ی ژیا‌نی تێکه‌ڵ به‌ نه‌فسانه‌ بێت، یاخود به‌سه‌رهاتی ژیا‌نی سۆفییانی تری تێدا جێ بکرتیه‌وه، وه‌ک نه‌وه‌ی هه‌مان نه‌و به‌سه‌رهاتی په‌رینه‌وه له‌ نه‌زانی و ساده‌یی بێرکردنه‌وه بۆ زانایی و قوولبوونه‌وه‌ی زانستیانه (له‌ کوردبوونه‌وه بۆ عه‌ره‌ببوون): و ته‌ی "امسیت کردیاً و اصبحت عریباً" دراوه‌ته‌ پال و وه‌ک راستیه‌که‌ی میژوویی، لایه‌نی که‌م تا کۆتایی سه‌ده‌ی نۆزده‌ی زایینی، ده‌گێردرایه‌وه^(٦٩٤).

نه‌وه‌ی زانراوه و به‌رده‌وام ئاماژه‌ی پێ ده‌درێ، تا‌که به‌سه‌رهاتیکی میژوویی، که‌ به‌ دروستی ده‌ستنیشانی سه‌رده‌می ژیا‌نی بابا طاهر بکات، بریتیه‌ له‌ ئاماژه‌یه‌کی میژوونوس راوه‌ندی(م ٥٩٩/ک ١٢٠٢ز)یه؛ کاتێک باس له‌وه ده‌کات له‌ کاتی تێپه‌رپوونی سولتانی سه‌له‌جوقی طوغرل به‌گ(٤٢٩-٤٥٥/ک ١٠٣٧-١٠٦٣ز) به‌ هه‌مه‌دان، که‌ به‌پێی سه‌رچاوه‌کان

(692) V.Minorsky: Baba – Tahir, El, Vol.I, P.840.

(٦٩٣) له‌م باره‌وه‌ بره‌وه: حسام الدین علی غالب نه‌قشه‌ندی: شاره‌زور، ٤٩١١-٤٩٢٠. زرار صدیق توفیق: زمانی کوردی له‌ سه‌ده‌کانی ناوه‌راست – لێکۆلینه‌وه‌یه‌کی میژوویی، گوڤارا زانکۆیا ده‌وک، په‌رته‌مه‌ندا(١١)، ژماره‌(١)، ٢٠٠٨، ١٠٥٧-١٠٦٠.

(694) Edward Heron – Allen: The Lament, P.xiv-xv.

دهبى له سالى (٤٤٧/ك/١٠٥٥ز) بووبى^(٦٩٥)، چارى به بابا طاهر و ياره رانى كه وتووه و لهو ديمانهدا بابا طاهر له گهڙ سولتان دواوه^(٦٩٦). به مهش شو دهقه ميژووييه دهستيشانى سه رده مه كهى دهكات، له گهڙ ديارى كردنى جي كه وته كانى حالى سؤفيانهدى شو وهك ريشانده رى دهسه لآتى سياسى و هه لويسى ئه ريشانهدى دهسه لآتيش له م سؤفييه و ياره رانى^(٦٩٧)، به لام دهقه كه به لاي هزرى سؤفيانهدا نه چوه.

به هر حال، بونيدى شو هزره له شوينى كى تردا، له چوار چيوه شو راقه يه دا ده رده كه وى كه سؤفى به ناربانگ عهدى نولقوضاتى هه مه دانى (م٥٢٥/ك/١١٣١ز)، بو كتيبى ناسراوى نه م سؤفييه كه "الكلمات القصار" ه كردووه، به ناوى "شرح كلمات بابا طاهر العريان". له راستيدا دهقى سه ربه خوئى كتيبهدى بابا تاهير ديار نييه، بزيه ته نيا له ريگه ي شو راقه و هى ترى قوناغى دره نگره وه^(٦٩٨)، دهشى به هزره كه ناشنا بين. هه رچوئى ك بيت عهدى نولقوضات خوئى نه م كارهى له سه ر داخوازى سؤفيانهدى هه مه دان كردووه و ويستويه تى له م ريگه يه وه ره هه نده

(٦٩٥) بگه رپوه بو: ابن الاثير: الكامل، ج ٩، ص ٦٠٩. هه روه ها بروانه: نيشتمان به شير محمد: كورد و سه لوقيه كان - ليكوئينه وه يه كه له به پوه ندييه سياسيه كان (٤٢٠-٥٢١/ك/١٠٢٩-١١٢٧ز)، وه رگيرانى: نيدريس عهدى لئا مسته فا، چاپى دووه م، ده زگاي موكرى انى، هه ولير، ٢٠٠٦، ١٤١ل-١٤٢. (٦٩٦) راحة الصدور، ص ٩٨-٩٩.

(٦٩٧) له به شى پينجه مدا، باس له مه غزاكانى پشت شو بينينه ي "بابا طاهر" بو سولتان و ناوه رى كى گفتوگوى نيوانيان ده كه ين.

(٦٩٨) سه ربارى راقه كه ي "عين القضاة الحمدانى"، كه ده لى ن جگه له عهد به ي به فارسى ش و ته كانى ليكدا وه ته وه، چه ند راقه يه كى ترى كتيبهدى كه راوه و له قوناغه دره نگره كانى ميژووى سؤفيگره ي نيسلامى - فارسيدا بوته ده قى كى خوازراوى ناو نه لقه ي سؤفيان، لهو راقانه ش نه وه ي جان به گى عهدى زى له سالى (٨٩٠/ك/١٤٨٥ز) به فارسى كردويه تى به ناوى "الفتوحات الريانية في الإشارات الحمدانية"، له گهڙ شو شه رحه ي به هه ر دوو زمانى فارسى و عهد به ي مه لا سولطان عهدى گونابادى به ناوى "ايضاح" كردويه تى. بو زانبارى زياتر بگه رپوه بو: عبد الحسين زرين كوب: جستجو، ص ١٩٠. هه روه ها بروانه: عين القضاة هه مه دانى: گوته كورته كانى بابا تاهيرى هه مه دانى، وه رگيرانى: ابراهيم احمد شوان، چاپخانه ي زانكو، هه ولير، ٢٠٠٦، ٤ل.

نادیاره کانی بیروبوچوونه کانی روونبکاتوه، نهمش به دوودلی و به ترسهوه، نهوهک نهتوانی پی به مانا دروسته کانی وته کانی بابا تاهیر بهریت^(۷۹۹).

له رافه کهیدا عینولقوضات، سه ره پای ستایشی که سیتی عارفانهی باباتاهیر^(۷۰۰)، کهچی نه پرژاوه ته سهر لایه نه کانی ژیان و پیگه یشتنی نهو که سیتییه، له چوارچیوهی وته کانه وه نه بیت هیچ زانیاریه کی نه داوه ته دهست. نه گهرچی له وانیه - نه گهر بمانه وی به لایه نی تری که سیتییه که ناشنا بین - له نار نوسینه به پرشته کانی عینولقوضاتدا، به تایبته پیامه کانی - که به "نامه های عین القضاة همدانی" ناسراوه - دهستان بکوهی؛ له ویدا ده بینین ناماژهی ته مومژاوی بۆ سو فییه کی ههمه دان به ناوی طاهر هیه، نهویش شیخی یاخود یاوه ری شیخ فته می ههمه دانی بووه^(۷۰۱)، که نه میس ماموستای ماموستایه کی عینولقوضات خزیه تی^(۷۰۲). بهو پی یهش نهو طاهره له ههمان کات (سه دهی پینجهمی کوچی) و شوین (ههمه دان) بووه که بابا طاهری تیدا ژیاوه، بویه ههندیک له تویره ران، ههرچنده ناماژه بۆ نه بوونی هیچ به لگه یهک ده کن، وا گومان ده بن که رهنگی نه م دووانه ههمان کهس بن^(۷۰۳)، ده شی به لگه له سهر نهو بوچوونه نه وه بی، که نهو هه لسه نگاندنی شیخ فته می ههمه دانی ده یخاته روو له باره ی نهسته می راگه یشتن به سهر راز و راستییه رۆحانییه کانی حالی طاهر^(۷۰۴)، هاوشیوهی هه لویستی نهو سو فییانه ی ههمه دانه که له مهر باباتاهیر به عینولقوضاتیان گوتوه، نهویش په نهانی بوچوون و نهسته می تیگه یشتنه له ههمان حال، به پای عینولقوضات سو فییه که ی خۆشان لهو جوهریه کهوا دهسته واژه ی سهختیان داهیناوه و له دارشتنی بیروبوچوونه کانیان به کاریان هیناوه، تا نه یاران له رازه کانی نیو نهو بیروبوچوونانه نه گهن، بویه نهو سو فییانه له ناستی "ناماژه - الإشارة" دا ماونه ته وه و به ناداری

(۶۹۹) شرح کلمات بابا طاهر العریان - مسائل حکمیة فی المعارف و المشاهدات الریانیة، ضبطه و صححه:

عاصم ابراهیم الکیالی، دار الکتب العلمیة، بیروت، ۲۰۰۷، ص ۱۱.

(۷۰۰) شرح کلمات، ص ۱۱.

(۷۰۱) نامه ها، مج ۱، ص ۲۵۸، ۴۵.

(۷۰۲) نصر الله پورجوادی: عین القضاة، ص ۱۰۵-۱۰۶.

(۷۰۳) عبد الحسین زرین کوب: جستجو، ص ۱۹۳. نصر الله پورجوادی: عین القضاة، ص ۱۰۲.

(۷۰۴) عین القضاة: نامه ها، مج ۱، ص ۲۵۸.

گوزارشتیان له خۆیان کردووه^(٧٠٥). بێگومان که ههردوو "طاهر"یش لهو جۆره سۆفییانهن. ئەوا گومان لهسەر یه کهبوونیان که متر دهبیتهوه.

بهدهر لهو سهراوانه، زانیارییهکی نهوتۆ لهسەر باباتههیر نامینتی، نهوهندهی ناشکرایه پاش راوهندی به نزیکهکی سده و نیویک هه مه دولتای مستهوفی قهزویی (م ٧٥٠/ک ١٣٤٩ز) له کتێبه میژوویییه کهیدا تهنها ناوی هیناوه^(٧٠٦) و له کتێبه جوگرافییه کهشیدا تهنها ناماژهی بۆ مانهوهی گۆزه کهی له هه مه دان کردووه به "باباتههیری دیوانه" نازه دهی کردووه^(٧٠٧). رهنگه نه مه ش راقه ی نازناوه کهی "عوریان - روت" ی نهو سۆفیه مان بۆ بکات؛ گوايه به سهرگهردانی به کۆلانه کانی شاره کهدا سوپاوه تهوه، بۆیه وایان پێ گوتووه^(٧٠٨).

٢- نامادهی باباتههیر له کولتوری ئایینی کوردیدا:

له ده ره وهی نهو نامادهییه میژوویییهی بابا طاهر، له کولتوری ئایینی نههلی هه قیشدا، که به گۆزه ی بۆچونه کان له هه مان نهو سه رده مه ی نهو سۆفیه ی تیدا ژیاوه به ره مه هیتراوه، نامادهییه کی سه روو میژوویی هیه و به شیکه له پرۆسه ی نواندن ی بیروباوه ر بۆ کهسانی خودان پینگه ی نااسایی وهک بابا طاهر. نهو نامادهییه ش به دوو ناراسته ی سه ره کهیدا بووه: ناراسته ی جیکردنه وه ی له ناوکۆی گیترا نه وه ی ئایینیدا، له گه ل ناراسته ییه کیش که بریتیه له به کارهینانی وهک ره مزیک ی خودان نه رکینکی دیاریکراو و به گه ر خستنی ده قه شیه ره یه کانی وهک ده قی پیروژ.

به پێی ناراسته ی یه کهم؛ نهو کاته باباتههیر ده رکه وتووه، که شاه خوشین خۆی و یاوه رانی له هه مه دان سه ردان ی ده کهن^(٧٠٩). له ئاکامی نهو سه ردانه، بابا طاهر که وتۆته ژیر کاریگه ری شاه و هه ردوولاش شادومان بوونه بهو کاریگه ر بوون و یه کتر ناسینه، نه وه تا هه ر له

(٧٠٥) شرح کلمات، ص ١٠-١١.

(٧٠٦) تاریخ گزیده، ص ٦٧٧.

(٧٠٧) نزهة القلوب، ص ٧١.

(٧٠٨) بگه پێوه بۆ: Edward Heron - Allen: The Lament, P.xiv.

(٧٠٩) بروانه: نعمة الله جيحون آبادی: شاهنامه، ص ٢٩٥-٢٩٦. و. نیفانۆفا: پیرهوانی راستی، ل ١٦٢.

به‌شی "ده‌وری شاه خوشین"ی سرته‌نجامدا، له‌سەر زاری باباتاهیر، له‌باره‌ی بینینی بۆ ئەو که‌سایه‌تییه‌ هاتوو:

یا شاه تیری زدی بر جان و جگرم
تو شادمان بر من تیر زده‌ای من هم شادمانم که زخم تیر تو خوردم^(۷۱۰).

له‌مه‌دا ده‌رده‌که‌وئ ئەو ده‌قه‌ نایینیانه‌ ده‌خوازن ره‌وایی به‌ پایه‌ی سه‌رووناسایی شاه خوشین به‌خشن، له‌ریگه‌ی پینداگیری له‌سەر گوێرایه‌لی که‌سیکی وه‌ک باباتاهیر بۆ ده‌سه‌لاته‌ روچانییه‌که‌ی، وه‌ک له‌ گفتوگۆی نیوانیادا دیاره‌، له‌ویدا باباتاهیر خوشین به‌ شای خۆی ده‌زانی و رایده‌گه‌یه‌نی که‌ ته‌نانه‌ت دوا‌ی مه‌رگیشی ناتوانی میه‌ری ئەو له‌ یاد بکات^(۷۱۱).

وه‌نه‌بێ ئەو دانپیانانه‌ به‌ پینگی شاه‌خوشین، ئاسوده‌ی بکات، به‌و مانایه‌ی ئاسوده‌گی مه‌روڤانه‌ له‌ ناستی تیگه‌یشتنی گشتی و له‌ ده‌ره‌وه‌ی بازنه‌ی عیرفانییدا هه‌یه‌تی، به‌لکو ناسینه‌که‌ ده‌یخاته‌ نیو حالیکه‌وه‌، که‌ "قه‌له‌نده‌رانه‌"یه‌ و جوړیکه‌ له‌ داشۆزان له‌ هه‌موو پینداویستییه‌ ژیانیه‌ دنیاییه‌کان. ئەوه‌تا ده‌لێن باباتاهیر به‌ شیعر گوته‌یه‌تی:

یا شاه هر کس شاهش تویی حالش همینه
جوورم اینست که تو را دوست دیرم هر آن یارش تویی حالش چینه^(۷۱۲)

له‌ ناراسته‌ی دووه‌میش، که‌ به‌کاره‌ینانی باباتاهیره‌ وه‌ک ره‌مزی نایینی؛ ئەو وه‌ک که‌سیکی ناسایی نامیته‌تیه‌وه‌، به‌لکو به‌ پرۆسه‌ی پیروژکردندا تی‌ده‌په‌ری و له‌ ناو باوه‌ره‌ نایینییه‌که‌، له‌سه‌رووی شوین و کاته‌وه‌، جینگیرده‌بی^(۷۱۳)، ته‌نانه‌ت خه‌سه‌له‌تی که‌سایه‌تی مه‌روڤانه‌ له‌ ده‌ست ده‌دات و ده‌یپین له‌ قۆناغی به‌رجه‌سته‌بوونی خودایه‌تی له‌ شاه‌خوشیندا، که‌ وه‌ک ئاماژه‌مان پیندا به‌بی تیگه‌یشتنی نایینه‌که‌ قۆناغی مه‌عریفه‌ته‌، بۆته‌ یه‌کیک له‌ "یارانی چوار مه‌له‌ک"، نه‌مه‌ش ئەو فریشتانه‌ ده‌گرێته‌وه‌ له‌ کاتی به‌رجه‌سته‌ بوونه‌که‌دا

(۷۱۰) ((نه‌ی شاه، تیریکت له‌ گیان و دل‌م داوه‌، له‌ برینی ئەو تیرد گیانم ده‌رچوو، تو شادمانی به‌وه‌ی تیرت له‌من داوه‌، منیش شادمانم به‌وه‌ی نازاری تیری تو ده‌چیتم)). بروانه: سه‌رته‌نجام، ل ۵۱.

(۷۱۱) سه‌رته‌نجام، (ده‌وره‌ی شاه‌خوشین)، ل ۴۹.

(۷۱۲) سه‌رته‌نجام، ل ۴۹. ماناکه‌ی: ((نه‌ی شاه، هه‌رکس تو‌ی شاد بێ حالی واده‌بێ، سه‌رینی خشت و رایه‌خی زه‌مین ده‌بێ، تاوانم نه‌وه‌یه‌ که‌ دۆستی تۆم، نه‌وه‌ی تو‌ی دۆست بێ نه‌مه‌ حالی ده‌بێ)).

(713) The Lament, P.xiii. Edward Heron -- Allen:

دەردەكەون^(٧١٤). ئىدى ئەوانەى لەسەر زەوى نۆينەراییەتى ئەو فریشتانە دەكەن، كە باباتاھیر لەوانە، ناسایی نابن، چونكە فریشتەكان خۆیان بەشێكن لە خودا و ئەركیكى خوداییش جیئەجێ دەكەن^(٧١٥). لەم ناوەندەدا بابا بەرجەستەكارى فریشتەى مەرگ(عزرائیل)ە، ئەو فریشتەىەى – بەپێى دەقەكانى ئاینەكە – خودا لە تورەى خۆى دروستى كردوووە و جەلادى دەربارى خوداییە^(٧١٦)، بەلام ئەو دەقانە زانیاریى ئەوتۆمان نادەنێ لەسەر هۆى دانانى ئەو بە فریشتەى مەرگ.

لەگەڵ ئەوەشدا دانانى مرۆڤ بە فریشتە، یان بە دەستەواژەىەكى تر، جێكردنەوێ سروشتى فریشتەى لە سروشتى مرۆڤانە، كردهیەكى عیرفانیانەى و بەشێكە لە هەولێ خوداناسینى باطنیانە، كە ئەو كولتورە ئاینییەى پێ ناسراوە و تیایدا ناسینى فریشتەى بۆ خودا یەكەمىن جۆرى هەقناسییە^(٧١٧) و دەستپێكە بۆ هەر هەولێكى تری "ناسین" كە دەشى لە قۆناغەكانى تری بەرجەستەبوونى خوداییدا فەراھەم بێت. لە دەرهەوى ئەم دەقانەشەو بە بابا طاهر لە "الكلمات القصار" كەیدا، ئاماژە بۆ هەبوونى رەوشتى فریشتەى لە دەروونى مرۆڤانەدا دەكات و پێى وایە خودا لە ساتى ئەفراندنى "دەروون – النفس"، هێندێك بنەمای رەوشتیانەى فریشتەكانى وەك "گوێراپەلێ" و "خوداپەرستى"، تێدا داناو^(٧١٨). رەنگە ئەو هاواریەى نێوان دەقى ناسینى و دەقى عیرفانیى، سەربارى مانا باطنیەكەى، بەهانەىەكیش بێ بۆ چاودێرى كردنى پەيوەندى تەواوکارانەى نێوان هزرى باباتاھیر وەك خۆى گوزارشتى لێكردوو، لەگەڵ رەسەنى ئەو هزرە و نواندنى لەلایەن ئەهلى هەق و بەكارهێنانى لە چوارچێوەى جیھانبینى ناسینى هەمەکیانەیاندا.

(714) V.Minorsky: Ahl-I Hakk, EI, Vol.I, P.260.

سید محمد علی خواجه الدین: سرسپردگان، ص ۱۳۱.

(۷۱۵) لەبارەى ئەمەو تەماشای ئەو توێژینەوێ بەكە: موحەمەد موركى: لەدايكبوونى جیھان لەلایەن كوردانى ئەهلى هەق، وەرگێرانی: موحسین ئەحمەد عومەر، گۆڤارى "كوردۆلۆجى"، سلیمانى، ۲۰۰۸، ژمارە(۱)، ل ل ۱۲۸-۱۲۹.

(۷۱۶) و. نیفانۆفا: پێرهوانى راستى، ل ل ۱۵۰-۱۵۴.

(۷۱۷) برونه: نعمة الله جیحون آبادى: شاهنامه، ص ۳۵-۴۰.

(۷۱۸) عين القضاة الهمداني: شرح كلمات، ص ۴۶.

۳- سه‌بوردی رۆحانیی بابا گاهری همه‌دانی به‌پیتی "الکلمات القصار":

بینگومان خویندنه‌وه‌ی وردی و ته کورته‌کانی نه‌و سۆفیه و به‌ستنه‌وه‌یان به‌یه‌کتر و هه‌ولتی دۆزینه‌وه‌ی بونیادی هاوبه‌شی چه‌مک و ده‌سته‌واژه‌کان، نه‌ک هه‌ر کارێکی ئاسان نییه‌ به‌لکو — وه‌ک کاتی خۆی عه‌ینولقوضات بۆی چووه — پتویستی به‌که‌سی نازاده تیتی بگات^(۷۱۹)، و اتا نه‌و که‌سه‌ی که‌ ده‌توانی له‌ پشت راز و ئاماژه‌کانه‌وه‌ نه‌و مانایانه‌ بیه‌ینی که‌ باباتا‌هیر ویستویه‌تی راستیه‌ خودایه‌کانی پێ بخاته به‌ریاس که‌ وه‌ک عارفێک پیتی گه‌یشتوه‌. بۆیه‌ نه‌و خویندنه‌وه‌یه‌ توژیینه‌وه‌ی سه‌ربه‌خۆی پتویسته، نه‌ک وه‌ک ئیسه‌ ده‌خووزین له‌ چوارگۆشه‌ی خویندنه‌وه‌یه‌کی هه‌مه‌گه‌ردا جیتی بکه‌ینه‌وه‌.

ره‌نگه‌ ئه‌وه‌ی کاری خویندنه‌وه‌ی سه‌خت‌تر کردوه‌ ته‌موم‌ژاوی بوونی ه‌زری باباتا‌هیر پێ، که‌ ته‌نانه‌ت له‌دوای خۆی بۆ مورید و په‌یره‌وکارانی تینگه‌یشتنی نه‌ستم بووه‌ و پتویستی به‌ گه‌وره‌ سۆفیه‌کی وه‌ک عه‌ینولقوضات بووه‌ رافه‌ی بگات. نه‌مه‌ له‌ لایه‌ک، له‌ لایه‌کی تره‌وه‌ له‌وه‌ ده‌چێ هه‌ر پاش بابا طاهره‌وه‌ بیروبۆچونه‌کانی گۆرانیان به‌سه‌ر هاتبێ و تینکه‌ل به‌ ه‌زری نه‌وانیتر بووبێ، نه‌وه‌تا له‌ "الکلمات القصار" دا چه‌ندان و ته‌ هه‌ن که‌ له‌ به‌نه‌رتدا هی نه‌و نین، به‌لکو هی سۆفییانی به‌ر له‌ون وه‌ک نه‌بویه‌کری شبلێ و نه‌بو عه‌لی رۆزباری و بونداری شیرازی و... چه‌ندانی دی، که‌چی له‌ نیو و ته‌کانی نه‌ودا جی کراونه‌ته‌وه‌ و پۆلین کراون^(۷۲۰).

هه‌رچۆنێک بێت له‌ رووکه‌شدا وا ده‌رده‌که‌وێ که‌ باباتا‌هیر گه‌شتگیرانه‌ چه‌مک و ده‌سته‌واژه‌کان ده‌خاته روو، به‌ جۆرێک که‌ واده‌رناکه‌وێ و ته‌کانی ره‌نگدانه‌وه‌ی گه‌لله‌بوونی باوه‌ری تایبه‌تی خۆی بووبیتن. له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا له‌ نیو هه‌ندیکیاندا، سه‌بوردیه‌کی باباتا‌هیر ده‌بینین که‌ هه‌م ده‌قه‌ میژویه‌کانی تر لیتی بیده‌نگن، هه‌میش به‌ جۆرێک له‌ جۆره‌کان ته‌واوکه‌ری نه‌وه‌یه‌ که‌ له‌م ده‌قانه‌دا وینای که‌سیتی عارفانه‌ی نه‌وی پێ کراوه؛ نه‌ویش گه‌شه‌سهندنی که‌سیتییه‌ رۆحانییه‌که‌یه‌تی له‌ رێگه‌ی هه‌لوه‌سته‌کردنی له‌سه‌ر نه‌زموونی خۆی له‌ هیندیك حال و ده‌رکه‌وته‌ی سۆفیه‌یه‌ و به‌رجه‌سته‌کردنی بیرکردنه‌وه‌ی له‌ ناو نه‌و بۆچورانه‌ی جیهانبینی سۆفیه‌یان پینکدیتنی و نه‌و به‌ ناپینگه‌یشتووی زانیون. ته‌نانه‌ت له‌ چه‌ند و ته‌یه‌کیشیدا

(۷۱۹) شرح الکلمات، ص ۱۰.

(۷۲۰) بۆ نوونه‌ و ته‌کانی لاپه‌ره‌کانی: ۵۰، ۶۱، ۱۵۲، به‌راورد بکه‌ له‌گه‌ل: الحركوشي: ته‌ذیب، ص ۲۹۲.

۴۵۵. القشيري: الرسالة، ص ۴۲۹. ابن خميس: مناقب، ج ۲، ص ۱۸۷.

تارمایی خویندنه‌وی ناوه‌ندیکی کۆمه‌لایه‌تی - ئایینیش ده‌بینین، که وادیاره‌ئو خۆی تێیدا ژیاوه و پێیه‌وه -- به ره‌تکرده‌وی یان قه‌بولکردنی - کاریگه‌ر بووه.

رووخساره‌کانی ئه‌و که‌سیتییه‌ی باباته‌هیر، له‌ باسکردنی بۆ "دوینا" و کاریگه‌ریه‌کانی له‌ ده‌ستنیشانکردنی ره‌وتی رۆحانی عارفدا دیاره؛ لای ئه‌و بوونه عارف هه‌ر له‌خۆوه نابێ و پرۆسه‌یه‌کی دوور و درێژه، ئاکامی بریارێکی پێشینه‌یه که بریتییه له‌ ده‌رچوون له‌ دوینا، له‌ میان‌ه‌ی به‌رزه‌فتمکردنی ده‌روونی مرۆفانه‌وه که په‌یوه‌ستی ئه‌و دوینایه‌یه. له‌م هاوکیشه‌یه‌دا دوینا ئه‌و شوێنه نییه ریگه به که‌س بدات خوداناسی دروست بیت، یاخود وه‌لامی ئه‌و پرسیارانه‌ بداته‌وه که ده‌شی په‌یوه‌ندییه‌کی دروستی مرۆفانه‌ی - خودایی له‌سه‌ر دابریژری، ئه‌وه‌ندی که‌سانی وه‌ک باباته‌هیر به‌ جه‌نجالییه‌کانی ژیانیکه‌وه گری دعات که ته‌نیا لایه‌نه مرۆفانه‌یه‌که‌ی په‌یوه‌ندیی بینراوه، په‌یوه‌ندییه‌ک که مرۆف ناچار به‌ پابه‌ندی به‌ ئاره‌زوو و پێداویستییه‌ ژیانیه نارۆحانییه‌کانه‌وه ده‌کاته‌وه، له‌کاتی‌کدا ئه‌و ده‌یه‌وی سنووری ئه‌و پابه‌ندی و پێداویستیانه‌ بپری و هیچ شتی‌ک له‌ دارشتن و شیوه‌گیرکردنی په‌یوه‌ندییه خودایه‌یه که سه‌رقالی نه‌کات. بۆیه له‌ ده‌ستپێکدا دێ سنوره‌کانی "دوینایی بوون" ده‌ستنیشان ده‌کات، تا بزانی چنده خۆی له‌ نێواندا ماوه‌ته‌وه و چۆن بتوانی بجێته ئه‌و دیوانه‌وه، رایده‌گه‌یه‌نی هه‌موو ئه‌وه‌ی له‌ مرۆف نزیک بێته‌وه و قه‌بولی بکات ئه‌وه دوینای مرۆفه‌که‌یه، هه‌ر ئه‌مه‌شه له‌ خوداناسی دووری ده‌خاته‌وه^(٧٢١).

به‌و پێیه ئه‌و ده‌رووبه‌ره‌ی ئه‌وی سۆفی تێدايه مه‌ترسییه‌کی گه‌وره‌یه به‌سه‌ر بنه‌مايه‌کی بنه‌ره‌تی کایه ئایینییه‌که، بۆیه ده‌بێ تا بۆی بلوی خۆی له‌و دوینا نارێکه دابری، یانیش هه‌ولبدات پێناسه‌یه‌کی جیاواز له‌وه‌ی له‌ ناستی گشتیدا بۆی ده‌کری، بیکات. باباته‌هیر خۆی رێک وایکردوه، به‌ جوړیک لای ئه‌و ده‌بێ سۆفی وا له‌ دوینا تێ بگات که به‌رجه‌سته‌کاری ژیانی ئاخیره‌ته به‌و شیوه‌یه‌ی له‌ کولتووری ئیسلامیدا ویتناکراوه؛ دوینا وه‌ک پردی "صراط" وایێ که ره‌نگه به‌سه‌ریدا ببوری یانیش بکه‌ویته خواره‌وه (ئه‌مه‌ش رێبازی سۆفیه = ده‌رچوون یان تێچوون)، له‌گه‌ڵ هه‌بوونی ته‌رازوویه‌ک (که دلێ سۆفیه) به‌ هۆیه‌وه چاکه و خراپه له‌ یه‌کدی جیا بکاته‌وه و رینگه‌ی راستی خۆی له‌سه‌ر ئه‌و پرده (له‌ ناو رێبازی سۆفیگه‌ریدا)

(٧٢١) شرح کلمات، ص ٥٠-٥١.

ببینیتتهوه^(۷۲۲). ئەو وئىنايە بۆ دونيا، بەدەر لە دەلالەتە ئايىنىيە پەتییەکانى، وا لە سۆفى دەكات ھەردەم لە ھالەتى نامادەباشى دابى، نامادەيى دەرچوون لەو دونيايە و زالبوون بەسەر سەرقالییەکانى، ئەو سەرقالییانەى باباتاہیر لە وشەى تاریکىی باشتى نەدۆزیووتەتوہ وەسفى پى بکات، ئىدى پى وایە ئەوہى دونيا بۆ مرۆفى ھەيە تاریکىيە، ئەوہى سۆفیش بە لارى دادەبات و وایلىدەکات لەسەر پردى بوونە عارفدا بکەوى ئەو تاریکىيە، کە - وە عەینولقوضات راقەى کردوہ - بریتیيە لە ھەز و ئارەزوو و خۆشییەکانى دونيا^(۷۲۳).

کاتیک دەلین "دەرچوون لە دونيا"، ديارە مەبەستمان کۆتايى ھىتان نىيە بەو ژيانە دونيايەى پتوہندیكى دەستى مرۆفایەتییە، بەلکو دەستىشانکردنى ئەرکەکەيەتى لە پرۆسەى بوون بە عارفدا، چونکە لەدوا مانايدا دونيا ئەو پردەيە کە مرۆف بە خودا دەگەيەنى^(۷۲۴)، مانەوى يان نەمانەوى دەبى بەسەريدا پرۆين، بەو شیوہيەى متمانەى ئەوہمان بۆ دروست بى پەرينەوہ، متمانەش لەوہوہ دیت لەو سەرقالییە تى بگەين کە مرۆفى پابەندى دونيا دەکرد نەک خوداناسين، بىگومان ئەو سەرقالییەش لەوہوہ نایەت مرۆف بە دروستى لە خودا نەگەيشتى و کردە ئايىنىيەکانى سەر زەوى (بەجىگەياندننى ئەرکە ئايىنىيەکان) بە بەس بزانی بۆ راستى خوداپەرستى و پاشانىش خوداناسين، ئەوہندەى لەمپەريک ھەيە لەبەردەم تىگەيشتنەکە کە لە خودى مرۆفەکەدايە، ئەويش "دەررون - نفس" يەتى.

دونيايى بوون لە روويەکیدا (ئەو رووہى بۆ سۆفیان گرنگە) رەنگدانەوہى زالبوونى دەررونە بەسەر قەوارەى مرۆفدا؛ دەررونيش لای باباتاہیر جۆريکە لە زیندان و قەيدى رۆحى مرۆفى کردوہ، نەمەش لەوہوہ نایەت کە ئەو دەررونە توانايەكى پى شومارى ھەبى و بتوانى بە ناسانى رکیفى مرۆفەکان بگريتە دەستەوہ، بەلکو لە سروشتى دەررونەوہ دیت کە خۆى لە ئارەزووکردنى قەدەغەکراوہکان دەبینیتتەوہ، ئەو ئارەزووانەى لە بەرامبەرياندا دەررون بى

(۷۲۲) شرح کلمات، ص ۵۲.

(۷۲۳) شرح کلمات، ص ۵۱.

(۷۲۴) شرح کلمات، ص ۵۲-۵۳. جىگەى سەرنجە لای بابا طاهر گەيشتن بە خودا ھەمان ئەو مەبەستەى لە پشتمە، کە لەلای سۆفى کرماشان ئىبراھىمى کرماشانى بىنيمان؛ نەمە گەيشتنیک نىيە بە بەھشت و چىژە نەبەديەکانى، بەلکو لەویدا عارف بەندى بىننى خودا و گفتوگۆى خودايى دەبى.

ويسته و ناراسته كردن و پهروهرده كړدنى بدهست نهوانهويه^(۷۲۵). رهنګه هر نه مهش بې واده كات ناساندنى د هروون و ديارى كړدنى رهه نده كانى كاريكى نهستم بيت، بويه وهك ده لى دواچار هولتى ناسينى د هروون به نه ناسينى ده گات^(۷۲۶)، مه گهر تنيا له هه نديك له ده ركوته رهوشتيه كانيبه وه نه بى، يان با بلين له وه دا نه بى كه د هروون به رجسته كارى نهو شپوه و جوړه بڼه ما رهوشتيه يه كه ده شى مرؤڅ بيانويښى و پتى بناسرېته وه.

ليړه وه باباتاهير ده چپته نيو ورده كاريه كانى جوړى رهوش، نهك پزليښ كړدنى بڼه ماكان بهو شپوه يه له كايه كانى تر دا هه يه، به تايهت له هه ردو كايه نايښى - شه ريعه تى و فله سه فيدا. به لكو ده ستني شان كړدنى خودايى بو نهو بڼه مايانه و جيگير كړدنى له نيو ذاتى مرؤڅانه له ساتى خهلق كړدنى د هرووندا. به پتى تيروانينى باباتاهير، لهو پرؤسه خهلق كړدنه، بڼه ماي رهوشتيه گيانه وه ريبى و فريشته يى و خودايى و ته نانهت شه يتانينش له نيو د هرووندا جى بو كراوه ته وه، بويه ده بينين له يه ك كاتدا (خودا پرستى، به ندايه تى، هه لپه كړدن و توندوتيزى و توره بوون و تيگشكاندن و برين، خواردن و خوار د نه وه و خيراى و خويه گه و ره زانين و... هتدى له خو گرتووه^(۷۲۷)، نه مهش پيچه وانى نهو بوچوونه ي نيو برتلك له سوښيانه كه پتيان وايه د هروونى مرؤڅ بهس خهسله تى شه يتانينى هه يه و خراپه يه كى ره هايه^(۷۲۸). به لام لاي نهو سوښيه هر بڼه مايه كى رهوشتى په يوه سته به وه لى وه رگراوه و نه مه يه واى كړدوه مرؤڅ هم باش بى و هه ميش خراپ؛ هم خودايى بيت هه ميش شه يتانينى. و اتا رهوشتى مرؤڅانه ناچيگيره و نهو جوړى رهوشته كه ي ديارى ناكات و خهسله تيكي نه زه ليسانى هه يه.

سه براهت به د هروونى باباتاهير خو، نه وه له چمندا كورته و ته يه كدا د هه ده كه وي بدهست نهو سروشته ي د هروونيبه وه ته واو شه كهت بووه و نه يزانيوه چى له گه لدا بكات و چزن مه رزه كانى ديارى بكات و كاريگه ريبه كانى سنووربه ند بكات، بويه وهك نه يار يكي سه رسه ختى خو چاوى لى كړدوه و لهو باوهره بووه كه نه گهر هاناي خودايى نه بيت ناتوانى به ته واوى به سه ريدا رابگات و كاريگه ريبه ناچوره كانى نه هيلن، بويه ناچار نهو ريگه يه ي

(۷۲۵) شرح كلمات، ص ۴۵-۴۶.

(۷۲۶) شرح كلمات، ص ۴۸.

(۷۲۷) شرح كلمات، ص ۴۶.

(۷۲۸) بو نمونه پروانه: ابن شاهاور: منارات السانين، ص ۲۹۷.

گرتووه که هەر مرۆفئیکی باوەردار دەیگریتتە بەر، ئەویش نزا و پارانەوێه؛ لەمیانەى ئەمەشدا چاوەرپێ ئەوەى لە هێزى خودایى هەبوو بە فریادی بێ و بەنهینى تۆلەى باباتاهیری بەندە لە "دەروون" بکاتەوه، لایەنى کەم ئەگەر لەسەر زەویش نەبێ، کە دەبوو ئەو بتوانێ بەرزەفتى بکات، با لە چوارچۆهێ جیهانبینی گشتى نایسینانەوه بێت و ئەو کاتە بێت کە زاتى مرۆفانەى لەبەردەم زاتى خودایى دەهەستیتەوه، واتا لە رۆژى پەسلان(قیامت)، ئەوکات باباکەمان بەمۆزە لەگەڵ خودا دەدوێ: ((خودای من، دەروونی خۆم - کە دوژمنمە - بەراستی پێ نیشانده، هەرکە بیینم لە بەردەستی خودای گەوره سەرى دەبرم))^(۷۲۹).

وا پێدهچێ ئەو تێپارمانەى باباتاهیر لە هەستکردن بە بێهێزى و ناجیگى دەروونییەوه بێت، بەمۆزى تەمانەى ئەوەى نەبوو دەروونی هارکاری بێت لە خوداناسین و پڕۆسەى بوون بە عارف لەسەر زەوى، ترسى زۆرى لەو دەروونەى وا دەکات تەنانەت - لەهەندێ کاتدا - لە باسى خۆشییهکانى بەهەشتیش بێ دەنگ بێت، چونکە باسى لەمۆزە دەروونی پر لە ئارەزوو دەکات و رکێفێ بەدەست ئەوهه نامینى^(۷۳۰)، لەمەشدا دیاره ئەوهندەى ئەو سۆفیه هەولیداوه دەروونی خۆى پشتگۆی بخت و نەيوورۆژینى، ئەوهندە نەیتوانییه تەواو بەرزەفتى بکات و نەهیلێ لە چرکەساتى نامادەبى ئارەزووهکاندا لێى هەلگەرتەوه.

جینگى باسە، لەدەرەوهى دەقى "الکلمات القصار" و لەچوارچۆهێ دەقهکانى ئەهلى هەقیشدا باسینکى ئەو لازىیه دەروونییە، بەلام لەچوارچۆهێ گێرانەوێهەى کى چیرۆک نامیزدا، هەیه و بریتیه لە خۆشەویستى بابا طاهر بۆ موریدىکى نافرەتى کە تەرکى دۆنیای کردبوو و لە خانەقاکەى ئەودا دەژیا و بە فاطمه لۆره ناسراوه؛ ئەوکاتەى شاهخوشین دیتە لای باباتاهیر، ئەو ژنە واز لە خزمەتى سۆفیهکەى خۆى دەهینى و پریاردهدا لەگەڵ خوشیندا برۆا، سۆفیهکەى هەمەدانیش ئۆقرەى لەبەر دەبرى و ناتوانى بەسەر ئارەزووه دەروونییەکانى زالبى، بۆیه شاهخوشین -- وهك نوینەرى هێزى خودایى -- بەلینى بەیهکگەیشتنى ناخیرەتیی

(۷۲۹) عين القضاة: شرح كلمات، ص ۹۹.

(۷۳۰) شرح كلمات، ص ۹۸.

پیدهدات^(۷۳۱)، که نهمه‌ش له ناوکۆی ئەو دەقه ئایینیانەوه ئاماژەیه بۆ بەرزەفتی دەروونی به کردەى خودایی، که وهک تازه بینیمان باباتاهیر خۆی قسەى لەسەر دەکرد.

هەرچۆنیک بێت، ئەوەى باباتاهیر و سۆفیانی هاوشیوەى دووچارى ئەو پەشوکانه دەروونییە دەکات، له دژایەتى نێوان بنهما ره‌ه‌شتیه‌کان ده‌رناچن، که ئەو سرۆشته نه‌یارتییه‌ى به‌ ده‌روون به‌خشیوه و به‌و ناراسته‌یه‌ى ده‌بات بکه‌وتته ژێر بارى دونیا و ورۆژانى ئاره‌زوه جه‌سته‌یه‌کان و ناوا ویستی خۆی له‌ده‌ست بدات، بۆیه کارى مرۆف‌ى دروست (دیاره مبه‌ست سۆفیه‌کانن)، ئەگەر بیه‌وى چاره‌په‌ی رۆژى په‌سلان و هانای خودایی ئەوکات نه‌کات، بریتی ده‌بێ له‌ گوێزایه‌لى نه‌کردنى ئەو ده‌روونه و جیهادکردنه له‌ دژی^(۷۳۲)، له‌ پێناره‌ به‌رزەفتکردنى و که‌مکردنه‌وى کاربگه‌ریه‌کانى به‌سەر کردەى بوونه عارفه‌وه. لێره‌شدا به‌کارهێنانى وشه‌ى "جیهادکردن -- المجاهدة" بۆ گوزارشتکردن له‌ جه‌نگان دژ به‌ ده‌روون، رێک خۆدیننه‌وه‌ى بابا طاهره له‌ نێو خۆیندنه‌وه‌ى باوى سۆفیانه بۆ وشه‌که و دارشتمه‌وه و به‌کارهێنانییه‌تى له‌ ناوکۆی گشتى هزره‌که‌ياندا؛ له‌و ناوکۆیه‌ى به‌رزەفتی ده‌روون ئەو شیوه جیهاده‌یه که سۆفیان باوه‌ریان پێى هه‌بووه و له‌ نێو کۆمه‌لى ئیسلامیدا بانگه‌شه‌یان بۆ کردوه و بۆته کۆله‌گه‌یه‌کى بنه‌رته‌ى هه‌ر ئەزموونیکى سۆفیانه، ته‌نانه‌ت وای بۆ ده‌چن سۆفیگه‌رى وه‌ک هزر و وه‌ک کردار به‌بێ جیهادى ده‌روونى راست ده‌رناچن^(۷۳۳).

ئەو رێگه‌یه‌ى باباتاهیر ده‌یه‌وى به‌هۆیه‌وه ئەو جیهاده بکات و ده‌روونى به‌رزەفت بکات، هه‌ژارکردن و به‌جێنه‌هێنانى داخاوییه‌کانییه‌تى، له‌مه‌شدا دیسان خۆى ده‌داته‌وه ده‌ست خودا، به‌و مانایه‌ى که چه‌مکى ته‌وه‌کول ئاماژه‌ى پێ ده‌دات. ئیدی پشت له‌ خه‌لك ده‌کات^(۷۳۴)، چونکه ده‌بێ "بوون له‌گه‌ل خودا" به‌س بێت تا ئەو سۆفیه پێسته مرۆیه‌کانى نه‌میتنى؛

(۷۳۱) لعم باره‌وه بگه‌ریوه بۆ: صدیق صفی زاده: دانشنامه نام آوران یارسان، انتشارات هیرمند، تهران، ۱۳۷۶ه.ش، ص ۷۰.

(۷۳۲) عین القضاة: شرح کلمات، ص ۴۶.

(۷۳۳) له‌باره‌ى "جیهادى ده‌روون" لای سۆفیان به‌گشتى بگه‌ریوه بۆ: محمد الرحمنى: الجهاد من الهجرة إلى الدعوة إلى الدولة - بحث في مواقف العلماء المسلمين في القرنين الرابع والخامس للهجرة، دار الطليعة، بيروت، ۲۰۰۲، ص ۱۱۶-۱۲۱.

(۷۳۴) عین القضاة: شرح کلمات، ص ۱۱۳.

وهك قهلهندهرئىكى بئى مالّ و بئى لهنگەر له بهيانىيهوه تا ئىتواره بھولتتتتوه و باكى بهژيانى ئهوانىترتتوه نهبئى^(۷۳۴). بئىگومان ئهमे بهماناى "بهرهنگاربونوهوى دهروون به دهروون" نىيه، كه كاركردن و ماندوبونوه لهپىناو زالبون و چهپاندى جهسته^(۷۳۶)، بهلكو دهبئى ههلبئاردنى نهو شئوه ژيانه ههژارانىيه لهخۆه بئى، چونكه رهنگه "ههژارى - الفقر" خۆى بئىته مهبهستىك و جارئىكى تر سۆفى له ناسىنى خودا سهرقالّ بئى. بۆيه دهبئى باشتري جۆرى سهردهرى لهگهلاّ دهروون فهرامۆشكردى بئى، تا بهمه سۆفى بتوانئى بهتهواى خۆى بۆ خودا تهرخانبكات و كاتى ئهوهى نهمىئى بئى له ئارهزوه دهروونىيهكانى بكاتهوه؛ ئهنگه مرؤفّ دهيوئى دهروونى خۆى بكوژئى، با پشتگوتئى بجات^(۷۳۷).

تا ئىتره بۆچونكهكانى باباتاھير لهسهر دهروون و خهوشهكانى و ههولئى بهرزهفتكردى، كهه تا زۆر، دووپاتكردهوى كرؤكى ههمان ئهه بۆچونانهيه كه له كولتورى سۆفىگهريدا لهسهر دهروون ههبووه^(۷۳۸)، ههروهها لهپانتايى كورديشدا خرابوه روو، بهتاييهت وهك له باسى مظهفهرى كرماشانى و ئهبوھهكرى كورپى يهزدانىاردا بىنيمان. تهنانت سۆفى ههمهدان به شئوهى كورپى يهزدانىار، بهلام به دهستهواژهى ساكارتر و به رۆحانىيهتئىكى پتر له گوزارشتكردىندا، ههمان ئهه بهراوردكارىيهش دهكات كه سۆفىهكهى ورمى له نئوان رۆح و دهروون^(۷۳۹) كردهبووى. له كورته وتهكانيدا دياره ئهه به ناگادار بوون لهو كولتوره پيشىنهيه بهگشتى و وهك گفتوگۆيهك لهگهليدا تيزهكانى خۆى دارشتوه و قسه لهسهر ئهه چهمهكه سهرهكويه دهكات. خۆ رهنگه ئهه - جگه له كولتورى سۆفىگهرى - ناگادارى تىگهيشتنى فهلسهفهى ئىسلاميش بۆ دهروون، له رووى چىيهتى و دهركهوتهكانىيهوه، بووبئى، بهتاييهت نهنگه ئهه بۆچونوه راست بئى كه باس له بهيوهئدى ئهه به فهيلهسوفى هاوسهردهم و هاوشارى

(۷۳۵) ئهمه ناوهرؤكى چوارينهكهى بابا طاهر بوو، كه لهسهرتهئى ئهه بهشهدا، وهك نمونه لهسهر حالئى قهلهندهرى هئىئاناهوه.

(۷۳۶) عين القضاة: شرح كلمات، ص ۹۹.

(۷۳۷) شرح كلمات، ص ۸۵.

(۷۳۸) ههه بۆ نمونه بگهريئوه بۆ: السلمى: عيوب النفس، ص ۵-۳۷. القشبرى: الرسالة، ص ۲۶۴-۲۶۸.

(۷۳۹) عين القضاة: شرح كلمات، ص ۴۵.

خۆی ئىبن سينا (۳۷۵-۴۲۸/ك/۹۸۶-۱۰۳۷ز) دەكات^(۷۴۰)، كە "دەروون" كۆلەگە يەككى
بنەرەتتى كۆي فەلسەفەي ئەوي پىتكە دەھىتتا^(۷۴۱). لەگەل ئەوئەشدا، ئەوي بابا طاهر لەو
تىگە يىشتانە بۆ "دەروون" جيا دەكاتەو بەكارھىتتانی ماناكانە بۆ تىگە يىشتن لە دەروونى
خۆي و دەرچوون لەو حالە رارايە دونيايەي تىيدا بوو.

ئەگەرچى رەنگە سنووردارىوونى كاريگەرىي دونيا و بەرزەقتبوونى دەروون،
خۆتەر خانكردنى سۆفى بۆ خودا فەراھەم بكات، بەلام مەرج نىيە مرۆڤ، لايەنى كەم كەسىكى
وەك باباتاهير، ئاسوودە بكات. چونكە ئەو جۆرە ژيانەي لە ئاكامى ئەم پىرۆسەي سنووردانان و
بەرزەقتكردنە دىنە ئاراو، تاللىتى خۆي ھەيە و وا لەو كەسە دەكات بە دەرووبەرەكەي نامۆ
پىتت. نامۆيىش بارىكە ھەموو كەسىك بەرى ناگرى، بەتايەت ئەو جۆرەيان كە باباتاهير
پىناسەي دەكات و گەرئەوئەيە بۆ لاي خودا، بەلام ھەم رىگا و ھەمىش شىوئەي ئەو گەرئەوئەي
تىدا ون دەبى، ترسى ھەرە گەورەي ئەويش لەو نامۆ بوونەيە؛ چونكە وەك خۆي شەرحى حالى
لەگەل نامۆيى دەكات و دەللى: ((ھەموو جۆرە تاللىيەكم چەشتوو، لە نامۆيى تىكەل بە
سەرسامى تالترم نەبىنيو))^(۷۴۲). لەگەل ئەوئەشدا پىتدەچى ئەو لە كۆتايىدا لەگەل نامۆيىش
راھاتبى، نەك ھەر ئەمە بەلكو چىۆي لە تاللىيەكەشى وەرگرتبى، وەك پىشتىرش لە پەيوئەندىي
ئەو بە "شاھ خوشين" ھەمان حالمان بىنى، چونكە ئەو نامۆيە دەبىتتە ھۆي ئەوي بە
تەواوي دوور بكەوئەتەو و بۆ ھەمىشە لە حالى "وہجد" دابى و بىكاتە رىبازىكى خوداناسين و
تىكەل بوون بە ناوہ خودايەكان^(۷۴۳).

پىنگومان بەدەر لەو وتانەي شىرۆفەي ئەزموونى رۇحانى بابا طاهرمان پى كورد، كورتنە
وتەكانى تىرش گىرنگى خۆيان ھەيە لە پەي بردن بە جومگە بنەرەتتايەكانى تىگە يىشتنى ئەو لە
سۆفىگەرى بە گىشتى، جا چ ئەو وتانە بن كە جەخت لەسەر بوارى تىۆرى ھزرى سۆفىگەرى
دەكەنەو وەك: " زانست، ناسين، بىنين، حەقىقەت، عەقل، رۇح، ئامازە، فەنا و بەقا،

(740) V.Minorsky: Baba – Tahir, EI, Vol.I, P.839.

(۷۴۱) بۆ غونوئە پروانە: كتاب الشفاء - الفن السادس من الطبيعيات (علم النفس)، المؤسسة الجامعية
للدراستات و النشر، بيروت، ۱۹۸۸.

(۷۴۲) شرح كلمات، ص ۱۶۳.

(۷۴۳) شرح كلمات، ص ۱۶۳.

یەکتایی و... هتد" (٧٤٤)، ئەمانەش زۆریەیان پتر روونکردنەوه و بەرجەستەکردنی ئەو تیزانەن
 کە ئەو ویستوریەتی عێرفانی سۆفییانە ی پێ روونبکاتەوه. یانیش ئەو وتانە ی دەچنە بواری
 کردەکیی سۆفیگەرییەوه وەك: "مەقام و حالەکان، ملکهچی، گوپرایەلی، تەرکەدونیاپی،
 مەرگ و ژیان، کات و... هتد" (٧٤٥). خۆ ئەمە کتیبێکە لەبارە ی تەواوی تەصوفەوه، ئەو
 تەصوفە ی لای ئەو لە سەرۆی ژیان و مەرگەوهیە، نەگەرچی لە نێو ئەو دوو چەمکەوه خۆ ی
 دەناسینی و جەخت لەسەر ئەوه دەکاتەوه ژیانیکە لەگەڵ هەقدا و مەرگی هەر جۆرە ژیانیکە
 کە دەشی بابای سۆفی لەو لەگەڵ بوونە دووربجاتەوه (٧٤٦).

دووەم: هەژموونی شەریعەت و پاشەکشە ی دەرکەوتە هزرییەکانی سۆفیگەری

١- زەمینە ی ئایینی گەشەسەندنی سۆفیگەری سوننی لە کوردستاندا

ئاسان نەبوو ئەو رەوتە ی سۆفیگەری کە جەختی لەسەر راڤە ی باطنی و جیاوازی لەگەڵ
 ئەوانیتری نێو کایە ی ئایینی، لەسەر بنەمای حەقیقەت و شەریعەت و پشتمگۆی خستنی
 "بنەما شەریعیەکان"، دەکردهوه، بە بەهانە ی پابەندبوونی رەها بە حەقیقەت، هەژموونی
 بەسەر هزری ئایینی ولاتە کە بسەپینی، رەنگە ئەمەش بگەریتەوه بۆ ئەوه ی کە رەوتە کە زیتەر
 لە رەوتەکانی تر بە پەراوێزخواه. لە لایەن دەسەلاتی سیاسی و لە پشتیەوهش دەسەلاتی
 ئایینی -- فیهقی و پەیرەوکارانی شەریعەت، نەك هەر رێیان لی دەگرتن بەلکو سنووریشیان بۆ
 تەشەنەکردن و بەریە ککەوتنیان لەگەڵ خەلکی ئاسایی دادەنا.

ئەوه ی کە هاوکاری ئەو بە پەراوێزخستەنش بوو، رەوشی سیاسی -- ئایینی خەلافەت و
 بەشی رۆژھەلاتی جیھانی ئیسلامی بوو، کە لە سەدە ی پینجەمی کۆچیدا بە ئاراستە ی

(٧٤٤) شرح کلمات، ص ١١-٤٩، ٥٤-٦٢، ١٤٥-١٤٦، ١٤٩-١٥٢.

(٧٤٥) شرح کلمات، ص ٦٢-٨٤، ٩٠-١٠٤، ١٠٧-١٤٣.

(٧٤٦) شرح کلمات، ص ١٥٢.

گه شه سەندن و ههژمونی ریبازه فیهییه سوننه کان بوو^(۷۴۷). ره مزه دیاره کانی نیو نو ره ریبازانهش، له فه قیه و زانا ئوسولیه کان، گومانی زۆریان له تهواوی کولتوری سۆفیگهری کردوو و خستویانه ته ژیر باری پرسى رهوایی هه بوون له پانتایی نیسلامیدا. ههروهها بانگه شهی هه لوه شانده وهی نو چه مکانه یان ده کرد که گوتاری سۆفیگهری به ره همی ده هیان و پینگه ی نایینی خۆی له سه ر دامه زرانده بوو و به هۆیه وه خویندنه وه یه کی جیاواز و ناباوی په یوه ندیی نیوان مرۆڤ و خودا و پرۆسه ی خودا په رستی به گشتی ده کرد^(۷۴۸)، به هه مان شیوه نو حاله شیان قه بۆل نه بوو، که گه لی سۆفیانی پێ دناسرایه وه و گۆشه گیری و دووره په ریزی ببوو ناویشانی بنه ره تییان، نه مه سه رباری دژایه تیکردنی راسته وخۆیان بۆ نا هه نگیسازى نایینی (سه مع) و نواندنی دیاره ی سه روو ناسایی (که رامه ت) و... هتد^(۷۴۹).

نه گه ر سۆفیگهری ده ییست له به رده م به م گوتاره فیهییه دا خۆی رابگرێ و له پانتایی نیسلامیدا نه که وه یته بهر توندو تیژی نه وانیه به "فه رمی" خۆیان به به رپرسی "با وه پرداریی دروست" داده نا، وه ک هه ندیک له ره مزه کانی وایان لێ به سه ر هات (که دیارترینیان هه لاج و په یه رکارانی بوون)، ده بووا به تیزه کانی خۆی دا بچیتته وه، له و بازنه هزییه ی کاری تیدا ده کرد بچیتته ده روه و شیوه یه کی نه وتۆ وه ربگرێ که له میانه یدا خۆی بداته ده ست نو دراوه عه قیده ییانه ی گوتاری شه ریعه تیی به ره همی هی نا بوون و ره وایی پێ به خشی بوون.

ته نانه ت له نیو نه لقه ی سۆفیان خۆشیاندا سه رباری فه قیه ه کان، که سه انیک ده رده که ون بانگه شه ی چاکسازى و پێدا چوونه وه ی بنه ما جیگه ره کانی هزه که یان ده که ن و ده یانه وێ له دیدی شه رعیه یه وه ته وای کولتوری سۆفیگهری هه لسه نگیننه وه، پرۆسه یه ک ده ست پیده که ن که بریتی ده بێ له هه لۆ یه رده کردنی تیزی سۆفیانه ی گونجاو له هی نه گونجاو به پێ وه ی

(۷۴۷) له باره ی نه م گۆرانا نه بگه رتۆ ده بۆ: عبه د المجهی د أبو الفتح بده ی: التاریخ السیاسی و الفکری للمذهب السنی فی المشرق الإسلامی، عالم المعرفه، جده، ۱۹۸۳، ص ۱۱۵ به دوا وه.

(۷۴۸) هه ر بۆ نمونه به روانه: الملطی: التنبییه و الرد علی اهل الأهواء و البدع، تقدیم و تحقیق: محم د زینه م محم د عه زب، مکتبه مدبولی، القا هره، ۱۹۹۳، ص ۹۲-۹۳. الأفسرایینی: التبصیر، ص ۱۳۲-۱۳۴. بلخی: بیان الأدیان، ص ۸۷-۸۸.

(۷۴۹) الملطی: التنبییه، ص ۹۳. الطه ربی: الرد علی من یجب السماع، تحقیق: مجدی فتحی السید، دار الصحابه للتراث، طنطا، ۱۹۹۰، ۲۷-۳۶

شەرىئەت، ھەرۋەھا پىكىبەستەنەۋەي رەۋتى سوننى و ديار دەي سۆفيگەرىي، پاشان پىداگرتن لەسەر ھەبوونى پەيوەندىيەكى تەۋاكارىي لە نىۋان ھەردووكيان، نەمە سەربارى گەران بەدۋاي ھاومانايى چەمكەكانيان لەگەل ئەۋەي لە دەقە ئايىنىيەكان (قورنان و فەرموودە) دا ھەيە، تا بەمە بىسەلمىنن ئەو زانستەي ئەوان قەسەي لەسەر دەكەن رەسەنىكى شەرىئەي ھەيە^(۷۰۰).

بىگومان سۆفيگەرى لە كوردستانىش لەم گۆرانانە بەدەر نەبوو، ھەژموني رەۋتى سوننەگەراش بەسەر تەۋاي جىھانى نىسلامى، سنورى بلاۋبونەۋەي رەۋتەكەي لە نىۋ دەستەبۇئىي ئايىنى ۋلاتەكەي بەرفرە كر دوۋە، ئىدى ھەر ديار دەيەكى ترى ۋەك سۆفيگەرى، ئەگەر دەخۋازى بە ناشكرا كارىكات و لە نىۋ ئەو دەستەبۇئىيەدا پايەي ھەيە، دەبوۋا جۆرىك لە پابەندى بە رەۋتەكە ھەبوۋايە ياخود لايەنى كەم لە چوارچىۋەي سنورەكانىدا خۆي بناساندىبوۋايە، ئەگەرنا كەسى سۆفى جىي گومان دەي و لە گوتارى فيقھيدا روۋبەرۋوي رەخنى توند و بە پەراۋىز خستن دەبوۋە^(۷۰۱)، تەننات كەمىك دۋاي قۇناغى تويۇنەۋەكەمان، لەداردانىشى لى دەكەۋىتتەۋە^(۷۰۲)، يانىش لايەنى كەم ئەو تەرزە سۆفيە لەنىۋ مېژو ۋەدەردەنرا و تەۋاي كولتورەكەي پشتگوي دەخرا، ۋەك لە حالەتى شاخوشين و باباتاهير و ئەوانىتردا بىنىمان.

ئەو لە قالدانەي سۆفيگەرى كارىگەرىي بەسەر چەندايەتى و چۆنىيەتى ھزرەكەدا ھەبوۋە، بەتاييەت لەسەدەي پىنچەمدا، ئەگەرچى لەۋە ناچى ئەو مۆدىلە قەبولكراۋەي سۆفيگەرى

(۷۰۰) لە ديارترين ئەوانەش كە لەم گۆشەنىگايەۋە سۆفيگەريان خويىندۆتتەۋە: نەبو نصرى سەراج، خەرگوشى، قوشەيرى ھجۋەيرى، بگەرئۆە بۆ: اللمع، ص ص ۱۸-۱۹، ۲۸، ۵۱۶-۵۵۵. تەھذيب الأسرار، ص ص ۳۹۸-۴۰۲. الرسالة القشيرية، ص ۶-۳۱. كشف المحجوب، ج ۱، ص ص ۲۰۳-۲۱۳، ج ۲، ص ص ۱-۵-۲۰۲. ھەرۋەھا، بۆ شەرقەي بۆچۈنەكانيان، پروانە: عبد الرحمن بدوي: تاريخ التصوف، ص ص ۹۱-۱۰۳.

(۷۰۱) ھەر بۆ غونە پروانە رەخنى نىبن ھەزمى ئەندەلوسى (م ۴۵۶/ك ۶۴، ۱۰) لە سۆفيەكى شارى نصيبن و ھاوسەردەمى خۆي، بە ناۋى نەبو حاضر، كە گوايە باۋەرى بە ناۋىتەبوونى خودايەتى و مرقايەتى ھەبوۋە. پروانە: الفصل، ج ۳، ص ۱۴۳. لەۋەدەچى ھەر ئەو بۆچۈنەنەي نەبو حاضرى نصيبنى يە ۋاي كر دوۋە جگە لە نىبن ھەزم و ديدە رەخنىيەكەي، لە سەرچاۋەي تردا زانىبارى لەسەر نەي.

(۷۰۲) رەنگە غونەي ھەرە ديار ھەر ئەو عەينو لقوضاتى ھەمدانى يە بىتت كە پىشتەر پىنناسەمان كر؛ لە ھەمدان بە كوفر و زەندەقە و بانگەشەي پىغەمبەرى تۆمەتباركرا و لە داردارا. بۆ زانىبارى زياتر پروانە: نصر الله پورجوادی: عين القضاة، ص ص ۱۲-۳۸.

پانتاييهكى بەرفرەي لە گۆرەپانەكە گرتبێ، بەلكو وا ديارە لە ناكامى ئەو گۆرارانە بە گشتى سۆفيگەرى لە پانتايى كوردیدا پاشەكشەي كردبێ، بۆيە بەدەگمەن نارى سۆفييانى ولاتەكە دەبينن. لەلای ئەو نووسەرانیەش كە پەرۆشى نوسینەوێ هزر و سەربوردەي سۆفيانن نەپرژاونتە سەر كەسايەتییە سۆفيەكانى ئەوئ؛ هەر كەسێك چاو بە "كشفا المحجوب"ى هجوهیری بخشینیت قەوارەي ئەو پاشەكشەيە دەبینیت. لەویدا، لەو بەشەي بۆ بەسەرھاتی سۆفييانى ھاوسەردەمی نووسەر لە دەقەرە جیاکانى جیھانى نیسلاسى تەرخانكراوە، ناویكى ئەوتۆمان بەرچاو ناکەوئ سەر بە ولاتەكە بئى یانیش - وەك سۆفييانى پیتشووئر - خودان بۆچووون و تیزی سۆفيانە بووبئ.^(٧٥٣)

بێگومان شارى دینەوەر، وەك بنگەي سەرەكى هزرى سۆفيگەرى لە پانتايەكە، زوو كەوتۆتە ژێر بارى ئەو گۆرانكارىیانەو، ئەو تێكەلبوونەي لە نیوان حەقیقەت و شەریعەت لەویدا ھەبوو و بانگەوازی سۆفييانى ئەوئ بۆ پابەند بوون بە بنەما شەریعیەكان وەك پیتشمەرچێكى بوونە سۆفى^(٧٥٤)، وایكردووە زۆرینەي سۆفيەكانى لە سنوورى شەریعەتەو هزرى خۆیان داپرێژن، بەمەش لە زوویەكەو لەویدا دیاردەي كەسى سۆفى فەقیھمان بەرچاو دەكەوئ. بێگومان - وەك لە سەرەتای توژینەو كە ناماژەمان بۆ كرد - ئەو یەكانگیریەي لەوئ لە نیوان ریبازى فیهقى "سوفیانى" و سۆفيگەریدا ھەبوو، رینگەي دەرکەوتن و چەسپینی ئەو جۆرەي سۆفيگەرى پتەو كەردبوو، تا ئەوكاتەي ریبازەكە لە شاردا پەیرەوكارى ھەيە، ھەر سۆفى سوفیانى دینە بەرچاو، وەك لەگەل سۆفى بەناوبانگ و خاوەن پینگەي بەرزى ئەوئ ئەبولعەباس ئەحمەدى كورپى حەسەنى كورپى عەنانى كونكەشى(٣٥٩ - ٤٤٩ك/٩٧٠ - ١٠٥٧ز) ديارە، كە وەك سۆفى و فەقیھێكى ئەو مەزھەبە قسەي لەسەر دەكۆئ و بە خاوەن كتیب و قەلەم دەناسرئ، تەنانەت دەلێن نزیكەي شەست بەرھەمی نوسراوى ھەبوو^(٧٥٥).

(٧٥٣) كشفا المحجوب، ج ١، ص ٣٧٥-٣٩٢.

(٧٥٤) الأنصاري: طبقات، ص ٣٠١.

(٧٥٥) السلفي: معجم، ص ١٠٤. الذهبي: تاريخ الإسلام، ج ٣٠، ص ١٩٨. الصفي: الوافي، ج ٦، ص ١٨٩. جینگەي باسە ئەو سۆفيە لە دواي خۆشیدا كور و نەوەكانى بەردەوامیان بە كلتورى ئەو داو، تا نیتسا پاشاوەي گۆرپى يەك لەنەوەكانى بەناوى مەحمود كە لەسالى (٥٥١ك/١١٥٦ز) مردووە، لە گۆرستانێكى كۆنە شوێنى دینەوەر ماوئەتەو، بروانە: مسعود گلزاری: كرمانشاهان، ص ٢٨٤.

بىگومان لەدوای بىرەوسەندن و تەشەنەکردنى رىيازى شافعى لە نىو كوردان و لە ولاتەكەياندا و ھەژموني ئەو رىيازە بەسەر كايەى فيقھى و بەرتەسك بوونەوى رىياز و رەوتە نايىنيەكانى تر، ئەگەرى دەرکەوتنى سۆفى شافعى مەزھەب فراوان بوو. لە شوتنى جودا جوداى ئەم تۆيۆينەوھىە ناماژە بۆ جۆزىك لە پەيوەندىيە لە نىوان ئەو رىيازە فيقھىيە و ھزرى سۆفىگەرى كراوہ؛ ھەر لە مەيلى زانايانى شافعى بە تايبەت فەقيھىكى وەك ئبن گەچ بۆ حەلاج بگرە تا ياوەرەيتى سۆفىيەكى وەك ئىبراھىمى كرماشانى لەگەڵ فەقيھانى شافعى و گرنگيدانى ئەبوەكرى كورپى يەزدانىار بە دید و بۆچوونەكانى شافعى و چەندان نمونەى تر، كە ھەمويان ناماژەن بۆ سەرەتاكانى يەكانگىرى رىيازەكە و دياردە نايىنيەكە.

لە راستيدا گوتارى گشتى سۆفىگەرى سونى ھەولتى جىكردنەوھى شافعى لە نىو بازنىيە بىركردنەوھى داوہ و ويستويەتى پىگەى ئەو كەسايەتییە لە نىو شەرىعەت وەك بەھانەيەك بۆ بەخشىنى رەوايى بەم بىرە بەكاربھىتى، ئەو خویندەنەوھى شافعى بە ئاشكرا لە كىتیبىكى سوللەمى ديارە بە نارى "كلام الشافعى في التصوف"، لەويدا ئەو رابەرەى رىيازە فقھىكە، لە رىگەى بەستەنەوھى تىگەيشتنى ئەو بۆ رەوشتى نايىنى و بەستەنەوھى بە رەفتارى سۆفىيانە، وەك دۆستىكى سۆفىيان و گوتەبۆيۆتىگ لەسەر رىياز و نەرىتى سۆفىيانە خراوتە روو^(٧٥٦).

ئەمە لەكاتىكدا زۆر لەو بۆچوونانەى شافعى لە بارەى سۆفىگەرى و بنەماكانى، لە نىوہندى فيقھىيەوہ، بە گومانەوہ تەماشا دەكرى و بە راست نازانى^(٧٥٧). ھەر چۆنىك بىت ھەر لە كىتیبەكەى سوللەمى ناماژە بە كەسايەتى پانتايىيەكە، بە تايبەت يەك لە دىنەوہرىيەكان بە ناوى ئەبوەكرى محمەدى كورپى يەعقوبى دىنەوہرى، كراوہ كە گرنگى بەو پەيوەندىيەى شافعى و سۆفىگەرى داوہ^(٧٥٨)، كە دەشى ئەمەش بەلگەيەك بى لەسەر ئىشكردن و خستەنە بەرباسى پەيوەندىيەكە لە نىوہندى سۆفىگەرى لە ولاتەكەدا.

ئەوھى لە گەشەسەندنى ھزرى سۆفىگەرى ئەو شارە رابىتى درك بەو يەكانگىرىيەى رىياز و كايەكە دەكات و دەبينى لە زووئەكەوہ سۆفى شافعى پانتايىيەكى بەرفرەى دياردە

(٧٥٦) كلام الشافعى في التصوف، تحقيق: احمد طاهرى عراقى، ضمن: مجموعة آثار، ج٢، ص١٧٤-٢٠٥.

(٧٥٧) بۆ زانبارى زياتر لەم بارەوہ بىروانە: ابو الخير تراسون: التصوف في القرنين الثاني والثالث الهجريين و موقف الفقهاء الأربعة منه، اطروحة دكتوراه، جامعة ام القرى، مكة المكرمة، ٢٠٠٢، ص٣٤٠-٣٦٤.

(٧٥٨) السلمي: كلام الشافعى، ج٢، ص١٨٣.

ئايىنىيە كەيان گرتوۋە، ئەو ەتا سۆفى دەيىن خەرىكى خويندىنى ئەو رىبازە فىقھىيە، ەك ئەبولقاسم ەبدولصەمدى دىنەۋەرى (م ۳۹۷/ك ۱۰۰۶ از)، كە ەك فىقھىيىكى وتارخوين و جىبە جىكارى بنەماكانى شەرىعت دەردە كەۋى^(۷۵۹)، بگرە ھى وايان تىدایە بوونەتە زانای دىارى برارى زانستە شەرىعيەكان، ەك ەلى كورى موساى دىنەۋەرى ناسراو بە ئەبولحەسەنى سۆفى، كە بۆتە فەرمودە گىرە ەۋەيەكى بەرچاۋى نەك ەەر شارە كەى خۆى، بەلكو لە دەرەۋەى ئە، شادا ناۋى دەركردوۋە^(۷۶۰). ئەو ويستويەتى ويئەيەكى دروستى شافعى لە نىۋ گوتارى فىقھىيدا بختە روو، بۆيە ھەۋلىداۋە تۆمەتى شىعەبوونى شافعى رەتبكاتەۋە، بۆيە بە پشتبەستەن بە خەۋىيىن بە پىغەمبەر و ئەو ەيزە مېنىۋكېيەى لەمچۆرە خەۋنەدا ھەبوو، جەختى لەسەر پاكىيى باۋەرى شافعى و پەيرەۋكارانى كردۆتەۋە^(۷۶۱).

ھەر چۆنىك بىت، بە وردبوونەۋە لە سەربوردەى سۆفىيانى قۇناغەكە، دەردە كەۋى برەسەندىنى سۆفىگەرى سوننى لەسەر حېسابى پاشەكشەكردنى تىز و تە و گوتارە سۆفىيانەكانى ئەو كەسانەيە، بەجۆرىك كە ھىچ كاميان ەك بەرھەمھىنەرى ھزرى سۆفىگەرى دەرنەكەوتون و سۆفىبوونيان زياتر برىتى بوو لە بەرجەستەكردنى حالەتى سۆفىيانە، ئەو ەتا ەك كەسىيى خوداپەرست و تەركەدونىا بەرچاۋدەكەون، ھەرۋەھا ەك پابەند بە ژيانى نەدارى و پەيرەۋكارى توندرەۋى بنەما رەشتىيەكان ويئا دەكرىن^(۷۶۲)، نەگەر بەتايبەت باسىش بىتتە سەر رەھەندى سۆفىيانەى كەسىتيان، ئەوا تەنھا ھەندىكجار ناماژە بۇ تواناى كەرامەتونىيان كراۋە^(۷۶۳).

كەۋاتە لىرە بەدۋاۋە ئەۋەى لە كەسىتى سۆفیدا گرنىگ بوۋە پابەندبوونەكەى بوۋە بە شەرىعت، لەگەلّ خۆخەرىكردن و بەرھەمھىنەنى ئەو زانستانەى لە دووتويى ئەم شەرىعتەدا جىيان دەبۆۋە، نەك ھزرىك كە دەشى سنورەكانى بەزاندىبى و بە لەرى لادەر بىخونىرتتەۋە. بە دەستەۋاژەيەكى تر، لىرە بەدۋاۋە سۆفىگەرىيى تىۋرىي كە لە نىۋ بازنەيەكى سەربەخۆدا بىرى

(۷۵۹) سبط ابن الجوزي: ذيل، ص ۲۷۱-۲۷۳. السبكي: طبقات الشافعية، ج ۳، ص ۳۲۹-۳۳۰.

(۷۶۰) القزويني: التدوين، ج ۴، ص ۱۱۷.

(۷۶۱) القزويني: التدوين، ج ۳، ص ۴۲۹.

(۷۶۲) السلفي: معجم، ص ۱۰۴. سبط ابن الجوزي: ذيل، ص ص ۲۷۱ - ۲۷۳.

(۷۶۳) الخطيب: اخبار الصوفية، ص ۷۲. السمعاني: الأنساب، ج ۲، ص ۵۳۱. سبط ابن الجوزي: ذيل،

ص ۳۸۰.

دەکردهوه، جینگەى خۆى بۆ سۆفینگەرىهكى پراکتىكى چۆل دەکرد، که تەنیا هەلسوکەوت و رەفتارى ئایىنى پەپه و کارانى خەسلەتەکانى ناسنامەکەى دەردەخست، ئەگەرنا ئەو خۆى لە نىو بازنەى هەژمۆنگەراى شەرىعەتدا بىرى دەکردهوه.

۲- شىخى ئىسلام ئەبولخەسەنى هەکارى و برهوپىدانى سۆفینگەرى سونى:

سۆفیهک که دەقاردهق دەربى ئەو گۆرانانە بىت که بەسەر هزرى سۆفینگەرى لە پانتایى کوردیدا هاتوو ئەبولخەسەن عدلى کورى ئەجمەدى هەکارى (۴۰۹ - ۴۸۶ / ۱۰۱۸ - ۱۰۹۳) ه، که بە گشتى بە "شىخى ئىسلام - شىخ الإسلام" (۷۶۴) و لە نىوهندى سۆفیان بە "جمال الإسلام" (۷۶۵) ناسراوه، ئەو رەجەلەکى خۆى دەگىراپهوه سەر ئومەوییهکان (۷۶۶)، لەو سەرچاوهى ژياننامەیان نوسیهتەوه زیاتر وا دەناسىنئى که زانایهکى گەرۆک بووه، بە شار و دەقەرە جیاجیاکاندا (مەککە، صەیدا، صور، حەلب، موسل، ئەسفههان و... هتد) گەراوه، زیاترىش کارى بۆ کۆکردنەوهى فەرموودهى پىغەمبەر و گىراپهوهى کردوو (۷۶۷). بەلام دواتر لەو ناوهندە ئایىنىیهى تىیدا وەک فەرمووده گىرەوه و شەرەناس ناسرابوو دوور کەوتۆتەوه، دەلین تا مردنى وەک سۆفیهک و بۆ خوداپەرستى نىشتەجىئى چیاکانى "هەکارى"، بەتایبەت گوندى "دێرەش"، بووه (۷۶۸)، هەر لەویش مردوه و نىزراوه و تا هەنوکەش گلکۆکەى لەوى ماوه (۷۶۹).

(۷۶۴) ئەو خۆى راقەى تايهتى بۆ ئەو نازناوه هەبووه و بەو دارشتنەى رازى نەبووه، کاتىک پىيان گوتوه: تز شىخى ئىسلامى، گوتوویهتى: نەخىر من شىخىکم لە ئىسلامدا (أنا شیخ فی الإسلام). ابن خلکان: وفیات، ج ۳، ص ۳۴۵. الصفدى: الوافى، ج ۲۰، ص ۱۲۰.

(۷۶۵) ابن عربى: الفتوحات المکیة، تحقیق: عثمان بىحى، الهیئة المصریة العامة للکتاب، القاهرة، ۱۹۸۶، ج ۱۲، ص ۳۰۶.

(۷۶۶) ابن الأثیر: اللباب، ج ۳، ص ۳۹۰. ابن خلکان: وفیات، ج ۳، ص ۳۴۵.

(۷۶۷) ابن عساکر: تاریخ، ج ۶، ص ۴۳. ج ۹، ص ۱۹. ابن النجار: ذیل تاریخ بغداد، تحقیق: مصطفى عبد القادر عطا، دار الکتب العلمیة، بیروت، ۱۹۹۷، ج ۱۸، ص ۱۷۲.

(۷۶۸) السمعانى: الأنساب، ج ۵، ص ۶۴۵.

(۷۶۹) أنور المائى: الأکراد فی بهدینان، مطبعة الحصان، الموصل، ۱۹۶۰، ص ۷۳.

سەبارەت بە کەسیتی سۆفیانەى شىخى ھەکارى، ئەو دەزائىن كە لە گەورە سۆفیانى سەردەمەكەى دەژمێردرا، تەنانت بە شىخى سۆفیان دادەنرا^(٧٧٠)، توانيويەتى لەو بوارەدا جۆرێك لە نێوئەنگەرى بەو شۆنە ببەخشى كە تيايدا دەژى، تا ناستىك كە سۆفیانى ناوچەكانى دى لە ھەكارى دەچوونە خزمەتى تا سوود لە زانستى ئەو وەرېگرن^(٧٧١). لێرەدا دەردەكەوئ كە گرنگى ئەو شىخە ھەر لە برەوېئدانى سۆفېگەرى سوننیدا قەتیس نەماو، وەك كەمىكى تر لىئى دەدوئین، بەلكو - ھاوكات - لە بەرفرە كردن و گۆرینى سنورى جوگرافى ئەو ھزرەشە لە پانتایى كوردیدا؛ نەگەر تا نىستا بىنیمان سۆفېگەرى زیاتر لە ئاوايەكانى رۆژئاواى ھەرىمى چیا و بەشىك لە ناوچە ھاوسنوورەكانى لە ھەرىمى نازرېبجان (بەتايبەت ورمى)، چەقى بەستبو، ئەوا ئەو دەبگوازیتەو بە ھەرىمى پان و پۆرى جەزیرە، كە - وەك پىشتر باسان كوردووە - كەمتر سۆفېگەرى تیدا دەرکەوتبو و بە دەگمەن لە زمىنەى ئایىنى و كۆمەلایەتى ئەوئ توانيبووى خۆى بناسىن، بەلام ئەبوالحەسەنى ھەكارى بونىادىكى پتەو بۆ ھزرەكە لەوئ دادەمەزرىن، كە زیاتر دواى خۆى بەرجەستە دەب، ھەر بۆیە ئاسايە نەگەر دەبىن دواى ئەو ھەرىمى جەزیرە بە گشتى بۆتە سەنتەرىكى بەرچاوى گەشەسەندنى سۆفېگەرى^(٧٧٢). تەنانت تا رۆژگارى ئەورۆش لەسنورى نىشتەجىبوونى ئەودا (دەقەرى بادىنان)، مەزارى چەندان شىخى لىيە، گوايە لە موریدانى ئەو بوونە^(٧٧٣). ئەك ھەر ئەمە بەلكو كارىگەرى بەسەر دەرەوئى ئەوئش ھەبوو، ئەوئەتا ناخافتنى وا لە ئارادايە كە ژمارەيەك لە گەورە سۆفیان، بەتايبەت لە كوردەكان، لە بنەرەتدا موریدى ئەون، لەوانە

(٧٧٠) ابن النجار: ذيل، ج ١٨، ص ١٧٢. ابن العديم: بغية، ج ١٠، ص ٤٥٦٩.

(٧٧١) ابن عساکر: تاريخ، ج ٥٢، ص ٣٥٧.

(٧٧٢) بۆ زانیارى زیاتر بروانە: آكو برهان محمد: الحياة العلمية في دياربكر و جزيرة ابن عمر (من القرن ٥- ١١/١٣م)، رسالة ماجستير، كلية الآداب، جامعة صلاح الدين، اربيل، ٢٠٠٠. عبد الله بن ناصر بن سليمان الحارثي: الأوضاع الحضارية في اقليم الجزيرة الفراتية في القرنين السادس والسابع للهجرة، الدار العربية للموسوعات، بيروت، ٢٠٠٧، ص ص ٤٨٣-٤٨٧.

(٧٧٣) لەوانە: شىخ محەمدى بەررارى، شىخ پیراموس لە گوندی زیوہ لە رۆژئاواى بامەرنى، شىخ محەمدە متەوہ کيل لە گوندی مانی و چەندانى تر. لەم بارەوہ بگەڕیتوہ بۆ: أنور المانی: الأكراد، ص ٧٥-٧٦.

ئەبۇبەكرى ھاۋارى و ئەبو محمدى شەنبەكى و ئەبولوھفای حولوانى و...ھتد^(۷۷۴)، وەك دواى كەمىكى تر باسيان دەكەين.

بەھەرھال، زانبارى ئەوتۆ لەسەر گەلالەبوون و پىنگەيشتى كەسىتى سۆفیانەى تىكھەلكىشى شەرىعەتتى شىخى ھەكارى نىيە، لەگەل ئەوھشدا دەشى ئەو كەسىتتییە و تىگەيشتەكەى بە درىژەپپەدەرى پەرەسەندەكانى سۆفگەرى شارى دینەوەر بزائىن، ئەو خۆى پەيوەندى بە يەك لە گەورە سۆفیانى ئەو شارە ھەبوو، ئەويش ئەبۇبەكر محمدى كورى عملى دینەوەرى (م ۴۳۰ك/۱۰۳۸ز) ناسراو بە "بەرھان" كە يەكەك لە سۆفى و فەرموودەگىرەوہ ديارەكانى سەردەمى خۆى بوو^(۷۷۵)، شىخى ھەكارى فەرموودەگەلەكى دەگىرانەوہ، بەتايبەت ئەوانەى دەدرانە پال ياوەرى پىغەمبەر سەلمانى فارسى (م ۳۶ك/۶۵۶ز)، لەو شىخە دینەوەرىيەى وەرگرتبوو، ئەگەرچى فەرموودەكانىش بە ھەلبەستراو لە قەلەمدەدرىن^(۷۷۶). ھەرچۆنەك بىت، رەنگە ھەكارى لە رىگەى بەرھانى دینەوەرىيەوہ توانىيەتتى كۆمەلەك لە تايبەتمەندىيەكانى سۆفگەرى سونى لە شارى سۆفیانەوہ لەخۆ بگرى و لىرە بەدواوہ لە پانتايەكى نوئى جوگرافى كە چياكانى ھەكارى يە برەوى پىبىدات، لەرووى ھزرىوہوش گرنگى پەيوەندىيەكە لە دەرخستنى رەھەندى سۆفیانەى كارى ئەو تەرزە سۆفییە بە بوارى فەرموودەدا، بەتايبەت گەرانەوہيان بۆ سەر سەلمانى فارسى و دانانى بە

(۷۷۴) لەو پارچە دەستنوسەى لەلایەن تەقىەدین كورى محمد كورى عىسای شیرانى، كە گوایە لە وەجەى شىخى ھەكارىيە، لە سالى (۱۲۱۳ك/۱۷۹۸ز)، لە بارەى رەچەلەكى ئەو شىخە نوسراوہ، ناوى ئەم شىخانە و چەندانى تر ھاتوود، كە بە مورىدى ئەو دانراون و كۆپىيەكى لە نۆمەزى شىخى ھەكارى لە دىرەش ھەلئاسراوہ.

(۷۷۵) لە بارەىوہ بەگەرپۆہ بۆ: الخطيب البغدادي: اخبار الصوفية، ص ۲۷۲-۲۷۳. ابن ماكولا: الإكمال، دار الكتب العلمية بيروت، ۱۹۹۰، ج ۱، ص ۲۴۶. السمعاني: الأنساب، ج ۲، ص ۵۳۱. ابن ناصر الدين: توضيح المشتبه، حققه: محمد نعيم العرقموسي، مؤسسة الرسالة، بيروت، ۱۹۹۳، ج ۱، ص ۴۸۲. (۷۷۶) الذهبي: تاريخ الإسلام، ج ۱۹، ص ۲۹۶-۲۹۷.

سەرچاوه‌ی فهرمووده؛ که که‌سیتییه‌که‌ی له‌گوتاری سۆفیگه‌ریدا ناماده‌یه^(٧٧٧)، وه‌ک نه‌لقه‌یه‌کی زنجیره‌ی سۆفییانه له‌سیسته‌می ته‌ریقه‌تییدا ته‌ماشای ده‌کړئ^(٧٧٨).

له‌سه‌ربورده‌ی شیخی هه‌کاری به‌رچاوده‌که‌وئ، که‌چه‌نده‌بالاده‌ستی سۆفیگه‌ری سوننی کاریگه‌ری به‌سه‌ر پاشه‌کشه‌کردنی ده‌رکه‌وته‌ه‌زریه‌کانی کایه‌که‌هه‌بووه، له‌گه‌ل نه‌ودا نه‌و دیارده‌یه به‌زۆری حالته‌ و هه‌لسوکه‌وته، نه‌و وه‌ک چاکه‌کار و زاهید و مرۆفیتیکی خودایی و به‌شکۆ ده‌ناسینئ^(٧٧٩)، له‌گه‌ل نه‌ودا سۆفیوون بریتی ده‌بئ له‌دروسته‌کردنی خانه‌قا^(٧٨٠) و پینگه‌یانندی مورید^(٧٨١) و یاوه‌ریتی کردنی گه‌وره‌ سۆفیان^(٧٨٢) و گێرانه‌وه‌ی بۆچوونی هه‌ندیکیان^(٧٨٣). له‌وه‌ به‌ترای، له‌دووتویی سەرچاوه‌گه‌شته‌کاندا، هیچ شتیکی نه‌وتۆی شیخی هه‌کاری نه‌خراوته‌روو تیزی سۆفییانه‌بن و ته‌می نه‌وتۆشی لی ناگێرپرترته‌وه‌ نامازه‌بن بۆ بۆچوون و کارکردنی له‌سه‌ر چه‌مک و ده‌سته‌واژه‌ سۆفیه‌کان، ته‌نانه‌ت له‌و سەرچاوانه‌ش که‌ بۆ ژبانی سۆفیان ته‌رخانه‌کراوه، هه‌ر هه‌یجه‌مان له‌سه‌ر ه‌زری سۆفییانه‌ی ده‌ست ناکه‌وئ، به‌لکه‌ر له‌ویشدا جه‌خت له‌سه‌ر تواناکانی نه‌و وه‌ک زانایه‌کی شه‌ریعه‌تناس ده‌کریتته‌وه^(٧٨٤).

بێگومان نه‌وه‌ پابه‌ندبوونی نه‌و شیخه‌یه به‌بنه‌ماکانی شه‌ریعه‌ت وایکردوه‌ جیهانبینی نایینییه‌که‌ی سنووردار بئ و خۆ به‌دوور بگه‌رئ له‌هه‌ر تیگه‌یشتنیکی ناین، که‌ له‌م سنوورده‌ا

(٧٧٧) هه‌ر بۆ نمونه: السراج: اللع، ص١٨٥، ٣٩٧. الهجویری: کشف، ج١، ص٢٤٢، ٢٨٦. ج٢، ٤٦٩، ٥٩٠.

(٧٧٨) له‌مباروه‌ بروانه: لويس ماسينيون: سلمان الفارسي و البواكير الروحية للإسلام في إيران، ضمن: شخصيات قلقة، ص٥٣.

(٧٧٩) الذهبي: العبر، ج٣، ص٣١٤. اليافعي: مرآة الجنان، ج٣، ص١٤٢. الحنبلي: شذرات، ج٣، ص٣٧٨.

(٧٨٠) ابن الجوزي: المنتظم، ج١٧، ص٧. ابن النجار: ذيل، ج١٨، ص١٧٢.

(٧٨١) السلفي: معجم، ص٤٤. البغدادي: تكملة الإكمال، حققه: عبد القیوم النبی، مطبعة جامعة أم القرى، مكة المكرمة، ١٤١٠، ج١، ص٤٦٧. انور الماني: الأكراد، ص٧٥-٧٦.

(٧٨٢) الصفدي: الوافي، ج٧، ص١٢٣. الوتري: روضة الناظرين و خلاصة مناقب الصالحين، المطبعة الخيرية، مصر، ١٣٠٦هـ، ص٤٢.

(٧٨٣) ابن العديم: بغية، ج١٠، ص٤٥٦٩.

(٧٨٤) ابن الملتن: طبقات، ص٣٠٣.

به بیدعه کار داده نری، ئەو خۆشی - ئەگەر گوێزپایەلی ئەو خەونە بووبێت که به پیتغه مبهری بینوووه -- نەدەبووا له کۆری ئەوانەى پیتیان دەلێن "بیدعه کاران" دابنیش، بەلکو هەوڵبەت وەك پەیره و کارێکی ریتازی "سونهت و جماعت" وەسف بکری^(٧٨٥). ئەگەرچی ئەو خۆبه دوررگرتنه به مانای ره تکردهوهی ئەو بیروباوه‌رانه نایهت که دهشی خاوهن جیهانبینی نایینی جیاواز بووین و پەیره و کارانیی تێگه‌یشتنی نابوایان هه‌بێت تا ناستی گومان کردن، به‌تایبهت گومان له هه‌ندیک له پەیره و سرووته نایینییه‌کان، له‌م باره‌وه پەیره‌ندییه‌ک که شیخی نیسلام هه‌یبێ و جینگه‌ی سه‌رنج بێ له‌گه‌ڵ شاعیر و هزرسانی به‌ناوبانگی عه‌ره‌ب ئەبو له‌لای مەعهری (٣٦٣-٤٤٩/٩٧٤-١٠٥٧ ز)یه، له‌مەر ئەو پەیره‌ندییه‌ش هه‌ر ئەوه‌نده ده‌زانین که مەعهری بینوووه و یه‌کێک بووه له گوێگرانی، به‌لام له‌وه ناگادارن ئەگەر گفتوگۆ و راگۆڕینه‌وه‌یه‌ک له نیتوانیاندا هه‌بووبێت، ئەگەرچی ئەمه به‌ دور نازانین، وەك له هه‌لسه‌نگاندنی بۆ که‌سایه‌تییه‌ دياره، کاتیک له وه‌لامی پرسى به‌شیک له یاه‌هرانی رایده‌گه‌یه‌نی که ئەو "پیاویکی موسلمان"^(٧٨٦)، بێگومان ئەو قه‌بولکردنه‌ی به‌رامبه‌ر ناماژه‌یه‌که بۆ هاوسه‌نگی شیخی هه‌کاری له نیتوان پابه‌ندبوون به‌ شریعه‌ت و کارکردن به‌ جیهانبینی سۆفیانە، جیهانبینییه‌ک که تیايدا قه‌بولکردنی باوه‌ری جیاواز و دوررکه‌وتنه‌وه له ده‌مارگیری نایینی جینگه‌ی خۆی هه‌یه^(٧٨٧).

گه‌ران به‌دوای حه‌قیقه‌ت له‌ودیه‌و شه‌ریعه‌ته‌وه:

ره‌نگه‌ ئەسته‌م بێت بتوانین به‌ وردی نه‌خشی شه‌ریعه‌ت لای شیخی هه‌کاری بکیشین، له‌وه‌ش ئەسته‌متر روونکردنه‌وه‌ی ئەو پەیره‌ندییه‌ ده‌بێت که له‌ بیرى ئەودا له نیتوان شه‌ریعه‌ت و حه‌قیقه‌تی سۆفیانەدا هه‌بووه، پەیره‌ندییه‌ک که ته‌نانه‌ت ئەگەر سه‌رچاوه‌کانیش هاوکارمان بن، هه‌شتا ده‌جێته‌ خانەى "نادیار"وه و به‌ زه‌حمه‌ت ده‌کارین هه‌له‌ به‌ره‌تییه‌کانی ده‌ستنیشان بکه‌ین.

(٧٨٥) ابن الجوزي: المنتظم، ج١٧، ص٧. ابن كثير: البداية، ج١٢، ص١٦٤. ابن تغري بردي: النجوم الزاهرة، ج٥، ص١٣٨.

(٧٨٦) ابن العديم: بغية، ج٢، ص٨٩٨. ابن خلكان: وفيات، ج٣، ص٣٤٧. الصفي: السوفي، ج٢٠، ص١١٩-١٢٠.

(٧٨٧) هه‌ر بۆ نمونه‌ به‌روانه: القشيري: الرسالة، ٣٨٦.

هەرچۆنیک بیت، هه کاری له چهند تهوه رهیه کهوه سه ره ده ری له گه ل شه ریه تدا کردوه، رهنگه یه کیک له تهوه ره سه ره کیه کانی ش کارکردنی بی له سه ر فه رمووده ی پیغه مبه ر به کۆکردنه وه ی گێرانه وه ی، به لام - نه وه ی جیگه ی لیۆردبوونه وه یه - له نیۆهندی پیاوانی فیه ه و فه رمووده ا ده یینی زۆر له سه ر نه و کاره ی هه بووه و به دانان و گێرانه وه ی فه رمووده ی نادره ست تۆمه تبار ده کری^(٧٨٨)، فه رمووده کانی به "سه یر و سه مه ره" و "نه شیاو" وه سفده کرین، ده لێن گێرانه وه کانی: ((له چه شنێ هی راستگزیان نه بوون، ده قی داتراوی هه ن که خراونه ته سه ر دانه پال (اسناد ی دروسته وه))^(٧٨٩)، بینگومان نه و کاره ی هه کاری له و نیۆهنده دا هیه چ پاساوکی بۆ نه بووه و وه ک نین نه ثیری میژوونوس ده لێ: ((هۆکاری نازانری))^(٧٩٠)، مه گه ر له دووتوی تیرامانی سۆفیان ه بۆ پیغه مبه ر و فه رمووده کانی به شیوه یه کی گشتی نه بی، چونکه وه ک ده زانین گێرانه وه ی فه رمووده له هزری نه واندا مه به ستیکی سۆفیان ه ی له پشت ه و زیاتر بریتیه له پرۆسه ی وینا کردنه وه ی پیغه مبه ر بۆ گونجاندنی له گه ل نه و هزه نوته، که له وید نه و عارفیکه و بانگه وازی ئایینیکی زاهیدانه ی کردوه^(٧٩١).

هه ر بۆیه نه و فه رموودانه ی له کۆری سۆفیان و له سه ر زاریان ده گێردیتته وه له زۆره ی کاتدا - وه ک نه وان ه ی شیخی هه کاری - هه م به "نادره ست" و هه میشه به "سه یر و سه مه ره" ناو ده برین و گه لی زانایان (فه قیه ه و فه رمووده گێره وان) ره تیان ده که نه وه و که مه تر پشت به گێره ره وه ی سۆفی ده به ست^(٧٩٢)، ره خنه گرتن له سۆفیه ش له و چوارچیه وه دایه، نه گه رنا هه مان نه و که سانه ی نه و تۆمه تانه ی ده خنه پال، جه خت له سه ر چاکه ی زۆر و خوداپه رستی و

(٧٨٨) ابن عساکر: تاریخ، ج ٤١، ص ٢٣٩. الذهبي: میزان الاعتدال في نقد الرجال، حققه: علي محمد معوض، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٩٥، ج ٥، ص ١٣٨.

(٧٨٩) ابن النجار: ذیل، ج ١٨، ص ١٧٣.

(٧٩٠) الکامل، ج ٨، ص ٤٩١.

(٧٩١) السراج: اللع، ص ١٣٤-١٦٥. الهجویری: کشف، ج ١، ص ٢٢٧-٢٢٩. ابن القیسرانی: صفوة التصوف، تحقیق: غادة المقدم عدوة، دار المنتخب العربي، بيروت، ١٩٩٥، ص ١٥٣-١٨٩.

(٧٩٢) بۆ نمونه بروهانه: الجرجانی: الکامل فی ضعفاء الرجال، تحقیق: یحیی مختار، ط ٣، دار الفکر، بیروت، ١٩٨٨، ج ٣، ص ٣٢٧. ابن الجوزی: الموضوعات، باعتناء: توفیق حمدان، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٩٥،

ج ١، ص ١٧٥. تلبیس إبلیس، ص ٣٧٨-٣٧٩.

زاهدییی ئەو دەکەنەو و بە شیخی سەردەمی خوێ لە سۆفیگەری - بەتایبەت لە ولاتەکەمی -
 دایدەنێن^(٧٩٣)، وەك ئەوێ بیانەوئ ناماژە بۆ جیاوازی نیوان کەسیتی عارفانەمی ئەو (حەقیقەت) و
 کەسیتی زانستیانەمی (شەریعەت) بکەن و بەیانی بکەن کە ئەگەرچی شیخی سۆفییانە، بەلام لە
 بواری زانستیکی وەك فەرموودەناسی لاوازه و جیتی متمانەمی تەواو نییە.

بەهەر حال ئەو هەلوێستە رەخنەییە لە شیخی نیسلام بە مانای دەرکردنی لەنیو بازنەمی
 شەریعەت نییە، بەلکو هەر لەوئ دەمینیتتەو، بەتایبەت ئەو کاتەمی شەریعەت راستەوخۆ قسە
 لەگەڵ خەلکی ناوچەکەمی ئەودا دەکات، وانا هەکارییەکان. ئەمە رێک لە گوتاری نایینی زانایەکی
 ناوداری وەك ئبن تەیمیە(٧٢٨/١٣٢٧ز) دیارە، کە بە گشتی رەخنەگریکی سەرسەختی
 سۆفیگەرییە و دەرکەوتە نایینی و کۆمەلایەتییەکانی بە توندی رەتدەکاتەو و دەبەوئ ئەو
 رەواپەتییەمی لە پانتایی نیسلامیدا بە دەستی هینابوو لئی وەرگریتەو و چەمکەکانی گوتارە
 نایینیەکەمی هەلبەشیتتەو^(٧٩٤). گروپیکیش کە ئەو کیشەمی لەگەڵدا هەبوون کوردە
 هەکارییەکان بوون، ئەوانەمی مورید و پەیرەوکار و موریدی شیخی بەناویانگ عەدی کورپی
 موسافری هەکاری(٤٦٧-٥٥٧ک/ ١٠٧٤-١١٦٢ز) بوون. ئبن تەیمیە لە فەتوا و پەيامە
 ناودارەکەمی بەناوی "رسالة الى العودية" ناسراو بە "الوصية الكبرى"^(٧٩٥)، شیخی نیسلامی
 هەکاری کردۆتە نامرازیکی دامەزراندنی گوتاری شەریعەتی ناراستەکراو بۆ ئەو ناوەندە
 کۆمەلایەتییەمی ئەوی تیدا ژیاو، دەخوای لە میانەمی جەختکردنەو لەسەر پەیرەوکردنی شیخ
 عەدی بۆ رییازی شیخی هەکاری، وا لە لایەنگر و موریدەکانی بکات پاشگەزبەنەو لەو وینایەمی
 بۆ شیخ عەدی و ئەو تینگەبشتنەمی بۆ بیروباوەرەکانی هەیانبوو، کە وەك لە نوسینەکانی ئبن تەیمیە
 دەخویندریتتەو، زیتەر باوەرپوونە بەو "حەقیقەتە" عیرفانییەمی "شیخ عەدی" گوزارشتی لی کردوو.

(٧٩٣) ((وكان شيخ وقته في بلاده في التصوف))؛ ابن عساکر: تاریخ، ج١، ص٢٣٩. هەرەها بڕوانە: ابن

النجار: ذیل، ج١٨، ص١٧٤. ابن حجر: لسان المیزان، ج٤، ص١٩٥.

(٧٩٤) لەمبارووە بگەرێو بۆ: ابن تیمیە: فقه التصوف، ص١٠ بەدواو.

(٧٩٥) بۆ دەقی پەيامەکە بڕوانە: مجموع الفتاوى، ط٢، مکتبە ابن تیمیە، القاهرة، ١٩٨٩، ج٣، ص

٣٧٦-٣٨٠.

و ئەوان لە دامەزراندنی باوەڕی ئایینیاندا بەرجەستەیان کردوو^(٧٩٦)، تا بچنە سەر ئەو رێبازی ئەو بە دروستی دەزانی و بریتییە لە رێبازی "ئەهلی سوننە و جەماعەت".

وادیارە یاد و هزری کەسیکیش کاریگەری بەسەر ئەم خەلکەوێ هەبێ شێخە کەمی دەقەرە کەمی خۆیانە نەبۆلجەسەنی هەکاری؛ کەسێک کە لای ئبن تەیمیە لە ریزی "وہلییەکانی خودا" و "راستگۆکان" و چاکەکار و پەیرەوکاری سوننە دەژمێردرێ^(٧٩٧). هەر بۆیە ئەو وا تێگەشتووہ — بە سوود وەرگرتن لەو پێگەییە — دەکاری چارە ئەوێ دەستی بە لۆژیکی خۆی پێی بلین "لەرێ لادان لە شەریعەت"ی ئەم کوردە هەکارییانە بکات. ئەوێ لێرەدا گرنگە پێدانی ئەو پێگەییە بە شێخی ئیسلام لە نێو بازەنی شەریعەت و بەکارهێنانییەتی بۆ رووبەر و یوونەوہ و بەرەتەسکردنەوێ بازەنی پەیرەوکاری حەقیقەت لە نێو کوردە هەکارییەکاندا. هەر بۆیە ئەگەر شێخی هەکاری فەرموودە لایەن و پێوانە نادرۆستیشی هەبووبێ^(٧٩٨)، ئەوا نابنە بەھانە بۆ رەتکردنەوێ لە نێو گوتاریکی توند و پەرگیری سوننی وەک هێ ئبن تەیمیە.

بە گەرانیوہ بۆ بیروباوەری شێخی ئیسلام، دەبینین ئەو سۆفییە لە خۆتێندنەوێ بۆ شەریعەت هەر بە گێرانەوێ فەرموودە ناوەستی، بەلکو ویستوویەتی لە نێو کایە تری شەریعەتدا بیروبووونی خۆی هەبێ، لە بوارەشدا زیاتر کار لەسەر "بیرو باوەر" — الإعتقاد — دەکات و کەمتر دەپێژێتە سەر لایەنە فێھی و ئوسولییەکانەوہ، بێگومان ئەمەش لەگەڵ کەسیتی سۆفییانە ئەویدا رێکدێتەوہ، ئەو جەختکردنەوہیەش لەسەر بیروباوەر دەستگرتنە بەو هێلە کایە سۆفیگەری بە کۆی بیری ئایینی ئیسلامی دەبەستیتەوہ و پابەندبوونە بە کۆمەڵێک قەیرانی ئیولۆجی کە هەموو ئەوانە دەخوازن لە نێو ئاییندا کاریگەن رووبەر و دەبنەوہ و بۆتە ئەو زەمینە ھاوبەشە گرو و رەوتە جیا جیاکانی — بە جیاوازی بۆچوونەکانیان — بە یەکەوہ کۆدە کردەوہ. بۆ کەسە کەمی لەمەر

(٧٩٦) هەر بۆ نمونە بگەرێتوہ بۆ ئەو نرێیانە: درء تعارض العقل و النقل، حقه: محمد رشاد سالم، دار الکنوز الأدبیة، الرياض، ١٩٧٠، ج ٧، ص ٢٦٤. الجواب الصحیح لمن بدل دین المسیح، تحقیق: علی حسن ناصر و آخرون، دار العاصمۃ، الرياض، ١٩٩٣، ج ٢، ص ٣٢٤-٣٢٦. مجموع الفتاوی، ج ٣، ص ٣٩٥، ج ١٩، ص ٧٠.

(٧٩٧) مجموع الفتاوی، ج ٣، ص ٣٧٧.

(٧٩٨) مجموع الفتاوی، ج ٣، ص ٣٧٨.

ثیمه‌ش له نیو بیروباوه‌ردا که‌سیتی سۆفییانه و که‌سیتی شهرعناسییانه‌ی به‌یەک ده‌گهن، تهنانهت به‌کتر ته‌واو ده‌کهن.

شیخی هه‌کاری له‌م بواره‌دا چه‌ندان کتیبی داناوه^(٧٩٩)، نه‌وه‌ی له‌ ئیستادا له‌به‌رده‌ستدا ماوه‌ نه‌وه‌یانه که له‌ تیگه‌یشتنی شافعی بۆ بیروباوه‌ردا ده‌کۆلێته‌وه به‌ناوی "اعتقاد الإمام أبي عبدالله محمد بن إدريس الشافعي"^(٨٠٠). له‌م نامیلکه‌یه‌دا زیاتر نه‌و بۆچوونه‌ ده‌خاته‌ روو که په‌یوه‌ستن به‌ بواری خوداناسییه‌وه، هه‌ولده‌دا ریبازی شافعی له‌ چوارچۆیه‌ی خویندنه‌وه‌ی خه‌سه‌ته‌ خوداییه‌کان و ناوه‌کانی خودا و سیفه‌ته‌کانی نه‌و ناوانه، بخته‌روو. ئیدی ریبازی شافعی، به‌ رای شیخی ئیسلام، بریتی ده‌بی له‌ پابه‌ند بوون به‌ ده‌قی قورئانی و فه‌رموده‌ی پیغه‌مبه‌ر له‌ ناسینی خه‌سه‌ته‌کان، رایده‌گه‌یه‌نێ وه‌سفی خودا به‌وه‌ ده‌بی که‌ خۆی بۆ خۆی کردوه‌ نه‌ک راقه‌ی مرۆقانه‌ی بۆ بکری^(٨٠١).

هه‌کاری، جگه له‌م کتیبه، له‌ شوینی تریشدا به‌ دوا‌ی نه‌م بۆچوونه‌ی شافعی گه‌راوه، به‌ تایبه‌ت له‌ وه‌سیه‌ته‌ی لی‌ی ده‌گێرێته‌وه، جه‌خت له‌سه‌ر هه‌مان نه‌م تیزانه‌ ده‌کاته‌وه^(٨٠٢). بیگومان نه‌و بۆچوونه‌ ته‌واو ده‌رناچێ نه‌گه‌ر قسه له‌سه‌ر سروشتی ناخه‌لقه‌راوی قورئان نه‌کات^(٨٠٣)، به‌هه‌مان شیوه‌ تیشک نه‌خاته‌ سه‌ر باوه‌رداری به‌ کار و گوفتار و مانا شهرعیه‌کانی به‌کناپه‌رستی^(٨٠٤).

لی‌رده‌ا هه‌کاری وای ده‌بینی بۆ جیگه‌ی کردنی نه‌و ریبازه‌ی شافعی و تیگه‌یشتن له‌ خوداناسی، پیوستی به‌وه‌یه به‌ دوو ئاراسته‌ کار بکات؛ ئاراسته‌یه‌ک بریتییه له‌ ره‌خنه‌گرتن و به‌ که‌م ته‌ماشاکردنی تیز و بۆچوونه‌کانی زانایانی که‌لامناس، که‌ راقه‌ی مرۆقانه‌ی خه‌سه‌ته‌ خوداییه‌کان و ده‌قی نایینی به‌ گشتی ده‌کهن^(٨٠٥)، ئاراسته‌ی دووه‌میش نه‌هلی فه‌رموده‌ ده‌گه‌رێته‌وه، نه‌وانه‌ی شه‌و و رۆژیان خه‌ستۆته‌ سه‌ر یه‌ک له‌ پیناو کۆکردنه‌وه‌ و هه‌لاوتێردکردنی فه‌رموده‌کان و ده‌ره‌یتانی

(٧٩٩) ابن النجار: ذیل، ج ١٨، ص ١٧٢.

(٨٠٠) اعتقاد الإمام أبي عبدالله محمد بن إدريس الشافعي، ضمن کتاب: مجموع فيه ثلاث رسائل، تحقیق و تعلیق: عبد الله بن صالح البراك، دار الوطن، مكة المكرمة، ١٩٩٨.

(٨٠١) اعتقاد، ص ١٩-٢٤. هه‌روه‌ها بروه‌نه: الذهبي: سير اعلام النبلاء، ج ١٠، ص ٧٩.

(٨٠٢) ابن قدامة المقدسي: صفة العلو لله الواحد القهار، دار الصحابة للتراث، طنطا، ١٩٩٣، ص ص ٨٢-٨٤.

(٨٠٣) الهكاري: اعتقاد، ص ٢٢.

(٨٠٤) اعتقاد، ص ص ٢٥-٢٦.

(٨٠٥) اعتقاد، ص ص ٢٧-٣٠.

كۆمەللىك بىنەماي باوەردارىي، كه جهخت لەسەر بۆچوونه دروست و شەرىعيەكان لە بواری خوداناسى دەكەنەوه^(٨٠٦).

ئەو خۆتێندەنەوێهەى رەهەندە ئىئولۆجىيەكانى بىرکردنەوێ شافعى، بەو مانايە دىت كە هەكارى وىستوويەتى زىتر نىش لەو بواری شەرىعەتدا بىكات، هەر ئەمەش واىکردووه بچىتە سەر بابەتتىكى بىنەرەتى نىو گوتارى سوننى كە لەم قۆناغەدا برەوى سەندبوو، تەنانەت ببووه مەترسىيەك بەسەر قەواری گوتارەكە؛ ئەویش ئەو گەتوگۆز و مشتومرانیە كەوتبووه نىوان "حەنبەلەكان" و "ئەشعەرىيەكانەوه"، تەوەرە سەرەكیەكەشى زىاتر هەر بابەتە ئىئولۆجىيەكان بوو^(٨٠٧). شىخى هەكارى بە وردى لە جىاكارى نىوان هەردوولایى روانیووه و دستنیشانى كردوون، هەرەها مۆلەتى بە سۆفى و فەقیهەئىكى شافعى شارى هەولێرى داوه، كە ناوى عىسای كورپى لەل (م ٥٥٨/ك ١٦٣ز)، حەقە مەسەلەى جىاوازی نىوان ئەم دوو رەوتە بگىرێتەوه^(٨٠٨)، ئەو مەسەلانە لەبەردەستدا نىن كە شىخى هەكارى لىيان داووه، تەنیا ئەوئەندە دەزانن كە ئەو بە جۆرتك لە ميانرەوێهە تەماشای هەردوو ئاراستەى كردووه، ئەگەرچى ئەو بۆخۆى لە شافعىيەكان بووه و ئەو پەيوەندىيە پتەوێ نىوان ئەو رىبازە و ئەشعەرىيەكان هەيە^(٨٠٩)، وامان لى دەكات وا زەن بكەين مەيلى بەلای رافەى ئەوانەوه بىن. بەلام، بە پشتبەستى بە خەو بىنين بە پىتغەمبەر - وەك بەلگەيەكى رەها لەسەر بۆچوونهكانى - بىروباوەرى حەنبەلەى پىن دروست بووه و لە پال رىبازى شافعى پەيرەوى كردووه^(٨١٠).

هەرچۆنكىت كە بىت لە چوارچۆتە گشتىيەكەى سۆفىگەرىدا نرىك بوونەوێهەك لە نىوان ئەو هزرە و رافەى ئەشعەرى بۆ باوەرى ئاينى هەيە، هەندىك لە گەرە سۆفىيەكان (وەك قوشەيرى)، لە

(٨٠٦) إعتقاد، ص ٣٢-٣٤.

(807) George Makdisi: Ash'arī and the Ash'arites in Islamic Religious History II, Studia Islamica, No. 18 (1963), p. 37.

(٨٠٨) ابن المستوفى: تاريخ اربل المسمى نهاة البلد الحامل بن وردة من الأمائل، حققه: سامى بن السيد خماس الصقار، دار الرشيد للنشر، بغداد، ١٩٨٠، ق ١، ص ٢٧٢.

(٨٠٩) ابن عساکر: تبیین کذب المفترى فيما نسب إلى الإمام أبي الحسن الأشعري، عنى بنشره: القدسي، مطبعة التوفيق، دمشق، ١٣٤٧هـ، ص ٣٥، ٥٤، ١٢٤، ١٤٠. ابن درباس: رسالة في الذب عن أبي الحسن

الأشعري، ط ٢، مطبعة دائرة المعارف الإسلامية، حيدر آباد الدکن، ١٩٤٨، ص ١-٦.

(٨١٠) ابن الجوزي: المنتظم، ج ١٧، ص ٧. ابن كثير: البداية، ج ١٢، ص ١٦٤.

بیروباوهر و بنه‌رته‌تیه‌کانی ناییندا په‌یره‌ویان له بۆچوونه‌کانی نهو ره‌وته ده‌کرد و کردبوویانه پاشخانیک بۆ نهو تهرزه سۆفیگه‌ریه سوننییه‌ی بانگه‌شه‌یان بۆ ده‌کرد^(۸۱۱)، له‌به‌رامبه‌ردا که‌متر نهو په‌یوه‌ندییه ته‌واوکاریه له نیوان سۆفیگه‌ری و ریبازی حه‌نبه‌لیدا هه‌بووه، ریبازتک که به گومانه‌وه و له دیدیکی ره‌خنه‌یه‌وه له‌و دیارده نایینییه‌ی ده‌روانی و که‌متر دانی به جیهانبینی نایینی سۆفیانه داده‌نا^(۸۱۲). له‌و نیوه‌نده‌دا هیچ هه‌لوئستیکی روونی هه‌کاریمان له‌به‌ر ده‌ست نییه، بۆیه ناتوانین به دروستی له بۆچوونی نهو شیخه له‌سه‌ر جیاوازییه‌کان تیبگه‌ین و دواتریش ده‌ریبخه‌ین که چهنده لیره‌شدا سۆفیوونی وی دیدگا و بیروبوچوونه‌کانی ره‌نگرێژ کردووه، له‌گه‌ڵ نه‌وه‌شدا نه‌و هه‌لوئسته نه‌رینانه‌ی له ریبازی حه‌نبه‌لی وامان لی ده‌کات بلتین ناوه‌ندگه‌ری خسه‌لتیکی بیرکردنه‌وه‌ی بووه له په‌یوه‌ندی هزری سۆفیانه‌ی له‌گه‌ڵ ره‌وت و ریبازه سوننییه‌کان و که‌متر له‌سه‌ر بنه‌مای جیاوازی نیوانیان هزری خۆی دارشتوه.

سێیه‌م: ریگره‌ کورده‌کانی نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی پینجه‌م - سۆفیانی قوناغیکی جیاواز :

۱- له ریگره‌وه بۆ حه‌قیقه‌تناسی:

نهو سنووره شه‌رعیه‌یانه‌ی له زه‌مینه‌ی ناییندا بۆ هزری سۆفیگه‌ری داترابوون، هه‌روه‌ها رازی بوونی سۆفیانبه‌ش به‌و سنوورانه و به‌بالاتر دانانی بنه‌ماکانی شه‌ریعت له بنه‌ماکانی هزره‌که‌ی خۆیان، ته‌واوی سۆفیگه‌ری خسته‌بووه نیو کۆمه‌لتیک قه‌یرانه‌وه، که ره‌نگه سه‌ره‌کیتزینیان قه‌یرانی خۆناساندت بێ. نه‌وه‌بوو بینیمان نه‌وه‌نده‌ی سۆفی سه‌رقالی بابه‌ته‌کانی نیو شه‌ریعت بوو، نه‌وه‌نده نه‌پرژاوه‌ته سه‌ر به‌ره‌مه‌یتانی هزره‌که‌ی و به‌رفره‌کردنی کایه‌که‌ی. بۆیه، نه‌گه‌ر له‌و قوناغه‌دا سۆفیگه‌ری له نیو کورداندا ده‌یویست خودان جیهانبینییه‌کی تایه‌تی نایینی به‌رده‌وام بێت، نه‌وا پیوستی به‌وه بوو خۆی پیناسه بکاته‌وه و دووری نیوانی له‌گه‌ڵ بازنه‌ی شه‌ریعتدا ده‌ستیشان بکاته‌وه، هه‌روه‌ها هه‌لوئیدات واخۆی بنوینێ که له‌گه‌ڵ ره‌وشی باوی باوه‌رداریدا بگه‌نجی.

(۸۱۱) ابن عساکر: تبیین، ص ۱۰۹-۱۱۳. العمري: مسالك، ج ۸، ص ۱۷۴.

(۸۱۲) له باره‌ی نه‌و هه‌لوئسته‌ی حه‌نبه‌لییه‌کان، هه‌روه‌ها په‌یوه‌ندی ریبازه‌که به سۆفیگه‌ریه‌وه به‌گه‌شتی بگه‌رێوه بۆ:

Christopher Melchert: The Ḥanābila and the Early Sufi, Arabica, 2001, Vol. 48, pp. 352-367.

ناوی سځ سۆفی ناوداری کورد دههینرئ، که پتر له نیوهی دووهمی سهدهی پینجهمی کۆچی / یانزهی زایینی ده رکهوتونه، ژیان و بیروبوچوونه کانیان ده شئ وهک خالی وهرچهرخان له قۆناغیکهوه بۆ قۆناغیککی تری میژووی سۆفیگری نیسلامی بیینرئ، جا چ له رووی په یوهندی نیوان شه ریعت و حقیقه ته وه بیّت، یانیش له رووی گۆرانی سۆفیگری خۆی له کایهیه کی خودان پاشخانیککی هزری ده وله مهنده، بۆ دیاردهیه کی نایینی – کرده کیی که ده خوازی به گه رانه وه بۆ ئه و پاشخانه و به گه رخنه تنی له ژیان رۆژانه ی نایینی، له ژیر ناوی "ته ریقه تی سۆفیگری" جینی بکاته وه؟ ئه و سځ سۆفییه ه بریتین له هه ریبه که له ئه بو به کری هاواری، ئه بو محممه ته لخی شه نه کی، که له دهه رو به ری سالی (۱۰۹۸/ک/۱۰۹۸ز) مردووه ^(۸۱۳)، له گه ل تاجولهارفین ئه بولوه فا محممه دی حولوانی (۴۱۷-۵۰۱/ک/۱۰۲۶-۱۱۰۷ز) ناسراو به "کاکیس" ^(۸۱۴).

له راستیدا له یه کچوونیککی زۆر له نیوان ژیان و بیرکردنه وه ی هه رسیکیاندا هه به، ئه مه سه ریاری هه بوونی په یوه ندییه کی پته و له نیوانیان و زه مینه ی گشتی ده رکه وتن و پیگه یشتنی سۆفیانه یان، تا ئه و راده یه ی ده کری ژیان و بیرکردنه وه یان به ته واکه ری یه کتر دابنیین و به شیویه کی گشتی، له میانه ی چه نه خالیککی سه ره کی و په یوه ست به م توژی نه وه وه، لییان بدوین.

به ره له هه موو شتی، خه سه لته تیککی هاو به شی ئه و سۆفیانه؛ دوورکه وتنه وه یانه له قولای نی ناوچه کوردیه کان، به تاییه ت ئه و ناوچانه ی سهروشتیککی چایی به سه ریاندا زال بو و وهک بینیمان تا دره نگانیک سۆفییه کان له وئ نیشه جئ بوون یان ده مانه وه. که چی ئه و نه وه نوئییه سۆفییان، له رووی شوینی نیشه جئ بوونه و ناویان له گه ل ناوی گوند و ناواییه کانی ناوچه ی "البطائح" دیت ^(۸۱۵)؛ که ناوچه زۆنگاهه کانی نیوان به صرا و واسطی ده گرتنه وه ^(۸۱۶). نه گه رچی ناوچه که که مێک کهوتۆته په رگه ی کوردستانه وه، به لام له قۆناغیککی زووی دوا ی هه ژموونی ده سه لاتتی

(۸۱۳) الوتري: روضة الناظرين، ص ۲۷.

(۸۱۴) الشطونفي: بهجة الأسرار و معدن الأنوار في مناقب القطب الرياني سيدي محيي الدين ابي محمد عبد القادر الجيلاني، مطبعة الدولة التونسية، تونس، ۱۴۰۳هـ، ص ۲۰۷. الوتري: روضة الناظرين، ص ۲۸.

(۸۱۵) الشطونفي: بهجة الأسرار، ص ۱۹۳، ۱۹۷-۱۹۸، السبكي: طبقات الأقطاب، ص ۱۱۱-۱۱۳. التادفي: قلاند الجواهر في مناقب تاج الأولياء و معدن الأصفياء و سلطان الأولياء الشيخ عبد القادر الكيلاني، المطبعة الحميدية، القاهرة، ۱۳۵۶هـ، ص ۷۹، ۸۰.

(۸۱۶) ياقوت الحموي: معجم، مج ۱، ص ۴۵۰-۴۵۱.

ئىسلامىدا، ھەندىك كوردى لى دەينىرى و بۆتە بنكىمى چالاكى مير و گرو و زاناي ئايىنيان^(۸۱۷)، ھەرۋەھا ھەندىك لە سۆڧىيە كانىش، بەتايىبەت لە دىنە ۋە رىيە كان، چوونەتە ئەۋرى و تىيدا نىشتە جى بوونە^(۸۱۸). لەلايەكى ترەۋە، لە قۇناغى دەر كەۋتى ئەم سىيە شدا، يەكىك لە ھۆزە كوردىيە گەرە كان لەۋىدا بوۋە و ناۋچە كە ھەر لە حىللە تا دەگاتە واسط و نەھرەۋان، ببوۋە گۆرە پانى تەراتىنى سەرۆك و مەرە كانى؛ ديارە كە ئەۋىش ھۆزى "جاۋانى" يە^(۸۱۹). پىمان وايە ھەر سى سۆڧى – راستە ۋە خۆيان ناراستە ۋە خۆ – بەۋ ھۆزە ۋە پەيوەست بوونە؛ بەپىتى سەرچاۋە كان بى ئەۋبە كەر سەر بە خىلى "ھواری – ھاۋارى!" كوردىيە^(۸۲۰)، كە لەۋە دە جى ئەمانە تىرە يەكى "جاۋانى" بىن^(۸۲۱)، ھەر جى شەنبە كىيە ئەۋا دەگەر پىتەۋە بۆ سەر خىلى "شەنكى" كوردى، كە تەنيا ئەۋەندەيان لەسەر دە زانين لە ھەمان ناۋچە، واتا "البطائح" نىشتە جى بوونە^(۸۲۲). ئەۋبەلۋە فاش لە "الترجىسيە – نەرگىسيە كان"ە، كە ئەمانەش بە تىرە يەكى جاۋانى دەۋمىر دىرىن و لە حىللە و دەۋرۋەرى نىشتە جى بوون^(۸۲۳).

ئەۋەى لەۋ زەمىنە كۆمەلە يىيە – خىلە كىيە دا گىنگ و كارىگەر بى لە دارشتى كەسەتتى سۆڧىيە كان و بەكار ھىتەنيان لە گوتارى سۆڧىگەرى دواتردا، دوو شتە: يەكەمىيان پەيوەندى بە

-
- (۸۱۷) بۆ نەۋنە پروانە: بمشل: تاريخ واسط، تحقيق: كوركيس عواد، عالم الكتب، بيروت، ۱۹۸۶، ص ۲۳۴.
- القرطبي: صلة تاريخ الطبري، تحقيق: محمد ابو الفضل ابراهيم، دار سويدان، بيروت، د.ت، ص ۱۲۷-۱۲۸.
- ھەرۋەھا بۆ زانبارى زياتر بگەر پىتەۋە بۆ: زرار صديق توفيق: القبائل، ص ۵۴-۵۵.
- (۸۱۸) السلفي: معجم، ص ۸۹.
- (۸۱۹) لەبارەى چالاكى جاۋانىيە كان لە ناۋچە كە، بە تايىبەت لە سەدەى پىنجەمى كۆچى، بگەر پىتەۋە بۆ: مستەفا جەۋاد: ھۆزى لەبىر كراۋى گاۋان و گاۋانىيە بەناۋبانگە كان، ۋەرگىترانى: مامۇستا ھەزار، چاپى دوۋەم، دەزگای ناراس، ۲۰۰۸، ۲۵-۵۰. زرار صديق توفيق: القبائل، ص ۵۶-۶۵.
- (۸۲۰) الشطونفي: بهجة الأسرار، ص ۱۹۳. التادفي: فلاند الجواهر، ص ۷۹.
- (۸۲۱) آواز محمد علي عبد الكريم: الكورد الماوانيون، ص ۲۵.
- (۸۲۲) الشطونفي: بهجة الأسرار، ص ۱۹۷-۱۹۸. الوترى: روضة الناظرين، ص ۲۴.
- (۸۲۳) العماد الأصفهاني: خريدة القصر و جريدة العصر، تحقيق: محمد بهجة الأثري، مديرية الثقافة العامة، بغداد، ۱۹۷۳، ج ۴، ص ۲، ص ۵۳۴-۵۳۵. ھەرۋەھا پروانە: مستەفا جەۋاد: ھۆزى لەبىر كراۋى گاۋان، ل ۵۰.
- آواز محمد علي عبد الكريم: الكورد الماوانيون، ص ۲۳-۲۴.

هۆزى "جاوانى" و مېژووى ئاينىنەنە ھەيە؛ ھۆزىك كە بەرەبەرە لەم قۇناغەوہ لە ناوەندە كوردىيەكەى دادەبرا و تىكەل بە ناوەندىكى عەرەبى دەبوو، لە ناو زۆرىەى ھۆز و خىلە كوردىيەكان - ەك لەبەشى يەكەميشدا ئاماژەمان بۆى كرد - بەرە جيا دەكرايەوہ ھەندىك لە ئەندامەكانى، لايەنى كەم لە دەستەبۆزىرەكەى، پەيرەويىيان لە رېيازى شىعەى نىمامى دەكرد^(٨٢٤)، لە پال ئەوانيشدا كەسانىكيان تىدا بوو سوننە مەزھەب بوون^(٨٢٥)، بىنگومان ئەو كۆكردنەوہىەى دوو رېيازى، جياواز لە يەك ھۆزدا، ديار و ناديار، كاريگەرى بەسەر رەوشى باوەردارى و چۆنىيەتى ەەرگرتنى دياردەى ئاينى ەك سۆفيگەرى، لە جفاكى كوردى نىشتەجى ناوچەكە ھەبوو ە رەنگدانەوہى بەسەر كەستى ئەو سۆفيانەش - ەك كەمىكى تر تىبىنى دەكەين - ھەبوو.

خالى دووہ؟ ھەر سۆ سۆفى لە نىو ژىنگەيەكى خىلەكيدا پىنگەيشتون، رەفتار ە ھەلسوكەوتى ژىنگەكەيان گرتووہ. ئەوہتا، بەپى سەرچاوەكان بىت، بەر لە بوونيان بە سۆفى، پىشەيان رىگرى - ەك رەفتارى ھەرە بار و شىوہگيركراوى كوردان لە تەواوى قۇناغە مېژوويەكە - بوو ە لەو پاشخانەوہ ھاتوونەتە ناو جىھانى سۆفيگەريەوہ^(٨٢٦)، بىنگومان ئەمەش ئاماژەى بۆ زەمىنەى دەركەوتن و پىنگەيشتيان، ھەرەھا تەواناى تىگەيشتنى ئەوانان لە بارەى شەرىعەت بە گشتى بۆ دەختە روو، ئەمە سەربارى ديارىكردنى ئەو ناستەى لە سۆفيگەريدا پى دەگەن ياخود بەرھەمى دەھىنن.

ھەرچۆنىك بىت، پەيوەندى تەواوكارىيانەى نىوان ئەم سىيانە، لە قۇناغى سۆفيوونياندا رووتر دەردەكەوى؛ لىرە پەيوەندىيەكە لە چوارچىوہ پەيوەندى نىوان شىخ و مورىدەوہىە و ئەوان لەسەردەستى يەكتر ھاتوونەتە ناو ئەلقەكەوہ. ئەگەر ئەبوەكرى ھاوارى بە نوێكەرەوہى رەوتى

(٨٢٤) بۆ نمونە بىوانە: ابن الساعي: الجامع المختصر في عنوان التواريخ و عيون السير، تحقيق: مصطفى جواد، المطبعة السريانية الكاثوليكية، بغداد، ١٩٣٤، ج٩، ص٢٧١-٢٧٢. ابن الفوطي: مجمع الآداب في معجم الألقاب، تحقيق: محمد الكاظم، مؤسسة الطباعة و النشر، وزارة الثقافة و الإرشاد الإسلامي، طهران، ١٤١٦ھ، ج٣، ص٩٩-١٠٠. ھەرەھا بىوانە: آواز محمد علي عبد الكريم: الكورد الجاوانيون، ص٩٥-٩٧.

(٨٢٥) بىشل: تاريخ واسط، ص٢٦٤. الصفي: الوافي، ج٤، ص١١٢-١١٣. السبكي: طبقات الشافعية، ج٦، ص١٥٢-١٥٣.

(٨٢٦) الشطوني: بهجة الأسرار، ص١٩١، ١٩٦. السبكي: طبقات الأقطاب، ص١١٢. الشعراني: طبقات، ص١٩٦-١٩٧. الوتري: روضة الناظرين، ص٢٦-٢٧.

سۆڧىگەرى و دامەزرىنەرەھى شىخايەتى لە ھەرىمى عىراق دادەنرى، كە: ((رىگەى پىشىنانى روونکردۆتەوه))^(۸۲۷) و شايستەى نەرەيە بە "نىمامى سۆڧىيان" ناورىزى^(۸۲۸)، ئەوا ئەبوئىمخەمدى شەنبەكى بەھۆى ئەو شىخەرە وازى لە رىگەى ھىناو و بۆتە مورىد و جىنشىنى^(۸۲۹)، ھەرەھا بەردەوامىش بوو لەسەر ھەمان كارى شىخەكەى، كە زىندوو كردنەھى شىخايەتى سۆڧىيانە بوو لە دەڧەرەكەدا^(۸۳۰). ھەر شەنبەكىش شىخى ئەبولوھەفاى حولوانى يە و ئەمەيان بە ڧەرمانى ئەو شىخەى دەستى لە رىگەى ھەلگرتوو و بۆتە سۆڧى، ھەر لەلەين ئەو شىخەشىەو نازناوى ئەبولوھەفاى پىدراوھ^(۸۳۱).

ھەرچۆنكىك بىت، بە گەرانەو بۆ بابەتى دەستپىكى ئەو تەوەرەيە دەلەين ئەو سى گەرە سۆڧىيە رىك خۆيان لەبەردەم ئەو ڧەيرانانەدا بىنىوہتەو كە سۆڧىگەرى دووچارى بىۆو، بەجۆرىك ئەوان لە ڧۆناغىكدا چالاكى دەنوئىن كە ئىدى سۆڧىيون پىوستى بەوہيە بگەرپتەوہ سەر كولتورى پىشىنە و نەرىتە رەسەنەكانى بىوژنىتەوہ^(۸۳۲). ئەو سۆڧىيە كوردانەش بەو ناراستەيە كارىان كردوو، وەك گوتمان لە دەڧە مېژووہيەكاندا وەك نوئىكەرەھى سۆڧىگەرى لە عىراق، بە تايەت ئەبوہەكرى ھاوارى سەردەستەيان، دەردەكەون^(۸۳۳)؛ كە گەرپاوتەوہ بۆ كارى گەرە سۆڧىيانى ناوچەكە وەك بشرى كورى حارشى حافى و جونەيد و چەندانى دى، كە بە كۆلەگەكانى عىراقىيان

(۸۲۷) الشظونفي: بهجة الأسرار، ۱۹۰.

(۸۲۸) الوتري: روضة الناظرين، ص ۲۸.

(۸۲۹) ابن الوردي: تاريخ ابن الوردي، دار الكتب العلمية، بيروت، ۱۹۹۶، ج ۲، ص ۷۲. التادفي: قلائد

الجواهر، ص ۸۰. الزبيدي: تاج العروس، ج ۲۷، ۲۳۴.

(۸۳۰) الوتري: روضة الناظرين، ص ۲۵.

(۸۳۱) الشظونفي: بهجة الأسرار، ص ۲۰۱. السبكي: طبقات الأقطاب، ص ۱۱۴. الوتري: روضة الناظرين،

ص ۲۷.

(۸۳۲) ئەمە يەكئىكە لەو تىبىيانەى نووسەرانى سۆڧى لەسەر كەشەسەندنى سۆڧىگەرى بەگشتى ھەيان بوو

و ھەوليانداوہ دەستىشانى ڧەيرانەكانى بگەن، لەم بوارەدا بگەرپتەوہ بۆ: القشيري: الرسالة، ص ۷-۸.

المجويري: كشف، ج ۱، ص ۱۹۷-۲۰۰.

(۸۳۳) الشظونفي: بهجة الأسرار، ۱۹۰. ھەرەھا پروانە: عمر سليم عبد القادر التل: متصوفة بغداد في القرن

السادس الهجري / الثاني عشر الميلادي - دراسة تاريخية، دار المأمون للنشر، عمان، ۲۰۰۹، ص ۷۰.

دادەنێ و بە پشتبەستن بەو پاشخانەوه دەگەرێتەوه نێو کایەکهوه^(۸۳۴). جگە لەمە، هەم ئەو و هەم
 درانەکهی تر، چونەتەوه سەر چەمکەکانی سۆفیگەری و بۆچوونی خۆیان لەسەر دەرپرپووه؛ ئەوەتا
 هاواری لە چەمکی "یەکتایی - التوحید" دواوە و پیتی وابوو ئەمە دەرچوونە لە تەواری
 گەردوونەکان و چەختکردنەویە لەسەر نامادەیی "هەق" لە هەموو شوێنیکدا^(۸۳۵). بەهەمان
 شیوە لە چەمکانیکی وەك "دەررون" و "یاوەریتی" و... هتد، دواوە^(۸۳۶) و بۆچوونەکانی هاوشتیوی
 ئەوانیە کە لە بەشەکانی پێشوویدا باسمان کردوو. هەرچی شەنبەکییە ئەوا پێداگیری لەسەر
 واتاکانی خوداپەرستی کردۆتەوه و بەستویەتیەوه بە پرۆسەیی بەرزەفتکردنی دەررون لە رینگە
 "ترس - الخوف" وە^(۸۳۷). ئەبولوہ فاش قسەیی لەسەر چەمکانیکی وەك "روح" و "دەررون" و
 "وہجد" و چۆنییەتی زالبوون بەسەر بانگەشەیی درۆزنانە و... هتد، کردوو و شروەقی کردوون و
 تێگەبێشتنی خۆی - کە زیاتر وەك هێ سۆفیانی دەستەیی یەكەم وایە - لە بارەیانەوه
 دەرپرپووه^(۸۳۸).

بێگومان بەرھەمھێنانەوهی چەمکەکان، کاریگەریی هەبوو بەسەر مەودای نامادەیی چەمک و
 دەستەواژەکانی شەریعت لە گوتاری نایینیاندا، لەو بارەدا ئەبویە کری هاواری هەولیداوە
 سنوورەکانی شەریعت لەلایەک و لەلایەکی ترەوه ئەو پانتاییە نوێیە سۆفیگەری گرتبووی، دیاری
 بکات، ئەمەش بەوه دەبێ سۆفیگەری لەخۆیدا پێناسە بکاتەوه، ئەك وەك پاشکۆیەك و یەكەییەکی
 نێو گوتاری شەریعت، بۆیە دێت لە دووتویی چەمکە سۆفییەکانەوه دەیناسین، ئەك لەوهی
 چەندە زانستییکی شەریعییە یان نا^(۸۳۹). ئەبوحمەدەدی شەنبەکیش، ئەگەرچی پیتی وایە دەبێ
 دەرکەوتەکانی سۆفیگەری - وەك کۆزکیك - شەریعی بن، بەلام هێچ ناماژەیهك بۆ پەبوەندیی
 ئەو کۆزکە بە شەریعتەوه ناکات، ئەوەنەبێ کە رایدەگەینێ بەلگە لەسەر هەبوونی رازێك لە نێوان
 مرۆڤ و خودا دروستی پەپرەوکردنی بنەما شەریعییەکانە، لێرەدا ئەو دروستی کارکردنی سۆفی لە

(۸۳۴) الشعراي: الطبقات، ص ۱۹۷.

(۸۳۵) الشطنوفی: بهجة الأسرار، ص ۱۹۰.

(۸۳۶) الشعراي: طبقات، ص ۱۹۶.

(۸۳۷) الشعراي: طبقات، ص ۱۹۷.

(۸۳۸) الشطنوفی: بهجة الأسرار، ص ۲۰۵. الوتری: روضة الناظرین، ص ۲۸.

(۸۳۹) الشعراي: الطبقات، ص ۱۹۷.

سەر زانسته كەى پەيوەست كەردووە بە رەفتار و ئاكارى كەسەكە خۆى، كە زياتر رەفتار و ئاكارى ئاينين وەك دلسۆزى و دووركەوتنەووە لە رىابى و خۆدەرختن و... هتد^(٨٤٠)، لەم حالەتەدا شەرىعەت بۆتە ئەو پاشخانە ئاينينەى رەفتارى تاك سنووربەند دەكات و دەبى پيەووە پابەند بى و كەسى سۆفى خۆى لەوانەى حالىان لە دەرەوەى شەرىعەتەووە بەدووربەگري^(٨٤١)، ئەمە بى ئەوەى سنووربەگري دانابى بۆ حالەتى سۆفياانە و دەرەووەتەكانى لە ژيانى رۆژانەى سۆفیدا، تەنيا ئەووە نەبى كە – وەك بەخۆى رايدەگەيەنى – ئەوەى بنەماكانى شەرىعەت جيبەجى بكات و لە "ظاھر" و "باطن" خراپەكارى نەكات، ئەوا بە راستەقىنەى باوەر گەيشتو^(٨٤٢).

بەمجۆرە ئەو ئەووەى سۆفياان، كەمتر لەوانى پيش خۆيان، بە تايبەت شىخى هەكارى، پرژاوانتە سەر شەرىعەت و لقە زانستهكانى. شەرىعەت زياتر وەك شوناسىكە نەك كايەكى زانستى، كە تىگەيشتنى تايبەتياان بۆى هەبى، بۆيە ئەوان پەيرەوى شەرىعەت دەكەن لە برى ئەوەى بەرھەمى بھيتن. ئەمە لە گوتارى هاواريدا روونە، كە بەوە ناسرابو پەيرەوى توندى بنەما و سرووتە شەرىعەىكانى دەكرد^(٨٤٣). پيەدەجى كەسانى دەرووبەرى ئەو سۆفياانەش دركيان بەو ئاستەى تىگەيشتنى ئەوان لە شەرىعەت كەردبى، بە بەلگەى ئەوەى بۆ نووسەرەكانيش ئاسان نەبووە بتوانن بە وردى دەستينشانى ريبازى فيقھياان بكەن كە پەيرەويان كەردووە، يان دەشى بلين گەنگ نەبووە بزائن پەيرەوى كامە ريبازيان كەردووە، بۆيە – بۆ نمونە – دەبينين بۆجرونى جياواز هەيە لەسەر ئەوەى ئەبولوفا شافعى بووە يان حەنبەلى^(٨٤٤)، تەنانتە – وەك دواتر زياتر باسى دەكەين – بۆجرونى ئەوتۆ هەيە كە رەسەنى شىعەى بۆ دروستكراو. رەنگە لە سەرەتادا بۆشيان گەنگ نەبووبى ئەو مەسەلەيە يەكلا بكەنەووە، ئەوئەندەى ويستوويانە كەسايەتى سۆفياانەى، وتەكانى، كەرامەتەكانى و پەيوەندى بە گەورە سۆفياانى سەردەمەكەى و دواى خۆى دەررخەن.

يىگومان ئەو هەلوئىستە لە شەرىعەت لەخۆو نەهاتووە، بەلكو پەيوەستە بە ئاستى تىگەيشتنى هەرسىكياانەووە لە كۆى زانسته ئاينينەكان، ئەوان وەك شىخەكەى هەكارى ئەو

(٨٤٠) الشەرانى: الطبقات، ص ١٩٧.

(٨٤١) الشطنوفى: بهجة الأسرار، ص ١٩٥. الوترى: روضة الناظرين، ص ٢٥.

(٨٤٢) الوترى: روضة الناظرين، ص ٢٥-٢٦.

(٨٤٣) الشطنوفى: بهجة الأسرار، ص ١٩٠. التادفى: فلاند الجواهر، ص ٧٨.

(٨٤٤) التادفى: فلاند الجواهر، ص ٨١. الوترى: روضة الناظرين، ص ٢٧.

زانستانەیان نەخوێندوو، لە سەرچاوەکانی بەردەست هیچ ناماژەیک نەبە دەریبەخت کە خەریکی فیزیوونی ئەو زانستانە یاخود سەرقاڵی کۆکردنەوەی فەرموودە بووبن، بە پێچەوانەوێ ژیان و رەفتاری ھەرسێکیان وانیاندەدات ئەو تێگەشتنەیان لە ئاستی تێگەشتنی میلییانە بوو نەک دەستەبۆتەر، وەک پێشتر بینیمان ئەوان کۆری خێلەکانیان بوون و لە رێگرەو بوونەتە سۆفی؛ لە پابەند نەبوون بە بنەما شەریعیەکانەو بۆ گەران و پابەندبوون بە حەقیقەت، کەواتە بوونیان بە سۆفی خاڵی دەستپێکردنی کەسیتی نایینیانە و لەوتێوە گوزارشت لە بیروباوەرەکانیان دەکەن: گوزارشتێک کە ئەوەندە چوارچۆتێوە سۆفییانەکە دیارە ئەوەندە بونیادە شەریعیەکە نایینرێ. خۆ جەختکردنەوە لەسەر ئەوەی ئەبولوفا خاوەن و تەمی "أمسیت عجمياً و أصبحت عربياً" (٨٤٥)، ئەگەرچی و تەکە - وەک چەند جارێک ناماژەمان بۆ کردوو - بەر لەو، لایەنی کەم بە سەد ساڵ لە ئارادا بوو، بۆچوونی ئەو نێوەندە ئەوی تێدا ژیاوە لەسەر ساکاری تێگەشتنی لە شەریعەت دەردەخات، لە نێو ئەلقەمی سۆفیانیشتدا ویستویانە لە پەشت شەریعەتەو رەوایی بە کەسیتی ئەو سۆفیە بەدەن و - بۆ نمونە - بانگەشە ئەوێ بۆ بکەن بە شێوەیەکی غەیبی وەلامی تەواوی ئەو پرسیارە شەریعیانە زانیو و داوێتەو کە فەقیهەکانی بەغدا، بۆ تاقیکردنەوەی، ویستویانە لێی بکەن و بەھۆیەو ناشارەزایی ئەوی سۆفی لەم بوارەدا بسەلمێن (٨٤٦).

کەواتە بەکورتی دەلێن ئەو نەو نۆتییە سۆفیانی کورد ویستویانە لە دەروەی شەریعەتدا کار بکەن، بەلام بێ ئەوەی رەتی بکەنەو یاخود سنوورە باوەرپێکانی ببەزێنن، وەک لە قۆناغی سەرەتادا لای ھەندێ سۆفی و رەوتی جیاوازی سۆفیگەریدا بینیمان، بەلکو بە مانای قوولنەبوونەو لە شەریعەت و چرکەندەوێ لە کۆمەڵێک نەریت و سرووت، کە تەواو کەری نەریت و سرووتەکانی نێو بازنە حەقیقەت بوون.

٢- بەرھەو دامەزراندنی سۆفیگەری تەریقەتی:

بەگەر خستەنەوێ چەمکە سۆفیەکان و گەرانەو بۆ جیھانبینی نایینی سۆفییانە، بە مانای پەیرەوکردنەوێ کولتووری پێشوو سۆفیگەری وەک خۆی نەبوو، بەلکو زیاتر لە چەند تەوہرەیکدا

(٨٤٥) الشطنوفی: بهجة الأسرار، ص ٢٠٦. التادفی: فلاند الجواهر، ص ٨١. تیبینی نەو دەکرێ لە کاتێ

ھینانەوێ ئەو و تەمبە لەسەر زاری "أبو الوفا"، لە جیاتێ "أمسیت کردیا" وە "أمسیت عجمیا" نوسراو.

(٨٤٦) لەم بارەو بڕوانە: الوتری: روضة الناظرین، ص ٢٨.

برهویان به کولتوره که داوه و هزره که بیان به ناراسته که دا بر دووه جیاوازی له ناراسته کانی پیشووتر؛ بوژاننده وهی چه مک و تیزه سؤفیه کان زیاتر نه وانهی گرتۆتوره که جهخت له سهر حالی سؤفییانه و چۆنیه تی بهر جهسته کردنی ده که نه وه، که متر پرژاونه ته سهر نه وه مهسه لانه ی بابه تی بنه ره تی بوون و سؤفیه کانی پینده ناسرایه وه و زیاتر پینداگیریان له باره ی قوولبوونه وه ی په یوه ندی نیوان مرۆقایه تی و خودایه تی ده کرده وه له ریگه ی چه مکانیککی وه ک فعا و به قا و ئیتحاد و حولول و... هتد. که چی نه وانه بیر کردنه وه ی خزیا ن له سهر چۆنیه تی خودا په رستی و ده رکه وته کانی چر کردۆتوره، نه وه ک چیه تی ناسین و مه رزه کانی، نه گهر باسیکیش له و ناسینه هه بچ، نه وا بریتی ده بی له نواندی کرده ی خودای له میانه ی "که رامه تنۆتی" یه وه، وه ک به لگه له باره ی نه وه ناسینه و په یوه ندی گرتن به خودایه تیه وه^(۸۷)، نه وه ش به گشتی ده ستپیککی دامه زانندی به کاره ی نانیکی نوئی دیارده ئایینییه که ده بی، که له سه رده مانی دواتردا بابه تیککی بنه ره تی بیر کردنه وه ی ئایینی به شیک له کوردان پینکدیتنی.

له راستیدا نه وه سؤفییانه نه یاتتوانیه، یا خود نه یانویستوه، بوژانه وه ی سؤفیگه ری ته نها بریتی بی له به گه ر خستنه وه ی چه مکه کان و دانانی سنووریک بۆ کاریگه ری بریاره شه رعیه کان به سهر بیروباوه ر و هه لسوکه وتیان، به لکو ده بینین زیاتر کار له سهر لایه نیککی دیاریکراوی ده کهن و ده یکه نه ناوینشانیککی نوئی دیارده که، که نه ویش لایه نه کرده کییه که یه تی؛ نه وه لایه نه ی هزره که به ره وه هینانه کایه ی سیسته میکی ریکخواه بی ده بات، که پیتی ده گوترتی ته ریه قت.

به ره له وه ی به جینه سهر کاری نه وه سؤفییانه له م بواره دا، ده بی ناماژه بۆ نه وه بکه مین که چه مککی "ته ریه قت - الطریقه"، چه مکیککی نوئی و ناباوی نیو گو تاری سؤفیگه ری نه بوو له وه سه رده مه دا ده رکه وتی، به لکو زووتریش به ره له مانا کردارییه - سیسته ماتیکیه که ی، به که یه کی پیکه ی نه ری ده زگای چه مکه کانی گو تاره که بووه، نه وه نه بی ته ریه قت له هزی سؤفییانی ده ستی به که م، زیتر ناماژه یه بۆ کۆمه لیک بنه مای ره فتاری و باوه رداری که شیخ و موریده کان په یرویان لی ده کردن، مه به ست لییان پینگیانندی که سیتی سؤفییانه یان بوو له رووی ده روونی و

(۸۷) بروانه: الشطنوفی: بهجة الأسرار، ص ص ۱۹۰-۱۹۲، ۱۹۷-۱۹۸، ۲۰۶-۲۰۷. السبکی: طبقات الأقطاب، ص ص ۱۱۱-۱۱۴. التادفی: قلاند الجواهر، ص ص ۷۸-۸۱. الشعرانی: طبقات، ص ص ۱۹۶-۱۹۷، ۱۹۹. الوتری: روضة الناظرین، ص ص ۲۵-۲۹.

رهفتاریهوه^(۸۴۸). لیروه تهریقته هم پی بردنیکی باطنیانیه به واتا نادیارهکانی شهریعت، هممیش دهبیته سیسته میکی هممهگیر دهخوایزئ بهره بهره دهروونی پهیره و کارانی پاک بکاتوره^(۸۴۹)، نهمهش سانا نه بوو نه گهر په یوه ندیی نیوان سو فییه کان له گهل یه کتر، به پیتی نهو پایه رۆحانییه ی پیتی گه یشتوبون، ریك نه خری و به یه کتروه پابه ند نه بن، به تاییه تیش پابه ندی مورید به شیخه کی، شیخیش بهو مه قام و حالانه ی نهویان بهو پایه گه یاننده .

به لام لیزه به دواوه، واتای تهریقته - جگه له مانه - فراوانتر ده بی و ده بیته ری بازی چون به ره و خودا، له ریگه ی برینی چندان قوناعی رۆحانی و پیشقه چون له مه قامه سو فییه کان^(۸۵۰)، هروه ها ده بیته تا که شیوازی ره وای په روه رده کردنی مورید و ری بازی بنه رته تی بو ناسینی حقیقه ت^(۸۵۱)، چندان ره گمز و خسه لته تی ده بی، که به کوی هم موویان سیسته میک له په یوه ندیی رۆحانی و دونیایی له گهل چوارچیویه کی دیاریکراوی بیر کردنه وه له هردوو بو اردا پی کدینن. بنه مای سه ره کی نهو جوړه سیسته مهش تواندنه وه ی "من" ی موریده له بو ته ی "نیمه" ی سو فیدا، به مهش هم خوداناسین، وه ک کوله گی سه ره کی هزه که، هممیش برینی حال و مه قامه کانی ریگای نهو ناسینه، ده خریته نیو نهو بنه مایه و له ویوه جاریکی تر پیناسه ده کرتنه وه.

به گه رانه وه بو سه ر سئ سو فییه که ده لئین نهوان راسته وخو نیشیان له سه ر گه لاله کردنی نهو تیگه یشتنه له سو فییگری و دارشتنی بنه ماکانی تهریقته نه کردووه، به لام ناراسته وخو، له هردوو بواری تیوری و کرده کیدا، بیروبو چون و هه لسوکه وتیان بهو ناراسته یه بردراون، تا بینه به شیک لهو بنه مایانه ی جومگه بنه رته تییه کانی سیسته می تهریقته تی پی کده هینن، به هه مان شیوه خو تندنه وه ی نهوانی تریش بو که سایه تیان به شیوه یه ک بووه تا له چوارچیوه ی سیسته میکی ناوادا جینشین بکرتن و وه ک سو فی کارا و پاشخانی هه ندیک له یه که مین تهریقته کانی جیهانی نیسلا می، که هه ر که میک دوا ی نهوان له سه ده ی شه شه می کوجیدا داده مه زرتن، سه ره ده ریان له گه لدا بکری.

(۸۴۸) بو نمونه بگه ریوه بو: الکی: قوت القلوب، ص ۲۲۸، ۲۵۱. التوحیدی: ثمرات العلوم، ص ۲۸. التشری: الرسالة، ص ۷.

(۸۴۹) E. Geoffroy, Tarika, EI, Vol. x, p.244.

(۸۵۰) القاشانی: معجم اصطلاحات الصوفیه، تحقیق: عبد العال شاهین، دار المنار، القاهرة، ۱۹۹۲، ص ۸۵.

(۸۵۱) محمد بن الطیب: اسلام المتصوفه، ص ۱۳۰-۱۳۱.

له‌رووی بیروپراوه، لای ئەوان خوداناسیی سۆفییانه بهو شیوه‌یه باسی لێوه کراوه که دواتر له‌لای ئەهلی ته‌ریقه‌ته‌کاندا په‌په‌ری ده‌کری؟ ئەبویه‌کری هاواری پیتی وابوو سۆفیگه‌ری بوونه له‌گه‌ڵ خودا بی هیچ نێوه‌ندیك، ته‌نیا ئەوه‌ نه‌بی که ئەم هه‌بوونه تاکه‌گه‌رایانه نییه، به‌لکو ده‌سته‌جه‌معییانه‌یه و له‌سه‌ر "یاد - الذکر" کردنی به‌کۆمه‌ڵ دامه‌زراره^(٨٤٢). لای ئەبولوه‌فاش ئەو یادکردنه جیگه‌ی گرنگی پێدان بووه و به هه‌مان شیوه به‌ستراوه‌ته‌وه به ناماده‌یی سۆفی له‌به‌رده‌م خوداوه، ناکامی ئەمه‌ش ده‌رکه‌وتنی حه‌قیقه‌ت و په‌نه‌ان بوونی خودی مرۆقه^(٨٤٣).

به‌هه‌مان شیوه ئەوان گرنگییان بهو لایه‌نانه‌ش داوه که دواتر په‌یوه‌ندیه‌کانی نێو سیسته‌می ته‌ریقه‌تی له‌سه‌ری ده‌پرا، به‌تایبه‌ت په‌یوه‌ندی نێوان شیخ و مورید؛ په‌یوه‌ندیه‌ک مه‌رجی دروست بوونی له‌وه‌دایه ئەوه‌ی دوا‌ی‌یان کۆمه‌ڵێک ئەک به‌جێ ده‌گه‌یه‌نی تا شایسته‌ی موریدی‌تی و پێگه‌یشتنی روحانی بێت. ئەبو‌معه‌دی شه‌نبه‌کی رایده‌گه‌یه‌نی ئەو دروستیه ئەوکاته فه‌راهه‌م ده‌بی که مورید بزانی له هه‌ردوو ناوه‌ندی سۆفییانه و کۆمه‌ڵه‌یه‌تی جی بکات و چی نه‌کات؛ چونکه دواجار سۆفیگه‌ری خۆی له گه‌یشتن به خودا په‌رستی دروست ده‌بینیت‌وه، ئەمه‌ش له‌ریگه‌ی چه‌پاندنی ده‌روون و دوورکه‌وتنه‌وه له هه‌موو ئەو ده‌وره‌یه‌ی مورید له به‌دیته‌نانی ئەم کرده نایینییه سه‌رقال ده‌که‌ن^(٨٤٤).

له‌پاڵ هه‌بوونی بۆچوونه‌کانی ئەوان له کولتووری سۆفیگه‌ری ته‌ریقه‌تیدا، ئەوان خۆشیان له‌ناو ئەو کولتوره، وه‌ک شیخی سه‌رچاره و رابه‌ری شیخانی ته‌ریقه‌ت ته‌ماشایه‌ کران. دروسته‌ر بلێین ئەوان خراوته‌ته نێو ئەو پرۆسه وێناکارییه‌ی دواتر ته‌ریقه‌ته‌کان بۆ خۆناساندن و ره‌وایی به‌خشین به‌ سه‌روته‌کانیان، ئەنجامیان داوه.

ره‌نگه‌ یه‌کێک لهو لایه‌نانه‌ی نوێکردنه‌وه‌ی ده‌دریته‌ پاڵ ئەوان و بۆته به‌شیکێ پێوستی بوونه ته‌ریقه‌ت، "خیرقه پۆشین" بێت، که تاییه‌ته‌ندبوون و پیرۆزکردنی پۆشاکێ سۆفییانه‌یه. ئەم خیرقه‌یه له زوودا وه‌ک ره‌مزێک بۆ جیاکردنه‌وه‌ی سۆفی له خه‌لکی تر به‌کاره‌ێنراوه، ریگه‌یه‌ک بووه بۆ نیشاندانی به‌رزه‌فکه‌ردنی جه‌سته و نواندنی حالێ هه‌ژاری و زوه‌دگه‌ری، هه‌روه‌ها بۆ ئەوه‌ی لهو ناوه‌نده کۆمه‌ڵه‌یه‌تییه‌ی تییدا ژیاون بناسرێنه‌وه و له‌لایه‌ن ئەوانیتری غه‌یره سۆفی چاودێری ره‌فتار و

(٨٥٢) الشطنوفی: بهجة الأسرار، ص ١٩٠-١٩١.

(٨٥٣) الشطنوفی: بهجة الأسرار، ص ٢٠٦.

(٨٥٤) الشطنوفی: بهجة الأسرار، ص ١٩٥. الوتری: روضة الناظرین، ص ٢٥.

هەلسوکەوتیان بکری^(٨٤٤). دواتر خیرقەپۆشی، دەستنیسانی ئەو پەیوەندییە دەکرد، کە لە نیوان "شیخ" و "مورید" دا هەبوو، جۆری پەیوەندییە کە دەکرده پەیوەندی دەسلاتدار و ژێردەستە و رەوایی شەرعی، لەریگە گێرپانەوی کردە کە بۆ قۆناغی پێغەمبەری، بە بەردا دەکرا^(٨٤٦). پێدانی خیرقە لەلایەن شیخەو وەک بەخششیکە بۆ مورید و بەشیکە لە پرۆسە گەرانەوی مورید بۆ سەرمايە رەمزی ئەو شیخە، گەرانەوی لەعجزەش گۆزانی ریشەیی بەسەر رەوشی نایینی و پینگە کۆمەلایەتیە کە دەهینێ، کە ئەمەش هاوناستە لەگەڵ ئەوی "میرسیا نیلیاد – Mircea Eliade" پێی دەلێ^(٨٤٧) (گۆزانی ئەنتۆلۆژی لە سیستەمی هەبوونی کەس) دا^(٨٤٧).

ئەو تێروانییە لەمەر نامادەیی و کاریگەری خیرقە، لەسەر ئەو سۆفیە کوردانە، بەتایبەت ئەبویە کەری هاواری دروست دەردەچێ. بەر لەهەموو شتێک لە رووی مێژووییەو و اباسی لێو دەکری کە ئەو جاریکی تر سروتی خیرقەپۆشی لە ناو کولتوری سۆفیگەری ئیسلامیدا بەگەر خستۆتەو. جا لەبەر ئەوی مەغزای خیرقەپۆشین دۆزینەوی راستەری سۆفیوونە لەسەر دەستی شیخیکەو، ئەویش خیرقە لە هیچ شیخێک وەرناگرتو و لە ناکامی پەشیمانی لە رێگری چۆتە سەر ئەو رێگایە^(٨٤٨)، هەز بۆیە خیرقەپۆشینیشی دەخړیتە ناو قەلبیکی نامێژووییەو و رایدەگەینەن بە رێگەیکە سەر و ناسایەو پۆشیوەتی؛ گوايە لە خەوندایە رەمزێکی گرنگی نیو خەیاڵدانی ئیسلامی کە ئەبویە کەری صدیقه، پێی بەخشووە و بۆتە شیخی^(٨٤٩). بەمەش خیرقە پۆشی ئەو و هی هەریەک لە شەنبەکی و ئەبولوفا کە لەویان وەرگرتو^(٨٥٠)، دەیانخاتە نیو ئەو بازەنە پێرۆزییە کە سە یەکەمینە کە نیو خەیاڵدانی ئیسلامی (ئەبویە کەری صدیق) تێدایە. بەمەش ئەو پرۆسە غەیبانییە و کردە "گەرانەو" بۆ پێشینان وەک سەرچاوەی پێرۆزی، لەدایکبوونی رۆحانیانە سۆفی یەکەم و دوو جێنشینه کە (کە هەر ئەوان سەرچاوەی گێرپانەوی

(٨٥٥) الهجوري: كشف، ج ١، ص ٢٤٥.

(٨٥٦) لەبارەي ئەو تێگەشتنەي خیرقەپۆشی بەگەرپێو بۆ: ابن القيسراني: صفوة التصوف، ص ٢٢٢-

٢٢٦. السهروردي: عوارف، ج ١، ص ١٧٢-١٧٨.

(٨٥٧) التنسيب والولادات الصوفية، ترجمه: حسيب كاسوچه، منشورات وزارة الثقافة، دمشق، ١٩٩٩، ص ١٦.

(٨٥٨) الشطنوفي: بهجة الأسرار، ص ١٩١. الشعراني: طبقات، ص ١٩٦.

(٨٥٩) الشطنوفي: بهجة الأسرار، ص ١٩٠، ١٩١-١٩٢. التادفي: قلاند الجواهر، ص ٧٩.

(٨٦٠) ابن الوردی: تاريخ، ج ٢، ص ٧٢.

خونەكەى ئەون) رادەگەيەنى^(۸۶۱)، ئەمەش وا دەكات بوونى دواى خىرقەپۇشيان لە قۇناغى پىشىن جياواز بى و لەو ناوەندەى تىيدان، لەسەر بنەماى ئەو جياوازيه دەخوئىرتنەوه و كەسىتتییەكانيان بەكار دەهینرى^(۸۶۲).

ئەو دەرکەوتنەى ئەوان ناساییه و ناماژەيه بۆ هیزى روحانیانەى سەرورسروشتى، ئەمەش تاییه ئەندیهكى تری سیستەمى تەریقەتییە، تاییه ئەندیهك كە بریتییە لە پەرادنەوهى شیخی سۇفى لە خوداناسیكى ناسایی و خودان هەبوونىكى میژووئیەوه^(۸۶۳)، بۆ شیخیكى پىرۆزکراو كە لە سەرپوردهى ژياندا راستیى میژووئی تىكەل بە خەيال دەبى و - وهك توێژەریك بۆى دەچى - سنووریک لە نىوان راستى و ناراستى نامىنى^(۸۶۴)، ئەوه تا هەرسىنکیان وهك خاوهنى ئەو هیزه رۆحانییه وینا دەکرین، كە کاریگەریان هەر بەسەر موریدانى خۇیان و خەلكى ناسایی نەبووه، بەلكو شیخانى وهك خۇشيان كەوتونەتە ژیر هەمان کاریگەری؛ درکیان بەو هیزه کردووه و وهك راستییەك گىراویانەتەوه و کردویانەتە پالپشت و بەلگە لەسەر دروستیى باوهرى سۇفیانە^(۸۶۵).

باوهریون بەو شیخه كوردانە و وینا کردیان لە نىو یادەوهرى سۇفیگەرى تەریقەتیدا، لەگەل ئەو زەمینە نىتىنى - كۆمەلایەتییەى ئەوانى تیدا بووه ریک نەدەهاتەوه. بەدەستەواژەیهكى تر، لە پرۆسەى وینا کردیاندا رەسەنى كوردانەیان و پایە كۆمەلایەتییەكەیان (ریگر) بابى ئەوه نەبووه بىتتە پارسەنگى پىنگەیشتنە رۆحانییهكەیان. بۆیه دەبوايه رەهەندى سۇفیانەى خەيالدانى نایىنى بەدواى پارسەنگىكى تردا بگەرى، كە هەم بەهاكانى ئەو پىنگەیشتنە لەخۆ بگرى و هەمیش لە هەردوو زەمینەى نایىنى و كۆمەلایەتییەى رەواىی بە دەرکەوتنەكانى بیهخشی. ئەمەش دەمانخاتە بەردەم پرۆسەیهكى تری نىو كۆلتوورى سۇفیگەرى تەریقەتى، كە بریتییە لە دروستکردنى یادەوهرى

(۸۶۱) الشطنوفى: بهجة الأسرار، ص ۱۹۰. التادفى: قلاند الجواهر، ص ۷۹.

(۸۶۲) بەراوردى بکە لەگەل: میرسیا الیاد: التنسیب، ص ۱۶.

(۸۶۳) لیترە مەبەستمان ناسایی بوونە بە پیتوهرى سۇفیانە، ئەو پیتوهرى تیايدا كەرامەتوونى و كردهوهى سەرورسروشتى، ناسایین.

(۸۶۴) بگەریتو بە: J.Spencer Termingham: The Sufi Orders in Islam, Oxford

.Uneversity press, Great Britain, 1971, p.37

(۷) هەر بۆ نموونە بروانه: الشطنوفى: بهجة الأسرار، ص ۱۹۶-۱۹۷، ۲۰۶. الوترى: روضة الناظرین، ص

ص ۲۵-۲۶، ۲۹.

میژوویی - ثابینی گونجاو له گه‌ل پایه‌ی شیخ و رابهرانی ته‌ریقه‌ت، له ریگه‌ی به‌ستنه‌وه‌ی به ره‌سه‌نیکی پی‌روزی رۆحانی نه‌وتۆ تا به که‌سی یه‌که‌می نینۆ خه‌یال‌دانی نیس‌لامیی (که پی‌تغه‌مبه‌ره) بگه‌یه‌نی^(٨٦٦). بی‌گومان نه‌مه‌ش که‌له‌که‌کردنی سه‌رمایه‌یه‌کی ره‌مزیه، ده‌خزیته‌ سه‌ر نه‌و هی‌زه رۆحانی و خه‌رمانه‌ پی‌روزیه‌ی به‌ ده‌وری شیخی سۆفیدا دروست‌کراوه. له‌ حاله‌تی نه‌و سی سۆفیه‌دا، دا‌رشته‌وه‌ی یاده‌وه‌ری خۆی له‌ هه‌لبه‌ستنی ره‌سه‌نی پی‌تغه‌مبه‌رانه، وردتر بلتین شیعیانه، ده‌بینیت‌ه‌وه. نه‌گه‌رچی نه‌و گیزاندنه‌وه‌یه له‌ کولتوری ته‌ریقه‌تیدا هه‌مه‌گیره و بۆته به‌شیک له‌ سیسته‌مه‌که^(٨٦٧)، به‌لام ره‌نگه‌ ه‌ی نه‌وان که له‌ قۆناغه‌ی پێش سه‌ره‌له‌دانی ته‌ریقه‌ته‌کانن، نا‌کامی ناماده‌یی شیعه‌گه‌ریش بووبی له‌و پانتاییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ی نه‌وانی تیدا بووه، وه‌ک پێشتر با‌سمان کرد.

گیزانه‌وه‌ی نه‌بویه‌کری هاواری بۆ سه‌ر نه‌و ره‌سه‌نه‌ روون نییه، ته‌نیا نه‌وه‌نده ده‌زاین یه‌ک له‌ نه‌وه‌کانی نه‌و له‌ قۆناغه‌ی‌کی دره‌نگتر نازناوی "العلوی" خستۆته پال"الهواری"یه‌وه^(٨٦٨)، به‌لام له‌گه‌ل شه‌نبه‌کیدا پرۆسه‌ی دروست‌کردنی ره‌سه‌نی پی‌روزی روونتره؛ نه‌و له‌ باوکیه‌وه‌ برآوه‌ته‌وه سه‌ر یاوه‌ری ناو‌داری پی‌تغه‌مبه‌ر نه‌بونه‌بووی نه‌نصاری(م٥٢/ک٦٧٢ن)، له‌ دایکی‌شیه‌وه بۆ سه‌ر ره‌مزی هه‌ره‌ بالایی نینۆ خه‌یال‌دانی شیعی حوسینی کوری عه‌لی^(٨٦٩). پاسا‌ویش بۆ کوردبوون و گه‌رانه‌وه‌ی بۆ سه‌ر خێلی شه‌نبه‌ک نه‌وه بووه‌ گوایه به‌ گه‌نجی تینکه‌ل به‌و خێله‌ بووه و له‌و ناوه‌نده کوردیه‌ گه‌وره‌ بووه، بۆیه له‌ نازناویدا خراوته سه‌ر نه‌وان و پێی گوتراوه "الشنبکی"^(٨٧٠). به‌هه‌مان شیوه نه‌بوله‌فاش هه‌ر به‌ نه‌وه‌ی حوسین دانراوه و له‌ چوارچێوه‌ی نه‌و ره‌سه‌نه‌وه‌ قسه‌ی له‌سه‌ر کراوه و نازناوی "الحسینی" خراوته پال^(٨٧١).

(866) Tarika, EI, Vol. X, p.244-245. : E.Geoffry

(٨٦٧) بروانه: Seyyed Hosain Nasr: Sofi Esseys, pp.106-107.

(٨٦٨) ابن الفوطی: مجمع الآداب، ج ٥، ص ٧٨. هه‌روه‌ها بروانه: زرار ص‌دیق توفیق: القبائل، ص ١٩٣.

(٨٦٩) الرفاعی: الوصایا، تقدیم و تحقیق: محمد زینهم مح‌د عزب، مکتبه‌ مدبولی، القا‌ره، ١٩٩٣، ص ٤٥. الوتری: روضه‌ الناظرین، ص ٢٤. هه‌روه‌ها بروانه: مح‌د ابو الهدی الرفاعی: الکلیات الاحمدیه‌ المؤلفه‌ من کلمات الإمام الرفاعی غوث البریه، مطبعه‌ الواعظ، القا‌ره، ١٩٠٨، ص ٢٢.

(٨٧٠) ((إلتحق بقبيلة الشنابكة من الأكراد شاباً و نشأ بينهم و نُسب اليهم فيقال الشنبكي))؛ الوتری: روضه‌ الناظرین، ص ٢٤.

(٨٧١) الحسینی: غایه‌ الأختصار فی البیوتات العلویه‌ المحفوظه‌ من الغبار، منشورات المطبعه‌ الحیدریه‌، النجف الأشرف، ١٩٦٣، ص ١١٢. التادفی: فلان‌د الجواهر، ص ٨١. الزبیدی: مزیل نقاب‌ الحفا عن ساداتنا بنی‌ الوفا،

بئگومان دروستکردنی رهسەنی ئاوا ئەک هەر پێتچەوانەیی دەقەکانی ترە، بەلکو هەلۆه‌شاندنەوی بەشێک لەو شوناسەشە کە لەپانتایی سۆفیگەری سەردەمە کەیان پیتی دەناسرانەوه، ئەو هەلۆه‌شاندنەویە لە حالتی ئەبولوفا بەروونی دەردەکەوی، چونکە کوردبوونی ئەو تەواوکەری سۆفیوونی بوو و دەبێتە یەکیەک لەوانەیی تەواوی میللەتی کوردی پێ دەناسرێتەوه^(۸۷۲)، ئەو لە کەسیکی سادە و رێگەوه کراوتە باوەرداری یەکەمی کوردان، وەک لەو وتەیی شیخ عەبدولقادری گەیلانییەوه دياره کە دەڵێ: ((لەبەردەم دەرگای هەقدا پیاویکی کورد نییە وەک شیخ ئەبولوفا پیت))^(۸۷۳).

لەلایەکی ترەوه، دەبێ ناگاداری ئەوەبەین کە ئەگەرچی ئەو رەچەلەک هەلبەستەنە کاریگەری خەیاڵدانی ئایینی شیعەیی پێوه دياره، بەلام هەمان ئەو مەغزایی نییە کە لە کولتوری شیعیدا هەبێت، ئەگەرنا هەر ئەو سەرچاوانە جەخت لەسەر شوناسی سوننیانەیان دەکەنەوه، بەتایبەت هێ ئەبولوفا، کە بەپەڕەوکاری رێبازە سوننیەکان دەژمێردرێ^(۸۷۴). بەلکو لێرەدا پێرۆسە کە بریتی دەبێ لە بەرزکردنەوی پایەیی شیخ لە میانەیی پێدانی ئەو خەسلەت و تایبەتمەندیە پێرۆزانەیی بە نیمامی شیعەیی دەبەخشا، ئەوانەیی ئەم رەسەنەیی بۆ دادەپێژن دەخوازن لە رێگەیهوه روحانییەتی پێغەمبەر و بنەمالەکەیی لە ئیستای سۆفی و کردەوه‌کانی، لەگەڵ داهاووی ویناکەیی لەلای مورید و پەڕەوکارانێ، بێخەنە گەر.

دەبێ ناماژە بۆ ئەوه بکەین، کە ئیشکردن لەسەر تەریقەت بەو مانایە نییە سۆفییه‌کان لەدوای خۆیان بوونەتە بناغەیه‌ک بۆ سیستەمیکی تەریقەتی تاییبەت بەخۆیان، هەرچەندە هەرسێکیان دواتر لە لایەن بنەمالەکانیانەوه جێگەیان گێراوتەوه و پارێزگاری لە ناو و کولتوری سۆفییانەیان

تحقیق: احمد فرید المزیدي، دار الکتب العلمیة، بیروت، ۲۰۰۷، ص ۷۴. هەرۆه‌ها پێوانه: مستەفا جەواد: هۆزی لەبیرکراوی گاووان، ل ل ۵۰ - ۵۱.

(۸۷۲) ابن عنبه: الأصول الفخرية في أصول البرية، بتصحیح: سید جلال الدین محدث ارموی، تهران، ۱۳۴۶هـ.ش، ص ۳۷.

(۸۷۳) ((لیس علی باب الحق رجل کُردي مثل الشيخ أبو الوفا))؛ التادفي: قلاتد الجواهر، ص ۸۱. الشعراي: طبقات، ص ۱۹۹.

(۸۷۴) التادفي: قلاتد الجواهر، ص. الوتری: روضة الناظرین، ص ۲۷.

کراوه^(۸۷۵)، به لام له‌وه‌ناچی ئەو جیشینانەیان توانیبیتیان بە سوود وەرگرتن له‌و ناو و کولتورە له سیستمی زنجیره‌بەندی سۆفیگەرەوه پەڕنەوه بۆ سیستمی تەریقەتی، ئەگەرچی - ئەگەر هەر سیکیشیان نەبێ - یەکیکیان چاوەڕێی ئەوهی لێ دەکرا بکرتتە ئەو کەسیتییه کارزمییە تەریقەتیکی سۆفیگەری لەسەر داچەزێ، دیارە مەبەستمان ئەبولووه‌فای حولانییه؛ کەسیتییه نا ناساییه‌کهی و ژمارە لە‌پا‌دە‌بەری ئەو مورید و شیتخانە لەسەر دەستیدا خۆتندووێانە و یاوه‌ریتیان کردوو و پەڕه‌ویان لە‌رێ‌بازە‌کهی کردوو^(۸۷۶)، ئەو ئەگەرە بە‌هێ‌ز دە‌کرد، تەنانەت وایله‌تاه‌توو به " شیخی هەره گەرە - الشیخ الاکبر " نازەد بکری^(۸۷۷). ئەوه‌تا زۆریه گەرە سۆفییه کورده‌کانی سه‌ده‌ی شه‌شه‌می کۆچی/دوانزه‌ی زاینی له‌ مورید و یاوه‌رانی ئەو بوونه^(۸۷۸). ئەو پێگه‌یهی ئەو هەر له‌ ناستی سۆفیگەری کوردیدا نەبووه، بە‌لکو له‌ ناستی جیهانی نی‌سلامیشدا ناماده‌یی هه‌یه، وه‌ک له‌ وته‌که‌ی شیخ عب‌دولقادرێ گه‌یلانییدا بینمان، له‌لای خۆیه‌وه شاعیری ناوداری فارس حکیمی سه‌ناتی (م. ۵۲۵/ک/۱۱۳۱ز) تێروانییکی هاشیوه‌ی بۆ هه‌بووه و پیتی وابوو، نه‌ک هەر له‌ ناستی کوردی به‌لکو له‌ ناستی ته‌واوی جیهاندا، تاقانه و پێهاوتای سه‌رده‌مه‌که‌ی بووه، شاعیر ده‌لتی:

(۸۷۵) ابن الفوطی: مجمع الآداب، ج ۵، ص ۷۸، ۶۳۸. الحسینی: غایة الإختصار، ص ۱۱۲. الزبیدی: مزمل نقاب الحفا، ص ۷۴.

(۸۷۶) الوتری: روضة الناظرین، ص ۲۸. هه‌روه‌ها بیروانه:

J.Spencer Termingham: The Sufi Orders, p.50.

وه‌ریگرتوو له: الواسطی: تریاق المحبین فی طبقات خرقة المشایخ العارفين، القاهرة، ۱۸۸۸، ص ۴۴.

(۸۷۷) الرافعی: سواد العینین فی مناقب الغوث أبي العلمین، دار الطباعة العامرة، القاهرة، ۱۳۰۱هـ، ص ۱۸.

(۸۷۸) له‌وانه: "شیخ بقا بن بطو" (م ۵۵۳/ک/۱۱۵۸ز)، "شیخ عدی بن مسافر"، "شیخ ماجد الکردی" (م ۵۶۲/ک/۱۱۶۶ز)، "شیخ مطر الباذرانی"، "شیخ جاگیر" (م ۵۹۰/ک/۱۱۹۴ز) و...هتد. بگه‌رێوه بۆ: ابن المستوفی: تاریخ اربیل، ق ۱، ص ۱۱۴. ابن خلکان: وفيات، ج ۳، ص ۲۵۴. الشطنوفی: بهجة الأسرار، ص ۲۰۵. ابن الوردی: تاریخ، ج ۲، ص ۷۲. الوتری: روضة الناظرین، ص ۲۸.

روزها باید که تا يك مشت پشم از پشت میش
 زاهدی را خرقة گردد یا حماری را رسن
 عمرها باید که تا يك کودکی از روی طبع
 عالمی گردد نکو یا شاعری شیرین سخن
 قرنہا باید که تا از پشت آدم نطفہای
 بوالوفای کُرد گردد یا شود ویس قرن^(۸۷۹).

بینگومان ہر نمہش وایکردوہ سہروردہی ژیانی جینگہی سہرنجی چہندان کہس بیت و
 بینوسنہوہ^(۸۸۰).

لہ گہل نمہوہشدا تہریقہتیک دانہمہزراوہ کہ نمہ پاشخانہکمی پیکہیتنابی، نہ گہرجی رہنگہ ہر
 نمہ ناوبانگہی وایکردوہ جۆرتیک لہ تیکہلتی ہہیت لہ نیوان نمہ و شہ مسہدین محمہدی کوری
 نمہمہدی وہفا(۷۰۱-۷۶۱ک/ ۱۳۰۱-۱۳۵۹ز) دامہزرتنہری "تہریقہتی وہفانی"، بؤیہ دہبینین
 نمہ سوئیہ کوردہ بہ دامہزرتنہری تہریقہتہکہ دانراوہ، کہ لہ نیو تورکہکانی ناسیای بچووکدا
 لہدوای دامہزرائی دہولتہتی عوسمانی(۶۹۹ک/۱۲۹۹ز) کاریگہری ہہبوہ، لہویدا وہک شیخی نمہ
 سوئیہ تورکانہ دادہنری کہ لہو قوناعہ ژیاون^(۸۸۱). بہلام بینگومان نمہ ماوہ درتؤہی لہنیوان

(۸۷۹) دیوان سنائی، بہ اہتمام: پرویز بابایی، انتشارات نگاہ، تہران، ۱۳۷۵ھ.ش.ص.

(۸۸۰) الشطونفی: ہجہ الأسرار، ص ۲۰۵. السبکی: طبقات الأقطاب، ص ۱۱۴. الوتری: روضۃ الناظرین،
 ص ۲۸. یہکیک لہوانہی سہروردہیان نوسیوہتہوہ " شہاب الدین ابی الہدی احمد بن عبد المنعم الواسطی"
 ناسراو بہ "السمدیسی"، بہناوی "تذکرۃ المفتین لآثار اولی الصفا وتبصرۃ المقتدین لطریق السید تاج العارفین
 ابی الوفا"، کہ لہ سالی (۷۷۷ک/۱۳۷۵ز)نوسیویہتی، نیستا دہستنوسیکی لہ کتیبخانہی نیشیمانی لہ
 پاریس، بہم ناونیشانہ: "ibliotheque Nationale, De Slane, ara. Nr. 2036". پاریزراوہ. بہداحوہ
 نہ ماتتوانی نمہ دہستنوسہ بہدست بجنین؛ بینگومان ناوہرؤکہکمی کاریگہری بہسہر رہوتی نمہ بہشہی
 توژیئہوہکہمان دہبوو.

(۸۸۱) لہم بارہوہ بگہرتیوہ:

Riza yildirm: Dervishes in early Ottoman society and politics - A study of Velayetnames as a source for history, M.A thesis, Dp. History, Bilkant University, Ankara, 2001, pp.48,50,103.

نه بولوهفا و نهو سؤفييانه ههيه بؤچورونه كه لاواز دهكات، له بهرامبهردا نهو بؤ چورونه راست دهردهچئ كه پيتي وايه تتيكه لييه كه له نيوان نهو سؤفييه و "وهفا" كه ي تر كراوه^(٨٨٢)، نوسهري ناوداري درهنگ وهخت مرتضاي زويهدي (م ١٢٠٥/ك ١٧٩٠ز)، كه خؤي پهيرهوكاري تهريقه تي وهفائي بووه، نهو تتيكه لييه يه كلا كردؤتهوه و به جياواز باسي له نه بولوهفاي حولواني كردووه^(٨٨٣)، نه گهر نهو سؤفييه كوردهش له نيوان تهريقه ته كه دا ناماده ي ههيه، نهوا ههر وهك ره مزتيك كاري پيكراره و ژيان و كرامه ته كاني له نيوان سيسته مه كه دا به كار هيتراوه، نهك دامه زرينهري تهريقه ته كه بيت.

دانه مه زاندي تهريقه تتيكي دوور مهودا ماناي ونبووني نهو سؤفييه كوردانه له نيوان ميژوو ناگه يه ني، بهلكو وهك ناماژه مان بؤ كرد ناماده ييه كي به هيتريان له نيوان نهو جؤزه سيسته مه دا ههيه، به تاييهت له نيوان نهو تهريقه تانه ي له سه ده ي شه شه مدا گه لاله ده بن. نهوان له نيوان تهريقه تي قادريدا به سي يه كه مين نهو شيخانه داده نرين كه گوايه پيه ونديان به شيخ عبد القادر هه بووه؛ ستايشيان كردووه يان ستايشي كردون، نه گهرچي يه كتيكي وهك نه بوه كري هاواري، له سه رده مي نهودا نه ژياوه. ههر بؤيه نهوانه ي سه ربورده ي ژياني شيخ عه بدولقادر يان نوسيه ته وه پيه وندي هاواريان بهو شيخه خستؤته چوارچيوه ي كرامه تنوتنييه وه؛ ده لين نهو سؤفييه كورده پيشيني ده كه وتني عه بدولقادري له دواي خؤي كردووه^(٨٨٤)، ينگومان نه مهش - له ده ره وه ي نهو لؤژيكي كرامه تي سؤفييانه ي پي ده خويندريته وه - به پله ي يه كه م ناماژه يه كه بؤ گهران به دواي رهواي پيگه ي به رزي شيخ عه بدولقادر، نهك وهك كه سيكي ميژووي بهلكو وهك شيخي دامه زرينهري تهريقه تتيك كه زياتر سيسته مه كه ي له دواي نهو گه لاله بووه و تيايدا وينا يه كي نه فسانه ي بؤ كراوه و له كه سيكي ناساييه وه كراوه ته كه سيكي سه رووناسايي^(٨٨٥)، ئيدي گه رانه وه بؤ نهو سؤفييه

هه ره ها برونه: أحمد ت. قره مصطفي: تصوف سده هاي ششم و هفتم در اناطولي، در: ميراث تصوف، ويراسته ي: لئونارد لويزن، ترجمه ي: مجد الدين كيواني، نشر مركز، تهران، ١٣٨٣ ه. ش، ج ١، ص ٢٨٠.

(882) Termingham: The Sufi Orders, p.49 .

(٨٨٣) مزيل نقاب الحفا، ص ٧٤.

(٨٨٤) الشطنوفي: بهجة الأسرار، ص ١٩٤، ١٩٨. التادفي: قلائد الجواهر، ص ٧٨. الشعراي: طبقات، ص ١٩٧.

(٨٨٥) له م باره وه بگه رتوه بؤ:

كوردە جەخت لەسەر كارىگەرىيە بۆچوون و پيشىبىيە غەيبانىيە كانى ئەو لە ناوەندىيە سۆفىگەرىيە دەكاتەمە، بەتايبەت كە ئەو خۆى مايمى ستايشى شىخى گەيلانى بوو^(٨٨٦).

پەيوەندىيە نىوان ئەبولوفا و تەرىقەتى قادرى لە ئاستىكى تردايە، ئەگەرچى عبدولقادىر لەسەر دەستى ئەو ئەبۆتە سۆفى، تەنانت بەراى ھەندىك لە قادىيەكانىش پايمى ئەگەيشتۆتە پايمى ھەندىك لە مورىدە گەورەكانى ئەبولوفا^(٨٨٧)، بەلام باس لەو دەكرى كە عبدولقادىر بەردەوام سەرى لە كۆرى ئەو سۆفىيە داو و تەقىەدىن واسطى (م ٧٤٤/ك ١٣٤٣) گوتەنى: ((لە بەرەكەتى سوودمەند بوو))^(٨٨٨)، ھەرەھا كەرامەتى لى دەگىرايمە^(٨٨٩) و ھەك بىنيمان بە باوەردارترىن كوردى داناو. لە گۆشەنىگاي ئەو پەيوەندىيەو لە كۆلتورى قادىدا وا وىناى ئەبولوفا دەكرى كە ئەو كاتەى ھىشتا عبدولقادىر گەنج بوو زانىويەتى لە دوارۆژدا شىخىكى گەورەى لى دەردەچى، ھەر بۆيە لەو زووو ھەر رۆزى لە پايمى دوا رۆزى گرتوو و ديارى پيشكەش كەردوو^(٨٩٠).

بەھەمان شىو ھەريەكە لە شەنبەكى و ئەبولوفا لەنىو كۆلتورى تەرىقەتى رىفاعىدا ئامادەبىيان ھەيە. ئەمەش تا رادەيەك ئاسايە، بەتايبەت كە دەزانين زەمىنەى جوگرافى گەلەلبوون و سەرھەلدانى تەرىقەتەكە ھەمان ناوچەى "البطائح"^(٨٩١)، كە ئەو سۆفىيانە ھەژموونيان كەردبوو سەر دەرکەوتەكانى دياردە ئايىبىيەكە و بەر لە پىنگەيشتنى دامەزرىنەر و دەرکەوتنى مورىدانى ئەو تەرىقەتە، زەمىنەسازيان بۆ دروستبوونى سىستەمىكى رىكخراوى سۆفىيانە كەردبوو. بۆيە دەبىنين ئاوا بەھىز لە دووتوى كۆلتورى تەرىقەتەكەدا بوونيان ھەيە و

Jacqueline Chabbi: 'Abd al-Ḳādir al-Djīlānī personnage historique: Quelques Éléments de Biographie, *Studia Islamica*, (1973), No. 38, pp. 75-106.

(٨٨٦) الشطنوفى: بهجة الأسرار، ص ١٣١.

(887) Termingham: The Sufi Orders, p.50

وھريگرتووھ لە: الواسطي: تریاق، ص ٤٤.

(888) Termingham: The Sufi Orders, p.50

وھريگرتووھ لە: تریاق، ص ٤٢.

(٨٨٩) الشطنوفى: بهجة الأسرار، ص ١٤٤.

(٨٩٠) الشطنوفى: بهجة الأسرار، ص ٢٠٧-٢٠٨. السبكي "طبقات الأقطاب، ص ١١٤. الوترى: روضة

الناظرين، ص ٤١.

(٨٩١) الرافعي: سواد العينين. ص ٤-٥. ابن خلكان: وفيات، ج ١، ص ١٧١.

ژيانيان به بهر دا كراوه ته وه؛ نه وه تا دامه زرينه رى ته ريقه شېخ نه حمدى ريفاعى خوى به په پره و كارى شنه به كى زانيوه و وه ك شېخى خوى ناوى ده هينى و كرامه تى لى ده گيرتته وه^(۸۹۲). به هه مان شتوه له زور بونه دا ستايشى نه بولو ه فای ده كرد^(۸۹۳). هه روه ها به هه مان شتوه قادريه كان، ريفاعيه كانيش پييان وايه نه و سؤفيه به كيكه له و شتخانه ي مؤده ي ده ركه وتنى شتخ نه حمدى ريفاعى راگه ياندوه، گوايه گوتويه تى: ((له پاش مهرگم... پياوئك ده رده كه وى خه لك بۆ لای كۆچده كه ن و پياوان ملكه چى ده بن))^(۸۹۴). به و پيودانگه شه وه نه و بۆچوونه دروست ده رده چى كه ناماژه بۆ نه وه ده كات له و زنجيره سؤفيگه ريسانه ي ته ريقه تى ريفاعى پتوه پابه نده، لايه نى كه م له رتې خرقة پؤشيه وه، زنجيره ي "شه نه كى - وه فائى" به^(۸۹۵).

ئيدى واده رده كه وى ته ريقه ته كان ده خوازن له سه ر ناوى نه و سؤفيه كوردانه و له ميانه ي پرؤسه يه كى وردى وينا كردنى كه سايه تيه ره مزى - روحانيه كه يان، به ده ر له راستى و ناراستيه وه، هه م بونى ادى پرؤز كراوى ته ريقه ته كه يان دابريژن و هه ميش به رده و اميى ميژووى پى بيه خشن.

(۸۹۲) الرفاعي: الرصايا، ص ۴۵. هه روه ها بروانه: محمد ابو الهدى الرفاعي: الكليات، ص ۲۲.

(۸۹۳) الوترى: روضة الناظرين، ص ۲۸.

(۸۹۴) الرفاعي: سواد العينين، ص ۱۹. هه روه ها بروانه: الفاروشى: النفحة المكية في السلاله الرفاعية، مطبعة محمد اسعد نمر، الأستانة، ۱۳۰۱هـ، ص ۱۰. المخزومي: صحاح الأخبار في نسب السادة الفاطميين الأبخار، مطبعة نجبة الأخبار، بمبى، ۱۳۰۶هـ، ص ۱۳۶.

(895) Termingham: The Sufi Orders, p.49

بهشی پینجهم

جیکه وته کۆمه لایه تییه کانی سوڤیگه ری له
پانتایی کوردی

يەكەم: جىگردنەۋەى سۆڧىگەرى لەچارچىۋەى كۆمەلايەتى

ھەر سەرەدەرىيەك لەگەل دەرکەوتە كۆمەلايەتتەكانى سۆڧىگەرى لەو قۇناغەى باسى لىتو دەكرى، جۆرىكە لە دابرىنى دياردە نايىننەكە لە ناسنامەكەى، كە تايبەتمەندىيە ھزرىيەكەى بۆى رەنگرېژ كرددوۋە و زىتەر برىتى بوۋە لە گەران بەدوای و اتا ديار و ناديارەكانى پەيوەندىيى نىۋان مەۋقە و خودا، وەك بۆمان دەرکەوت رەنگدانەۋەى ئەو ئەزمونە روحيەى تاك بوو كە لە ناكامى ئەو گەرانەدا چى بوۋە. بۆيە ئەگەر سۆڧىش دەيوست پابەند بىن بەو چەمكەنى دەستنىشانى "حال" و "مەقام"ەكانى ئەويان لە نىۋ دياردەكەدا دەكرد و بەرھەمى پەيوەندىيى و گەرانەكەى ئەو بوون، ئەوا دەبووا كەمتر لە دەرکەوتە كۆمەلايەتتەكان پىروانى و دووربەكەوتتەۋە لە شەۋقە و ھەلوئىست وەرگرتن لەو دياردانە. تا ئەوكاتەى سۆڧىگەرى دەخوازى وەك ھزرىك و راقەيەك بۆ باۋەردارىيى بىننەتتەۋە و نەبۆتە سىستەمىكى تەرىقەتتەى، دەبى خۆى بداتە دەست ژيانى دوورەپەرىزىيى و زوھدگەرىيەۋە و لە دەرەۋەى كايە كۆمەلايەتتەكانەۋە بگوزەرى. لە ناستى تىۋرىيەۋە ئەو بۆچورنە راست دەردەچو؛ سۆڧىيەكان رايانەدەگەياند ئەو زانىنەى ھەيانە لەمپەر بوۋە لەبەردەم بە تىكەلبونى كۆمەلايەتتەى، گوتارى ئەوان ھەرگىز نەدەبووا ئاراستەى خەلكى ئاسايى بىت، ئەگەر ئەو خەلكەش وا تىدەگەن گەلى سۆڧىيان دەياندوئىنن وا نىيە، بەلكو ئەوان لەگەل خودادا دەدوئىن^(۸۹۶)، گوتارى ئەوان گوتارىكى خوداييە نەك مەۋقانە، راستە رووبەروۋى خەلكن بەلام لەو ساتەشدا وتەكانيان جەخت لەسەر پەيوەندىيان بە خودا دەكاتەۋە و گەرانە بەدوای و اتاكانى نىۋ پەيوەندىيەكە.

ئەو تايبەتمەندىيە نا كۆمەلايەتتەكانى ھزرى سۆڧىگەرى لەلايەن چەند سۆڧىيەكى كوردستاندا، بەتايبەت ئەوانەى بەرھەمەتتەرى چەمك و وتەكانى نىۋ ئەو ھزرە بوون و ھەژمونىيان كرددبوۋە سەر رەوت و دەرکەوتەكانى دياردە نايىننەكە، جەختى لەسەر دەكرايەۋە. لە پىشەنگى ئەوانە مەمشادى دىنەۋەرى دىت، كە پىتى وابوۇ خۆشگوزەرانترىن كەس ئەۋەيانە توانىۋىيەتى خۆى لە دىدى خەلك بەدوور بگرى^(۸۹۷)، تەنانەت پىنناسەى سۆڧىگەرىش لەلاى ئەو شىخە پەيوەستە بەو سنوورانەى سۆڧى بۆ ناسىنى خەلكى

(۸۹۶) الكلابادى: التعرف، ص ۱۰۷-۱۰۹.

(۸۹۷) السلمى: طبقات، ص ۳۱۸. ابن خيس: مناقب، ج ۲، ص ۱۳. الشعرانى: الطبقات، ص ۱۵۳.

داناره^(۸۹۸)، چونکه چنده سۆفی خەلك ناس بكات ئەوه‌نده له واتا دروسته‌كانی ناسین، كه له ناسینی خودایی چر ده‌بیتته‌وه، دور ده‌كه‌وتته‌وه.

ئەو بۆچوونه له‌لایەن مظهری کرماشانی، بە دەسته‌واژه‌یه‌کی كه‌مێك جیاواز، جه‌ختی له‌سەر كراوه‌ته‌وه؛ به‌لای ئەو - وه‌ك پێشتریش قسه‌مان له‌سەری كرد - ته‌نیا جه‌سته‌ی عارف بۆ خەلكه‌، ئەگه‌رنا دلێ هی خودایه و رۆحیشی هی به‌لاكانییه‌تی، ئەو به‌كۆمه‌لایه‌تی كرده‌ی جه‌سته‌ش مه‌رجداره و ده‌بێ ره‌زامه‌ندی خودایی له‌گه‌لدابێ^(۸۹۹)، بێگومان ئەمه‌ش موكری‌بوونه له‌سەر مه‌رجی نامۆبوونی سۆفی به‌ ویسته‌وه له‌ نیۆ جفاكدا، چونكه لێره جه‌سته بێ گیانه و ده‌یه‌وێ كه‌مه‌ترین به‌شداري كۆمه‌لایه‌تیانه‌ی هه‌بێ، به‌ تابه‌ت كه سۆفی زیتر سه‌رقالی به‌هێزكردنی دلّه تا له‌گه‌لّ خودا به‌ ته‌بابی بێنیتته‌وه. بۆیه ئەگه‌ر سۆفی - به‌ هۆی پالّه‌په‌ستۆی ئەو زه‌مینه‌یه‌ی تێیدا به‌ - ناچاره كۆمه‌لایه‌تی بیت، ئەوا ده‌بێ ئەو كرده‌یه‌ی وه‌ك ئەزمونیك بچوینیتته‌وه و وه‌ك ناچاریه‌کی ژیان تیی بروانی، ئەگه‌ر ئەو كرده‌یه‌ش ره‌تده‌كاتوه ئەوا ده‌بێ به‌ هه‌لبژاردنی خۆی بێ و به‌ ئاره‌زووه‌ پشت له‌ دنیا بكات و ره‌تی بكاتوه^(۹۰۰).

سۆفی ورمی ئەبویه‌ كری كۆری یه‌زدانیاریش له‌و ئاره‌زووه‌ دواوه و به‌ سۆفی‌بوونه‌وه په‌یوه‌ستی كردووه و - وه‌ك پێشتریش لێی دواين - پێی وایه هه‌رگیز ئەو ده‌ركه‌وته‌ی بوونه له‌گه‌لّ ئاره‌زووی گێرانی رۆلی كۆمه‌لایه‌تی رێك نایه‌ته‌وه، رۆلێك كه ده‌شێ رێگر بێ له‌به‌رده‌م هۆگریبوونی سۆفی به‌ خوداوه، چونكه ئەوه‌ی خواستی پله و پایه‌ی كۆمه‌لایه‌تی هه‌بیت ناتوانی بیه‌تته‌ خودان پله و پایه‌ی خودایی^(۹۰۱)، دژایه‌تیه‌ك له‌ نیتوان ئەو دوو پله‌یه هه‌یه و به‌ یه‌كدی ناگه‌ن. هه‌ر له‌به‌ر ئەوه‌یه ئەو سۆفیه تێكه‌لبوونی كۆمه‌لایه‌تی به‌ خراب ده‌زانێ و سۆفیان له‌ كاره ناگادار ده‌كاتوه^(۹۰۲). ناكامی ئەو تێكه‌لایه‌تیه هاشیوه‌بوونی سۆفی و كه‌سانی ناسایی ده‌بێ، كه ته‌نانه‌ت رووخسار و بۆشاكیشی ده‌گرتته‌وه و وه‌ك ئەوان ئەوه‌نده‌ی وێلی دواي

(۸۹۸) ((أحسن الناس حالاً مَنْ أَسْقَطَ عَنْ نَفْسِهِ رُؤْيَةَ الْخَلْقِ، وَكَانَ صَافِي الْخُلُوتِ لِسِرِّهِ رَاعِيًا))؛ الخركوشي:

تهذيب، ص ۱۸. ابو نعيم: حلية، ج ۱، ص ۳۵۳. ابن خميس: مناقب، ج ۲، ص ۱۴.

(۸۹۹) المكي: علم القلوب، ص ۱۲۷. الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۴۴۸.

(۹۰۰) ابن خميس: مناقب، ج ۲، ص ۱۱۴.

(۹۰۱) ابو نعيم: حلية، ج ۱، ص ۳۶۳.

(۹۰۲) ابن خميس: مناقب، ج ۲، ص ۱۳۲.

روخسارى دەرەۋەي خۆيەتى ئەۋەندە كار بۆ بەھىز كىردنى باطنى ناكات، يان بە دەستەۋاژەي ئەبۇ عبدوللانى دىنەۋەرى ئەۋانەي روخسارى خۇيان جوان دەكەن ئەۋانەن كە كۆڭيان ويرانەيە^(۹۰۳).
 ھەندىكى تر لە سۆفییەكان، ئەگەرچى جەخت لەسەر ھەمان ئەۋ بۆچۈنەنە دەكەنەۋە، بەلام مەيليان بەلاي ئەۋەدايە جۆرىك لە ھاۋسەنگى دروست بىكەن لە نىۋان سۆفیبورن و رۆلى كۆمەلايەتىدا، رايان وايە دەشى ئەۋ سۆفیبورنە پارسەنگ بىت بۆ دەستنىشان كىردنى سنور و چىيەتى رۆلەكە. بىنگومان راگرتنى ھاۋسەنگىيەكى لەۋ جۆرە سانا نىيە ئەگەر پارسەنگەكە گرانتر نەبى لە پەيوەندىيە كۆمەلايەتىيەكان، ئەگەر سۆفى لە پەيوەندىيە بە خوداۋە نەگەيشىتتە ئەۋپەرى ئەۋا گەلىك زوو دەكەۋىتتە بەر كارىگەرىي پانتايە كۆمەلايەتىيەكەۋە، ئىدى ۋەك ئەۋبەلساسى نەھاۋەندى رايدەگەيەنئى دەبى سۆفى زۆرىيە كاتى خۆى بۆ خودا تەرخانىكات و كەمىكىشى بۆ خەلك^(۹۰۴). ئىبراھىمى كرماشانىش لەلاي خۆيەۋە ۋاي بۆچۈۋە جفاك جىگەي ئاشوب و ئافاتە، بەلام ئەۋەي لەۋ جفاكە بە ئافاتر بىت ئەۋ كەسەيە كە مەيلى بەلايانەۋە بىت و لەگەلىاندا بۆى^(۹۰۵)، رەنگە ھەر لەبەر ئەۋەش بوۋە ئەۋ خۆى لە دەرەۋەي شاردا، لە گوندىك نىشتەجى بېۋو.

بىنگومان ئەۋ دوور كەۋتتەۋەيە بەماناي داپرانى تەۋاۋ نىيە، ئەمە زياتر دوور كەۋتتەۋەيەكى رۆچىيە نەك جەستەيى، تا سۆفى نەكەۋىتتە ژىر بارى ھەمان ئەۋ سىستەمە كولتورويەي جەلەۋى جفاكەكەي بەدەستەۋەيە و ۋايلىن كىردۈۋە پر لە ئافات بى و ئەۋ پاكىتىيە لە دەست دابى كە سۆفى دەخۋازى، ئەگەرنا ئەۋ كاتەي كەسىتى رۆحانىيەنەي سۆفى پىنگەيشتۋە دەبى ھەۋلى بە كىردەكى كىردنى تىزەكانى نىۋو گوتارە ئاينىيەكەي خۆى لە پانتايەكە بەدات، ئەۋە ئىبراھىم مەرجى گەيشتن بە "الورع"^(۹۰۶)ى بەستۋتەۋە بە خزمەت كىردنى خەلكەۋە، خەلكىك كە ھەر ھەموۋيان لە دووتۋىي چەمكى "ھەژار - الفقير"ى سۆفییانەدا جىگەيان دەكرىتەۋە؛ ئىدى

(۹۰۳) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۵۰۰.

(۹۰۴) فريد الدين عطار: تذكرة، ج ۲، ص ۲۶۸.

(۹۰۵) ابن عساكر: تاريخ، ج ۶، ص ۴۴۴.

(۹۰۶) "الورع" لای ئىبراھىم برىتيە لە دەستبەردارىبۋنى ئەۋ بىر و نارەزۋوۋە ناجۋرانەي بەدلى مرۆفدا دىن، ھەرۋەھا ئەمە مەقامىكە كەسى باۋەردار لە خراپەي ديار و ناديارەكانى نەندامەكانى لەشى بەدوور دەگىرى؛ پروانە: الأنصاري: طبقات، ص ۴۴۳.

لاى ئەو ھەموو خەلگ ھەژارن و ئەوھى دەخووزى بە مەقامى "الورع" بگات دەبى خزمەتى تەواوى ئەو خەلگە بگات نەك بە تەنیا گەلى سۆفییان^(۹۰۷).

تا ئىرە ئەوھى گوتمان، ناماژەبە بۆ دياردەبەكى ئايىنى داخراو بەسەرخۆيدا و رىگە بە خۆى نادا پەيوەندىبەكى تەواو كراوھى لەگەل ئەو زەمىنە كۆمەلایەتیبەدا ھەبى كە تىیدا، بەلام مانەوہ بەم داخراوېبە كارىكى ناسان نەبوو، چونكە لەلایەك سۆفীগەرى وەك خوتىندەنەوہبەكى باطنى باوہرى ئايىنى، پىوستى بەوہ بووہ شىوہبەك لە شىوہكانى ئەو جىھانە وەر بگرتى ھەتا تىیدا بىتتەوہ^(۹۰۸) و نەخرىتە قالبى رەوت و ناراستەى نەوېستراو و تەنانتە ھەلگەراوہ. لەلایەكى ترەوہ زەمىنەكەش تا ئەو كاتەى ئايىن و باوہردارىى بەشىكى سەرەكى و ھەژمۇنكەراى سىستەمە كولتوربەكەى پىكدىنى سەرەدەرى لەگەل ھەموو ئەو دياردانەدا دەكات كە لەویدا نامادەن، لەوانەش سۆفীগەرى. ديارە كە ھەندىك رووخسار و دەرگەوتەى ئەو دياردە ئايىنبە و سروشتى زەمىنە كۆمەلایەتیبەكەش كە زياتر جفاكى كوردبە، لەبار بووہ بۆ دروستبوونى رايەلەبەك لە پەيوەندى، كە ھەردوو جەمسەر تىگەبىشتن و خوتىندەنەوہى خۆى بۆ ھەبووہ و ھەولیداوہ بەرامبەرەكەى لەگەل ئەو جىھانبىنبەى ھەبەتى و كارى پىكردوہ بگوتىنى. بۆبە دەبىنن ئەوھى دواى جىگىربوونى وەك دياردەبەك، رۆلى كۆمەلایەتبان بە ھەند وەردەگرن و تىروانىنى جىاواز لەوھى پىشوتريان بۆ كاراى خۆيان لە نىو جفاكدا دەبى، وەك لە تىروانىنى ئەبوہكرى ھاوارى دەرەكەوئ كە پىتى واپوہ نابى دووركەوتنەوہ لە ناوہندى كۆمەلایەتى بەماناى نەفرىن و رق لىبوونەوہ بى، چونكە رقى لەوجۆرە دەردىكى گەورەى بى دەرمانە^(۹۰۹).

نەگەرچى سۆفییان لەو پانتايىبە تىیدا جىگىر بوون، خۆيان وەك چىنى "تايبەت - الخواص" دەخستەروو و بانگەشەى جىابوونى خۆيان لە رەشەخەلگ و تىگەبىشتن و جىھانبىنبە ئايىنبەكەى دەكردەوہ، بەلام ئەو تايبەتمەندبوون و جىاوازیبە پەيوەست نەبووہ بە پایەى كۆمەلایەتى، ھەروہا رەنگدانەوہبەكى ناستى كۆمەلایەتى خۆيان نەبووہ، ئەوہندەى تايبەتى و جىاوازی بووہ لە ئەزمۇونى رۆحانى و ناستى بەرزى ناسىنى خوداىى بووہ بە بەراورد لەگەل

(۹۰۷) السلمى: طبقات، ص ۴۰۴-۴۰۵. البيهقي: الزهد الكبير، ص ۳۱۴. ابن الملقن: طبقات، ص ۵۱.

(۹۰۸) بەراورد بگە لەگەل: فرمخوف شىئون: الإيمان و الإسلام و الإحسان في مقارنة الأديان. ترجمة: نهاد خياطة، المؤسسة الجامعية للدراسات و النشر، بيروت، ۱۹۹۶، ص ۴۳.

(۹۰۹) الشطنوفى: بهجة الأسرار، ص ۱۹۱. الشعراني: طبقات، ص ۱۹۷.

ئەوانىترى رەشەخەلك و تەنانەت چىنى تايبەتى كۆمەلگاش (دەسەلاتداران، فەقىھ و زاناينى شەرىعەت). بۆيە دەيانىينىن لەو ناستەدا سەر بە چىنىكى ديارىكرارى كۆمەلايەتى نەبوون، ھەندىكىيان خودان پايمى بەرزى كۆمەلايەتىن كە وازيان لى ھىناوھ و ژيانىكى ھەژارانى سۆفيايەنيان ھەلجۆردووه^(۹۱۰)، ھەندىكىشىيان نەك ھەر ئەو پايمەنيان نىيە، بەلكو لايەنى نەويستراوى جفاكەكيان پىكەھىنا و سادە و ساكار و بەر لە بوونيان بە سۆفى لەسەر جەردەبى و رىگرى دەژيان^(۹۱۱). بەھەمان شىوھ لەرووى ناستى تىگەشىشتيان لە زانستە نايىنييەكان و شارەزاينان لە بنەماكانى شەرىعەت، ھى واين تىدا بووھ فەقىھ و فەرموودە گىزەوھى باوھ پىنكرارو و بەرچاوى سەردەمەكەيان بوون^(۹۱۲)، ھى واش ھەنە لەوھەناچى شارەزاينان لە بنەما سەردەتاييەكانى ئەو زانستانە ھەبوويى، ئەوھەندەى خۆيان لە نىو كۆزكى ھەقىقەتەناسىيانەى باوھرى نايىندا دۆزىوھتەوھ و گوزارشتيان لى كردووه^(۹۱۳).

لەلايەكى ترەوھ زەمىنەى كۆمەلايەتى ھزرەكە فراوانتر دەبى، كاتىك دەيىنن لەپال پىاوان كە گەورە سۆفيايەكان لەو رەگەزەن، نافەرەتانى پانتاييە جوگرافىيەكەش تىكەل بەر جىھاننىيە نايىنيە بوونە، نەگەرچى ھەلۆيىستى سۆفيايان لە ھەبوونى رەگەزى مەيىنە لە نىو ئەوان و وەك بەرھەمەيتىنەرىكى گوتارە نايىنيەكەيان، ناجىگىرە^(۹۱۴). تەنانەت لاي ئەو سۆفيايەنى باس كران ھەروا ديارە؛ ئەوھەتا مظەفەرى كرماشانى بە رەقەوھ لە ياوھرىتى نافەرەتان داوھ و پىتى واىھ بىبەھايە و دەشى سۆفى لە رىگەى گەيشت بە پايمە رۆحاننىيەكان دوور بختەوھ^(۹۱۵)، بەلام ئەو پايمەندى بۆچوونەكەى خۆى نەبووھ و دەيىنن لەگەل ھاوسەرەكەى چۆتە حەج^(۹۱۶).

(۹۱۰) السراج: اللمع، ص ۲۵۳. ابن تغري بردى: النجوم الزاهرة، ج ۳، ص ۱۷۹.

(۹۱۱) المقدسى: التوابين، ص ۲۲۲-۲۲۳. الشطنوفى: بهجة الأسرار، ص ۱۹۱، ۱۹۶. السبكي: طبقات الأقطاب، ص ۱۱۲.

(۹۱۲) السلمي: طبقات، ص ۴۰۲. ابن عساكر: تاريخ، ج ۶، ص ۴۳.

(۹۱۳) ھەر بۆ فونوھ بىروانە: أبو الحسن دىلمى: سىرت، ص ۲۰۳. شىرازى: تذكرة، ص ۲۰۵-۲۰۶.

(۹۱۴) لەبارەى نامادەبى رەگەزى مەيىنە لە نىو سۆفىگەرى بەگشتى بىروانە: أنىمارى شىمىل: أبعاد صوفية، ص ۵۷۳-۵۸۸.

(۹۱۵) الفشيري: الرسالة، ص ۱۱۰. الشعرايى: الطبقات، ص ۱۶۸.

(۹۱۶) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۳۱۳.

چەندان نمونەى ژئمان ھەيە لە کۆرى سۆفيانى ولاتەکە نامادەن، تەنانەت ھەندیکيان سۆفي بەرچارى سەردەمەکەيان بوونە؛ ئەمە بەتايبەت لە شارى دینەوەر دەردەکەوئى کە واديارە لە ناکامى بەرفرەيى دياردەکە چۆتە سەرروي جياوازيبە رەگەزيبەکەوہ؛ ئەو تا لە کۆرى ئەبولعەباسى دینەوەرى ئافرەت ھەيە ئەوئەندە چۆتە حالى وەجدەوہ کە دەلێن گوايە لەگەلیدا مردووە^(٩١٧)، ئەمەش دەبيتە پەندیکى نيو دەقە سۆفيەکان لەسەر قوولتى و کارىگەرى حالى سۆفييون بەسەر مەرۆقەوہ دەگيردريتەوہ. رەنگە نمونەى ئافرەتى سۆفيش لە پانتايى شاردا عايشەى دینەوەرى بئى، کە لە کەسە نزیکەکانى ئيراهيمى کرماشانى بوو، کاتيک عايشە چۆتە حج بەلاى ئەو سۆفيەدا تپەپيوە و ئەويش وەسيەت و نامۆژگارى کردووە، بەھەمان شيوە لەسەرەمەرگى ئەو سۆفيەى کرماشانىدا (٣٣٧/ک/٩٤٨ز) لەلاى بوو^(٩١٨)، ئەمەش – وەک تويزەرەيک بۆى چووہ – بەلگەيە لەسەر نزیکى عايشە لە شىخى کرماشانەوہ^(٩١٩).

جگە لەو شارە، لە نصيبيش ئافرەتى سۆفي بەرچاو دەکەوئى، وەک مەرھانى نصيبنى، کە ياوريتى گەرە سۆفيانى سەدەى چوارەمى کردووە، لەوانە ئەبويەکرى دینەوەرى و چەندانى تر، نەک ھەر ئەمە بەلکو خودان تيروانينى سۆفيانەى خۆشى بوو، بەتايبەت لەسەر بەھاي ھەژاربي سۆفيانە^(٩٢٠). بەدەر لەو ميژووہ نوسراوہشدا فاطمە لورەى ھاوسەردەمى شاھخوشين و باباتاهيرمان بەرچاوکەوت، کە ھەم نامادەيبەکى ميئانەى ھەبوو وەک لە عەشقى باباتاهير ديار بوو، ھەميش – لە دەقە ئاينيبەکانى ئەھلى ھەقدا – وەک يەکيک لەوانەى رازەکانيان زانبوہ دەردەکەوئى، کە لە حەقيقەتى ئاينى شاھخوشين ناگادار بوو^(٩٢١).

بينگومان ئەو نامادەيبەى ژئان، بەدەر لە مەغزا سۆفيانەکەى، پيمان دەلئى دياردەکە لە زەمينەکەدا جينشين بوو و نەيتوانبوہ خۆى بە دوورەپەريزى بەيتتەوہ و خۆى لە بازەنى ھزرى ئاينيانەيدا قەتيس بکات، بەلکو دەبوايە لەو بازەيەدا دەريچى و راستەوخۆ و

(٩١٧) القشيري: الرسالة، ص ٤٦٠. الرازي: حدائق الحقائق، ص ١٥٤.

(٩١٨) السلمى: ذكر النسوة، ص ٦٨.

(٩١٩) مريم حسيني: نخستين زنان صوفي، نشر علم، تهران، ١٣٨٥ھ، ش، ص ٢٧٥.

(٩٢٠) السلمى: ذكر النسوة، ص ٩٩.

(٩٢١) سەرتەنجام، ل ٥٠-٥١.

ناراسته و خو له گه له بازنه و جيهانينيه كۆمهلايه تيبه كه دا يه كانگير بئ و جاريكي دي پيناسه ي خۆي و نهو بازنه يهش بكا ته وه، دهستنيشاني تاييه تمه ندى و ناستي قه بولكردن و كارليكرديان بكات.

سۆفيگهري وهك سيسته ميكي ريكرخراو:

هه ژموروني خهسله تي كۆمهلايه تيبوون سۆفيياني ناچار به تيكه له بوون ده كرد، لايه ني كه م ژيان له گه له هاوشيوه كانيان و نه وانه ي بهو تيگه يشتنه ي نايين رازي ده بوون و ده بوون به موريد، نه گهري دروستبووني كۆمه لگه يه كي ناييني سه ربه خۆي خودان سيسته ميكي ريكرخراوي به هيتز ده كرد. له ويدا جوړيك له په يوه ندى داده مه زرا، كه نه گه رچي له كرژكدا مه به ست ليتي په روه رده كردن و پيگه ياندن و روژنكردنه وه ي ريگاكاني سۆفيبوون بوو، به لام له روخساري ده روه ويدا جوړيكي نوپي په يوه ندى كۆمهلايه تي بوو كه سيسته ميكي ده سه لاتيبانه (پتر ده سه لاتي ره مزي) به پتوه ي ده برد، نه مهش له سه ر بنه ماي دارشتنه وه يه كي پله به پله ي په يوه ندى دامه زراوه و دهستنيشاني جوړي ره فتاري هه ريه كه له شيخي سۆفي و موريده كاني كر دووه، وهك له باسي هزر و هه لسوكه وتي سۆفياني وهك مه مشاد و نيبراهيمي كوري شه بياني كر ماشاني و نه بولعه باسي نه هاوه ندى و شيخي هه كاري و سۆفيياني درهنگ وهخت نه به به كرى هاواري و نه بو محمه دي شه نبه كي و نه بولوه فاي حولواني بينيمان، بۆيه دووباره كردنه وه ي بۆچوونه كانيان به پيوست نازانين. نه وه نده ده ليتين نه وان جهختيان له سه ر نه وه كر دۆته وه په يوه ندى نيوان سۆفي و سۆفي، شيخ و موريد و دواتر يش سۆفي و كه سي ناسۆفي، پيوستى به له قالبدان و ريكرخستن بووه، بۆ نه وه ي ده ركه وته هزريه كاني كايه كه له خو بگري و ته نيا وهك ديارده يه كي روو كه شيبانه ي بي ناوه رۆك نه بئ، وهك دواتر له قۆناغي ته ريقه تيبى زياتر واي به سه ر ديت. بينگومان نهو جوړه په يوه نديبانه - كه م تا زور - كاريگه ريبان كرده سه ر ره ه ندى تا كگه رايي و ژياني ته نيايي و مه سه له ي دوور كه وتنه وه له و فهزا مرۆيه ي گوايه له به رده م نه م شيوه ژيانه ريگر بووه.

له لايه كي تره وه، نه وه ي له نيو نهو سيسته مه دا نه گهري كۆمهلايه تيبووني به هيتز تر ده كرد، سه ره له داني شيوه يه كي نوپي په يوه ندى نيوان شيخ و موريد بوو، نه ويش برتي بوو له شيخي باوك و موريدى كور؛ يان بابليت هاتنه مه يداني بنه ماله ي شيخه كان و دامه زراندى پيگه ي خۆيان له نيو ديارده كه به سوود وه رگرتن له نه زموون و پيگه ي رۆحاني باوكيان، به مهش

بونيان به سۆفى زياتر وهك بريارىكى پيشينهى باوكيان ديتته بهرچاو نك وهك ئاكاميتكى بريارى سهر بهخۆ و تاكگهرايانه. دهشى ئهو جۆرهى سۆفيگهريش(كه سيستمى پشتاويشته) رهنگدانه وهى تينگهى باوى كۆمهلايه تيبى له چوارچيوى سيستمى خيلهكى بى كه سوودمه ندبوونى پاشينانى له سهرمايه(مادى، ره مزى) پيشينانى به رهوا ده بينى. له يه كه مين ئهو سۆفيا نهى كوره كانيان بوونه ته جيگره وه يان مه مشادى دينه وه رى بوو، كه ئه بويه كرى كورى باسى ليوه ده كرى^(۹۲۲)، ههروهها ئيسحاق كورى ئيراهيمى كرماشانى له چندان بۆنه وهك مورديتكي باوكى و گيگره وه به كهى وته كانى ناوى ديت^(۹۲۳)، به هه مان شيوه ناوى بنه مالهى ئه بولعه باسى نه هاره نديش ديت كه له پانتايى نه هاره ندا له دواى ئهو شيخه بره ويان به سۆفيگه رى داوه^(۹۲۴). له قۆناغى دواى ئه مانه ش، به كارهيئنانى سه رمايه ي شيخ له لايه ن بنه ماله كه يوه فروانتر بووه و هه نديكيان ده توانن به و سه رمايه يه پينگه ي بالاي كۆمه لايه تى به ده ست به يئنن؛ ئه وه تا كور و نه وه كانى شيخى ئيسلامى هه كارى له پادشايان نزيك بوونه و پله و پايه ي به رزيان هه بووه، هه نديكيان بوونه ته فه قيه و هه نديكيش بوونه ته مير^(۹۲۴). ههروهها هه ر سئ سۆفى ئه بويه كرى هاوارى و ئه بو محمده دى شه نبه كى و ئه بولوه فاى حولوانى، له لايه ن بنه ماله كانيانه وه پارتيژگارى له ريچكه كانيان كراوه و سوود له ناو و پايه رۆحانييه كانيان وه رگيراوه^(۹۲۶).

په ره سه ندى ترى ئيوخۆى سۆفيگه رى به و ناراسته يه بوو كه بيتته ديارده يه كى ناماده ي پانتاييه كۆمه لايه تيه كه، به تاييه ت ئهو په ره سه ندانه ي په يوه ستن به شوينى نيشته جيبيوونى سۆفى؛ چونكه نه گه ر له قۆناغى ده ستپيكد ا گه ران و سوران و سه فه ركردن له گه ل شيخانى سۆفى له شوينتيكه وه بۆ شوينتيكى تر خه سله تتيكى زالبوو^(۹۲۷)، ئه وا دواتر مانه وه له

(۹۲۲) السلمي: طبقات، ص ۴۰۹. الخطيب البغدادي: أخبار الصوفية، ص ۱۵۳. ابن حجر: لسان الميزان، ج ۲، ۳۱۴. الحنبلي: شذرات، ج ۲، ص ۲۵۷.

(۹۲۳) البيهقي: الزهد الكبير، ص ۳۱۳-۳۱۴. ابن خميس: مناقب، ج ۲، ص ۱۱۸.

(۹۲۴) السلفي: معجم، ص ۲۱، ۱۳۰.

(۹۲۵) ابن خلكان: وفيات، ج ۳، ص ۳۴۵. الصفدي: الوافي، ج ۲۰، ص ۱۲۰.

(۹۲۶) ابن الفوطي: مجمع الآداب، ج ۵، ص ۷۶، ۶۳۸. الحسيني: غاية الإختصار، ص ۱۱۲.

(۹۲۷) لهم باره وه بگه رتبه بۆ: السراج: اللمع، ص ۲۳۱-۲۳۳. الخرکوشي: تهذيب، ص ۲۳۶-۲۴۱.

شونينكى ديارىكراو جينگى ئەو خەسلەتە دەگرىتەو، تەنانت لە قۇناغى درەنگدا، ئەو كاتەى شوينى مانەوەى شىخ دەبىتە بەشىك لە پىرۆزىيەكەى و باوهرى دەوربەرەكەى لەسەر بونىاد دەرئى، ئىدى سەفەر كردن ماناى كەم دەبىتەو، بە پىچەوانەرە خەلك لە شوينى دوورەو دەينە سەردانى سۇفى^(۹۲۸).

بەپى سەرچاوەكان چەندىن جۆرى شوينى سۇفييان ھەيە؛ ئەوەى لە قۇناغى توئىنەو ھەكامان لە ناوچە كوردىيەكان باوہ "رابط" ياخود "خانەقاہ"يە، كە لە رووى دەستەواژەيەو ھەردووكان بۆ شوينى نىشتەجىبوونى ئەو گرۇپە ئاينىيە بەكار ھاتوون، ئەو ھەنەبى ئەوەى يەكەم زياتر لە ھەرىمى عىراق و حىجاز بەكار دەھات، ئەوەى دوو ھەمىش لە ولاتى فارس و شام و مىصر بەكار دەھىتەر^(۹۲۹). بەھەر حال ئەو كاتەى پەيوەستن بە جىھانى سۇفيگەريەو ھەوا پىناسە دەكرىن كە برىتەين لە شوينى ھەوانەو ھەى سۇفييان، تىايدا سەرقالى فىربوون و پەپرەو كوردنى ئەو سرووت و ھەلوئىستانەن كە ھالى ئەوان دروست دەكات^(۹۳۰). لە چوارچىو ھەشتىيەكەيدا ئەو خانەقايا ھەنە شوينىك بۆ بەجىگەياندى سرووتە ئاينىيەكان، جا چ ئەوانەبى كە ھەواوى موسلمانان ئەنجاميان دەدا، ھەك نوئىز و... ھتد، يانىش ئەوانەى كە روو كوردەكەيەكەى گوتارى سۇفيگەرى داھىتەنابوو ھەك زىكرى دەستەجەمعى و... ھتد و ببوونە بەشىك لەو سىستەمە رىكخراو ھەيە پەيوەندى نىوخۆيى و دەرەكى ئەوانى رىك دەخست^(۹۳۱). دواترىش ھەك بىنكەيەكى زانستى و ئالوگۆرى بىنەما زانستىيە ھەقىقەتەيەكان و شەرىعەتەيەكان ناو دەرەدەكات و لە ناستى گشتىدا رۆلنىكى بەرچاويان لە پىشقەبردنى ئەو زانستانە دەبى.

بە ووردى مۆزووى دروستكردنى خانەقا لە ناوچە كوردىيەكان ديار نىيە، بەلام ئەو ھەزەنە دەزانىن پىشتر مەزگەوتەكان شوينىك بوونە بۆ مانەو ھەى سۇفى، ھەك مەزگەوتى دىنەو ھەر، كە سۇفييان

(۹۲۸) الشطنوفى: بهجة الأسرار، ص ۱۹۰، ۱۹۲. الوترى: روضة الناظرين، ص ۲۶.

(۹۲۹) بۆ زانبارى پتر بروانە: مصطفى جواد: الربط الصوفية البغدادية و أثرها في الثقافة الإسلامية، الدار العربية للموسوعات، بيروت، ۲۰۰۶، ص ۷.

(۹۳۰) السهروردي: عوارف، ج ۱، ص ۱۸۱-۱۸۲.

(۹۳۱) لە بارەى ھەندىك لەو سرووتانەى پەيوەست بە خانەقا بگەرپۆ ھەى سۇفى: السهروردي: عوارف، ج ۱، ص ۱۸۷-۱۹۲.

كۆزپان تېدا گرتووه^(۹۳۲). بەلام بېگومان بوونی سۆفی له مزگەوت ئەگەری رووبەروبوونەوی ئەوان و پیاوانی سەر بە کایە تری ئایینی بە تاییبەت فەقیهەکان بەهێز دەکات، لەو جۆرە رووبەروبوونەویەش سۆفییان ناچار دەبن مزگەوت چۆل بکەن، یان لایەنی کەم هەولبەدەن مزگەوتی تاییبەتی خۆیان هەبێ، وەك چۆن مەمشاد لە هەمان شاردا هەیبوو^(۹۳۳).

بەلام دواچار خانەقاکان سەرھەلەدەن، رەنگە لە یەكەمین ئەو كەسانەى ئەو كارەى كردبى هەر مەمشاد بى، كە ناماژە هەيە بۆ شویتى تاییبەت بەو و موریدەكانى و هاتنى كەسانىك بۆ ئەوئ و مانەویان تیايدا، ئەگەرچى بە روونى ناوی خانەقاي ئەو نەهاتووه^(۹۳۴). دواى ئەو و لە قۆناغەكانى درەنگتر شارى دینەوەر و دێهاتەكانى دەرووبەرى، بېگومان بە حوكمى زۆربوونى ژمارەى سۆفی، چەندان خانەقاي لى دروستكراوه؛ سیلەفى (م/۵۷۶ك/۱۸۰ز)، كە لە كۆتایی سەدەى پینجەم چۆتە ئەوئ، پاشاوەى هەندىكیان و نوژەنكردنەوی هەندىكى تری بیینیوه، لەوانە خانەقاكەى ئەبولعەباسى كونكەشى و كافی دینەوەرى و ئەبویەعقوب یوسفى كورپى ئەجمەدى كوماسى كە لە گوندىكى ئەوئ دروستى كردووه^(۹۳۵). لە شارى نەهاوەندىش ئەبولعەباسى نەهاوەندى زوو خانەقاي تېدا دروست كردووه^(۹۳۶)، هەرەها دواى ئەوئیش ئەبو سەعیدى نەهاوەندى لە دەرووبەرى سالى (۴۷۰ك/۱۰۷۷ز) لە گوندىكى نزیك بە شارەكە خانەقايەكى بونیادناوه^(۹۳۷). بەناوبانگترین خانەقاكانى سەدەى پینجەمیش ئەوانەیان بوون كە شیخ ئەبولحەسەنى هەكارى لە دەفەرەكەى خۆى، بەتاییبەت لە گوندى "دیرەش" دروستى كردوون^(۹۳۸). شارى هەمەدانیش لە هەمان سەدەدا چەند خانەقايەكى تید هەبووه^(۹۳۹).

(۹۳۲) ابن الساعي: أخبار الحلاج، ص ۴۹.

(۹۳۳) ابن الملقن: طبقات، ص ۴۹.

(۹۳۴) بروانه: القشيري: الرسالة، ص ۴۶۰. ابن الجوزي: تلييس ابليس، ص ۱۹۸. فريد الدين عطار: تذكرة، ج ۲، ص ۱۳۳.

(۹۳۵) معجم، ص ۱۳۷، ۴۵۶-۴۵۷.

(۹۳۶) فريد الدين عطار: تذكرة، ج ۲، ص ۲۷۰.

(۹۳۷) السلفي: معجم، ص ۳۹۱.

(۹۳۸) السمعاني: الأنساب، ج ۵، ص ۶۲۵. ابن النجار: ذيل، ج ۱۸، ص ۱۷۲. الذهبي: تاريخ الإسلام، ج ۳۳، ص ۱۸۳.

جگه له خانەقا جۆریکی تری شوینی نیشته جیبوونی سۆفیان هەبوو، ئەویش "گۆشه" — الزاویە "کان بوون؛ که تایبەت بوو بە یەک سۆفی و وایندەچی زیاتر لە دەشت و دەر و ناوچه کانی دور لە ئاوەدانییە گەورەکان دەرکەوتی^(٩٤٠). وادیارە ئەو جۆرەش درەنگ لە نیۆ سۆفیانی کورد دەرکەوتوو، لەوانە ی گۆشەیان هەبوو هەریەک لە ئەبویە کەری هاواری و ئەبو محەمەدی شەنبەکی و ئەبولوئەفای حولوانین؛ که لەو شوێنەدا موری و سۆفیەکانی تر سەردانیان دەکردن و لییان کۆدەبوونەوه^(٩٤١).

ئەگەرچی سۆفیەکان بۆ پێداگیری لەسەر رەهەندی دورەپەرتیزانە ی بیروبوچوونەکانیان، خانەقا و گۆشه کانیان لە شوینی دورە دەست دادەمەزراند، لایەنی کەم لە گوند و دێهاتەکان^(٩٤٢)، بەمەش پەیوەندیان بە سروشت نەدەپچراند و کەمتر تێکەڵ بە ژانی شاری دەبوون و زیاتر پشتیان بە سروشتە کە دەبەست^(٩٤٣)، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا هەبوونی ئەو شوێنە کۆمەڵێک ئەرکی دەخستە سەر شانی شیخی سۆفی و موری و پەیرەوکارانی؛ هەر لە دروستکردنییەوه بگرە تاوەکو داينکردنی بژووی ژيان و ئەو ئەرکە ئایینیانە ی بەو شوێنە دەبەخشری. بەداخووە لەبارە ی ژيان و چالاکی نیۆ خانەقا کانی ناوچه کە زانیاری کەمە و ناتوانین وینەیهکی دروستی بۆ بکیشین، تەنیا ئەوەندە دەزانین لە هەندیک شوێندا لە کاتی دروستکردنیدا سۆفیەکان لەگەڵ کریکارەکان کاریان دەکرد^(٩٤٤). دوا ی دروستکردنی شیخ وەك خودان بالاترین دەسەلاتی رەمزی خۆی کاروبارە کانی ریکدەخست، تەنانەت هەر ئەویش — خانەقا و گۆشه ی هەبوایە یان نا — بژووی ژيان، بەتایبەت خۆراکی بۆ سۆفیەکان پەیدا دەکرد، وەك لە کاری مەمشادی دینەوهریدا دیارە^(٩٤٥)،

(٩٣٩) بۆ زانیاری زیاتر بگرە پێوه بۆ: ادريس محمد حسن الدوسكي: همدان، ص ٢٢٢-٢٢٣.

(٩٤٠) السبكي: معيد النعم و مبيد النقم، حقه: محمد علي النجار و آخرون، دار الكتاب العربي، القاهرة، ١٩٤٨، ص ١٢٦.

(٩٤١) الشطنوفي: بهجة الأسرار، ص ٢٠٧. التادفي: قلاند الجواهر، ص ٨٠. الوتري: روضة الناظرين، ص ٢٦-٢٧.

(٩٤٢) السلفي: معجم، ص ٣٩١، ٤٥٦-٤٥٧. الشطنوفي: بهجة الأسرار، ص ٢٠٧. ابن كثير: البداية، ج ١٢، ص ١٦٤. الوتري: روضة الناظرين، ص ٢٦-٢٧.

(٩٤٣) الغزالي: احياء، ج ٤، ص ٤٨٢.

(٩٤٤) السلفي: معجم، ص ١١٩.

(٩٤٥) السراج: اللع، ص ٢٥٤.

کافی دینه وهریش به خۆی خزمهتی ئهو سۆفیانهی ده کرد که دههاتنه خانه قاکهی و تێیدا ده مانهوه^(۹۴۶).

له راستیدا خانه قاکانی پانتایی کوردی ههر شویتیک نه بوون بۆ نیشه جیبوونی شیخ و ههواندهوهی ئهوانهی به لایدا گوزهریان ده کرد^(۹۴۷)، به لکو وهك پێشتریش گوتمان به ره به ره خهسلهتی ده زگای نایینی - زانستییان وهرده گرت، به ممش ئهو شویتانه وهك دامه زراوهی تاییه ته مند لهو پانتاییهی تێیدا ههن بهرده وامیی بۆ خۆیان مسۆگه ده کهن، وهك له حالهتی خانه قاکهی ئه بولعه باسی نه هاوهندی ده ده کهوئ، که تا ئه وکاتهی که سائیک ده مین و پهیرهوی له ریبازه کهی ئهو ده کهن، گرنگی دامه زراوه که ده هیلنه وه، به جۆرێک که له سه دهی شه شه می کۆچیدا ئه بولعه سه ن عه لی کورپی طاهری نه وهی ده بینین هه مان کاری بایره ی ده کات؛ خانه قا دروست ده کات یاخود نوژنه ی ده کاته وه^(۹۴۸)، ده شی هه مان شت له باره ی خانه قاکانی شیخی هه کاری بێتین که تا درهنگانیک وهك بنکه ی زانستی و خودا په رستن ناریان له ناوچه که دا ده میتنی^(۹۴۹).

به ده ره لهو گرنگییه ی ئهو خانه قا و گوژانه، ئهم گوژرانه ی سۆفیه کان به سه ر شویتیان دا هیتنا، رینگه خوێش ده کات تا بیه ته مه نزلگای خه لکانیک که باوه ریان پێیان هه یه و له لای ئه واندا هه ست به ئاسووده یی ده کهن. هه ره وه ها ئهو ده ست کورت و نه دارانه ی له نیو جفاک بژێوی ژیانان ده ست نه ده که وت روویان ده کرده لای شیخانی سۆفی به لکو به هانایانه وه بێن؛ ئه وه تا له لای ئیبراهیمی کرماشانی هه ره یه ک له هه ژاران سۆفی و هه ژاری ئاسایی بۆ ناخواردن کۆده بوونه وه و مورید و شاگرده کانی شیخیش خزمه تیان ده کردن^(۹۵۰). به ممش خه لکی ئاسایی - تا ئه وکاته ی سۆفیه کان له نزیکییانه وه جینگه رن - لێیان کۆ ده بوونه وه و ئه رکی تری کۆمه لایه تی و نایینیان ده خسته سه ر ئه رکه کانی تریان و ره وایه تیان به و کرده کۆمه لایه تیه یان ده به خشی و ناچار به به شداری کۆمه لایه تیان ده کردن.

(۹۴۶) السلفي: معجم، ص ۱۳۷.

(۹۴۷) ابن النجار: ذیل، ج ۱۸، ص ۱۷۲. جامي: نفحات، ص ۱۵۰.

(۹۴۸) السلفي: معجم، ص ۱۱۹.

(۹۴۹) ابن النجار: ذیل، ج ۱۸، ص ۱۷۸.

(۹۵۰) ابن عساکر: تاریخ، ج ۶، ص ۴۴۴.

رازیبوونی سۆفی به باوه‌ری میلیلی کوردانه:

بینگومان دوان له رهه‌ندی کۆمه‌لایه‌تیانه‌ی سۆفیگه‌ری، زیاتر ده‌رخستنی ئه‌رك و جێكه‌وته کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی ئایینه به گشتی، یان با بلتین ئه‌و ئایینه‌ی پرتیک له مانا‌کانی له هه‌لسوکه‌وتی رۆژانه‌ی په‌یره‌وکارانی چڕ ده‌کاته‌وه، چالاکی و هه‌لوێسته کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌و مانایانه‌دا ده‌بینێ و دوا‌چاریش ره‌وایه‌تیان پێ ده‌به‌خشی. ئه‌مه‌ش واده‌کات جفاک له‌نیۆ فه‌زایه‌کی ئایینیدا بچوێته‌وه و هه‌ردوولا (نایین، جفاک) به‌ رایه‌له هیلتیکی دیار و نادیاره‌وه به‌یه‌که‌وه په‌یوه‌ست بن.

به‌هه‌رحال، ئه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی به‌ بابته‌که‌وه هه‌بێ، یه‌کێک له‌و هیلانه‌ی جفاکی کوردی و سۆفیانی به‌یه‌که‌وه ده‌به‌سته‌وه، ئاستی به‌ره‌مه‌پنانی ئه‌و جفاکه‌یه بۆ باوه‌ر و قه‌بولکردنی ئه‌م سۆفیانه‌شه بۆ باوه‌ره‌که‌ی. به‌ر له هه‌موو شتێک، ره‌نگه ئه‌سته‌م بێت بتوانین ده‌ستیناشانی چیه‌تی و ده‌رکه‌وته‌ی باوه‌ر له ئاستی میلیلیدا بکه‌ین، به‌تایبه‌ت له قۆناغێکی میژوویی ئه‌وتۆ که تیایدا ئه‌و ئاسته کۆمه‌لایه‌تییه خراوته ده‌ره‌وه‌ی میژووی نوسراوه‌وه و به‌ شایسته‌ی ئه‌وه نه‌زانراوه له نیۆ ده‌قه‌کاندا، له‌وانه‌ش ئه‌و ده‌قانه‌ی گرنگی به‌ بیروباوه‌ری ئایینی ده‌ده‌ن، جێگه‌ی هه‌بێ، نه‌خاسه ئه‌و گرۆ کۆمه‌لایه‌تیانه‌ی له ده‌ره‌وه‌ی بنکه شارستانییه‌کاندا ده‌ژین، یاخود خودان بو‌ن‌یادیکی خێله‌کیان و نیشه‌جێی جیهانبینی ئه‌و سیسته‌مه کۆمه‌لایه‌تییه‌ن. ئه‌گه‌ر باسێکی ئه‌و ئاسته‌ی کۆمه‌لایه‌تیه‌ش هه‌بێ، ئه‌وا بۆ ئه‌وه نییه راستیه‌کانی دیاربخه‌ر، ئه‌وه‌نده‌ی له تێروانینیکی ده‌سته‌بێژانه و خۆبه‌گه‌وره‌زانینه‌وه سه‌رچاوه ده‌گرێ و ده‌یه‌وی وێنای ئه‌وانه، وه‌ک گرۆی نه‌شیاو و قێزه‌ون، بچاته‌ روو و به‌که‌م ته‌ماشایان بکات^(٩٥١).

له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا، هه‌ر له‌میان‌ه‌ی ئه‌و تێروانینه ده‌سته‌بێژیریانه‌وه، تێده‌گه‌ین که شیوه‌ی باوه‌ری کوردی نه‌ک هه‌ر قه‌بول نه‌کراوه، به‌لکه‌ جه‌خت له‌سه‌ر پێگه‌ی لاوازی ئه‌و په‌گه‌زه — ئیتنیه له ته‌واوی گوتاری ئایینی کراوته‌وه، ته‌نانه‌ت ئه‌مه به ده‌قی ئایینی(قورئان و فهرمووده) به‌ستراوته‌وه^(٩٥٢)، له‌ویوه وه‌ک راستیه‌ک خراوته‌وه روو، نه‌ک وه‌ک وێناکردنیکی

(٩٥١) به‌راوردی بکه له‌گه‌ڵ: محمد أركون: نزعة الأنسنة في الفكر العربي، ترجمة: هاشم صالح، دار الساقی، بیروت، ١٩٩٧، ص ٥٧٨.

(٩٥٢) بۆ نمونه بیروانه: نعیم بن حماد: الفتن، تحقیق: سیر امین الزهیری، مكتبة التوحیدی، القاهرة، ١٩٩١، ج ٢، ص ١٦٨٤. الأصفهانی: محاضرات الأدباء، ج ١، ص ٧٦، ٤٢٦.

په یوه ست بهو تپړوانینهی دهسته بڼیره وه. نیدی نه گهر باوهړی میلیلی کوردان له میژوودا
دهر بکھوئ شووا وهک نمونهی لاوازی عهقلی و ده بهنگی دهیتریتته وه و به گالته وه باسی لیوه
ده کری^(۹۴۳).

به هر حال، نهوهی لیژدها گرنگ بئ هه لوتستی سؤفییانه له هه نديک له ده رکه وته کانی نهو
باوهړه؛ نه گهر کهسانیک کۆمه لئ کوردی به ساده بی بیرو باوهړ و ناستی نزمی تیگه یشتنی
نای. تۆمه تبار ده کهن، نهوا له لای سؤفی به شپوهیه کی تر و له ناستیکی تر دا خویندراوه ته وه
و خراوه ته گهر، به جۆزیک که ده بینن نهک هه ر قه بولکراوه به لکو نهو به سه رهات و گپراوه
سه روو ناساییانهی لهو پانتاییه کۆمه لایه تیبه دا ده گپردر پنه وه — به دهر له راستی و ناراستییان
— که سئ سؤفی "وه رگر — متلقی" یئکی هه ره به هیژی ده بی؛ بۆیه کاتیک — به نمونه —
ده لئین له نیو خیله کوردیه کانی نزیک به دینه وه ر مندالیک له لایه ن ناسکیکه وه به خپو کراوه و
به شیر ی نهو ناسکه گه وره بووه، نهوا نهو خه لکه روو ده کهنه لای سؤفیه کی شاره که
به سه رهاته که ی بۆ ده گپرنه وه تا باوهړیان پئ بکات^(۹۴۴)، هه ره ها نه گهر منداله کوردیکی تر
هه ره به سروشتی خوئی نه وه نده "خوداناس — عارف" بیټ و ته رکی دویای کرد بیټ که دوا جار
به ره و ناسمان به رز بوویته وه، نهوا بۆ گه وره ی سؤفییانی فارس نه بو عه بدوللای کور ی خه فیفی
شیرازی، نهک هه ر ناسایی و خورافه نییه، به لکو حالیکه له نیو مرۆقدا و ده شی ته وا و وهک
ناماژه یه کی سؤفییانه ببینرئ^(۹۴۵). به مهش سؤفی هه ره به قه بولکردنی نهو باوهړه میلیلیه ی
کوردان نه وه ستاوه، به لکو له بۆچوونی خو شیدا به کاری هیناوه و بۆ باوهړه یانان و به لگه
هینانه وه له سه ر راقه ی سؤفییانه ی "پیرۆزبوونی مرۆق" به گهړی ده خات، چونکه به سه رهاته ی
لهو جۆره ره وایی ده به خشیته نهو پیرۆزیه ی سؤفییان ده خوازن له که سیتی خزیاندا
به رجه سته ی بکه ن و ده وره به ری کۆمه لایه تیشی پئ رازی بکه ن. له هه ندئ جاریشدا ده بینن
سؤفی نهک باوهړی کوردی، به لکو شیوه ژیا نی نهوانی پئ نزیکه له جیهانی نییه که ی خوئی
بۆیه له نیو هه مرو نهو جۆره پۆشاکانه ی باون، نهو جل و به رگی کوردی ده پۆشئ^(۹۴۶).

(۹۵۳) ابن الجوزي: المنتظم، ج ۱۶، ص ۸۷.

(۹۵۴) ابن خيس: مناقب، ج ۲، ص ۲۳۵.

(۹۵۵) أبو الحسن ديلمی: سيرت، ص ۲۰۳-۲۰۴.

(۹۵۶) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۲۸۹.

بیگومان ئەو بەسەرھات و ئەزمونە رۆحانییە - کۆمەلایەتیانە لەو ئاستەدا چەندین مانای رەمزی لەخۆوە دەگرێ و راقەیی ئەو جیھانبینییەمان بۆ دەکات کە لەو ناوەندەدا کاری پێ دەکرێ و ناماژەییە بۆ ئەو بەرھەشکردنە بۆ حەقیقەت و باوەرداری لە ئارادایە، بیگومان ئەمەش جومگەییەکی بنەرەتی میژووی بیروباوەری ئایینی کوردی لەسەدەکانی ناوەراستدا پێکدێنێ، کە لەبەر پابەندی زانستی بە بابەتەکی خۆمان ناتوانین بچینە ئێو وردەکارییەکانەو. ئەوەی لێرەدا گرنگ بێ رازی بوونی سۆفییانە بەو ئەزمونانە، ئەمەش بەو مانایە دێ ئەوان حەقیقەتەکیان پێ قەبوول بوو و بردوویانەتە ئاستی ئەو جۆرە حەقیقەتەیی ھزرەکی خۆیانمان لەسەر دامەزراندووە، ئەمە لە زەینی ھەردوولا حەقیقەتی دەرکەوتنی خوداییە لە کار و کردەوی رۆژانە، ئامادەیی ئەو ھێزە ئاناسایییە لە دیاریکردنی رەوتی ژیانی ئاسایی و زەھکردنەوی رەھەندی پیرۆزیی کردەیی مرۆقانەییە لە رینگەیی جیگەرکردنی لە ئێو رووداوی ناسروشتی، ھەر ئەمەشە تێگەشتن و پرۆسەیی بەرھەمھێنانی کەرەمەت لە کولتوری سۆفیگەریدا، ئەوە نەبێ کەرەمەتی میللی ھەمەکییە و تەواوی گروپە کۆمەلایەتیییەکی تێدا بەشدارە و ئەوەی سۆفی پەیوەستە بە پێگەشتنی حالی سۆفییانە و قوولبوونەوی پەیوەندیی مرۆفایەتی و خودایەتی.

ئەو کاتەیی سۆفیش دان بە دیاردەکانی ئێو خەیاڵدانێ کۆمەلایەتی دەنێ، ئەوا دەبێخاتە ئێو ھەمان چوارچۆنە و بەلگەییەکی دەبێ لەسەر سەلماندنێ ئەو قوولبوونەویە و ماقول بوونی. لەلایەکی تر گێڕانەوی دیاردە ئاناساییەکانیش رەنگدانەوی ئەو چاوەرانییەییە کە ئەو پانتاییە لەو شێخانەیی ھەییە لەگەڵ ئەو تێگەشتنەیی لەسەر باوەری ئەوان گەلەلە بوو، تێگەشتنێک کە رینگە بە ھەبوونی دیاردەیی ئاوا دەدات و قەبوولی دەکات.

دووم: قەبولکردنى جفاكى كوردى بۇ ديار دەى سۆڧىگەرى

خوتىندەنەۋى سۆڧىگەرى ئىسلامىيە لە ناستى مىللىي، پەيۋەستە بە ھەرىكە لە سروشتى ديار دە ئاينىيەكە و ئەو چوارچىۋە كۆمەلەيەتتە تىيدا نىشتەجىيە؛ چەندە ئەو ديار دەيە دەتوانى لە پانتايى كوردىدا بۆچۈنەكانى خۇى بچەسپىتى و كارىگەرى باۋەريانەى ھەبى و چەندەش جفاكەكە نامادەيى قەبولکردنى ديار دەكەى دەبى و بەپىۋىستى دەزانى بۇ كوردەى ئاينىدارى و پارىزگارى كردن لە رىكخستەنە كۆمەلەيەتتەكانى؟

بەشۋەيەكى گشتى، شۋە ژيانى سۆڧىيانە؛ دووركەوتنەۋە لە مال و سامان و ھەلبىژاردنى ھەژارى ۋەك باشترىن شۋەى ژيان و رەۋايى بەخشىن بەۋ ھەژارىيە كە لەلەى ھەندىك سۆڧى ۋەلاتەكەش بىنىمان، راستەۋخۇ ئەۋان لەۋ گزۋىە كۆمەلەيەتتە نزيك دەخاتەۋە كە بە كردار ھەژارى و نەدارى ھىۋاپرانە شۋەى ژيانىان پىكەھىتى. ئىدى نزيكپونەۋەى زۆرىنەى رەشەخەلك لە شىخى سۆڧى كە لە بژۋى ژيانىدا لەۋان دەچى و لە باۋەردا جياۋاز و دەشى رىنىشاندر بى، ناسايى دەبى. جفاكى كوردى كە خاۋەن بونىادىكى خىلەكى بوۋە و زۆرىنەى پىكەھاتەكەى لە ناستىكى نزمى بژۋى بوۋن، تا ئەۋ رادەيەى كە لەگەل نزمترىن ناستە كۆمەلەيەتتەكاندا پۆلىن دەكران و ناويان لە رىزى ئەۋانە دەھات كە چىنى ھەرە ژىرەۋەى جفاكى ئىسلامىيان پىكەھىتە(۹۵۷)، رەنگە ئەۋ ناستە كۆمەلەيەتتە بى ۋاىكردۋە بەدۋاي ئەۋ كەسايەتتە ئاينىيانەدا بگەرىن كە لىيان نزيكن و دەشى لە ژيانى رۆژانەياندا ھاۋكارىان بن.

ئەۋەى برونىتە ھەندىك لە دەقە مېژۋىيەكانى سەردەمەكە، بۆى روۋندەبىتتەۋە كە جۆرىك لە پىشۋازى كۆمەلەيەتى لە ديار دەكە و جىھانبىنىيەكەى ھەيە؛ ئەۋەتا لە شارى دىنەۋەر كوردە خىلەكەيەكان دەچنە لاي سۆڧىيەكى ئەۋى تا پىداۋىستىيەكانىان بۆ بگرى، بەمەش ئەۋ دەبىتتە ئەۋ پىۋەندەى ئەۋان بە بازار دەبەستىتەۋە(۹۵۸). لە شۋىنى ترىشدا ئافرەتى كورد ھەيە

(۹۵۷) لەسەر ئەۋ پۆلىتەكرنەى كوردان، ھەر بۆ نوۋنە، بگەرىۋە ئەۋ سەرچاۋانەى خوارەۋە كە ھى ھەمان قۇناغى توژىنەۋەكەى نىمەن: البىھقى: الحاسن و المساۋى، ۶، تحقيق: محمد أبو الفضل ابراهيم، مطبعة نهضة مصر، القاهرة، د.ت، ج ۲، ص ۷۱. الآبي: نثر الدر، حقه: منير محمد المدني، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة، ۱۹۹۰، ج ۷، ص ۷۲. يحيى بن مسعدة: رسالة يحيى بن مسعدة في الرد على الشيعوية، ضمن: نوادر المخطوطات، بتحقيق: عبد السلام هارون، ط ۲، مكتبة الخانجي، القاهرة، ۱۹۷۳، ج ۱، ص ۲۷۵.

(۹۵۸) ابن خميس: مناقب، ج ۲، ص ۲۳۵.

دەچىتتە لاي سۆفى تا لەو دياردە نائاسايانەى ئاگادار بىكاتەوہ كە لە قۆشەنى ھۆزەكەيدا پرويانداوہ^(۹۵۹). لەگەل شىخى ئىسلامى ھەكارى ئەو پىويستىيە كۆمەلايەتتە فراوانتر بووہ و خەلكەكە لە ناوچەى ھەكارى روويان تىدەكرد و باوہرى زۆريان پىي ھەبووہ^(۹۶۰). ھەرھەا ناوہندە كۆمەلايەتتەكەى ھەر يەك لە ئەبو محەمدى شەنبەكى و ئەبولوہفای حولوانى بە تەواوى پىيانەوہ پابەند بووہ و لە كاتى پىويستدا ھانايان بۆ بردوون^(۹۶۱).

كوردەكان ھەر بە ھانا بردنە بەر كەسى سۆفى نەوہستاون، بەلكو ھەوليانداوہ لە زەمىنەكەى خۆياندا جىگىريان بىكەن، ديارە ئەمەش بە خۇمەتكرديان و ھاوكارى كوردنيان دەبى، بۆيە ھەولدەدەن بۆتوى ژيانى سۆفییەكان داين بىكەن؛ ھەندىكيان خۆراكيان پى دەدەن^(۹۶۲)، تەنانەت دەخوازن پەيوەندى كۆمەلايەتتەشيان لەگەلدا گرى بدن و كچى خۆيان پىشكەش دەكەن^(۹۶۳)، ھەندىكيشيان رايدەگەيەنن ئەوان پەيرەوى لە رىبازى سۆفیان دەكەن و پارىزگاريان لى دەكەن^(۹۶۴).

بىگومان ئەو پىشوازيە كۆمەلايەتتە لە سۆفیان، وادەكات خۆيان و بىروباوہرپان لە ناوہندى كۆمەلايەتيدا وەك تەنىكى نامۆ نەمىنتتەوہ و خۆمالتى بكرى، ئەگەرچى دەبى نەوہمان لەبەرچاو بى كە ئەو خۆمالتىكرنە، لايەنى كەم لە قۇناعى سەرھەلدان و جىگىر بوونى دياردەكە، كارى سۆفییەكان نىيە وەك لە ھەلوئىستى ئەوان لە تىكەلتى كۆمەلايەتى دەرکەوت، ئەوہندەى رەنگدانەوہى پىداويستىيە كۆمەلايەتتەكە خۆيەتى لەپىناو نوئىكرنەوہى تىگەبىشتنى ئايىنى و تەنانەت رىگەيەك بۆ باوہردارىى - كۆمەلايەتى، ئەگەرنا ئەوان كۆمەلتىك بەرەستيان لە بەردەم نزيكبوونەوہى خەلكى ئاسايى لە ئەلقەى خۆيان داناوہ و لەمەشدا مەبەستيان چاككردى رەفتارى كۆمەلايەتى بووہ تا لەگەل بوارى كردهكى

(۹۵۹) أبو الحسن ديلمى: سىرت، ص ۲۰۳.

(۹۶۰) ابن خلکان: وفیات، ج ۳، ص ۳۴۵. الصفدى: الوافى، ج ۲، ص ۱۱۹.

(۹۶۱) پروانە: التادفى: قلاند الجواهر، ص ۸۰-۸۱. الوترى: روضة الناظرین، ص ۲۴-۲۷.

(۹۶۲) مېھنى: أسرار التوحید فى مقامات الشیخ أبى سعید، بتصحیح و تعليقات: محمد رضا شفیعى لىكنى، چاپ هفتم، مؤسسە انتشارات آگاہ، تھران، ۱۳۸۶ھ، ج ۱، ص ۱۱۰.

(۹۶۳) أبو الحسن ديلمى: سىرت، ص ۲۰۳.

(۹۶۴) المھجورى: كشف، ج ۲، ص ۵۶۲.

باوهره كەيان بگويج و له ناستى خزمەتكردنى ئەوان دابى. چونكە ئەگەر ئەو خەلكە دەخوازن ئەو سۆفيايەن لى رازى بىي، دەبى له سنورى بنەما رەوشتىيە — ئايىنيەكانى ئەواندا يىننەو، نەك له نىو خراپىي خۆيان و بەمەبەستى خۆدەرخست ئەو پەيوەندىيە دروست بكن. هەر بۆيە - بۆ نمونە - ئەگەر كەسك له بنەرەتدا له سۆفيايان بوو و لىيان جيا بۆتەو و نارەزووە دونيايىەكان رىگر بوون لەوہى بتوانى "ئەو پەيمانەى لەگەلّ خودا ھەيبووہ" بىباتە سەر، ئەوا چىدى سۆفيايەكان رازى نابن - وەك قەرەبووكردەوہ - خزمەتيايان بكات و مەمشاد گوتهنى، له داينىكردى بۆيويان پى بىستە^(۹۶۵). ھەرۋەھا كاتىك كەسانىكىش له ئەھاوہند خزمەتى سۆفيايان دەكەن، بەلام له نىو خەلكدا شانازى بەو كارەوہ دەكەن و باسى دەكەن، ئەوا ئەم سۆفيايە لىيان دوور دەكەونەو و ئەبولعەباسى ئەھاوہندى رايدەگەيەنى مالى ئەو جۆرە كەسانە له گرۆي ھەزارانى سۆفى حرامە^(۹۶۶).

لەگەلّ ئەوھشدا، لەناوہندە كۆمەلایەتییەكەدا ھەر پىشوازي لەو دياردە ئايىنيە كراوہ و ھەولتى بەرفرەكردنى كاريگەرەكانى دراوہ. لىرەوہ دەشئ ئەمەش - تا ئەو شوينەى زانيارىيە پەرش و بلاوہكان ھاوکارمان بن - بۆ چەند خالىك بگيپينەوہ:

۱- سۆفياگەرى وەك رىگەيەكى تىگەيشتن لە ئايىن:

ئەگەرچى، ھەر لەسەرەتاي توژينەوہ كەماندا بينيمان، سۆفياگەرى وەك كايەيەكى ئايىنى پەر له راز خۆي دەناسينى و لە ميانەى كۆمەلەيك چەمك و دەستەواژەى ئالۆزەوہ بنەماكانى باس دەكات و بىروباوهرەكانى پى دەخاتە روو، بە جۆرتىك كە وەك يەك لە ئالۆزترين و ناديارترين و بگرە قورسترين كايە باسى دەكرى و - تا ئەوكاتەى لە چوارچىوہى ھزرىدا ماوہتەوہ - كەم كەس دەتوانى بەسەر تەواوى ئەو چەمك و دەستەواژە و بىروباوهرانەى رابگات و بە وردى لە مەغزا ديار و ناديارەكانيان بگات. بەلام له رووى كرادريەوہ، بە پىچەوانەى پرىك له كايە ئايىنيەكانى تر، چ ئەوانەى بە ئەستەمى خۆيان بەدەستەوہ دەدەن(كەلامناسىيە وەك نمونە) يان ئەوانەى بە چەمك و دەستەواژەى باو و تىگەيشتراوہوہ گوزارشت لە خۆيان دەكەن(وہك فىقھى ژيانى رۆژانە)، زوو توانيوپەتى لە كەسى سادە و رەشەخەلك نزيك بىيتەوہ

(۹۶۵) ابن خيس: مناقب، ج ۲، ص ۱۵.

(۹۶۶) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۵۰۳-۵۰۴.

و وهك ریبازیکی ئاسانی باوهرداری ته ماشای بکری و جوریک له په رویشی لهو ناسته سادهیه بۆ تیگه باوه رپیه کهمی ههبن. کەسی سۆفیش، سەرباری ئەو قۆلبوونەوه رۆحانییهی پتی ناسراوه، هەر لهو چوارچۆه سادهیه دا جیتی بۆ بکریتهوه و سۆفیوون له یهک کاتدا بریتی بۆ له ناگایی زانایانه و بیئاگایی و نەزانیی ره شه خه لک.

ئەو خویندەنەوهیه له نیوهندی سۆفیگەری کوردیدا له دووتوتی گشتگیرکردنی وتەیی به ناویانگ "نیواریه کورد بووم، بهیانی بووم به عەرەب – أمسیت کردیا و أصبحت عربیا" روون و ناشکرایه، تیایدا یه کانگیری نیوان سادهیی کورد و قوولی حیکمەتی عیرفانی دەرده کهوئ. ئەوه بوو و ته که مان بینی درابووه پال هەریهک له ئەبو به کری کوری یه زانیار^(۹۶۷)، ئەبو عەبدو للای بابویی^(۹۶۸)، باباتاهیری هەمه دانی^(۹۶۹) و ئەبولو هەی حولوانی^(۹۷۰)، له باره ی سۆفی یه کهم له سه رچاوه کاندای بیی ئەوه نده زانیاری نییه به ته وای ژیا نی بهر له بوونیان به سۆفی دەر بجات تا مانا کانی ئەو گۆرانمان بۆ دەر بکهوئ، مه گەر سه ربورده ی سۆفی چواره م – ئەبولو هەفا – نه بۆ که خه ریکی ریکری بوو. ده شی ئەمه ش وهک به لگه یه که له سه ر پابه ند نه بوون و ناستی ساده ی تیگه یشت له بابه ته شه رعیه یه کان سه ره ده ری له گه لدا بکری.

له پشت وتەیی "أمسیت... دا چەند گێزانەوه یه که ههیه، باوترینیان ئەوهیه که نیواریه یه که دەر ویشیکی ساکاری کورد داوای له چەند شاگردیکی فه قیه کردووه فیتری زانسته ئایینییه کانی بکهن، ئەوانیش گالته یان پێ کردووه و داوایان لێ کردووه روو له ناسمان بکات و چەند رسته و دهسته واژه ی بۆ مانا بلتته وه تا ببیته زانا! که چی ئەو بهیانی به راستی له ته وای زانسته کان شاره زا بووه^(۹۷۱)، به مه ش له ساکاری کوردانه وه (ناشنا نه بوون به زانسته ئایینییه کانه وه) بۆ قولایی عه ره بیتتی (شاره زا بی لهو زانستانه، به و پێ یه ی عه ره بی زمانی به نه ره تی ئەو شاره زا ییه بوو له پانتایی نیسلا میدا) په رپوه ته وه، به دهسته واژه یه کی تر ئەو

(۹۶۷) محمد علي تريت: دانشمندان، ص ۴۰۱، و هریگرتوه له دهستنوسی: ابن باکوی: تلخیص الآثار فی عجائب الاقطار، ص ۲۱.

(۹۶۸) شیرازی: تذکره، ص ۲۰۳.

(969) Edward Heron – Allen: The Lament, P.xiv-xv.

(۹۷۰) الشظونف: بهجة الأسرار، ص ۲۰۶. التادف: فلاند الجواهر، ص ۸۱.

(۹۷۱) بۆ دهقی ئەو به سه رهاته بگه رپوه بۆ: شیرازی: تذکره، ص ص ۲۰۳-۲۰۷.

کوردی تیکه‌ل به جیهانبینی سۆفیانه بووه ده‌شێ له شهو و روژتیکهوه له سادهیی کوردانهوه بچیتته نیو قولایی نایینهوه.

بینگومان به‌گه‌رخستهوهی به‌رده‌وامی وته‌که له کولتوری سۆفیگه‌ری و چه‌ندپات کردنه‌وهی هه‌مان تیکه‌یشتن له‌گه‌ل هه‌ر یه‌ک له‌و که‌سه کوردانه وایکردوهه ببیته‌ حالتیکی سۆفیانهای جینگیر و گوزارشت له‌ رازتیکی خودایی بکات که ناماژه‌یه بۆ ناسینی بی‌ په‌رده‌ی شه‌ریعت، هه‌روه‌ها نه‌و که‌سه‌ی وته‌ی ناوای له‌ زار دیتته‌ده‌ر که‌سیکه‌ بی‌ شاره‌زایی له‌ بنه‌ما نه‌سته‌مه‌کانی نه‌و شه‌ریعته‌ ریگه‌ی خودایی ده‌دۆزیتته‌وه، بۆیه بۆ سۆفیان به‌ گشتی پتویسته له‌و رازی گۆرانه‌ی کوردان تی‌ بگه‌ن، نه‌مه‌ ریک نه‌و بۆچوونه‌یه که‌ مه‌ولانا جه‌لاله‌دینی رۆمی بۆ وته‌که‌ی هه‌یه، وه‌ک له‌ مه‌شهو‌ی ده‌لی:

گفت پیغمبر که هست از امتم	کو بود هم گوهر هم همتم
مر مرا ز آن نور بیند جانشان	که من ایشان را همی بینم بدان
بی صحیحین و احادیث و روات	بلک اندر مشرب آب حیات
سر آمیسنای لکردیبا بدان	راز اصبحنا عربیبا بخوان ^(۹۷۲) .

نه‌گه‌ر کوردیش له‌ کولتوری نوسراودا وا ویتنا ده‌کرین له‌ زانین و زانسته‌کان کۆله‌وارن و له‌ باوه‌رداری له‌ ناستی ساده‌ی بیرکردنه‌وه‌دا جینگیرن و شاره‌زاییان له‌ زانسته‌کان زۆر که‌مه^(۹۷۳)، نه‌وا سۆفیبوون یاخود لایه‌نی که‌م هۆگر بوون به‌ شیخانی سۆفی، ره‌نگه‌ له‌ ویتنا‌یه‌یان به‌دوو‌ر بگه‌رن و رزیتکی نایینی بۆ خۆیان مه‌یسهر بکه‌ن. له‌لایه‌کی تره‌وه ده‌شێ له‌ نیو ساده‌یی مرۆفی کورددا تیکه‌یشتنیکی قولی دنیا په‌نهان بی‌ و له‌گه‌ل بیروباوه‌ری سۆفیانهدا خۆی ده‌رخات.

(۹۷۲) ((پیغه‌مبه‌ر گوتی له‌ نومه‌تی مندا هه‌ن له‌ گه‌وه‌ر و هیمه‌ته‌ی مندان، نه‌وانه‌ی رۆحیان له‌و نوره‌وه من ده‌بینی که‌ من نه‌وانی پی‌ ده‌بینم، نه‌مه‌ش بی‌ دوو صحیحه‌که‌ (صحیح بخاری، صحیح مسلم) و فه‌رموده‌ و گێره‌ه‌وانی، به‌لکو ته‌نیا له‌ سه‌رچاوه‌ی ناوی ژياندا، بۆیه رازی "آمیست کردیبا" بزانه‌ و هی "اصبحت عربیبا" بخۆینه‌وه))؛ مشو‌ی، ص ۱۲۱.

(۹۷۳) هه‌ر بۆ نمونه‌ بروه‌نه: إخوان الصفا: رسائل اخوان الصفا و خلان الوفا، اعداد و تحقیق: عارف تامر، منشورات عویدات، بیروت، ۱۹۹۵، ج ۳، ص. الفزالی: إحياء، ج ۲، ص ۳۴۲؛ ج ۳، ص ۱۷۳، ۲۴۳. الحلبي:

تقریب المعارف، ص ۲۰۶-۲۰۷

۲- سۆڧىگەرى و دارشتنه وهى هەندىك رهفتارى كۆمه لايهتى كوردى:

وهك چۆن سۆڧىگەرى رىڭگەيهكى ئاسان بوو بۆ شارەزابوون له ئايىندارى ئاواش، تا ئەوكاتەى جەخت لەسەر چاككردى دەروونى مرۆفانە دەكاتەوه و خۆى وهك بواريك بۆ بنەما رهوشتييه بالاكەن دەخاتە روو، چاوه رپتى ئەوهى لى دەكرى رىڭگەيهك بى بۆ گۆرپنى رهفتارى كۆمه لايهتى؛ له رهفتارى نويستراو به پتوهرى ئايىنييه وه بۆ رهفتارى ويستراو، ئەو جۆره رهفتارهى كارىگەرى خراپى بهسەر ژيانى رۆژانهى جفاكى ئيسلاميهيه وه هەبووه، بۆ ئەمەيان كه لەنيو ويناى نمونەى ئايىنى ئەو جفاكهدا خوازراوه و پتويست بووه گرۆيه كۆمه لايهتيه پيڭهتەر و هەمەجەشەنه كانى پەپرهوى لى بكەن.

بەهەر حال، ئەو رهفتاره كۆمه لايهتيهى كوردان نواندووينا و بۆته خالى پيڭهستى ئەوان به ناوهندى سۆڧىگەريه وه، جەردهى و رىڭگيه؛ كه له كولتورى نوسراوى سەده كانى ناوهراستدا وهك رهفتارى هەره باوى كوردان ويناكراوه، كراوته ناسنامەى ئەو گرۆيه ئيتييه و به بۆنه و بى بۆنه باس دەكرى و له خەيالدانى گشتيدا وهك بنەمايهكى چەسپوو جىڭگيرده كرى^(۹۷۴)، بەجۆرىك كه واديتە بەرچار بۆته رهفتارىكى گرۆپانه (Group behavior) و رىكخراو و ئاكامى كارتىكردى تاكه كانى ئەو جفاكه خودان بونيهاده خيئەكيهيه لهيه كتر و دواجار نواندنييهتى لهو كولتوره نوسراوه لەسەرووى كات و شوپنەوه^(۹۷۵). رەنگه هەر ئەمەش بيت وايكردوو بهرپتە نيو كايەى ئايىنييه وه، بەجۆرىك كه دەبينىن ئاراسته فيقهيهيه كان لەسەرووى جياوازيه كانى خۆيانه وه، چاودىرى دەكەن و له نيو برياره "شەرعيهيه كان" ياندا جىي دەكەنەوه^(۹۷۶)، ئەك هەر لهو قۆناغه بەلكو تا درەنگانىك

(۹۷۴) هەر بۆ نمونە بروانه: الخوارزمي: مفاتيح العلوم، ص ۱۰۰. الأبي: نثر الدر، ج ۷، ص ۳۷۹-۳۸۰. ابن سيدة: الحكم و المحيط الأعظم، حققه: عبد الحميد الهنداوي، دار الكتب العلمية، بيروت، ۲۰۰۰، ج ۳، ص ۲۶۱. الزمخشري: ربيع الأبرار و نصوص الأخبار، تحقيق: عبد الأمير مهنا، مؤسسة الأعلمي للمطبوعات، بيروت، ۱۹۹۲، ج ۲، ص ۳۴.

(۹۷۵) بيشتەر ئەو نواندەى رهفتارى كوردمان خستۆته روو، بگەرپوه بۆ: حيدر لشكرى: الكرد، ص ۱۱۷-۱۲۳.

(۹۷۶) هەر بۆ نمونە تەماشای ئەم سەرچاوانە بكە: الخلال: كتاب السنة، تحقيق: عطية الزهراني، دار الراية، الرياض، ۱۹۸۹، ج ۱، ص ۱۶۰-۱۶۱. الطوسي: تهذيب الأحكام، ج ۱، ص ۲۱۲.

باسکردن و نه‌هیکردنی کوردان له نه‌نجامدانی ده‌بیتته بنه‌مایه‌کی جی‌گی‌ری گوتاری نه‌وانه‌ی لهم کایه‌ی ناییندا کار ده‌کهن^(٩٧٧). ته‌نانه‌ت کی‌شه‌ی بۆ هه‌ندیکیان دروست کردووه و نه‌یان‌توانییه‌وه به‌ته‌واوی نه‌و دژایه‌تییه‌ لی‌کبه‌ده‌نه‌وه که له نیوان "گورد" وه‌ک باوه‌ردار و "نه‌هلی یه‌کته‌په‌رست - أهل التوحید"، له‌گه‌ل کرده‌ی ری‌گریدا هه‌بووه^(٩٧٨).

به‌هه‌رحال په‌یوه‌ندی سۆفی‌گه‌ری له‌گه‌ل ری‌گری وه‌ک ره‌فتاریکی کۆمه‌لایه‌تی می‌ژووی خۆی هه‌یه و ده‌گه‌ریتته‌وه بۆ سه‌ره‌تا‌کانی سه‌ره‌له‌لدانی دیارده‌که؛ هه‌ر له به‌شی یه‌که‌مه‌وه تی‌بینی نه‌وه‌مان کرد یه‌کێک له یه‌که‌مین نه‌و کوردانه‌ی ناویان هه‌یه ری‌گر بووه، دیاره مه‌به‌ستمان عه‌کبه‌ری کوردیه‌. دوا‌ی نه‌ویش له شاری هولواندا ری‌گره‌ کورده‌کان^(٩٧٩)، وێنا‌یه‌کی سه‌روو ناسایی که‌سی سۆفی‌یان کردووه و چاوه‌رپیی نه‌وه‌ی لی ده‌کهن کردار و گو‌فتاری ری‌کبیتته‌وه؛ گو‌تاریک که‌ تی‌ایدا ژیا‌نی هه‌ژارانه و جوامیری له یه‌که پیکه‌یتنه‌ره‌کانییه‌تی، بۆیه که ری‌گری کورد رووبه‌رووی سۆفییه‌ک ده‌بیتته‌وه نه‌و پا‌به‌ندییه‌ی به‌ گو‌تاره‌که‌ی خۆیه‌وه نییه، سه‌رکۆنه‌ی ده‌کات و به‌ گو‌مانه‌وه لی‌ی ده‌روانی، ته‌نانه‌ت بریاری کوشتنی ده‌دات، وه‌ک هه‌جوهری به‌سه‌ره‌اتیکی ناوا ده‌گه‌ریتته‌وه به‌لام بێ ده‌ستنی‌شان‌کردنی کاتی روودانی. به‌پیی به‌سه‌ره‌اته‌که سه‌رده‌سته‌ی کورده ری‌گره‌کان خۆی به‌ یاوه‌ری سۆفی‌یان زانیوه و هه‌لو‌ستی نادروستی یه‌ک له‌و سۆفی‌یا‌نه‌ی پێ قه‌بو‌ل نه‌بووه که له نیو نه‌و کاروانه بووه که پێ پێ گرتبوو، نه‌و کورده پا‌به‌ندی خۆی به‌ گه‌لی سۆفی‌یان را‌گه‌یا‌نده و گو‌توویه‌تی: ((چه‌ندان ساله‌ خزمه‌تی ئیوه ده‌که‌ین، ری‌گه‌ی ئیوه ده‌گرینه به‌ر، به‌ریه‌سته‌کان‌تان له‌پێ لاده‌به‌ین))^(٩٨٠).

(٩٧٧) ابن تیمیة: السياسة الشرعية في إصلاح الراعي والرعية، تحقيق: لجنة احياء التراث العربي، دار آفاق الجديدة، بيروت، ١٩٨٣، ص ٦٨.

(٩٧٨) الخلال: كتاب السنة، ص ١٦٠-١٦١.

(٩٧٩) له‌و شاره‌دا چالاکی خێله کوردیه‌کان وه‌ک ری‌گری باسی لی‌تووه‌ کراوه، به‌تایه‌ت خێلی "شازه‌نگانی - شاذنجانی"، که دواتر ده‌توانن میرنشینیک له‌و قه‌له‌مه‌روه‌دا دا‌به‌مزرتین. بروانه: الصولي: أخبار الراضي بالله و المتقي لله، عنى بنشره: ج.هيورث. دن، مطبعة الصاوي، القاهرة، ١٩٣٥، ص ١٩٢. هه‌روه‌ها بروانه: حسام الدين على غالب نه‌قشبه‌ندی: شاره‌زور، ل ل ٣١٣-٣١٥.

(٩٨٠) كشف المحجوب، ج ٢، ص ٥٦٢.

ئەو پەيۋەندىيە بەھىژە لە گەل ھەر سى گەورە سۆفى قۇناغى درەنگ ئەبۇبەكرى ھاوارى و ئەبۇمخەمەدى شەنبەكى و ئەبۇلوھەفەي حولوانى دەگاتە لوتكە، كە وەك پېشتەر باسماڭ كەرد، ئەوان وەك سى رېڭگى كوردى سەدەي پېنجەمى كۆچى دەناسىنرېن، كە نەك ھەر بونەتە سۆفى ھەرە پېشەنگى سەردەمەكەيان، بەلكو رېساكانى ئەو دياردەيان بوژاندۆتەو و لەچەند لايەنىكىدا برەويان پېداو، راستەوخۆ و ناراستەوخۆش ئەو دەوروبەرە كۆمەلايەتى و رەفتارە پېشىنەيەيان رەنگدانەوئەي ھەبوو.

بېنگومان چەندپاتبونەوئەي بوونى رېڭگى كورد بە سۆفى، وامان لى دەكات بەو ناراستەيە بىر بگەينەو كە ئەم وەرچەرخانە رۆحانى - كۆمەلايەتتە، خراوئە نېر سىستەمىكى رەمزىيەو و گشتگىرانە ناماژە بۆ گۆران و پېنگەيشتىن حالى سۆفيايە دەكات و جەخت لەسەر مانەوئەي سۆفىگەرى وەك زانستىكى ئىلھاميانە و ئەزمونىكى تاكەكەسىي دەكاتەو نەك پرۆسەيەكى پېنگەيشتىن باوهرىانەي بونىادنراو لەسەر خويىندەوئەي و تېخويىندەوئەي وردى بنەماكانى شەرىعەت، وەك لە پرۆسەي بوونە فەقىھ يان كەلامناس يان... ھتدا بەرچار دەكەوئ.

دەستھەلگرتن لە رېڭگى و پابەندبوون بە جىھانبىنى سۆفيايە، وەك كەردەي زالبوون بەسەر دەروون و خۆتەرخانكردن بۆ بوارى خودايەتى دەخويىرتەوئەي؛ كەسى رېنگ نەك ھەر لە ژىر ئارەزوو دەروونىيەكانىيەتى، بەلكو دەروونى شەرانى ئەو بۆتە ناسنامەي و ئەوئەندە دونىايە كە دەخوازى دونىايى بوونى ئەوانىتريش بختە ژىر ركىغى خۆيەو، ئەمە لە ناوكۆي ئەو چىرۆكى بەيەكگەيشتەي سۆفى و كوردى رېنگ لە حولوان بە ناشكرا دەخويىندرتەوئەي. كاتىكىش رېنگ دەبىتە سۆفى ئەوا ناماژەيە بۆ پرۆسەيەك كە تىايدا توانىويەتى ھەم دەروونى بەرزەفت بكات، ھەمىش ئارەزوو دونىايەكانى بچەپىنئ و نامادەبى بۆ گرىدانى پەيۋەندىيەكى جىاواز لە گەل دەرەوئەي خۆي، بەتايبەت ناوئەندە كۆمەلايەتتەيەكە، بۆيە دەستبەردارى دەروون و دونىا دەبى. لە بەسەرھاتەكەي عەكبەرى كوردى رەمزى ئەو گۆرانە برىتتەيە لە جل دادرىن و گەران و سوپانى بېپەرەي خۆي و ياوهرانى، ئىنجا دەچىتەوئە نار خەلكى ئاسايى تا بۆي دەربكەوئ بۆتە كەسىكى ئاسايى^(۹۸۱).

(۹۸۱) المقدسي: كتاب التوابين، ص ۲۲۲-۲۲۳. ابن صصري: الدررة المضيئة، ص ۲۳۱-۲۳۲.

له لایه کی ترهوه، ئەگەر دەستەواژە ی "أمسیت..."، ناماژە بوو بۆ سادەیی مرۆڤی کورد له ناستی تیگەشتن و پیاوێ کردنی باوەری نایینی، ئەوا رینگیش بەرجەستە کردنی ئەو سادەییە و نواندنیەتی له هەمان ئەو زەمینە نایینیە سادەییەکی تیدا دەخریته گەر، بۆیە دەبوو له چوارچۆیە کولتوری سۆڤیگەریدا رهوایی بۆ ئەو پایە رۆحییە قوولە بدۆزیتەوه که رینگری سۆفی دەنیوتنی، تا ناستی سادەیی کەسیتی پیشووی پەردەپۆش ببێ و بەهەیهکی ئەوتۆی ئەمینی. هەر بۆیە پرۆسەیی بوونە سۆفی خراوەتە نێو بازنەیهکی پەرچوویانە، وەك له حالەتی عەكبەری کوردی و هاواری دەردەکەوێ. بەهەمان شێوە له گەڵ شەنبەکی رهوایی بەخشینی پەرچوویانە خۆی لهوهدا دەبینیتەوه گوايه له ماوهی سێ رۆژدا گەشتۆتە بالاترین پایەیی هەر سۆڤیەک دەخوای پینی بگات؛ دەلێن ئەو لهو سێ رۆژی دواي تۆبەکردن له لای هاواریدا ماوهتەوه، له رۆژی یەكەمیدا دنیای جیھشتووه (دەست هەلگرتن له حەز و نارەزوو و خواستە جەستەییەکان)، له رۆژی دووهدا ناخیرەتی جیھشتووه (دەرچوون له تیگەشتنی باوی خوداپەرستی)، له سێیم رۆژیدا جگە له خودا هیچی تری نەویستووه (بوون بە عارف وەك بالاترین پایەیی خوداناسین)^(۹۸۲). رۆژی دواتریش، که چوارەم رۆژی دواي وازھێتانه له جەردەیی و ترساندنی رییواران، دەستی بە بانگەواز بۆ خودا کردووه و له هەموو شۆتینیکەوه — بۆ سوودمەند بوون له پەرۆزییەکی — خەلک سەردانیان کردووه^(۹۸۳).

تا نێرە بۆمان دەردەکەوێ، گۆرانی مرۆڤ له رینگهوه بۆ سۆفی، گۆرانی پایەیی کۆمەلایەتیەتی و نواندنی ئەوانیترە بۆ ئەو پایەیی، چونکە ئەمە دۆزینەوهی راستەپێی نایینیە و پەرینەوهیە له مرۆڤی پەراویزخراو و نەویستراوهوه بۆ مرۆڤی سەنتەرگەر و ویستراو، مرۆڤێک که ئەگەر له گوتاری دەستەبژێردا (بەتایبەت رەهەندە سیاسی و نایینیەکیەوه) نەفرەت لی کراره و بەشێوی دەخاتە نێو زەمینەیی کۆمەلایەتیەوه، نێستا پەرۆزه و رهوتی رووداوهکانی ئەو زەمینەیی تێیدا دەژی بەوهوه پەيوەست دەکری^(۹۸۴). ئەوهی لهخودا نەدەترسا و له دەرەوهی بنەما شەرعیەکانەوه هەلسوکەوتی دەکرد، نێستا بۆتە خوداناسیی پله یەکی

(۹۸۲) السبکی: طبقات الأقطاب، ص ۱۱۲-۱۱۳.

(۹۸۳) الوتری: روضة الناظرین، ص ۲۶.

(۹۸۴) المقدسی: التوابین، ص ۲۲۲-۲۲۳. الشطنوفی: بهجة الأسرار، ص ۱۹۱، ۱۹۶. السبکی: طبقات

الأقطاب، ص ۱۱۲. الشعرانی: طبقات، ص ۱۹۶-۱۹۷. الوتری: روضة الناظرین، ص ۲۶-۲۷.

كوردان، وەك شىخ غەبدولقادىر بە ئەبولوھەفەي دەگوت. لە بۆ خەلگىش، ئەوھى تا دوئىنى مەترسى بۆ سەر ژيان و مال و سامانىيان ھەبوو، ئەمىرۆ مەرقىشكى خودايىيە و گرفتىيان چارەدەكات و ئاسوودەيى دەروونىيان پى دەبەخشى، لەرىگەي ئەوھە ناشاي بنەماكانى ئايىن دەبن و ھەر لەسايەي ئەويشەوھە پابەندىيان دەبن.

ئەگەر ئەوھە سۆفىگەرىيە دەتوانى ئەو گۆرانە بە ئەنجام بگەيەن، ئاسايىيە لەو ناوھەندە كۆمەلەيەتتەي ئەوانى تىدايە پىشوازي لى بىكرى و وەك غوونەي رىچكەي باوھەردارى دروست تەماشاي بىكرى. بە دەستەواژەيەكى تر، بوونى ئەو چەند رىگەرە بە سۆفى، ماناي رازىبوونە بە رەفتارى سۆفىيانە لە زەمىنە كۆمەلەيەتتەيەكەياندا و قەبولكردنى كەسەيتتە ئايىنىيەكەيانە وەك رىگەيەكى وىستراوى پەشىمانى و گەرانەوھە. ئىدى رىگەي سۆفى ئەو رىگەيەيە دەشى كەسى دەرچو لە بنەما پەرىھەركراوھەكان بۆ خۇي ھەلپىشترى.

دواجار ئەمە كوردىكە بەو پىرۆسە رۆحانىيە تىدەپەرى ئەك كەسەيكى سەر بە جفاكەيكى تر، ئەو كوردەي لەدايكبوى سىستەمەيكى كۆمەلەيەتتەي ئەوتۆيە "رىگرى" ناوئىشانىيەتتەي و دەستبەردارى ئەو ناوئىشانە لە ئاستى يەكەمدا خواستەيكى ھەمەگىرى جفاكى ئىسلامىيە، لە ئاستى دووھەمدا دەرشتەنەوھەي كەسەيتتەي كوردانەي ئەوانە، تا ئىدى لە تىرۆوانىنى گشتىدا دژايەتتەي لە نىوان كوردبوون و باوھەرداربوون(موسلمانبوون) نەمەيتتەي و شوناسى ئايىنى ئەو رەگەزە -- ئىتتىپاقە لە چوارچىوھە گشتەيەكەدا رەوايى خۇي ھەبى.

۲- جفاك لەنىوان سۆفى و دەسەلاتى سىياسى:

بىنگومان ھەر ھەولتەك بۆ شەرقەكردنى پەيوەندىي نىوان سۆفىگەرى و كايەي سىياسى، بەشىوھەكى گشتى لەو قۇناغەي باسى لىوھە دەكەين، جۆرىكە لە جەربەزەيى؛ چونكە بىكەستەنەوھەي ھەزرىكە -- وەك بىنىمان - لە كۆرۇكدا دوورە پەرىزى كوردۆتە ناوئىشانى رۆلى كۆمەلەيەتتەي بەرھەمەيتنەرەكانى، لەگەل كايەيەك كە كوردەي كۆمەلەيەتتەي كۆرۇكەكەي پىكەدەيتتەي. تەنانت زۆر جار سۆفى ئەو كەسەيە كە لە ئاكامى ئەو كوردەيەي دەسەلاتى سىياسىيەوھە خۇي دوور گرتووھە و لە ئاستى كۆمەلەيەتتەي ئەو رۆلە پاسىقەي ھەلپەردووھە. لەگەل ئەوھەدا ھەركاتەك سۆفى بىھوئ رۆلى كۆمەلەيەتتەي ھەبى ناچار دەبى سەرەدەرى لەگەل دەسەلاتى سىياسىدا بىكات، خۆيئەندەنەوھەي بۆ ھەبى و لە دووتوتتەي ھەزرى خۇيدا رووخسارەكانى دەستىشان بىكات، لەوھەش گرىنگر دەبى بتوانى ھاوسەنگىيەك لەنىوان ئەو دەسەلاتە

کرده کییه له گهڵ دەسه‌لاتی ره‌مزی خۆی به‌سه‌ر مورید و ئەو گه‌له‌ خه‌لکه‌ دروست بکات که باوه‌ریان پێیه‌تی و که‌وتوونه‌ته‌ ژێر هه‌ژموونی که‌سایه‌تی رۆحانی - پیرۆزی ئەودا. له‌ نێو سۆفییانی کوردستاندا به‌ که‌می قسه‌ له‌سه‌ر ده‌سه‌لاتی سیاسی کراوه‌ و تێژ و بۆچوونی سۆفیان له‌م بواره‌دا له‌به‌رده‌ستدا نییه‌، بێگومان جه‌ختکردنه‌وه‌ی زۆربه‌ی سۆفیه‌کانی ئەوێ له‌سه‌ر دووره‌په‌ریزی و مانه‌وه‌ی سۆفیگه‌ری له‌ سنووری به‌ره‌مه‌یه‌تانی هه‌ز و نه‌په‌رینه‌وه‌ی بۆ ناستی دامه‌زراندنی سیسته‌می رێکخراوه‌یی - ته‌ریقه‌تی، وایکردوه‌ ئەو سه‌رده‌ریه‌ سنوورداری و له‌ هه‌ندێ باریشدا ئەگه‌ر سۆفی روه‌به‌رووی ده‌سه‌لاتی سیاسی بۆته‌وه‌، ئەوا زیاتر له‌ ناچاری بووه‌، نه‌ك ئاره‌زوویه‌کی سۆفی خۆی.

له‌ بنه‌ره‌تا سۆفی له‌گه‌ڵ ده‌سه‌لاتی سیاسیدا رێک نایه‌ته‌وه‌، به‌وه‌ی که‌ ئەم ده‌سه‌لاته‌ کرده‌یه‌کی دونیایه‌ و له‌ زۆریه‌ی حاله‌تا په‌یره‌وی له‌ ته‌واوی بنه‌ماکانی ئاین ناکات، بۆیه‌ ئەوه‌ی بخوازی بپێته‌ سۆفی ده‌بێ پشت له‌ ده‌سه‌لاتی سیاسی بکات، ئەوه‌تا بینیمان ده‌گوترا مه‌شادی دینه‌وه‌ری کورێ بنه‌ماله‌یه‌کی ده‌سه‌لاتدار بووه‌ به‌لام وازی له‌ پایه‌که‌ی هیناوه‌ و ته‌رکی دونیای کردوه‌^(٩٨٥)، بێگومان ئەمه‌ش له‌و باوه‌ره‌وه‌ دیت که‌ جه‌خت له‌سه‌ر دا‌برانی نیوان سۆفیوون و ده‌سه‌لاتداری و هه‌ك هه‌زێکی دونیای ده‌کاته‌وه‌. ئەمه‌ تێگه‌یشتنی ئەبویه‌ کری کورێ یه‌زدانیاریشه‌، پێی وابوو ده‌سه‌لاتداریتی به‌ خراپه‌کاریه‌وه‌ بنه‌ده‌، لای ئەو له‌ کرۆک و له‌ رووخساردا ده‌سه‌لاتداریتی فیتنه‌گێڕیه‌، بۆیه‌ له‌ رافه‌کردنی بۆ ده‌قی قورئانیش رایده‌گه‌یه‌نی داخوازیکردنی ده‌سه‌لات ده‌که‌وته‌ دواي خواستی لیخۆشبوونه‌وه‌^(٩٨٦)، به‌مه‌ش بۆ سۆفی ده‌سه‌لاتداریتی دووره‌ له‌و رێگایانه‌ی ده‌شی بۆ ناسینی خودا په‌یره‌ویان لێ بکری.

به‌لام، وه‌ك پێشتر بینیمان، سۆفیوون له‌خۆیدا پرۆسه‌یه‌کی ده‌سه‌لاتدارانه‌ بووه‌، ئەو هه‌زه‌ی سۆفیه‌کان هه‌یانبووه‌ له‌ بوا‌ری کرداری، له‌ نێو ئەلقه‌ی سۆفیاندا، پایه‌یه‌کی ده‌سه‌لاتیانه‌ی ئا‌وای ده‌به‌خشی هه‌م پیرۆز و هه‌میش کۆنکریتی، که‌ نه‌ده‌کرا به‌ ئاسانی سنووره‌کانی به‌به‌زێنن؛ پیرۆز به‌و مانایه‌ی شیخی سۆفی له‌نێو موریدانی پایه‌دار و له‌نێو جفاکه‌که‌یدا سه‌روو ئاسایی(که‌رامه‌تنوینی) بووه‌، گوێرپه‌له‌ی بۆ که‌سیکی ئا‌وا پا‌ه‌ندبوونه‌ به‌ پیرۆزی" ده‌سه‌لاتی ره‌مزی" به‌ مانا گه‌شتیه‌که‌ی نه‌ك هه‌زێکی کرده‌کی که‌ ده‌شی هه‌یه‌، له‌

(٩٨٥) ابن تغری بردی: النجوم الزاهرة، ج ٣، ص ١٧٩.

(٩٨٥) السلمی: زیادات، ص ١٤٦.

شيوه‌ی نه‌وه‌ی سه‌رۆك خيئل و مير و فه‌رمانه‌واكان له ناچه‌كه‌دا هه‌يانبووه، به‌هه‌مان شيوه سنووره‌كانيش له‌و پيرۆزيه‌وه سه‌رچاوه‌يان ده‌گرت كه بریتی بوون له نه‌سته‌می بوونه سوڤی و برینی مه‌قام و گه‌يشته‌ن به‌ حاله‌كان و نواندنی كه‌رامه‌ت و ...هتد.

كه‌واته سوڤی له ناوه‌نده كۆمه‌لایه‌تییه‌كه‌ی ده‌سه‌لاتداره، به‌لام له‌پال نه‌ودا ده‌سه‌لاتداری تر هه‌ن كه ده‌سه‌لاته‌كه‌یان ناوئیشانیانه و هه‌یز و توانایان وایان لی ده‌كات به‌سه‌ر نه‌و ناوه‌نده زالبن، بینگومان ره‌خنه‌كه‌ی كورپی یه‌زدانیاریش مانای نه‌و نییه سوڤیه‌كانی نه‌وی ناچار نه‌بوونه راسته‌وخۆ تیکه‌ل به‌ لۆژیکي نه‌م ده‌سه‌لاته‌ دونیاییه‌ بن، به‌لكو چاوه‌رپتی نه‌وه ده‌كری له‌نیوان هه‌ردوو ده‌سه‌لاتدا (كرده‌کی و ره‌مزی) به‌ریه‌ككه‌وتن رپوودات، نه‌گه‌ر سوڤیش ده‌خوازئ له‌م چه‌شنه به‌ریه‌ككه‌وتنه ناسنامه‌ی نایینی خۆی له‌ده‌ست نه‌دات، ده‌بی ده‌سه‌لاته رهمزیه‌كه‌ی، كه زیاتر به‌سه‌ر مورید و گه‌لی سوڤیانه‌وه هه‌یبوو (چینی تاییه‌ت - الخاصه) وه‌رگه‌ی بۆ ده‌سه‌لاتیكی كۆمه‌لایه‌تی كارا، نه‌مه نه‌و كاراییه‌ بوو كه حه‌لاج ده‌ینواند، به‌تاییه‌ت له هه‌ردوو هه‌ریمی چیا و جه‌زیره، كه توانیویه‌تی هه‌ندیک له ده‌سه‌لاتداری نه‌وی به ده‌سه‌لاتی ره‌مزی خۆی رازی بکات^(٩٨٧).

له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا له‌وه ده‌چئ نه‌وه‌ی زیاتر کاری كرده‌بئ بۆ وه‌رگه‌یانی ده‌سه‌لاتی نایینی سوڤی بۆ ده‌سه‌لاتیكی كۆمه‌لایه‌تی، كۆمه‌ل خۆی بووبئ، كۆمه‌لیك كه پتویستی به‌وه‌یه گوته‌ریه‌لی بۆ ده‌سه‌لات ره‌هه‌ندیكی باوه‌رییانه‌ی هه‌بئ و جیبه‌جیكردنی فه‌رمانه‌كانیشی نه‌ركینکی پیرۆز بی و كه‌له‌كه‌كردنی سه‌رمایه‌یه‌کی نایینی پتویست بۆ ژایانی دوا‌ی مه‌رگ بیت. بینگومان پتیکه‌ته‌ی خه‌له‌کی جفاکی كوردی رینگه‌ی بۆ نه‌م پرۆسه‌ی وه‌رگه‌یانه خۆشكردوه، چونكه له پتیکه‌ته‌ی ناوادا - نهن خه‌لدونی هزرغان گوتنه‌ی - نه‌وكاته‌ی نایین یه‌كانگه‌یری ده‌مارگه‌یری ده‌بیت هه‌م قه‌یرانه نیوخۆییه‌كانی سیسته‌مه كۆمه‌لایه‌تییه‌كه‌ چاره ده‌كات و هه‌میش له به‌رامبه‌ر به‌ نه‌ویتری ده‌ره‌كیدا پته‌و و به‌هه‌یزی ده‌كات^(٩٨٨)، نه‌مه ریک له هه‌لوپستی دوو له سه‌رۆكانی كورد له سوڤی عه‌لی كورپی شیلوه‌یه له سه‌ده‌ی چواره‌می كۆچیدا ده‌رده‌كه‌وی؛ ده‌لین نه‌وان له خۆشه‌ویستی نه‌و سوڤیه هه‌ریه‌كه‌یان كچی خۆی و

(٩٨٧) بگه‌ریه‌ بۆ: الاضطخري: مسالك، ص ٩٠. الجیهانی: أشكال، ص ١٢٣.

(٩٨٨) المقدمة، ج ٢، ص ٥٢٧-٥٢٨.

هزاران سهره مهری پیشکش کردوه^(۹۸۹). ئەو کارەى ئەم دوو سەرۆك خێلەش، لە چوارچێوەى ترادىسیۆنى باوى كۆمەلایەتى، ناماژەى بۆ بەخشینی "سەرمايەى رەمزى - شەرف" و "سەرمايەى ئابورى" خێلەكانیان، ئەم دووانەش لە سەرەكیترین ئەو كۆلەگانەن كە قەوارەى خێلى لەسەر بونیادنراوه و دانى بەدەستى شیخى سۆفى مانای گوێپرايەلى تەواوه بۆ ئەو كەسە و رازیبوونە بەهەر بریارێك كە لەو دەربچن.

بىگومان ئەو متمانەيەى سۆفى لەنىو كۆمەلدا دروستى کردوه، كارىگەرى هەيه بەسەر ئەو ئەركەى بە شیخى سۆفى دەسپێردى، ئەويش رۆلى نوێنەرایەتى كردنى كۆمەلە لەبەرەمبەر بە دەسەلاتى سیاسیدا، سۆفى چاوەڕێى ئەوەى لى دەكرى لە هەر قەیرانىكى نیتوان ئەم دوو لایەنە رۆلى چارەسازى هەبى، بەتایبەت پاراستنى كۆمەل لە جهور و ستەمى دەسەلاتداران، بەمەش دەبى سۆفى لە حالەتى رووبەر و رووبوونەوى ئەم دەسەلاتدارانە داى. لە زەمىنەى كوردیدا، نمونەى چەند رووبەر و رووبوونەویەكمان لەبەردەستدا، رەنگە هەرە دیاریان هى ئەبویەكرى كورێ مەمشادە لەگەڵ سوبای "زەباريەكان - الزیاریون"، لە كاتى هێرشیان بۆ سەر شارى دینەوەر لە سالى (۳۱۹ك/۹۳۱ز) ئەو كوشتار و وێرانكارى بەسەر شارەكەیان داھێناوه^(۹۹۰)، بەپێى مەسعودى مێژوونوس(م/۳۴۶ك/۹۵۷ز)، ئەو سۆفییە خۆى و قورئانەكەى دەچیتە بەردەم سوباكە و داوايان لى دەكات دەست لەو كوشتارە هەلگرن^(۹۹۱)، بىگومان هەلبژاردنى سۆفى وەك نوێنەرى شارێك دەریدەخات چەندە پیرۆزى و سەرمايە رەمزىەكەى هەژموونى بەسەر فەزای شاردای هەبووه، وەك پێشتریش بینیمان هەمان ئەو هەژموونەى لەرورى ئاینییەوه هەبووه و دەیتوانى بریار لەسەر چارەنووسى كەسانێك بەدات لەگەڵ تیگەیشتنى ئەو لە سۆفیگەرى رێك نەدەهاتنەوه و لە شاردای دەرى دەکردنە دەرهوه^(۹۹۲)، بۆیه ئەو نوێنەرایەتى كردنەش ناماژەى بۆ متمانەى سۆفى بە دەسەلاتى خۆى بۆ رازى كردنى هێزێك كە رەنگە سەنگێك بۆ پیرۆزى سۆفى و دەسەلاتەكە دانەنێ. هەرئاش دەرجوو؟ بە قەسەى هەمان مێژوونوس بى كۆرەكەى مەمشاد لەلایەن زەباريەكانەوه

(۹۸۹) ابو الحسن دىلمى: سیرت، ص ۲۰۳. محمد معصوم شیرازی: طرائق، ج ۳، ص ۴۸۹.

(۹۹۰) بۆ زانیارى زیاتر لەسەر ئەم رووداوانە بگەرێتو: بۆ: الأصفهاني: تاريخ سني ملوك الأرض والانبیاء.

منشورات دار مكتبة الحياة، بیروت، ۱۹۶۱، ص ۱۵۹. زرار صديق توفیق: الكورد، ص ۱۵۲-۱۵۵.

(۹۹۱) مروج، ج ۴، ص ۳۷۹-۳۸۰.

(۹۹۲) بگەرێتو بۆ بەشى سێیەمى ئەو توێژینەویە.

سەری پەلدرا^(۹۹۳)، شاریش کەوتە بەردەم ھێرش و دووچارى کارلکاری و مال و ویرانی زۆر دەبیتەوہ. لێرەوہ دەتوانین بڵین ئەگەر سۆفی تەوانیبەتە ھەژمونی بەسەر دەسەلاتی نێوخۆیدا ھەبێ، ئەوا ھێشتا نەیتوانیوہ ھەمان ھەژمونی بەسەر دەسەلاتی سیاسی وەك گشتیك لە زەمینەى نێسلامی ھەبێ، بەتایبەتەى كە ھێشتا سۆفیگەرى خۆی خەسلەتەى ھەمەگەرى نەبوو.

بێگومان لەگەڵ برەوسەندن و بەرفەرەبوونی سۆفیگەرى، ئەو ھەلوێستە سیاسییەش — ئەگەر دەبوست لە زەمینە کۆمەڵایەتییەکاندا بەردەوامی بە بوونی خۆی بەدات — دەبوا بە بریارەکانیدا بچیتەوہ و بە جۆریك لە گۆتارەئەلیوہ سەرەدەرى لەگەڵ گەورە سۆفیانداندا بکات، لەگەڵ باباتاہیری ھەمەدانى و یاوەرەکانى لە بەردەم ئەو ھەمەگەربوونەى سۆفیگەرى و ھەژمونی بەسەر کایەى سیاسى گشتگیر دابن، کایەیکە كە دەچیتە نێو ئەو بازنە باوەرداریەى تێیدا شیخی سۆفی دەسەلاتی خۆی پیادە دەکات. راوھندی دەگێریتەوہ کاتیك طوغرل بەگى سلجوقى لە ھەمەدان رووبەرۆوى ھەریەك لە باباجەغفەرى ھەمەدانى، شیخ ھەمشا، باباتاہیر ھەمەدانى بۆتەوہ، دەستی ماچ کردوون و داواى نزا و پارانەوہى لى کردوون، لەو کاتە باباتاہیر پرسى چۆنییەتەى ھەلسۆراندنى کاروبارى جفاكى نێسلامی لە سولتان کردوہ، ئەویش رایگەیاندوہ ئەوہ دەکات كە بابای سۆفى پیتی بلى. باباتاہیریش لە چوارچێوہى دەقى قورئانییەوہ نامۆژگارى دەکات و داواى لى دەکات بەپیتی نایەتەى {خودا فرەمان بە دادپەرۆرى و چاکە دەکات}^(۹۹۴)، فرەمانرەواى بکات^(۹۹۵).

بێگومان ئەو بەسەرھاتە ناماژەبە بۆ پایەى بالای سۆفى لە دیدى سولتانىكى بەھێزى وەك طوغرل بەگەوہ و بالادەستى بەسەر بریارەدەستانى سیاسیدا، ھەرۆھا رەنگدانەوہى ئەو تێروانىنەبە كە سۆفى بۆ شێوہى وىستراوى دەسەلات ھەبەتەى. لەلایەكى ترەوہ بەکارھێنانى دەقى قورئانىیەى لەلایەن سۆفى وەك نامرازىكى گوزارشتى شەرى — وەك تۆیژەریك وایلیكەداتەوہ^(۹۹۶) — ناماژەبەكى روونە بۆ ئەو فرەھەنگە سیاسییە شەرىعیەى ھەردوولا (دەسەلاتدار، سۆفى) لەسەرى كۆكن و پیتیوہ پەيوەستن، ئیدى ملکەچى دەسەلاتدار بۆ بابا و

(۹۹۳) مروج، ج ۴، ص ۳۸۰.

(۹۹۴) { إن الله يأمر بالعدل والإحسان }، سورة النحل، الآية (۹۰).

(۹۹۵) راحة الصدور، ص ۹۸-۹۹.

(۹۹۶) حمید دباشى: شرایط تاریخی تصوف ایرانی در عصر سلجوقی، در: میراث تصوف، ج ۱، ص ۱۹۴-۱۹۵.

به کارهیتانی په یقی نایینی وهك دهنگ و گوتی خودایی، جیهانیکي خیالیی پیروز ده خولقیینی و شرعییه تی پی ددهات.

نو غوروانه به مانای نهوه نییه سوئی هموو جارتک چۆته ژیر باری داخواییه کانی جفاک له دهسه لاتی سیاسی، به تاییه تیش نهو کاتهی، به به هانهی نهو پابه ندییه به دهسه لاتی خوداییه وه هیده تی، هموو سه ره ده ریه کی له گه ل دهسه لاتی سیاسی ره تکر دوته وه؛ بۆیه نه گه ره ده بینین خه لک ده چنه لای که سیکی وهك نه بو محمه دی شه نه کی تا دهسه لات رازی بکات هاو کارییان بکات، نهو داخوای خه لکه که پشت گوی ده خات و رایده گه یه نهی ده بی هه داواکارییه کی مرۆفانه له چوارچیوهی لۆژیکی په یوه ندیی نیوان مرۆف و خوداوه بی؛ مرۆقیک که، بۆ پیوستیه کانی چاوی له ناسمانه نهك له دهستی خه لک و خودایه کیش که ناگاداری مرۆفه کانه^(۹۹۷)، نه مه جوریکه له په یوه ندی - به پیی راهی باوی نایینی - وا له خه لک ده کات پیوستیان به دهسه لات دار نه بی بۆ فراهه مکردنی داواکارییه ژیانیه کانیا و پشت به ترانا و قه ده ری خودایی بیه ست، نیدی شه نه کی سو فیان ناموژگاری ده کات خو یان له و که سانهش به دوور بگرن که حزی دهسه لاتیا نه یان هیه و بهو ناراستیه کار ده کن^(۹۹۸).

هه رچۆنیک بیته له وه ناچی جفاک به وه رازی بووبی نه رکی سوئی له بواری دهسه لات داریتیدا له چوارچیوهی نیوه ندگیریدا بمینیتته وه و ته نیا دهسه لات که ی ره مزیی - نایینی بی، به لکو - که م تا زور - کاری کردوه بۆ به کرداری کردنی نهو دهسه لات، به دهسته واژه یه کی تر نهو پیوستیه به دهسه لاتی ره مزی سوئی و نواندنی دهسه لات که ی له به رامبه ره به دهسه لاتی سیاسی - کرده کی، له یاده وه ری دهسته جه معیدا جیگیرده بی و پرۆسه ی وینا کردنی سوئی سه رکرده ده ست پیته کات، پرۆسه یه که هه م گه لی سو فیان و هه میش نهو ناوه نده کومه لایه تی و گرو نایینییه ی پابه ندی پیروزیه کانیا ن کار بۆ مه یسه ربوونی ده کن. بیگومان نهو کایه نایینییه ی ریگه به و رۆله ی سوئی بدات " جیهاد کردن" ه، به تاییه ت نهو رووخساره ی که بریتیه له جهنگان له گه ل دژه دینان و هه ولئی بلاو کردنه وه و چه سپاندنی بنه ماکانی نهو دینه. به لام نهو چاوه روانیه له جیهادی سوئی رووبه رووی تیزیکي بنه ره تی

(۹۹۷) التادفی: قلاند الجواهر، ص ۸۰. الوتری: روضة الناظرین، ص ۲۷. النهنانی: جامع کرامات الأولیاء،

ضبطه و صححه: عبد الوارث محمد علی، ط ۲، دار الکتب العلمیه بیروت، ۲۰۰۲، ص ۱، ص ۳۸۸.

(۹۹۸) الشطنوفی: بهجة الأسرار، ص ۱۹۵.

ئەوان دەبىتتە، كە جىھادى لە دووتويى جەنگان و بەرەنگارىبونەوى ئارەزوو دەروونىيەكان جى كۆتۆتەو ەك لە باسى ھزرى بابا طاھردا بىننيمان، ئىدى لەوئىدا جىھادكردن شەرى دەروونە، ەك دوژمنى سەرسەختى مرۆفەكان و ئەو ھىزە تارىكەيە كە ئەو مرۆفانە بەرەو كوفر و لەرى لادان دەبات^(۹۹۹).

بەلام ئەو يادەوھەريەى ناماژەمان بۆ كرد، كار دەكات بۆ گۆرىنى ماناكانى جىھاد بۆ جىھادىكى كۆدەكى و بەرجەستەكردنى كەسىتى "سۆفى موحاھىد"، كە دەتوانى لە برى دەسلەتدارى سىياسى رىبەرىتى جفاك بكات، تەنانەت گۆرانى كۆمەلايەتى — ئاينى بەرچار جى بكات. لە دەقە مېژووويەكانى تايبەت بە قۇناغى لىكۆلەينەوھە كە شتىكى ئەوتۆمان لەسەر نمونەى سۆفى موحاھىد لە پانتايى كوردیدا دەست نەكەوتوو، بەلام دەقەكانى دواتر و لە نىو دەقە ئاينىيەكاندا وئەنى لەمچۆرە سۆفياھەمان ھەن، ەك لە حالەتى پىرۆز شاھ زەرىن كولاھ كوردى سنجانى باپەرە گەورەى شىخ صەفەدەينى ئەردەبىلىدا بىنيمان، كە نەك ھەر بەتەنھا سۆفى بوو، بەلكو سەركردەى سوپاى كوردەكانىشە لە شەركردىيان دژ بە زەردەشتىەكانى ھەرىتى نازرىجان و بە موسلمانكردىيان^(۱۰۰۰)، بىنگومان شەپەرەكانى شاھخوشىن لەگەل چەندان گروپى لەرىلادەر و دەرچو لە ئاينى دروست^(۱۰۰۱)، دەچىتە نىو ھەمان چوارچىوھە. لە ھەردوو نمونەدا ئەوھى بەرچار بۆ مېژووويى و نامىژووويى و راستى و ناراستى رووداوەكان نىيە، ئەوئەندە بەھاي رووداوەكانە لە دامەزراندنى باوەر لە ئاستى دەستەبۆر (سۆفى خۆيان) و كۆمەل (لىرەدا پەپرەوانى تەرىقەتى صەفەوى و ئەھلى ھەقەكان ەك نمونە). ئەمە جەختكردنەوھە لەسەر ئەوھى پىسى دەگوتىر رىبەرى رۆحانى، كە ھەر تەنھا رىبەر و كەسايەتتەكى ئاينى نىيە و باوەردارىشى ھەر بە قسە نىيە، بەلكو كار و گوفتارە. ھەر ئەمەش وادەكات بىنە كەسى سەرووى شوين و كاتەوھ و لە نىو مېژوووي ئاينىدا ئەو بەردەوامىيەيان ھەبى.

(۹۹۹) بۆ وردەكارى زىترى ئەو تىزەى سۆفياھەمان لەمەر جىھادكردن بگەرتۆرە بۆ: محمد الرھمنى: الجھاد، ص ۱۱۶-۱۲۱.

(۱۰۰۰) ابن بزاز: صفوة، ص ۷۲.

(۱۰۰۱) سەرنەجام، ل ۱۹، نعمە اللە جىھون آبادى: شاھنامە، ص ۲۷۹-۲۹۷. و نىفانۆفا: پىترەوانى راستى، ل ۱۶۰-۱۶۱.

۴- سۆفیگەری و بەرھەمھێنانی پیرۆزیی لە ئاستی میلیلی:

بەخشینی ئەرکی کۆمەڵایەتی بە سۆفیگەری، بەو ناوەستێ پەيوەندیی ناوەندە کۆمەڵایەتیە کە بەو کەسایەتیانە لە چوارچۆی سەرسام بوون و پەیرەوکردنی رێبازە کەیان لە باوەرداری و بەکاربردنی پێگە ئاینییە کەیان وەك کردەیه کی دەسەڵاتیانە بێنیتەو، بەتایبەت کە تێگەشتنی کۆمەڵایەتی ھەمان ئەو تێگەشتنە نابێ کە ئەوان بۆ خۆیان و ھزرە کەیان ھەب . بەشە زۆرە کە کۆمەڵ لە ئاستی رووخساری دەرەوہی دیار دەکە دەمینیتەو و دەکەوێتە ژیر کاریگەریی دەرکەوتە کانی، جا چ ھەلسوکەوتی رۆژانە ی سۆفی بێت، یانیش جۆری بەرھەمھێنانی بۆ پیرۆزیی و وێناکردنی پەيوەندیان بە بواری خودایەتی و نواندنی کردە کێیانە ی ئەو پەيوەندییە بێت.

لێرەو ئەوان کۆمەڵێک ئەرک دەخەنە سەر شیخی سۆفی، کە ئاماژەن بۆ متمانە و چاوەروانی کۆمەڵایەتی لە رەھەندی پیرۆزی کەسیتیە کە ی، ئەمەش زیاتر خۆی لە خۆبندەوہی میلییانە ی کردە ی کەرامەتوویی دەبێنیتەو؛ ئەو رەھەندی نە ک ھەر وە کەسیکی چاکساز و رێنیشانەر لە بواری ئاینی - رەوشتیدا نیشانیان دەدات، بەلکو لەو کارانەشیاندا لە کەسانی تری وە ک فەقیھ و واعیز جیاواز دەبن. ئەگەر سۆفی توانای نواندنی کەرامەتی بە تەنیا یانیش لە نێو بازنە ی پەیرەوکارانیدا ھەب، ئەو دەبێ ھەمان کردار لە بەرژوہەندی ناوەندە کۆمەڵایەتیە کە ئەنجام بەدات، ئەوہی ناچار بەو کارەشی دەکات ھەر ناوەندە کە ی؛ ئەوہتا کاتی خەلکی کرماشان دووچار ی مەینەتی وشکە سالی و بی بارانی دەبنەو، ھانا دەبنە بەر شیخیکی سۆفی تا بۆیان بپارێتەو و باران بباری^(۱۰۰۲)، ھەر وہا دەبینن ھەندێک لە شیخەکان ئەرکی نوژداریان دەخریتە پال و نەخۆش چاک دەکەنەو^(۱۰۰۳)، دەشلین شەنبە کی ھەردوو جۆری نەخۆشی دەررونی و جەستە یی چارەسەر دەکرد^(۱۰۰۴). ئەمەش ئاماژە یە بۆ باوەر ی رەھای خەلک بەو شیخانە و لە قۆناغە درەنگە کانی ھزرە کەدا و تا ئیستاش چاککردنەوہی نەخۆش دەبیتە ئەرکیکی سەرە کی شیخی سۆفی، بێگومان ئەمەش لە بنەرتدا لەو وێناوە سەرچاوە دەگرن کە سۆفی خۆی پزیشکی خۆیەتی و توانیویەتی

(۱۰۰۲) الأنصاري: طبقات الصوفية، ص ۳۷۴.

(۱۰۰۳) سبط ابن الجوزي: ذیل، ص ۳۸۰.

(۱۰۰۴) الشطنوفی: بهجة الأسرار، ص ۱۹۶. الوتری: روضة الناظرین، ص ۲۶.

دەروونی لە خواروخیچیه کانی دنیا دەریاز بکات، ئیدی ئەو کارە ی بۆ چاره کردنی هەم دەردە کۆمەلایه تییه کان و هەمیش نەخۆشییه فسیؤلۆژییه کان دەخریتیه گەر^(۱۰۰۵)، تا وایلیدی ت باوەرپوون بە پیرۆزی شیخ ئەوای سنوره کانی باوەرداری دەبەزیتی و ئەو پیرۆزیه هەژمونی ره‌های به‌سەر خەلگه‌که‌وه دەبێ و بەو شیویه ئاراسته ده‌کری که ئەوان دەخوازن.

ئەركی كهرامه‌تنویتی - كۆمه‌لایه‌تیانه‌ی سۆفی هەر لەو قۆناغه‌دا نابێ که ئەو له‌ژياندايه و به‌مردنی كۆتایی نایه‌ت. به‌ده‌سته‌واژه‌یه‌کی تر وه‌نه‌بێ مهرگی سۆفی دواين خالی میژووی ناماده‌یی ئەو بێ له‌ زه‌مینە‌ی كۆمه‌لایه‌تیدا، به‌ پێچه‌وانه‌وه ده‌قه‌كان پیمان ده‌لێن له‌وتیه میژوویه‌کی تری نایینی ده‌ست پێ ده‌کات که ئەو زه‌مینیه‌ ره‌وداوه‌کانی ده‌ستنیشان‌کرده‌وه و ره‌نگدان‌ه‌وی هه‌مان پرۆسه‌ی به‌ره‌مه‌ینانی پیرۆزیه له‌ ناسته‌ گشتگیره‌که‌یدا، ئەو ناسته‌ی تیايدا مهرگی سۆفی سه‌ره‌تایه‌که‌ بۆ نواندنی که‌سیتی ناسایی و پیرۆزکراوی سۆفیانه به‌تایه‌ت توانا که‌رامه‌تیه‌کانی، له‌ پیتاو به‌رده‌وامیدان به‌و شیوه‌ باوه‌ره‌ نایینییه‌ی له‌ ساتی زیندوو بوونی ئەودا له‌ ئارا بووه. به‌جۆریک که‌ پیرۆزی شیخ و جێکردنه‌وه‌ی له‌ چوارچێوه‌ی رۆلێکی دیاری کۆمه‌لایه‌تی به‌و مهرگه‌ کرده‌کیه‌ کۆتایی نایه‌ت، به‌لکو ئەمه‌ خالی ده‌ستپێکی به‌یوه‌ندییه‌کی تری نیوان ناوه‌نده کۆمه‌لایه‌تییه‌که‌ و یادی ئەوه‌.

به‌ر له‌ هه‌موو شتیك، مهرگی سۆفی رووداویکی ناسایی نییه‌؛ ئەمه‌ مهرگی که‌سێکه‌ وا وێناکراوه‌ بوونیکی ئەزه‌لیانه‌ی هه‌بووه‌، به‌ومانایه‌ی چاره‌پێی ئەوه‌ نه‌ده‌کرا که‌سێک ئەوه‌نده رۆحانی و پیرۆز بێ، وه‌ك خه‌لگیکی ناسایی کۆتایی پێ بێ، بۆیه‌ که‌ ده‌میری باوه‌ری میلیسی ده‌یه‌وی وه‌ك دیارده‌یه‌کی ناسایی - نایینی بیخاته‌روو، ئەوه‌تا ده‌لێن به‌مردنی نه‌بووه‌ کری هاواری نه‌ك هه‌ر مرۆفه‌کان به‌لکو جنۆکه‌کانیش بۆی گریاون و خه‌لگ گوتی له‌ فیغانیان بووه^(۱۰۰۶).

بێگومان ئەسته‌می قه‌بولکردنی مهرگی سۆفی وا ده‌کات ئەو شۆینه‌ی لیشی ده‌نیژری، که‌ گۆره‌که‌یه‌تی، له‌ هی خه‌لگی تر جیاواز بێ، خه‌لگ دینه‌ سه‌ری و ئەو سه‌ردانه‌ش تیکه‌ل به‌ سه‌روتی کۆمه‌لایه‌تی ده‌بێ؛ وه‌ك ئەوه‌ی دان نه‌نێن به‌ مهرگی واقیعیانه‌ی سۆفی و هه‌ولبده‌ن نا واقیعیانه‌ به‌ زیندوویی به‌یلنه‌وه‌ه. لیروه‌ه ده‌بینین گۆری زۆربه‌ی ئەو گه‌وره‌ سۆفیانیه‌ به‌

(۱۰۰۵) له‌مباروه‌ه بگه‌رێوه‌ بۆ: Louis Massignon: Essai, p. 103.

(۱۰۰۶) الشطنوفی: به‌جه‌ الأسرار، ص ۱۹۳.

دریژایی به شه کانی توژیتهوه که باسمان کردوون، له دوای خویندا مهزارگای ناوهنده کۆمه لایه تیبیه که بوونه^(۱۰۰۷).

ئوهوی جینگهی تیبینییه ههر خه لکه ناساییه که نا، به لکو له نیو دهسته بژیژیشدا، به تایبته ئهوانهی سۆفیگه ریان وه ک کایه یه کی نایینی پئی قه بول بووه، هه مان هه لوتیستیان لهو گۆرانه هه بووه و سهردانیان کردوون^(۱۰۰۸). نهک ههر ئه مه به لکو له قوناغی درهنگی میژووی سۆفیگه ری، ده لئین سۆفییه کان بهر له مردنیان کرده ی پرۆژکردنی گۆری داها توری خوینیان ده ست پینکردووه، وه که له لای هاواری دیاره؛ نهو هیشتا له ژبانه رایده گه یه نئ شوینی ناشتنی پرۆژیه کی ره های ده بی، ئه وهی سهردانی نهو شوینه بکات ناگری دۆزه خ نایسویتی^(۱۰۰۹). باوه ری لهو جو ره نهک ههر ئه رکی گۆر ده گۆرئ، به لکو کار بو دامه زرانندی شیویه کی تازه باوی باوه رداری ده کات، که سه رباری متمانه ی ته واه به که سی سۆفی سنووری نهو بازنه بهر ته سه کی شه ریعت ده وری ژبانی مرۆقه کانی پیداهه فراوان ده کات.

راگرتنی یادی نهو شیخانه له میانهی پرۆژکردنی گۆره کانیان ههر له چوارچیه ی باوه ربوون و ریزگرتن و هه ولئ به نه مری هیشتنه وهی کرده وه کانیان نامینیته وه، به لکو کۆمه لیک ئه رکیشی ده خریته پال، که رهنگه له ژبانی بهر له مه رگیدا بوئ نه نجام دابن، نهو ئه رکانه ش جهخت له سه ر تیگه یشتنی نهوان له نه مری و ناماده یی سه روو مه رگی ده که نه وه، لهو باره دا هه لوتیستی خه لکی ورمئ له گۆری گه وره سۆفییه که ی شاره که یان نه بو به کری کوری یه زدانیار نمونه یه کی گرنه گه؛ سیله فی ده گیتته وه: ((له ورمئ پیاویکی خیزاندار هه بوو، سه د دیناری هه بوو له شوینی کدا شاردیه وه و سه فه ری کرد. که گه رایه وه شوینه که ی نه دۆزیه وه، بویه چوه لای گۆری شیخ نه بو به کری کوری یه زدانیار و دوو رکات نوژی کرد و ده ستی به گریان و پارانه وه له خودا کرد، چاوی چوه خه وه وه و له خه وندا أبو بکری بینی پئی گوت برۆ فلانه شوین و پاره که ت به وه. کابرا به ناگا هات و چوه شوینه که و نهو پاره ی هه شاری دابوو دۆزیه وه))^(۱۰۱۰).

(۱۰۰۷) بروانه پاشکۆی ژماره (۳).

(۱۰۰۸) بۆ نمونه: السمعاني: التخبیر، ج ۱، ص ۲۳۶. السلفی: معجم، ص ۳۴۲.

(۱۰۰۹) التادفی: فلاند الجواهر، ص ۷۸. الشعرانی: طبقات، ص ۱۹۶.

(۱۰۱۰) معجم، ص ۱۱۵.

رووی ناوه‌وی ئەو گێڕانەوه‌یه پێمان دەلێ مرۆڤەکان لەلای گۆرپی شیخانی سۆفییەوه، دەچنە نیو هەمان بازەنی پیرۆزی کە ئەمانی تێدا یە و لە دەرەوه‌ی ئەو تەرزی شۆتێدان کە لە ژبانی رۆژانەیاندا تێیدان. گۆرپی کۆری یەزدانیار و هاوشیۆه‌کانی، ئەو پانتاییە شۆتییەیه کە بەسەر ئەوای شۆتێ ناساییەکان رادەگات و لە ئەناسراوه‌وه دەیانکاتە ناسراو و پیرۆزی خۆی بەسەریاندا دەپرژێنێ. هەر بۆیە ئەو "شۆتێنە - گۆرە" دەبێتە یەکەیه‌کی رۆحانی جیگێر و سەنتەرێک کە بەپێی پێداویستی رۆژانە کارا یاخود نا کارایە، بەلکو ئەمە شۆتێ سەرەکی زانیی راستییەکانە، کە بوونێکی حەقیقەتیانە یە هەیه و ئەوای شۆتێکانی تری دەوروبەری درێژبوونەوه‌یه‌کی بێ شۆه‌ی ئەون^(١٠١١).

بێگومان ئەو پیرۆزیی شۆتێ دەبکاتە ئەو پانتاییە ئەرکە کۆمەڵایەتییه‌که‌ی تێدا بە ئەنجام دەگەیه‌نێ، هەر‌وه‌ها ئامادەیی سۆفی لەوێدا - کە ئامادەیییه‌کی وێناکراوه - بەرجەسته دەبێ و خەسڵەتی واقعییانە بە کردەوه‌ی دوا‌ی مەرگی ئەو دەبەخشی. ئیدی ئەوکاتە شۆتێکە رەهەندە زەمەنییه‌که‌ دەبەزێنێ و پەیه‌وست نابێ بە ماوه‌ی کورتی پاش مردن، بەلکو لە ماوه‌ی درێژی مێژوویدا خەسڵەتە پیرۆزییه‌که‌ی لە دەست نادات، وەک لە هەلۆستی شیخ صەفیه‌دینی ئەردەبیلی لە گۆرپی هەمان سۆفی، و‌اتا ئەبوسەکری کۆری یەزدانیار، دوا‌ی تێپەربوونی نزیکە‌ی چوار سەده‌ بەسەر مەرگی ئەوه‌ی یەکەم^(١٠١٢)، یان لە هەلۆستی دەسەڵتدارانی مەغۆلی لە گۆرپی ئەبولوفا^(١٠١٣)، بەروونی دیاره. تەنانەت مانەوه‌ی هەندیک لەو گۆرپانە بە پیرۆزی تا ئەو رۆژگارە ئیستامان، وەک - ئەوه‌ندە‌ی ناگادار بێن - گۆرپی باباتاهیری هەمەدانی لە هەمەدان^(١٠١٤)، گۆرپی شیخی هەکاری لە گوندی دێرەش نزیک بە "ئامیدی - العمادی"^(١٠١٥)، گۆرپی ئەبولوفا لە بەرامبەر بە شاری کوت لە بەری

(١٠١١) لەبارە‌ی ئەو مەغزاییانە‌ی شۆتێ پیرۆز، لە مێژووی نایینی بە‌گشتی، بگەرێتە بۆ: مرسیا الیاد: المقدس والمدنس، ترجمه: عبد الهادي عباس، دار دمشق، دمشق، ١٩٨٨، ص ٢٥-٥٣.

(١٠١٢) ابن بزاز: صفة، ص ٧٦٣-٧٦٤.

(١٠١٣) رشید الدین فضل الله: تاریخ مبارک غازانی - داستان غازان خان، بتصحیح و اهتمام: کارل یان، مطبعة ستیفن اوستن، هرتفورد، ١٩٤٠، ص ١٤٣، ٢٠٣-٢٠٤.

(1014) V.Minorsky: Baba - Tahir, EI, Vol.I, P.841-842

(١٠١٥) أنور المانی: الأکراد، ص ٧٥-٧٦.

رۆژئاوای ديجلهوه^(۱۰۱۶)، به لگه يه کي روونه له سه ر پرۆسه پيرۆز کردنه که به گشتي، به تاييه ت دامه زانندي شويني پيرۆز وه که نه گۆرپي کي ده ره وه ي زه مه ن.

دواچار، نه و ناراسته يه ي خویندنه وه ي که سي تي سۆفي، چاره پي ئه وه ي لي ده کري کار يگه ر ي به سه ر جوړ و شي وه ي نه و ه زه ر ي له پاشي ده مي ني ته وه هه بي، به تاييه ت له قوناغه دره نگه کاني ميژووي ديار ده که، که نه و پابه ندي هه زي به ي له سه ره تادا هه بي وه ناي مي ني. هه ر بزيه له م روانگه يه وه ده شي به کۆمه لايه تي کردني سۆفي گه ر ي وه که مه تر سي به که به سه ر تواناي کايه ناي ني به که له خو به ره مه ي تان و گه شه سه ندي ناوخوي و هي شته وه ي له سنووري رووخساره سه ره کي به کاني بي ني ن، لايه ني که م له روانگه ي نه وان ه ي به توندي پابه ند به سنووره کانن.

له به رام به ردا، به کۆمه لايه تي سوون و رازي سوون به و رۆله ي له و ناسته دا به سۆفي ده به خشري، ريگه خو شکه ره بو جي گير سووني سۆفي گه ر ي وه که شي وه با وه رپي کي هه مه گير، به تاييه ت نه و کاته ي زي تر ره ه ندي که رامه تنو يني — کۆمه لايه تي زه ق ده بي ته وه و په ي وه ندي ني وان که سي تي سۆفي و نه ر کي کۆمه لايه تي وينا ي ميلي لي نه و ده با ته پله يه کي بالآ وه. به مه ش له قوناغه کاني دواتر متمان ه ي کوردان به شي خه کانيان ده بي ته با به تي کي ناي ني سه رنج راکيش^(۱۰۱۷). بي گومان نه مه ش کار يگه ر ي دوور مه ود اي له ميژووي بيرو با وه ري کور ديدا ده بي، له گۆر يني سۆفي گه ر ي له ديار ده يه کي ناي ني به وه بو ناي ني ت که له خو يدا.

(۱۰۱۶) مسته فا جهواد: هۆزي له بير کراوي گاوان، ل ۵۰.

(۱۰۱۷) هه ر بز نوونه بروه: الغزالي: احياء، ج ۱، ص ۸۳. المناوي: فيض القدير، ج ۴، ص ۱۸۵.

ئەنجام

سەرھەلدان و جىڭگىر بوونى سۆڧىگەرى لە پانتايى كوردى لە چەند سەدەى يەكەمى كۆچىدا، مېژووى گەشەسەندى ناينى بە ئاراستە يەكى جىاوازدا بردووه و لە زۆر باردا تىگەيشتنى مرۆڧەكانى ئەوئى بۆ باوهر و باوهردارى لە قالب داوه. بىنگومان نامادەبى ئەو دياردە ناينىيە، كەم تا زۆر، پەيوەست بووه بەو بزوت و رىبازە ئىسلامىيەنى لە پانتايىيە كەدا چالاک بوون، بړىك لەو بزوتانە لە ماوہ يەكى ديارىكراوى زەمەنىدا سەرھەلدان و سنورى تەشەنە كوردنى بەرزەفت كرددووه. ھەندىكىشيان لە گەل تىگەى ناينى خۆياندا گوڭخاندويانە و لەو رىگە يەوہ خۆيان بەيان كرددووه، سۆڧىيە كانىشى – تا ئەو كاتەى ويستويانە لە پانتايىيە كەدا نامادەبىيان ھەبى – پەيوەست بوون بەو بزوت و دەرکەوتانەوہ و وەك پاشخانىكى شەرىعەتتى لە گوزارشت كوردنيان لەو حەقىقەتەى بانگەشەيان بۆ دەكرد، بەكارىيان ھىناوہ.

دەستپىكى سۆڧىگەرى لە ولاتە كەدا تەمومژاوى و ناروونە، ئەگەرچى چەند كەسايەتتییەكى ولاتە كەمان ھەيە لە دەستەى يەكەمى سۆڧىيانى جىھانى ئىسلامى نرىك بوونە، ئەوان لە لايەك ھىچ پەيوەندىيەكى تەواوكارى لە نيوانيان نىيە و بەرھەمە ھزرىيەكانيان ناديارە، كەچى لە لايەكى ترەوہ ھەندىكىيان لە نىو يادەوہرى جفاكدا پارىزراون و بەشىك لەو خەيالىدانەيان پىكھىناوہ كە كولتورى ناينى كوردى كارى بى كرددووه. لە گەل ئەوہشدا بۆمان دەرکەوت كە ئەو شوتنى كوردستان كە بۆتە بنكەى سەرەكى سەرھەلدانى سۆڧىگەرى، رۆژناوای ھەرىمى چىايە، ئەوئ بە ھۆى نرىكى لە بنكەكانى دەرکەوتنى سۆڧىگەرى لە عىراق و خوراسان، لە زووہوہ پەنجەى لە گەل دياردە كەدا نەرم كرددووه و برەوى پىداوہ. ديارە شارى دىنەوہرىش لە سەرووى ئەو شارانەوہ دىت كە ئەو لە خۆگرتنى سۆڧىگەرى تىدا دەبىنرى.

لە دىنەوہر سۆڧىيەكى وەك مەمشاد توائىويەتى جۆرە بەرنامەيەك دابرىۆى بۆ ھاوكارى ئەو كەسانەى دەخوازن ببنە سۆڧى و لە چوارچىوہى ئەو دياردەيەدا خۆيان بناسىتن، جا چ پابەندى بىت بە شەرىعەت، ياخود نواندى رەفتارى دروستى سۆڧىيانە يانىش تىگەيشتن بى لە جىيەتى سۆڧىگەرى لە ميانەى چر كرددەوہى لە چوارچىوہى خوداناسىيەوہ. دواجار ئەو

بيروبوچونانەش لە نيو شارەكەدا پەيرەوكاريان ھەبوو و لەسەر دەستی ئەودا چەندان كەس ھاتوونەتە نيو ئەو بازەنيە ئەوئ تادەرەنگانتيك بۆتە شاری سۆفيان.

لە كرماشانيشدا، ئەگەرچي ژمارەي ئەو كەسانەي بوونەتە سۆفي كەمن، بەلام ھەريەك لە مظەفەر و ئيبراھيمي كورپي شەيبان توانيويانە ھزرەكە بە ناستيتكي بەرز بگەيەنن، ئەوھي يەكەميان لە ريگەي جەختكردەنەو لەسەر سۆفيگەري ھەژارانە و رەفتاري رۆژانەي سۆفيان و چۆنيەتەي بەرزەفتكردني دەرووني مرۆفانە توانيويتە مانايەكي نوئ - لە شارەكەدا - بە خوداناسيي بېەخشي، سۆفي دووھميش ھەم برەوي بەو مانايە داوھ ھەميش وەك كەسيكي خودان ھزري سۆفيانە دەرکەوتووھ.

لە ھەندئ شاري تري ھەريمەكە (بەتايبەت نەھاوھند و حولوان)، سۆفي دەرکەوتوون، بەلام بەبەرورد لەگەل دوو شارەكەي تر، لەرووي ژمارە و بيروادا، كەمتر كاريگەريان جېھتشتوھ لە ھەريمي جەزيرە، كەبەشيتكي بنەرەتەي كوردستاني پينكدەھيتنا، سۆفيگەري بە بەرورد لەگەل ھەريمەكەي تردا، بەكەمي سەري ھەلداوھ، نەمەش بە كاريگەري ھەژمووني ئيسلامی خواريجيەوھ بووھ، ئەو شيتوھ ئيسلامەي پتر رۆحيتكي شۆرشگيرانەي ھەبووھ و كاري لەسەر بەشداری سياسي كردووھ، نەك دوورەپەريزي سۆفيانە. لەگەل ئەوھشدا - كەم تا زۆر - ھەردوو شاري نصيبين و سنجار چەند سۆفيەكيان تيدا دەرکەوتووھ، بەلام كەم ناسراون و لەسەرچاوھ كانيشدا بە لئلي باسيان ليوھ كراوھ. خۆ رەوشي سۆفيگەري لە ھەريمي نازربيجان، نزیکە لە رەوشي ھەريمي جەزيرە، مەگەر لە شاري ورمئ نەبئ، كە سۆفيەكي گەورەي كوردی وەك ئەبوەكري كورپي يەزدانياري تيدا دەرەكەوي و دەتوانئ، بە ھۆي تايبەتمەنديي خوئندنەوھي بۆ سۆفيگەري، شار بکاتە سەنتەريكي دياردە نايينيەكە.

لەرروي بيروراوھ، سۆفيگەري ولاتەكە لە رەوتی پيشقەچوونيدا، كەوتۆتە ژئير باري ھەمان ئەو رەوشي پارچەپارچەيي و رەوتگەراييەي تەواوي دياردەكەي گرتۆتەوھ، بۆيە رەوتە دانپيانراو و نەويستراوھ كان لەويدا بينراون. لەسەرووي ھەمووشيانەوھ ئەو رەوتە ديت كە مەنسوري ھەلاج دامەزريئەريتي، كە ئەگەرچي نەيتوانيوھ مەيلي تەواوي سۆفيان بۆ خۆي رابكيشئ، بەلام لە رووي دراوھ ھزريەكاني و ئەو چەمك و دەستەواژانەي لە ئەزمونە رۆحانيەكەيەدا بەگەري خستبوون، دياردەكەي بەگشتي گەياندە ناستيتكي بالآوھ. لە زەمينەي كورديشدا ئەو رەوتە توانيويتە ھەم لە ناستي ميلليي و ھەميش لە ناستي دەستەبژيردا(ھەردوو دەستەبژيري سۆفي و فيقهي) جيگەيەك بۆ خۆي بکاتەوھ، نەخاسە كە دەبينين چەندان سۆفي

ولآتەكە، بەتایبەت لە ھەر یەك لە دینەوەر و حولوان، بە تیزەكانی دامەزرتنەری رەوتەكە رازی دەبن و پەپرەوی لی دەكەن و لە قۆناغی دوای ھەلاجیش برەوی پێ دەدەن، تەنانت ھەندیکیان - بۆ نمونە - فارسی دینەوەری وەك بانگەوازکاری پلە یەکی رەوتەكە دەردەكەوئ.

لە بەرامبەردا سۆفیگەلێكمان ھەن، بە گومانەوہ لەو رەوتەیان روانیوہ، لەوہدەچئ ھەندیکیان كەوتبەن ژێر کاریگەری ھەلوئیسٹ و تیروانینی فەرمی (سیاسی - نایینی) و لەو گۆشەنێگایوہ رەوتەكە و تیزەكانیان رەتكدۆتەوہ. ھەندیکیش، بە تایبەت گەورە سۆفیانی كرماشان ئیبراھیمی كورپ شەبیان، لە چوارچێوہی تیگەیشتنی خۆی بۆ سۆفیگەری پەییوہست بە شەریعەتەوہ، ھەلاج و ھزرەكەمی ھەلسەنگاندوہ و پێی وابووہ تیزەكانی ئەو جۆرێك لە بانگەشەكاری، ھەرۆھا پەرگەری لە تیگەیشتنی ھەلاج لە چەمكە سۆفیەكانی وەك فەنابوون ھەبە و ئەو سنوورە ناساییانەمی پریوہ كە دەشی لە چوارچێوہیدا پەییوہندی ئیوان مرۆفایەتی و خودایەتی دروست بئ.

یەكێك لە سۆفیەكانی ولآتەكە، ویستووہتی لە دەروہی رەوتە سەرەكی و باوہكانی سۆفیگەری خۆتێندەوہی خۆی بۆ دیاردەكە ھەبئ، ئەویش ئەبوہكری كورپ یەزدانیاری ورمییە، ئەو سۆفیە كوردەمی لە دیدێكی رەخنەییوہە كۆلتووری سۆفیگەری ھەلسەنگاندوہ و پێی وابووہ لە چەندان جەمسەرۆھە بە ناراستەمی ھەلەدا رۆیشتووہ و دەبئ جارێكی تر پەییوہندی ھەقیقەتەكەمی بە شەریعەتەوہ دیاری بكریتەوہ و سۆفییان لەو ھالە ناچۆرانەمی تێی كەوتوون دەربچن، كە خۆی لە ھاوسەنگ نەبوونی كرداری سۆفییانە و گوتە و بۆچوونەكانیان لەلایەك و لەلایەكی ترۆھە دركاندنێ رازە خودایەكان دەبیینییوہ. ئەو خۆی بیرورای جیواازی لەبارەمی سۆفیگەری ھەبووہ و كاری كرددوہ بۆ بلاوكردنەوہی ئەو بیروبوچوونانە لە كۆری سۆفیاندان، لەبەرامبەردا سۆفیە دیارەكانی ھاوسەردەمی، بەتایبەتیش ئەبوہكری شبلی، رووبەرۆوی بوونەتەوہ و ھەردوو بواری ھالی سۆفییانەمی و تیزە ھزریەكانیان رەتكدۆتەوہ. لەگەل ئەوہشدا كورپ یەزدانیار لە میژووی ھزری سۆفیگەریدا بە پەرۆتێ نەخراوہ و پاشاھوی ئەو كۆلتوورەمی بەرھەمی ھیتابوو تا درەنگانێكی میژووہكە بە زیندوویی ماوہتەوہ.

ئەگەر سەرچاوەكان، كەم تا زۆر، ھاوکارمان بووین لە دیاری كردنی سەرەتاكانی سەرھەلدانی سۆفیگەری و جینگیربوونی لە پانتایبەكی تا رادەبەك دیاریكراوی جوگرافییدا، ئەوا ئەو كاتەمی ھزرەكە قوولتێر و پەرش دەبیتەوہ و تێكەل بە سیستەمی كۆلتووری كوردی

دەبىي و بەو ئارپاستەيەدا دەروات كە جىھانبىننىيەكى ئايىنى سەربەخۇ فەراھەم بىكات، زانىارىيەكانىيان كورت دىئىن و دووچارى قەيرانمان دەكەن لە خويئىندەنەوى وردى تىئزەكانى، وەك لە خويئىندەنەوى پىنگەي كەسانىكى وەك شاھ خوشىن و باباتاھىر دەردەكەوى، ھەرۋەھا رەھەندى عىرفانىانەي ئايىنى ئەھلى ھەق - يارسان و نامادەبىي ئەوى دووھم تىايدا دەبىنئى، بە جۆرىك كە ئەو وەك كەسىكى نادىيار دەردەكەوى و پتر وىناكەي لە ميانەي نواندىنى لە دووتوتىي ئەو كولتوورە ئايىنىيەدا دىيارە. ئەگەرچى لە چوارچىنەي كىتئىبەكەي "وشە كورتەكان - الكلمات القصار"دا وەك سۆفىيەكى خودان ئەزمونىكى رۆحانى سەربەخۇيە كە ويستويەتى لە ژئىر بارى دونىايى بوون دەربىچئ و عارفىكى رەھا بئى، يان لايەنى كەم ھەولئىداوھ ئەو رىچكەيە دەستنىشان بىكات كە بەو بايەيەي دەگەيەنى.

بەھەرھال، تا ئەو كاتەي سۆفىيەكان دوورەپەرتزانە كارى ھزرىي خۇيان ئەنجامداوھ، خودان گوتارىكى جىاواز لە گوتارە ئايىنىيە باوھكان بوون، بەلام گۇرانى رەوشى سىياسى - ئايىنى و ھەژمونى رەوتى سوننەگەرا بەسەر پانتايى ئىسلامى، سنوورىكى بۇ ئەو جىاوازييە داناوھ و پاشەكشەي بە دارشەي ھزرىي كرددوھ و ويستويەتى لە چوارچىنەي دراوھ شەرىعەتئىيەكانەوھ حەقىقەتى سۆفىيانە لە قالب بەدات. بۇيە سۆفىيەكى وەك شىخى ئىسلامى ھەكارى ئەوئەندە وەك شەرعناسىك و فەرموودە گىئروھىيەك دەناسرئ و سەردەرى لەگەلدا دەكرئ ئەوئەندە كەسىتئىيە سۆفىيانەكەي دەرناكەوى، ئەو خۇشى ناچار بووھ لە نئو ئەو دراوھ شەرىعەتئىيانەوھ بىرى خۇي بختە گەر و ئەمەش واىكرددوھ رووخسارى ئەو حەقىقەتە سۆفىيانەي ھەلگىرى بووھ بە تەلخى بىئىتئەوھ.

لەگەل ئەوھشدا ھەندىك سۆفى كورد، بەتايىبەت ھەرىەك لە ئەبويەكرى ھاواری و ئەبو محەمەدى شەنبەكى و ئەبولوھفای حولوانى، دەردەكەون كە ھەرچەندە خودان ناسنامەيەكى كۆمەلايەتى(رىگىرى) نەويستراو بوون و تىگەشىتئىكى سادەيان لەمەر شەرىعەتەوھ ھەبووھ، بەلام تىوانىوانە جولئە بىخەنەوھ بەر كايەي سۆفىگەرى و چەمك و دەستەواژەكانى ببوورئىننەوھ، تەنانت وەك سەرتايەكى گەورەي نئو دىاردەكە دەردەكەون كە برىتئىيە لە پەرىنەوھ بۇ قۇناغى سۆفىگەرى تەرىقەتئىي، ئەگەرچى ھىچ كامىك لەوان بەتەواوى نەبوونەتە دامەزرىنەرى تەرىقەتئىكى سەربەخۇ، بەلام ھەرىەك لە بىروبوچوونەكانىيان و كەسىتئىيان وەك بناغەيەك بۇ ئەو دامەزاندەنە بەكار ھىئراوھ.

سەبارەت بە دەركەوتە كۆمەلەيەتتە كەسنى سۆزىگەرى ئەوا بەگشتى جەختى لەسەر دورەپەرتىزىيى و ناكۆمەلەيتتە سۆزىگەرى دەكرەوۋە و سۆزىگەرى سەنورىيان بۇ تىكەلەبۇونى كۆمەلەيتتە دانائە، بەلام لەبەر پەرسەندە نىئوخۇيەكەنى كايەكە و پىداويستى كۆمەلەيتتە نەيانتوانىيە پارىزگارى لەو سەنورىيانە بىكەن و ھەزەكەيان بۇ ناستى مىللىي ھاتۇتە خوارەوۋە و كەسپتى سۆزىگەرىيان لە ناوھەندى كۆمەلەيتتە كوردىدا نامادەيى نايىنيانەي ھەبوۋە. تەنەنەت ئەوان جىواز لە كەسپتە نايىنيەكەنى تر(بۇ نەونە فەقىھەكان) جۆرەك لە ھۆگريان بەرامبەر بە ناوھەندەكە ھەبوۋە و باوۋەرى مىللىي خەلەكەكەيان پى قەبۇل بوۋە و ۋەك بەلگەي دەركەوتە باوۋەرىيەكەنى خۇيان خۇيەندوۋىيانەتەوۋە. لەلەي خۇشەيەوۋە، جفاكى كوردى لە چەند ناستىكەوۋە سۆزىگەرى لەخۇ گرتوۋە و لە گەلى سۆزىگەرى نەزىك كەوتۇتەوۋە، بەتايەت كە بىنيويەتتى دياردەكە لەگەل سەروشتى خۇي، لايەنى كەم لە روۋى باوۋەرىيەنەوۋە، دەگوۋىجى. ھەروھە رىگەيەكى قەبۇلكراۋى گۆرپىنى چەند مەزۇقتىكى كورد بوۋە لە كەسپتى خاۋەن رەفتارى نەويستراۋە(رىگر) بۇ كەسپتتەكى پەرز و چاكسازىكار(سۆفى).

زەمىنە كۆمەلەيتتەكە پىوستى ئەوۋە بە سۆفى ھەبوۋە كە رۆلى پىكەست لە نىوان ئەو و دەسەلاتى سىياسى بگىرپى، خەلەكەكە خاۋستوۋىيانە سوود لە رەھەندى پەرزى ئەوان ۋەرىگەن بۇ راستكردنى رايەلەي پەيوەندىيەكانيان بە دەسەلاتدارانەوۋە، سۆزىگەرىيان لە نواندى ئەو رۆلەدا ھەندىكەجار سەرنەكەوتوۋەن و تەنەنەت سەريان تىچوۋە، ھەندىكەجارىش ئەو دەسەلاتدارانەيان بە چاكەكارى لە بەرژەوۋەندى زەمىنە گشتىيەكە رازى كەدوۋە. بىگومان ئەو پىداويستىيە كۆمەلەيتتە وايكردوۋە سۆفەكان ۋەك كەسى سەرووناسايى و پەرز تەماشابكرپىن، كە تواناي نواندى كەرامەتەيان ھەيە، نىدى باوۋەرىيەنە رەھەت بە سۆفى لە ژيانى و لەدوۋى مەركىشى دەخزىتە نىئو سىستەمى باوۋەرىيەنە جفاك و لەوئە تا نىستا بەردەوامىي مەزۇبىي و نا مەزۇبىي دەيى.

سه‌چاوه‌گان

يهكم: سرچاوه بنه رته تيه كان

١- دهستنوسه كان

السبكي: تقي الدين علي بن عبد الكافي (ت: ٧٥٦هـ/١٣٥٥م)

- طبقات الأقطاب في ذكر اولياء الله تعالى و قوالهم و احوالهم الى انتهاء آجالهم، مخطوطة موجودة في مكتبة جامعة هارفرد الأمريكية تحت رقم (١٥٦٧). (Ms Arab 357) ، موجودة على الأنترنت في هذا الموقع الإلكتروني:

<http://pds.lib.harvard.edu>

القرماني: أبو العباس احمد بن يوسف (ت: ١٠١٩هـ/١٦١٠م)

- الروض النسيم و الدر اليتيم في مناقب السلطان ابراهيم بن ادهم، مخطوطة محفوظة في: معهد الثقافة و الدراسات الشرقية، طوكيو، موجودة على الأنترنت في هذا الموقع الإلكتروني:

<http://ricasb.ioc.u-tokyo.ac.jp>

ابن يزدانيار: ابو جعفر محمد بن حسين بن احمد (عاش: النصف الأول من القرن الخامس الهجري/

القرن الحادي عشر الميلادي)

- روضة المريدين، مخطوطة محفوظة في مكتبة جامعة برنستون الأمريكية، موجودة على الأنترنت في هذا الموقع الإلكتروني:

<http://diglib.priceton.edu>

٢- به زمانى عهدهى

الآبي: الوزير الكاتب أبي سعد منصور بن حسين (ت: ٤٢١هـ/١٠٣٠م)

- نشر الدر، حققه: منير محمد المدني، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة، ١٩٩٠.
- ابن الأثير: عزالدين ابي الحسن علي بن ابي الكرم محمد بن محمد الشيباني (ت: ٦٣٠هـ/١٢٣٢م)
- الكامل في التاريخ، تحقيق: خليل مأمون شيحا، الطبعة الثانية، دار المعرفة، بيروت، ٢٠٠٧.
- اللباب في تهذيب الأنساب، مكتبة المثنى، بغداد، د.ت.

أخوان الصفا: (القرن الرابع الهجري/ العاشر الميلادي)

- رسائل أخوان الصفا و خلائ الوفا، اعداد و تحقيق: عارف تامر، منشورات عويدات، بيروت، ١٩٩٥.

الأدقوي: كمال الدين جعفر بن ثعلب المصري (ت: ٧٤٨هـ/ ١٣٤٧م)

- 'المرفي بمعرفة التصوف و الصوفي، حققه: محمد عيسى صالحية، مكتبة دار العروبة للنشر، الكويت، ١٩٨٨.

الأسدابادي: القاضي عبد الجبار بن احمد المعتزلي (ت: ٤١٥هـ/ ١٠٢٤م)

- الأصول الخمسة، حققه: فيصل بدير عون، مطبوعات جامعة الكويت، الكويت، ١٩٩٨.

الأسفراييني: أبو المظفر شاهفور بن طاهر بن محمد (ت: ٤٧١ك/١٠٧٨م)

- التبصير في الدين و بيان الفرقة الناجية من الفرق الهالكين، تحقيق: كمال يوسف الحوت، عالم الكتب، بيروت، ١٩٨٣.

الأسنوي: عبد الرحيم بن علي بن عمر الأموي (ت: ٧٧٢هـ/١٣٧٠م)

- طبقات الشافعية، تحقيق: عبد الله الجبوري، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٨٧.

الأشعري: أبو الحسن علي بن اسماعيل (ت: ٣٢٤هـ/٩٣٦م)

- مقالات الإسلاميين و اختلاف المصلين، قدم له: نعيم زرزور، المكتبة العصرية، صيدا - بيروت، ٢٠٠٨.

الأصطخري: أبو اسحق ابراهيم بن محمد الفارسي (ت: ٣٤٠هـ/٩٥١م)

- المسالك و الممالك، تحقيق: محمد جابر عبد العال، دار القلم، القاهرة، ١٩٦١.

الأصفهاني: حسين بن محمد بن المفضل المعروف بالراغب الأصفهاني (ت: ٥٠٢هـ/١١٠٨م)

- محاضرات الأدباء، حققه: عمر الطباع، دار القلم، بيروت، ١٩٩٩.

- الأصفهاني: حمزة بن الحسن (ت: ٣٦٠هـ/٩٧٠م)
- تاريخ سني ملوك الأرض و الأنبياء، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، ١٩٦١.
 - الأعرابي: ابو سعيد احمد بن محمد بن زياد (ت: ٣٤٠هـ/٩٥١م)
 - كتاب فيه معنى الزهد و المقالات و صفة الزاهدين، تحقيق: خديجة محمد كامل، مطبعة دار الكتب المصرية، القاهرة، ١٩٩٨.
 - الأنصاري: أبو محمد عبد الله بن محمد بن جعفر الأصبهاني (ت: ٣٦٩هـ/٩٧٩م)
 - طبقات المحدثين بأصبهان، تحقيق: عبد الغفور عبد الحق البلوشي، مؤسسة الرسالة، بيروت، ١٩٩٩.
 - ايشو عدناح البصري: مطران البصرة (كان حيا في نهاية القرن ٨م)
 - الديورة في مملكتي الفرس و العرب المسمى "كتاب العفة"، نقله الى العربية: بولس شيخو، نقحه: البير ابونا، بغداد، ٢٠٠٦.
 - بمشل: اسلم بن سهل الرزاز الواسطي (ت: ٢٩٢هـ/٩٠٥م)
 - تاريخ واسط، تحقيق: كوركيس عواد، عالم الكتب، بيروت، ١٩٨٦.
 - البخاري: ابو عبد الله محمد بن اسماعيل (ت: ٢٥٦هـ/٨٦٦م)
 - صحيح البخاري، حققه: مصطفى ديب البغا، الطبعة الثالثة، دار ابن كثير، بيروت، ١٩٨٧.
 - البستي: ابو حاتم محمد بن احمد بن حبان (ت: ٣٥٤هـ/٩٦٥م)
 - الثقات، بعناية: محمد عبد المعين خان، مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية، حيد آباد - الدكن، ١٩٧٣.
 - مشاهير علماء الأمصار، حققه: مجدي منصور، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٩٥.
 - ابن بطوطة: أبو عبد الله محمد بن عبد الله التواتي الطنجي (ت: ٧٧٩هـ/١٣٧٧م)

- رحلة ابن بطوطة المسمى تحفة النظار في غرائب الأمصار و عجائب الأسفار، علق عليه: محمد السعيد محمد الزيني، المكتبة التوفيقية، القاهرة. د.ت.
- البغدادي: أبو بكر محمد بن عبد الغني (ت: ١٢٣١هـ/١٢٣١م)
- تكملة الإكمال، حققه: عبد القيوم النبي، مطبعة جامعة أم القرى، مكة المكرمة، ١٤١٠هـ.
- البغدادي: أبو منصور عبد القاهر بن طاهر بن محمد (ت: ٤٢٩هـ/١٠٣٧م)
- الفرق بين الفرق، تحقيق: لجنة إحياء التراث العربي، دار الجيل و الآفاق الجديدة، بيروت، ١٩٨٧.
- البلاذري: أحمد بن يحيى بن جابر (ت: ٢٧٩هـ/٨٩٢م)
- فتوح البلدان، وضع حواشيه: عبد القادر محمد علي، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٠٠.
- بنيامين التيطلي: بنيامين بن يونه الاندلسي (ت: ٥٦٩هـ/١١٧٣م)
- رحلة بنيامين التيطلي، ت: عزرا حداد، المطبعة الشرقية، بغداد، ١٩٤٥.
- البيروني: أبو الريحان محمد بن احمد الخوارزمي (ت: ٤٤٠هـ/١٠٤٨م)
- تحقيق ما للهند من مقولة مقبولة في العقل مقبولة او مردولة، مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية، حيدر آباد الدكن، ١٩٥٨.
- البيهقي: ابراهيم بن محمد (ت: ٣٢٠هـ/٩٣٢م)
- المحاسن و المساوي، تحقيق: محمد أبو الفضل ابراهيم، مطبعة نهضة مصر، القاهرة، د.ت.
- البيهقي: احمد بن الحسين (ت: ٤٥٨هـ/١٠٦٦م)
- الزهد الكبير، حققه: عامر احمد الحيدر، دار الجنان و مؤسسة الكتب، بيروت، ١٩٨٣.
- المدخل إلى السنن الكبرى، حققه: محمد ضياء الرحمن الأعظمي، الطبعة الثانية، مكتبة أضواء السلف، الرياض، ١٤٢٠هـ/١٩٩٨م.
- التادفي: محمد بن يحيى الحنبلي (ت: ٩٦٣هـ/١٥٥٦م)

- قلائد الجواهر في مناقب تاج الأولياء و معدن الأصفياء و سلطان الأولياء الشيخ عبد القادر الكيلاني، المطبعة الحميدية، القاهرة، ١٣٥٦هـ.
- ابن تغري بردي: جمال الدين ابي الحاسن يوسف الاتابكي (ت: ٨٧٤هـ/١٤٦٩م).
- النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة، وزارة الثقافة و الإرشاد القومي، القاهرة، د.ت.
- التميمي: عبد الرحمن بن محمد بن ادريس الرازي(ت: ٣٢٧هـ/٩٣٩م)
- الجرح و التعديل، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ١٩٥٢.
- التنوخي: القاضي ابو علي الحسن بن علي (ت: ٣٨٤هـ/٩٩٤م)
- نشوار المحاضرة و أخبار المذاكرة، تحقيق: عبود الشالجي، د.م، ١٩٧٣.
- التوحيد: أبو حيان علي بن محمد بن العباس (ت: ٣٨٠هـ/ ٩٩٠م)
- البصائر والذخائر، الطبعة الثانية، بتحقيق: مصطفى ابراهيم، دار المعارف، القاهرة، ١٩٧٠.
- ثمرات العلوم، شرح و تحقيق: انور محمود زناتي و محمد غالب بركات، دار نينوى، دمشق، ٢٠٠٩.
- توما المرجي: توما بن يعقوب اسقف المرج(القرن ٣هـ/ ٩م)
- كتاب الرؤساء، عربه: البير ابونا، المطبعة العصرية، الموصل، ١٩٦٦.
- ابن تيمية: أبو العباس تقي الدين احمد بن عبد الحلیم الحراني (ت: ٧٢٨/١٣٢٧م)
- اهل الصفة و احوالهم، دراسة و تحقيق: مجدي فتحي السيد، دار الصحابة للتراث، طنطا، ١٩٩٠.
- توحيد الألوهية، بتحقيق: عبد الرحمن محمد النجدي، الطبعة الثانية، مكتبة ابن تيمية، القاهرة، د.ت.
- الجواب الصحيح لمن بدل دين المسيح، تحقيق: علي حسن ناصر و آخرون، دار العاصمة، الرياض، ١٩٩٣.

- درء تعارض العقل و النقل، حققه: محمد رشاد سالم، دار الكنوز الأدبية، الرياض، ١٩٧٠.
- السياسة الشرعية في إصلاح الراعي و الرعاية، تحقيق: لجنة إحياء التراث العربي، دار آفاق الجديدة، بيروت، ١٩٨٣.
- فقه التصوف، تهذيب و تعليق: زهير شفيق الكلبي، دار الفكر العربي، بيروت، ١٩٩٣.
- مجموع الفتاوى، الطبعة الثانية، مكتبة ابن تيمية، القاهرة، ١٩٨٩.
- ثابت بن قرة: أبو الحسن ثابت بن قرة بن مروان الحراني الصابي (ت: ٢٨٨ هـ / ٩٠١ م)
- أخبار القرامطة، حققه: سهيل زكار، دار المعرفة، بيروت، ٢٠٠٠.
- الشعالبي: أبو منصور عبد الملك بن محمد بن اسماعيل (ت: ٤٢٩ هـ / ١٠٣٧ م)
- ثمار القلوب في المضاف و المنسوب، حققه: محمد أبو الفضل إبراهيم، دار نهضة مصر، القاهرة، ١٩٦٥.
- المرجاني: عبد الله بن عدي بن عبد الله (ت: ٣٦٥ هـ / ٩٧٥ م)
- الكامل في ضعفاء الرجال، تحقيق: يحيى مختار، ط ٣، دار الفكر، بيروت، ١٩٨٨.
- المرجاني: علي بن محمد الشريف (ت: ٨١٦ هـ / ١٤١٣ م)
- كتاب التعريفات، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ٢٠٠٣.
- الجنيد: أبو القاسم جنيد محمد بن جنيد الحراز (ت: ٢٩٨ هـ / ٩١٠ م)
- رسائل الجنيد، تحقيق: على حسن عبد القادر، القاهرة، ١٩٨٨.
- ابن الجوزي: جمال الدين أبي الفرج عبدالرحمن بن علي (ت: ٥٩٧ هـ / ١٢٠٠ م)
- آداب حسن البصري و زهده و مواعظه، تحقيق: سليمان الحرشي، دار الصديق، دمشق، ٢٠٠٥.
- تليس إبليس، حققه: آدم أبو سنينة، دار الفكر للنشر، الأردن، د.ت.
- صفة الصفة، خرج أحاديثه: محمد عيادي و احمد شعبان، مكتبة الصفا، القاهرة، ٢٠٠٣.

- الضعفاء و المتروكين، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤٠٦هـ.
- غريب الحديث، بتحقيق: عبد المعطي أمين القلعجي، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٨٥.
- المنتظم في تاريخ الملوك و الأمم، دراسة و تحقيق: محمد عبد القادر عطا و مصطفى عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٩٢.
- الموضوعات، باعتماد: توفيق حمدان، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٩٥.
- الجيباني: حسين بن احمد الفساني (ت: ٤٩٨هـ/١١٠٤م)
- ألقاب الصحابة و التابعين. تحقيق: محمد زينهم و محمود نصار، دار الفضيلة، القاهرة، ١٩٩٤.
- ابن حجر: شهاب الدين ابو الفضل احمد بن علي العسقلاني (ت: ٨٥٢هـ/١٤٤٨م)
- تقريب التهذيب، تحقيق: محمد عوامة، دار الرشيد، دمشق، ١٩٨٦.
- نزهة الألباب في الألقاب، تحقيق: عبد العزيز محمد السديري، مكتبة الرشد، الرياض، ١٩٨٩.
- لسان الميزان، الطبعة الثالثة، مؤسسة الأعظمي للمطبوعات، بيروت، ١٩٨٦.
- ابن حزم: أبو محمد علي بن سعيد الأندلسي (ت: ٤٥٦هـ/١٠٦٤م)
- الفصل في الملل و الأهواء و النحل، تحقيق: يوسف البقاعي، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ٢٠٠٢.
- الحسيني: تاج الدين بن محمد بن حمزة بن زهرة (ت: بعد ٧٥٣هـ/١٣٥٢م)
- غاية الاختصار في البيوتات العلوية المحفوظة من الغبار، منشورات المطبعة الحيدرية، النجف الأشرف، ١٩٦٣.
- الحلاج: ابو المغيث الحسين بن منصور (ت: ٣٠٩هـ/٩٢١م)
- الطواسين، ضمن: الحلاج - الأعمال الكاملة، بتحقيق: قاسم محمد عباس، رياض الريس للكتب و النشر، بيروت، ٢٠٠٢.

- حقائق التفسير أو خلق خلائق القرآن و الاعتبار، حققه: محمود الهندي، مكتبة مدبولي، القاهرة، ٢٠٠٦
- ديوان الحلاج، حققه: كامل مصطفى الشيبلي، الطبعة الثانية، دار آفاق عربية، بغداد، ١٩٨٤.
- الحليي: أبو صلاح تقي الدين بن نجم (ت: ٤٤٧هـ/١٠٥٥م)
- تقريب المعارف، تحقيق: فارس تيريزيان الحسون، مركز الأبحاث العقائدية، طهران، ١٤١٧هـ
- الحنبلي: أبو الفلاح عبدالحلي بن العماد (ت: ١٠٨٩هـ/١٦٧٨م)
- شذرات الذهب في أخبار من ذهب، حققه: عبد القادر الأرئووط و محمود الأرئووط، دار ابن كثير، دمشق، ١٩٨٥.
- ابن حوقل: أبو القاسم محمد بن علي النصيبي (ت: ٣٦٧هـ/٩٧٧م)
- صورة الأرض، الطبعة الثانية، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، ١٩٧٩.
- الخرازي: أبو سعيد احمد بن عيسى (ت: ٢٨٦هـ/٨٩٩م)
- الطريق إلى الله أو كتاب الصدق، حققه: عبد الحليم محمود، الطبعة الخامسة، دار المعارف، القاهرة، ١٩٨٨.
- ابن خراز: عبد الحق بن عبد الرحمن بن عبد الله بن الحسين الإشبيلي (ت: ٥٨١هـ/١١٨٥)
- العاقبة في ذكر الموت، حققه: خضر محمد خضر، مكتبة دار الأقبسى، الكويت، ١٩٨٦.
- ابن خرداذبه: أبو القاسم عبيدالله بن عبدالله (ت: ٢٨٠هـ/٨٩٣م)
- المسالك و الممالك، حققه: محمد مخزوم، دار الكتاب العربي، القاهرة، ٢٠٠٧.
- الحركوشي: عبد الملك بن محمد بن ابراهيم النيسابوري (ت: ٤٠٧هـ/١٠١٦م)
- تهذيب الأسرار في أصول التصوف، أعتنى به: إمام سيد محمد علي، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٠٦.

- الخصيبي: ابو عبد الله الحسين بن حمدان (ت: ٣٣٤هـ / ٩٤٤م)
- الهداية الكبرى، دار الفكر للطباعة و النشر، دمشق، ١٩٩٩.
- الخطيب البغدادي: ابو بكر احمد بن علي (ت: ٤٦٣هـ / ١٠٧٠م)
- أخبار الصوفية و الزهاد من تاريخ بغداد، جمعته و حققته: بلسم بصري عزت، دار الغرب الإسلامي، بيروت، ٢٠٠٤.
- الخلال: ابو بكر احمد بن محمد بن هارون بن يزيد (ت: ٣١١هـ / ٩٢٣م)
- كتاب السنة، دراسة و تحقيق: عطية الزهراني، دار الراجية للنشر و التوزيع، الرياض، ١٩٨٩.
- ابن خلدون: عبدالرحمن بن محمد (ت: ٨٠٨هـ / ١٤٠٦م)
- شفاء السائل و تهذيب المسائل، تحقيق: محمد مطيع الحافظ، دار الفكر المعاصر و دار الفكر، بيروت - دمشق، ١٩٩٦.
- مقدمة ابن خلدون، تحقيق: علي عبد الواحد وافي، الطبعة الثالثة، دار نهضة مصر، القاهرة - القايرة، دون تاريخ.
- ابن خلكان: أبو العباس شمس الدين احمد بن محمد بن ابي بكر (ت: ٦٨١هـ / ١٢٨٢م)
- وفيات الأعيان و أنباء أبناء الزمان، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٠٧.
- ابن خميس: الحسين بن نصر بن محمد الموصلبي (ت: ٥٥٢هـ / ١١٥٧م)
- مناقب الأبرار و محاسن الأخيار في طبقات الصوفية، تحقيق و تقديم: سعيد عبد الفتاح، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٠٦.
- الخوارزمي: جمال الدين أبو بكر محمد بن العباس (ت: ٣٨٣هـ / ٩٩٣م)
- رسائل أبي بكر الخوارزمي، تقديم: الشيخ نسيب وهيب الخازن، منشورات دار و مكتبة الحياة، بيروت، ١٩٧٠.
- ابن درياس: أبي القاسم عبد الملك بن عيسى بن درياس الكردي الماراني (ت: ٦٥٩هـ / ١٢٦١م)

- رسالة في الذب عن أبي الحسن الأشعري، الطبعة الثانية، مطبعة دائرة المعارف الإسلامية، حيدر آباد الدكن، ١٩٤٨.
- الديلمي: محمد بن الحسن (ت: ٧١١هـ/١٣١١م)
- بيان مذهب الباطنية و بطلانه - منقول من كتاب قواعد عقائد آل محمد، عنى بتصحيحه: ر. شتروطمان، الطبعة الثانية، مكتبة المعارف، الرياض، ١٩٨٢.
- الذهبي: شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان بن قايماز التركماني(ت: ٧٤٨هـ/١٣٤٧م)
- تاريخ الإسلام و فنيات المشاهير و الأعلام، حققه: عمر عبدالسلام تدمري، دار الكتاب العربي، بيروت، ١٩٨٧.
- تذكرة الحفاظ، دار الكتب العلمية، بيروت، دون تاريخ.
- سير أعلام النبلاء، تحقيق: شعيب الأرنؤوط و محمد نعيم العقرقوسي، الطبعة الثالثة، مؤسسة الرسالة، بيروت، ١٩٨٦.
- المغني في الضعفاء، حققه: نور الدين عتر، دار احياء التراث الإسلامي، قطر، ١٩٨٧.
- ميزان الاعتدال في نقد الرجال، حققه: علي محمد معوض، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٩٥.
- الرازي: محمد بن ابو بكر بن عبد القادر شمس الدين (ت: ٦٦٠هـ/١٢٦٢م)
- حدائق الحقائق، تحقيق و تقديم: سعيد عبد الفتاح، مكتبة الثقافة الدينية، بور سعيد، ٢٠٠٢.
- الرافعي: عبد الكريم بن محمد (ت: ٦٣٣هـ/١٢٣٥م)
- سواد العينين في مناقب الغوث أبي العلمين، دار الطباعة العامرة، القاهرة، ١٣٠١هـ.
- ابن رسته: ابو علي احمد بن عمر (ت: ٢٩٠هـ/٩٠٣م)
- الأعلام النفيسة، وضع حواشيه: خليل المنصور، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٩٨.
- الرفاعي: أبو العباس أحمد بن علي بن احمد (ت: ٥٧٨هـ/١١٨٢م)
- الوصايا، تقديم و تحقيق: محمد زينهم محمد عزب، مكتبة مدبولي، القاهرة، ١٩٩٣.

الزبيدي: محمد بن محمد مرتضى الحسيني (ت: ١٢٠٥هـ/١٧٩٠م)

- تاج العروس من جواهر القاموس، تحقيق: مجموعة من المحققين، دار الهداية، القاهرة، د.ت.
- مزيل نقاب الخفا عن ساداتنا بني الوفا، تحقيق: احمد فريد المزيدي، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٠٧.

الزحشري: أبي القاسم محمد بن عمر (ت: ٥٣٨هـ/١١٤٣م)

- ربيع الأبرار و نصوص الأخبار، تحقيق: عبد الأمير مهنا، مؤسسة الأعلمي للمطبوعات، بيروت، ١٩٩٢.

ابن الساعي: ابو طالب بن انجب تاج الدين ابن الساعي الخازن(ت: ٦٧٤هـ/١٢٧٦م)

- أخبار الحلاج، اعتنى بنشره: ل.ماسينيون و ب. كراوس، منشورات الجمل، كولونيا، ١٩٩٩.
- الجامع المختصر في عنوان التواريخ و عيون السير، تحقيق: مصطفى جواد، المطبعة السريانية الكاثوليكية، بغداد، ١٩٣٤.

سبط ابن الجوزي: شمس الدين ابي المظفر يوسف بن قراوغلي التركي (ت: ٦٥٤هـ/١٢٥٦م)

- مرآة الزمان في تاريخ الأعيان(٣٤٥-٤٤٧هـ)، دراسة و تحقيق: جنان جليل الهموندي، الدار الوطنية، بغداد، ١٩٩٠.

السبكي: تاج الدين ابي نصر عبدالوهاب بن علي بن عبد الكافي (ت: ٧٧١هـ/١٣٦٩م)

- طبقات الشافعية الكبرى، تحقيق: محمود محمد الطناحي و عبد الفتاح محمد الحلوة، دار إحياء الكتب العربية، القاهرة، د.ت.

- معيد النعم و مبيد النقم، حققه: محمد علي النجار و آخرون، دار الكتاب العربي، القاهرة، ١٩٤٨.

السراج: ابو نصر عبد الله بن علي الطوسي (ت: ٣٧٨هـ/٩٨٨م)

- للمع، تحقيق: عبد الحليم محمود، مكتبة الثقافة الدينية، بور سعيد، ٢٠٠٢.

ابن سعد: محمد بن سعد الزهري (ت: ٢٣٠هـ/٨٤٤م)

- الطبقات الكبرى، حققه: إحسان عباس، دار بيروت للطباعة والنشر، بيروت، ١٩٨٠.
- السلفي: أبو طاهر أحمد بن محمد الأصفهاني (ت: ٥٧٦هـ/١١٨٠م)
- الأربعين البلدانية، تحقيق: عبد الله رابح، مكتبة دار البيروتي، دمشق، ١٩٩٢.
- معجم السفر، حققه: عبد الله عمر البارودي، المكتبة التجارية، مكة المكرمة، د.ت.
- السلمي: محمد بن الحسين بن محمد (ت: ٤١٢هـ/١٠٢١م)
- تفسير السلمي وهو حقائق التفسير، تحقيق: سيد عمران، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٠١.
- جوامع آداب الصوفية، حققه: ايتان كولبرغ، منشور ضمن: مجموعة آثار أبو عبد الرحمن سلمى، گردآوری: نصرالله پورجوادی، مركز نش دانشگاهی، تهران، ١٣٦٩هـ.ش.
- ذكر النسوة المتعبدات الصوفيات، تحقيق: محمود محمد الطناحي، مكتبة الخانجي، القاهرة، ١٩٩٣.
- زيادات حقائق التفسير، حققها و قدم لها: جرهارد بوورينغ، دار المشرق، بيروت، ١٩٩٥.
- طبقات الصوفية، بتحقيق: نور الدين شريفة، الطبعة الثالثة، مكتبة الخانجي، القاهرة، ١٩٨٦.
- عيوب النفس، بتحقيق: محمد فتحي السيد، الطبعة الثانية، دار الصحابة للتراث، طنطا، ١٩٩٣.
- كتاب الفتوة، حققه و علق عليه: سليمان آتش، منشور ضمن: مجموعة آثار أبو عبد الرحمن سلمى، گردآوری: نصرالله پورجوادی، مركز نش دانشگاهی، تهران، ١٣٦٩هـ.ش.
- المقدمة في التصوف، تقديم و تحقيق: يوسف زيدان، دار الجيل، بيروت، ١٩٩٩.
- الملامتية و الصوفية و أهل الفتوة، تحقيق: أبو العلا عفيفي، دار إحياء الكتب العربية، القاهرة، ١٩٤٥.
- نسيم الأرواح، حققه: أحمد طاهري عراقى، منشور ضمن: مجموعة آثار أبو عبد الرحمن سلمى، گردآوری: نصرالله پورجوادی، مركز نش دانشگاهی، تهران، ١٣٦٩هـ.ش.

- السمعاني: أبو سعد عبدالكريم بن محمد بن منصور التميمي (ت: ٥٦٢هـ/١١٦٦م)
- الأنساب، تقديم و تعليق: عبد الله عمر البارودي، دار الجنان، بيروت، ١٩٨٨.
 - التحرير في المعجم الكبير، تحقيق: منيرة ناجي سليمان، مطبعة الإرشاد، بغداد، ١٩٧٥.
- السهورودي: شهاب الدين أبو حفص عمر بن محمد (ت: ٦٣٢هـ/١٢٣٤م)
- عوارف المعارف، بتحقيق: عبد الحليم محمود و محمود بن الشريف، دار المعارف، القاهرة، ١٩٩٣.
- السهلجي: (القرن الخامس الهجري/الحادي عشر الميلادي)
- النور من كلمات أبي طيفور، حققه: عبد الرحمن بدوي، منشور ضمن: شطحات الصوفية، الطبعة الثالثة، وكالة المطبوعات، الكويت، ١٩٧٨.
- ابن سيده: أبو الحسن علي بن إسماعيل بن سيده المرسي (ت: ٤٥٨هـ/١٠٦٦م)
- المحكم و المحيط الأعظم، حققه: عبد الحميد الهنداوي، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٠٠.
- ابن سينا: الشيخ الرئيس الحسين بن عبد الله بن علي (ت: ٤٢٨هـ/١٠٣٧م)
- كتاب الشفاء - الفن السادس من الطبيعيات (علم النفس)، المؤسسة الجامعية للدراسات و النشر، بيروت، ١٩٨٨.
- السيوطي: جلال الدين عبدالرحمن بن أبي بكر (ت: ٩١١هـ/١٥٠٥م)
- تاريخ الخلفاء، حققه: محمد محي الدين عبد الحميد، مطبعة السعادة، القاهرة، ١٩٥٢.
- الشابشتي: أبو الحسن علي بن محمد (ت: ٣٨٨هـ/٩٩٨م)
- الديارات، تحقيق: كوركيس عواد، الطبعة الثالثة، دار الرائد العربي، بيروت، ١٩٨٦.
 - الشاطبي: أبو اسحاق إبراهيم بن موسى اللخمي (ت: ٧٩٠هـ/١٣٨٨م)
 - الإعتصام، ضبطه و صححه: أحمد عبد الشافي، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٨٨.
- ابن شاهور: أبو بكر عبد الله بن محمد الرازي (ت: ٦٥٤/١٢٥٦م)

- منارات السائرين و مقامات الطائرین، تحقیق و تقدیم: سعید عبد الفتاح، دار سعاد الصباح، الكويت، ١٩٩٣.

الشطونفي: نور الدين ابو الحسن علي بن يوسف (ت: ٧١٣هـ / ١٣١٣م)

- بهجة الأسرار و معدن الأنوار في مناقب القطب الرياني سيدي محيى الدين ابي محمد عبد القادر الجيلي، مطبعة الدولة التونسية، تونس، ١٤٠٣هـ.

الشعراني: ابو المواهب عبد الوهاب بن احمد الشافعي المصري (ت: ٩٧٣هـ / ١٥٦٥م)

- الأنوار القدسية في معرفة قواعد الصوفية، دار المعرفة، بيروت، ٢٠٠٦.

- الطبقات الكبرى المسماة بلواقح الأنوار في طبقات الأخيار، تحقيق: سليمان الصالح، دار المعرفة، بيروت، ٢٠٠٥.

ابن شهر آشوب: الحافظ أبو عبد الله محمد بن علي المازندراني (ت: ٥٨٨هـ / ١١٩٢م)

- معالم العلماء، نشره: عباس اقبال، چاپخانه فردین، طهران، ١٣٥٣هـ.ش .

- مناقب آل أبي طالب، منشور ضمن: الإمام و الإمامة عند الشيعة، إعداد و تحقيق: يوسف ايبش، دار الحمراء، بيروت، ٢٠٠٣.

الشهرزوري: شمس الدين محمد بن محمود (ت: بعد ٦٨٧هـ / ١٢٨٨م)

- نزهة الأرواح و روضة الأفراح في تاريخ الحكماء و الفلاسفة، اعتنى بتصحيحه: السيد خورشيد احمد، مطبعة مجلس دائرة المعارف الإسلامية، حيدر آباد الدكن، ١٩٧٦.

الشهرستاني: ابو الفتح محمد بن عبدالكريم (ت: ٥٤٨هـ / ١١٥٣م)

- الملل و النحل، تخريج: محمد بن فتح الله بدران، منشورات الشريف الرضي، قم، ١٣٦٤هـ.ش.

الشيبياني: ابو بكر احم بن عمر بن ابي عاصم (ت: ٢٨٢هـ / ٨٩٥م)

- كتاب الزهد، تحقيق: عبد العلى عبد الحميد حامد، الطبعة الثانية، دار الريان للتراث، القاهرة، ١٩٨٧.

الشيرازي: ابو اسحاق ابراهيم بن علي بن يوسف (ت: ٤٧٦هـ/ ١٠٨٣م)

- الإشارة إلى مذهب أهل الحق، تحقيق: محمد السيد الجليند، مطابع الأهرام، القاهرة، ١٩٩٩.

- طبقات الفقهاء، حققه و قدم له: إحسان عباس، دار الرائد العربي، بيروت، ١٩٧٠.

الصاحب بن عباد: إسماعيل بن عباد الطالقاني المعروف بكافي الكفاة (ت: ٣٨٥هـ/ ٩٩٥م)

- الزيدية، حققه: ناجي حسن، الدار العربية للموسوعات، بيروت، ١٩٨٦.

الصدوق: أبو جعفر محمد بن علي بن بابويه القمي (ت: ٣٨١هـ/ ٩٩١م)

- علل الشرائع، قدم له: محمد صادق بحر العلوم، انتشارات كلمة الحق، قم، ٢٠٠٩.

- كمال الدين و تمام النعمة، صححه و علق عليه: علي أكبر غفاري، مؤسسة النشر الإسلامي، قم، ١٤٠٥هـ.

ابن صصري: محمد بن محمد (ت: ٧٩٩هـ/ ١٣٩٧م)

- الدرّة المضيئة في الدولة الظاهرية، عنى بتحقيقه: وليم م. برينر، جامعة كاليفورنيا، بيركلي، ١٩٦٣.

الصفدي: صلاح الدين خليل ايبك (ت: ٧٦٤هـ/ ١٣٦٢م)

- الوافي بالوفيات، تحقيق: احمد الأرنؤوظ و تركي مصطفى، دار أحياء التراث العربي، بيروت، ٢٠٠٠.

الصولي: ابو بكر محمد بن يحيى (ت: ٣٣٥هـ/ ٩٤٦م)

- أخبار الراضي بالله و المتقي لله، عنى بنشره: ج. هيورث. دن، مطبعة الصاوي، القاهرة، ١٩٣٥.

- قسم من أخبار المقتدر بالله العباسي، دراسة وتحقيق: خلف رشيد نعمان، دار الشئون الثقافية، بغداد، ١٩٩٩.

الطبري: طاهر بن عبد الله بن طاهر الشافعي (ت: ٤٥٠هـ/١٠٥٨م)

- الرد على من يحب السماع، تحقيق: مجدي فتحي السيد، دار الصحابة للتراث، طنطا، ١٩٩٠.
الطبري: محمد بن جرير (ت: ٣١٠هـ/٩٢٢م)

- تاريخ الأمم و الملوك، راجعه و قدم له: نواف الجراح، الطبعة الثالثة، دار صادر، بيروت، ٢٠٠٨.

الطبري الصغير: محمد بن جعفر بن رستم (ت: القرن الرابع الهجري/ العاشر الميلادي)

- دلائل الإمامة، حققه: قسم الدراسات الإسلامية، مؤسسة البعثة، قم، ١٤١٣هـ.
الطوسي: أبو جعفر محمد بن الحسن (ت: ٤٦٠هـ/١٠٦٨م)

- الإستبصار فيما أختلف من الأخبار، تحقيق: محمد جواد الفقيه، الطبعة الثانية، دار الأضواء، بيروت، ١٩٩٢.

- تهذيب الأحكام، نظمه: صادق برزگر بفروني، الطبعة الثالثة، مؤسسة أنصارين للطباعة و النشر، قم، ١٣٨٥هـ.ش.

ابن العديم: كمال الدين عمر بن احمد بن ابي جرادة (ت: ٦٦٠هـ/١٢٦٢م)

- بغية الطلب في تاريخ حلب، تحقيق: سهيل زكار، دار الفكر، بيروت، ١٩٨٨.

ابن عربي: الشيخ محي الدين أبو بكر محمد بن علي الطائي (ت: ٦٣٨هـ/١٢٤٠م)

- الفتوحات المكية، تحقيق: عثمان يحيى، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة، ١٩٨٦.

ابن عساکر: ثقة الدين ابو القاسم علي بن الحسين بن هبة الله الشافعي (ت: ٥٧١هـ/١١٧٥م)

- تاريخ مدينة دمشق، حققه: محب الدين العمري، دار الفكر، بيروت، ١٩٩٥.

- تبیین کذب المفتری فيما نسب إلى الإمام أبي الحسن الأشعري، عنى بنشره: القدسي، مطبعة التوفيق، دمشق، ١٣٤٧هـ.

العماد الأصفهاني: عماد الدين بن محمد بن محمد بن حامد الكاتب (ت: ٥٩٧هـ/١٢٠٠م)
- خريدة القصر و جريدة العصر، تحقيق: محمد بهجة الأثري، مديرية الثقافة العامة، بغداد،
١٩٧٣.

ابن العمراني: محمد بن علي بن محمد (ت: ٥٨٠هـ/١١٨٤م)
- الأنبياء في تاريخ الخلفاء، تحقيق: قاسم السامرائي، لايدن، ١٩٧٣.
العمرى: شهاب الدين أحمد بن يحيى ابن فضل الله (ت: ٧٤٩هـ/١٣٤٩م)
- مسالك الأبصار في ممالك الأمصار، تحقيق: بسام محمد بارود، اصدارات المجمع الثقافي، ابو
ظبي، ٢٠٠٠.

عين القضاة الهمداني: عبد الله بن محمد بن الحسن المياجي (ت: ٥٢٥هـ/١١٣١م)
- شرح كلمات بابا طاهر العريان -- مسائل حكيمية في المعارف و المشاهدات الربانية، ضبطه و
صححه: عاصم ابراهيم الكيالي، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٠٧.
- شكوى الغرب عن الأوطان الى علماء البلدان، تحقيق: عفيف عسيران، دار بيبيلوس، باريس،
دون تاريخ.

الغزالي: أبو حامد محمد بن محمد (ت: ٥٠٥هـ/١١١١م)
- إحياء علوم الدين، دار المعرفة، بيروت، دون تاريخ.
- فضائح الباطنية، اعتنى به: محمد علي القطب، المكتبة العصرية، صيدا - بيروت، ٢٠٠١.
- المحبة والأنس و الشوق والرضا، مكتبة و مطبعة مصطفى البابي الحلبي، القاهرة، ١٩٦١.
الفاروشي: عز الدين احمد بن ابراهيم الواسطي (ت: ٦٩٤هـ/١٢٩٤م)

- النفحة المكية في السلالة الرفاعية، مطبعة محمد اسعد نورو، الأستانة، ١٣٠١هـ.
ابن الفقيه: ابو بكر احمد بن محمد (ت: ٣٥٦هـ/٩٧٥م)
- كتاب البلدان، تحقيق: يوسف الهادي، عالم الكتب، بيروت، ١٩٩٦.

- ابن الفوطي: عبد الرزاق بن احمد الشيباني(ت: ٧٢٣هـ/ ١٣٢٣م)
- مجمع الآداب في معجم الألقاب، تحقيق: محمد الكاظم، مؤسسة الطباعة و النشر، وزارة الثقافة و الإرشاد الإسلامي، طهران، ١٤١٦هـ.
- القاشاني: كمال الدين عبد الرزاق (ت: ٧٣٠هـ/١٣٢٩م)
- معجم اصطلاحات الصوفية، تحقيق: عبد العال شاهين، دار المنار، القاهرة، ١٩٩٢.
- ابن قتيبة: أبو محمد عبدالله بن مسلم الدينوري (ت: ٢٧٦هـ/٨٨٩م)
- المعارف، صححه و علق عليه: محمد إسماعيل عبد الله الصاوي، الطبعة الثانية، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ١٩٧٠.
- القرطبي: عريب بن سعد الكاتب (ت: ٣٦٦هـ/٩٧٧م)
- صلة تاريخ الطبري، تحقيق: محمد ابو الفضل ابراهيم، دار سويدان، بيروت، دون تاريخ.
- القزويني: الخليل بن عبد الله بن أحمد الخليلي القزويني أبو يعلى(ت: ٤٤٦هـ/١٠٥٤م)
- الإرشاد في معرفة علماء الحديث، حققه: محمد سعيد عمر إدريس، مكتبة الرشد، الرياض، ١٤٠٩هـ.
- القزويني: زكريا بن محمد (ت: ٦٨٢هـ/١٢٨٣م)
- آثار البلاد و أخبار العباد، دار صادر، بيروت، دون تاريخ.
- القزويني: عبد الكريم بن محمد الرافي (ت: ٦٢٣هـ/١٢٢٦م)
- التدوين في أخبار قزوين، حققه: الشيخ عزيز الله العطاردي، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٨٧.
- القشيري: أبو القاسم عبد الكريم بن هوازن النيسابوري (ت: ٤٦٥هـ/ ١٠٧٢م)

- الرسالة القشيرية في علم التصوف، تحقيق و تعليق: عبد الحليم محمود، دار الخير، دمشق- بيروت، ٢٠٠٣.
- اربع رسائل في التصوف، تحقيق: قاسم السامرائي، دار الوراق، بيروت، ٢٠٠٨.
- ابن القيسراني: أبو الفضل محمد بن طاهر بن احمد المقدسي (ت: ٥٠٧هـ/ ١١١٣م)
- صفوة التصوف، تحقيق: غادة المقدم عدوة، دار المنتخب العربي، بيروت، ١٩٩٥.
- ابن قيم الجوزية: أبو محمد بن أبو بكر بن أيوب (ت: ٧٥١هـ/ ١٣٥٠م)
- طريق المهجرتين، تحقيق: عمر محمود، الطبعة الثانية، دار ابن قيم، الدمام، ١٩٩٤.
- ابن كثير: عماد الدين أبو الفداء إسماعيل بن كثير الدمشقي (ت: ٧٧٤هـ/ ١٣٧٢م)
- البداية و النهاية، تحقيق: حامد احمد الطاهر، دار الفجر للتراث، القاهرة، ٢٠٠٣.
- الكتتاني: عبد العزيز بن أحمد بن محمد الكتتاني (ت: ٤٦٦هـ/ ١٠٧٣م)
- ذيل تاريخ مولد العلماء و وفياتهم، تحقيق: عبد الله احمد سليمان الحمد، دار العاصمة، الرياض، ١٤٠٩هـ.
- الكلاباذي: ابو بكر محمد بن اسحاق البخاري (ت: ٣٨٠هـ/ ٩٩٠م)
- التعرف لمذهب أهل التصوف، تقديم: يوحنا الحبيب صادر، الطبعة الثانية، دار صادر، بيروت، ٢٠٠٦.
- الكليني: أبو جعفر محمد بن يعقوب بن اسحق (ت: ٣٢٩هـ/ ٩٤١م)
- الكافي، تنظيم: صادق برزگر بفروني، الطبعة الثالثة، مؤسسة أنصارين للطباعة و النشر، قم، ١٣٨٥هـ. ش .
- الكوفي: هناد بن السري (ت: ٢٤٣هـ/ ٨٥٧م)
- كتاب الزهد، حققه: عبد الرحمن بن عبد الجبار الفريوائي، دار الخلفاء، الكويت، ١٩٨٥.
- ابن ماكولا: علي بن هبة الله بن ابو نصر (ت: ٤٧٥هـ/ ١٠٨٢م)

- الإكمال، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٩٠.
- الماليني: ابو سعد أحمد بن محمد الأنصاري الهروي (ت: ٤١٢هـ / ١٠٢١م)
- الأربعون في شيوخ الصوفية، منشور في موقع: <http://www.alsunnah.com>
- المخزومي: محمد سراج الدين الصيادي الرفاعي (ت: ٨٨٥هـ / ١٤٨٠م)
- سحاح الأخبار في نسب السادة الفاطميين الأخيار، مطبعة نخبة الأخبار، بمبي، ١٣٠٦هـ.
- المتقي الهندي: علاء الدين علي بن حسام الدين (ت: ٩٧٥هـ / ١٥٦٧م)
- كنز العمال في سنن الأقوال و الأفعال، تحقيق: محمود عمر الدمياطي، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٩٨.
- ابن المرتضى: أحمد بن يحيى (ت: ١٠٩٣هـ / ١٦٨١م)
- باب ذكر المعتزلة من كتاب المنية و الأمل في شرح كتاب الملل و النحل، أعتنى بتصحيحه: توما ارتلد، دار صادر، بيروت، دون تاريخ.
- ابن المستوفي: شرف الدين ابو البركات بن احمد اللخمي الاربلي (ت: ٦٣٧هـ / ١٢٣٩م)
- تاريخ إربل المسمى نباهة البلد الخامل بمن ورده من الأمائل، حققه: سامي بن السيد خماس الصقار، دار الرشيد للنشر، بغداد، ١٩٨٠.
- مسعر بن مهلهل: ابو دلف الخزرجي (ت: ٣٧٧هـ / ٩٨٧م)
- الرسالة الثانية، اعتنى بنشرها: و. مينورسكي، مطبعة جامعة القاهرة، القاهرة، ١٩٥٥.
- المسعودي: ابو الحسن علي بن الحسين (ت: ٣٤٦هـ / ٩٥٧م)
- مروج الذهب و معادن الجوهر، تحقيق: سعيد محمد اللحام، دار الفكر، بيروت، ٢٠٠٠.
- مسكويه: ابو علي احمد بن محمد (ت: ٤٢١هـ / ١٠٣٠م)
- تجارب الأمم، حققه: ابو القاسم امامي، دار سروش للطباعة و النشر، طهران، ١٩٩٧.
- المقدسي: ابو زيد احمد بن سهل (ت: ٣٢٢هـ / ٩٣٣م)

- البدء و التاريخ، وضع حواشيه: خليل عمران المنصور، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٩٧.
- المقدسي: أبو عبدالله شمس الدين محمد البشاري (ت: ٣٨٧هـ/٩٩٧م)
- أحسن التقاسيم في معرفة الأقاليم، علق عليه و وضع حواشيه: محمد أمين الضناوي، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٠٣.
- المقدسي: أبو عبد الله محمد بن احمد بن قدامة (ت: ٦٢٠هـ/١٢٢٣م)
- كتاب التواوين، حققه: عبد القادر الأرنؤوط، مكتبة الشرق الجديد، بغداد، ١٩٨٩.
- صفة العلو لله الواحد القهار، دار الصحابة للتراث، طنطا، ١٩٩٣.
- المقدسي: عبد الغني بن عبد الواحد ابن سرور الجماعيلي (ت: ٦٠٠هـ/١٢٠٣م)
- من اخبار الحسن البصري: تحقيق: محمد عبد الرحمن النابلسي، دار النميز و دار الفرائد، دمشق، ١٩٩٦.
- المقريء: أبو الفضل عبد الرحمن بن احمد بن حسن الرازي (ت: ٤٥٤هـ/١٠٦٢م)
- أحاديث في ذم الكلام و أهله، دراسة و تحقيق: ناصر عبد الرحمن المديع، دار أطلس للنشر و التوزيع، الرياض، ١٩٩٦.
- المكي: أبو طالب محمد بن علي (ت: ٣٨٦هـ/٩٩٦م)
- علم القلوب، حققه: عبد القادر احمد عطا، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٠٤.
- قوت القلوب في معاملة المحبوب، ضبطه: عاصم ابراهيم الكيالي، الطبعة الثانية، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٠٥.
- المكي: حمد بن محمد بن أحمد النخلى المكي (ت: ١١٣٠هـ/١٧١٧م)
- بغية الطالبين لبيان المشائخ المحققين المعتمدين، مطبعة مجلس دائرة المعارف الإسلامية، حيدر آباد الدكن، ١٣٢٨هـ.

- الملطي: محمد بن احمد بن عبد الرحمن المقرئ (ت: ٣٧٧هـ/٩٨٧م)
- التنبيه و الرد على أهل الأهواء و البدع، تقديم و تحقيق: محمد زينهم محمد عزب، مكتبة مدبولي، القاهرة، ١٩٩٣.
 - ابن الملقن: سراج الدين ابي حفص عمر بن علي المصري (ت: ٨٠٤هـ/١٤٠١م)
 - طبقات الأدياء، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٠٦.
 - المناري: عبد الرؤوف بن تاج العارفين بن علي (ت: ١٠٣١هـ/١٦٢١م)
 - فيض القدير، المكتبة التجارية الكبرى، القاهرة، ١٣٥٦هـ.
 - الكواكب الدرية في تراجم السادة الصوفية او طبقات المناري الكبرى، حققها: عبد الحميد صالح حمدان، المكتبة الأزهرية للتراث، القاهرة، ١٩٩٤.
 - ابن منددة: محمد بن إسحاق بن محمد العبيدي الأصبهاني (ت: ٣٩٥هـ/١٠٠٥م)
 - فتح الباب في الكنى و الألقاب، تحقيق: ابو قتيبة الفاريابي، مكتبة الكوثر، السعودية، ١٩٩٦.
- مؤلف مجهول: (القرن السادس الهجري / الثاني عشر الميلادي)
- العيون و الحدائق، تحقيق: نبيلة عبد المنعم داود، مطبعة النعمان، النجف الأشرف، ١٩٧٢.
 - ابن ناصر الدين: شمس الدين محمد بن عبد الله الدمشقي (ت: ٨٤٢هـ/١٤٣٨م)
 - توضيح المشتبه، حققه: محمد نعيم العرقسوسي، مؤسسة الرسالة، بيروت، ١٩٩٣.
 - ابن النجار: محب الدين ابو عبد الله محمد بن محمود البغدادي (ت: ٦٤٣هـ/١٢٤٥م)
 - ذيل تاريخ بغداد، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٩٧.
 - ابن النديم: محمد بن اسحق بن محمد (ت: ٣٨٣هـ/٩٣٣م)
 - الفهرست، مطبعة الاستقامة، القاهرة، دون تاريخ.

- النعماني: محمد بن ابراهيم بن ابي زينب الكاتب (ت: ٣٦٠هـ / ٩٧١م)
- كتاب الغيبة، تحقيق: علي أكبر الغفاري، مكتبة الصدوق، طهران.
- ابو نعيم: أحمد بن عبد الله الأصفهاني (ت: ٤٣٠هـ / ١٠٣٨م)
- تاريخ اصبهان، حققه: سيد كسروي حسن، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٩٠.
- حلية الأولياء في طبقات الأصفياء، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٨٨.
- نعيم بن حماد: أبو عبد الله المروزي الخزاعي (ت: ٢٨٨هـ / ٩٠١م)
- الفتن، تحقيق: سمير أمين الزهيري، مكتبة التوحيد، القاهرة، ١٩٩١.
- نكري: عبد النبي بن عبد الرسول الأحمدي (ت بعد ١١٧٣هـ / ١٧٥٩م)
- دستور العلماء، عرب عباراته الفارسية: حسن هاني فحص، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٠٠.

- النوبختي: الحسن بن موسى بن حسن (ت: ٣١٠هـ / ٩٢٢م)
- فرق الشيعة، حققه: عبد المنعم الحفني، دار الرشد، القاهرة، ١٩٩٢.
- النوي: ابو زكريا محي الدين الشافعي (ت: ٦٧٦هـ / ١٢٧٧م)
- كتاب المجموع، دار الفكر، بيروت، ١٩٩٧.
- النوري: شهاب الدين احمد بن عبدالوهاب (ت: ٧٣٣هـ / ١٣٣٢م)
- نهاية الأرب في فنون الأدب، الجزء الخاص بالقرامطة منشور ضمن كتاب: أخبار القرامطة، دراسة و تحقيق: سهيل زكار، دار الكوثر، الرياض، ١٩٨٩.
- النيسابوري: أبي القاسم الحسن بن محمد بن حبيب (ت: ٤٠٦هـ / ١٠١٥م)
- عقلاء المجانين، تحقيق: عمر الأسعد، دار النفائس، بيروت، ١٩٨٧.
- الهبجويري: ابو الحسن علي بن عثمان الجلابي الغزنوي (ت: ٤٦٥هـ / ١٠٧٥م)

- كشف المحجوب، دراسة و ترجمة و تعليق: إسعاد عبد الهادي، قنديل، دار النهضة العربية، بيروت، ١٩٨٠.
- الهروي: اسماعيل عبد الله بن محمد (ت: ٤٨١هـ/ ١٠٨٨م)
- منازل الساترين، الطبعة الثانية، مطبعة مصطفى البابي الحلبي، القاهرة، ١٩٦٦.
- الهكاري: أبو الحسن علي بن احمد الهكاري (ت: ٤٨٦هـ/ ١٠٩٣م)
- اعتقاد الإمام أبي عبد الله محمد بن إدريس الشافعي، ضمن كتاب: مجموع فيه ثلاث رسائل، تحقيق و تعليق: عبد الله بن صالح البراك، دار الوطن، مكة المكرمة، ١٩٩٨.
- الوترى: أبو محمد ضياء الدين احمد بن محمد الموصلى (ت: ٩٨٠هـ/ ١٥٧٢م)
- روضة الناظرين و خلاصة مناقب الصالحين، المطبعة الخيرية، مصر، ١٣٠٦هـ.
- ابن الوردي: زين الدين عمر (ت: ٧٤٩هـ/ ١٣٤٨م)
- تاريخ ابن الوردي، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٩٦.
- اليافعي: أبو عبد الله بن اسعد بن علي بن سليمان اليميني المكي (ت: ٧٦٨هـ/ ١٣٦٦م)
- روض الرياحين في حكايات الصالحين، وضع حواشيه: عبد الجليل عبد السلام، الطبعة الثانية، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٠٧.
- مرآة الجنان و عبرة اليقضان في معرفة ما يعتبر من حوادث الزمان، وضع حواشيه: خليل منصور، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٩٧.
- ياقوت الحموي: شهاب الدين ابو عبدالله ياقوت بن عبد الله الرومي البغدادي (ت: ٦٢٦هـ/ ١٢٢٩م)
- الخزل و الدأل بين الدور و الدارات و الديرة، تحقيق: يحيى زكريا عبارة و محمد أديب جمران، وزارة الثقافة، دمشق، ١٩٩٨.
- معجم البلدان، الطبعة الثانية، دار صادر، بيروت، ١٩٩٥.

يحيى بن مسعدة: (عاش في القرن الخامس الهجري)
- رسالة يحيى بن مسعدة في الرد على الشعوية، ضمن: نوادر المخطوطات، بتحقيق: عبد السلام هارون، ط ٢، مكتبة الخانجي، القاهرة، ١٩٧٣.

يحيى بن معين: ابن زياد بن نهار بن خيار بن بسطام المرى (ت: ٢٣٣هـ/٨٤٧م)
- تاريخ يحيى بن معين (رواية الدوري)، حققه: احمد محمد نور سيف، مركز البحث العلمي، مكة المكرمة، ١٩٧٩.

اليعقوبي: احمد بن ابي يعقوب بن جعفر بن وهب ابن واضح (ت. بعد: ٢٩٢هـ/٩٠٥م)
- كتاب البلدان، الطبعة الثالثة، المطبعة الحيدرية، النجف الأشرف، ١٩٥٧.
أبو يوسف: يعقوب بن ابراهيم (ت: ١٨٢هـ/٧٩٨م)
- كتاب الخراج، منشور ضمن: في التراث الاقتصادي الإسلامي، دار الحداثة، بيروت، ١٩٩٠.

٣- به زمانى فارسى

الأفلاكي: شمس الدين احمد العارفي (ت: ٧٦١هـ/١٣٦٠م)
- مناقب العارفين، بكوشش: تحسين يازيجي، چاپ چهارم، دنيای كتاب، تهران، ١٣٨٥ ه.ش.
الأنصاري: شيخ الإسلام ابو اسماعيل عبد الله هروي (ت: ٤٨١هـ/١٠٨٨م)
- طبقات الصوفية، مقابله و تصحيح: محمد سرور مولايي، چاپ دوم، انتشارات توس، تهران، ١٣٨٦ ه.ش.
ابن بزاز: توكله بن اسماعيل اردبيلي (ت: بعد ٧٥٩هـ/١٣٥٨م)
- صفوة الصفا، مقدمة و تصحيح: غلامرضا طباطبائي مجد، چاپ دوم، انتشارات زرياب، تهران، ١٣٧٦ ه.ش.
بلخي: ابو المعالي محمد بن نعمت علوي (ت: بعد ٤٨١هـ/١٠٨٨م)
- بيان الأديان، به تصحيح: محمد تقى دانش پژوه، انتشارات بنياد، تهران، ب.ت.

- بلخي: محمد بن محمد بن احمد مولانا جلال الدين رومى (ت: ۶۷۲/هـ/۱۲۷۳م)،
- مثنوي معنوي، بر اساس: نسخه رينولد نيكلسن، چاپ سوم، انتشارات سايه نيما، تهران، ۱۳۸۶هـ.ش.
 - جامي: نور الدين عبد الرحمن بن احمد (ت: ۸۹۸/هـ/۱۴۹۲م)
 - نفحات الأنس من حضرات القدس، تصحيح و تعليقات: عمود عابدي، انتشارات اطلاعات، تهران، چاپ چهارم، ۱۳۸۲هـ.ش.
 - جيهاني: احمد بن محمد بن نصر (ت: ۳۶۷/هـ/۹۷۷م)
 - أشكال العالم، ترجمه: علي بن عبد السلام كاتب، با مقدمة و تعليقات: فيروز منصوري، شركت به نشر، تهران، ۱۳۶۸هـ.ش.
 - ابو الحسن ديلمي: يحيى بن جنيد (ت: بعد ۳۷۲/هـ/۹۸۲م)
 - سيرت شيخ كبير ابو عبد الله بن خفيف شيرازي، ترجمه فارسي: ركن الدين يحيى بن جنيد شيرازي، تصحيح: آ. شيميل - طاري، انتشارات بابك، تهران، بي تاريخ .
 - حمدالله مستوفي: حمدالله بن ابي بكر بن محمد بن نصر قزويني (ت: ۷۵۰/هـ/۱۳۴۹م)
 - تاريخ گزيده، به اهتمام: عبد الحسين نوائي، چاپ دوم، انتشارات امير كبير، تهران، ۱۳۶۲هـ.ش.
 - نزهة القلوب في المسالك و الممالك، بسعي و اهتمام و تصحيح: گاي لسترنج، چاپخانه ارمغان، تهران، ۱۳۶۲هـ.ش.
 - خواجه محمد پارسا: محمد بن محمد بن محمود البخاري (ت: ۸۲۲/هـ/۱۴۱۹م)
 - فصل الخطاب، به تصحيح: جليل مسگر نژاد، مركز نشر دانشگاهي، تهران، ۱۳۸۱هـ.ش.
 - الراوندي: محمد بن علي بن سليمان (ت: ۵۹۹/هـ/۱۲۰۲م)
 - راحة الصدور و آية السرور در تاريخ آل سلجوق، بسعي و تصحيح: محمد اقبال، چاپ دوم، كتابفروشي علي اكبر علمي، تهران، ۱۳۶۳هـ.ش.
 - رشيد الدين فضل الله: موفق الدولة علي همداني (ت: ۷۱۸/هـ/۱۳۱۸م)

- تاریخ مبارک غازانی - داستان غازان خان، بتصحیح و اهتمام: کارل یان، مطبعة ستيفن اوستن، هرتفورد، ۱۹۴۰.
- روزبهان بقلی: شیخ ابو محمد شیرازی (ت: ۶۰۶هـ/ ۱۲۰۹م)
- شرح شطیحات، به تصحیح و مقدمه از: هنری کورین، ترجمهء مقدمه از: علی امیر معزی، انتشارات طهوری، تهران، ۱۳۸۲هـ.ش.
- زرکوب شیرازی: أحمد بن ابو الخیر (ت: بعد ۷۵۴هـ/ ۱۳۵۳م)
- شیرازنامه، بتصحیح: بهمن کریمی، مطبعة روشنائی، طهران، ۱۳۵۰هـ.ش.
- سنائی: أبو المجد مجدود بن آدم (ت: ۵۲۵هـ/ ۱۱۳۱م)
- دیوان سنائی، به اهتمام: پرویز بابایی، انتشارات نگاه، تهران، ۱۳۷۵هـ.ش.
- شیرازی: معین الدین أبو القاسم عیسی بن جنید بن محمود (ت. بعد: ۷۹۱هـ/ ۱۳۸۹م)
- تذکرة هزار مزار - ترجمة شد الازار، به تصحیح و تحشیه: محمد قزوینی و نورانی وصال، انتشارات کتابخانه احمدی، شیراز، ۱۳۶۴هـ.ش.
- ابن عنبه: جمال الدین احمد بن علی بن الحسین الداودی (ت: ۸۲۸هـ/ ۱۴۲۵م)
- الأصول الفخرية في أصول البرية، بتصحیح: سید جلال الدین محدث ارموی، تهران، ۱۳۴۶هـ.ش.
- عین القضاة همدانی: عبد الله بن محمد بن الحسن المیانجی (ت: ۵۲۵هـ/ ۱۱۳۱م)
- نامه‌های عین القضاة همدانی، به اهتمام: علینقی منزوی و عقیف عسیران، انتشارات اساطیر، تهران، ۱۳۷۷هـ.ش.
- فرید الدین عطار: ابو طالب محمد بن ابو بکر بن ابراهیم نیشابوری (ت: ۶۲۷هـ/ ۱۲۳۰م)
- تذکرة الأولیاء، بتصحیح: احمد آرام، چاپ سوم، انتشارات گنجینه، تهران، ۱۳۸۱هـ.ش.
- فصیح خوانی: احمد بن محمد (ت: ۸۴۵هـ/ ۱۴۴۱م)
- مجمل فصیحی، تصحیح و تحقیق: سید حسن ناجی نصرآبادی، انتشارات اساطیر، تهران، ۱۳۸۶هـ.ش.

ابن فندق: أبو الحسن علي بن زيد بيهقي (ت: ۵۶۵هـ/۱۱۶۹ز)

- تاریخ بیهق، با تصحیح و تعلیقات: احمد بهمنیار، کاتبفروشی فروغی، تهران، بی تاریخ.

کاشانی: أبو القاسم عبد الله بن محمد (ت: ۷۳۸هـ/۱۳۳۷م)

- زبدة التواریخ - بخش فاطمیان و نزاریان، به کوشش: محمد تقی دانش پژوه، چاپ دوم، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران، ۱۳۶۶ ه.ش.
مجهول: (تألیف در: ۳۷۲هـ/۹۸۳م)

- حدود العالم من المشرق الى المغرب، تصحیح: مریم میر احمدی و غلامرضا ورهرام، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور، تهران، ۱۳۷۲ ه.ش.
مجهول: (تألیف در ۵۲۰هـ/۱۱۲۵م).

- مجمل التواریخ والقصص، بتصحیح: ملك الشعراء بهار، چاپ دوم، تهران، ۱۳۱۸ ه.ش.
مجهول: (تألیف در قرن هشتم هجری)

- هفتاد و سه ملت یا اعتقادات مذاهب، با اهتمام و تصحیح: محمد جواد مشکور، مؤسسه مطبوعات عطایی، تهران، ۱۳۴۱ ه.ش.
منصور بن اردشیر عبادی: قطب الدین ابو المظفر (قرن ششم هجری)

- مناقب الصوفیة، به کوشش: محمد تقی دانش پژوه و ایرج افشار، چاپخانه گیلان، تهران، ۱۹۸۶.

میهنی: محمد بن منور (ت: بعد ۵۷۴هـ/۱۱۷۸م)

- أسرار التوحید فی مقامات الشیخ أبی سعید، بتصحیح و تعلیقات: محمد رضا شفیعی کدکنی، چاپ هفتم، مؤسسه انتشارات آگاه، تهران، ۱۳۸۶ ه.ش.

دووهم: سهراوه نوييهكان

١- به زمانى عمرههه

آنا ماري شيمل

- أبعاد صوفية للإسلام، ترجمة: عيسى علي العاكوب، دار الملتقى، حلب، ٢٠٠٦.
- أحلام الخليفة - الأحلام و تعبيرها في الثقافة الإسلامية، ت: حسام الدين جمال بدر و آخرون، منشورات الجمل، كولن، ٢٠٠٥.
- الشمس المنتصرة - دراسة آثار الشاعر الإسلامي الكبير جلال الدين الرومي، ترجمة: عيسى علي العاكوب، مؤسسة الطباعة و النشر، طهران، ١٣٧٩هـ.ش.

الأميني

- الغدير، الطبعة الرابعة، دار الكتاب العربي، بيروت، ١٩٧٧.

ابراهيم محمد تركي

- التصوف الإسلامي - أصوله وتطوراته، دار الوفاء للطباعة والنشر، الإسكندرية، ٢٠٠٧.

ادريس محمد حسن الدوسكي

- همدان من الفتح الإسلامي الى سقوطها بيد المغول، دار سپيريز، دهوك، ٢٠٠٦.
- أنور المائي

- الأكراد في بهدينان، مطبعة الحصان، الموصل، ١٩٦٠.

جاك شوفليبي

- التصوف و المتصوفة، ترجمة: عبد القادر قنيني، دار افريقيا الشرق، الدار البيضاء - بيروت،

١٩٩٩.

حيدر لشكري

- الكُرد في المعرفة التاريخية الإسلامية، دار سپيريز، دهوك، ٢٠٠٤.

درويش يوسف حسن هروري

- بلاد هكاري (٩٤٥ - ١٣٣٦م) - دراسة سياسية حضارية، دار سپيريز، دهوك، ٢٠٠٥.
رانيا سليمان

- عجائب الأسرار للإمام علي بن ابي طالب عن علامات آخر الزمان، مؤسسة الخرسان
للمطبوعات، بيروت، ٢٠٠٥.

رفيق العجم

- موسوعة مصطلحات التصوف الإسلامي، مكتبة لبنان، بيروت، ١٩٩٩.

ريسان حسن البسطامي

- بازيد البسطامي الاختيار عند اليزيدية، مطبعة وزارة الثقافة، اربيل، ٢٠٠٠.

رينولد نيكلسون

- دراسات في التصوف الإسلامي، ترجمة: ابو العلا عفيفي، لجنة التأليف والترجمة و النشر،
القاهرة، ١٩٤٧.

زرار صديق توفيق

- القبائل و الزعامات القبلية الكردية في العصر الوسيط، مؤسسة موكرياني للنشر، اربيل،
٢٠٠٧.

سعد رستم

- الفرق و المذاهب الإسلامية، الطبعة الرابعة، دار الأوائل، دمشق، ٢٠٠٦.

سوسن فريد فلاحه

- الإمام سفيان الثوري و آراؤه الفقهية مقارنة بالمذاهب الأخرى، الرياض، ١٤٢٨هـ/٢٠٠٧م.

عارف تامر

- القرامطة، دار القلم، القاهرة، ٢٠٠٤.

عامر النجار

- الطرق الصوفية في مصر، الطبعة الخامسة، دار المعارف، القاهرة، دون تاريخ.

عبد الله بن ناصر بن سليمان الحارثي:

- الأوضاع الحضارية في إقليم الجزيرة الفراتية في القرنين السادس و السابع للهجرة، الدار العربية للموسوعات، بيروت، ٢٠٠٧.

عبد الرحمن بدوي

- تاريخ التصوف الإسلامي من البداية حتى نهاية القرن الثاني، الطبعة الثالثة، الشعاع للنشر، ٢٠٠٨.

- شخصيات قلقة في الإسلام، الطبعة الثالثة، سينا للنشر، القاهرة، ١٩٩٥.

عبد الرقيب يوسف

- الدولة الدوستكية في كردستان الوسطى - القسم الحضاري، الطبعة الثانية، دار ثاراس للطباعة والنشر، اربيل، ٢٠٠١.

عبد اللطيف عبد القادر الحفظي

- تأثير المعتزلة في الخوارج و الشيعة، دار الأندلس، جدة، ٢٠٠٠.

عبد المجيد أبو الفتوح بدوي

- التاريخ السياسي و الفكري للمذهب السني في المشرق الإسلامي، عالم المعرفة، جدة، ١٩٨٣.

عزالدين سليم باقسرى

- مدرگه - الأيزدية، الأصل، التسمية، المفاهيم، الطقوس، المراسيم و النصوص الدينية، مطبعة خبات، كوردستان، ٢٠٠٣.

عزيز العظمة

- دنيا الدين في حاضر العرب، الطبعة الثانية، دار الطليعة، بيروت، ٢٠٠٢.

عطا عبد الرحمن محي الدين

- حركات الخوارج في بلاد الكورد و ما جاورها(٤١-٢١٨هـ/٦٦١-٦٣٣م)، مركز الدراسات الكردية، السليمانية، ٢٠٠٧.

عمر سليم عبد القادر التل

- متصوفة بغداد في القرن السادس الهجري/ الثاني عشر الميلادي - دراسة تاريخية، دار المأمون للنشر، عمان، ٢٠٠٩.

فائزة محمد عزت

- الكرد في اقليم الجزيرة و شهرزور في صدر الإسلام(١٦-١٣٢هـ/٦٣٧-٧٤٩م) - دراسة في التاريخ السياسي، مطبعة خاني، دهوك، دون تاريخ.

فرانز روزنتال

- مفهوم الحرية في الإسلام، ت: رضوان السيد و معن زيادة، الطبعة الثانية، دار المدار الإسلامي، بيروت، ٢٠٠٧.

فرجوف شينون

- الإيمان و الإسلام و الإحسان في مقارنة الأديان، ترجمة: نهاد خياطة، المؤسسة الجامعية للدراسات و النشر، بيروت، ١٩٩٦.

فرهاد دفتري

- الإسماعيليون في مجتمعات العصر الوسيط الإسلامية، ت: سيف الدين القصير، دار الساقى، بيروت، ٢٠٠٨.

كامل مصطفى الشيبى

- صفحات مكثفة من تاريخ التصوف الإسلامي، دار المناهل، بيروت، ١٩٩٧.

- الصلة بين التصوف و التشيع، الطبعة الثانية، دار المعارف، القاهرة، ١٩٦٩.

لويس ماسينيون

- آلام الحلاج، ترجمة: الحسين مصطفى حلاج، شركة قدمس للنشر والتوزيع، بيروت، ٢٠٠٤.

مجدي إبراهيم

- التصوف السني - حال الفناء بين الجنيد و الغزالي، مكتبة الثقافة الدينية، القاهرة، ٢٠٠٢.

مجموعة من المؤلفين

- في قلب الشرق - قراءة معاصرة لأعمال لويس ماسينيون، المجلس الأعلى للثقافة، القاهرة،

٢٠٠٣.

محسن امين العاملي

- أعيان الشيعة، حققه: حسن الأمين، الطبعة الخامسة، دار الكتاب العربي، بيروت، ١٩٧٢.

محمد أركون

- نزعة الأنسنة في الفكر العربي، ترجمة: هاشم صالح، دار الساقي، بيروت، ١٩٩٧.

محمد بن الطيب

- إسلام المتصوفة، دار الطليعة للطباعة والنشر، بيروت، ٢٠٠٧.

محمد جلال شرف

- دراسات في التصوف الإسلامي، دار النهضة العربية، بيروت، ١٩٨٤.

محمد الرحموني

- الجهاد من الهجرة إلى الدعوة إلى الدولة - بحث في مواقف العلماء المسلمين في القرنين الرابع و

الخامس للهجرة، دار الطليعة، بيروت، ٢٠٠٢.

محمد عابد الجابري

- بنية العقل العربي - دراسة تحليلية نقدية لنظم المعرفة في الثقافة العربية، مركز دراسات

الوحدة العربية، الطبعة السادسة، بيروت، ٢٠٠٠.

- العقل الأخلاقي العربي - دراسة تحليلية لنظم القيم في الثقافة العربية، الطبعة الثانية، مركز دراسات الوحدة العربي، بيروت، ٢٠٠٦.

محمد عبد الله الشرقاوي

- الإتجاهات الحديثة في دراسة التصوف الإسلامي(مصادره و آثاره)، دار الفكر العربي، القاهرة، ١٩٠٠.

محمد ابو الهدى الرفاعي

- الكليات الأحمديّة المؤلفة من كلمات الإمام الرفاعي غوث البرية، مطبعة الواعظ، القاهرة، ١٩٠٨.

محمود إسماعيل

- الحركات السرية في الإسلام، دار القلم، بيروت، ١٩٧٣.

مصطفى جواد

- الرُبط الصوفية البغدادية و أثرها في الثقافة الإسلامية، الدار العربية للموسوعات، بيروت، ٢٠٠٦.

منصور المخلصي

- أصول الحركة الرهبانية - القرن الثاني إلى العاشر، شركة الطيف للطباعة المحدودة، بغداد، ٢٠٠٥.

موسى مصطفى الهسنياني

- سنجار - دراسة في تاريخها السياسي و الحضاري، دار سپيريز، دهوك، ٢٠٠٥.

ميرسيا الياد

- التنسيب و الولادات الصوفية، ترجمه: حسيب كاسوحة، منشورات وزارة الثقافة، دمشق، ١٩٩٩.

- المقدس و المندس، ترجمة: عبد الهادي عباس، دار دمشق، دمشق، ١٩٨٨.
- نايف محمود معروف
- الخوارج في العصر الأموي - نشأتهم، تاريخهم، عقائدهم، أدبهم، دار الطليعة، بيروت، ١٩٧٧.
- النبهاني
- جامع كرامات الأولياء، ضبطه و صححه: عبد الوارث محمد علي، الطبعة الثانية، دار الكتب العلمية بيروت، ٢٠٠٢.
- هنري كوربان
- عن الإسلام في إيران - مشاهد روحية و فلسفية، الجزء الأول: التشيع الاثنا عشري، نقله إلى العربية: نواف الموسوي، دار النهار، بيروت، ٢٠٠٠.

٢- به زمانی فارسی

- بابا مردوخ روحانی(شیوا)
- تاریخ مشاهیر کرد، بکوشش: محمد ماجد مردوخ روحانی، سروش، تهران، ١٣٨٢هـ.ش.
- بابک عالیخانی
- بررسی لطایف عرفانی در نصوص عتیق اوستایی، انتشارات هرمس، تهران، ١٣٧٩هـ.ش.
- جواد نوربخش
- بایزید بسطامی، چاپ چهارم، انتشارات یلدا قلم، تهران، ١٣٨٥هـ.ش.
- حاج نعمة الله جیحون آبادی
- شاهنامهء حقیقت - تاریخ منظوم بزرگان اهل حق، متن مصحح: محمد مکرری، انستیتیو ایران و فرانسه، تهران، ١٩٦٦.
- ر.ن. فرای (گرد آورنده)
- تاریخ ایران از فروباشی دولت ساسانیان تا آمدن سلجوقیان، مترجم: حسن انوشه، مؤسسة انتشارات امیر کبیر، تهران، ١٣٧٩هـ.ش.

ژان دورینگ

- موسیقی و عرفان - سنت شیعی اهل حق، ترجمه: سوودابه فچانلی، نشر پرسش، تهران، ۱۳۷۸.

سید محمد علی خواجه الدین

- سرسپردگان - تاریخ و شرح عقائد دینی اهل حق، چاپخانه خورشید، تبریز، ۱۳۴۹.ش.
صدیق صفی زاده

- دانشنامه نام آوران یارسان، انتشارات هیرمند، تهران، ۱۳۷۶.ش.

- سراجم - کلام خزانه، یکی از متون کهن یارسان (اهل حق)، انتشارات هیرمند، تهران، ۱۳۷۵.ش.

عبدالحسین زرین کوب

- ارزش میراث صوفیه، چاپ دوازدهم، انتشارات امیر کبیر، تهران، ۱۳۸۵.ش.

- جستجو در تصوف ایران، چاپ هفتم، مؤسسه انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۵.ش.
کاظم محمد وایقانی

- شبلی - مجنون عاقل، سازمان چاپ و انتشارات، تهران، ۱۳۸۳.ش.

لئونارد لویزن (ویراسته)

- میراث تصوف، ترجمه: مجد الدین کیوانی، نشر مرکز، تهران، ۱۳۸۳.ش.
محمد علی تربیت

- دانشمندان آذربایجان، تهران، ۱۳۱۴.ش.

محمد معصوم شیرازی

- طرائق الحقائق، با تصحیح: محمد جعفر محبوب، چاپ دوم، انتشارات سنایی، تهران، ۱۳۸۲.ش.

مریم حسینی

- نخستین زنان صوفی، نشر علم، تهران، ۱۳۸۵.ش.

مسعود گلزاری

- کرمانشاهان - کردستان، انتشارات انجمن مللی، تهران، ۱۳۵۸.ش.

نصر الله پورجوادی

- پژوهشهای عرفانی — جستجو در منابع کهن، نشر نی، تهران، ۱۳۸۵ه.ش.
 - عين القضاة و استاذان او، انتشارات اساطير، تهران، ۱۳۷۴ه.ش.
- نور علي الهی:
- برهان الحق، چاپ هشتم، انتشارات جیحون، تهران، ۱۳۷۳ه.ش.

۴- به زمانی کوردی

نعمت محمد تاقانه

- بابا تاهیری همه‌دانی — ژیان و بهره‌می، بلاوکراوه‌ی ئاراس، هه‌ولتیر، ۲۰۰۷.
- حسام الدین علی غالب نه‌قشبه‌ندی
- شاره‌زور و لوپستانی باکور له سده‌کانی ناوه‌پاستدا — لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی (میژووی و شارستانی)یه، وه‌رگیتیرانی: په‌نج نه‌بویه‌کر محمه‌د، چاپخانه‌ی حمده‌ی، سلیمانی، ۲۰۰۸.
- چهند نوسه‌ریک
- چهند باسیک ده‌باره‌ی نه‌هلی هه‌ق، وه‌رگیتیرانی له فه‌ره‌نسییه‌وه: نه‌جاتی عه‌بدو‌للا، ده‌زگای موکریانی، کوردستان، ۲۰۰۵.
- زرار سدیق توفیق
- چهند لیکۆلینه‌وه‌یه‌ک ده‌باره‌ی میژووی کورد له سده‌کانی ناوه‌پاستدا، نه‌کادیمیای کوردی، هه‌ولتیر، ۲۰۰۸.
- عه‌بدو‌للا غه‌فور
- فه‌ره‌نگی جوگرافیای کوردستان، ده‌زگای سه‌رده‌م، سلیمانی، ۲۰۰۲.
- عين القضاة همه‌دانی
- گوته کورته‌کانی بابا تاهیری همه‌دانی، وه‌رگیتیرانی: ابراهیم احمد شوان، چاپخانه‌ی زانکو، هه‌ولتیر، ۲۰۰۶.
- طیب طاهری (کۆکردنه‌وه و لیک‌دانه‌وه)
- سه‌رته‌نجام، ئینیسیتوتی که‌له‌پوری کورد، سلیمانی، ۲۰۰۷.
- مارف خه‌زنده‌دار

- میژووی ئەدەبی کوردی، بلاوکراوەی ئاراس، هەولێر، ۲۰۰۱.
- محەمەد جەمیل رۆژبەییانی
- میژووی حەسنەرەبەیی و عەبیاری، بەغداد، ۱۹۹۶.
- مستەفا جەواد
- ھۆزی لەبەرکراوی گاوان و گاواییە بەناوبانگەکان، وەرگێڕانی: مامۆستا ھەژار، چاپی دووھەم، دەزگای ئاراس، ۲۰۰۸.
- نۆشاد دینەوھەری
- چیرۆکی داری جەنگیان، بە ھەول و تیکۆشانی: عەزیز موھەممەد پور، چاپخانەی پەیام، تاران، ۱۳۷۸ھ.ش.
- نیشتمان بەشیر محەمەد
- کورد و سەلجوقیەکان - لیکۆلینەوھەیک لە پەییوەندیە سیاسییەکان (۴۲۰-۵۲۱ک / ۱۰۲۹- ۱۱۲۷ز)، وەرگێڕانی: ئیدریس عەبدووللا مستەفا، چاپی دووھەم، دەزگای موکریانی، هەولێر، ۲۰۰۶.
- و. ئیفانۆفا
- پێڕەوانی راستی، یارانی کوردستان ((ئەھلی ھەق))، وەرگێڕانی: ناسۆ کەریم، وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ۲۰۰۳.

سنيهم: نامہ و تيزہ ٹهكادييميهكان

١- به زمانى عمرهيبى

أكو برهان محمد

– الحياة العلمية في ديار بكر و جزيرة ابن عمر (من القرن ٥-٧هـ/١١-١٣م)، رسالة ماجستير، كلية الآداب، جامعة صلاح الدين، اربيل، ٢٠٠٠.

أواز محمد علي عبدالكريم

– الكورد المجاونيون – دورهم السياسي و الحضاري في العصر العباسي، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الآداب، جامعة دهوك، دهوك، ٢٠٠٣.

ابو الخير تراسون

– التصوف في القرنين الثاني و الثالث الهجريين و موقف الفقهاء الأربعة منه، رسالة دكتوراه، جامعة أم القرى، مكة المكرمة، ٢٠٠٢.

ادريس محمد حسن الدوسكي

– همدان من الفتح الإسلامي الى سقوطها بيد المغول، دار سپيريز، دهوك، ٢٠٠٦.

حسام الدين علي غالب النقشبندی

– آذربيجان – دراسة سياسية حضارية، اطروحة دكتوراه، كلية الآداب، جامعة بغداد، ١٩٨٤.

زرار صديق توفيق

– الكورد في العصر العباسي حتى مجيء البويهيين – دراسة في تأريخهم السياسي، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة صلاح الدين، اربيل، ١٩٩٤

عبد القادر موسى حمادي الحمدي

– مدرسة بغداد الصوفية، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الآداب، جامعة بغداد، بغداد، ١٩٨٩.

نیشتمان بشیر محمد

- الأحوال السیاسیة و الإجتتماعیة و الإقتصادیة لغربی اقلیم الجبال خلال القرنین الرابع و الخامس المهجرین/ العاش و الحادی عشر المیلادیین، رسالة ماجستیر، جامعة صلاح الدین، کلیة الآداب، ار بییل، ۱۹۹۴.

۲- به زمانی کوردی

چرا محمد حسن:

- بزاقی زانستی دینه وەر له سه دهی سییه م و چواره می کۆچی / نۆیه م و دهیه می زاینیدا، نامه ی ماسته ری بلاونه کراوه، زانکزی سلیمان، کۆلیژی زانسته مرۆفایه تیه کان، سلیمان، ۲۰۰۷.

چوارهم: وتار و تووژینهوه

۱- به زمانی عه ره بی

حسام الدین النقشبندی

- الرسالة الثانية لمسعر بن مهلهل و شهرزور، مجلة "زانكۆی سلیمانی"، السلیمانیة، ۲۰۰۱، العدد (۸).

محی هلال سرحان

- الربط الإسلامية، مجلة المورد، بغداد، ۱۹۸۵، مح (۱۱)، العدد (۳).

۲- به زمانی کوردی

زرار صدیق توفیق

- زمانی کوردی له سه ده کانی ناوه راست - لیکۆلینه وه یه کی میژوویی، گوڤارا زانکۆیا دهوک، ۲۰۰۸، په ربه ندا (۱۱)، ژماره (۱).

موحه مه د موکری

- له دایکبوونی جیهان له لایهن کوردانی نه هلی ههق، وه رگێرانی: مو حسین نه حمه د عومه ر، گوڤاری کوردۆلۆجی سلیمانی، ۲۰۰۸، ژماره (۱).

پینجه م: ژیدهره ئینگلیزی و فهره نسییه کان

۱- کتیه کان

Ahmet. T. Karamustafa

- Sufism – The formative period، Edinburgh University Press، Edinburgh، 2007

A. J. Arberry

- Sufism – An account of the Mystics of Islam، 3nd edition، George Aleen & Unwin LTD، London، 1963.

Edward Heron – Allen

- The Lament of Baba Tahir, Gilbert & Rivington, London, 1902.

Henry Corbin

- History of Islamic Philosophy, Translated by: Liadain sherrard with the assistance of Philip sherrard, Kegan Paul international, London and New York

Ignaz Goldziher

- Mhamad and Islam, translated from German by: Kate Chambers Seelye, Yale university press, New Haven, 1917.

J.Spencer Termingham

- The Sufi Orders in Islam, Oxford Uneversity press, Great Britain, 1971.

Louis Massignon

- Essai sur les origions du lexicque de la mystique Musulmane, Paris, 1954.

Margaret Smith

- Studies in early mysticism in the near and middle east, Sheldon press, London, 1931.

Martin lings

- What is Sufism? 2nd edition, Mandala books, London, 1981.

Reynold Nicholson:

- Studies in Islamic Mysticism, Cambridge University press, London, 1921.

Riza yildirm

- Dervishes in early Ottoman society and politics - A study of Velayetnames as a source for history, M.A thesis, Dp. History, Bilkant University, Ankara, 2001.

Seyyed Hosain Nasr

- Sofi Esseys, George Alen & Union LTD, London, 1973.

W.Montgomery Watt

- Islamic philosophy and theology – an extended survey, 2nd edition, Edinburgh university press, Edinburgh, 1985.

۲- توپزینموره و وتار

Christopher Melchert

- Religious Policies of the Caliphs from al-Mutawakkil to al-Muqtadir, A H 232-295/A D 847-908, Islamic Law and Society, Vol. 3, No. 3 (1996)
- The Ḥanābila and the Early Sufi, Arabica, 2001, V. 48.

C. J. Edmonds

- The Beliefs and Practices of the Ahl-i Ḥaqq of Iraq, Iran, British Institute of Persian Studies, London, 1969, Vol. 7.

George Makdisi

- Ash'arī and the Ash'arites in Islamic Religious History II, Studia Islamica, No. 18 (1963),

Jacqueline Chabbi

- 'Abd al-Ḳādir al-Djīlānī personnage historique: Quelques Éléments de Biographie, Studia Islamica, Paris, 1973, No. 38.

Margaret Malamud

- Sufi organizations & structures of authority in Medieval Nishapur, international journal of Middle East studies, Cambridge, 1994, Vol.26, No.3

Ziba Mir-Hosseini

- Inner Truth and Outer History: The Two Worlds of the Ahl-i Haqq of Kurdistan, International Journal of Middle East Studies, Cambridge, 1994, Vol. 26, No. 2

شەشەم: بابەتەکانی ئەنسایکلۆپیدیای ئیسلامی

- The Encyclopaedia of Islam, new edition, , E. J. Brill, Leiden, 1986-2004:

E.Geoffry:

- Tarika, Vol. X

F.Rahman:

- Baka wa Fana, Vol.I

J. Chabbi:

- Khankah, Vol.IV

L. Lochart:

- Dinawar, Vol.II

Tahsin Yazici:

- Kalandar, Vol.V

V.Minorsky:

- Ahl-I Hakk, Vol.I

- Baba – Tahir, Vol.I

- Urmiya, Vol.X

فهرهنگی چهك و ناوه كان

یهکه م: فهرهنگی چه مکه سۆفییه کان

ئەوێ سەرەدەری لەگەڵ کایە سۆفیگەریدا بکات، رووبەرۆوی کۆمەڵێک چەمک و دەستەواژە تاییبەت بەو کایە دەبێتەو، بەهۆیانەرە مانا بەو جیهانە دەبەخشن کە سۆفی بۆ خۆی وینایکردوو. توێژەریش بۆ دەردەکوێ ئەستەمە بتوانی بە چەند دێرێک و بەگەرانیوە بۆ چەند سەرچاوەیەکی هەمەگیر پێناسەیان بکات. خۆ ئەو زمانە رمزییە سۆفیان پتی دەدوێن، چەندین مانای دیار و نادیار بە ووشە ئاسایی دەبەخشی، وادەکات درک بەو بەکی هەر وشەیکە بە کارهێنراو دەلالەتی جیا جیا و روانگە هەمەچەشنی لە پشته.

لە زۆری باردا دیاریکردنی سنوری ماناکان لەسەر ئەو سۆفیە دەوێت کە چەمک و دەستەواژەیکە بە کارهێنراو و لەدەرەوێ ناوکۆی بێکردنەوێ ئەودا لە مانا باوەکە و — تەنانت هەندێک جار — لە دەلالەتە سۆفییانەکانیشی بەتال بۆتەو، بەجۆرێک وایلتاوتووە تەواو رەنگدانەوێ حالی سۆفیەکن و گوزارشت لە ئەزمونە رۆحانییە بیهاوتاکە دەکن، بۆیە مەرج نییە ئەو مانایانە ببەخشن کە دەشی لە چوارچێوە گشتگیرەکی چەمکەکانەرە جیگەیان بێتەو.

بێگومان ئەو تاییبەتەندییە زمانەوانییە یان بابلیتین ئەو گەمە زمانەوانییە سۆفیان، گرفتێکی گەرەم بەردەم هەر هەولێکی ناساندنی چەمکە بە کارهاتووکانە لەدووتوینی توێژینەوێەکی وەک ئەوێ ئیمە. بۆیە وەک بینیمان لە هەندێ باردا ناچار بووین برێکیان لەناوەرۆکی بابەتەکە و لەو شوێنەدا بناسین کە قسەمان لەبارەوێ کردوو. لەخوارەوێ هەولەدەین مانای هەندێکی تریان بچەینەرۆو و لەناوکۆی ئەو رستانە لە توێژینەوێەکی چەمکەکانی تێدا بە کارهاتوو، پێناسەیکەیان بکەین. بۆیە رەنگە لە شوێنی تردا مانای تر ببەخشن، بەلام ماناکانی نێو ئەو کورتە فەرھەنگە، مانای خواراوی نێو کارەکی ئیمە، لەگەڵ رەچاوەکردنی فراوانترین مەززی مانا گشتییەکانیان.

" ئاماژە — الإشارة "

بەپتی تیگەیشتنی سۆفییانە بریتییە لە شاردنەوێ ماناکانی ئەوێ مەبەستتە بە ئەوێتری بلتی، یانیش بریتییە لەو تیزە قسەکەر، لەبەر نازکی ماناکە، ناتوانی بەروونی باسی لێوەبکات. القشیری: عبارات الصوفية، ص ۵۳. الجرجاني: کتاب التعريفات، دار إحياء التراث العربي، بیروت، ۲۰۰۳، ص ۲۲.

"بينين - المشاهدة"

خۆبينيينه بههۆي نهماني رههاي پهرده(حیجاب)ی جیاکه رهوهی مرۆڤ و خودایه تی. باوه پهینانه به نامادهیی ههق بهزاتی خۆی بۆ ههموو شتیك، که مهبهستیش لیئ بینینی شته کانه وهك بهلگه لهسهر یه کتایی. القاشانی: معجم، ص ۳۴۷.

"بينینی خودا - مشاهدة الحق"

له کولتوری سۆفیاندنا به شیوه و مانای جیاواز گوزارشتی لی کراوه؛ بینین به خودا: واتا بینینی شته کان وهك بهلگه لهسهر یه کتایی، بینین بۆ خودا: واتا بینینی خودا له شته کان، ههرجی بینینی خودایه ئەوا بریتیه له له حهقیقه تیکي بی گومان و رووبهروویونه وهیه کی غهیبانی و ههس نه کراوی خودا. القشیری: عبارات الصوفیه، ص ۶۶.

"ترس - الخوف"

به مانای لهزینی دل دیت بههۆی ئەو گوناهاهی ههلیگرتوه. القشیری: منشور الخطاب، ص ۹۵.

"جوامیری - الفتوة"

ههولدانه بۆ بهدهستهینانی رهزامهندی خودایی له رینگه دهست ههلیگرتن له ههموو رهوشتیکی خراب و دهست گرتن به باشه کان. جوامیری بۆ سۆفی کات و حالی نییه، به لکو دهبی له ههموو باریکدا له بهرامه به به ههموو که سیک، جوامیر بی. السلمي: کتاب الفتوة، ضمن: مجموعه آثار، ج ۲، ص ۲۲۸-۲۲۹.

"حال و مهقام - الحال و المقام"

ئەو دوو چه مکه دوو جو مگه بنه رتهی ههزی سۆفیگه ری پیکدینن، بیناسه و بۆجوونی جیاوازیان له باره وه هیه، به پیی تیروانینی هیندیک له سۆفیان حال گۆرانی رهوتی خودا په رسته به هۆی ئەوهی لهو پرۆسه یه دا به دلی دادی و تیدا جیگه رده بی (وهك: "خۆشه وستی - الهبه، "تزیکی - القرب"، "ترس - الخوف"، "هۆگری - الأوس"، "بینین - المشاهدة" و... هتد)، ههرجی مهقامه ئەوا بریتیه له نامادهیی مرۆڤ له بهردهم خوداوه له میانه ی شیوه جیاوازه کانی په رستن (وهك: "تۆبه کردن - التوبه"، "ههژاری - الفقر"، "سه برگرتن - الصبر" و... هتد). حال گۆراوه و مهقام جیگه ره، سۆفی له حاله وه ده په رتته وه بۆ مهقام (هه ره چهنده مه رج نییه ههموو جاریک وایب)، که ئەمهش گۆرانه له ناسته کانی یه قین و باوه ربووندا. (السراج: اللمع، ص ۶۵-۶۶. السهروردي: عوارف، ج ۲، ص ۲۶۴-۲۶۸).

"حقیقت و شریعت - الحقیقة والشریعة"

ئەمانەش دوو چەمکی سەرەکی فەرھەنگی سۆفیگەری پێکدێنن، بەپێی قوشەیری حقیقت بێنیی خۆدایەتی و وەستانی دروستی مرۆفی باوەردارە بەرامبەر بە خۆدایەیی باوەری پێیەتی، هەر کاتێک گومانێک بکەوێتە دڵیەوه حقیقتەکی لێ ون دەبێ، هەرچی شریعتە ئەوا فەرمانە و ناماژەییە بۆ پابەند بوون بە بەندایەتی بۆ خۆدا. هەر وەها لەبارەیی پەییوەندیانەوه دەلی: هەر شریعتێک لەلایەن حقیقتەتەوه پالپشتی نەکرێ قەبول ناکرێ، هەر حقیقتەتێکیش بە شریعتەتەوه سنووربەند نەکرایی قەبول ناکرێ. القشیری: الرسالة، ص ۱۶۸. هەمان نوسەر: عبارات الصوفیة، ص ۵۲. هەر چۆنێک بێت ئەو دوو چەمکە لە رووی دەستەواژەییەوه لە چوارچۆی کۆلتوری سۆفیگەری دەبنە ناسنامەیی گروپە ئایینیەکان، سۆفیەکان بریتی دەبن لەوانەیی حقیقتەناسن، لە بەرامبەردا فەقیه و ئوسوولیەکان وەک شریعتەناس و داوکیکار لەو چەمکە و ماناکەیی دەردەکەون.

"خانەقاە- الخانقاہ"

وشەیکە لێکدراوی فارسییە و رافعی جیاوازی بۆ کراوه: (خانگاھ، خانەگاھ، خوانکاھ... هتد)، زیاتریش مەیل بەلای ئەوەییە لە وشەیی "خانگاھ" وەەرگیرایی کە بە (شوینی مانەوه، مال، تەختی پاشا... هتد) لێکدراوهتەوه. لە رووی دەستەواژەییەوه شۆینی تاییەت بە حەوانەوه و خۆدایەستی سۆفییان دەگرێتەوه. EI P.1025-1026، IV، J. Chabbi: Khankah Vol.

"خیرقە - الخرقه"

ئەو پۆشاکە تاییەتیە کە مورید لەسەر دەستی شێخەکی دەیکاتە بەر و ناماژەیی بۆ گۆرپایەلی بۆ ئەو شێخە و پەییوەست بوون بە دیدە ئایینیە - سۆفیگەریە کە یەوه. لەبارەییەوه بگەرێوه بۆ: القاشانی: معجم، ص ۸۵.

"دەررون - النفس"

ئەم چەمکە پێناسە و دەرکەوتەیی فرەچەشنی هەییە، لە یەک لە پێناسەکاندا بە گەوهەری هەلمین دەچۆنرێ، کە هێزی ژیان و خۆشەویستی و بزواتی بە ویستی هەلگرتوہ. دەررون پێکبەستی نێوان دڵ و جەستەییە، هەربۆیە وا وەسفدەکرێ کە رۆحی دەسلاتی خۆدایە بەسەر گری دڵ، تاوہ کو کلپەکانی دامرکینیتەوه. القشیری: عبارات الصوفیة، ص ۵۸. القاشانی: معجم، ص ۱۱۰.

"راز - السر"

ئەو حالە پەنھانەییە کە لە نێوان "بەندە" و "خودا"دا ھەبێ و لە نێو دۆلی مرۆڤدایە و جگە لە خوداش نابێ کەس پێی بزانی. الرازی: حدائق الحقائق، ص ۳۳۳.

"روحسار و کرۆک - - الظاهر و الباطن"

بە پێی تیگەیشتنی سۆفییان ھەردوو چەمکی "الباطن" و "الظاهر" ناماژەن بۆ شارەزابوون و تیگەیشتنی سۆفی لە زانست و زانینەکان، ھەر کاتێک ئەو زانستانە لە نێو دۆلدا بوون و نەدرکینران ئەوا "باطن"ە، بەلام کە ھاتە سەر زار و باسی کرا ئەو "ظاهر"ە، ھەموو باوەڕپێکی نایینیش ئەو دوو چەمکی تێدا جێ دەبیتتەو، سەبارەت بە ئیسلام "ظاهر" خۆی لە سرووتەکانی خوداپەرستی و حوکمە شەرعییەکان دەبینیتتەو (نوێژ، رۆژوو، حج، تەلاق، کرپن و فرۆشتن و... ھتد)، ھەرچی "باطن"ە ئەوا پەییوەستە بە دلەو و چەمکانپێکی وەك (مەقام و حال، باوەڕ، خۆشەویستی، راستگۆیی، بیرکردنەو و... ھتد) لەخۆ دەگرێ. پروانە: السراج: اللمع، ص ۴۳-۴۴.

"رُوح - الروح"

جونەید پێی وایە ماناکانی رُوح لای خودا خۆبەتی و بە کەسی نەگوتوو. لە گەڵ ئەو ھەشدا گەلی سۆفیان کۆکن کە رُوح ئەو مانا پەنھانەییە بەھۆیەو ھەستە دەژی. الکلابادی: التعرف، ص ۴۴. القشیری: الرسالة، ص ۱۷۵-۱۷۶.

"ریباک - الرباط"

بەنچەمی وشەکە لە "ربط - بەستن" ھاتوو و بۆجوونی جیاوازی لە بارەو ھەبێ، زیاتر دەلێن ناماژە بوو بۆ ئەو پەتەمی ئەسپی پێ دەبەسترایەو، پاشان بەو ناوچە سنووریانە (الثغور) دەگوترا کە خەلکەکەمی خەریکی شەر (جیھاد) بوون لە گەڵ غەیرە موسلمانان، لەویدا "رباط" وەك بێکەمی سەربازی وایوو، دواتر ناوێکە تاییەت کراو بە شۆینی نیشتە جیوونی سۆفییانەو. السهروردی: عوارف، ج ۱، ص ۱۸۰. ھەروەھا بۆ زانیاری زیاتر پروانە: محي هلال سرحان: الربط الإسلامية، مجلة المورد، بغداد، ۱۹۸۵، مح (۱۱)، العدد (۳)، ص ۷۵-۷۹.

"زانین - علم"

باوەڕبوونی رەھایە کە تەواو لە گەڵ واقیعدا رێکدیتتەو، جینگیربوونی وێنە شتە لە عەقڵدا. المجرانی: التعريفات، ص ۱۲۶.

"سهماع - السماع"

تیگه‌یشت له وهی له ئاکامی به‌یانکردنه‌وه کهشف بووه، ههروه‌ها په‌رینه‌وه‌یه له وههمه‌وه بۆ بینه‌ن. له قۆناغی دره‌نگی میژووی سۆفیگه‌ری به‌سترانی ئایینی تایبه‌ت به‌سۆفیان، که زیکری پێده‌که‌ن، ده‌گوتری سماع. بۆیه هه‌ندیک سۆفی پێیان وایه له روخساردا فیتنه‌یه و له ناوه‌رۆکدا په‌ند و نامۆژگاریه. چونکه نه‌وه‌ی له ناماژه‌کانی تیبگات نه‌وا گوئیگرتنی له په‌ند و نامۆژگاریه‌کانی ره‌وا ده‌بی، نه‌گه‌رنا ره‌نگه‌ رووبه‌رووی فیتنه‌ و به‌لا بیه‌تته‌وه. القشیری: منشور الخطاب، ص ۱۰۴. الخروکشی: ته‌ذیب الأسرار، ص ۳۰۱-۳۰۵.

"شه‌ته‌حات - الشطحات"

له‌ زمانی عه‌ره‌به‌یدا به‌مانای "جووله - الحركه" دیت و له‌لای سۆفییانیش ناماژه‌یه بۆ هه‌ر ده‌سته‌واژه‌یه‌کی نائاسایی که وه‌سفی حاله‌تییکی به‌هیز و ره‌های "وه‌جد" ده‌کات، ئاکامه‌که‌شی گوتی نه‌وتۆیه که بۆ نه‌و که‌سه‌ی گوئی لێ ده‌بی و ته‌ماشای پاشخانه وه‌جدیه‌که‌ی ناکات به‌سه‌یر و ره‌نگه‌ به‌ده‌رچوون له‌باوه‌ری دروستی تی بگات. السراج: اللمع، ص ۴۵۳-۴۵۴.

"فه‌نا و به‌قا - الفناء و البقاء"

نه‌وه‌ی یه‌که‌میان نه‌مانی سیفه‌تی خراب و نه‌وه‌ی دووه‌میشیان مانه‌وه‌ی سیفه‌تی چاکه له په‌یه‌ه‌ندی به‌خوداوه، به‌جوړیک وه‌ک جوئه‌ید ده‌لی: مانه‌وه‌ی هه‌ق و نه‌مانی هه‌ر شتیک له ده‌ره‌وه‌ی نه‌و بی. الخروکشی: ته‌ذیب، ص ۱۴۶. القشیری: الرساله، ص ۱۴۶.

"کۆکردنه‌وه و په‌رتکردن- الجمع و الفرق"

کۆکردنه‌وه پێچه‌وانه‌ی چه‌مکی په‌رتکردنه؛ نه‌و شته‌ی سه‌رچاوه‌که‌ی خودا بی و له‌وه‌ ده‌ریچی، وه‌ک مانا به‌خشین و چاکه‌ کاری، نه‌وه کۆکردنه‌وه‌یه، نه‌وه‌ی مرۆفیش له به‌جیگه‌یانندی نه‌رکه‌کانی به‌نده‌یه‌تی ده‌ستی ده‌که‌وی و له‌گه‌ل حالێ مرۆفانه‌ ده‌گوئجی، په‌رتکردنه. هه‌ندیک پێیان وایه هه‌ردوو چه‌مک پێوستن، چونکه نه‌وه‌ی کۆکردنه‌وه‌ی نه‌بی به‌ حاله‌تی عیرفانیی (خوداناسین) ناگات، نه‌وه‌ی په‌رتکردنیشی نه‌بیته له‌مانای به‌نده‌یه‌تی بۆ خودا ناگات. القشیری: الرساله، ص ۱۴۳-۱۴۴. الرازی: حدائق الحقائق، ص ۳۰۳.

"ناسین - المعرفة"

بریتییه له‌ په‌ی بردن به‌ کرۆکی شته‌کان و ناماژه‌یه بۆ شتیک له‌خۆیدا، دیاره‌ زیاتر مه‌به‌ست ناسینی خوداییه. که‌سێکیش نه‌و ناسینه‌ی هه‌بی پێی ده‌گوتری "عارف"؛ نه‌ویش

ئەو كەسەيە كە خودا رازەكانى خۆى پى گوتتووه و ناو و خەسلەتەكانى خودايى دەناسى.
القشيري: الرسالة، ص ٤٦٨. الجرجاني: التعريفات، ص ١٧٩.

"نزيك بوونهوه- القرب"

نزيك يىبه له خودا له ريگەى پەرستنهوه، و اتا مرۆڤ له خودا نزيك دەبیتتهوه نەك به پىچەوانە. ئەمەش كردهيهكى مرۆڤانەيه و ناکامەكهى خۆشبهختييه بۆ خودى مرۆڤەكه، نزيك نەوهش له "حال" ه سۆڤييه كانه و بۆ ئەوانەيه كە به دل نزيكى خودايان بينيوه، كە به شتو ه: مەچەشنەكانى پەرستن لى نزيك بوونهتەوه. السراج: اللمع، ص ٨٤. الجرجاني: التعريفات، ص ١٤٢-١٤٣.

"ههژارى - الفقر"

بريتيه له دەستدانى ئەوهى كە پىوستييهكانى ژيانە، بەلام له دەستدانى شتە ناپىوسته كان ههژارى نيه. الجرجاني: التعريفات، ص ١٣٨.

"وهجد - الوجد"

حاله تىكى كاتيه توشى دل دەبى، وهك تاسان، خەم، يان بينينى مانايەكى رهوشى ژيانى دواى مەرگ، يانيش ناشكرا بوونى حالتيكى نىوان "بەندە" و "خودا". الكلابادى: التعرف، ص ٨١.

"ياد - الزكر"

له پىركردنى هەمو ئەوهى يادكراو(خودا) نيه، ئەو نامرازانەيه كە به هزيمه سۆڤى به هەق دەگات و هەقىش لهو ناگادار دەبیتتهوه. نامرازەكانيش كردار و گفتار و حالەكان دەگرتەوه. الكلابادى: التعرف، ص ٧٣-٧٤. ابن شاهوار: منارات السائرين، ص ٣٩٣-٤٠١.

"ياوهرى - الصحبة"

له كۆلتورى سۆڤيگەريدا بەتال دەبیتتهوه لهو مانا زمانەوانىيەى پى به خشراوه، لىرەدا دەبیتته چەمكىكى فرە مانا و فرە ناست، لايەنى كەم سى ناستى سەرەكى هەيه، يەكەمیان: ياهورى كەردنى لهخۆ گەورەتر، كە ئەمە زياتر خزمەتكردنه، دووه میان: ياهورى لهخۆ بچووكر، ئەمەش وا دەخوازى گەورە دل نەرم و دلۆڤان بى و گچكەش گونجاو و بەرپىز بى، سىيه میان: ياهوريتى هاورپىانە كە بنەماكهى پىشخستنى پهيوەندى و جواميريه. القشيري: الرسالة، ص ٤٤٥.

"یهقین - الیقین"

به باوه‌ری سؤفییان یهک له مه‌قامه‌کانه، ناکامیکی باوه‌رداری زۆر و گه‌یشتنه به قۆناغی گومان نه‌کردن و ناشنابوونه به بنه‌ما غه‌یبانییه‌کان، بۆیه وهک جینگیربوونی ئەو زاینه‌یه له دژ که نه ده‌گۆژی و نه ناوه‌ژوو ده‌بیته‌وه. الحركوشي: تهذيب، ص ص ۷۰-۷۵. القشيري: الرسالة، ص ص ۳۰۱-۳۰۶.

"یهکتایی - التوحید"

ده‌بی له ده‌روونی مرۆڤدا ئەو زاینه هه‌بی که‌وا ئەو خودایه‌ی دروستی کردووه، له خودایه‌تییه‌که‌یدا تاك و بی‌هاوتایه. یه‌کتایی سیفته‌ی هه‌قه و بیرکردنه‌وه‌ی له فره‌خودایه‌تی له ده‌روه‌ی عه‌قله. هه‌ربۆیه یه‌کتایی داب‌رینی کۆنه له نوێ، به‌جۆرێک که هه‌رگیز به‌ته‌واوی ئەو کۆنه‌(خالق) له‌لایه‌ن نوێه‌(مه‌خلوق) به‌ی پینا‌برد‌ری. الکلابادی: التعرف، ص ۴۴. رفیق العجم: موسوعة مصطلحات التصوف، ص ۶-۷.

"یه‌گرتن - الإتحاد"

به‌رجه‌سته‌بوونی وجودی هه‌قی تاکی ره‌هایه، که به‌هۆی ئەو وجوده‌وه هه‌موو شتی‌ک بوونی هه‌قانه‌ی هه‌یه. به‌و پینودانگه‌ش هه‌موو شتی‌ک له‌گه‌ل ئەودا یه‌کده‌گرێ، چونکه هه‌ر هه‌موویان به‌وه‌وه بوونیان هه‌یه و له ده‌روه‌ی ئەودا عه‌ده‌من. رفیق العجم: موسوعة مصطلحات التصوف، ص ۶-۷.

دووه‌م: فه‌ره‌نگی که‌سایه‌تی و گروپ و ناوچه

ئه‌بو به‌گری زوقاق

"ابو بکر أحمد بن نصر الزقاق الكبير"؛ له گه‌وره‌ی سؤفیانی ولاتی میصره، هاوسه‌رده‌می جونه‌ید بووه، زیاتر وهک شیخ‌یکی خودان که‌رامه‌ت باسی لی ده‌کرێ، سالی مردنی نه‌زانراوه. ابن الأثير: اللباب، ج ۲، ص ۷۲. العمري: مسالك، ج ۸، ص ص ۳۶۴-۳۶۶.

ئەبو بەكرى شېلى

"ابو بكر دلف بن جدر الشبلى"؛ لەبنەرەتدا خوراسانییە و لە بەغدا گەورە بوو و پینگەیشتو، یەكێكە لە یاهەرانی جونەید. لە نیتو سۆفیگەریدا گرنگی بە عەشقی خودایی داو و خۆی لەناو ئەو حالەتی عەشقه‌دا ژیاو. لەو دەه‌چێ لە دوادواپیەکانی ژبانی کەوتیبێتە حالی بێ‌ئاگایی و بە شیت دانراو و خراوتە نەخۆشخانە، لە سالی (٣٣٤ك/٩٤٥ز) مردوو. ابن خمیس: مناقب، ج ١، ص ٢٨-٥٠. هەرەها بۆ زانیاری زیاتر پروانە: کاظم محمد وایقانی: شېلى - مجنون عاقل، سازمان چاپ و انتشارات، تهران، ١٣٨٣ ه.ش، ص ١٥ و بعد.

ئەبو جەعفەرى صەیدەلانى

زانیاری لەبارەو زۆر کەمە، ئەوەندە لەبارەو دەزانێ کە لە سۆفیانی بەغداد بوو، ماویەك لە مەكکه ماوتەو، پاشان چۆتە میصر و لەوێ مردوو. جامی: نفحات، ص ١٧٠.

ئەبو حەسەنى حوسەرى (٣٧٣ك/٩٨١ز)

"ابو الحسن علي بن ابراهيم"؛ لە بنەرەتدا خەلکی بەصرایە، بەلام لە بەغداد ژیاو و یاهەریتی ئەبو بەكرى شېلى تیدا کردوو، پاشان بۆتە شیخی بێ ھاوتای ئەوێ و هەر لەوێش مردوو. الخطیب البغدادي: أخبار الصوفية، ص ٢١٧-٢١٨.

ئەبو حوسینی نوری

"ابو الحسين احمد بن محمد النوري البغوي" (٣٩٥ك/٩٠٨ز)؛ لە بنەرەتدا خوراسانییە، بەلام هەر لە بەغداد لەدایک بوو و پینگەیشتو، لە یاهەرانی جونەید، دەلێن کەس لە ھاوسەردەمانی وەك ئەو خاوەن ریتبازێکی پاکی سۆفیانە نەبوو، فەرموودەشی دەگێرێاوه. ابن خمیس: مناقب، ج ١، ص ٣٤٩-٣٦١.

ئەبو سەئیدى خەراز (م ۲۷۹ك/۹۲ن)

"ابو سعيد احمد بن عيسى الخراز"؛ له سۆفییە بەغدادییەکانە و یاوەرى بشرى كورى حارثى حافى و چەندانى تری کردووه. بەهۆی ئەوەی له یەكەمین ئەو کەسانەیه کە بۆتە سۆفی، بۆیە بە ئیمامیكى سۆفیيان دەژمیڤدرئ، دەلێن له سەردهستی ئەو چەندان چەمكى گرنگی نێو گوتاری سۆفیگەری گەلالتە بوونە، لەوانە فەنا و بەقا. لەبارەیهوه پروانە: ابن خمیس: مناقب، ج ۱، ص ۴۱۹-۴۳۰.

ئەبو عەباسى كورى سورەيج

"ابوالعباس أحمد بن عمر بن سريج"؛ یەكێك له گەورەترین فەقیهە شافعییهکانی سەردهمی خۆی بوو، بە "شافعی بچووك - الشافعی الصغیر" ناونراوه، لەنێو یاوەرانى شافعی له هەموویان پتر له مەزھەبەكە شارەزا بووه، له سالى (۳۰۶ك/۹۱۸ز) مردووه؛ السبكي: طبقات الشافعية، ج ۳، ص ۲۲-۲۵.

ئەبو عەبدوڵلاى جەللاو

"أبو عبد الله أحمد بن يحيى الجلاء" (م ۳۰۶ك/۹۱۸ز)؛ بە رەسەن خەلكى بەغدادە، بەلام له ولاتی شام نیشتهجێ بووه، بە تایبەت له شاری (الرملة) له باشوری فەلەستین، بە یەكێك له گەوره سۆفیانی سەردهمەكەى خۆى دانراوه، له بیروباوەرەکانیدا زیاتر جەختی لەسەر زوهدگەرایى و گۆشەگیرى کردۆتەوه. ابن عساكر: تاریخ، ج ۶، ص ۸۱-۹۳. المناوي: الكواكب الدرية، ج ۱، ص ۵۲۲-۵۲۳.

ئەبو عەبدوڵلا محەمەد كورى خەفیفى شیرازی

بە "شیخی گەوره - الشيخ الكبير" ناسراوه، خەلكى شاری شیرازە و شیخی هەرە بەناوبانگی ئەوئ بووه له سەردهمەكەى خۆیدا، یارەرتی زۆر له گەوره شیخانى وهك جونهیدی کردووه. شارەزایی له زانستە سۆفییهکان جیتی سەرنج بووه، دواى تەمەنێكى درێژ له سالى (۳۷۱ك/۹۸۱ز) مردووه. له بارەیهوه پروانە: ابو الحسن ديلمى: سيرت شيخ كبير، ص ۸-۲۱۹. زرکوب شیرازی: شیرازنامە، ص ۹۵-۹۶.

ئەبو عەبدوﻟﻼﻱ مەﻏﺮﯨﺒﻰ

"أبو عبد الله محمد بن اسماعيل المغربي"؛ سۆفييه كى گەرۆك بووه و موریدی زۆری پیگه یاندووه، پتر جهختی له سهر سۆفیگه ری هه ژارانه کردۆتهوه، له سالی (۲۹۹/ ۹۱۱ز) له سهر چیاى سیناء کۆچی دوایی کردووه. السلمي: طبقات، ص ۲۴۲-۲۴۵. ابن خمیس: مناقب، ج ۱، ص ۴۳۱-۴۳۴.

ئەبو عمل روژباری

"أبو علي احمد بن محمد الروذباري"؛ ده لئین ره چه له كى ده گێر د ریتته وه سهر کيسراکان، له بهغداد له دایک بووه و ههر له وێ گه وره بووه، به لām دواتر چۆته میصر و له سالی (۳۲۲/ ۹۳۴ز) له وێ مردووه. یه کینک بوو له وانهی سۆفیگه ری و فیهی له که سیتی خۆیدا کۆکردبووه، لای ئەو سۆفیگه ری رییازیکی جیددییه و ناشی تیکه له به گالته و سرروتی بى مانا بکری. السلمي: طبقات، ص ۳۵۴-۳۶۰. فريد الدين عطار: تذكرة، ج ۲، ص ۲۳۹-۲۴۱.

ئەبو قاسمی کوری گه چی دینه وهری

"القاضي ابو القاسم يوسف بن احمد" ناسراو به نین گه چ، قازی دینه وهر و ده وروبه ری بووه، به تایبەت له کاتی فرمانه وایی میر به درى کوری هه سنه وه یی (۳۶۹-۴۰۵/ ۹۷۹-۱۰۱۴ز) میری به ناویانگی میرنشینی هه سنه نوه یی کوردی (۳۴۸-؟- ۴۰۶/ ۹۵۹-؟- ۱۰۱۵ز). ئەو زانایه له ناکامی کوزرانی میری ناوبراو و ئەو په شیویه ی کهوته ولاته وه، له سه رده ستی عه یبهاره قه سابه کان له دینه وهر کوزراوه، خاوه ن چه ندان به ره می گرنگ بووه له پروی فیهیه وه، به لām له نیستادا هه یج له و به ره مانهی له به رده ستدا نین. الشيرازي: طبقات الفقهاء، ص ۱۱۸-۱۱۹. السمعاني: الأنساب، ج ۵، ص ۳۶. ابن الجوزي: المنتظم، ج ۱۵، ص ۱۱۰.

ئەشعەرىيەكان

دەگەرئىنەوۋە سەر ئەبولخەسەن عەلى كۆرى ئىسماعیلى ئەشعەرى (۲۶۰ - ۳۲۴ك/ ۸۷۴ - ۹۳۶ز)، كە لەسەرەتای ژىيانى پەيرەۋى رىيازى موعتەزىلەي كوردوۋە، بەلام دواتر جىياۋتۆتوۋە و رىيازىكى تايەتتى دامەزراندوۋە، كە زياتر رىيازىكى كەلامناسىيە، بەپىئى ئەشعەرىيەكان خودا ئەزەلىيە، ھەموو دياردەكانى دونيا تەننەت وىستى مرۆفېش دروستكراۋى خودان. ھەرۋەھا پىيان وايە قورئانېش، ۋەك قسەي خودا، كۆنە و خەلق نەكراۋە، ئەوان پىيان وابو لە بابەتەكانى پەيوەست بە "بەنەرەتتايەكانى تايىن - أصول الدين"، نوپنەرى راستەقىنەي ئەھلى سوننەن. بۇ زانبارى زياتر پروانە: الشيرازي: الإشارة الى مذهب أهل الحق، تحقيق: محمد السيد الجليند، مطابع الأهرام، القاهرة، ۱۹۹۹، ص ص ۱۰۸ - ۲۰۰. ابن عساكر: تبیین كذب المفتري.

"ئەھلى فەرموودە - اهل الحديث"

ۋا دەناسىتتەين كە خەرىكى گەران بەدۋاي فەرموودە و گواستەنەۋى ھەۋالەكانى پىغەمبەر و بونىادنانى "پىيارە شەرىعيەكان - الأحكام الشرعية" لەسەر دەقەكان بوون، كە ئەمەش زياتر رىيازى شافعى (۱۵۰ - ۲۰۴ك / ۷۶۴ - ۸۱۹ز) يە. لەبەرامبەر بەۋان "ئەھلى راۋبۇچوون - اهل الرأي" ھەن: ئەوانەي پىشت بە "پىتوانە - القياس" دەبەستەن و مانا لە پىيارە شەرىعيەكان ھەلدەھىنجن و رووداۋەكانى لەسەر بونىاد دەننەن و راڤەيان دەكەن، ئەمەش زياتر لايەنگرانى مەزھەبى ئەبو حەنىفە (۸۰ - ۱۵۰ك / ۶۹۹ - ۷۶۴ز) دەگىرئىتەۋە. پروانە: الشهرستاني: الملل، ج ۱، ص ۱۸۷ - ۱۸۸.

ئىبراھىمى كۆرى ئەدھەم

"ابو اسحق ابراهيم بن ادھم بن منصور"، لە سالتى (۱۶۱ - ۱۶۲ك / ۷۷۶ - ۷۷۷ز) مردوۋە، ئەفسانەي زۆر لەبارەي ژيانى ھەلبەستراۋە، دەلتىن كۆرى يەكىتە لە پادشاكانى بەلتخ بوۋە، بەلام تەركى دونىاي كوردوۋە و رىيازى زاھىدانى گرتۆتەبەر، پاشان بە جىھانى ئىسلامى گەراۋە، بەتايبەت ۋلاتى شام و ھەرىمى عىراق، لەو ناۋچانە گەرە زانايانى سەردەمى خۆي ۋەك سوفىيانى شەورى بىنيوۋە، لەروۋى ھەزرىۋە چەمكى زۆرى خستۆتە نىۋو فەرھەنگى

زوهدهگهري ئيسلاميهوه و فراواني كردون، لهوانه: "معهريفه" و "تهوهكول" و چهنداني تر. ابو نعيم: حلية، ج ٧، ص ٣٦٧-٣٩٥. ج ٨، ص ٣-٥٨.

ئىبراهيمى خهواص

" أبو اسحق ابراهيم بن احمد بن اسماعيل الخواص"؛ خهلكى سامهپرايه، هاوشانى سؤفيىانى وهك جونهيد بووه، چهندان كتيب و نوسينى ههبووه، له هزرى سؤفيگهريدا زياتر گزنگى به چهمكى تهوهكول داوه و پيى ناسراوتهوه، له سالى (٢٩١ك/٩٠٤ز) مردووه. ابن الخطيب البغدادي: أخبار الصوفية، ص ٢٩-٣٢. الهجویری: كشف، ج ١، ص ٣٦٥.

ئىختيارى مهرگهه

نهمه پلهى "بابى شيخ"ه له لای ئيزديهكان، بهرزترين پينگهيه له لوتكهى سيستهمى ئايينيدا و شارهزای زانسته ئايينيهكانيانه، رينمايى پياوانى ئايينى له كارهكانيان دهكات، پهپهروهى له چهندان سرووت دهكات كه پهپهروهسته به پايهكهيهوه. پروانه: عزالدين سليم باقسرى: مهرگهه - الأيزدية، الأصل، التسمية، المفاهيم، الطقوس، المراسيم و النصوص الدينية، مطبعة خبات، كوردستان، ٢٠٠٣، ص ٨٧.

بايهزىدى بسطامى

"ابو يزيد طيفور بن عيسى سروشان البسطامي"، له بنهپهتدا له بنهمالهيهكى زهدهشتيه و بوونهته موسلمان، نهو رۆلتيكى بهرچاوى له برهوپيئداني هزرى سؤفيگهري بهتاييهت له پهپههنديى مرؤفانه و خودايانه(ناسوت و لاهوت) ههبووه، له سالى (٢٦١ك/٨٧٥ز) مردووه. السهليجي: النور من كلمات ابي طيفور، ص ٥٨-١٩٩.

بسطام

شارتيكى گهورهيه له قومس، لهسه رينگاي نيشاپوره. ياقوت: معجم، مج ١، ص ٤٢١. له ئيستادا دهكهويته باكورى شارى "تههران".

بشرى كورى حارپى حافى (م۲۲۷ك/۸۴۲ز)

"بشر بن حارث بن علي المروزي"؛ له ده‌وروبه‌رى سالى (۱۵۰ك/۷۶۷ز) له‌دايك بووه، له بنه‌رته‌دا خه‌لكى شارى مه‌روه، به‌لام دواتر نيسته‌جيتى به‌غداد بووه و له‌وي مردووه. له‌پال نه‌وى زاهيديكى گه‌وره بوو، فه‌رمووده‌شى گيپراوه‌ته‌وه. القشيري: الرسالة، ص ۴۳-۴۷.

به‌شنه‌وى

له خي‌له كورديه دياره‌كانى هه‌رئيمى جه‌زيره‌ن، له‌ده‌وروبه‌رى شارى جه‌زيره‌ى نيين عومهر(جه‌زيره‌ى بۆتان) ده‌ژيان، خاوه‌ن قه‌لا و ميرنشينيكي ناوخويى بوون له‌و ناوچه‌يه‌دا. ابن الاثير: اللباب، ج ۱، ص ۱۵۷. زرار صديق توفيق: القبائل، ص ۴۰-۴۶.

بوندارى شيرازى

"بندار بن الحسين بن محمد الشيرازى" (م۳۵۳ك/۹۶۴ز)؛ نيسته‌جيتى شارى نه‌رجان بوو له هه‌رئيمى فارس، له بوارى حه‌قيقه‌تناسيدا شاره‌زايى زورى هه‌بووه. السلمي: طبقات، ص ۴۶۷. أبو نعيم: حلية، ج ۱۰، ص ۳۸۴.

پير

له كۆندا وا باسكراوه كه شارۆچكه‌يه‌كى بچووك بووه له شاره‌زور، كورده‌كانى به‌سه‌ر سه‌ختى ناسراون، ياقوت: معجم، مج ۲، ص ۶۷.

ته‌ريقه‌تى قادرى

ده‌گه‌رئيمه‌وه بۆ شيخ عبدالله قادرى گه‌يلانى، بيروبوچوونه‌كانى نه‌و وه‌ك بناغهى ته‌ريقه‌ته‌كه به‌كار ده‌هينئى، زياتر هه‌ردوو كوره‌كه‌ى عبدالله‌عزىز (م۶۰۲ك/۱۲۰۵ز) و عبدالله‌ره‌زاق (م۶۰۳ك/۱۲۰۶ز) كاربان كردووه بۆ وه‌رگيترانى نه‌و بيروباوه‌ره‌ى باوكيان بۆ سيسته‌ميكي كرده‌كى - ته‌ريقه‌تيسانه، له ئيستادا "قادرى" يه‌كيتك له ته‌ريقه‌ته هه‌ره ناودار و به‌ربلاوه‌كانى جيهانى ئيسلاميه. بۆ زانبارى زياتر بروانه: Termingham: The Sufi Orders, pp.

تەرىقەتى رفاعى

دەگەر تەمەنە بۆ "شىخ أبو العباس أحمد بن علی بن احمد" ناسراو بە "أبو العلمین"، که له هۆزی "الرفاعه"ی عمره بى بووه، له سالى (۱۲/۵ / ۱۱۸ز) له ناوچه كانى "البطائح" له داىك بووه و له سالى (۵۷۸/۵ / ۱۱۸۲ز) هەر له وى مردوه. ئەو كەسە سۆفینگەرى كرده سیسته میكى دامەزراو لەسەر دابەشكردنى چىنايه تى موریدان، که هەر گرويه موریدك شىخ و خەلیفەى خۆى هەبووه. لەدواى "شىخ احمد"، لەسە دەى حەوتەمى كۆچیهوه، بەتایبەت له ولاتى میصر، ئەم سیسته مه بووه تەرىقەتیکى سەریهخۆ که "الرفاعیه"یە. الرافعی: سواد العینین، ص. ص. عامر النجار: الطرق الصوفیة فی مصر، ط ۵، دار المعارف، القاهرة، د.ت، ص ۶۳-۷۴.

"تەقیه - التقیه"

بەنەمایەکی چەسپوی نیو باوەری شیعییه، که بەمانای شاردنەوهی راستی ئەو باوەرهی مرۆڤ هەیه تى دیت، تەنانت پێیان وایه هەر كەسێك تەقیه ی نەبێ بە بێ دین دادەنرێ. الكلینی: الكافي، ج ۲، ص ۲۱۷.

جاوانی

خێلێكى بەناوبانگی كوردییه که چەندان تیره ی لێكەوتۆتەوه، لەسەرەتادا نیشتەجێی ناوچه چیاپیه كان بوون، دواتر خزاونه تە نیو هەندێك ئاواپی، وەك مەندەلی و دەسكەرە و نوعمانییه و ناوچه كانی تری دەوروبەریان. رۆلێان هەبووه لەمەزراندنى شارى حیلله، چەندان میری ناوداریان هەبووه که میرنشینیکیان بۆخۆیان دامەزراندوه. مستەفا جەواد: هۆزی لەبیركراوی گاوێان. زرار صدیق توفیق: القبائل، ص ۵۴-۶۹.

جەعفەرى خولدی

"أبو محمد جعفر بن محمد بن نصر الخواص"؛ له سۆفیانى شارى بەغدادە، یەكێك بووه له یاوهرانى جونهید، گرنگی زۆرى به بەرهەمى سۆفیان و نوسراو و بەسەرھاتیان داوه. لەو دەجەن دواى تەمەنێكى درێژ له سالى (۳۴۸/ك / ۹۵۹ز) مردبەن. أبو نعیم: حلیه، ج ۱۰، ص ۳۸۱.

جمعهفهری صادق

"جعفر بن محمد بن علی بن حسین بن علی"، لهبر راستگویی به "الصادق" ناسراوه، یه کتیک له گهورهترین نیمامهکانی شیعهیه، به تایبیت له رووی شارهزابوونی له زانسته شهرعییهکانهوه که تهناهت زانایانی سر به رهوتی سونیش سودیان لهو زانستهی وی وهرگرتوه، رۆلئیکی مهزنی ههبووه له دامهزاندنی گوتاری فیهقی شیعی، له سالی (٤٨٠/٧٦٥ز) کۆچی دوایی کردوه. السمعانی: الأنساب، ج٣، ص٥٠٧-٥٠٨. الصفدي: الوافي، ج١١، ص٩٨-١٠٠.

جهلاله‌دینی رۆمی

"محمد بن محمد بن احمد البلخی" (٦٠٤-٦٧٢/١٢٠٧-١٢٧٣ز)؛ گه‌ورهی عارف و شاعیرانی فارسه له سه‌دهی هه‌وته‌می کۆچی/سێژدهی زاینی، نازناوی "مه‌ولانا" ی هه‌بوو، هه‌روه‌ها به "مه‌وله‌وی" ناسراوه، خه‌لکی شاری به‌لخه له خوراسان، به‌لام دواتر له شاری قۆنیه له ناسیای بچوک جیگه‌ر بووه و خۆی و جینشینه‌کانی ته‌ریقه‌تی مه‌وله‌ویان دامه‌زاندوه. جگه له کتیبی به‌ناویانگی "مثنوی"، چه‌ندان به‌ره‌می تری هه‌یه له‌وانه: "فیه ما فیه" و "دیوان شمس تبریزی". له‌باره‌ی بگه‌رێوه بۆ: الأفلاکی: مناقب، ج١، ص٧٢-٥٦٣. ج٢، ص٥٧٨-٦١٣.

جونه‌یدی به‌غدادی (م ٢٩٨/٩١٠ز)

"أبو القاسم جنید محمد بن جنید الحراز"؛ له بنه‌ره‌تدا خه‌لکی شاری نه‌اهه‌ندی کوردستانه، به‌لام له به‌غداد له‌دایک بووه و پێگه‌یشتوه، به‌کاریگه‌ری خالی سقری کوری موغلسی سه‌قه‌طی" (م ٢٥١/٨٦٥ز) بۆته سۆفی. به‌تێگه‌یشتنی جونه‌ید سۆفیگه‌ری هه‌م حاله‌) گۆشه‌گیری و خۆبرسیکردن) تا په‌یوه‌ندی مرۆڤ به‌خودا له‌سه‌ر پاکیتی دابه‌زێ، هه‌میشه کردی گه‌رانه به‌دوای هه‌قیقه‌تی خودایی له‌ریگه‌ی پابه‌ندبوون به‌بنه‌ماکانی شه‌ریعه‌ته‌وه. نه‌و سه‌رباری نه‌وه‌ی سۆفییه‌کی گه‌وره و وه‌ک دامه‌زێنه‌ریکی هه‌زه‌که ده‌ناسێنێ، فه‌قیه‌یکی سونه‌ش بووه و شاره‌زایی له زانسته شه‌ریعه‌یه‌کان هه‌بووه، بۆیه‌شه به‌کۆله‌گه‌یه‌کی سۆفیگه‌ری سوننی داده‌نێ. له‌باره‌یه‌وه بڕوانه: السلمي: طبقات، ص١٥٥-١٦٣. ابو نعیم: حلیه، ج١٠، ص٢٥٥-٢٨٧. الخطیب البغدادي: أخبار الصوفیة، ص١١٩-١٢٦.

حلولیه‌کان

نه‌مانه گروپینکن که نه‌گهرچی له سه‌رچاوه فهرمیه‌کاندا بنه‌ماکانی بیروباوهره‌که‌یان به وردی و بئ لایه‌نانه نه‌خراونه‌ته روو، به‌لام پیناسهی جیاجیایان بۆ کراوه له‌وانه: نه‌وانه که پینان وایه به‌شیککی خودایی له مرۆفدا هه‌یه، نه‌گهر مرۆفیش ده‌ست له ناره‌زووه ده‌روونییه‌کان هه‌لبگرئ، ته‌واوی خودا له نئو مرۆفکه‌دا به‌رجه‌سته ده‌بئ. هه‌روه‌ها ده‌لئین حلولیه‌کان باوه‌ریان به پاک بوونه‌وه‌ی دلّه له سیفه‌ته خراپه‌کانی و به‌تالبوونی له هه‌ر شت و که‌سیک، تا بیهته مائی خودا و تیبدا نیشه‌جئ بیه. پروانه: بلخی: بیان الأدیان، ص ۸۸. مجهول: هفتاد و سه ملت یا اعتقادات مذاهب، با اهتمام و تصحیح: محمد جواد مشکور، مؤسسه مطبوعات عطایی، تهران، ۱۳۴۱، ص ۲۵.

حه‌سه‌نی به‌صری ((ک/۲۶۴۲ - ک/۱۲۰/۷۳۲۸))

"ابو سعید حسن بن ابو الحسن"؛ له مه‌والیه‌کانه و له بنه‌ماله‌ی پیغه‌مبه‌ر نزیك بووه، به یه‌کینک له زانا گه‌وره‌کان و له "التابعین" داده‌نرئ، رۆئی به‌رچاوی له دارشتنی بنه‌ماکانی فیه‌قیه‌ی نیسلامی هه‌بووه، له ژیانیدا که‌سیکی زاهید بووه، زوه‌دیک که زیتر له‌سه‌ر بنه‌مای ترس و هه‌ستکردن به تاوان به‌رامبه‌ر به خودا دامه‌زرابوو. ابن الجوزي: آداب حسن البصري و زهده و مواعظه، تحقیق: سلیمان الحرشی، دار الصدیق، دمشق، ۲۰۰۵، ص ۲۳ به‌دواوه. المقدسي: من اخبار الحسن البصري: تحقیق: محمد عبد الرحمن النابلسي، دار النعير و دار الفرائد، دمشق، ۱۹۹۶، ص ۱۹-۳۶.

حوسینی کوری مه‌نصوری هه‌لاج

سه‌ربورده‌ی ژیانی نه‌و سوڤیه‌ی زۆر باس کراوه، نه‌وه‌ی لیتره جینگه‌ی ناماژه پیدان بیت نه‌وه‌یه، که له شاری به‌یضانی هه‌ریمی فارس، له نزیك به زۆمی کوردانی نه‌وی له بنه‌ماله‌یه‌کی به ره‌سه‌ن زه‌رده‌هستی له ده‌ورویه‌ری سالی (ک/۲۴۴/۸۵۷ز) له دایک بووه، له‌سه‌ر ده‌ستی گه‌وره‌ی سوڤییانی ناوچه‌که سه‌هلی کوری عه‌بدوللای توشته‌ری (م/۲۹۴/ک/۹۰۶ز) ناشنایه‌تی له‌گه‌ل سوڤیگه‌ری په‌یدا کردوو، دواتر ده‌ستی به گه‌ران و سوران کردوو، سه‌ره‌تا

له پانتایی ئیسلامی و دواتریش له ده ره وهی ئەو پانتاییه (به تاییهت هیند و چین و "ولاتی ئەودیو رووبار - بلاد ما وراء النهر"، تورکستان و... هتد). پاش گه پانه وهی بۆ نیتو جیهانی ئیسلامی بانگه وازی بۆ بیروبۆچوونه کانی کردووه، دوا جار ده ستگیر ده کړی و پاش دادگایی کردنی له لایه ن قازییه شه رعیییه کانی سه ده مه که ی، له سالی (۳۰۹ک/۹۲۲ز) له به غدا له دوا ی نه شکه نه جدانیک ی زۆر له دار ده درئ. الخطیب البغدادي: أخبار الصوفية، ص ۱۳۹- ۱۶۳. ابن الساعي: أخبار الحلاج، ص ۱۱-۱۰۴. لويس ماسينيون: المنحنى الشخصي لحياة الحلاج.

دونبلی

یه کێکه له خێله کوردیییه کانی سه ده کانی ناوه راست، له زۆر شوینی کوردستان (به تاییهت ده ورره ی موسل) و ده ره وهی ولاته که ده ژیان، له بواری رۆشنییری و سیاسی رۆلی بهر چاریان هه بووه. الزییدی: تاج العروس، ج ۲۸، ص ۵۰۶. زرار صديق توفيق: القبائل، ص ۹۴-۹۷.

دیژهش

گونديک له باشوری رۆژه لات ی نامیدی، نزیکه ی حموت کیلۆ مه تریک لییه وه دورره و تا ئیستا ناوه دانه.

ژهنونی میصری

"ابو الفيض ذو النون بن ابراهيم المصري"؛ له بنه رته دا خه لکی ناوچه ی "النوبه" یه، به یه که له یه که مین ئەو که سانه ده ژمیتردی که به سو فی ناسراون. له ده ورره ی سالی (۲۶۶ک/۸۶۰ز) مردوه. الماليني: الأربعون، ص ۹۱-۹۸. ابن الجوزي: صفة الصفة، ج ۴، ص ۱۸۳-۱۸۸.

زه یارییه کان

ده گه پێنوه بۆ مهرداویجی کور ی زه یار، که یه کێکه له سه مر کرده کانی ده یلم، توانی له ماوه یه کی که مدا، له ده ورره ی سالی (۳۱۵ک/۹۲۸ز) ده ست به سه ر ناوچه کانی قه زوین و

طمبرستان دابگری و بونیادی دهسه لاتدریتی خۆی لهوی و له ناوچهکانی دهرویهر دابمزرینتی.

سه منونی موحیب

"ابو الحسین سمون بن حمزة الخواص"؛ له دوای سالی (۲۹۷/ك/۹۱۰ز) كۆچی دوایی کردوو، له گهروه سۆفیانی عیراقه، له سۆفیگه ریدا زیاتر کاری له سهر و اتاکانی خۆشهویستی کردوو، وهك عارفیکی شیت خۆی نواندوو. النیسابوری: عقلاء المجانین، تحقیق: عمر الأسعد، دار النفائس، بیروت، ۱۹۸۷، ص ۲۳۱-۲۴۰. السلمي: طبقات، ص ۱۹۵-۱۹۹.

سه مهرقند

یهك له شاره ههره دیارهکانی "ولاتی نهودیو رووبار - بلاد ما وراء النهر"، بهوود ناسرابوو كه خودان سروشتیکی جوان بووه. القزوينی: آثار البلاد، ص ۵۳۵-۵۳۷.

سوفیانی بهوری (م ۱۶۱/ك/۷۷۸ز)

"ابو عبد الله سفیان بن مسروق الشوري"، له سالی (۹۵/ك/۷۱۴ز) یان (۹۷/ك/۷۱۶ز) له شاری کوفه له دایک بووه و له بهصرا كۆچی دوایی کردوو، زاهدیکی بهناوبانگ و فهقیهتیکی ناسراوی سهردهمی خۆیهتی، بۆته نیمامی مهزههبتیکی پهیره و کراوی جیهانی نیسلامی، خالی سهرنج راکیتی ژیانی سوفیان ههلوئیستی توندی بوو له دهسه لاتداران، بانگهشهی سهربه خۆیی زانسته نایینییهکانی دهکرد تا له دهستیوهردانی دهسه لاتداران بهدوور بیئت. ابن خلکان: وفیات، ج ۴، ص ۸۷-۹۴. بۆ زانیاری زیاتر بگهڕێوه بۆ: سوسن فرید فلاحه: الإمام سفیان الشوري و آراؤه الفقهية مقارنة بالمذاهب الأخرى، الرياض، ۱۴۲۸هـ/ ۲۰۰۷م.

سوهرهوهرد

شارۆچکهیهکی نزیک به شاری زهنجان بوو له ههریمی چیا، ههندیک پێیان وایه ناوهکهی له سورهوهرد هاتوووه که بهمانای خاکی سوور دیت. یاقوت الحموی: معجم، مج ۳، ص ۲۸۹.

شيعه‌ی ئيسماعيلى

ئەو گروپەن كە لەدوای مردنی جەعفەرى صادق، لە سالى (١٤٨ك / ٧٦٥ز) دەركەوتن و پييان وابوو دواى ئەو ئيسماعيلى كورە گەورەكەى جىگەى گرتۆتەوه، ئەك موساى كورى كە بە موساى كاظم (م ١٨٣ك / ٧٩٩ز) ناسراوه و شيعه‌ى ئيسامى وا بانگەشه دەكەن، دواتریش بە ناراستەيهكى باطنى رۆيشتون و ئەمه بۆته يەكيتك لە ناوه باوه‌كانيان. النوبختي: فرق الشيعة، حقه: عبدالمنعم الحفني، دار الرشد، القاهرة، ١٩٩٢، ص ٨٩.

شيعه‌ى ئيسامى

دوانزه ئيساميشيان پى دەگوتري، ئەمەش بەپيى ئەو دوانزه ئيسامەى پەيرەوى لە باوه‌ريان دەكەن، لەو باوه‌رەشدا ئەو پيشەوايانە بى هەلەن - عەصمەتيان هەيه و پەيرەوکارانيان دەبى ملكەچى بيروباوه‌رەكانيان بن. هەندىك جار بەم ريبازەى شيعە دەگوتري "جەعفەرى"، ئەمەش لە ناوى جەعفەرى صادقەوه هاتوه، چونكە ئەو بە دامەزرينه‌رى بنه‌رەتى گوتارى فيقهى ئەوان دادەنري. پروانه : النوبختي: فرق الشيعة، ص ١٠٥-١٠٨. سعد رستم: الفرق و المذاهب الإسلامية، ط ٤، دار الأوتل، دمشق، ٢٠٠٦، ص ص ٢١٦-٢١٨.

شيعه‌ى زهيدى

ئەم ريبازەى شيعە دەگەرتتەوه بۆ زهيدى كورى عەلى كورى حوسين (٨٠ - ١٢١ك / ٦٩٩ - ٧٣٩ز)، لەسەردەمى خەليفەى نومه‌وى هيشامى كورى عەبدولمەليك (١٠٥-١٢٥ك / ٧٢٣ - ٧٤٣ز) دا بزوتنەوه‌يهكى چەكدارى هەلگيرساند كە لە ناكاميدا خۆى تياچوو، زهيديه‌كان لە رووى باوه‌رەوه لە گروپە شيعيه‌كانى تر پتر لە ريبازى سوننى نزيكن، بە تايهت لە مەسەلەى ئيسامەتدا. ئەم ريبازەى شيعە تا ئىستا پاشماوه‌يان ماوه، بەتايهت لەولاتى يەمەن. لەبارەى هزر و باوه‌ريان پروانه: الصاحب بن عباد: الزيدية، حقه: ناجي حسن، الدار العربية للموسوعات، بيروت، ١٩٨٦، ص ٢٧ و مابعدھا.

صەفیه‌دینی ئەردەبیلی

"شيخ صفي الدين اسحاق بن جبرائيل الأردبيلي"، لە تەمەنىكى بچوكەوه تىكەن بە ريبازى سۇفيان بووه، ياوه‌رەتتى زاهيد و شىخى ناودارى سەردەمى مەغۆلى ئىبراهيمى گەيلانى (م ٧٠٠ك / ١٣٠١ز) كردهوه. دواتر موريدى زۆرى لەدەوره كۆيۆتەوه، بە دامەزرينه‌رى

تەرىقەتى سەفەوى دادەنرى، بەتايىبەت لە قۆناغى بەر لە بوونى بنەمالەكەى بە شىعە و دامەزراندنى دەولتتى سەفەوى لە ئىراندا، شىخ سەفى لە سالى (۷۳۵ك/۱۳۳۴ز) مردووه. بۆ زانىارى پتر لەبارەى ئەم كەسايەتییە بگەرپۆه بۆ: ابن بزاز: صفوة، ص ۷۰ بەدواوه.

عەبدولقادری گەیلانى

"عبد القادر بن موسى ابو صالح جنگى دوست"، لە سالى (۴۷۰ك/۱۰۷۷ز) لە ناوچەى گەیلان لەدايك بووه، دواتر هاتۆتە بەغداد و تىكەل بە ئەلقەى فىقەى ئەوى، بەتايىبەت رىبازى حەنبەلى بووه، پاشان مەیلی بەلاى سۆفىگەریدا چووه و نزىكەى بیست سالىكى تەمەنى زاھیدانە ژیاوه، لەسەر دەستی سۆفىيانى سەردەمەكەى شارەزایی لەو كایە نایینیەدا پەیدا كەردووه، هەر لە بەغداد تا مردنى لە (۵۶۱ك / ۱۱۶۶ز) لە قوتابخانەكەى خۆیدا خەرىكى یادى خودایی و وانە وتەنەوه بووه. ابن الجوزى: المنتظم، ج ۱۸، ص ۱۷۳. الشطنوفى: بهجة الأسرار، ص ص ۳-۱۸۹.

عەلى كورپى شىلویە

خەلكى شارى "اصطخر" ه، لە یاوهرانى ئەبو عەبدوللا محەمد كورپى خەفىفى شیرازى یە، بەوه دەناسرئ كە شەتەحاتى سۆفىيانەى هەبووه. روزبهان بقلی: شرح شطحيات، ص ۷۱، ۲۵۴. جامى: نفحات، ص ۲۴۹-۲۵۰.

عەلى كورپى عەبدولرەھىمى قەنناد

"ابو الحسن علي بن عبد الرحيم الواسطي القنناد"؛ سالى مردنى ديار نيبه، زياتر سۆفىيەكى گەرۆك بووه، يەكئىكە لەو سۆفىيانەى وتەكانى حەلاجى لى گپردراوه تەوه. السمعاني: الأنساب، ج ۴، ص ۵۴۵.

عەمرى كورپى عوسمانى مەككى (۲۹۷م/۹۱۰ز)

"ابو عبد الله عمرو بن عثمان المكي"؛ يەكئىكە لە یاوهرانى جونەيد، تا مردنى هەر لە بەغداد ماوه تەوه، جگە لە سۆفىگەرى، لە زانستە شەرعییەکانیشدا شارەزایی هەبووه،

چەندان بەرھەمی لە بواری سۆفیگەریدا داناو. الخطیب البغدادي: أخبار الصوفية، ص ۲۲۸-۲۳۱.

عەینولقجاتی ھەمەدانی

" عبد الله بن محمد بن الحسن المياحي " (۴۹۲-۵۲۵هـ/ ۱۰۹۹-۱۱۳۱ز) ، ناسراو بە "عین القضاة"، خەلکی ھەمەدانە، یەک لە یاوەرانی سۆفی گەرە شێخ ئەحمەدی غەزالی(م. ۵۲۰هـ / ۱۱۲۶ز)یە ، لە ھەردوو بواری فێھێ شافعی و سۆفیگەریدا شارەزایی زۆری ھەبوو، بە تۆمەتی دەرچوون لە نایین ھەر لە ھەمەدان لە دار دراو. الصفدی: الوافی، ج ۱۷، ص ۲۹۱. بۆ زانیاری زیاتر پروانە: نصر الله پورجوادی: عین القضاة و استادان او، انتشارات اساطیر، تهرآن، ۱۳۷۴ھ.ش، ص ۹ و بعد.

فاگمە لوپە

زانیاری مێژوویی لەسەر ئەو کەسایەتیە نییە، ئەوەش کە ھەبە دژ بەیەکە، ئەوەتا ناوھەکی بە شێوەی جیاواز تۆمار کراوە وەک: "فاطمە لوپە"، "فاطمە لەرە"، "بی بی فاطمە"، زانیاریەکان سەبارەت بە پەیوەندی بە باباتاهیریش ھەر وایە: ئەگەر ھەندیک بە دۆستی ئەوی دەزانن، ئەوا ھەندیک تر بە خوشکی دادەنێن، بەلام ئەوەی لەسەری کۆکن خۆشەوێستی لەپارەبەدەری باباتاهیرە بۆی و ھەبوونی گۆرێکە بەناوی ئەو لەنزیک بە گۆرەکە باباتاهیر لە ھەمەدان. لەم بارەوہ پروانە:

V.Minorsky: Baba – Tahir, El, Vol.I, P.841-842; C. J. Edmonds: The Beliefs, Vol. 7, p. 93.

فەلەندەری

بۆچوونی جیاواز لە بارە سەرچاوەی ئەو وشەییە ھەبە (گریکی، فارسی...ھتد)، لە رووی دەستەواژەییەوہ ناماژەییە بۆ رەوشت و شێوازێکی ژبانی سۆفییانە، کە پەیوەستە بە گەران و سوران و بەرجەستەکردنی ژبانیکی ھەژارانە. دواتر بەتایبەت لە سەدەیی ھەوتەمی

کۆچی / سیزدهی زاینی به دواوه بۆته ناوی تهریقه تیککی سۆفیگه ری و له ناسیای ناوه راستدا بلاوبۆته وه و "قهله نده ریه" یان پێ گوتوه. له باره یه وه پروانه:

Tahsin Yazici: Kalandar ،EI ،Vol.v ،pp. 472-473. Ahmet T. Kara Mustafa: Sufism ،pp164-166.

مهیمونی کوری دهیصانی قه داح

ده لێن له بنه رته دا خه لکی ناوچه ی "خوزستان - الأهواز" ه، له لایه ن نه یارانییه وه به وه تۆمه تبار ده کړی له سه ر باوه ری بارده یصان (۱۵۴-۲۲۲ز) بووه، که یه کینک بوو له دامه زینه رانی ری بازی "گنۆسی - عیرفانی" له هه ریمی جه زیره به ر له نیسلام. هه رچۆنیک بیت مه یون خۆی مه ولای جه عفه ری صادق و هاوړتی نیسماعیلی کوری بووه. که نیسماعیل له سالی (۱۳۳/۷۵۰ز) ده مرئ، مه یون گروپیک پیکدینێ و بانگه شه ی مه هدی بوونی نیسماعیلی ده کرد له جیهانی نیسلامیدا. ابن الندیم: الفهرست، ص ۲۷۸. کاشانی: زیده التواریخ - بخش فاطمیان و نزاریان، به کوشش: محمد تقی دانش پزوه، چاپ دوم، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران، ۱۳۶۶، ص ص ۴۰-۴۲.

نیشاپور

یه کینکه له شاره کانی ده قه ری خوراسان، وه ک ناوه ندیککی گه ره ی بازرگانی ناسرابوو، چه ندین قوتابخانه و مزگه وت و به ده یان زانای لی ده رکه وتوه. یاقوت: معجم ، مع ۵، ص ص ۳۳۱-۳۳۳. حمد الله مستوفی: نزهة، ص ۱۰۴. له نیستادا که وتۆته نزیك شاری مه شهه د له باکوری رۆژه لاتی نیران.

هه کاری

ناوچه یه کی به رفراوانی هه ریمی جه زیره بوو له سه رووی موسل، چه ندان گوند و شارۆچکه ی له خۆه گرتبوو، که له نیستادا زیاتر ده قه ری بادینان ده گرتیه وه. یاقوت: معجم

البلدان، ميج ٥، ص ٤٠٣. درويش يوسف حسن هروري: بلاد هكاري (٩٤٥ - ١٣٣٦م) -
دراسة سياسية حضارية، دار سپيريز، دهوك، ٢٠٠٥، ص ١٧-١٩.

"ونبونی بچووک - الغيبة الصغرى"

به پیتی باوه پری شیعهی نیمامی دواين نیمامیان محمهدی کورپی حهسه نی عهسکه ریه، که له دواى مهرگی باوکی (م٢٦٠/ك٨٩٠ز) بوته نیمام. محمهدیش نهو فریاد ره سه چاوه روانکراوه (المهدي المنتظر) یه که ونبووه و به نهمری و نادیارى ده مینیتته وه تا بهر له قیامت ده رده که وئ بۆ بهرپاگردنی دادپهروه ری له جیهاندا، به باوه پری نهوان محمهدی مههدی دوو جار ونبووه: ونبونی بچووک له (م٢٦٠/ك٨٩٠ز) تا (٣٢٩/ك٩٦١ز)، ونبونی گه ورهش لهو سألوه دهست پئ ده کات و تا نوکه به رده وامه. بۆ زانیاری زیاتر بیروانه: النعمانی: کتاب الغيبة، ص ١٧١ به دواوه.

پاشکۆکان

پاشكۆي ژماره (۱)

بهسرهاتي عهكبهري كوردی

((عن بشر بن الحارث الحافي انه قال: اعترضت عكبر الكردی فقلت له: أيش كان أصل رجوعك إلى الله تعالى؟ فقال: كنت أقطع الطريق ورأيت ثلاث غلات نخلة منهن لا تحمل وإذا بعصفور يأخذ من حمل النخلة التي تحمل رطبة فيدعها في التي لا تحمل فلم أزل أعد عليه عشر مرار فخطر بقلبي: قم وانظر! فنهضت فإذا في رأس النخلة حية عمياء - يعني وهو يضع الرطبات في فيها. فبكيت وقلت: سيدي! هذه حية قد أمر نبيك بقتلها أعميتها وأقمت لها عصفوراً يقوم لها بالكفاية وأنا عبدك أقر بأنك واحد أقممتني لقطع الطريق وإخافة السبيل؟! فوقع في قلبي: يا عكبر! بابي مفتوح. فكسرت سيفي ووضعت التراب على رأسي وصحت: الإقالة! الإقالة! فإذا بهاتف يقول: قد أقلناك! قد أقلناك! فانتبه رفقائي فقالوا: ما لك؟ قد أزعجتنا! فقلت: كنت مهجوراً وقد صولحت فقالوا: ونحن أيضاً كنا مهجورين وقد صولحنا فرمينا ثيابنا وأحرمتنا كلنا فما زلنا كذلك ثلاثة أيام نصيح ونبكي ونحن سكارى حيارى فوردنا اليوم الثالث على قرية وإذا بامرأة عمياء جالسة على باب القرية فقالت: فيكم عكبر الكردی؟ فقال أحدنا: نعم لك حاجة؟ قالت: نعم لي ثلاث ليال أرى النبي صلى الله عليه وسلم في النوم وهو يقول: أعط عكبر الكردی ما خلفه ولدك فأخرجت لنا ستين شقة فانتزرتنا ببعضها ودخلنا البادية إلى أن أتينا البيت الحرام.))^(۱۰۱۸)

(۱۰۱۸) المقدسي: كتاب التوابين، ص ۲۲۲-۲۲۳. ابن صصري: الدررة المضيئة، ص ۲۳۱-۲۳۲

پاشكۆي ژماره (٢)

په يامی "الكردي الصوفي الأرموي – نهبوبه گری كوری په زدانيار" بؤ په كيك له ياومرانی

((منحك الله بما به منحك، وحمك عن طويات الصفات بالإجابة لمن رتب الروايات، وحمك عنك، بشاهد ما فيه بدأك، وعظيم ما به ابتدأك، وأحلك في محل التجلية لما أراد وما به أريد، وأظلمهم واقع براءة التسليم(التي) تحوي اسرارهم لمن يفاني، فتسرى همومهم لمن يعانى، قد باشروا منه ما له استبشروا، و في ميادين محبته انتشروا، ألبأ بهم سواطع أنوار التوحيد، ولوامع التجريد، باينين عما له و به بانوا، فهّم كالذي كانوا.))^(١٠١٩)

(١٠١٩) السراج: للمع، ص ٣١٦.

پاشکوی ژماره (۳)
ئەو سۆھبەتە گۆرەکانیان بۆتە مەزارگا و پیرۆزکراون

ژ	ناوی سۆفی بەپیتی مەرگیان	شوێنی گۆرەکە	سەرچاوە
۱.	مەمشادی دینەوهری (م. ۲۹۹/ک/ ۹۱۱ز)	دینەوهر	السلفي: معجم السفر، ص ۳۴۲.
۲.	نەبوە کەری کوری یەزدانیار (م. ۳۳۳/ک/ ۹۴۴ز)	ورمێ	السلفي: معجم السفر، ص ۱۱۵. ابن بزاز: صفوة الصفا، ص ۷۶۳- ۷۶۴.
۳.	ئیراهیمی کوری شەیبانی کرماشانی (م. ۳۳۷/ک/ ۹۴۸ز)	کرماشان	ابن عساكر: تاريخ مدينة دمشق، ج ۶، ص ۴۴۳.
۴.	فارس کوری عیسانی دینەوهری (م. ۳۴۵/ک/ ۹۵۶ز)	نیشاپور	السمعاني: التحبير، ج ۱، ص ۲۳۶.
۵.	شیخ ئەحمەد سیاە ئەسوهدی دینەوهری	تەپۆلکەیک لە دینەوهر	السلفي: معجم السفر، ص ۳۴۲.
۶.	عیسانی قەصاری دینەوهری	تەپۆلکەیک لە دینەوهر	السلفي: معجم السفر، ص ۳۴۲.
۷.	نەبو عەبدوڵلای بابویی (م. ۳۷۴/ک/ ۹۸۴ز)	گەرەکی سەرپەلک/ شیراز	شیرازی: تذكرة هزار مزار، ص ۲۰۷.
۸.	بابا طاهری هەمەدان (م. دوای ۴۴۷/ک/ ۱۰۵۵ز)	هەمەدان	مستوفي قزويني: نزهة القلوب، ص ۷۱
۹.	شیخ نەبۆلخەسەن عەلی	هەکاری (گوندی)	أنور المائتي: الأكراد في بهدينان،

ص ۷۶-۷۵	ديره ش)	هه كاری (م ۴۸۶ك/ ۱۰۹۳ز)	
الشطنوفي: بهجة الأسرار، ص ۱۹۳	البطائح	نه بويه كرى هاوارى	۱۰.
الوتري: روضة الناظرين، ص ۲۷	گوندى الحداديه/نزیک واسط	نه بو محمدهدى شهنه كى (م. ۴۹۱ك/۱۰۹۸ز)	۱۱.
مسته فا جهواد: هؤزى له بىركراوى گاوان، ل ۵۰	شارۆچكهى قلمینیا/نزیک الكوت	نه بولوه فای حولوانى (م. ۵۰۱ك/۱۱۰۷ز)	۱۲.

گوپی شیخی ئیسلام ئەبولحەسەنی ھەکاری لە گوندی دێرەش (نزیک نامیدی)

